

SSN: 1304 – 8880

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çukurova University Institute of Social Sciences

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences

Cilt/ Vol: 24	Sayı/No: 2	Yıl/Year: 2015
---------------	------------	----------------

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences
Sahibi/Owner
Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
Enstitü Müdürü Prof. Dr. Yıldırım B. ÖNAL

Derleyen / Managing Editor
Prof. Dr. İ. Çetin DERDİYOK

Yayın Kurulu / Board of Editors
Prof.Dr. İ. Çetin DERDİYOK (Başkan)
Prof.Dr. Hasan KAYIKLIK
Prof.Dr. Nurçay TÜRKOĞLU
Doç.Dr. Meral KILIÇATICI
Doç.Dr. Kemal Can KILIÇ
Doç.C. Hakan ÇUHADAR
Doç.Dr. Ömer KORKUT
Yrd.Doç.Dr. Oya AYGÜN
Yrd.Doç.Dr. Fatih GÜLŞEN

Derleme Sekreteri / Editorial Secretary
Doç.Dr. Kemal Can KILIÇ

Dizgi-Mizanpaj / Typesetter
Seren YOKSULABAKAN

Copyright©Nisan 2014
Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Tüm hakları mahfuzdur.

TÜBİTAK / ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanına (SBVT) dâhildir.

Dergimiz EBSCO-CEEAS veri tabanında taranmaktadır.

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az 2 kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerin dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Elektronik veya mekanik yöntemlerle (fotokopi dahil) herhangi biçimde basılamaz ve / veya çoğaltılamaz.

Adres / Address:
ÇÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
01330 Balcalı / ADANA
Tel: 0 (322) 338 65 74
Faks: 0 (322) 338 69 47
E- Posta: sosbil@cu.edu.tr

İnternet adresi: <http://sosyalbilimler.cu.edu.tr>

Kapak Tasarımı: *Metin AYGÜN*

Baskı: *Çukurova Üniversitesi*

Danışma Kurulu /Advisory Board

Prof. Dr. Abdullatif ACARLIOĞLU Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Gül DURMUŞOĞLU KÖSE Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Marcel ERDAL Johann Wolfgang Goethe-University

Prof. Dr. İrfan ERDOĞAN İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Cahit KAVCAR Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Barbara KELLNER-HEİNKEL Freie University Berlin

Prof. Dr. Yunus KİSHALI Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Tamer KOÇEL İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ÜNAL University München-Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Birol YEŞİLADA Portland State University

Prof. Dr. Ali YILDIRIM Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Banu İNANÇ, Çukurova Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

1	Doç. Dr. Recai AKYEL	Kurumların Çalışmalarında Kalitenin Sağlanması İçin Temel Gereklilikler	1-18
2	Doç. C. Hakan ÇUHADAR	Atatürk'ün Müzik Devrimi	19-30
3	Yrd. Doç. Dr. Tufan ÖZSOY	Coğrafi İşaretlemenin Katma Değer Oluşturmada Bir Araç Olarak Kullanımı	31-46
4	Doç. Dr. Cemile ÇELİK Arş. Gör. Alaidin KOŞAR	Örgüt Kültürü Ve İşyerinde Dışlanma Arasındaki İlişki: Mersin Üniversitesi Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama	47-62
5	Doç. Dr. Muna ÖZEZEN	Türkiye'de Arapça Diyalektleri Karşılaştırmalı Tipolojiye Doğru	63-74
6	Arş. Gör. Fatma Merve PARLAKYILDIZ Prof. Dr. Enver Alper GÜVEL	Fikri Mülkiyet Hakları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: G8 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama	75-92
7	Arş. Gör. Fatma Merve PARLAKYILDIZ	Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi	93-106
8	Emine AKTUNÇ DEMİRBAŞ (Doktora Öğrencisi)	J-Eğrisi Etkisine Dair Literatür Taraması	107-122
9	Yrd. Doç. Dr. Ebru ARICIOGLU Doç. Dr. Okyay UCAN	Intellectual Property Rights and Economic Growth in Europe	123-136
10	Uzm. Psk. Dan.Suat KILIÇARSLAN Prof. Dr. Meral ATICI	Çatışma Çözme Eğitim Programının İlköğretim 6. Ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Çatışma Çözme Davranışları Üzerindeki Etkisi	137-158
11	Arş. Gör. Sera ŞANLI Doç. Dr. Mehmet ÖZMEN	Hegy Seasonal Unit Root Test: An Application on Balance Of Payments in Turkish Economy	159-174
12	Arş. Gör. Bilge KARGA	Nabi'nin "Olur" Redifli Gazeline Ontolojik Bir Bakış	175-188

13	Prof. Dr. Turan AKBAŞ Yrd. Doç. Dr. Öner ÇELİKKALELİ Arş. Gör. İdil Eren TÜRKOĞLU	Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyet ve Flört Davranışlarına Göre Karşı Cinsle İlişkide Sosyal Yetkinlik İnancının İncelenmesi	189-198
14	Yrd. Doç. Dr. Ece ÜNÜR	Eğlence Bağlamında Suçun ve Öteki Kimliğinin Meşrulaştırılması: "Ulan İstanbul" Dizisinin Analizi	199-216
15	Yrd. Doç. Dr. Metin UYAR Doç. Dr. Mehmet Fatih GÜNER	UMS Kapsamında Canlı Duran Varlıkların Muhasebeleştirilmesinde Kullanılan Hesaplara Yönelik Bir Alan Araştırması	217-232
16	Yrd. Doç. Dr. Tuna TUNAGÖZ	Mevlânâ'da Kötülük Problemi ve İlahî Adalet Savunusu	233-246
17	Yrd. Doç. Dr. Yelda TEKGÜL Prof. Dr. Mehmet Fatih CİN	Neoklasik Paradigma Olarak Washington/Post Washington Uzlaşısının Yükselişi ve Düşüşü: Post-Keynezyen Alternatif Yaklaşımı	247-262
18	Yrd. Doç. Dr. Adnan DOĞRUYOL Arş. Gör. Kıvanç AYDINLAR	Emek Üretkenliği ve Ücret Teorisi	263-278
19	Doç. Dr. Mehmet ÖZMEN Arş. Gör. Burhan BİÇER	Türkiye İçin İkiz Açıkların Ekonometrik Analizi	279-294
20	Öğr. Gör. Sezen BOZYİĞİT	Üniversite Öğrencilerinin Tüketim Sürecine Etki Eden Sosyalleşme Araçlarının Öğrencilerin Materyalist Eğilimi ve Marka Bilinci Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Pilot Çalışma	295-302
21	Yrd. Doç. Dr. Eda YAŞA ÖZELTÜRKAY Merve GENÇ	Geleneksel ve Online Mağazalardan Ürün Satın Alım Süreçlerinde Tüketici Görüşlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma	303-318
22	Doç. Dr. İrfan TÜRKOĞLU Yrd. Doç. Dr. Adil BUCAKTEPE	YEREL YÖNETİMLERİN MALİ ÖZERKLİĞİ VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKE UYGULAMALARINDAN ÖRNEKLER	319-336

23	Yrd.Doç.Dr. Hüseyin GÜLER Prof.Dr. Fikri AKDENİZ Prof.Dr. Hasan Altan ÇABUK Arş.Gör. Sibel ÖRK ÖZEL	Poverty Rate And Its Determinants For 12 Statistical Regions Of Turkey: Generalized Maximum Entropy Approach	337-348
24	Yrd.Doç.Dr. Hüseyin GÜLER Doç.Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER	Türkiye İçin İş-Aile Dengesi Ölçeğinin Alt Boyutları ve Belirleyicileri	349-364
25	Prof.Dr. Fikret DÜLGER Dr. Salih GENCER Arş.Gör. Almıla BURGAÇ ÇİL	Metal (Çelik) Kullanım Yoğunluğu Hipotezinin Türkiye Ekonomisi İçin Sınanması	365-380
26	Doç.Dr. Göknül Nur SEVER Arş.Gör. Mehtap Özkan BUZLU	Turizm Fakülteleri Bünyesindeki Rekreasyon Programları İçin Müfredat Kapsamı Önerisi: Bilimetric Bir Çalışma	381-396
27	Öğr.Gör. Yasemin ÇELİK	Türkçede İşte Sözcüğü ve Orhan Kemal'in Önce Ekmek Adlı Öyküsündeki Görünümleri	397-410
28	Doç.Dr. Bekir TATLI	The Concept Of Al-Fisq / Al-Faasiq In The Quran And Its Historical Adventure Of Transformation	411-426
29	Yrd.Doç.Dr. Orhan ÖZDEMİR	Orhan Kemal'in "Oyuncu Kadın" Adlı Öyküsünün Okuyucununun Eleştirel Düşünme Becerilerine Katkısı Açısından Değerlendirilmesi	427-442

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us evaluate the articles sent for the current issue of our journal

HAKEMLER/REFEREES

PROF. DR. AZMİ YALÇIN	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. UĞUR ALPAGUT	ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. FATMA DEMİRCİ OREL	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. AYŞE ŞAHİN	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. MURAT DOĞANLAR	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. HARUN BAL	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. BİNNUR YEŞİLYAPRAK	ANKARA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. AHMET MERMER	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. MERAL ATICI	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. NURÇAY TÜRKOĞLU	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. SERAP ÇABUK	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. NURDAN ASLAN	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. MEHMET FATİH CİN	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. MAHİR FİSUNOĞLU	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. SÜLEYMAN BİLGİN KILIÇ	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. HASAN ALTAN ÇABUK	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. KERİME ÜSTÜNOVA	ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. HASAN KAYIKLIK	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. CENGİZ ALYILMAZ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. KEMAL CAN KILIÇ	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. FERDA ÖZTÜRK	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. TURAN PAKER	PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. MEHMET ÖZMEN	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. NEŞE ALGAN	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. OKYAY UÇAN	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. HAŞİM AKÇA	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. AHMET ŞAHBAZ	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. GENÇAY ZAVOTÇU	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. RENGİN OZAN	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. MEHMET ÜNSAL MEMİŞ	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. BEKİR GÖVDERE	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

DOÇ.DR. SEYHAN TAŞ	KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. YELİZ YALÇIN	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. NÜKHED DOĞAN	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. SERKAN YILMAZ KANDIR	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. ERDİNÇ KARADENİZ	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. FATMA NUR İPLİK	ADANA BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. MUNA ÖZEZEN	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. İHSAN ÇAPÇIOĞLU	ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. BÜLENT ÖZKAN	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. LEVENT GELİBOLU	KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. MUSA ŞANAL	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. ESER ÖRDEM	ADANA BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. RÜSTEM YANAR	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. LEVENT KOŞAN	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. ALİ KÜRŞAT TURGUT	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. HASAN AKKANAT	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergiye gönderilecek makalelerin yazımında uyulması gerekli kurallar aşağıda özetlenmiştir:

1. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yılda **en az iki kez** yayınlanan **hakemli** bir dergidir.
2. Gönderilecek makalenin daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olması zorunludur.
3. Makaleler, **Türkçe, İngilizce, Fransızca** ya da **Almanca** olarak yayımlanabilir.
4. Makaleler, **MS Word 97** ve/veya üzeri sürümlerde yazılıp diskete kopyalanarak, **disket ile birlikte 4 nüsha çıktı (1 nüsha isimli, 3 nüsha isimsiz olarak)** olarak gönderilmelidir.
5. Makalelerde; **Kağıt Boyutu:** A-4, sayfa yapısı olarak **Alt:** 6 cm, **Üst:** 5 cm, **Sol:** 4,5 cm, **Sağ:** 4 cm, **Üst Bilgi:** 4 cm ve **Alt Bilgi:** 5 cm, **Yazı Tipi:** Times New Roman, **Punto:**10, **Satır Aralığı:** Tek olarak ayarlanacaktır. Makalenin tümü **15 sayfayı** geçmemelidir.
6. Orijinal makalelerde bölümler aşağıdaki şekilde düzenlenmelidir:
 - **Özet (en çok 200 kelime),**
 - **Abstract (en çok 200 kelime),**
 - **Giriş (en çok 3 sayfa),**
 - **Araştırma bulguları, tartışma ve sonuçları,**
 - **Kaynaklar.**

7. Makalelerin başlığı metne uygun; kısa ve açık ifadelidir; büyük harflerle yazılmış olmalıdır.
8. Yazar adı, başlığın sol alt kenarına konulmalı; yazar birden fazla ise, adları yan yana yazılmalıdır. Yazar adı veya adları altına sırasıyla bağlı oldukları üniversite, fakülte, bölüm veya kurum adı, **e-posta adresi** yazılmalıdır.
9. Ana bölüm başlıkları, her iki bölümün sol üst kenarına gelecek şekilde ve küçük harflerle yazılmalıdır. Özet ve Abstract büyük harflerle metnin sol kenarına konulmalıdır.
10. Makalede resim, şekil ve grafikler "**Şekil**" adı altında gösterilmeli; şekil ve grafikler bilgisayarda çizilmeli; fotoğraf veya resimler, parlak fotoğraf kağıdına net olarak siyahbeyaz basılmış ve numaralandırılmış olmalıdır. **Şekil adları**, her kelimenin ilk harfi büyük olacak şekilde tablonun alt tarafına bilgisayarda yazılmalıdır.
11. Makalede **tablo adları**, her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde tablonun üst tarafına yazılmalıdır.
12. Kaynaklara yapılan göndermeler, dipnot yerine metnin içinde parantez arasında yapılmalıdır. Parantez içinde sırasıyla, **yazarın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası** yer almalıdır (**Horngren, 2002: 124**). Birden çok kaynak noktalı virgül ile ayrılmalı, 3 veya daha çok yazar isimli bildirimlerde "**vd.**" kısaltması kullanılmalıdır.
13. Kaynak listesi, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Kaynak bildiriminde sıra; "**yazar soyadı, adının baş harfi, eserin yayın tarihi, eserin adı, basımevi ve basım yeri**" olarak düzenlenmelidir. Dergi alıntılarında, cilt, parantez içinde sayı ve iki noktayı takip eden sayfa numaraları verilmelidir. Metin içinde verilmemiş kaynaklar bu listede gösterilmemeli, kaynağın yazarı belli değilse yerine "**Anonymus**" deyimini yazılmalıdır.
14. Makale dilekçe ekinde sunulmalıdır.
15. Yukarıdaki kurallara uygun olmayan makale dikkate alınmaz.
16. **REQUIRED FORMAT FOR ARTICLES**

Submission guidelines:

1. Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences is published at least twice a year and is a peer-reviewed journal.
2. It is obligation that the article which will be sent mustn't be published in anywhere before.
3. Articles can be published in the following languages: **Turkish, English, French and German.**
4. Articles must be written on **MS word 97** or above and they must be copied, then they must be sent **with a diskette and four print copies. (One of the hard copies should be named, the rest three will be sent unnamed.)**
5. In articles, **page layout** has to be arranged as to leave 5 cm **from above**, 6 cm **from below**, 4.5 cm **from left**, 4 cm in **from right**. And also they have to be written on **A4 pages**. Articles have to be written in Times New Roman with **10 points**. Articles mustn't exceed **15 pages**. It must be set as **single spaced**.
6. In original articles, section must be arranged in the way shown below:
 - **Summary (maximum 200 words)**
 - **Abstract (maximum 200 words)**
 - **Introduction (maximum 3 pages)**
 - **Findings, discussion and the results**
 - **Bibliography**

7. The title of the articles should be fit with the content; they should be short and understandable, written with capital letters.
8. The name of the writer should be written below the article and left side. If there is more than one writer, the names should be written side by side. Under the name of the writers, their universities, faculties, sections name and an **e-mail address** have to be written.
9. Titles of main sections should be written with small letters and they have to be written in a way that they have to be left side and above on each of two sections.
10. In an article, pictures, graphics have to be shown under the name of **the figure**. Figures and graphics have to be drawn on the computer. Photographs and pictures have to be published in white-black colours clearly, they have to be numbered and the name of **the figures** have to be written below the table on the computer with the way first letter will be capital in every word.
11. In an article, **name of the table** should be written with the way first letter will be capital every word.
12. Citations or references to the sources have to written in the parentheses in the article. The surname of the writer, the year of the source and the number of the page have to become left side by side. If there are more than two writers, it should be shortened like “et. al.” and left by semicolon.
13. Source lists have to be arranged as the surname of the writers alphabetically. These lists have to be followed the name of the **writer, the first letter of the name, the date of the article, the name of the article and publishing place** of it. The volume of the sources must be written in the parentheses with the numbers and page numbers followed by colon. If the writer of the article is uncertain, **Anonymous** must be written.
14. The article must be presented to the Institute of Social Sciences, Çukurova University with a letter of application.
15. Those articles, not written according to the above mentioned rules, cannot be published.

KURUMLARIN ÇALIŞMALARINDA KALİTENİN SAĞLANMASI İÇİN TEMEL GEREKLİLİKLER

Recai AKYEL*

ÖZET

Kurumların sağlıklı çalışması ve işlerini kaliteye uygun olarak doğru yapmaları beklenir. Kurumlar kaliteye uygun çalışabilmek ve faaliyet gösterebilmek için gerekli temel ilkeleri uygulamaları gerekmektedir. Kurumların sağlıklı çalışıp çalışmadığının ve işlerini kaliteye uygun olarak doğru yapıp yapmadıklarının tespiti ve bu hususta taraflara güvence verilebilmesi için kalite kontrol ve kalite güvence sistemleri kurulmalıdır. Genel anlamda kurumlarda kurulan İç kontrol ve iç denetim sistemi kalite kontrol fonksiyonunu; dış denetim ve yargısal faaliyetler ise kalite güvence fonksiyonunu yerine getirmektedir. Kurumlar yer aldıkları sektörde yaptıkları işlerin özgünlüğüne uygun daha özel kalite kontrol ve kalite güvence sistemi kurmalıdır.

Anahtar Kelimeler; kalite, kalite kontrol ve güvence, iç kontrol ve iç denetim, dış denetim ve yargı,

BASIC REQUIREMENTS FOR MAINTAINING QUALITY IN THE WORKS OF THE PUBLIC INSTITUTIONS

ABSTRACT

Public institutions are expected to function properly and carry out their works in line with quality requirements. Public institutions should implement the necessary fundamental principles in order to function and operate in line with quality requirements. Quality control and quality assurance systems should be established so that whether the institutions function properly and carry out their works in accordance with quality requirements is determined and the parties are assured in this respect. In the general sense, internal control and internal audit systems established within the institutions fulfil the quality control function while external audit and judicial activities fulfil the quality assurance function. However, institutions should establish more distinctive quality control and quality assurance systems depending on the works they carry out in their respective sectors.

Key Words: quality, quality control and assurance, internal control and internal audit, external audit and judiciary.

* Doç.Dr., Sayıştay Başkanlığı, recaiakyel@hotmail.com

GİRİŞ

Kurumların sağlıklı çalışması ve işlerini kaliteye uygun olarak doğru yapmaları beklenir. Kurumlar tarafından bu beklentilerin karşılanabilmesi bazı temel ilkelerin kurumlarca yerine getirilmesi gerekmektedir. Kurumların sağlıklı çalışıp çalışmadığının ve işlerini kaliteye uygun olarak doğru yapıp yapmadıklarının tespiti ve bu hususta taraflara güvence verilebilmesi için kalite kontrol ve kalite güvence sistemleri kurulmalıdır. Makro bir bakışla ifade etmek gerekirse, Kurumlarda yer alan İç kontrol ve iç denetim sisteminin kalite kontrol fonksiyonunu, dış denetim ve yargı sisteminin ise kalite güvence fonksiyonunu yerine getirmekte olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, Kurumların işlerini doğru, yani kaliteli yapmalarının önemi vurgulanmış ve bunun nasıl gerçekleştirileceği izah edilmiştir. Gerçekten de, kurumların iş ve işlemlerinin hatalı, eksik ve yanlış olmasının doğrudan ve dolaylı bir biçimde toplumsal ve bireysel düzeyde büyük tahribatlara yol açtığı bilinen bir olgudur. Kurumlar kaliteli iş üretmenin sistemini kurmak zorundadırlar.

Bu çalışmada, Kurumların kaliteli iş ve işlem üretiminin genel çerçevesi çizilmiş ve genel ilkeleri belirtilmiştir. Kaliteli iş ve işlemlerin üretiminde kalite kontrol ve kalite güvence sistemlerinin hayati derecede önemli olduğu vurgulanmıştır. kurumların kaliteli iş üretiminin daha teknik ve daha detay düzeyde usul ve esasları makalenin kapsamı dışında bırakılmıştır.

Bu çalışmada, Kurumların kanunlara, plan ve programlara, amaçlara ve hedeflere uygun faaliyet göstermeleri gerektiği; şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri çerçevesinde hareket etmelerinin zorunlu olduğu; kaynakların kullanımında etkililik, verimlilik, ekonomiklik ölçütlerini göz ardı etmemeleri gerektiği gibi temel ve genel hususlara yer verilmiştir.

Makalenin kapsama alanın kamu kurumları ile ilgili çalışma olmakla birlikte, bahsedilen çoğu hususun özel işletmeler için de geçerli olabileceği ifade edilmelidir.

1. KURUMLAR SAĞLIKLI ÇALIŞMALI VE İŞLERİNİ KALİTELİ YAPMALIDIR

Kamu yönetiminde Kurumların sağlıklı çalışmaları ile işleri kaliteye uygun, doğru ve hatasız yapmaları gerektiği bir ön kabuldür. Bu ön kabulün aksi dahi düşünülemez. Kurumların sağlıksız çalışmasının ve işleri kusurlu ve eksik yapmasının kabul edilebilir bir tarafı bulunmamaktadır. Böylesi durumlar için değişik yaptırımlar düzenlenmiştir. Oysa günlük yaşamda Kurumların sağlıksız çalışmasına, işleri eksik ve kusurlu yapmasına rastlanmaktadır. Bu durum nasıl izah edilebilir? Bu durum bilinçli bir tercih olamayacağı gibi, katlanılması gereken bir zorunluluk ta değildir. Aslında kurumların sağlıklı ve kaliteye uygun çalışmaları mümkündür.

Kurumların yaptığı işlerin kalitesi, kamuoyu önünde kurumların itibar ve güvenilirliklerini etkiledikleri gibi, kurumların görev ve yetkilerini yerine getirme kabiliyetlerini de etkilemektedir (İSSAI 40).Öyleyse, kurumlar kaliteye uygun çalışmayı başarmalıdır.

Kurumların sağlıklı çalışmasından ve işlerini doğru yapmasından söz edilirken, kastedilenin “ kalite anlayışının benimsenmesi gerektiği” anlaşılmalıdır. Kurumlar kaliteli iş, kaliteli hizmet üretmelidir. Ayrıca, Kurumlar sağlıklı çalışabilmenin gerekli yapısını kurmalıdır. Kurumların sağlıklı çalışmasından ve işlerini doğru yapmasından kastın kaliteli çalışmak, kaliteli iş ve hizmet üretmek olduğunu ifade ettikten sonra, kurumlar açısından Kalite teriminden ne anlaşılmalıdır, onu belirtmek faydalı olacaktır.

Kalitenin değişik boyutları ile tanımlandığı görülmektedir. Bu tanımlardan bir kaçına birlikte bakıldığında daha anlaşılır bir kalite tanımı ortaya çıkmaktadır.

Kalite, bir mamul veya hizmetin önceden belirlenen standartlara uygunluk göstermesidir (Çelik,2006; 9).

Kalite, bir mal ya da hizmetin tüketicinin isteklerine uygunluk derecesi olarak tanımlanır, Avrupa Kalite Organizasyonu tarafından (Çelik,2006;8).

Kalite, en genel ifadeyle tüketici beklentilerinin azami düzeyde karşılanmasıdır(Çelik,2006; 10).

Kalite, yapılanların (işin, faaliyetin, ürünün) ihtiyaç ve beklentileri karşılayabilme derecesini, belirlenen özelliklere uygunluğunu, hatasız olma derecesini gösteren bir performans boyutu olarak tanımlanmaktadır (www.dtajans.com).

Kurumun sağlıklı çalışması ile kurumun işlerini doğru yapması karşılıklı birbirini etkileyen olgulardır. Sağlıklı işleyen bir sistemde işler doğru yapılır. İşler doğru yapıyorsa, sistem sağlıklı çalışıyor demektir. Bununla birlikte, öncelikli olarak Kurumun sağlıklı çalışması işleri doğru yapmanın temel gereğidir. Öyleyse, kurumlar işlerin kaliteye uygun ve doğru yapıldığına ilişkin politika ve prosedürlerin ilgili ve yeterli olduğuna ve etkin biçimde işlediğine dair güvence elde etmek üzere tasarlanmış politika ve prosedürler belirlemelidir.

Kurumlar, gerek sağlıklı çalışmak ve gerekse işleri doğru yapmak için temel yapıyı kurmalı, işletmeli ve izlemelidir. Kurumlar, Kaliteye, faaliyetlerin bütün süreçlerinde yer vermelidir. Kaliteye tüm süreçlerin sürekli ve etkin bir şekilde izlenmesi ile ulaşılabacağı bilinmelidir. Sistematik izleme için kalite yönetimi oluşturulur. Kalite Yönetimi Sistemi'nin Kalite Kontrolü ve Kalite Güvencesi olmak üzere temel iki bileşeni bulunmaktadır.

Kurumların kaliteli iş üretiminde, personelinin kalite anlayışına sahip olması ve işi kaliteli yapmanın gerekliliklerini bilmesi ve uygulaması gerekir. İşin kalitesi için hangi vasıflara sahip olması gerektiği personel tarafından bilinmeli ve yerine getirilmelidir. Bu konuda performans ölçümü ve değerlendirmesi yapılmalıdır.

2. KURUMLARIN KALİTELİ ÇALIŞMASI İÇİN TEMEL GEREKLİLİKLER

Toplumsal yaşamın değişik tür, nitelik ve boyuttaki ihtiyaçlarını karşılamak için genel kamu yönetimi içinde çok sayıda birbirinden farklı kurumlara yer verilmiştir. Ülkenin genel kamu yönetiminde yer alan çok sayıda değişik tür, nitelik ve boyuttaki kurumların uyması gereken temel, genel ve ortak ilkeler bulunmaktadır. Bu ilkeler farklı ve parçalı yapıları belli hedefte birleştirmektedir. Aşağıda yer verilen ilkeler ise, genel Kamu Yönetiminde yer alan değişik tür ve boyuttaki kurumlar için kaliteli çalışma ve kaliteli iş üretmenin temel gerekliliklerini düzenlemektedirler. Bu ilkeler, aynı zamanda makro düzeyde tüm kamunun toplam kaliteye ulaşmasının gereklilikleri olarak da kabul edilebilir.

2.1. Kanunilik

Türkiye Cumhuriyeti bir hukuk devletidir ve kamu idarelerinin kuruluşu, işleyişi, yetki ve sorumlulukları hukuki düzenlemeler ile belirlenmektedir. Bu husus TC Anayasasında da benzer şekilde ifade edilmiş bulunmaktadır. Anayasaya göre, İdare kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir (Anayasa, m. 123).

Kurumlardan tüm eylem ve işlemlerinde kanunilik ilkesi gereği hukuka uygun davranmaları beklenir. Kurumlar açısından eylem ve işlemlerde Hukuka uygunluk ilkesi, başta Anayasa olmak üzere, Kanun, KHK, Tüzük, Bakanlar Kurulu Kararı, Yönetmelik ve kanunlarla tanımlanan üçüncül düzeyde mevzuat ile hukukun temel prensiplerine uygun olmayı ifade etmektedir.

Kurumların kaliteli çalışması ve kaliteli iş üretmesinde temel gerekliliklerin ilki olan Kanunilik ilkesi gereği, Kurumların eylem, işlem ve kararlarında hukuka uygun davranmasıdır. Kurumların çalışma, faaliyet ve iş üretmenin kurallarını ve koşullarını hukuk belirlemektedir.

Kalitenin tanımına tekraren bakıldığında; Kalitenin, a) yapılanların (işin, faaliyetin, ürünün, hizmetin) ihtiyaç ve beklentileri karşılayabilme derecesini, b) belirlenen özelliklere uygunluğunu, c) hatasız olma derecesini gösteren bir performans boyutu, olarak tanımlandığı ve nitelendirildiği kolayca hatırlanmaktadır. Kalite ile ilgili biraz önce ifade edilen unsurları karşılayan hukuki düzenlemeler bulunmaktadır. Kurumların hizmet ve faaliyet alanı, yapılacak işlerin amacı, niteliği, kapsamı, özellikleri, vb. hususlar hukuki metinler marifetiyle düzenlenmiş bulunmaktadır. Hal böyle olunca, Kurumların çalışırken ve iş üretirken hukuki düzenlemelere uygun davranmaları aynı zamanda kaliteli çalışmayı ve kaliteli iş ve işlem üretmenin ilk koşulunu yerine getirmeyi de ifade etmektedir.

2.2. Hesap Verme Sorumluluğu ve Saydamlık

Kurumların kaliteli çalışması ve kaliteli iş üretiminin temel gerekliliklerinden bir diğeri de, kamu kurumunun hesap verme sorumluluğu ile saydamlık ilkelerine uygun davranmasıdır. Hesap verme sorumluluğu ilkesi ile Saydamlık ilkesi iki ayrı ilke olmalarına rağmen birlikte kullanılırlar. Bu iki ilke

birlikte çalışarak birbirlerini tamamlarlar ve anlam ifade ederler. Bu iki ilkedен birinin eksikliği diğerini de eksik bırakır.

Hesap verme sorumluluğu ve saydamlık iyi yönetimin iki önemli unsurudur. Saydamlık, devamlı olarak uygulandığında yolsuzlukla mücadeleye yardımcı olabilen, yönetimi geliştirebilen ve hesap verme sorumluluğunu teşvik eden güçlü bir kuvvettir. Hesap verebilirlik, kurum yetkililerinin karar, işlem ve eylemlerinden sorumlu tutulmasını gerekli kılar (İSSAİ 20).

Kurumlar; hesap verme sorumluluğu ve saydamlık ilkeleri çerçevesinde çalışmalıdır. Kurumlar idari, mali, teknik, gibi her alanda ve her konuda, karar, işlem ve eylemlerinde hesap verme sorumluluğu ve saydamlık ilkelerine uymalıdır. Kurumlar bu iki ilkeyi doğru uygulayabilmek için sağlam bir iç kontrol sistemi kurmalı ve gerekli prosedürleri oluşturmalıdırlar.

Hesap verme sorumluluğunu, mali, yönetsel, siyasi gibi olmak üzere alt başlıklara ayırmak mümkündür. Makalenin kurgusu gereğince hesap verme ve saydamlık ilkelerinin mali yönden anlatımı tercih edilmiştir. Türk kamu mali yönetimi ve kontrol sistemi kurulurken saydamlık ve hesap verilebilirlik ilkelerini temel ilkeler olarak kabul etmiş bulunmaktadır.

Genel bir anlamlandırmayla Saydamlık, her türlü kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasında denetimin sağlanması amacıyla kurumlar tarafından kamuoyunun zamanında bilgilendirilmesini ifade eder. Saydamlık ilkesinin uygulanabilmesi için kamu idaresi tarafından gerekli düzenlemelerin yapılması ve bazı tedbirlerin alınması gerekir (5018; md.7).

Genel bir yaklaşımla Hesap verme sorumluluğu, her türlü kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasında görevli ve yetkili olanlarıdır. Sorumlular, kaynakların etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak elde edilmesinden, kullanılmasından, muhasebeleştirilmesinden, raporlanmasından ve kötüye kullanılmasında için gerekli önlemlerin alınmasından sorumludurlar. Hesap verme sorumluluğu, sorumluların, yetkili kılınmış mercilere hesap vermek yükümlülüğünde bulunmalarını ifade eder (5018; Md.8).

Yüksek denetim kurumları yapmakta oldukları denetimleri ile hesap verme sorumluluğunun yerine getirilmesi ve saydamlığın sağlanması için teşvik edici olmaktadır. Yüksek denetim kurumları da görevlerini hesap verme sorumluluğu ve saydamlık sağlayan yasal bir çerçeve kapsamında yerine getirmelidirler (İSSAİ 21).

Kurumların kaliteye uygun çalıştıkları ve kaliteli işler ürettikleri hususunda hem saydam olmak, hem de hesap verebilir olmak zorundadırlar. Küresel kabul bu yöndedir. Aksi halde kamuoyunun kurumların varlıkları ve faaliyetleri hakkındaki bakışları sürekli şüpheli ve algıları olumsuz olacaktır.

2.3. Etkili, Ekonomik, Verimli ve Hukuka Uygun Çalışmak

Kurumların kaliteli çalışması ve kaliteli iş üretebilmesi için uyması gereken temel gerekliliklerden bir diğeri de; her türlü faaliyet, karar ve işlemlerinde; etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak davranmasıdır. Kurumun etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak çalışabilmesi için kurumlar tarafından gerekli düzenlemelerin yapılması ve bazı tedbirlerin alınması gerekir.

Makalenin yazım amacı bakımından bir yaklaşımla söz konusu terimlerin tanımlarına kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Etkililik, başlangıçta belirlenen amaç ya da hedefe ulaşılması ya da ulaşılma derecesidir (Bourn,2007; 57).

Ekonomiklik, Kaynakların uygun zaman ve miktarda ve uygun maliyetlerle elde edilmesidir (Bourn, 2007;57).

Verimlilik, belirli bir faaliyetin en az maliyet ile gerçekleştirilmesi ya da eldeki kaynaklar ile en fazla üretimin gerçekleştirilmesidir (Bourn,2007;57).

Hukuka Uygunluk, başta Anayasa olmak üzere Kanun, KHK, Tüzük, Bakanlar Kurulu Kararı, Yönetmelik ile üçüncül düzeydeki mevzuata uygun olmayı ifade eder.

Türk yasal düzenlemelerinde etkililik, ekonomiklik ve verimlilik ilkeleri hukuka uygunluk ilkesi ile birlikte sayılmaktadır. Yani kurumlar faaliyetlerinde hukuka uygunluk ilkesine ne derecede önem veriyorsa, etkililik, ekonomiklik ve verimlilik ilkelerine de aynı derecede önem vermek zorundadırlar. İlgili kanun maddelerinde bu kavramlara birlikte ve peşpeşe yer verilmiştir. Dahası, sıralamada diğer terimler Hukuka uygunluk teriminden önce zikredilmiştir.”.. kaynakların etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak elde edilmesinden,....”(5018; m.8).

Günümüzün genel kabulü ve beklentisi, Kamu İdaresinin; etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak çalışmasıdır (5018 ve 6085). Bununla birlikte Türk Bürokrasisinin geleneksel tavrı ise hukuka uygunluk ilkesine odaklanmaktaydı. Etkili, ekonomik ve verimli terimleri henüz yeni yeni anlaşılmakta ve dikkate alınmaktadır. Bu konudaki gelişmede denetimin pozitif payının bulunduğunu burada belirtmek gerekir.

2.4.Kaynakların Kullanılmasında Özen

Kurumların kaliteli çalışması ve kaliteli iş üretebilmesinde temel gerekliliklerden bir diğeri de, kaynakların kullanımında hassas olunması gerektiği ve bazı hususlara dikkat edilmesinin önemsenmesidir.

Kurumlar; kaynakların elde edilmesinde, muhafaza edilmesinde ve kullanılmasında öngörülen amaç, hedef, kanunlar ve diğer hukuki düzenlemelere uygun davranmalıdır (6085; m.1). Bunları sağlamak için kurumlar tarafından gerekli düzenlemelerin yapılması ve bazı tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Öngörülen Amaç ve Hedef, Başta kanunlar olmak üzere yasal düzenlemelerle kamu idarelerinin misyon ve vizyonlarını gerçekleştirebilmek için öngörülen yaklaşımlar bütünüdür.

Hukuka Uygunluk, Anayasa, Kanun, KHK, Tüzük, Bakanlar Kurulu Kararı, Yönetmelik ve kanunlarla tanımlanan üçüncül düzeyde mevzuat ile hukukun temel prensiplerine uygun olmayı ifade eder. Burada diğer hukuki düzenlemelerin neler olduğu da anlaşılmaktadır.

2.5. Vatandaş Odaklılık

Kurumların kaliteli çalışması ve kaliteli iş üretebilmesinde temel gerekliliklerden bir diğeri de, vatandaş odaklılık ilkesidir. Kurumların belki de hiç tereddüt etmeden uygulamaları gereken ilke vatandaş odaklı çalışmak olmalıdır. Vatandaş odaklı çalışmanın çok sayıda gerekçeleri bulunmaktadır. En Başta Devletin var oluş felsefesi ve toplumsal sözleşme faaliyetlerinde konsepti vatandaş odaklı çalışmayı gerektirmektedir.

Stratejik yönetim anlayışı ve stratejik planlama anlayışı paydaşların yönetime ve planlamaya katılımını öngörmektedir. Ayrıca kalitenin tanımı ve toplam kalite anlayışı müşterilerin, kullanıcıların, paydaşların hülasa insanın şikayetlerinin azaltılmasını ve memnuniyetlerinin artırılmasını öngörmektedir.

Kurumlar hiç tereddütsüz olarak vatandaş odaklı çalışmalı, vatandaş memnuniyetine dayalı karar, işle ve eylemlerde bulunmalıdırlar.

2.6. Stratejik Yönetim Anlayışı

Kurumların kaliteli çalışmasının ve kaliteli iş üretmesinin temel gerekliliklerinden bir diğeri de, kurumların stratejik yönetim anlayışına sahip olması ve bu anlayış çerçevesinde örgütlenmesi ve faaliyet göstermesidir. Stratejik yönetim anlayışı Kurumun başarılı olmasını sağlayacak analizleri yapmasını, kararları almasını ve eylemleri gerçekleştirmesini gerektirir (Eisner, 2010; 9).

Yönetimde strateji anlayışının neden öne çıkarıldığını kurumlar doğru algılamalıdır. Stratejik yönetim anlayışının özü ve misyonu iyi kavranmalıdır. Stratejik yönetim bir kurumda üst yönetimin sorumluluğunu tanımlamak için genel yönetimin yerine yaygın olarak kullanılmaktadır. Kurumun faaliyetlerinin etkinliğini artırmak için üst yöneticiler beceri ile kurumu yönetebilmelidir (Camillus, 1986; 231).

Türk kamu mali yönetimi ve kontrol sistemi stratejik yönetim anlayışını ve kalite anlayışını benimsemiş bulunmaktadır. Bu çerçevede kurumlar, stratejik yönetim anlayışının uygulama unsurları olarak; Stratejik Plan, Performans Programı, Performans Esaslı Bütçeleme ve Yıllık Faaliyet Raporu hazırlamak ve uygulamak zorundadırlar.

2.6. Kalite Kontrol ve Kalite Güvence Sistemi

Kurumların kaliteli çalışmasının ve kaliteli iş üretmesinin temel gerekliliklerinden bir diğeri de, kurumlarda kalite kontrol ve kalite güvence sistemlerinin kurulmuş olmasıdır. Kurumlar; yapılan çalışmaların kaliteye uygun, doğru yapılabildiğinin tespiti için Kalite Kontrol Sistemi ve paydaşlara ve ilgililere bu konuda güvence verebilmek için de Kalite Güvence Sistemi kurmalıdır. Kurulacak sistem ülke geneli ile ilgili genel çerçevenin yanı sıra, kurumların yer aldığı sektörde üretilen işin niteliğine uygun özel uygulamaları da içermelidir.

3. KALİTEYE UYGUN ÇALIŞMANIN UNSURLARI

Kurumların kaliteye uygun çalışabilmelerini sağlayacak bazı unsurlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu unsurlar kurumsal yapının içinde yer almaktadır. Bununla birlikte, bu unsurların aynı zamanda kalite kontrol sisteminin unsurları olarak ta nitelendirildiğine rastlanılmaktadır (İSSAI 40). Oysa bu unsurların kurumun teşkilatlanmasında ve faaliyetlerinde tüm alanlar ile ilgili ve tüm süreçlerde yer aldığı unutulmamalıdır. Burada ifade edilen kalite kontrol sistemi kurum yapısına adapte edilmiş bir farklı parça değildir, kurum yapısının bizzat kendisidir, iç kontrol sisteminin diğeri bir nitelendirilmesidir. Burada izah edilen unsurların kalite kontrol sisteminin unsurları olarak ifade edilmesine şaşırılmamalıdır. Kurumun kalite kontrol sistemi ile iç kontrol sisteminin örtüşmesi olarak kabul etmek gerekmektedir.

Kurumda kaliteli iş üretiminin sağlanmasında önemli rolü olan kalite kontrol sisteminin unsurları bulunmaktadır (Akyel ve Aksungur,2012; s.8). Bu unsurların yeterince yerine getirilmesi Kurumların kaliteye uygun çalışması ve kaliteli iş yapması potansiyelini ve kapasitesini artırıcı olduğundan önemsenmelidir. Kurumda kurulması gereken kalite kontrol sisteminin unsurlarına (SDR.6,2014; s.9) aşağıda yer verilmiştir.

3.1. Kalite Konusunda Liderlik Sorumlulukları

Kamu kurumunun üst yöneticisi, kurum tarafından yürütülen tüm çalışmaların kaliteye uygun gerçekleşmesi ile ilgili genel sorumluluğunu üstlenmelidir. Kurumda görevlerin yerine getirilmesinde kalitenin esas olduğunu kabul eden bir kurum içi kültürün teşvik edilmesi için politika ve prosedürler oluşturulmalıdır (İSSAI 40).

Stratejik yönetim anlayışını benimseyen kurumlarda liderlik sorumlulukları bakımından da stratejik liderlik anlayışı benimsenir ve üst yönetim bu sorumluluğu yerine getirir. Stratejik liderlik, stratejik süreçte en iyi harekete geçirici güç olarak anlaşılır. Stratejik liderlik, belirlenen amaçların gerçekleştirilmesi için hem yönlendirici, hem de itici güçtür. Stratejik liderlik, amaçların başarılmasında yapılacaklar hususunda doğru olanları bilmesi, diğerlerini ikna etmesi ve motive etmesi ve güç olmasıdır (Amason, 2011; 255).

Kurumun üst yöneticisi, kalite, verimlilik ve kullanıcı memnuniyetinin birbirleriyle yakın alakalı üç husus olduğunu ve bunların kurumuna rekabet avantajı sağlayacağını bilinci ile kullanıcıların ve muhatapların memnuniyetini sağlamak için kaliteyi geliştirmek hususunda kurumuna öncülük eder (Bovee ve diğerleri, 1993; s.672, 673).

3.2. Etik Gereklilikler

Etik kurallar, kurum çalışanlarının günlük işlerine rehberlik etmesi gereken değerler ve ilkelerin kapsamlı ifadesidir (İSSAI 30). Kurumların tüm çalışanları için etik kurallar belirlenmelidir; kurumun tüm personelinin kurumun ilgili etik gerekliliklerine uyduğuna dair güvence elde etmek için tasarlanmış politika ve prosedürler oluşturulmalıdır (SDR.6,2014; s.9). Etik kurallar, hizmet, mal ve ürün üretimindeki kalite anlayışının çalışanların sosyal davranışlarına yansımastır.

Kurum görevlilerinin ellerinde bulundurdukları kaynakların, yetkilerin ve kurumsal gücün amacına uygun ve kalite kuralları doğrultusunda kullanılabilmesini sağlamada mesleki etik ilkeler itici ve zorlayıcı güç olarak önemlidirler. Her meslek örgütlenmesi ve her kurum buldukları sektörün özellikleri çerçevesinde etik gereklilikleri yerine getirmelidir.

3.3. Kurumsal Kapasite

Kurum, kaliteli iş üretimi için gerekli özel düzenlemeleri gerçekleştirmeli; paydaşlar ve ilgililer ile iyi iletişim ve diyalog kurmalı ve onların beklentilerini karşılamalıdır. Kurum kalitenin şartlarını sağlayamadığını fark ettiğinde işin üretimini gerçekleştirmez ve kaliteye aykırı halde iş üretmez. Zira Kurum kaliteye aykırı iş üretmenin çok boyutlu tahribatının olduğunu farkındadır.

Kurum, kurumsal kapasitesini sürekli geliştirme eğiliminde olmalıdır. Kaliteli iş üretimi için gerekli tedbirler alınmalı ve her türlü kaynaklar temin edilmelidir.

Kurum stratejik yönetim anlayışı ve kalite yönetimi anlayışı doğrultusunda örgütlenmeli ve uygulamalar yapmalıdır.

Kurum kalite risklerini değerlendirmelidir. Kurumlar, faaliyetleri için Kalite risklerini dikkate almalı ve bu risklere karşı önlemler geliştirmelidir. Kurumun karşılaşılabileceği Kalite riskleri, kurumsal yapı ve uygulamaları kaynaklı olabileceği gibi, dış kaynaklı da olabilir (İSSAI 40).

3.4. İnsan Kaynakları

Kurum, kaliteli iş üretebilmesini sağlayacak gerekli kabiliyet ve becerilere sahip, etik ilkelere bağlı yeterli insan kaynağına sahip olmalıdır. Kurum, bu hususun böyle olduğuna dair güvence elde etmek üzere tasarlanmış politika ve prosedürler belirlemelidir (İSSAI 40).

Stratejik İnsan Kaynakları yönetimi anlayışı çerçevesinde, kurumun kaynaklarına ve stratejik planına uygun bir şekilde yapılacak işin gerekliliklerini

karşılacak insan gücü temin edilerek verimlilik ve kalite sağlanmasına katkı sağlanır (Bovee ve diğerleri, 1993; s.400-401).

3.5. İşlerin Yürütülmesi

Kurum, çalışmalarını ilgili kalite kurallarına ve geçerli yasal ve düzenleyici gerekliliklere uygun olarak yürütmeli ve mevcut şartlar altında kaliteye uygun işler üretmelidir. Kurum ayrıca, bu uygulamalara imkan sağlayacak politika ve prosedürler belirlemelidir. Bu politika ve prosedürler; yapılan iş kalitesinde tutarlılığın teşvik edilmesine ilişkin hususları, gözetim sorumluluklarını ve gözden geçirme sorumluluklarını da içermelidir (SDR.6, 2014; s.15).

Kurum çalışanlarının faaliyetlerini koordine ve kontrol eden mekanizmalar olarak tanımladığımız kurumsal yapı (Aldag & Stearns, 1991; s.263) üst yöneticilerin öncülüğünde kurumun amaçlarına ulaşabilmek için kalite kurallarına uygun çalıştırılmalıdır. Tüm kurumlar kendi faaliyet ve aktivitelerini kurumsal çerçevesinde düzenlerler.

3.6. İzleme

Kurum, kalite kontrol sistemine ilişkin politika ve prosedürlerin ilgili ve yeterli olduğuna ve etkin biçimde işlediğine imkan vermek üzere tasarlanmış bir izleme süreci oluşturmalıdır. Bu izleme süreci; a) kurum tarafından yürütülen farklı türden çalışmaların arasından tamamlanmış işlerin gözden geçirilmesini, b) Kurumun kalite kontrol sisteminin sürekli olarak ele alınması ve değerlendirilmesini içermelidir (SDR.6, 2014; s.16).

Kurum izleme sürecini kurduğu kalite kontrol ve kalite güvence sistemleri ile yürütür.

4. KALİTE KONTROL VE GÜVENCE SİSTEMİ

Kalite kontrol ile kalite güvence birbirlerini tamamlamakla birlikte; kalite kontrol işin doğru ve kaliteye uygun yapılmasını sağlamaya yönelik iken, kalite güvence ise, işin kaliteye uygun yapıldığına dair bir garantinin ilgililere verilmesidir. Böyle olunca da, kalite kontrol kalite güvenceden önceliklidir.

4.1. Kalite Kontrolü; Kalite kontrolü yapılan faaliyetler, yapılma ile eş zamanlı gözden geçirilmesine ilişkin politika ve prosedürler bütünüdür. Üst yöneticinin işlerin doğru yapılıp yapılmadığını anlamasının tek yolu kontrol sisteminin verileridir. Kontrol, işlerin planlandığı gibi gerçekleşmesini sağlayan, önemli sapmaları düzelteren gözleme faaliyetlerinden oluşan bir süreç (Robbins& Mary, 1999; s.554-556) olarak üst yöneticiye büyük destek sağlar.

4.2. Kalite Güvencesi; Kalite kontrol süreçlerinin etkinliğinin değerlendirilmesini de kapsayacak şekilde kalite yönetim sisteminin ve tamamlanmış karar, işlem ve faaliyetlerin bağımsız bir şekilde gözden geçirilmesine ilişkin politika ve prosedürler bütünüdür.

4.3. Kalite Kontrol ve Güvencesi

Genel anlamda kurumlarda Kalite Kontrolü, İç Kontrol ve İç Denetim uygulamaları ile gerçekleştirilirken; Kalite Güvence ise, Dış Denetim ve Yargı uygulamaları ile gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte kurumun yer aldığı sektörün kendine özgü şartlarına uygun, yapılan işlerin niteliklerine göre farklı kalite kontrol ve kalite güvence yapıları da ayrıca düzenlenmelidir.

Kalite kontrol ve kalite güvence sistemleri arasında amaç, kapsam, yöntem vb bakımdan uyum, işbirliği ve yardımlaşma olmalıdır. Aynı şekilde, iç kontrol, iç denetim, dış denetim ve yargı arasında aynı doğrultuda uyum olmalıdır.

4.4. Kontrol Alanı

Kurumların; mali, idari ve teknik gibi tüm faaliyet alanlarında, kalite kontrol ve güvence uygulamalarına yer verilmesi gerektiği gibi, kurumların tüm karar, işlem ve eylemleri de Kalite Kontrol ve kalite güvence işlemine tabii tutulmalıdır.

5. İÇ KONTROL VE İÇ DENETİM

Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol sisteminde yer alan iç kontrol ve iç denetim kurumlarda kalite kontrol sisteminin fonksiyonunu icra etmektedir. Bu nedenle makalenin amacına uygun olarak iç kontrol ve iç denetim hususuna yer verilmiştir.

5.1. İç Kontrol

Kurumlar kaynaklarını korumak için yeterli iç kontrol sistemleri geliştirmelidir. Yeterli bir iç kontrol sisteminin varlığı, hata ve usulsüzlük riskini asgariye indirmektedir. Kurumlar ilgili kanun ve diğer düzenlemelere uyulmasını ve karar verme sürecinde dürüstlük ve yerindeliğin gözetilmesini sağlamak için kontrollerin mevcut ve işler durumda olmasını temin etmelidir (İSSAİ 100).

İç kontrol, belli fonksiyonları icra etmek üzere Kurum tarafından oluşturulan organizasyon, yöntem ve süreçler ile iç denetimi kapsayan mali ve diğer kontroller bütünüdür.

İç kontrol, kurumun amaçlarına, belirlenmiş politikalara ve mevzuata uygun olarak faaliyetlerin etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde yürütülmesini, varlık ve kaynakların korunmasını, muhasebe kayıtlarının doğru ve tam olarak tutulmasını, mali bilgi ve yönetim bilgisinin zamanında ve güvenilir olarak üretilmesini sağlamak üzere oluşturulur.

5.2. İç Denetim

Kurumlar, yaptıkları işlerin etkin bir şekilde yönetilmesi ve işin kalitesinin sağlanmasına yardımcı olmak amacıyla kendi bünyelerinde geniş yetkilerle donatılmış bir iç denetim fonksiyonu kurmalıdır (İSSAİ 200).

İç denetim, kurumun faaliyetlerini geliştirmek ve olumlu katkı sağlamak için düzenlenmiş bağımsız, objektif değerlendirme ve danışmanlık faaliyetidir (Millichamp ve Taylor, 2012; 296).

İç denetim, Kurumun çalışmalarına değer katmak ve geliştirmek için kaynakların ekonomiklik, etkililik ve verimlilik esaslarına göre yönetilip yönetilmediğini değerlendirmek ve rehberlik yapmak amacıyla yapılan bağımsız, nesnel güvence sağlama ve danışmanlık faaliyetidir. Bu faaliyetler, kurumların yönetim ve kontrol yapıları ile mali işlemlerin risk yönetimi, yönetim ve kontrol süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek yönünde sistematik, sürekli ve disiplinli bir yaklaşımla ve genel kabul görmüş standartlara uygun olarak gerçekleştirilir (5018; 63).

6. DIŞ DENETİM VE YARGI

Kurumların yaptıkları işlerin kaliteye uygun olduğuna dair dışarıya karşı güvence vermeleri için öngörülen kalite güvence sisteminin genel kamu yönetimi açısından uygulanması dış denetim ve yargısal faaliyetlerdir. Bu nedenle, makalenin burasında dış denetim ve yargıya yer verilmiştir.

6.1. Dış Denetim

Türk kamu yönetiminde yer alan kurumlar için tanımlanan dış denetim örgütü Sayıştay'dır. Sayıştay tarafından yapılacak harcama sonrası dış denetimin amacı, genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin hesap verme sorumluluğu çerçevesinde, yönetimin mali faaliyet, karar ve işlemlerinin; kanunlara, kurumsal amaç, hedef ve planlara uygunluk yönünden incelenmesi ve sonuçlarının Türkiye Büyük Millet Meclisine raporlanmasıdır (5018; m.68). Kanun, Sayıştay'ı uygunluk yönünden inceleme yaparak kalite kontrol işlevi görmesini; Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Kamuoyuna raporlama yaparak da kalite güvence işlevi görmesini istemektedir.

Sayıştay'ın inceleme, denetleme, raporlama ve kesin hükme bağlama görevlerini yerine getirirken, kullandığı kıstasların (6085; m.1) aslında kamu kurumlarının kaliteli iş üretimi için ön görülen temel nitelikler ve kıstaslar olduğu anlaşılmaktadır. Sayıştay, denetimlerinde kurumların kaliteli iş üretimi için ön görülen temel kıstasların yerine getirilip getirilmediğinin tespitini yapmakta; bu tespiti ilgili mercilere raporlamakta ve bu tespitler ile ilgili hesap mahkemesi olarak yargısal karar vermektedir. Böylece Sayıştay bir nevi kalite kontrol ve kalite güvence işlevi görmektedir.

Sayıştay, kamu idarelerinin bütün gelir ve giderleri ile mallarını TBMM adına denetlemekte ve sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamakta ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve kesin hükme bağlama işlerini yapmaktadır (Anayasa; m.160). Sayıştay ayrıca kesin hesap tasarısına genel uygunluk görüşü vermektedir (Anayasa; m.164). Sayıştay ayrıca, Kamu İktisadi

Teşebbüslerinin denetimini yapmakta ve denetim raporlarını Türkiye Büyük Millet Meclisine sunmaktadır(Anayasa; m.165).

Türk kamu yönetiminde yer alan kamu kurumlarının işlerini kaliteye uygun yapıp yapmadıklarının tespiti ve güvence vermeye yönelik kalite kontrol ve kalite güvence fonksiyonu açısından Sayıştay'a yüklenen rolün büyüklüğünü yukarıda aktarılan Ana yasa maddelerinden anlamak mümkündür.

Dış denetim ile iç denetim arasında işbirliği olmalıdır. Dış denetim çalışmalarında, iç denetim bulgularına değer vermelidir. İç denetim ile dış denetim ortak bir paydada buluşabilmelidir. Ülkelerin yönetim yapılarına uygun iç denetim ile dış denetim işbirliği modelleri geliştirilmelidir (AB Bakanlığı, 2012; s.26).

6.2. Yargı

Kurumların yaptıkları işlerin kalite kriterlerini karşılamadıklarına ilişkin iddiada bulunanların yargıya başvurmaları yolu düzenlenmiştir. Yargıdan beklenen yapılan işin kalite gerekliliklerine uygun gerçekleşip gerçekleşmediğinin kontrolünü ve denetimini yapmaktır. Kurumun yaptığı işlem ile ilgili yargıya başvurulması, kurumun yaptığı işlerin kaliteye uygun yapılıp yapılmadığının kontrolünü ve değerlendirilmesini ve sonucunun da ilgililere duyurulmasını istemektir.

Türk kamu yönetiminde, kurumların kuruluş ve görevleriyle bir bütün olduğu ve kanun ile düzenlenmesi gerektiği (Anayasa, m.123) kuralına kalite açısından uyulması öngörülürken; bu öngörüye aykırı, bu kalite gerekliliğine aykırı davranışları önleyebilmek için de, kurumların her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolunun açık olduğu (Anayasa, 125. madde) düzenlemesi getirilmiştir.

Kurumların kaliteli iş yapmalarını motive etmekte etkin olan iç kontrol, iç denetim, dış denetim, yüksek denetim ve yargı süreçlerinin birbirleriyle uyumlu ve işbirliği içinde olmaları gerekmektedir.

6.3. Vazgeçilmez Bir Olgu Olarak Denetim

Denetimin vazgeçilmez bir olgu olduğu tartışılmaz bir gerçekliktir. Aksi durum söz konusu olsaydı bu kadar kaynak denetime tahsis edilmezdi. Makalenin amacı bakımından bakıldığında, Denetim hem kalite kontrolün, hem de kalite güvencenin sağlanmasında en etkin bir yoldur.

Denetim, sorumluların sorumluluklarını kabul etmesini sağlamak, tazmin ettirmek veya ihlalleri engellemek veya en azından güçleştirmek için münferit vakalarda düzeltici adımların atılmasına imkan tanıyacak önceden kabul edilmiş standartlardan sapmaları ve yönetimin yasallık, verimlilik, etkinlik ve tutumluluk ilkelerinin ihlallerini zamanında ortaya çıkarmayı amaçlayan düzenleyici sistemin vazgeçilmez bir parçası (İSSAİ 1) olarak görülmektedir.

Denetim, gerçekleştirilen bir faaliyetin, yapılan bir işin kalite kriterlerine uygun yapılıp yapılmadığının tespiti için bir kalite kontrol, bir kalite güvence işlevidir. Dış Denetimden geçmeyen bir Kurumun kaliteye uygun ve doğru çalıştığına dair bir güvence verilemez.

Kuralların eskimeyeceğine, cihazların bozulmayacağına, insanların hata yapmayacağına dair güvence verilebilirse, o zaman denetimin de gereksiz olduğu söylenebilir. Bu söylem bizi denetimin yaşamsal olduğu sonucuna götürmektedir. Yaşamsal düzeyde önemli olan bir işin yapılmasına da yaşamsal düzeyde dikkat edilmelidir. Gerçekten de, Denetimsizlik bir risktir; ama doğru yapılmayan denetim ise ayrı bir risktir. Denetimi doğru yapmanın güvencesi de, denetimin kaliteye uygun ve doğru yapıp yapılmadığını tespit etmek ve güvence verebilmek için denetimde kalite kontrol ve kalite güvence sistemleri kurulmasıdır.

7. T.C. SAYIŞTAYINDA KALİTE YÖNETİMİ

T.C. Sayıştay, güvenilir ve hesap verebilir bir denetim yönetimini temin için belirlenmiş bir kalite kontrol sistemi içinde denetimin gerçekleştirilmesini sağlayan ve gerekli kılan bir yasal çerçeveye sahiptir. Kalite kontrol süreçleri Sayıştay Kanununda, yönetmeliklerinde, Usul ve Esasları gibi ikincil Mevzuatlarında detaylı bir şekilde tanımlanmıştır (Akyel ve Aksungur, 2012; s.13). Ayrıca Sayıştay Denetim Rehberleri kaliteli denetim ve raporlama hususunda oldukça titiz düzenlemelere yer vermiş bulunmaktadır.

Sayıştayda denetim ve raporlama işlerinde kaliteyi yakalayabilmek ve doğru iş yapabilmek amacıyla, sırf bu işe özgü olmak üzere, ‘ **SDR.6, Denetimde Kalite Yönetimi Rehberi, 2014**’ yayınlanmış bulunmaktadır. Sayıştay’ın denetim faaliyetleri ile ilgili olarak, denetimde kalite yönetim sistemi, denetimde kalitenin ilkeleri, bileşenleri, denetimde kalite kontrol ve güvence Sistemleri, uygulamaları ile ilgili detay düzenlemeler yapılmış bulunmaktadır (SDR.6; 2014).

Sayıştay denetiminin kaliteli ve doğru yapılmasını sağlamak için öngörülen gerekli temel ilkelere Sayıştay Kanununda Denetimin Genel Esasları başlığı altında yer verilmiştir (6085; 35):

a) Kanun öncelikli olarak Denetimin tanımını yaparak, denetimden ne anlamak gerektiğini belirlemiştir. Kanuna göre denetim; kamu idarelerinin hesap, mali işlem ve faaliyetleri ile iç kontrol sistemlerinin incelenmesi ve kaynakların etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak kullanılmasının değerlendirilmesidir.

b) Kanun sonra da, denetimin önemli risklerinden birinin önüne geçebilmek için denetimin bir yönden sınırını çizmiş bulunmaktadır. Kanuna göre Sayıştay tarafından yerindelik denetimi yapılamaz, idarenin takdir yetkisini sınırlayacak ve ortadan kaldıracak karar alınmaz (6085; 35). Kanunun denetim ile ilgili bu sınırlamasını yadırgamamak gerekir. Zira bu sınırlama Anayasada yer alan ve yargıya getirilen sınırlamadan daha sonra aynen alınmıştır.

c) Denetimin belli kurallar çerçevesinde yapılacağı öngörülmüştür. Kanun, Denetimlerin genel kabul görmüş uluslararası denetim standartlarına uygun olarak yürütülmesi gerektiğini kabul etmiştir.

d) Denetimin bağımsızlığına önem verilmiştir. Kanuna göre, Sayıştay ve denetçiler denetim faaliyetini bağımsız ve tarafsız olarak yürütür. Sayıştaya denetim görevinin planlanması, programlanması ve yürütülmesinde talimat verilemez.

ç) Denetimlerin etkin ve etkili yapılmasını öngören kanuni düzenlemeye göre Denetimler, güncel denetim metodolojilerinin uygulanmasında gerekli özen gösterilerek gerçekleştirilmelidir.

d) Denetçilerin mesleki yeterliliklerini önemseyen kanunun bu husustaki isteği Denetim görevinin etkin bir biçimde yerine getirilmesi için Kurum mensuplarının teknik ve mesleki yeterliklerinin geliştirilmesidir. Mesleki ve teknik yeterliliğe sahip olmayan meslek mensuplarının yapmış oldukları işlerin kaliteden eksik olacağı hususu aşikâr bir durumdur.

e) Denetim kaliteli yapılmasına önem verilmiştir. Kanuna göre, Kalite güvencesinin sağlanması için, denetimin her aşaması denetim standartlarına, stratejik planlara, denetim programlarına ve mesleki etik kurallarına uygunluğu açısından sürekli gözden geçirilmelidir. Bu gözden geçirmeler için belirli süreçleri içeren sistemler kurulmalıdır.

f) Denetimin kalite kontrol sürecine bir halka daha eklenmiş ve Kamu idarelerinin düzenlilik ve performans denetimleri sonucunda düzenlenen taslak denetim raporlarının denetim grup başkanlıkları tarafından Başkanlığa sunulmadan önce üç uzman denetçiden oluşturulacak rapor değerlendirme komisyonları tarafından değerlendirilmesi öngörülmüştür. Taslak raporlar ilgili kanunlar ile bunlara dayanarak çıkarılan tüzük, kararname, yönetmelik ve ilgili kanunlarda uygulamayı yönlendirmek üzere yetkilendirilmiş olan kamu idareleri tarafından yapılan düzenleme ve verilen görüşler ile bu fıkra yer alan diğer hususlara uygunluğu yönünden değerlendirilir.

SONUÇ

Kalite anlayışı, kurumların çalışma ve iş üretmedeki kalite durumlarını sürekli iyileştirme ve düzeylerini sürekli yükseltme eğiliminde olmayı gerektirir. Kalitenin iyileştirilmesinde ve yükseltilmesinde durmak yoktur. Her geçen gün iyiye, daha iyiye ulaşma çabası kalite anlayışının bir kuralıdır. Kurumlar iş ve çalışmalarında sürekli kalite düzeylerini yükseltme gayreti içinde olmalıdırlar. Önceden belirlenen kalite düzeyi yakalandığı takdirde yeniden daha yukarı kalite düzeyi belirlenmeli ve yeni belirlenen daha yukarı düzeye ulaşmanın uğraşı verilmelidir. Bu anlayış çerçevesinde bazı önerilere bu kısımda yer verilmiş bulunmaktadır.

Kurumların yerine getirme yükümlülüğü taşıdığı iş ve işlemleri hatalı, eksik ve kalite gerekliliklerine aykırı yapmalarının bireysel mutluluğu, toplumsal düzeni, ulusal ekonomiyi ve kamuya güveni zedelediği ve tahrip ettiği unutulmamalıdır. Bu yüzden kamu kurumlarının iş ve işlemlerini doğru ve kaliteye uygun bir şekilde gerçekleştirmeleri sağlanmalı ve buna dair güvence kamuya verilebilmelidir. Eksik, hatalı ve yanlış yapılan iş ve işlemlerin doğrudan veya dolaylı olarak inanılması güç

derecede zarar doğurduğu ve vahim sonuçlara yol açtığı bir acı gerçektir. Kurumların iş ve işlemlerinin yanlış ve eksik yapılmasını önlemeye yönelik yapılar kurulmalı ve uygulanmalıdır.

Hukukun üstünlüğü, kurallara uymak, hesap verebilirlik ve şeffaflık, kalite, verimlilik, etkililik, ekonomiklik, vatandaş odaklılık ve etik gibi kavramların benimsenmesi ve uygulanması önemlidir. Bu konuda bu kavramlar ile ilgili olarak; bireysel bilincin varlığı, kurum ve örgüt kültürünün gelişmiş olması ve toplumsal kültürün içinde yer alması ve kurumsal yapılanmanın ve hukuksal düzenlemelerin birlikte ve uyumlu bulunması önemlidir.

Toplumsal yaşamın ve kültürün bir parçası olarak kaliteli iş yapmak her bireyin amacı olmalıdır; bununla birlikte makalenin hedeflendiği husus ise, kamu kurumlarının işlerini kaliteli yapmalarının genel anlamda gerekliliklerini ortaya koymak ve bununla ilgili noktalara açıklık getirmek olmuştur.

Türk kamu yönetiminde yer alan kurumların kaliteli iş yapması ile ilgili kuralların hukuksal düzenlemelerde yer aldığı görülmektedir. Kurumlarda kaliteli iş yapmak ile ilgili olarak gerekli kuralların yer aldığı, gerekli yapının oluşturulduğu, gerekli sistemin kurulduğu; ancak, kaliteli iş yapmakla ilgili asıl sorunun insan kaynağından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İnsan kaynağından kastın kurumda yetkili ve sorumlu olan, üst yöneticiden en alt personele kadar insan kaynağıdır.

Kurumda çalışanların kurumun çalışması ile ilgili kurallara uymamak ve işin kaliteli olması için düzenlenen kurallara gerekli önemi vermemek yönündeki olumsuz tutum ve tavrı kaliteli iş yapmanın önünde en büyük engel olarak görülmektedir. Oysa kurumda kaliteli iş üretmenin birincil koşulu kurallara uymaktır. Kurallara aykırı davranmak aynı zamanda kalite gerekliliklerine de aykırı davranmak demektir.

Kamu kurumlarında kaliteli iş yapmanın ve üretmenin yolu insan kaynağının kalite konusunda bilinçlenmesinden, yeterince mesleki bilgiye sahip olmasından ve etik davranmasından geçmektedir. Ayrıca, kurumda insan kaynağının kaliteli iş yapma hususundaki performansı ölçülmeli, değerlendirilmeli ve tecziye veya ödüllendirme yapılmalıdır.

Kurallar önemsenmelidir. Kurallar uygulanmak için konulmalıdır, kurallara uyulup uyulmadığı takip edilmelidir, uygulanmayan kurallar kaldırılmalıdır. Dikkat edilirse, hayati kurallar yönetmektedir. Kaliteli iş yapmanın kuralı da, konu ile ilgili kurallara uymaktır.

Kurumların kaliteli iş yapmalarını motive etmekte etkin olan iç kontrol, iç denetim, dış denetim, yüksek denetim ve yargı süreçlerinin birbirleriyle uyumlu ve işbirliği içinde olmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

T.C. Anayasası, www.mevzuat.gov.tr

5018; Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, www.mevzuat.gov.tr

6085; Sayıştay Kanunu, www.mevzuat.gov.tr

AB Bakanlığı, (2012), Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Kamu Sektöründe İç Denetim ve Dış Denetim İşbirliği Konferansı Sonuç Kitapçığı, TC Avrupa Birliği Bakanlığı, Ankara.

Akyel Recai ve Çiğdem Aksungur, (2012), "Tone at the Top in SAİs to Achieve Quality in Audits and the Experience of the Turkish Court of Accounts", Sayıştay Dergisi 150. Yıl Özel Sayısı, s.5-18, Ankara.

Aldag, J. Ramon &Timoty M. Stearns, (1991), Management, South-Western Publishing co.

Amason, Allen C.,(2011), Stratejik Management, routledge, New York.

Bourn, Sır John, (2007), Public Sector Auditing,John Wiley& Sons, ltd, England.

Bovee, Courtland l., John v. Thill, Marian Burk Wood ve George p. Dovel, (199), Management, Mc Graw-Hill, USA.

Camillus, John,C.(1986),Strategic Planning and Management Control, Lexington Books, Toronto.

Eisner, Dess Lumpkin (2010), Strategic Management, Mc Graw-Hill Companies, New York.

İSSAİ 1, The Lima Declaretion, www.issai.org.

İSSAİ 20, Principles of tranparency and accountability, www.issai.org.

İSSAİ 21, Saydamlık ve Hesap verme Sorumluluğu İlkeleri İlkeler ve İyi Uygulamalar,

İSSAİ 30, Code of Ethics, www.issai.org.

İSSAİ 40, Quality Control of SAİs, www.issai.org.

İSSAİ 100, Basic Principles in Government Auditing, www.issai.org.

İSSAİ 200, General Standards in Government Auditing and Standarts With Ethical Significance, www.issai.org.

Millichamp Alan &John Taylor, (2012), Auditing, Cengage Learning EMEA, UK.

Robbins, Stephen P.& Mary Coulter, (1999), Management, Prentice Hall, New Jersey.

Sayıştay, (2012), Uluslararası Yüksek Denetim Kurumları Standartları (ISSAD)-1, Sayıştay Başkanlığı, 150. Kuruluş Yıldönümü Yayınları no 3, Ankara.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 1-18

SDR.6, Sayıştay Denetimde Kalite Yönetimi Rehberi, (2014), Sayıştay,
Aralık 2014, Ankara.

www.intosai.org

www.issai.org.

ATATÜRK'ÜN MÜZİK DEVRİMİ

C. Hakan ÇUHADAR*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhuriyeti kurarken gerçekleştirmek istediği en önemli devrimlerin başında müzik devrimi gelmektedir. Atatürk bu devrimi gerçekleştirmek için de batının önemli müzik kurumlarının benzerlerini Türkiye'de de kurarak, müzik sanatında ve müzik eğitiminde ilerlemenin önünü açacak girişimlerin öncülüğünü yapmıştır. Bu bağlamda Anadolu halk müziğinin, çağdaş besteleme teknikleri kullanılarak geliştirilmesi, yaygınlaştırılması ve çağdaş bir düzeye çıkarılması, devrimin temel hedeflerindedir.

Müzik devriminin adımları atılırken sahne sanatları ve operaya da özel bir önem verilmiştir.

Derleme biçiminde çalışılan bu makalede, doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu konuyla ilgilenen diğer araştırmacılara da toparlayıcı ve makalede belirlenen başlıklar altında bir araya getiren bir kaynak olması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Atatürk, Müzik, Müzik Devrimi

ATATÜRK'S MUSIC REVOLUTION

ABSTRACT

A revolution in music has the major priority for Mustafa Kemal Atatürk during the foundation process of the Turkish Republic. To achieve this revolution, Atatürk led the movement which enabled development in both music education and music art by establishing musical intuitions similar to Western World. In this respect, main targets of the revolution was promoting the Anatolian folk music to a contemporary level by employing modern composing techniques and rising public awareness.

A special emphasize has been given opera while the music revolution was in process.

In this literature review article, document analysis method was used. It was also aimed to create a source in which all topics considered in the paper can be seen all together by other researchers who are interested in this topic.

Keywords: Atatürk, Music, Music Revolution

Giriş

Türkiye'de müzikte Tanzimat ile başlayan batı düşüncesine yönelik gelişmeler ve çeşitlilik alanındaki çalışmalar ancak Cumhuriyet döneminde akademik bir temele oturtulabilmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa'nın ilgisini çekerek etkileri klasik bestecilerin eserlerine yeni bir renk ve anlatım ögesi olarak giren Mehter, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla yerini bandoya bıraktı. Türkiye'de batı tekniğinin uygulandığı

*Doç., Çukurova Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Müzik Bölümü
chcuhadar@gmail.com

ilk kurum Saray Bandoşudur. Batılı anlamda askeri müzik topluluğu olan bandoyu, 1828 yılında GiuseppeDonizetti (1788-1856) kurdu. Daha sonra Muzika-i Hümayun adındaki bu topluluğun bünyesinde bir ‘‘Saray Orkestrası’’ ve bir ‘‘Fasıl Heyeti’’ eklendi. Ders olarak da müzik, ilk defa 1870 yılında İstanbul Muallim Mektebi’nde okutulmaya başlandı (Selanik, 1996, s. 293).

Cumhuriyet döneminde bu alanda yapılan çalışmaların baş mimarı hiç kuşkusuz Mustafa Kemal Atatürk’tür.Saygun (1982), Atatürk’ün daha 1923 yılında müzik konusunda ilk defa ve insanı şaşkırtıcı olarak şu sözleri söylediğinden bahsetmektedir: ‘‘Amelî ve şâmil bir maarif için hududu vatanın merâkiz-i mühimmesinde asri kütüphaneler, nebatat ve hayvanat bahçeleri, konservatuvarlar, dârülmesâîler ve sanayi-i nefise meşherleri lâzım olduğu gibi bilhassa şimdiki teşkilât-ı mülkiyyeyenispetle kaza merkezlerine kadar bütün memleketin matbaalarla teşhizi icap etmektedir.’’O’nun daha o tarihte, yani memleketin düşman istilâsından kurtuluşunun üstünden ancak altı, yedi ay gibi kısa bir zaman geçtiği, barışın bile imzalanmadığı günlerde eğitim sorunları üzerinde dururken güzel sanatlardan, türlü kültür kuruluşlarından ve konservatuvarlardan bahsetmesi kendisinin, Türklüğün ilerdeki yolunu bu alanlarda şekillendirmiş bulunmasını mümkün kılan geniş bir fikrî hazırlığı olduğunu kanıtlaması bakımından çok önemlidir(Saygun, 1982, s. 18).

Mustafa Kemal, Türk toplumunun müzik beğenisinde, müzik anlayışında bir dönüşüm gerçekleştirmek istemiştir. Çünkü müzikte reform olmadıkça diğer alanlardaki reformların eksik kalacağını düşünmektedir. Çağdaş Türk kültürünün oluşmasında müziğe ayrı bir önem vermiş olması onu dünyadaki birçok devrimciden de (*Joan of Arc, MaximilienRobespierre, NapoleonBonaparte, George Washington, Thomas Jefferson, GiuseppeGaribaldi, Sri Aurobindo, Michael Collins, V.I. Lenin, Fidel Castro, MahatmaGandhi* gibi)farklı kılmaktadır. Biographonline.net sitesinden alınan, dünyayı değiştiren kişiler ve önemli devrimci kişilerin yaşam öykülerinin verildiğibilgilerde Atatürk dışında başka hiçbir kimsenin müzik devrimine ilişkin bir teşebbüsünden söz edilmediği görülmüştür.Falih Rıfki Atay’dan aktarıldığına göre, Mustafa Kemal, 1928 yılı yazında Sarayburnu’nda katıldığı bir açık hava eğlencesinde ‘‘Müziksiz devrim olmaz’’ derken sonraki uygulamalarından amacının klasik batı müziği olduğu görülmüştür(Mango, 2000, s. 449).

Bu düşünceler çok geçmeden Avrupa’nın ünlü müzikçilerinin Ankara’ya davet edilmesine, onların yardımı ile bir konservatuvar açılmasına ve Türkiye’de müzik eğitiminin yeni baştan örgütlenmesine varacaktır.

Türkiye’ye bilim ve sanat kurumlarını kurma amacı ile gelen kişiler arasında; Paul Hindemith 1936 yılında Ankara’da Devlet Konservatuvarını kurmuştur.Dört defa Türkiye’ye gelen Hindemith, 1939 yılından sonra Amerika’ya Yale Üniversitesi’ne gitmiştir. EduardZuckmayer (1890-1972) Gazi Eğitim Enstitüsü’nü kurmuştur. 1931-32 yıllarında İstanbul’a gelen Vıyana Müzik Akademisi direktörü Joseph Marx, İstanbul Konservatuvarının kuruluş, yönetim ve öğretimi için raporlar hazırlamış ve 10’a yakın sayıda detaylı metni konservatuvara sunmuştur. Prof. Carl Ebert, Ankara’da Devlet Konservatuvarı tiyatro tatbikat sahnesi ile opera stüdyosunu, dokuz yıl kesintisiz yönetmiştir. Yirminci yüzyılın en önemli besteci ve müzikologlarından birisi olan Bela Bartok, 1936 yılında Ankara Halkevi Başkanlığı’nın davetlisi olarak Türkiye’ye gelmiştir. Bartok, Türkiye’de kaldığı bir aya yakın süre içerisinde Ankara’da üç konferans ve iki de konser vermiş ve ayrıca Ankara, Adana (Seyhan), Osmaniye ve

Mersin’de, Türk müzik adamları ile birlikte saha araştırmaları gerçekleştirmiştir. 1976’da Amerika’da yayınlanan “Turkish Folk Music From Asia Minor” isimli kitap Küçük Asya’dan Türk Halk Müsiki’si adı ile Türkçe’ye çevrilerek Türkiye’ye kazandırılmıştır. Ernst Praetorius ise 1935 yılında Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası’nın şefi olmuş ve bu görevini 1946 da ölümüne kadar sürdürmüştür (saydam, erişim tarihi: 18.09.2013)

Giriş niteliğindeki bu bilgilerin ışığında, makalenin birinci bölümünde Atatürk’ün klasik batı müziği hakkındaki düşüncelerine ve gerçekleştirdiği müzik devrimine dikkat çekmek amaçlanmıştır. İkinci bölümde ise Atatürk’ün opera sanatına olan özel ilgisine dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Amaç, Problem, Yöntem

Bu çalışma, derleme niteliğindedir. Yöntem olarak da literatür taraması tekniği kullanılmıştır. Bilindiği gibi tarama modeliyle yapılan araştırmalar, geçmişte ya da halen var olan bir durumu mevcut şekliyle betimlemeye çalışan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2002, s.77). Türkçe ve Türkçeye çevrilmiş yayınları, tezleri, sempozyumlarda sunulan bildirileri, periyodik yayınları kapsamaktadır.

Araştırmanın amacı, Atatürk’ün müzik alanında yaptığı çalışmalar ve Atatürk’ün müzik devrimlerini yazarın bakış açısıyla tekrar ele alarak, konuyla ilgilenen diğer araştırmacılar için, bilinenleri ve bilinmeyenleri bir araya getiren yeni bir kaynak yaratmaktır. Araştırmanın problemi ise şudur: Atatürk’ün müzik devrimlerinin amacı nedir?

Bulgular

1. Atatürk ve Türk Müzik Devrimi

1.1. Çağdaşlaşma ve müzik ilişkisi

Ulusal mücadele kazanıldıktan sonra Atatürk’ün “Asıl iş şimdi başlıyor” sözleri ile ulusal kurtuluş hareketinin ikinci ve belki de esas aşaması olan “çağdaşlaşma” hamlesine hız verdiği bilinmektedir (Giritli, 2004, s. 57). Tanzimat’tan bu yana modernleşme çabaları sürüyor olsa da kendisinden öncekilerle Atatürk arasında çok önemli bir fark vardır. Eskilerin genellikle sadece teknolojinin alınmasının yeterli olabileceği, Avrupa uygarlığının kültürel değerlerinin alınmaması yönündeki görüşlerine karşın Atatürk, uygarlık ile kültür arasında bir ayrım yapmamaktadır. Atatürk’e göre kültür ve uygarlık birbirinden ayrılamaz ki bunun içine bilim de, iktisat da, güzel sanatlar da girmektedir. “Çağdaş uygarlık budanarak alınamaz”. Kesin sonuç alabilmek için topyekûn çağdaşlaşmak gerekmektedir (Çaycı, 1983, s. 41-51).

Giritli’ye göre, Atatürk inkılâbının amacı “ulusal modernleşme”yi sağlamaktır. Türk devrimi “ulusal bağımsızlık ve çağdaşlaşma hareketi”nin adıdır. Bir “toplumsal yeniden biçimleniş”tir. Ulusal bağımsızlığı ve özgür düşünce ile insan onurunu temel aldığı için hümanizme dayalı “Türk rönesansı”dır (Giritli, 2004, s. 5).

Türkiye’de çağdaşlaşma tartışmalarının hararetli bir boyutunu Atatürk devrimlerinin ya da “Türk Rönesansı’nın, toplumun bu değişikliklere hazır olmadan

yapıldığı iddiası oluşturmaktadır. Çağdaşlaşmayı hedefleyen bütün kadroların Tanzimatçılar, Yeni Osmanlılar, Jön Türkler, Kemalistler- aldığı önemli kararlara toplumun hazırlıksızlığı gerekçesi ile karşı çıkmıştır. Koloğlu'na göre ise bir zamanlar geri sayılan Batı'nın başarılı bir sistem oluşturduğu fark edilince arayı kapatmak için hızlı olmak gerektiği anlaşılmıştır. Atatürk'ün devrimci aceleciliği böyle değerlendirilmelidir (Koloğlu, 1998, s. 59-65).

Karal'ın, Atatürk'ün 1938 yılında yaptığı bir konuşmasından aktardığı şu cümleler Koloğlu'nu doğrulamaktadır: “Memleketimizde çalınan Türk musikisi değildir. Bir Bizans aksiyonudur. Bizim milli musikimizi ancak köylerde çobanlar çalar. Fakat onu da garp musikisinin şimdiki seviyesine yükseltmek için takriben dört asır lazımdır. Bu kadar beklemek fazladır. Onun için Avrupa musikisini nakle çalışıyoruz”. Atatürk'ün“milli musiki” derkensöz etmek istediği, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar gelen halk müziğinin ta kendisidir. Yapılacak yöntem de halk müziğinin batı müziğinin besteleme ve orkestralama teknikleriyle ifadede ve icrada en üst düzeye çıkarılmasıdır (Karal, 1986, s.101).

Atatürk'ün, müziği de içine alan bazı konulardaki Batıcılığı, bir özentî ya da taklitçilik midir yoksa Batı'nın bilimsel düşünce yöntemini, müzikteki çoksesliliğini, Türkiye'de yaratmak istediği ulusal kültüre bir yöntem olarak aktarma çabası mıdır? Kuşkusuz bu tartışma makalenin sınırlarını aşmaktadır. Ancak bilinen odur ki müzikteki çağdaşlaşma çabaları, klasik batı müziği normları örnek alınarak gerçekleştirilmek istenmiştir.

Akarsu'ya göre, Batı emperyalizmine savaş açmış bir insan olarak Atatürk'ün Batı'ya yönelimini Batı'nın dış görünümüne hayranlık olarak görmemek gerekir. Atatürk Batı'yı Batı yapan düşünüş biçiminin kaynaklarına, tekellerine uzanmak istemiştir. O da aklın kılavuzluğunda bilimsel düşünüşdür. Yani kuşku duyan, sorup soruşturan, eleştiren, araştıran, aklını kendine kılavuz ederken gözlemler, deneyler yapan, deneylerin verilerini aklın ışığında değerlendiren Batılı düşünce. Atatürk'ün Batı kültürüne yönelirken göz önünde tuttuğu şudur: Kültürün en yüksek düzeye ulaştığı Batılı toplumlara temel olan bilimsel görüşlere varmak, o temel üzerine Türk kültürünü oturtmak ve böylece de o kültür düzeyinin üstüne çıkmak. Çünkü Atatürk'e göre, uluslar çeşitli olsa da uygarlık tektir ve ilerlemek için de bu kültüre katılmak gerekir(Akarsu, 1997, s.216-238).

Bu düşünceler Childe'nin kültür konusundaki görüşleri ile paralellik taşımaktadır. Childe'a göre, kültürler tarih içinde giderek çeşitlenirler. Fakat toplumlar arasındaki kültürel alışveriş de zamanla artar. Kültürel gelenek, bir yandan daha çok kollara ayrılma eğilimindeyken, bir yandan da birleşme ve tek bir nehre katılma yönünde ilerleme eğilimi gösterir. Kendi ulusal değerlerini kaybetmeden ama onları Batı'nın ilerici yöntemleri ile yoğurarak geliştirmek; sanatı ilerici ve devrimci bir çaba olarak gören Atatürk için müzik alanında yapılması gereken işte budur(Childe, 1998, s. 24).

Mustafa Kemal'in Sofya'da ateşemiliter olarak geçirdiği bir yıl Avrupa ortamındaki en uzun süresidir ve belki de yapacağı müzik devriminin düşünsel temelleri oradaki yaşantılar sonrasında atılmıştır. Sofya'nın Osmanlı sonrasındaki kısa sürede kaydettiği gelişme onda derin bir üzüntü yaratmıştır. Atatürk bir gece Carmen operasını izlemeye gittiğinde bütün sanatçıların –oyuncular, orkestra elemanları, şef- Bulgar olduğunu öğrenmiş ve “*Balkan Savaşı'nı neden kaybettiğimizi şimdi anladım.*

Bulgarları çoban bilirdik oysa biz farkına varmadan nasıl ilerlemişler; tüm sanatçıları Bulgar. Biz bu uygarlık düzeyine ulaşamazsak bize yaşam hakkı yok” demiştir(Çambel, 1989 ve Mango, 2000, s. 128).

1.2. “Musikinin nev’i şayan-ı mütalaadır”

Enver Ziya Karal, Atatürk’ün müzik hakkındaki düşüncelerini şöyle aktarmaktadır: “Hayatta musiki lazım mıdır? Hayatta musiki lazım değildir. Çünkü hayat musikidir. Musiki ile alakası olmayan mahlûkat insan değildir. Eğer mevzuubahis olan hayat insan hayatı ise musiki behemehâl vardır. Musikisiz hayat zaten olamaz. Musiki hayatın neşesi, ruhu, süruru ve her şeyidir. Yalnız musikinin nev’i şayan-ı mütalaadır (Karal, 1986, s.100).

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal, çok erken tarihlerde dahi müziğin insan ve toplum üzerindeki öneminin farkındadır. Müziğin yalnızca varlığı değil hangi türde var olması gerektiği de kafasını kurcalamaktadır. Saygun, Atatürk’ün müziğe verdiği öneme bizzat tanık olmuş ve O’nunla yaşamış bir müzik sanatçısı olarak, O’nun Türk halkını alıştırmak istediği müziğin klasik batı müziği olduğunu söylemektedir. Saygun’a göre Türkiye, verdiği kurtuluş savaşı ile bütün mazlumlar dünyasının kurtuluşuna öncü olmuştur. O nedenle bu savaş yalnızca Türk yurdunu kurtarmak için değil, insanlık adına yapılan bir savaştır. Böyle olunca da, bu savaşı “terennüm edecek” olan musikinin tek sesli bir müzik değil, beşeri ve evrensel bir nitelik taşıması gerekmektedir. İşaret edilen hedef de klasik batı müziğidir(Saygun, 1982, s. 26).

Atatürk, müzik alanında yapmayı düşündüğü değişikliklerin toplumu zorlayacağını farkındadır. Sadi Irmak (1978) anılarında Atatürk’le yapılan bir söyleşiye şöyle aktarır: “Atatürk *“En güç devrim nedir?”* diye sordu. Ancak cevaplarımızın hiçbirini beğenmedi. *“En güç devrim, müzik devrimidir”* dedi. *“Çünkü müzik devrimi şahsa önce kendi iç dünyasını unutturmayı, sonra da yeni bir âleme yönelmeyi gerektirir. Onun için çok zordur”*. Sonra ekledi *“Zordur ama yapılacaktır”* (Çambel, 1989, s.17-18).

1 Kasım 1934’te TBMM’ni açarken yaptığı konuşmada Atatürk’ün müzik konusunda şunları söylediği görülmektedir; *“Güzel sanatların hepsinde, ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu yapılmaktadır. Ancak bunda en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan Türk musikisidir. Bir ulusun yeni değişikliğindeki ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir. Bugün dinletilmeye yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan, yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir an önce genel son musiki kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak böylelikle Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir”*(TBMM açış nutku, 1934, s.378).

1934’teki konuşma 1925’teki “musikinin nev’i” konusuna açıklık getirmektedir. Ulusal kültürün müzik ile ilgili öğeleri saptanacak ve klasik batı müziği normları içinde işlenerek çağdaştırılacaktır. Atatürk’ün “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir” sözü dikkate alındığında müzik ile ilgili çalışmalara da bu sözün rehberlik ettiği görülür. Türkiye’deki üniversitelerde müzik bilimi (müzikoloji) bölümlerinin yer alması Atatürk’ün isteğidir. Çünkü yalnız bilimsel çalışmalar, sanatsal doğurganlık ortamı yaratarak, iyi müzik yapma yollarını açabilir (Demirsipahi, 1982, s. 109-121).

Dadaşov'agöre de Atatürk, Türk milli müziğinin kendine Batı Avrupa klasik müziğini örnek alması gerektiğini düşüncesindeydi. 1 Kasım 1934 tarihindeki konuşmasında Türk toplumunun çağdaşlaşması için yapılan çalışmaların kaderini neredeyse müzik reformlarının kavranabilme düzeyine bağlamıştır (Dadaşov, 1996, s.1311-1317).

Akıllı'ya göre, Atatürk'ün müzik anlayışında Türk müziğinin evrensel müzikte yerini alabilmesi için, üzerinde durulması gereken üç husus vardır ki, bunlar; “özde ulusallık”, “yöntemde çağdaşlık” ve “nitelikte evrensellik”tir. Müzik, ulusal kaynaklardan beslenmeli ancak, batının bilgi ve deneyimlerinden, modern ilke, yöntem ve tekniklerden, bilimden, buluşlardan ve ilerlemelerden yararlanılmalıdır. Ayrıca müzik, çağın tutumuna, anlayışına ve gereklerine uymalıdır. Bu uyum müzikte evrenselleşmeye giden yolu açar. Müzikte çağdaşlaşma sonsuz bir süreç olup, koşullar gerektirdikçe kendi kendini yenileme ve aşma özelliği taşır. Çağdaş kurullarla işlenmesi gereken ulusal müziğin, evrensel müzikte yer alması nihai hedeftir. Türk müziğini; ulusallığını koruyup, çağın tekniği olan çok seslilikle düzenlemek ve sonucunda da yaratılan Türk ulusal müziğini, çağdaş ülkelere evrensel boyutlarda tanıtmak, dinletmek gerekmektedir(Akıllı, 2007, s. 19).

Mango da Atatürk'ün hedefinin Türk kültürünü içerik olarak milliyetçi, biçim olarak Batılı yapmak olduğunu yazmaktadır. Böylelikle Türklerin sanatın her dalında parlamalarını ve evrensel kültür platformuna girmelerini arzu etmektedir (Andrew Mango, 2000, s. 484).

Saygun, Atatürk'ün “Bizim hakiki musikimiz Anadolu halkında işitilebilir” dediğini yazmaktadır(Saygun, 1982, s. 30).

Müzik ile ilgili olarak yapılan gerek teknik gerek kültürel tartışmalar çok geniş kapsamlıdır. Hatta bu tartışmaya Atatürk döneminde yurt dışından davet edilen ünlü Avrupalı müzikçilerin de dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Alman besteci Paul Hindemith 1935 yılında Maarif Vekâleti'ne sunduğu raporda görüşlerini şöyle belirtmektedir: “Ankara'da çeşitli okulların küğ (müzik) derslerinde Avrupa halk ezgileri, kırkılıp uyarlanmış opera aryaları, operet parçaları, vb. dinledim. Yabancı ürünlerin böylesine aktarılmasını doğru bulmuyorum. Öğrenciler ezgilerin –ister istemez- yalnızca tınlayışsal ve biçimsel akışını öğreniyorlar. Oysa bir halk ezgisinin değeri yalnızca bıraktığı küğsel (müziksel) izlenimde değil söyleyende budunsal, bölgesel ve zamansal ilişkilerle uyandırılan duygulardadır. Dolayısı ile okul eğitiminde kullanılacak çığırgılar (şarkılar) eski ve güçlü Türk halk küğü (müziği) içinden seçilmeli, bunlar zaman içinde çoksesliliğe gitmelidir” (Hindemith, İzmir, 1983, s. 71).

Unutulmaması gereken önemli bir nokta da yapılan kökten değışim çabalarının “yeni bir ulus inşa etme” hedefine kilitlenmiş olmasıdır. Yeni bir toplum, yeni bir anlayış yaratılmaya çalışılmaktadır. Vatandaşlara içeriğı yeni baştan düzenlenmiş yeni bir aidiyet kazandırılmak istenmektedir. Cumhuriyet döneminde yapılan müzik devrimine bu açıdan bakıldığında, geçmişin ağır klasik eserlerinin yerine (ki bunlar Atatürk tarafından Türk değil, Bizans ezgileri olarak değerlendirilmektedir) konulması arzulan yeni bir müzik anlayışı vardır. Yeni müzik okullarının açılması, geleneksel Türk müziğinin öğretiminin ve radyolarda yayınlanmasının yasaklanması, müziğe dayalı yeni bir kimlik arayışının göstergesidir. Atatürk'ün kimlik ve aidiyet oluşturma sürecinde müzik alanına özel bir önem vermesi ve bu alanın bir inkılâp konusu haline

getirilmesinin ardında yeni bir ulus-devlet inşasında ona milli, türdeş ve aynı zamanda da medeni bir tını verecek bir arayış söz konusu olmuştur (Gökçedağ, 2007, s. 150).

Türk müzik yaşantısında yapılmaya çalışılan böylesine büyük bir değişimin, doğal olarak yanlış anlamalara ve uygulamalara da neden olduğu anlaşılmaktadır. Coşkun Güla'nın Vasfi Rıza Zobu'dan aktardıklarına göre, Atatürk müzikle ilgili olarak o zamana kadar yapılan uygulamalardan yeterince hoşnut olmamıştı. *“Ben demek istedim ki, bizim seve seve dinlediğimiz Türk bestelerini onlara da (Avrupalı'ya) dinletmek çaresi bulunsun. Onların tekniği, onların ilmiyle onların sazları, onların orkestraları ile çaresi her ne ise. Mesela Ruslar ne yapmışsa. Biz de Türk musikisini milletlerarası bir sanat haline getirelim, Türk'ün namelerini kaldırıp atalım da sadece batı milletlerinin hazırdan musikisini alıp kendimize mal edelim, yalnız onları dinleyelim demedim”* (Güla, 1988, s. 595).

Atatürk'ün bu yakınması, uygulamalardaki bir takım aksaklıkları da doğrular niteliktedir. Nitekim Ata'nın bu sözlerinin, yukarıda aktarılan Hindemith'in sözleri ile de paralellik gösterdiği görülmektedir. Atatürk'ün müzik devrimi yaparken de gönlünden geçen hedefin esas olarak bu olduğu söylenebilir.

1.3.Müzik alanında yapılan çalışmalar: Bir inkılâp hareketi

Ulusal Türk müziğinin yaratılması, öğretilmesi ve yaygınlaştırılması çalışmalarına Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra başlanmıştır. Cumhuriyet döneminin en önemli müzik sorunu, ulusal ve çağdaş Türk müziğinin yaratılması ve yaygınlaştırılmasıdır. Halk ezgilerinden yararlanarak ulusal nitelikte bir müzik yaratılması istenmiştir. İlk iş olarak 1916 yılında kurulan Darülelhan ele alınmış ve birçok değişiklikten sonra bu kurum 1927 yılında İstanbul Konservatuarı adını almıştır. İstanbul Konservatuarı halk türküleri derlemeleri ile ilgilenmiştir (Yücel, 2004, s. 415-478)

Bünyesinde bando, orkestra ve fasıl heyeti bulunan Muzıka-i Hümayun 1924'te Ankara'ya taşınmış ve Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti –bugünkü ismi ile Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası- adını almıştır(Selanik, 1996, s. 253).

Saygun, Ankara'ya nakledilen müzik grubunun içinde yer alan orkestra ve bandonun muhafaza edilmesine ancak fasıl heyetinin lağvedilmiş olmasına dikkat çekmektedir (Saygun, 1982, s. 22).

Fasıl müziğinin Cumhurbaşkanlığı bünyesinde bulunması böylece açıkça reddedilmiş olmaktadır. Saltanattan pek çok kurum devralınmış olmasına karşın Atatürk'ün bunlardan hiçbirine “Cumhurbaşkanlığı” adını koymadığını, yalnızca senfoni orkestrasının adının “Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası” olduğunu belirtmektedir (Çambel, 1989).

Cumhuriyetin ilk on yılında Ankara'da ve İstanbul'da klasik batı müziği konserleri sıkça yapılmıştır. Ankara'da haftalık senfonik halk konserleri yapılmakta, yaz aylarında TBMM bahçesinde Riyaset-i Cumhur Bandosu tarafından halka açık konserler verilmekteydi. Böylece ünlü bestecilerin senfonik eserleri halka tanıtılmaktadır. Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı Orkestrası'nın bir konserinden sonra çevresindekilerle şöyle konuştuğu söylenmektedir: “Halkın musiki ihtiyacını da düşünmek gerekir. Halkın musiki zevkinin gelişmesi için Batı musikisine alışması ve bu musikiden hoşlanması için köklü bir musiki eğitimine ihtiyaç vardır”. Nitekim devlet

konservatuvarlarının temeli olan Musiki Muallim Mektebi (1924) bu işaret üzerine açılmıştır. 1932 yılında açılan Halkevleri de, farklı çalışma konularının yanında güzel sanatlar eğitimi vermek ve güzel sanatları sevdirmek amacını da taşımıştır (Ataman, 1991).

1924 yılı sonlarına doğru Avrupa'ya müzik alanında yetiştirilmek üzere öğrenciler gönderilmiş ve geri döndüklerinde Türk müzik yaşamını geliştirmeleri yanında Musiki Muallim Mektebi'nde öğretmenlik yapmaları da beklenmiştir. 1924'te Ekrem Zeki (Ün), Ulvi Cemal (Erkin) Paris'e, 1926'da Necil Kazım (Akses) Viyana'ya, 1927'de Hasan Ferit (Alnar) Viyana'ya, Cevat Memduh (Altar) Leipzig'e, 1928'de Ahmet Adnan (Saygun) Paris'e, Halil Bedi (Yönetken) Prag'a gönderilmiştir. Nurullah Şevket (Taşkiran) ve Afife Hanım da Avrupa'da şan eğitimi yapmışlardır. Atatürk, Musiki Muallim Mektebi ile yakından ilgilenmiş, sıkça okulu ziyaret etmiş, yabancı konuklar onuruna okulda konserler düzenletmiştir. 1934 yılı Kasım ayında radyo yayınlarından alaturka müzik kaldırılarak son derece köktenci bir adım daha atılmıştır (Yücel, 2004, s.415-478).

1934-1935 yıllarında Atatürk'ün girişimi ile ilk ulusal opera temsilleri yapılmıştır. İran Şahı'nın Türkiye'ye gelişi onuruna kısa sürede hazırlanan ve 19 Haziran 1934 günü sahnelenen Özsoy operası başarılı bir örnektir. Bestecisi Ahmet Adnan Saygun'dur. Saygun'a göre, bir devlet başkanının ziyareti gibi önemi küçümsenemeyecek bir olay nedeni ile "opera" yapılmasının istenmesi, gerçekten riskli bir iştir. Bu konuların konuşulduğu bir ortamda Atatürk'ün söylediği sözlerden birisi şudur; "...Bu bir inkılâp hareketidir" (Saygun, 1982, s. 42).

Bütün bölümleri ile modern bir konservatuvar kurulması işine başlanınca yurt dışından uzman getirilmesine karar verilmiş, 1935 yılında Paul Hindemith Ankara'ya gelmiştir. Onu Eduard Zuckmayer ve Carl Ebert izlemiştir. Halk ezgilerinin bilinçli ve yöntemli bir biçimde derlenip, bunlardan modern besteler yaratılması konusunda Macar besteci Béla Bartók'un önemli katkıları olmuştur. Böylece, temeli sağlam, gelişime açık kurumsal yapıların oluşturulması sağlanmıştır. (Selanik, 1996, s. 296 ve Yücel, 2004).

2. Atatürk'ün Opera Sevgisi ve Wagner ilgisi

2.1. Atatürk'ün Opera Sevgisi

Mustafa Kemal'in Sofya'nın yüksek çevrelerinde gözlemlerde bulunduğunu ifade eden İlber Ortaylı da Atatürk'ün yaşamı boyunca operayı Türkiye'de kurmak için çabaladığını belirtmektedir. 1933'te İran şahı geldiğinde sergilenen "Özsoy" operasının (Adnan Saygun'un bestelediği ve "Şehname"den Münir Hayri Egeli'nin uyarlayarak librettosunu yazdığı İran ve Turan halklarının birliği üzerine bir konu içeren bir opera) ardından, güçlü seslere sahip gençler Berlin'e gönderilmiştir. Ayrıca Ortaylı, Atatürk'ün, tiyatro ve operayı kurmakla görevlendirdiği Karl Ebert'e, bu iş için kaç yıl gerektiğini sorduğunu ve aldığı cevabın onun kısalığını hissettiği ömrü için pek iç açıcı olmamakla birlikte, girişime devam edilmesini istediğini de yazmaktadır (Ortaylı, erişim tarihi: 01.11.2013).

Atatürk, Batı toplumunun sanat ve bilim alanında vardığı düzeyi anlamının, Batı'nın müziğini kavramakla mümkün olduğunu düşünmektedir. Atatürk'ün, türkülerini rahatlıkla söylediği, halk oyunlarını kolaylıkla oynadığı, Batı'nın ünlü ezgi ve danslarını da söyleyip oynadığı bilinmektedir. Fokstrotlardan en çok sevdiği ve açış dansı olarak

kullandığı “Ichsuchebiringendliebe”yi; Tosca’nın “Büyük arya”sını okuyarak müzisyenleri denetlediğine tanık olunmuştur(Demirsipahi, 1982, s. 109-121).

20. yüzyılın başında ortaya çıkacak olan yeni ve modern Türkiye Cumhuriyeti’nin köklerini de bu dönemin tarihsel akımlarında bulabilmek mümkündür. Bu çerçevede, genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin, 19. yüzyıldaki ulusalcılık akımından siyasal ve sanatsal olarak fazlasıyla etkilendiğini söylemek yanlış bir yaklaşım değildir.

2.2.Wagner sevgisi ve büstü

Atatürk’ün Anıtkabir’de korunan özel eşyaları arasında, bir müzikseverin ilgisini çekebilecek en önemli eşya, Atatürk’ün özel eşyaları arasında yer alan Wagner büstüdür.

Ankara’nın en eski evlerinden olan Pembe Köşk, Atatürk’ün başkanlık ettiği çeşitli toplantılara sahne olmuştur.

Çambel’in aktardığına göre (1989) yine bunlardan bir tanesinde Atatürk, bir akşam başlıca sanatçıları, Cumhurbaşkanlığı Köşkü’ne yemeğe çağırılmış ve onlara Batı müziğine ait aryaalar söylettirmiştir. Odadaki piyanosunun üstünde de, Wagner’in büstü durmaktadır. Çünkü Çambel’e göre Wagner de, kral ve imparator rejimlerine gençliğinde başkaldırmış bir devrimcidir. Fakat incelenen kaynaklarda bu büstün kim ve ne zaman edinildiğine ilişkin bir bilgiye ulaşılamamıştır(Çambel, 1989).

Gençliğinde imparatorluk rejimine başkaldıran Wagner ile, yıkılan bir imparatorluktan çağdaş Türkiye Cumhuriyetini kuran Atatürk arasındaki bağın, Wagner’in çelişkili yaşamının ve uç siyasal görüşlerinedeni ile değil, bir müzik dehası olması ve müzikte ve opera sanatında yaptığı devrimler nedeni ile olduğu düşünülmektedir. Yapılan kaynak taramalarında tersi bir görüşe rastlanmamıştır. Wagner,hemen hemen çağdaşı tüm bestecileri etkilemiş büyük bir bestecidir ve bu sanatı bilen herkes bu gerçeği bilir.Bu nedenle, özellikle opera sanatına karşı özel bir sevgisi olan Atatürk’ün, olağanüstü bir opera bestecisi olan Wagner’in eserlerinden etkilenmesi ve onun sanatına hayranlık duyması da, kendi özel eşyaları arasındaki Wagner büstünden anlaşılabilir.

Tartışma ve Sonuç

Atatürk döneminde gerçekleştirilen devrimler, yeni cumhuriyetin batı medeniyetine dönük yüzünü göstermesi anlamında kurulan-oluşturulan-yapılandırılan kurumlar bağlamında, dönemin koşullarına göre oldukça önemli kazanımlar elde edildiği düşünülmektedir. En azından son yediyüz yıldır batı müziğinde gerçekleşen büyük değişim ve gelişim gözönüne alındığında, bu dönemler içinde ve Cumhuriyet’e kadar uzanan yıllar süresinde, büyük değişim gösteremeyen Türk müzik yaşantısının, Cumhuriyet dönemi içinde büyük bir dinamizm içinde yeniden yapılanışı sayesinde uluslararası sanat alanında önemli bir noktaya ulaşıldığı görülmektedir. Müzik devrimi de işte bu açıdan bakıldığında, dönemin siyasal anlayışı açısından, bir çağdaşlaşma aracı olarak ele alınmıştır.

Fakat bu yeniden yapılanış sırasında oluşan yanlış anlamaların, yasakların, ayak diremelerin, kraldan fazla kralcı olmaların, müzik devriminin Atatürk’ten sonra

biraz yavaşlamasına sebep olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte yapılan müzik devriminin gelişmesinin engellenmediği ve durmadığı da görülmektedir. Uluslararası düzeyde alınan ödüller, yorumlar, konservatuvarlarda ve müzik okullarında gelişen-yetişen gençler göz önüne alındığında, bu coğrafyada gelinen çağdaşlaşma noktası açısından önemli kazanımların elde edildiği görülmektedir. Bu başarının, azımsanamayacak kadar önemli bir başarı olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak; Bilim ve sanat, çağdaş toplumun iki kanadıdır. Biri eksik olursa toplum yükselemez.

KAYNAKÇA

Akarsu, Bedia. (1997), Atatürk Devrimi ve Temelleri, İstanbul: İnkılâp Kitabevi

Akıllı, Deniz. (2007), Atatürk'ün Müzik Konusundaki Düşünceleri Üzerine Bir İnceleme, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ataman, Sadi Yaver. (1991), Atatürk ve Türk Musikisi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını

Childe, Gordon. (1998), Tarihte Neler Oldu, İstanbul: Alan Yayıncılık

Çambel, Perihan. (1989), "Atatürk, Evrim, Devrim ve Müzik", 9. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, III. Cilt, (1843-1850), TTK yayınları, Ankara, 21-25 Eylül 1981

Çaycı, Abdurrahman. (1983), Atatürk ve Kültür Alanında Çağdaşlaşma (s. 41-51), Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri (Kasım 1982 Erciyes Üniversitesi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını

Dadaşov, Tevfik Paşaoğlu. (1996), Kemal Atatürk Eğitim ve Kültür Hakkında, Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu (9-11 Eylül 1991 Ankara), s.1311-1317, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını

Demirsipahi, Cemil. (1982), Atatürk ve Müzik, Atatürk ve Kültür içinde (s. 109-121), Atatürk'ün doğumunun 100. Yılı özel sayısı, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını

Giritli, İsmet. (2004), Bir Ulusal Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını

Gökçedağ, Nuri Levent (2007), Atatürk Dönemi Müzik İdeolojisi ve Günümüze Yansımaları, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Güla, Coşkun. (1988), 1. Müzik Kongresi Bildiri Kitabı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını

Hindemith, Paul. (1983), Türk Küğ Yaşamının Kalkınması İçin Öneriler (Çev. G. Oransay), İzmir: Küğ Yayını

Karal, Enver Ziya. (1986), Atatürk'ten Düşünceler, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

Karasar, Niyazi. (2002), Bilimsel Araştırma Yöntemi, 11. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Koloğlu, Orhan. (1998), Hızlı Çağdaşlaşma Modeli Olarak Atatürkçülük (s. 59-65), Atatürkçülük ve Türkiye Uluslararası Konferansı (22-23 Ekim 1998, Ankara), Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayını

- Mango, Andrew. (2000), Atatürk (Çev. F.Doruker), İstanbul: Sabah Yayınları
- Saygun, Ahmet Adnan. (1982) Atatürk ve Musiki, Ankara: Sevdâ-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları (1)
- Selanik, Cavidan. (1996). Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni, Ankara: Doruk Yayıncılık
- TBMM açış nutku; 1 Kasım 1934, cilt 1, s.378
- Yücel, Ünsal. (2004), Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı (s. 415-478), Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları
- <http://www.ezgisaydam.com/yazilary.html>, 18.09.2013 tarihinde alınmıştır.
- <http://www.biographyonline.net/people/people-who-changed-world.html>, 02.10.2013 tarihinde alınmıştır.
- <http://www.milliyet.com.tr/baskomutanin-sofya-yillari/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/> 27.10.2013/1782859/default.htm 01.11.2013 tarihinde alınmıştır.

COĞRAFİ İŞARETLEMENİN KATMA DEĞER OLUŞTURMADA BİR ARAÇ OLARAK KULLANIMI¹

Tufan ÖZSOY*

ÖZET

Küreselleşmeyle birlikte, tüketicinin daha çok mal ve hizmete, daha kolay ve daha ucuza ulaşmaya başlaması tüketici yanlı bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak üretim teknolojilerindeki ve ulaşımda yaşanan gelişmeler ve değişen tüketim tarzı zamanla; psikolojik, sosyal ve çevresel maliyetlerin ortaya çıkması ile sonuçlanmış ve yerel ürünlere olan yönelim artmaya başlamıştır. Tüketiciler özellikle gıda ürünlerinin nerede ve nasıl üretildiğine ve bu sürecin çevreyi nasıl etkilediğine artık daha fazla önem vermektedir. Coğrafi işaretler yerel ürünlere ayırdedici nitelikler kazandırmakta olup bu sayede yerel ürünlerin katma değeri artmakta, ürünlerin orijinalliği tescillenmekte, üreticiler rekabet üstünlüğüne kavuşmakta ve böylece yerel ekonomiler kalkınmaktadır. Bu çalışmanın amacı, bölgesel kalkınmada önemli role sahip olabilen yerel gıda ürünlerinin, ulusal ve uluslar arası pazarlarda tutunması sürecinde coğrafi işaretlemenin rolünü incelemektir. Bu amaçla Avrupa Birliği'nde coğrafi işaret olarak tescillenmiş peynirler incelenmiş, Türkiye'de coğrafi işarete sahip peynirler ile kıyaslanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda coğrafi işaretlemenin, yerel ürünlerin uluslararası pazarlara çıkmasında etkili bir araç olarak kullanılabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Yerel Ekonomiler, Coğrafi İşaretler, Uluslararası Pazar

ABSTRACT

At first glance, as a result of globalization, better availability and decreased prices of goods and services may be considered as advantages of consumers. But as time went on, it is understood that changing production and consumption styles resulted as psychological, social and environmental costs and emerged demand for local products. Consumers more sensitive than before on the origin, production method and environmental effects of food products. Geographical indications add distinctive character to local products, and so officially registered authenticity and added value of products create value for local economy. The major purpose of this study is to examine the role of geographical indications on the process of promoting the local products to national and international markets which can have important role in development of local economies. To achieve this, European Union cheeses which are registered as geographical indication are examined and benchmarked with Turkish equivalents. In this context, it is believed that the geographical marking of local products could be used as a tool of internationalization.

¹Bu makale, 19. Ulusal Pazarlama Kongresinde (Haziran, 2014) sunulmuş olan bildirden yararlanılarak hazırlanmıştır.

*Yrd.Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü,
turkoglu1915@gmail.com

Key words: Local Economies, Geographical Indications, International Markets

Giriş

İnsanlık tarihinde, bireyin gıda ürünleri ile olan ilişkisi 19. yüzyılla birlikte benzeri görülmemiş bir dönüşüm yaşamıştır. Bu döneme kadar günlük gıda tüketiminin hemen hemen tamamı, yaşanan çevreden sağlanan yerel ürünler ile sınırlıdır. Baharatlar, kahve ve çay gibi egzotik olarak değer gören ürünler ortalama bireyin günlük tüketiminde pek yer almamakta iken, küreselleşmenin beraberinde getirdiği hızlı değişimle birlikte artık egzotik ürünler bile kolaylıkla bulunabilir ve satın alınabilir hale gelmiştir. Bu dönüşüm, yerel ürünlere olan bağımlılığı ve bağılılığı azaltmıştır.

Ancak küreselleşmenin gerçekleştirdiği kitlesel üretim tarzı zamanla bireylerin yeni arayışlara girmesini sağlamıştır. Sağlıklı yaşam, organik ürünler, çevresel hassasiyet, bioçeşitlilik gibi konuların popüler hale gelmesi, tüketim tarzında farklılıklara yol açmış bu da tedarik zincirinin yeniden yapılandırılması ve yerelleşme gibi olguları gündeme taşımıştır. Son zamanlarda yerel ürünlere olan ilgi ve talepte ciddi bir artış yaşanmaktadır ve her geçen gün bu ürünlerin pazardan aldığı pay artmaktadır. Tekelioğlu (2008:96-97)'na göre, kitlesel ürünler piyasasının büyüme oranı yıllık %0-1 aralığında iken, yöresel ürünler piyasasının büyüme oranı %10 seviyelerine ulaşmıştır. Özellikle Fransa'da yöresel ürünler, yıllık gıda harcamalarının yaklaşık %20'sini oluşturmakta olup bu oran her yıl %10'dan fazla artış göstermektedir.

Yeni Zelanda Koyunu, Isparta Güllü, Malatya Kayısı, Giresun Fındığı, Aydın Zeytini, Antigua Kahvesi, Hint Halısı, Bordo Şarabı, Parma Jambonu, Florida Portakalı, Rokfor Peyniri, Çek Kristali ve Hint Halısı akla gelen küresel bazda üne sahip yerel ürünlerdir. Bu ürünlerin hem pazarlanmasında hem de yasal haklarının korunmasında coğrafi işaretleme büyük öneme sahiptir. Öyle ki, Guetamala'nın Antigua bölgesinde üretilen ünlü Antigua kahvesinin üretim miktarı sadece üç bin ton olmasına rağmen tüm dünyada bu isim altında satılan kahve miktarı 25 bin tona ulaşmaktadır. Aynı şekilde Hindistan'da 10 bin ton "Darjeeling çayı" üretilmekte, ancak tüm dünyada aynı isim altında 30 bin ton çay satılmaktadır (Ilbert, 2005,s.20).

Küresel bazda çok sayıda yerel ürün, coğrafi adıyla tanımlanmaktadır. Bu ürünler sahip oldukları itibarı, ait oldukları yerin benzersiz koşulları (doğal yapı, iklim, üretim tarzı, deneyim, gelenek, tarih) sayesinde edinmekte ve böylece üretim yeri ile özdeşleşen ürün, tüketiciler tarafından algılanan güven ve yüksek kaliteye bağlı olarak, tercih edilmektedir. Coğrafi isimler klasik dönemlerden bu yana ürünlerin benzersiz kalitesini öne çıkarmak için kullanılmaktadır ki konuya örnek olarak Roma'daki Baetica'dan kalma zeytinyağına ilişkin yazılı belgeler gösterilebilir (Blasquez, 1992). Çağlar boyunca birçok yiyecek ve içecek benzer şekilde orijinleri ile anılarak tanımlanmış ve böylece niş pazarlar oluşturulmuştur (ör: Bordo ve Porto şarapları, Parma ve Rokfor peynirleri, Parma ve Bayone jambonları gibi).

Çalışmalar coğrafi işaretlemenin; üreticiye, tüketici davranışına, tedarik zincirine, yerel kalkınmaya ve çevreye olan etkisi gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Son zamanlarda coğrafi işaretlemeye yönelik uygun pazarlama stratejilerinin ne olabileceği konusu da incelenmektedir. Ancak coğrafi işaretlemenin yerel ürünlerin uluslararası pazarlara girmesinde bir araç olarak kullanımına ilişkin pek fazla çalışma yapılmamıştır.

1. Küreselleşme ve Yerel Ürünler

19.yy dan önce tuzlama, kurutma, tütsüleme gibi yöntemlere uygulanabilir olanlar dışında çok az sayıda gıda işlenmekte veya paketlenmekteydi. Bu dönemde tüketiciler doğrudan üretimin içindeydiler veya üreticiler ile doğrudan temas kurarak ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. Meyveler, sebzeler, mandıra ürünleri, et ve balık gibi ürünler, üretimlerinin ardından, bir günden daha kısa sürede pazara ulaşmaktaydı. Mevsimselliğin önemli bir kısıt olduğu bu dönemde, tüketiciler yaşadıkları bölgenin, buldukları mevsimdeki ürünlerini kullanabilmekteydi. Belirli gıda ürünlerinin üretimi, hasadı ve tüketimi sadece yılın belirli dönemlerinde gerçekleştirilebiliyordu (Weaver, 1997). Ulaşım ve depolama imkânlarında yaşanan gelişmeler ve düşen maliyetler, uzak konumlar arasındaki fiziksel ürün akışının hacmini ve hızını arttırmıştır. Soğuk zincir, kimyasal katkıları ve paketlenmede yaşanan gelişmeler raf ömrünü uzatmış ve ürünlerin dünya genelinde dolaşımını artmıştır. Uzaktaki ürünlerin bilinirliği ve ürünlere olan talepte bir patlama yaşanmıştır. 19. yy'ın sonlarına kadar, işlenebilen gıda çeşidinin az sayıda olması ve gıdaların çoğunlukla ya evde ya da lokantalarda, taze ve katkısız ürünlerden hazırlanmasından dolayı, bu döneme kadar henüz fikri mülkiyet kavramına pek ihtiyaç duyulmamıştır. Düşük maliyetli işleme ve saklama teknolojilerinin yaygınlaşması ile artık ürünlerin, üretildikleri yer ile ilişkilendirilmesine gerek kalmamış ve uzak coğrafyalarda “modern alternatifler” olarak pazarlanmaya başlanmıştır. Gıda ürünlerinin artan dayanıklılığı ve gelişen lojistik imkânlar tarım ürünlerinin endüstrileşmesine ve bir emtia haline gelmesini sağlamıştır (Friedmann, 1993). Tüm bu gelişmeler hem üreticiyi hem de tüketiciyi önemli biçimde etkilemiştir. Küresel ticaret ile birlikte tarımsal üretimde yer alan üreticilerin gelirlerinde önemli bir azalma gerçekleşmiştir. Katma değer; çiftçiden/üreticiden, endüstriyel üretime ve perakendecilere doğru kaymıştır. Pretty (2001)'ye göre, İngiltere'deki gıda ürünlerinin perakende satış fiyatının sadece %7,5'i çiftçiye ulaşmakta olup, 60 yıl öncesine kadar bu oran %50 düzeyindeydi.

Tarımsal emtia fiyatlarında yaşanan fiyat düşmesi, değişen tüketici tercihleri ve artan rekabet tarımsal ürünlerin üretiminde ve pazarlanmasında alternatif yaklaşımlar geliştirme gereğini doğurmuştur. Tüketici bakış açısıyla, bir emtiaya ilişkin satın alma kararında dikkate alınan temel değişken fiyattır. Farklılaşma ve niş üretim sayesinde üretici, fiyatı kabul eden konumundan fiyat belirleyen konumuna gelmektedir ki bu da emtia olarak kabul gören ürün pazarında yaşanan fiyat dalgalanmalarından etkilenmemesini sağlamaktadır (Hayes vd., 2003).

Bir ürünün üretim yeri ile ilişkilendirilerek kalitesinin vurgulanması bir pazarlama stratejisi olarak, ürünün farklılaşması ve böylece tüketici zihninde doğru bir şekilde konumlandırılması adına önem taşır. Üretim yeri ile ilişkilendirmeye çok sayıda örnek verilebilir (İsviçre çikolataları, Çin çayı ve ipeği, Hollanda laleleri, Alman birası, Fransız şarapları, İtalyan peynirleri) ki bu örneklerden de anlaşılacağı üzere ürünün bilinirliği ve itibarı artarken, tüketici ürüne daha fazla ödemeye hazır olmaktadır. Bu tip coğrafi ilişkilendirmelerin marka olarak kabul edilmemesine ve fikri mülkiyet hakkı

oluşmamasına rağmen tüketicilerin ürünü değerlendirmesinde ek bir bilgi olarak kullanılmaktadır.

2. Coğrafi İşaretleme ve Avantajları

Ticarette Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları (TRIPs) sözleşmesinin 22.1. maddesinde Coğrafi İşaretler (Cİ) ; “belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri yönünden kökenin bulunduğu yöre, alan, bölge ya da ülke ile özdeşleşmiş bir ürünü gösteren işaretlerdir” şeklinde tanımlanmaktadır (WTO, 1994:328). Mısır’da Piramitlerin yapımında kullanılan kiremit ve taşların sağlamlığının bir göstergesi olarak imal edildikleri yerin bilgisine ilişkin işaretler kullanılmaktaydı ki bu da coğrafi işaretlemenin ilk örneklerinden olarak gösterilebilir. Ayrıca antik Yunan’da Thasos adasında üretilen şaraplara konulan işaretlerin, kalitesinin bir simgesi olarak değerlendirildiği bilinmektedir. Yine Parmigiano ve Comté peynirlerinde kullanılan coğrafi işaretlerin tarihi 13.yy’a uzanmaktadır (van de Kop ve Sautier, 2006; INAO, 2005; Origenandino, 2008).

Yerel ürünün kalitesinin belirlenmesinde, üretildiği coğrafi alana ait doğal ve beşeri şartların ne derece bir araya geldiği etkilidir. Parma şehrinde yaklaşık 2000 yıl önce üretilmeye başlanan Parmesan peyniri İtalyan peynirlerinin en eskilerinden biridir. Bu peynirin bu seviyede bir itibara sahip olması adını aldığı bölgenin üretim tarzıyla alakalıdır. Benzer durum Parma Jambonu için de geçerlidir. Bu ürün de doğallık, lezzet, kolay sindirilebilme ve besleyicilik gibi niteliklerle öne çıkmayı başarmıştır. Örnek ürün ve üretimi etkileyen özellikler ilişkisine Tablo.1’de yer verilmiştir.

Tablo.1 Coğrafi İşarete Sahip Bazı Ürünler ve Üretim Sürecini Etkileyen Özellikleri

Peynir adı	Ülke	Özellik
Pecorino Toscano	İtalya	Doğal mera
Le-Beaufort-breed	Fransa	Sağılan hayvanın cinsi
Vastedda	İtalya	İşlenmemiş süt kullanımı
Queso de la Cerena	İspanya	Kullanılan bitki kökenli maya
Mozzarella di Bufala	İtalya	Doğal mikro flora
Ragusano	İtalya	Geleneksel üretim teknolojisi
Roquefort	Fransa	Doğal olgunlaşma ortamı
Le Pouligny Caint-Pierre	Fransa	Benzersiz şekil ve içerik

Kaynak: Savić; Arsić; Kljajić (2011) Cheese Market and Quality Marks in the Republic of Serbia and European Union, Petroleum-Gas University of Ploiesti BULLETIN, Vol. LXIII, No. 2/2011 50 - 58 Economic Sciences Series.

OECD Raporunda Cİ, ekonomik teoride tüketici ve üreticiler arasındaki bilgi asimetrisi varlığından kaynaklanan piyasa başarısızlıklarını çözmek için bir potansiyel araç olarak görülmektedir (OECD, 2000, s.35). Tarım ürünleri pazarı gibi ürünlerin atomize olduğu durumlarda, Akerlof (1970)’un belirttiği üzere, “bilgi asimetrisi” durumu söz konusudur. Bu anlamda tipik ürünlerin niteliklerine göre birbirinden ayrılması üretici

ve satıcı arasında yaşanan bilgi asimetrisi yüzünden mümkün olamamaktadır. Bu durum da coğrafi işaretlemeyi, tipik ürünlerin benzerlerinden ayırt edilmesinde verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır (Council of the European Union, 2006).

Tarım ürünlerinin emtia olarak değerlendirilmesi ve pazarda yaşanan yüksek rekabet dolayısıyla azalan fiyatlar, üreticileri ürünlerini emtia pazarı yerine daha kazançlı niş pazarlara yöneltmiş, üreticiler bu sebeple ürünlerini farklılaştırabilmek için orijin etiketli, geleneksel tarzda üretilmiş ve daha kaliteli bir şekile getirmişlerdir. Yerel ürünlerin korunması ve bu ürünlerin kaynağı olan marjinal alanlarda yaşayan insanların bunun avantajından yararlanmasını sağlamak için “Coğrafi İşaretleme” kavramı ortaya çıkmıştır. Coğrafi işaretleme üreticilere ürünlerini; “ilginç” gösterme, egzotik olarak algılatma şansı vermektedir. Bu egzotik olma veya az bulunur olma algısı, emtia olarak kabul gören ürünlerin rakipleri karşısında farklılaşmasını sağlamakta, böylece üretici fazladan gelir elde edebilmekte, ürünlerine müşteri bulmak için yoğun gayret göstermesine gerek kalmamaktadır. Hindistan Siyah Tuzu, Portekiz Algarve Tuzu, Avustralya Murray Nehri Pink Flake Tuzu, İtalya Deniz Tuzu, Fleur De Sel Tuzu, Hawaii'nin Clay-tinged Red Alaea Deniz Tuzu gibi coğrafi işarete sahip tuzlar, geleneksel sofraya tuzundan farklı olarak; karadan elde edilmek yerine denizden elde edilmekte ve içeriğinde daha fazla mineral bulundurmakta olup, ayırd edici bir görselliğe sahiptirler. Bu tuzların coğrafi işaretleme stratejisindeki başarı sayesinde açıcılar bu tuzların kilosuna, rafine sofraya tuzunun kilosuna 0,6 \$ olmasına rağmen, 160 \$ kadar ödemeye razı olmaktadır (Business Week, 2004, s.142). Coğrafi işaretlemenin hem tüketici hem de üretici yanlı olduğu söylenebilir (Lamy, 2003; Rangnekar 2004; O'Connor ve Company, 2005; Ilıcalı 2007; Kan ve Gülçubuk, 2008). Coğrafi İşaretlemenin tüketiciye sağlayabileceği faydalar; a)Tüketicilerin özel isteklerine cevap verebilmesi, b)Nihai tüketiciye daha fazla garanti verilebilmesi (ürünün ve üretim aşamalarının takip edilebilmesi), c)Gıda ürünlerinin standartlaşmasının, kitleselleşmesinin önüne geçilmesi, d)Tüketicilere benzersiz ve kaliteli ürünler sunulabilmesi, e)Kalitenin sürekli hale getirilmesi ve tüketiciye daha iyi ürün sunmaya dönük rekabetin artması, f)Dağıtım zincirinde katma değerli ürünlerin daha iyi dağıtımının sağlanması, g)Üretici ve tüketici arasındaki bilgi akışının daha şeffaf hale gelmesi sayesinde tüketicinin daha rahat karar verebilmesi olarak özetlenebilir. Üreticiye sağlanan faydalar ise; a)Üreticinin kazançlarını arttırması ve sürekli hale getirmesi, b)Ürünü farklılaştırılması, c)Coğrafi menşeinin ürün itibarını ve bilinirliğini arttırması, d)Yeni ticari kanallara veya bölgesel pazarların açılmasını tesis etmesi, e)Fiyat ve hacim dalgalanmalarına bağlı pazar belirsizliğini engellenmesi, f)Çok sayıda işletmenin ortak bir şekilde tutundurma faaliyetlerini yürütmesi sayesinde maliyetin azalırken faaliyet etkinliğinin artması, g)Coğrafi bir isme sahip ürünün itibarından faydalanmak üzere hatalı veya kötü niyetli kullanımların önüne geçilmesi (fikri mülkiyet haklarının yasal olarak korunması), ğ)Yerel üreticilerin bir arada çalışabilmesi (kooperatifler, birlikler) için özendirilmesi ve sinerji sağlanarak ortak problemlerin daha rahat, hızlı ve düşük maliyetle çözülebilmesi, h)Katma değer üreticiler ile dağıtıcılar ve farklı ülkeler arasında daha dengeli paylaşımının özendirilmesi olarak ifade edilebilir.

Küresel bazda, coğrafi işarete sahip 10.000'den fazla ürünün (toplam ticari markalı ürünlerin %1'inden daha az olup), 50 milyar doların üstünde bir değere sahip olduğu tahminleri yapılmaktadır. İskoçya, Avustralya, Çin ve Şili gibi bazı ülkelerin yıllık coğrafi işaretli ürün ihracatı 1 milyar doların üstündedir (EC, 2011:4).

Ilbert (2005, s.19-20), coğrafi işaretten yararlanan Fransız peynirlerinin diğer peynir çeşitlerine göre kilo başına 2 Euro daha pahalıya satıldığını, İtalyanın ünlü Toscano zeytinyağının fiyatının coğrafi işaret aldıktan sonra, %20 arttığını, Fransa'daki, "Bresse" tavuğunun diğerlerinin dört katı fiyatlandırıldığını belirtmektedir. Benzer şekilde, Kolombiya kahvesi diğer ülke kahvelerine göre kiloda 20 cent daha fazla fiyata satılmaktadır. McDonald's, Heinz gibi küresel markaların tercih ettiği Vidalia Soğanı 12 bin nüfuslu Vidalia kasabasında üretilmekte olup üreticiler yıllık 90 milyon dolar gelir elde etmektedir. Morton Balkabağı ile ünlenen Morton Kasabası yılda 120 milyon dolar kazanmaktadır.

-Vietnam'da üretilen Nuoc Mam adlı geleneksel balık sosunun Cİ hakkına kavuşmasının ardından Japonya ve Avrupa Birliği'nde sahte ürünlerin %80 azaldığı tahmin edilmektedir. Nuoc Mam Sosunun %90'ından fazlası ülke içinde tüketilirken ihracata sadece 500.000 litre ayrılmaktadır ve coğrafi işaretlemenin ardından gelen yurt dışı talepler ülke içinde sosun litresini 0,5 eurodan 1,5 euroya yükselmesiyle sonuçlanmıştır (EC, 2011, s.28).

-Çin'in Xihu Longjing çayı 2001 yılında coğrafi işaretle anılmaya başlamış ve dört yıl içinde fiyatı diğer çaylara göre %10 daha fazla artmıştır ve kilogram fiyatı 23 yuandan 100 yuana çıkmıştır. Benzer şekilde, Pinggu şeftalisinin fiyatı coğrafi işaretlemenin ardından (gerçekleştirilen tutundurma faaliyetlerinin de etkisiyle) 1,5 yuandan 4 yuana çıkmıştır (Wallet vd. 2007).

3. Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Coğrafi İşaretlemenin Durumu

Pazarda koruma sağlayan ve tutundurmaya güçlendiren bir yapı olarak coğrafi işaretleme temelli markalama stratejileri Avrupa Birliği'nde özellikle şaraplar ve alkollü diğer içecekler (iskoç viskisi, şampanya ve konyak vb.) için uzun süredir mevcuttur. Avrupa Birliği'nin 1992 yılında gerçekleştirdiği düzenlemeler ile gıda üreticileri de aynı imkanlardan faydalanmaya başlamış olup bu sayede bazı ürünlerin üretimi belirli bölgelerle sınırlandırılmıştır (ör: Parma jambonu, Feta peyniri gibi) (Babcock, 2003). AB'de coğrafi işaretli ürünler; "menşe adı" (protected designation of origin, PDO), "mahreç işareti" (protected geographical indication, PGI) ve "geleneksel özellik garantisini" (Traditional speciality guaranteed, TSG) olmak üzere üç farklı kategoride isimlendirilmektedir. Ekim 2014 itibarıyla AB'de kayıtlı 582 menşe adlı, 613 mahreç işareti ve 49 geleneksel özellik garantili olmak üzere toplam 1.244 işareti ürün bulunmaktadır. Başvurusu değerlendirilmekte ürün sayısı ise 146 adettir. Birlik dışı ülkelere ait, coğrafi işaretleme için AB'ye başvuru alan ürünler de mevcuttur. Türkiye'den sadece Antep Baklavası mahreç işareti kaydına sahiptir. Ayrıca Afyon Sucuğu ile Afyon Pastırması için mahreç işareti ve Aydın İnciri ile Malatya Kayısı için menşe adı başvurusunda bulunulmuştur.

Fransa'nın sahip olduğu Cİ ürünlerin pazar büyüklüğü 19 milyar euro düzeyinde olup, bu rakam ulusal gıda pazar büyüklüğünün %10'una denk gelmektedir. İtalya'da Cİ'li ürünler pazarının büyüklüğü 12 milyar Dolar düzeyinde olup yaklaşık 300.000 kişi istihdam edilmektedir. Avrupa Birliği'nde Cİ'li ürünler pazarının oluşturduğu katma

değer büyüklüğünün ise 5,2 milyar Euro olduğu tahmin edilmektedir. Fransa Devlet İstatistikleri'ne göre, dört yıllık bir dönemde coğrafi işaretli ürünlerin gelirinde yıllık %6,8'lik bir artış yaşanırken, tarım sektörünün genelinde sadece %0,7, gıda endüstrisinin genelinde ise %3,7'lik, Fransız ekonomisinin yıllık gayri safi milli hasılasında %4,2'lik bir büyüme yaşanmıştır (ITC, 2009, s.29).

Türkiye'deki yöresel ürün zenginliği önemli bir düzeyde olmasına rağmen, tam olarak bu değerlerden istifade edildiği söylenemez. Öyle ki çoğu ürün grubu için ulusal bir envanterin varlığı dahi söz konusu değildir. Kan ve Gülçubuk (2008, s.64), Türkiye'nin Coğrafi İşarete konu olabilecek ürün kapasitesinin yüksek olduğu ancak konuya ilişkin somut bir araştırma yapılmadığını, Türkiye çapında, bölgelerin coğrafi özelliklerinden nitelik kazanan ürünlerin; tespit edilmesi ve sınıflandırılması, daha sonra da ilgili çevrelerin bilinçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.

1995 yılında yürürlüğe giren 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararı'na göre Cİ, "belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibariyle kökenin bulunduğu bir yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş bir ürünü gösteren bir işaret" olarak tanımlanmış olup "menşe adı" ve "mahreç işareti" olarak ikiye ayrılmıştır (Kan ve Gülçubuk, 2008, s.63). Menşe adlandırmasında, tüm üretim sürecinin sınırları tanımlanmış coğrafi alanda geçmesi gereklidir (ör:Malatya Kayısı, Ezine Peyniri). Ürün sadece ait olduğu yöre içerisinde üretilirse (coğrafi yerin doğal ve beşeri özellikleri sayesinde) eşsiz niteliklerine sahip olacaktır. Mahreç işareti ise, ürünün üretimi, işlenmesi ya da hazırlanmasından en az birisinin belirlenmiş bölgede gerçekleşmiş olması yeterlidir (ör: Çorum Leblebisi, Edirne Peyniri gibi). Ekim 2014 itibariyle Türkiye'de 179 adet tescilli coğrafi işaret olup, 203 adet başvuru da değerlendirme aşamasındadır. İşaretlerin ürün bazında dağılımına bakıldığında Türkiye'deki Cİ'lerin; **Yöresel el işi ürünler** (ör: Bartın İşi Tel Kıрма, Bayat Türkmen Kilimi, Bergama El Halısı, Boyabat Çemberi, Bünyan El Halısı, Çarşıbaşı Keşanı, Damal Bebeği, Devrek Bastonu, Eşme Yörük Kilimi, Hereke İpek Halısı, İznik Çinisi, Siirt Battaniyesi, Soğanlı Bebeği) ve **Tarım ürünleri** (ör: Akşehir Kirazı, Anamur Muzu, Antep Fıstığı, Arapgir Köhnü Üzümlü, Aydın İnciri, Ayvalık Zeytinyağı, Bergama Kozak Çam Fıstığı, Çelikhan Tütünü, Çimin Üzümlü, Elazığ Öküzgözü Üzümlü, Finike Portakalı, Gemlik Zeytini, Giresun Tombul Fındığı, Güney Ege Zeytinyağları, Isparta Gülü, Osmaniye Yer Fıstığı, Ödemiş Patatesi, Şanlıurfa Biberi) başlıklarında yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun dışında **hayvan cinsleri, içecek, coğrafi yer/maden, işlenmiş et, yöresel şekerleme, yöresel mutfak, işlenmiş tarım ürünleri** gibi bazı kategoriler altında ürünler de yer almaktadır. Türkiye'de coğrafi işaret olarak tescillenen ürünlerin çoğunlukla bağlı bulunan il veya ilçenin Ticaret ve Sanayi odaları olduğu görülmektedir ki Avrupa Birliği'nde tescil başvurusu yapanların genellikle ürünle ilgili üretici birlikleri ve sendikalar olduğu gözlenmektedir (Tekelioğlu ve Demirer, 2008, s.209).

Coğrafi İşaretleme başvurularının toplanması ve değerlendirmesi sürecinden sorumlu "Türk Patent Enstitüsü" menşe-mahreç veya kategori ayrımı yapmaksızın, coğrafi işaret kaydı yapılmış ve başvuru süreci devam eden ürünler listesini yayınlamaktadır. Ayrıca ilgili işarete sahip ürünlerin bu işareti ne derece kullandığı, ürünlerin pazar büyüklüğü vb. istatistikler de oluşturulmadığı için Avrupa Birliği'ndeki coğrafi işaretli sahip ürünlere kıyasla Türkiye'deki coğrafi işaretli ürünler hakkında çıkarımlarda bulunulamamaktadır. Kan ve Gülçubuk (2008, s.64)'a göre, Türkiye'de coğrafi işaretleme henüz gelişme aşamasındadır ve kavramın yerinde kullanılamaması,

işaret alındıktan sonra kontrol unsurunun yerine getirilememesi gibi nedenlerle coğrafi işaretleme AB ülkelerindeki gibi kalkınma için bir kaldıraç vazifesi görmek yerine ismin korunması ile sınırlı kalmaktadır. Ayrıca yazarlar, coğrafi işaretlemenin bireysel bir hak yerine bir topluluğun haklarını korumaya yönelik bir uygulama olması sebebiyle, coğrafi işaretlemenin özendirilmesi ve yaygınlaştırılması için konunun öneminin farklı ortamlarda vurgulanması gerektiğini ifade etmektedir. Tekelioğlu ve Demirer (2008, s.209) ise tescil almış ürünlerde, coğrafi işaret etiketlemesine henüz geçilmemiş olmasını, Türkiye’de tüketicilerin ve üreticilerin konu hakkında yeterli bilgi düzeyine sahip olmamasına bağlamaktadır. Yazarlar etiketleme sayesinde ürün kalitesinin garanti altına alınacağını ve tüketicilerin de ürün arayışlarında bundan istifade edeceğini belirtmektedir.

4. Coğrafi İşaretlemenin Önemi: Peynir Örneği

Peynir kökeni oldukça eskiye dayanan bir gıda ürünüdür. Peynir üretimine dair elde mevcut en eski arkeolojik bulgular MÖ 5000 yıllarına ait olup günümüz Polonya'sında ortaya çıkarılmıştır. İlk üretiminin M.Ö. 9000-8000 yılları arasında, Orta Doğu insanları ve Orta Asya göçebe Türkleri tarafından, bugün Irak topraklarında, Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan verimli vadilerde yapıldığı, yaygınlaştırılmasının ise Roma İmparatorluğu döneminde olduğu sanılmaktadır (Reich, 2002; Ridgwell ve Ridgway, 1986). Günümüzde peynirin, işlenmiş gıda ürünleri içinde önemli bir pazara sahip olduğu söylenebilir. Tablo.2’den, ABD, Almanya, Fransa ve İtalya’nın milyon tonu aşan bir peynir üretim hacmine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Tablo.3 incelendiğinde ise peynir ihracatından elde edilen gelir sıralamasının, üretim hacmi tablosundan farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bunda üretilen peynirin türüne bağlı olarak satış fiyatının ve ilgili ülkenin üretiminin ne kadarını ihraç ettiği ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo.2 En Fazla Peynir Üreten Ülkeler (1000 ton)

ABD	4,275
Almanya	1,927
Fransa	1,884
İtalya	1,149
Hollanda	732
Polonya	594
Brezilya	495
Mısır	462
Arjantin	425
Avustralya	395

Tablo.3 Peynir İhracatından En Fazla Gelir Elde Eden Ülkeler (1000\$)

Fransa	2,658,441
Almanya	2,416,973
Hollanda	2,099,353
İtalya	1,253,580
Danimarka	1,122,761
Avustralya	643,575
Belçika	567,590
İrlanda	445,240
İngiltere	374,156

Kaynak: USDA, Food and Agricultural Organization, 2013.

Coğrafi işaretli ürünler kategorisinde en çok ve yaygın tüketime sahip olan ürünlerden birisi de peynirdir. 2014 Ekim ayı itibariyle ise Avrupa Birliği’nde coğrafi

işarete sahip 218 peynir bulunmakta olup, 36 peynir için ise yapılan başvurular değerlendirilme aşamasındadır. Tablo.4 incelendiğinde, Fransa ve İtalya'nın coğafi işarete sahip peynir sayısı bakımından önde olduğu, İtalyan peynirlerinin Fransız rakiplerine göre daha fazla gelir getirdiği anlaşılmaktadır. Avrupa Birliği'nde, 2010 yılında 176 adet coğrafi işarete sahip peynirin pazar büyüklüğü 6.3 milyar euro seviyesinde olup 4.66 milyar Euroluk kısım üretildiği ülkede, 1.16 milyar euroluk kısım birlik üyesi diğer ülkeler arasında, 481 milyon euroluk kısım ise birlik dışına satılmaktadır.

Tablo.4 Avrupa Birliği'nde Coğrafi İşaretli Peynir Sayısı

Ülke	Cİ sayısı			Parasal Değer (*1000 €)		
	2014	2013	2010	2010	2009	2008
Fransa	51	48	46	1.570.747	1.541.719	1.385.892
İtalya	47	44	36	3.426.053	3.006.295	3.107.308
İspanya	28	27	23	186.217	165.856	145.974
Yunanistan	21	21	20	-	-	-
İngiltere	15	13	13	86.996	76.829	104.296
Portekiz	12	12	12	12.187	12.187	12.942
Avusturya	6	6	6	89.457	87.754	82.552
Hollanda	6	6	4	90.326	93.059	113.062
Polonya	5	5	4	682	-	-
Almanya	7	6	4	49.600	45.200	45.590
Slovakya	7	6	3	4.309	3.498	-
Danimarka	2	2	2	-	-	-
Belçika	1	1	1	-	-	-
İrlanda	1	1	1	-	-	-
İsveç	1	1	1	-	-	-
Slovenya	4	3	0	-	-	-
Çek Cum.	3	3	0	-	-	-
Litvanya	1	0	0	-	-	-
Toplam	218	205	176	6.307.370	5.777.543	5.650.859

Kaynak: Avrupa Birliği resmi internet sayfasında bulunan, http://ec.europa.eu/agriculture/quality/door/list.html?session_id=pL0hLqqLX_hNmFQyF11b24mY3t9dJQPflg3xbl2YphGT4k6zdWn34!-370879141 ve http://ec.europa.eu/agriculture/external-studies/2012/value-gi/sectors-cheese_en.pdf adreslerinden derlenmiştir.(- net rakamlar elde edilememiş, yaklaşık değerler toplam satırına eklenmiştir)

Bazı peynir türlerinde küresel anlamda talep olduğu bilinmektedir. Sadece 2006 yılında Amerika'da kişi başı yaklaşık 6 kilogram Amerikan peynirlerinden (Cheddar, Colby, Monterey Jack ve Stirred Curd) ve yaklaşık 6,5 kilogram İtalyan peynirlerinden (Mozzarella, Parmesan, Provolone, Ricotta, Romano vd.) tüketilmiştir ki bu da kişi başı yıllık ortalama olan 15 kilogram peynirin önemli bir kısmını oluşturmaktadır (USDA-ERS, 2013). Kişibaşı peynir tüketim miktarı ülkeler arasında önemli farklılık göstermektedir. Yunanistan en fazla kişibaşı peynir tüketimi olan ülke iken Türkiye listede onuncu sırada bulunmaktadır (Tablo.5).

Tablo.5 En Fazla Peynir Tüketen Ülkeler (Kişi Başı-Kg)

Yunanistan	31,1
Fransa	26,1
İzlanda	25,4
Almanya	22,6
İsviçre	21,4
Hollanda	21,0
İtalya	20,9
Finlandiya	20,7
Türkiye	19,4
İsveç	18,9
Avusturya	17,4
Çek Cumhuriyeti	16,7
İsrail	16,4
Norveç	15,3
ABD	14,8

Kaynak: USDA, Food and Agricultural Organization, 2013

Türkiye'nin süt üretimi 12.2 milyon ton olarak gerçekleşmiş olup Türkiye süt üretiminde dünyada 15.sıradadır. Üretilen sütün %92'si inek sütü, %6,1'i koyun sütü, %1,7'si keçi sütü ve %0,26'sı manda sütüdür. Türkiye'de üretilen sütün %12,5'i içme sütü olarak, %56,5'i peynir, %18,6'sı yoğurt, %10,9'u tereyağı, %0,7'si süt tozu, %0.64'ü dondurma üretiminde kullanılmaktadır. 2010 yılında 10.915 ton peynir ihraç edilmiş olup 102 milyon dolar civarında bir gelir elde edilmiştir (ASÜD, 2010, s.52-53).

Çetinkaya (2005) gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında Türkiye'de 193 adet yerel peynir çeşidi bulunduğunu tespit etmiştir. Swan (2005) ise Türkiye'de yaptığı geziler sonrası 160 farklı yerel peynir tespit etmiş ve bunlardan sadece 60'ının yer aldığı bir kitap hazırlamıştır. İzmir Tulumu, Keçi Tulum Beyaz Peyniri, Bergama Peyniri, Asos Köy Peyniri, Ezine Peyniri, Edirne peyniri, Manyas Peyniri, Mihaliç Peyniri, Balıkesir Peyniri, Dursunbey Peyniri, Aydın Peyniri, Akhisar Tulum Peyniri, Ödemiş İnek Tulum Peyniri, Aydın Köy Peyniri, Denizli Peyniri, Antakya Peyniri, Künefe Peyniri, Sürk Peyniri, Sünme Peynir, Şanlıurfa Peyniri, Diyarbakır Örme Peyniri, Diyarbakır Dil Peyniri, Diyarbakır Lavaş Peyniri, Siirt - Van - Diyarbakır Otlı Peynirleri, Erzincan Tulum Peyniri, Çerkez Peyniri, Niğde, Kars, Bolu, Akseki Peynirleri, Civil Peyniri, sepet peyniri, çökelek, lor, kaşar, koyun ve inek beyaz peyniri, krem peynir, salamura peynir, bez tulum peyniri Türkiye'de üretilen yerel peynirlerden sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca Türkiye'de, Hollanda ve İtalya gibi ülkeler başta olmak üzere, ithal edilen 67 civarında peynir çeşidi (ör: İtalya'dan Ricotta, Mozerella ve Parmesan, Hollanda'dan Maassdam, Edam ve Gouda, İngiltere'den Cheddar, İsviçre'den Gravyer ve Emmantel, Fransa'dan Mimolette, Brie, Camemberti) zincir marketlerde satılmaktadır (İHA, 2012).

2014 Ekim itibarıyla yedi peynir (Diyarbakır Örgü Peyniri, Edirne Beyaz Peyniri, Erzurum Civil Peyniri, Erzurum Küflü Civil Peyniri(Göğermiş Peynir), Erzincan Tulum Peyniri, Ezine Peyniri, Hellim) coğrafi işarete sahip olup, 11 peynir (İzmir Tulum Peyniri, Kars Kaşar Peyniri, Kırklareli Peyniri, Malkara Eski Kaşar Peyniri, Manyas Kelle Peyniri, Van Otlı Peyniri, Yozgat Çanak Peyniri, Aybastı Beyaz Peyniri, Kabataş Köy Peyniri, Pınarbaşı Çerkes Peyniri, Ünye Köy Peyniri) ise kayıt için başvuruda

bulunmuştur. Fransa'nın 51 kayıtlı ve 9'u başvuru aşamasında, İtalya'nın 47 kayıtlı, yedisi başvuru aşamasında olan peynirleri ile kıyaslandığında Türkiye'nin durumu daha iyi anlaşılmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Üretim ve dağıtım teknolojilerindeki ilerlemelerin sonucunda ortaya çıkan kitlesel üretim ve tüketim anlayışı son yıllarda değer yitirmeye başlamış, sağlıklı beslenme, adil ticaret ve çevresel etki gibi hassasiyetler yerel ürünlere olan talebi arttırmıştır. Özellikle Avrupa Birliği'nin ve dünyanın diğer gelişmiş ülkelerindeki tüketiciler tarafından yerel ürünlere yoğun ilgi gösterilmekte ve bu ürünler için ikamelerine göre daha fazla para ödeme eğilimi artmaktadır. Bu artan ilginin paralelinde yerel ürünleri taklitlerinden korumak ve tüketici ile üretici arasındaki bilgi asimetrisini ortadan kaldırmak adına uluslararası çapta, çeşitli yasal düzenlemeler hayata geçirilmektedir. Bu düzenlemelerden biri de "coğrafi işaretleme" olup, bu tescile sahip ürünler tüketiciler tarafından, sunulan yüksek kalite ve garanti sebebiyle daha yüksek fiyatla satın alınmakta ve üreticiler önemli gelir artışı sağlamaktadır. Ayrıca coğrafi işaretlemenin kollektif bir hakkı ifade etmesi, üretici birliklerini daha aktif bir işlerliğe kavuşturmakta, küçük çaplı işletme olmanın dezavantajından dolayı üreticinin pazar karşısında güçsüz kalması engellenmekte, ortak pazarlama faaliyetleri sayesinde maliyetler ciddi oranda azalırken etkinlik artmaktadır.

Coğrafi işaretleme sayesinde yerel ürünlerin itibar ve kalitelerini buldukları coğrafyanın kendine has doğal koşulları ve/veya beşeri faktörlere ilişkin, bilgi, beceri, deneyim ve geleneklerinden sağladığı kayıt altına alınmaktadır. Böylece yerel ürünlerin farklılaştırılması, küresel anlamda bilinirliğinin ve itibarının artması ve sonuçta kendine has nitelikleri ile yüksek fiyatlarla farklı piyasalar tarafından talep edilir hale gelmesi sağlanabilmektedir.

Coğrafi işaretlenmiş ürünlerin yerel topluluklar üzerinde sosyo-ekonomik faydaları olduğu da bilinmektedir. Bu faydaların bazıları: Yerelde üretimin artması ve yeni istihdam imkânı ortaya çıkarması, yerel göçün engellenmesi, Üretimin yapıldığı yerin bilinirliğinin ve turizm değerinin, turizm gelirlerinin artması, Bioçeşitliliğin, yapılabirlik bilgisinin (know-how) ve doğal kaynakların korunması, Yerel ve ulusal kimliğe sahip çıkılması (üretici ve tüketicilerin benzersiz geleneksel ürünleri ile gurur duyması sayesinde), Yerel topluluklara ait ortak bir hak olması boyutu ile yerel refahın artırılmasına hizmet etmesi, Ürünlerin ait olduğu menşeye yönelik pozitif bir imaj ve prestij oluşturması ve kültürel mirasın sonraki nesillere aktarılmasının daha önemli hale gelmesi, Bölgesel kalkınmanın desteklenmesiyle bölgeler ve sektörler arası farklılığın giderilmesi, Özellikle orta ve küçük ölçekli firmaların ayakta kalmasını sağlamasıdır.

Çok sayıdaki avatajın yanında üreticiler için Cİ'nin bazı olumsuz etkileri de söz konusu olabilmektedir. Coğrafi bir alanı öne çıkararak ürünün farklılaştırıldığı coğrafi işaretleme yoluyla ürünler benzerlerinden ayrılırken aynı zamanda ilgili bölgede aynı ürünün üretimini yapan işletmeler arasındaki ayrımı azaltmaktadır. Yani ürüne ilişkin birincil talep uyarılırken üreticiler arasında bir kıyaslama ile sonuçlanacak ikincil talep ötelenmektedir. Bu anlamda üreticiler arasında ürünlerini daha öne çıkaracak gayretlerin özendirilmediği düşünülebilir.

Coğrafi işaretleme ile üretim hakkı, işaretleme için mücadele etmiş, işaretlemeyi ilk kullanmış bir işletme veya işletmeler grubuna ait olmadığından, pazara girişlerin önünde bir engel yoktur. Yani coğrafi işarete sahip bir ürünü üretmek üzere ilgili coğrafi alanda üretime başlayan yeni bir işletme coğrafi işaretleme sayesinde ürünün kazanmış olduğu itibardan istifade edebilecektir.

Coğrafi işarete hak kazanan bir ürünün, zamanla pazarda itibar kazanmasıyla, üretim yapılan coğrafi alan zamanla genişletilmesi gündeme gelebilir. Teknik anlamda, belirli bir coğrafi bölgeyi kesin çizgilerle tanımlamak ve çizginin bir tarafını coğrafi avantaja sahip diğerini sıradan olarak değerlendirmek çok zor olabilir. Ancak alanın yeterince net bir şekilde tanımlanmaması da ilgili coğrafi işaretin marka değerinden çok daha fazla sayıda üreticinin nemalanmasını ve kaliteyle birlikte karın da azalmasına sebep olabilir.

Türkiye yerel ürün çeşitliliği bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak bu çalışmada incelendiği üzere sadece peynir örneği bile coğrafi işaretlemeden yeterli düzeyde istifade edemediğimizi, daha doğrusu bu yaklaşımın yerel ürünlerin uluslararasılaştırılmasında bir kaldıraç etkisi yaratacak bir enstrüman olabileceğini tam olarak algılayamadığımızı işaret etmektedir.

Az sayıda kaynak, Türkiye’de 160 ila 193 arasında peynir çeşidi olduğunu belirtmektedir ki kapsamlı bir çalışma ile bu sayının çok daha fazla olduğu sonucuna ulaşılabileceği düşünülmektedir. Aslında yerel ürün mirasımızın boyutlarını tanımlayabilmiş olamamamız bile kendi başına bir soruna işaret etmektedir. Böylesine bir çeşitliliğe sahip olduğumuz bir ürün grubunda coğrafi olarak tescillenmiş sadece altı adet ürün olması, henüz Avrupa Birliği Coğrafi İşaretleme Sistemine kayıtlı bir peynir türümüzün olmaması düşündürücüdür.

Türkiye’de coğrafi işaretlemenin yerel ürünlerin küresel pazarlara çıkarılmasında etkili bir pazarlama aracı olarak kullanılabileceği algısı oluşturulmalıdır. Mevcut örneklerden hareketle durum özellikle tüketici birliklerine anlatılmalı, süreç ve yöntem izah edilmelidir. Sadece AB coğrafi işaret veri tabanında bulunmanın bile kendi başına bir tutundurma fırsatı olduğu ve bunun maliyet olarak geleneksel tutundurma yöntemlerine göre çok daha düşük ve etkili olduğu göz ardı edilmemelidir. Yanısıra Türkiye’nin temel üretici olduğu bazı ürünler (incir, fındık vb.) için dünya genelinde bir coğrafi işaretleme tescili yapılmalıdır. Böylece yerel üreticilerin ürünlerinden gurur duyması sağlanabilir, ürünlerini işleyerek katma değer oluşturmaları teşvik edilebilir.

Coğrafi işaretlemeye ilişkin alanyazında daha çok yerel kalkınma sürecine olan etkisini ilişkin çalışmaların yer aldığı görülmektedir. Sonraki çalışmalarda coğrafi işaretlemenin, küresel pazarlara açılmada nasıl bir pazarlama aracı olarak kullanılabileceğine ilişkin araştırmaların yapılmasının önemli bir eksikliği dolduracağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Agarwal, S., Barone, M.J. (2005), *Emerging Issues for Geographical Indication Branding Strategies*, MATRIC Research Paper, 05-MRP 9.
- Agency for International Trade Information and Cooperation. 2005. Geographical Indications: Protecting Quality or Markets? Citing presentation by the European Commission's Paul Vandoren in Osaka, Japan, March 2004. Available at: http://www.acici.org/aitic/documents/notes/note35_eng.htm
- Akerlof, George (1970), The market for Lemons: Quality, uncertainty and the market mechanism. *Quarterly Journal of Economics*, 84 (August): 488-500.
- ASÜD (Ambalajlı Süt ve Süt Ürünleri Sanayicileri Derneği), (2010), Dünya ve Türkiye Süt Endüstrisi Raporu, Ankara.
- Savić, Mirjana; Arsić, Slavica; Kljajić, Natasa (2011), Cheese Market and Quality Marks in the Republic of Serbia and European Union, *Petroleum-Gas University of Ploiesti BULLETIN*, Vol. LXIII, No. 2/2011 50 - 58 Economic Sciences Series
- Babcock, Bruce (2003), "Geographical Indications, Property Rights, and Value-Added Agriculture." *Iowa Ag Review*, Vol. 9, No. 4, pp. 1-3.
- Blakeney, M.L.; Coulet, T. (2011), The protection of Geographical Indications (GI): Generating Empirical Evidence at Country and Product Level to Support African ACP Country Engagement in the Doha Round Negotiations, Ref: 9 ACP RPR 140 - 011-10, Draft Final Report, 06 June 2011
- Blasquez, J. M. (1992), "The Latest Work on the Export of Baetican Olive Oil to Rome and the Army." *Greece & Rome*, Second Series, 39(2), 173-188.
- Business Week*. (2004), "The Salt of the Seas." December 6, p. 142.
- Council of the European Union (2006), Council Regulation (EC) No 510/2006 of 20 March 2006 on the protection of geographical indications and designations of origin for agricultural products and foodstuffs. *Official Journal of the European Union*, L 93:12-25.
- Çetinkaya, Asya (2005), *Yöresel Peynirlerimiz*. Uğurer Tarım Kitapları.
- Darby, K., Batte, M., Ernst, S. and Roe, B. (2008), 'Decomposing Local: A Conjoint Analysis of Locally Produced Foods', *American Journal of Agricultural Economics*, 90(2), 476-86.
- Deloitte Development (2008), Deloitte Food Safety Survey. Deloitte Development, Washington DC.
- European Commission (2011), Workshops on Geographical Indications, http://ec.europa.eu/agriculture/events/gi-africa-2011_en.htm
- European Commission (2007). Fact Sheet: European Policy for Quality Agricultural Products. European Communities: Luxembourg.
- European Commission (2006), Council Regulation (EC), no. 510/2006 of 20 March 2006, on the protection of geographical indications and designations of origin for agricultural products and foodstuffs.
- Friedmann, H. (1993), 'After Midas' Feast: Alternative Food Regimes for the Future', in P. Allen (ed.), *Food for the Future: Conditions and Contradictions of Sustainability*. Wiley, New York, pp. 213-33.
- Giovanucci, Daniele & Josling, Timothy & Kerr, William & O'Connor, Bernard &

- Yeung, May T., (2009), "Guide to Geographical Indications: Linking Products and Their Origins (Summary)," MPRA Paper 27955, University Library of Munich, Germany.
- Gündoğdu, G. (2006), *Türk Hukukunda Coğrafi İşaret Kavramı ve Korunması*, Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Ticaret Hukuku Anabilim Dalı, Beta Yayınları, Yayın No:1667, Hukuk Dizisi: 747, İstanbul.
- Hayes, Dermot, Sergio H. Lence, and Andrea Stoppa (2003), "Farmer-Owned Brands." CARD Briefing Paper 02-BP 39. Center for Agricultural and Rural Development, Iowa State University. Revised March. DeCarlo vd., (2005).
- Herrmann, R. and Teuber. R. (2010), *Geographically Differentiated Products*. In Oxford Handbook on the Economics of Food Consumption and Policy, Oxford University Press.
- İHA (2012), 105 çeşit peynir yiyoruz, <http://www.ih.com.tr/105-cesit-peynir-yyiyoruz-211830-haber>
- Ilbert, H. (2005), Produits du terroir Meditteraneen Conditions d'Emergence, d'Efficacite et Modes de Gouvernance (PTM: CEE et MG), Rapport Final pour Programme Femise, Institut Agronomique Meditteraneen, Montpellier, France.
- Ilbery, B. and Maye, D. (2005), Alternative (shorter food supply chains and specialist livestock products in the Scottish-English borders. *Environment and Planning*, 37, 823-844.
- Ilıcalı, G. (2007), *Yöresel Ürünlerin Korunmasının Temeli Sınai Mülkiyet Hakları*. Topya: Türk Patent Enstitüsü.
- Ilıcalı, G., (2005), Coğrafi İşaretler, Coğrafi İşaretlerde Denetim ve Denetimde Akreditasyonun Önemi, Ankara Üniversitesi, Avrupa Toplulukları Araştırma Uygulama Merkezi (ATAUM), 36. Dönem Avrupa Birliği Temel Eğitim Programı Semineri, Ankara.
- INAO (2005), *Le gout de l'origine*. Paris: Hachette / Institut National des Appellations d'Origine.
- International Trade Centre (ITC), *Guide to Geographical Indications: Linking products and their origins*, Geneva: ITC, 2009.
- Kan, M., Gülçubuk, B. (2008), Kırsal Ekonominin Canlanmasında ve Yerel Sahiplenmede Coğrafi İşaretler, U. Ü. *Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2008, Cilt 22, Sayı 2, 57-66.
- Kan, M., (2007), Kırsal Kalkınmada Coğrafi İşaretler ve Bazı Ülkelerden Uygulama Örnekleri. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Semineri, Ankara.
- Kop, P van de, Sautier, D., and Gerz, A., (2006), *Origin Based Products. Lessons for propoor market development*. Royal Tropical Institute – CIRAD, Bulletin 372, The Netherland and France.
- Lamy, P. (2003), *Speech at the Creation of the Organisation for an International Geographical Indications Network (ORIGIN) ORIGIN Brussels*.
- O'Connor and Company (2007), *GIs Around the World*. Brussels, <http://www.gi-mongolia.com/en/docs/gis%20in%20the%20world.pdf>
- OECD (2000), *Appellations of origin and geographical indications in OECD Member countries: Economic and legal implications*. Working Party on Agricultural Policies and Markets of the Committee for Agriculture Joint Working Party of

- the Committee for Agriculture and the Trade Committee, Paris.
- Origenandino (2008), Geographical indications in the European Union.
http://www.origenandino.com/eng/e_indicaciones_comunidad_europea.htm
- Pretty, J. (2001), Unpublished seminar paper to the School of the Environment, University of Gloucestershire, June 2001.
- Ragnekar, D.(2004), The Socio-Economics of Geographical Indications: A review of empirical evidence from Europe, UNCTAD-ICTSD Project on Intellectual Property Rights and Sustainable Development, *Issue Paper* No.8, France.
- Reich, V. (2002), *Cheese*, Newsletter, Moscow Food Co-op Food Info.
- Ridgwell, J. & Ridgway, J. (1986), *Food around the World*, Oxford University Press, ISBN 0-19-832728-5
- Swan, S. (2005), *Türkiye'nin Peynir Hazineleeri*, Boyut Yayın Grubu, 9789752300675, İstanbul.
- Tekelioğlu, Y., Demirer, R. (2008), Küreselleşme Sürecinde Yöresel Ürünler ve Coğrafi İşaretlerin Geleceği. Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye, Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı, Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F., Gazi Kitabevi, Ankara , 715-730s.
- Union of Concerned Scientists (2004), 'Support Your Local Farmer', *Earthwise*, 6(4). *Union of Concerned Scientists*, Cambridge MA, p. 1.
- USDA-ERS (2013), U.S. Department of Agriculture Economic Research Service, <http://ers.usda.gov/data-products/dairy-data.aspx#.UYaQaEqiHNs>
- Wallet, F., Bertil S., Yafan S., Guihong W. 2007. JinHua case study.WP5, SINER-GI project. INRA: France.
- Watts, D C. H., Ilbery, B. and Maye, D. (2005), Making reconnection in agro-food geography: alternative systems of food provision. *Progress in Human Geography* 29(1), 22-40.
- Weaver, W. (1997), *Heirloom Vegetable Gardening: A Master Gardener's Guide to Planting, Growing, Seed Saving, and Cultural History*. Henry Holt, New York.
- WTO (1994), The Uruguay Round Agreements, Annex 1C Trade-Related Aspects of Intellectual property Rights(TRIPS) pp.328-330.

ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE İŞYERİNDE DIŞLANMA ARASINDAKİ İLİŞKİ

Mersin Üniversitesi Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama

Cemile ÇELİK*
Alaiddin KOŞAR**

ÖZET

Dışlanma kavramı, insanların buldukları ortamda yok sayılmaları ve görmezden gelinmeleri şeklinde tanımlanmaktadır. İnsanın varoluşundan itibaren ortaya çıkan bu kavram bu durumu yaşayan bireyler için kötü sonuçlar doğurmuştur. Dışlanma her ortamda olabileceği gibi işyerlerinde de görülmektedir. Bu durum bireye olduğu kadar işyerlerine de zarar verebilmektedir. Ayrıca dışlanan bireyin motivasyonu azalmakta, performansı düşmektedir. Bunların sonucunda birey, görevini yerine getirememekte ve örgütün işleyişine de zarar vermektedir. İşyerinde dışlanma ve örgüt kültürü arasındaki ilişkiye yönelik yönetim yazınına katkıda bulunacağı düşünülen bu çalışmanın amacı örgüt kültürü algılamalarının işyerinde dışlanmayı nasıl etkilediğini ortaya çıkarmaktır. Çalışma, Mersin Üniversitesi'nde görev yapan akademik ve idari personel üzerinde uygulanan anketler sonucunda elde edilen verilerle gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda örgüt kültürü ve işyerinde dışlanma arasında anlamlı ve negatif bir ilişki; cinsiyet ile işyerinde dışlanma arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler:Dışlanma, İşyerinde dışlanma, Örgüt kültürü

ANALYSING THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL CULTURE AND WORKPLACE OSTRACISM

A Study on Employees of Mersin University

ABSTRACT

The concept of exclusion is defined as the ignorance of people in their environment. This concept that emerged since the human existence has yielded poor results for the individuals living with this condition. Exclusion can be seen in any environment and workplace as well. This situation can cause damage to individuals as well as workplaces. Moreover, the motivation and performance of the excluded individual decrease. As a result, individuals can not fulfill their tasks and the function of the organization gets harm. The purpose of this study which is believed to contribute to the

*Doç.Dr., Mersin Üniversitesi, İ.İ.B.F., drcemile@hotmail.com

**Arş.Gör., Mersin Üniversitesi, İşletme Fakültesi, kosaralaidin@gmail.com

management literature in the relationship between organizational culture and exclusion in the workplace is to reveal how perceptions of organizational culture in the workplace affect exclusion.

This study was carried out with the data obtained from the surveys applied on academic and administrative staff working at Mersin University. Results have shown that while there is a significant and negative relationship between organization culture and workplace ostracism and there is a significant diversity between gender and workplace ostracism in terms of statistical.

Key Words:Exclusion, Workplace ostracism, Organizational culture

Giriş

Dışlanma, psikolojik rahatsızlığa ve insanlar arasında strese neden olan bir faktördür (Wu, Yim, Kwan ve Zhang, 2012, s.179). İşyerinde dışlanma, çalışanların mental ve psikolojik sağlıklarına etki etmektedir (Heaphy ve Dutton, 2008, s.140). Bu yüzden işyerinde dışlanma, çalışanların psikolojik durumlarında, davranışlarında ve hatta performansında temel olan sosyal etkileşim fırsatını azaltabilir (Ferris, Brown, Berry ve Lian, 2008, s.1349). İşyerinde dışlanma önemli ve yaygın bir durum olmasına rağmen çok az araştırma işyerindeki dışlanmanın etkisini ortaya koymaktadır (Ferris vd., 2008, s.1351).

Üniversitelerde örgüt kültürü çalışmaları (Maassen, 1996; Sanchez ve Yurrebaso, 2009) üniversitelerin örgüt kültürlerini ortaya çıkarmak ve personellerin örgüt kültürü algılarını ölçmek için yapılmıştır. İşyerinde dışlanma çalışmaları (Forgas ve Williams, 2001; Wu, Yim, Kwan ve Zhang, 2012) genel olarak işyerinde dışlanmanın olumsuz sonuçlarından ve nasıl üstesinden gelinebileceğini açıklamak için yapılmıştır.

Bu araştırmanın amacı Mersin Üniversitesi'nde görev yapan akademik ve idari personelin algıladığı örgüt kültürünün işyerinde dışlanma üzerindeki ilişkisini incelemektir. Araştırmanın bir başka amacı da personelin cinsiyet, yaş, çalışma süresi, görevi gibi değişkenlere göre örgüt kültürü algılarının farklılık gösterip göstermediğini ortaya çıkarmaktır.

Dışlanma

Fransa'da Chirac hükümeti döneminde Sosyal İşlerden Sorumlu Devlet Bakanı Lenoir, "dışlanma" kavramından ilk bahseden kişidir. Kavramı tanımlarken, ekonomik büyümenin sonuçlarından yararlanamayanları kapsama almıştır. Bu tanımda sadece yoksul olan kişileri ele almamış şu özellikleri taşıyanları da dışlanmış bireyler olarak tanımlanmıştır: zihinsel ve fiziksel engelliler, çok yaşlı olanlar, istismar edilen çocuklar, madde bağımlıları, intihara eğilimli olanlar, suçlular, tek ebeveynli aileler, marjinal kişiler, sorunlu aileler, a-sosyaller ve diğer sosyal uyumsuz kişiler. Sözü edilen bu kişiler Fransa nüfusunun yaklaşık %10'luk bir dilimini oluşturmaktadır (Topateş, 2009, s.122).

Dışlanmanın, bireyin sosyal ve zihinsel fonksiyonları üzerinde çeşitli zarar verici etkileri vardır ve temel ihtiyaç olan aidiyet duygusunu tehdit eder (Yang, 2012, s.15). Dışlanma, asıl nedenlerine bakılmaksızın acı veren bir olaydır. Yapılan

çalışmalarda bireyin dışlandıktan sonra fiziksel acı çekmesi esnasında beyin yapılarının aktif hale geldiği belirtilmiştir. Bu bulgu, dışlanmanın “sosyal acı” hissine neden olduğunu akla getirmiştir (MacDonald ve Leary, 2005, s.203).

İşyerinde Dışlanma

İşyeri, dışlanmanın oluşmasında yer alan en önemli sosyal bağlamlardan biridir (Fox ve Stallworth, 2005, s.438). Sosyal dışlanma araştırmalarından elde edilen bilgilere göre işyerinde dışlanma, işyerinde diğerleri tarafından önemsenmeyen ya da dışlanan bireylerin kişisel algısı olarak tanımlanabilir (Leung, Wu, Chen ve Yang, 2011, s.837). Bir başka tanımla işyerinde dışlanma, bireyin işyerinde diğer çalışanlar tarafından görmezden gelinmesidir (Zhao, Peng ve Sheard, 2013, s.220).

İşyerinde dışlanma, örgüte ve çalışanlara zarar veren pasif bir durum olarak düşünülebilir. Ayrıca kültürlerarası bir araştırma, işyerinde dışlanmanın hem Amerika’da hem de İsrail’de cinsiyet, yaş, eğitim, statü, etnik köken gibi demografik değişkenlerin ölçülmesinden sonra bile örgütsel bağlılıkla ilgili olduğunu bulmuştur (Hitlan, Kelly, Schepman, Schneider ve Zarate, 2006, s.57).

İnsanın doğası gereği ve gruba dahil olma ihtiyacından dolayı dışlanma, üzücüdür ve hoş bir durum değildir. Bu durum özellikle meslektaşlarla iletişim ihtiyacının güçlü olduğu örgütlerde daha geçerlidir. Bu duruma bağlı olarak araştırmalar, işyerindeki dışlanmanın, sorumluluk ve tatminin düşük; endişe, depresyon ve amaçtan sapmanın yüksek seviyeleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. İşyerinde dışlayıcı davranışın örnekleri: gerekli olan bilginin kısıtlanması, konuşmadan ve göz temasından kaçınmak ve umursamazlığı kapsamaktadır (Wu, Wei ve Hui, 2011, s.29).

İşyerinde dışlanma, kişiye göre değişen anlayış bileşenlerine sahiptir. Biri tarafından algılanan dışlanma, bir başkası tarafından dışlanma olarak algılanmayabilir. Sohbetlerden ve çalışan bireyler üzerinde şu sonuçları doğurmaktadır (Zhao vd., 2013, s.219):sosyal etkinliklerden dışlanan bireyler, grubun bir parçası olmadıklarını hissederler. Muhtemelen de örgüte olan katkılarını önemsemezler (Leung vd., 2011, s.837).

Hem örgütlerin hem de çalışanların ihtiyaçları üzerinde işyerinde dışlanmanın etkileri derin sonuçlar doğurmaktadır (Ferris vd., 2008, s.1349). İşyerinde dışlanma *Mutsuz olma, Uygunsuz iş davranışları gösterme, İşi bırakma, İşteki performansın düşmesi, İşyerinde sapkın davranışlar gösterme*

Son zamanlarda işyerinde dışlanmayı incelemek için çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. İlk bulgular işyerindeki dışlanmanın psikolojik bozukluğa (depresyon, endişe, duygusal olarak tükenme, işyerinde gerginlik), elverişsiz iş durumuna (iş konusunda tatmin olamama ve azalan duyarlılık), işe bağımlılık krizine (ciro niyeti ve iş arama), işyerinde sapkına (örgütsel sapkılık ve kişilerarası sapkılık), iş performansına katkı sağlayan unsurların azalmasına (düşen iş performansı ve düşen örgütsel davranış) neden olduğunu ve hem çalışanlara hem de örgütlere önemli derecede zarar veren bir etkisi olduğunu belirtmektedir (Wu vd., 2011, s.24).

Örgüt Kültürü

Örgüt kültürü kavramı ilk defa 1979'da Pettigrew'in Administrative Science Quarterly'de yayınlanan "Örgütsel Kültürler Üzerinden Çalışırken" isimli makalesinde geçmektedir. Örgüt kültürü ile ilgili bilimsel özellikteki araştırmaların 1980'li dönemlerde gelişme göstermesinin en önemli sebebi Japon firmalarının hızla yükselişe geçmeye başlamasıyla birlikte Amerikan işletmelerinin Pazar paylarını kaybetmeye başlamaları ve bu durumun nedenlerinin araştırılmaya başlanması sonucunda örgüt kültürü kavramının gündeme gelmesidir (Köselecioğlu, 2012, s.16).

Tablo. 1 Farklı Yazarlara Göre Örgüt Kültürü Tanımları (Kilmann, Saxton ve Sepra, 1985; Fraser, 1996; Schein, 2011; Desphande ve Webster, 1989; Kroeber ve Kluckhohn, 1952).

Yazarlar	Örgüt Kültürüne İlişkin Tanımlamalar
Kilmann, Saxton ve Sepra	Grubu bir arada tutan ve grup tarafından paylaşılan normlar, tutumlar, inançlar, değerler ve ideolojilerin toplamıdır.
Fraser	Örgütteki bireylerin birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerini nasıl değerlendireceklerine karar verdikleri değerler sistemidir.
Schein	Paylaşılan düşünceler, ideolojiler, inançlar, hisler, varsayımlar, beklentiler, davranışlar ve değerlerdir.
Desphande ve Webster	Örgütsel işleyişi anlamaya yardımcı olan, örgütteki davranışlar için kural koyan, paylaşılan değerler ve inançlar setidir.
Kroeber ve Kluckhohn	Bir grup insanın paylaştığı yaşam biçimidir.

Başarının yüksek seviyelerde olduğu kural, davranış, beklenti ve ilkelerin üyelerce öğrenildiği, hissedildiği ve ortaya konulduğu örgüt kültürü, problemleri anlamada geçerli bir çözüme de yardımcı olmaktadır (Rose, Kumar, Abdullah ve Ling, 2008, s.44).

Tablo. 2 Farklı Yazarlara Göre Örgüt Kültürünün Özellikleri (Kalkan, 2013, s.11)

Yazarlar	Örgüt Kültürünün Özellikleri
Hofstede ve Rashid	Bütünseldir Zaman içerisinde oluşmuştur Antropolojik kavramlarla ilişkilidir Sosyal yapıya sahiptir Yumuşaktır Değişmesi zordur
Pettigrew	Antropolojik kavramlarla ilişkilidir Herkesine açıktır ve herkes tarafından kabul edilir Kavramlar, formlar, kategoriler ve imajlar sistemidir
Alvesson	Bütün hiyerarşik düzeylerde oluşabilir ve gelişir Oluşumu tarihsel sürece yayılmıştır Üyelerini, paylaştıkları inançlar, anlayışlar, değerler, normlar ve semboller yoluyla etkiler
Schein	Ortaklaşa olarak oluşturulur ve herkes tarafından paylaşılır Paylaşılan ana unsur temel varsayımlardır Ortaklaşa öğrenmenin türüdür

Örgüt Kültürü Tipleri

Pek çok yazar örgüt kültürü tiplerini farklı şekillerde sınıflandırmışlardır. Bazı yazarların örgüt kültürü tipi sınıflandırmaları aşağıda verilmiştir.

Hofstede'nin Örgüt Kültürü Tipleri

Örgüt kültürü araştırmacılarından Hofstede, 53 ülke ve 3 bölgeyi kapsayan çalışmasında 100.000'den fazla IBM çalışanını örneklem olarak almış ve kültürel farklılıklara ilişkin olarak şu boyutları ortaya koymuştur (Alamur, 2005, s.52).

➤ **Güç Mesafesi:**Güç mesafesi, toplum içerisinde kişiler arasında gücün ne şekilde dağıldığı ile ilgilidir. Hofstede'ye göre güç mesafesi düşük olan toplumlarda çalışanlar daha bağımsız, daha demokratik bir yönetim tarzı ve esnek bir yapı içerisinde olmak istemekte, yüksek olduğu toplumlarda ise yönetim tarzları otokratik bir hal almaktadır. İşletme içerisindeki iletişim şekli dikey, merkezileşme şekli katı, ücret farklılıkları yüksek, alt kademe çalışanları da düşük niteliktedirler (Hofstede, 2001, s.105).

➤ **Belirsizlikten Kaçınma:** Belirsizlik koşullarında toplumların tolerans düzeyinin bir göstergesi şeklinde tanımlanabilir. Bireyler belirsizlik arz eden durum ve koşullarda farklı duygu ve davranışlara yönelmektedirler. Bu söz konusu davranışlar şunlardır: endişe duyma, saldırgan ve sınırlı olma, rahat olma, soğukkanlılığı koruma (Öğüt ve Kocabacak, 2008, s.153). Belirsizlikten kaçınma eğilimi yüksek olan kültürlerde bireyler, daha kolay risk almakta, farklı fikir ve davranışlara karşı daha toleranslı ve değişime açık olmaktadır (Kalkan, 2013, s.46).

➤ **Bireysellik:** Bireysellik, herhangi bir örgüt ya da toplum içinde yer alan bireylerin kendi çıkarlarını, toplumun ya da örgütün çıkarlarının üzerinde tutmasıdır.

Bireyselliğin yüksek olduğu toplumlarda temel karar alıcı bireydir ve hiçbir otoriteye bağlı kalmak istemez. Bireyselliğin düşük olduğu toplumlarda ise kolektif çalışma ruhuna inanılır ve kararlar kolektif olarak alınır (Erkmen, 2010, s.71).

➤ **Erkeksilik:** Erkeksi toplumlarda baskın değerler para ve başarı olarak karşımıza çıkar. Erkeksiliğin yüksek olduğu toplumlarda rekabete büyük önem verilir, yüksek derecede iş stresi vardır. Kadınsılık ise toplum içerisinde başkalarıyla ilgilenme ve yardım etme, hayat kalitesinin artırılmaya çalışılmasını ifade eder. Kadınsılığın yüksek olduğu toplumlarda arkadaşlık, işbirliği, düşük iş stresi ve yüksek ücret alan kadınlar vardır (Hofstede, 2001, s.110).

➤ **Zaman Ufku (Kısa ve Uzun Vadeli Yönelim):** Kısa dönemlilik arzeden kültür, statik bir özellikte, geçmiş veya şimdiki zamana odaklı daha dar bir görüş açısı sahiplenir; uzun dönemlilik arz eden kültür ise dinamik ve geleceğe yönelik ve daha geniş bir görüş açısına sahiptir (Öğüt ve Kocabacak, 2008, s.157).

Schneider'in Örgüt Kültürü Tipleri

Schneider'in örgüt kültürünün sınıflandırılması konusunda yapılan çalışmalardan birinde sınıflandırma şu konularla ilişkilendirilerek ele alınmıştır.

➤ **Kontrol Kültürü:** Otorite ve güce sahip olma ihtiyacının baskın olduğu ve yöneticilerin örgüt içi işleyişte yüksek düzeyde etkiye sahip olduğu, bunun yanı sıra sıkı bir hiyerarşik yapının bulunduğu kültür tipi kontrol kültürü olarak sınıflandırılmıştır (Erkmen, 2010, s.79). Bu kültürde en çok dikkat edilen şey ise maddi gerçeklik, fiili tecrübeler, tatbik imkanı olan işler ve faydalılıktır (Gönen, 2012, s.39).

➤ **İşbirliği Kültürü:** Bireysel yetenek ve çabaların örgüt içinde bütünleştirildiği ve bu becerilerin dikkatli bir şekilde koordine edilerek örgüt içi işleyişin uyumsallaştırıldığı örgüt tipi işbirliği kültürü olarak nitelendirilmektedir. Örgütün toplu hareketinin bireysel hareketten daha büyük bir fayda sağlayacağına inanılır ve örgüt çalışanları bu yönde motive edilir (Şahin, 2012, s.25).

➤ **Yetenek Kültürü:** Aralarında ilişki olmayan mal veya hizmetlerin ortaya konulması amacına sahiptir. Bu tür kültürler daha çok araştırma örgütlerinde, reklam ajanslarında ve güçlü bir başarı duygusuna sahip danışmanlık şirketlerinde görülmektedir (Gönen, 2012, s.40).

➤ **Gelişme Kültürü:** Gelişme kültürü ideallerin, değerlerin ve daha üst düzeydeki amaçların daha iyi fark edilmesi ile ilgilidir. Bu tür kültür aynı zamanda, insan gelişiminin güçlü bir şekilde vurgulandığı din ve sağlık örgütlerinde görülebilmektedir (Hawkins, 1997, s.422).

Handy ve Harrison'un Örgüt Kültürü Tipleri

William Handy, bir psikolog olan Harrison'un çalışmalarına dayanarak örgütlerin sahip oldukları farklı kültürleri 4 temel gruba ayırarak incelemektedir: Rol kültürü, güç kültürü, görev kültürü, birey kültürü.

➤ **Güç Kültürü:** Bu tip örgütlerde güç, statü, itaat, denetim gibi kavramlara vurgu yapılır (Kalkan, 2013, s.44). Örgüt içinde, astların üzerinde mutlak

kontrolü sürdürmek için güçlü ve etkili bir uğraş vardır (Harrison, 1972, s.121). Güç kültürlerinde, örgütsel büyüklük önemli bir sorundur (Handy, 1993, s.184).

➤ **Rol Kültürü:** Rasyonel kuralların, sıkı bir hiyerarşinin, statülerin ve statülere uygun görev ve rollerin yönetmelikle açık bir şekilde tanımlandığı ve bu değerlere bağlılığın önemsendiği örgüt kültürü tipine rol kültürü denilmektedir (Erkmen, 2010, s.83). Rol kültürünü benimseyen örgütler mümkün olduğunca düzenli ve mantıklı olma istegindedirler. Güç kültürünü benimseyen örgütlerin inatçı otokrasisine karşın yasalara ve sorumluluklara bağlılık vardır. (Harrison, 1972, s.121).

➤ **Görev Kültürü:** Bireysellikten çok örgütsel amaç ve çıkarların ön planda olduğu, iş ve görev odaklı örgüt kültürü tipi görev kültürüdür (Erkmen, 2010, s.85). Bu tür örgütlerde rekabet yoktur. Organizasyon yapısı, görev gerekleri ve performansa göre şekillendirilir ve değiştirilir. Değişen durumlara karşı hızlı ve esnek tepki veren örgütlerde bunun önemi kavranmıştır. Bu tür örgütlerde bireyler yetenek veya teknik bilgiye sahip değilse yeniden eğitilir veya değiştirilirler (Harrison, 1972, s.122).

➤ **Birey Kültürü:** Birey kültürlü örgütler, tıpkı araçların değerini ölçer gibi üyelerinin değerini ölçer. Bu sebepten dolayı bu örgütlerin bazıları çok kısa bir yaşama sahip olmaktadır. Üyelerin kendi düşüncelerini uygulama sistemi durduğunda bu örgütlerin varlığı sona erebilir (Harrison, 1972, s.122).

Metodoloji

Bu çalışmada örgüt kültürü ile işyerinde dışlanma arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmış ve bu nedenle Mersin Üniversitesi akademik ve idari personeli üzerinde uygulaması gerçekleştirilmiştir. Türkiye’deki davranış bilimleri alanında yapılan çalışmalarda dışlanma konusu teorik düzeyde sosyal ve psikolojik dışlanma olarak ele alınmış, ancak işyerinde dışlanma konusuna hiç değinilmemiştir. Bununla birlikte yapılan araştırmalarda örgüt kültürü ve işyerinde dışlanma arasındaki ilişkiyi ele alan hiçbir çalışmanın yapılmamış olması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın evrenini Mersin Üniversitesi’nde görev yapan akademik ve idari personel oluşturmaktadır. Mersin Üniversitesi’nde 1589 akademik; 1488 idari personel olmak üzere toplamda 3077 çalışan bulunmaktadır. Bu 3077 çalışandan 377’sine anket uygulanmış ve veriler toplanmıştır. Evrendeki birey sayısının bilinmesi durumunda uygulanan formülde 136 geri dönüşün yeterli olduğu belirlenmiş, ancak araştırmanın güvenilirliğini yükseltmek amacıyla örneklem sayısı artırılmıştır. Ayrıca faktör analizinde örneklem büyüklüğünün 100’den fazla olması yeterli görülmekte, ancak ankette yer alan her değişkenin 5 ile 10 kat arasında bir örneklem büyüklüğü tercih edilmektedir (Hair, Anderson, Tatham & Black, 1998, s.111). Bu araştırmaya 225 katılımcı katıldığından dolayı örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu düşünülmektedir. Araştırmada tabakalı örnekleme yöntemi uygulanmıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak Ferris ve arkadaşları (2008) tarafından önerilen işyerinde dışlanma ölçeği; Harrison’un (1972) “Understanding Your Organization’s Character” adlı çalışmasındaki örgütlerin ilgi alanları tablosu ölçeğe çevrilerek kullanılmıştır. Bu ölçeklerden alınan sorular aynen kullanılmamış, dili, okunabilirliği ve seçeneklerin çeldiriciliği kriterleri dikkate alınarak örneklem gruplarının algılayabileceği düzeye göre düzenlenmiştir. Değişken tanımı ve kullanılan ölçeklerin

maddeleri akademisyenlerin değerlendirmesine sunularak madde uygunluğu çalışması yapılmıştır. Sonraki süreçte ölçeğin ön deneme uygulaması yapılmış, deneme uygulamasına hazır hale getirilmiştir. Son olarak amaca uygun nitelik ve nicelikte bir örneklem grubu üzerinde deneme uygulaması yapılmış, gerekli analizler yapılarak madde seçme süreci tamamlanmıştır. Her ifade için 1'den 10'a kadar puanlama yapılmış ve skoru düşük olan ifadeler tekrar gözden geçirilerek en anlaşılır şekle dönüştürülmüştür. Ankete katılanların demografik özellikleriyle ilgili bilgileri elde etmeye yönelik ilk bölüm soruları sorulmuştur. Çalışanların işyerinde dışlanma algılarını ve örgüt kültürü algılarını ölçmek için ikinci bölüm soruları oluşturulmuştur. İkinci bölüm sorularında 7'li likert tipi ölçek kullanılmıştır (1=Hiç katılmıyorum, 7=Tamamen katılıyorum).

Araştırmada hipotezleri test etmek amacıyla öncelikle normallik testi uygulanmış ve verilerin normal dağılıma uymadığı görülmüştür. Bundan dolayı parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testleri ile korelasyon analizi yapılmıştır.

Analiz ve Bulgular

Araştırmaya dahil edilen üniversite çalışanlarından sağlanan anketlerde gerekli veri temizleme işlemleri yapılarak çalışanların demografik bilgileri de elde edilmiştir.

Tablo 3'de işyerinde dışlanma ve örgüt kültürü ölçeklerinin güvenilirlik analizi sonuçları verilmiştir. Cronbach's Alpha değerlerine bakıldığında işyerinde dışlanma ölçeği için ,936; örgüt kültürü ölçeği için ,913 olduğu görülmektedir. Cronbach's Alpha değerinin 0,6-1 arası olması bir ölçeğin güvenilirliği açısından yeterli kabul edilmektedir (Kalaycı, 2009, s. 495). Bu değerlere bakarak iki ölçeğin de yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo. 3 İşyerinde Dışlanma ve Örgüt Kültürü Ölçekleri Güvenilirlik Analizleri

	Soru Sayısı	Ortalama	Varyans	Standart Sapma	Cronbach's Alpha
İşyerinde Dışlanma	13	20,41	93,732	9,682	,936
Örgüt Kültürü	14	62,12	276,456	16,627	,913

Tablo 4'de araştırmaya katılanların demografik özellikleri görülmektedir. 377 katılımcının %58,9'u erkek ve %41,1'i kadındır. Yaş dağılımları itibarıyla yapılan incelemede; araştırmaya katılan 377 katılımcının %10,1'i 18-25, %27,6'sı 26-30, %20,2'si 31-35, %20,2'si 36-40 yaş aralığında ve %22,0'nin ise 41 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir. Bu verilere göre araştırmaya katılan çalışanların büyük bölümü orta yaş grubundan oluşmaktadır.

Araştırmaya katılan toplam 377 katılımcının eğitim düzeyleri incelendiğinde; %10,9'unun lise, %8'inin ön lisans, %33,4'ünün lisans, %24,4'ünün yüksek lisans, %23,3'ünün doktora eğitimi aldığı anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan 377 katılımcının %58,4'ü evli ve %41,6'sı bekar. Araştırmaya katılan 377 katılımcının %36,6'sı 1-5 yıl arası, %31'i 6-10 yıl arası, %17'si 11-15 yıl arası, %9,5'i 16-20 yıl arası, %5,8'i 21-25 yıl

arası çalışma deneyimine sahip olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan 377 katılımcının %48,3'ü akademik personel, %51,7'si ise idari personeldir. Bu verilere göre araştırmaya katılan akademik ve idari personel oranları dağılımı dengelidir.

Tablo. 4 Araştırmaya Katılan Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	n	%		Medeni Durum	n	%
Erkek	222	58,9		Evli	220	58,4
Kadın	155	41,1		Bekar	157	41,6
Yaş	n	%		İşyerinde Çalışma Süresi	n	%
18-25	38	10,1		1-5 yıl arası	138	36,6
26-30	104	27,6		6-10 yıl arası	117	31,0
31-35	76	20,2		11-15 yıl arası	64	17,0
36-40	76	20,2		16-20 yıl arası	36	9,5
41 ve üzeri	83	22,0		21-25 yıl arası	22	5,8
				26 yıl ve üzeri	0	0
Eğitim Durumunuz	n	%		Görev	n	%
İlköğretim	0	0		Akademik Personel	182	48,3
Lise	41	10,9		İdari Personel	195	51,7
Ön Lisans	30	8,0				
Lisans	126	33,4				
Yüksek Lisans	92	24,4				
Doktora	88	23,3				
Toplam	377	100		Toplam	377	100

Tablo 5'de İşyerinde Dışlanma ile Örgüt Kültürü ölçek puanlarının korelasyon analizi sonuçları verilmiştir. Elde edilen korelasyon katsayıları düşük (-.313) olmakla birlikte ölçek puanları arasındaki ilişki, istatistiksel açıdan anlamlıdır (p=0.000). Bununla birlikte İşyerinde dışlanma ile Örgüt kültürü puanlarının negatif ve anlamlı bir korelasyon olduğu görülmektedir.

Tablo. 5 İşyerinde Dışlanma ve Örgüt Kültürü Arasındaki Korelasyon Analizi

			İşyerinde Dışlanma	Örgüt Kültürü
Spearman's rho	İşyerinde Dışlanma	Korelasyon Katsayısı	<i>1,000</i>	<i>-,313</i>
		Anlamlılık Düzeyi		<i>0,000</i>
	Örgüt Kültürü	Korelasyon Katsayısı	<i>-,313</i>	<i>1,000</i>
		Anlamlılık Düzeyi	<i>0,000</i>	

Tablo 6’da işyerinde dışlanma ve örgüt kültürü bağımlı değişkenleri ile cinsiyet, medeni durum ve kurumdaki görev gibi bağımsız değişkenler arasındaki Mann-Whitney U analiz sonuçları verilmiştir. Tablodaki anlamlılık düzeylerine bakıldığında işyerinde dışlanma ve cinsiyet arasındaki anlamlılık düzeyinin 0.05’ten küçük olduğu görülmektedir. Diğer tüm kategorilerde ise anlamlılık düzeyinin 0.05’ten büyük olduğu görülmektedir. İşyerinde dışlanma ve cinsiyet ilişkisine bakılacak olunursa verilen cevaplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğunu söyleyebiliriz. Farklılığa bakıldığında erkeklerin kadınlara göre daha çok dışlandığı söylenebilir. Ancak işyerinde dışlanma ve diğer bağımsız değişkenler ve örgüt kültürü ile diğer bağımsız değişkenler açısından istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu söylenemez.

Tablo. 6 İşyerinde Dışlanma ve Örgüt Kültürü Bağımlı Değişkenleri ile Bağımsız Değişkenler Arasındaki Mann-Whitney U Analiz Sonuçları

	Cinsiyet	Ortalama	Mann-Whitney U	Anlamlılık Düzeyi
İşyerinde Dışlanma	Erkek	222	12947,000	,000
	Kadın	155		
	Toplam	377		
	Medeni Durum			
	Evli	220	16489,500	,447
	Bekar	157		
	Toplam	377		
	Kurumdaki Görev			
	Akademik Personel	182	17149,000	,567
	İdari Personel	195		
Toplam	377			
Cinsiyet				
Örgüt Kültürü	Erkek	222	15918,500	,216
	Kadın	155		
	Toplam	377		
	Medeni Durum			
	Evli	220	17186,000	,936
	Bekar	157		
	Toplam	377		
	Kurumdaki Görev			
	Akademik Personel	182	16531,500	,251
	İdari Personel	195		
Toplam	377			

Tablo 7’de işyerinde dışlanma bağımlı değişkeni ile yaş grupları, eğitim düzeyi ve görev süresi gibi bağımsız değişkenler arasındaki Kruskal Wallis analiz sonuçları

verilmiştir. Tablodaki anlamlılık düzeylerine bakıldığında her ilişkinin anlamlılık düzeyinin 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. İşyerinde dışlanma bağımlı değişkeni ile yaş grubu, eğitim düzeyi ve görev süresi bağımsız değişkenleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Tablo. 7 İşyerinde Dışlanma Bağımlı Değişkeni ile Bağımsız Değişkenler Arasındaki Kruskal Wallis Analiz Sonuçları

	Yaş Grupları	Ortalama	Chi-Square	Anlamlılık Düzeyi
İşyerinde Dışlanma	18-25	38	5,658	,226
	26-30	104		
	31-35	76		
	36-40	76		
	41 ve üzeri	83		
	Toplam	377		
	Eğitim Düzeyi			
	Lise	41	1,012	,908
	Ön Lisans	30		
	Lisans	126		
	Yüksek Lisans	92		
	Doktora	88		
	Toplam	377		
	Görev Süresi			
	1-5 yıl	138	3,532	,473
	6-10 yıl	117		
	11-15 yıl	64		
	16-20 yıl	36		
21-25 yıl	22			
Toplam	377			

Tablo 8'de örgüt kültürü bağımlı değişkeni ile yaş grupları, eğitim düzeyi ve görev süresi gibi bağımsız değişkenler arasındaki Kruskal Wallis analiz sonuçları verilmiştir. Tablodaki anlamlılık düzeylerine bakıldığında her ilişkinin anlamlılık düzeyinin 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Örgüt kültürü bağımlı değişkeni ile yaş grubu, eğitim düzeyi ve görev süresi bağımsız değişkenleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Tablo. 8 Örgüt Kültürü Bağımlı Değişkeni ile Bağımsız Değişkenler Arasındaki Kruskal Wallis Analiz Sonuçları

	Yaş Grupları	Ortalama	Chi-Square	Anlamlılık Düzeyi	
Örgüt Kültürü	18-25	38	4,801	,308	
	26-30	104			
	31-35	76			
	36-40	76			
	41 ve üzeri	83			
	Toplam	377			
	Eğitim Düzeyi				
	Lise	41	5,213	,266	
	Ön Lisans	30			
	Lisans	126			
	Yüksek Lisans	92			
	Doktora	88			
	Toplam	377			
	Görev Süresi				
	1-5 yıl	138	8,762	,067	
6-10 yıl	117				
11-15 yıl	64				
16-20 yıl	36				
21-25 yıl	22				
Toplam	377				

Sonuç ve Tartışma

Her bireyin kendine özgü bir kültürü olduğu gibi farklı kültürlere sahip bireylerden oluşan üniversitelerin de kendilerine özgü bir kültürü vardır. Bu bireyler, örgüte kendi kişilik yapılarını ve kültürlerini de birlikte getirirler. Bu nedenle her örgütün farklı kültürel özelliklere sahip olduğu söylenebilir.

Dışlanma, bireylerin ya da grupların mekânsal ya da sosyal katılım anlamında kısmen ya da tamamen buldukları ortamın dışında bırakılmaları veya görmezden gelinmeleridir. Dışlanma kavramı sosyal ortamlarda olabileceği gibi işyerinde de sık rastlanan bir durumdur. Dışlanma durumu, hem dışlanan bireye hem de çalıştığı örgüte zarar vermektedir.

Bu çalışmada Mersin Üniversitesi'nde görev yapan akademik ve idari personelin örgüt kültürü algıları ile işyerinde dışlanma ilişkisi incelenmiştir. Aynı zamanda demografik özelliklerle işyerinde dışlanma ve örgüt kültürü algısı arasında bir ilişki olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Gerçekleştirilen korelasyon analizi

sonucunda örgüt kültürü ve işyerinde dışlanma arasında anlamlı ($p=0.000$) ve negatif (-13) bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur. Yani örgüt kültürünün benimseyen, örgüt faaliyetlerini destekleyen, örgüt yapısına olumlu bakan bireylerin işyerinde dışlanmaya daha az maruz kaldıkları söylenebilmektedir. Ayrıca verilen cevaplarda cinsiyet ile işyerinde dışlanma arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu ($p=0.000$) görülmektedir. Farklılığa bakıldığında erkeklerin, kadınlara oranla işyerinde daha çok dışlanmaya maruz kaldıkları söylenebilmektedir.

Bu konuda yapılmış başka araştırmalara bakıldığında şu bulgulara rastlanmıştır: Wu, Yim, Kwan ve Zhang (2012) tarafından Çin'de petrol ve gaz firmasında çalışanlar üzerinde yapılan çalışmada, işyerinde dışlanma ve iş stresinin, duygusal bitkinlik ve iş depresyonu arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Aynı çalışmada, kaynaşma ve politik yeteneklerin, işyerinde dışlanma ve psikolojik acı arasındaki ilişkiyi yumuşattığı ortaya konmuştur. Wu, Wei ve Hui (2011) tarafından Çin'de petrol ve gaz firmasında çalışanlar üzerinde yapılan çalışmada, dışa dönük olma, uzlaşmacılık ve performans ile işyerinde dışlanma arasında negatif, nevrotilikle pozitif bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeği kullanılan Ferris ve ark. (2008)'nin İşyerinde Dışlanma Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik çalışmasında işyerinde dışlanmanın özsaygı, otokontrol, aidiyet duygusu, huzur, iş tatmini ve sorumlulukla negatif ilişkili; depresyon, endişe ve sapkın davranışlarla pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur.

Yapılan araştırmalarda işyerinde dışlanma ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiyi sınavan bir çalışmaya rastlanmadığından kıyaslama yapma olanağı bulunamamıştır. Bu nedenle farklı kültürel ortamlarda dışlanmanın ilişkisi ve/veya etkisini araştıran başka araştırmalar bu konuya farklı boyutlar getirebilir. Bu çalışma kamu üniversiteleri içinde sadece Mersin Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir. Vakıf üniversiteleri veya özel sektör çalışanlarında ölçüm sonuçları farklılık gösterebilecektir. İlerleyen çalışmalarda örneklem sayısının artırılması ve ana kütlelin farklı sektörlerden oluşması ile konu farklı boyutlar kazanabilir. Bununla birlikte işyerinde dışlanma sonuçlarının örgüt performansına etkisi ele alınmamış olup, bu yönde yapılacak araştırmalarda farklı sonuçlar elde edilebilecektir. Ayrıca tüm kamu üniversitelerinden oluşan evren içinden ve temsil özelliği daha yüksek örnekleme çalışılması yararlı olabilir.

KAYNAKLAR

- Alamur, B. (2005). *Örgüt Kültürü ve Örgüte Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde Bir Uygulama*. Anadolu Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Desphande, R.& Websrer, F. E. (1989). Organization Culture and Marketing: Defining the Research Agenda. *The Journal of Marketing*, 53(1): 3-15.
- Erkmen, T. (2010). *Örgüt Kültürü*. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. , İstanbul.
- Ferris, D. L. , Brown, D.J. , Berry, J. W. & Lian, H. (2008). The Development and Validation of the Workplace OstracismScale. *Jornal of Applied Psychology*, 93(6): 1348-1366.

- Forgas, J.P., Williams, K.D. (2001), *Social Influence: Direct and Indirect Processes.*, Philadelphia: Psychology Press.
- Fox, S. & Stallworth, L. E. (2005). Racial/Ethnic Bullying: Exploring Links Between Bullying and Racism in the US Workplace. *Journal of Vocational Behavior*, 66: 438-456.
- Fraser, J. (1996). *The Impact of Organizational Composition on the Emergence of Corporate Culture*. Unpublished dissertation, Georgia State University, Atlanta.
- Gönen, Z. Ö. (2012). *Örgüt Kültürü ve Efqm Mükemmellik Modeli Arasındaki İlişki: Sağlık Bakanlığına Bağlı Dört Farklı Doğum Hastanesinde Bir Uygulama*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Hair, J.F.Jr. , Anderson, R.E. , Tatham, R.L. & Black, W.C. (1998). *Multivariate Data Analysis*. Prentice Hall Inc, New Jersey.
- Handy, C. B. (1993). *Understanding Organizations*. Oxford University Press, New York.
- Harrison, R. (1972). Understanding Your Organization's Character. *Harvard Business Review*, 50: 119-128.
- Hawkins, P. (1997). Organizational Culture: Sailing Between Evangelism and Complexity. *Human Relations*, 50(4): 417-440.
- Heaphy, E. D. & Dutton, J. E. (2008). Positive Social Interactions and The Human Body At Work: Linking Organizations and Physiology. *Academy of Management Review*, 33(1): 137-162.
- Hitlan, R. T. , Kelly, K. M. , Schepman, S. , Schneider, K. T. & Zarate, M. A. (2006). Language Exclusion and the Consequences of Perceived Ostracism in the Workplace. *American Psychological Association*, 10(1): 56-70.
- Hofstede, G. (2001). *Culture' s Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. Sage Publications, California.
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kalkan, A. (2013). *Algılanan Örgüt Kültürünün Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi: Kurumsal ve Görgül Bir Araştırma*. Selçuk Üniversitesi Doktora Tezi, Konya.
- Kilmann, R. R. , Saxton, M. J. & Sepra, R. (1985). *Five Key Issues in Understanding and Changing Culture, Gaining Control of the Corporate Culture*. Ralph H. Kilmann (Eds.), Jossey-Bass, San Francisco.
- Köselecioğlu, B. (2012). *Örgüt Kültürünün Yöneticilerin Motivasyonu İlişkisi: Perakende Sektöründe Bir Araştırma*. Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- Kroeber, A. L.& Kluckhohn, C. (1952). *Critically Reviewed Concepts and Definitions of Culture*. Vintage Books, New York.
- Leung, A. S. M. , Wu, L. Z. , Chen, Y. Y.& Young, M. N. (2011). The Impact of Workplace Ostracism in Service Organizations. *International Journal of Hospitality Management*, 30(4): 836-844.
- Maasen, P. (1996). The concept of culture and higher education. *Tertiary Education and Management*, (2) 1: 153-159
- MacDonald, G. & Leary, M. R. (2005). Why Does Social Exclusion Hurt ? The Relationship Between Social and Physical Pain. *Psychological Bulletin*, 131(2): 202-223.

- Öğüt, A. & Kocabacak, A. (2008). Küreselleşme Sürecinde Türk İş Kültüründe Yaşanan Dönüşümün Boyutları. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23: 145-170.
- Rose, R. C. , Kumar, R. , Abdullah, H. & Ling, G. Y. (2008). Organization Culture As a Root of Performance Improvement: Research and Recommendations. *Contemporary Management Research*, 4(1): 43-56.
- Sanchez, J.C & Yurrebaso, A. (2009). Group Cohesion:Relationships with work team culture, *Psicothema*, 21(1).
- Schein, E. H. (2011). *Leadership and Organizational Culture*. Wiley, New York.
- Şahin, F. (2012). *Örgüt Kültürü ve Entelektüel Sermaye İlişkisi: Marmara Bölgesi' ndeki Otel İşletmeleri Örneği*. Şeyh Edebali Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Bilecik.
- Topateş, H. (2009). Araçsallaştırılmış Bir Kavram Olarak Sosyal Dışlanma. *Çalışma ve ToplumDergisi*, 23: 115-130.
- Wu, L. , Wei, L. & Hui, C. (2011). Dispositional Antecedents and Consequences of Workplace Ostracism: An Empirical Examination. *Higher Education Press*, 5(1): 23-44.
- Wu, L.Z. , Yim, F. H. , Kwan, H. K. & Zhang, X. (2012). Coping With Workplace Ostracism: The Roles of Ingratiation and Political Skill in Employee Psychological Distress. *Journal of Management Studies*, 49(1): 178-199.
- Yang, J. (2012). *Workplace Ostracism and Performance Related Outcomes: A Process Model Incorporating Social Influence and Social Identity Theories*. State Universtiy of New York Post Graduate Dissertation, USA.
- Zhao, H. , Peng, Z. & Sheard, G. (2013). Workplace Ostracism and Hospitality Employees' Counterproductive Work Behaviors: The Joint Moderating Effects of Proactive Personality and Political Skill. *International Journal of Hospitality Management*, 33: 219-227.

TÜRKİYE'DE ARAPÇA DİYALEKTLERİ -KARŞILAŞTIRMALI TİPOLOJİYE DOĞRU-¹

Otto Jastrow²

Muna ÖZEZEN*

Türk diyalektlerine³ adanan bir çalıştayda, Türkiye’de konuşulan ve bir hayli diyalekt çeşitlenmesi sunan bir dilin, yani Arapçanın diyalektolojisinin kısa bir incelemesini sunmaktan dolayı mutluyum.

Türkiye’nin iki Arap devletiyle, Suriye ve Irak ile sınır komşuluğu vardır ve bu yüzden Türkçe ve Arapça dil bölgeleri, Türkiye’nin güney ve güneydoğu hattı boyunca temas halindedir. Elbette, dilbilimsel sınırlar, asla politik sınırlar kadar kesin olamaz. Böylece, Türk dinleyicisine, Kuzey Irak’ın Kerkük ve Erbil bölgelerinde Türkmen olarak adlandırılan, dikkat çekici bir Türkçe konuşan azınlık bulunduğunu hatırlatmak gereksiz olacaktır. Atatürk döneminden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti, kendisine karşı belirgin bir sorumluluk hissettiği bu etnik grubun varlığına düzenli olarak vurgu yapmış ve Irak’taki savaşın başlamasıyla da bu azınlıkla ilgili farkındalık artmıştır. Öte yandan, Türkiye’deki Arapça konuşan büyük nüfus, ne Türkiye tarafının ne de Arap tarafının ilgisine asla mazhar olmamıştır. Hatta Arap ülkeleri, Mardin ve Siirt’teki böylesine önemli iki Arap diyalektinin hiç farkında değillermiş gibi görünüyorlar. Genel olarak bu ilgi eksikliği ve Türkiye’de alan araştırması yapmanın güçlükleri düşünüldüğünde, Türkiye’nin Arapça diyalektleri üzerine yapılan araştırmaların durumu fena değildir. Her ne kadar Diyarbakır’ın doğusundaki diyalektler önceleri neredeyse yalnızca bu yazar tarafından, ancak sonraları onun öğrencileri tarafından araştırılmışsa da, bugün biz söz konusu araştırmaların ve yayınların üzerinden geçen birkaç on yılda bölgeyle ilgili oldukça fazla sayıda çalışmaya sahibiz. Son birkaç yılda aynı derecede geniş kapsamlı iki çalışmayı Stephan Procházka Çukurova bölgesi için ve Werner Arnold Hatay bölgesi için yapmışlardır (bk. Kaynakça).

Türkiye’de konuşulan Arapça diyalektleriyle ilgili (bk. şekil a) kısa bir coğrafik açıklamayla başlayayım ve sonra da bu diyalektlerde bulunan ilgi çekici birkaç tipolojik özelliği betimleyeyim. Yine de çalışmanın başında ihtiyatlı davranmak gerekmektedir. Her ne kadar “bugünkü” ifadesinin kullansam da kişisel olarak tanık olduklarıma çoğunluğu için bu, *anavatanında*⁴ konuşulan diyalektlerde, bütün deyimlerin hala kullanıldığı veya diyalektlerin hala konuşulmakta olduğu anlamına gelmemektedir. 20. yüzyılın başlarında Türkiye’nin sunduğu zengin dilbilimsel panorama şimdi büyük ölçüde zarar görmüştür. Arap diyalektleri göz önünde bulundurulduğunda, içinde buldukları tarih itibarıyla her biri tehlike altında bulunan üç kategori fark edilmelidir. İlk kategori, yalnızca Hristiyanlar tarafından konuşulan diyalektlerle I. Dünya Savaşı’ndaki kıyımlar⁵ sonucunda neredeyse yok olma noktasına

¹ Bu makale İngilizceden Türkçeye bir çeviri çalışmasıdır. Otto Jastrow’un “Arabic Dialect Clusters in Turkey - Towards a Comparative Typology” başlıklı bu çalışması ilk olarak 19-20 Kasım 2004 tarihinde İstanbul’da Orient Institute tarafından düzenlenen *Workshop on Turkish Dialects*’te bir bildiri olarak sunulmuş, sonrasında da 2006 yılında *Türk Dilleri Araştırmaları* S. 16’da basılmıştır (çevirenin notu).

² 1942 yılında Almanya’da Saarland’da doğdu. Erlangen ve Heidelberg üniversitelerinde profesör olarak bulundu. 2007 yılından beri Estonya’da Tallinn Üniversitesi’nde Arapça araştırmaları profesörlüğü görevini sürdürmektedir (çevirenin notu).

³ Avrupa ve Amerika literatüründe İngilizcede *dialect*, Almandada *dialekt* olarak kullanılan bu terimin Türkçede hem “ağız” hem “lehçe” anlamında kullanılması, dahası “lehçe” ile “ağız” arasındaki ilişkinin tam olarak açıklığa kavuşmamış olması nedeniyle, çeviride *diyalekt* terimi tercih edilmiştir (çevirenin notu).

⁴ Metinde Latince *in situ* biçiminde geçmektedir. Sözcüğün ilk anlamı “yeri, kendi yeri, ilk yeri vb.”dir (çevirenin notu).

⁵ Burada kullanılan *massacre* sözcüğü için sözlüklerde genel olarak verilen anlamlar “mezalim, katliam, kıyım, kıyım” biçimindedir (çevirenin notu).

*Doç.Dr.,Çukurova Üniversitesi, T.D.E Bölümü, mozezen@cu.edu.tr

gelen Ermeniler ve Hristiyan gruplar tarafından kullanılan diyalektlerden oluşmaktadır. Bu kategoride, deyimlerin çok büyük bir bölümü onarılamaz bir biçimde kaybolmuştur ve bunların yalnızca çok azı onları canlı tutma mücadelesi verenlerin yardımıyla kısmen kurtarılabilmıştır. İkinci kategori, 20. yüzyılın ortalarına kadar anavatanda kalan ancak daha sonra konuşanlarının göçleriyle aşama aşama kaybolan diyalektlerden oluşmaktadır. Bu diyalektler, Yahudiler ve I. Dünya Savaşı'ndaki kıyımlarda hayatta kalmış olan Hristiyanlar tarafından konuşulan diyalektlerdir. Hristiyan göçleri, Hristiyanlara bazen aralıklarla bazen de aralıksız olarak süren zulümlerle tetiklenmiştir. Bu diyalektlerin binlerce konuşuru bugün Avrupa'da yaşıyorlar. Bu bakımdan onların diyalektleri, şimdilik araştırmalar için kolaylıkla elde edilebilir durumdaysa da, birkaç on yıl içinde yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yahudiler Hristiyanlar kadar zulme uğramamışlardır. Ancak onlar da belli ölçülerde ayrıma maruz kalma acısı çekmişlerdir. İsrail Devleti'nin 1948'de kurulmasından sonra onların çok büyük bir bölümü İsrail'e göç etmiştir. Dilbilimsel olarak, onların kaderleri de Hristiyanlarınkinden pek farklı değildir. Başka bir deyişle, birkaç on yıl içinde onların deyimleri de geriye döndürülemez bir biçimde kaybolacaktır. Üçüncü kategori, Müslümanlar'ın zulmüne uğramadıkları için hala anavatanlarında bulunan ancak artan asimilasyon baskılarına maruz kalan ve bu yüzden de bir veya iki kuşak sonra yok olacakmış gibi görünen Müslüman Arapça diyalektlerinden oluşmaktadır.

- a) Türkiye'de konuşulan Arap diyalektlerinin incelenmesi
 1. Suriye yerleşik Arapçası
 - Hatay
 - Mersin, Adana
 2. Suriye Bedevi Arapçası
 - Urfa
 3. Mezopotamya Arapçası (*qəltu* diyalektleri)
 - 3.1. Mardin grubu
 - Mardin şehri (Müslümanlar; göç etmiş Hristiyanlar)
 - Mardin köyleri (Müslümanlar; göç etmiş Hristiyanlar)
 - Mardin düzlükleri (Müslümanlar; yok olmuş Hristiyanlar)
 - Kōsa* ve *Mħallami* diyalektleri (Müslümanlar)
 - Āzəx* (şu an göç etmiş Hristiyanlar)
 - Nusaybin ve Cizre (şu an göç etmiş Yahudiler)
 - 3.2. Siirt grubu
 - Siirt şehri (Müslümanlar; yok olmuş Hristiyanlar)
 - Siirt köyleri (Müslümanlar)
 - 3.3. Diyarbakır grubu
 - Diyarbakır şehri (yok olmuş Hristiyanlar; göç etmiş Yahudiler)
 - Diyarbakır köyleri (yok olmuş Hristiyanlar)
 - 3.4. Kozluk- Sason- Muş grubu
 - Kozluk (Müslümanlar; yok olmuş (?) Hristiyanlar)
 - Sason (Müslümanlar; yok olmuş (?) Hristiyanlar)
 - Muş (Müslümanlar; yok olmuş (?) Hristiyanlar)

1 numarada listelenen Arapça diyalektler, bugün Türkiye'nin Akdeniz boyunca uzanan kıyı bölgelerindeki Hatay, Adana ve Mersin illerinde konuşulmaktadır. Hatay 1939 yılına kadar Suriye'ye aitti ve *İskenderun Livası* diye biliniyordu; 1939 yılında Türkiye'ye bağlanmıştır. İl merkezi olan Hatay için, antik çağda *Antioch* biçimindeki geleneksel ad olan Antakya daha çok kullanılır. Hatay ili, bugün büyük ölçüde Türkçe konuşurlara sahiptir. Ancak Arapça da il bağlamında yaklaşık yüz noktada konuşulmaktadır. Bu Arapça, Bedeviler, kırsal bölge insanları, köylüler ve bölgedeki Alevi, Sünni Müslüman, Grek Ortodoks Hristiyan ve Yahudi din ve mezheplerinin temsilcileri tarafından konuşulmaktadır. Bu gruplardan en büyüğünü Aleviler oluşturmaktadır. Bu bölgedeki diyalekt varyasyonları çok çarpıcıdır ve Werner Arnold tarafından hazırlanan ve en yeni çalışmalardan biri olan *Die arabischen Dialekte Antiochiens* (1998)'in de konusudur. Hatay ilinin Arapça diyalektleri, diyalekt

coğrafyası bakımından büyük ölçüde Alevilerin yaşam alanı olan *Cebel el-Ensariye* boyunca Suriye’de konuşulan diyalektlerin bir uzantısı durumundadır. Arapça konuşan Alevilerin bu bölgeden göçü, Hatay ilinin ötesine de uzanmış ve batıya, daha yakın olan kıyı bölgesine, Çukurova’ya ulaşmıştır. Arapça üç büyük şehirde, Adana, Tarsus ve Mersin’de (İçel) bir azınlık tarafından hala konuşulmaktadır ve bu üç büyük şehir arasında Seyhan nehri boyunca uzanan yaklaşık 50 köyde Arapça konuşanların⁶ hala var olduğu düşünülmektedir. Bu bölgenin Arapça diyalektleri de Stephan Procházka tarafından yapılan bir çalışmanın, *Die arabischen Dialekte der Çukurova (Südtürkei)*’nin⁷ (2002) konusu olmuştur. Hatay ilinde olduğu gibi, burada da Arapça konuşanların çok büyük bir bölümünü Aleviler oluşturur. Ancak burada küçük Sünni Müslüman ve Grek Ortodoks toplulukları da bulunmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, Türkiye’nin Akdeniz bölgesinde konuşulan Arapça diyalektlerinin hepsi, dilbilimsel olarak, Suriye Arapça diyalekt bölgesinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Biraz daha doğuya hareket ettiğimizde, Suriye sınırına yakın bir bölgede Urfa ilinde konuşulan Bedevi tipli Arapça diyalektleriyle karşılaşırız (şekil a’da, 2 numara). Bu diyalektler bugüne kadar ayrıntılı bir biçimde incelenmemekle birlikte, onların güney Suriye’deki çöl boyunca kullanılan Bedevi diyalektlerinin bir devamı olduğu düşünülmektedir. Bu noktada, Arapça konuşulan ülkelerin çoğunda olduğu gibi, Suriye’de de “yerleşik diyalektler” olarak adlandırılan ve köy ve şehir insanları tarafından konuşulan diyalektlerle orijinal Bedevi kabileleri arasında konuşulan diyalektler arasında dikkat çekici bir fark olduğunu belirtmek önemlidir. 20. yüzyıl boyunca Bedevilerin büyük bir bölümü yerleşik kültüre geçmelerine ve artık çöl hayatını terk etmelerine rağmen, konuşmadaki farklılık bugüne kadar devam etmiştir. Suriye’de, ülkenin batı bölümünde bütün büyük şehirler dahil, yerleşik diyalektler konuşulurken, step ve çöllerden oluşan bütün doğu bölümü Bedevi Arapçası bölgesidir. Yerleşik Arapça diyalektlerle Bedevi Arapça diyalektleri arasındaki en çarpıcı farklardan birisi, Arap yazı dilinde *qāf* harfiyle gösterilen özel bir Eski Arapça ünsüzün, yani patlamalı bir yumuşak damak ünsüzü olan *q*’nin sesletimiyle ilgili davranış farkıdır. Yerleşik diyalektlerde bu ünsüz, her zaman titreşimsiz bir ses olarak (*q* ile veya daha sık olarak bir *hemze (?)* ile temsil edilir (bk. şekil b).

b) Eski Arapça *qāf*’ın Yansımaları

Eski Arapça: *q* → *qāl* “dedi”

Yerleşik diyalektler: *q* veya *hemze (?)* → *qāl* veya *ʔāl*

Bedevi diyalektleri: *g* → *gāl* veya *gāl*

Türkiye’nin Arapça konuşurları arasında Suriye’de rastlanan iki Arapça tipinin yansımalarını gözlemlemek işte böylesine ilginçtir: Hatay, Adana ve Mersin yerleşik diyalekt tipine sahipken, Urfa Bedevi tipi özelliği göstermektedir.

Arapça diyalektolojisi bakımından Suriye diyalekt bölgesinin bir uzantısı gibi görünen bu iki grupla ilgili daha ilginç olan, Türkiye’nin güneydoğusunda, Mardin, Siirt ve Diyarbakır illerinde hem yerleşik kültürün hem de Bedevi kültürün diyalektlerinin aynı anda bulunmasıdır. Bu diyalektler, biraz sonra açıklanacağı üzere, büyük Mezopotamya diyalekt bölgesinin bir parçasıdır; başka bir deyişle Irak Arap diyalektlerinin bir uzantısı gibi düşünülebilir. Bu diyalektler, daha özel bir adla “*qaltu* diyalektleri” olarak adlandırılmaktadır. Bu ifade ne demektir ve bu diyalektler neden bu denli ilginçtir? Bu soruları yanıtlayabilmek için Arap diyalektoloji tarihine küçük bir gezinti yapmamız gerekmektedir.

1964 yılında, Harvard Üniversitesi yayınları arasında, Haim Blanc’ın *Communal Dialects in Baghdad*⁸ başlıklı bir çalışması yayınlandı. Yalnızca 170 sayfadaki oluşan bu küçük kitap, kuşkusuz Arap diyalektolojisi üzerine daha önce yapılmış çalışmaların en çarpıcı olanıydı. Başlık, 1950’ye kadar Bağdat’ta yaşamış olan çok önemli üç dinsel topluluğa, yani Müslümanlara, Yahudilere ve Hristiyanlara gönderme yapmaktaydı. Bu üç topluluk, aynı şehirde yaşamalarına rağmen, köklü diyalekt farklarıyla konuşuyorlardı. Temel farklılık, Müslümanlarla kendi aralarında bir grup oluşturan Yahudiler ve Hristiyanlar arasındaydı. Blanc, Klasik Arapçadaki *qaltu* “dedim”

⁶ Metinde metaforik olarak kullanılan *arabophone*’un karşılığı olarak (çevirenin notu).

⁷ *Çukurova Arap Diyalektleri (Güney Türkiye)*. Tanıtım ve değerlendirme yazısı için bk. Muna Yüceol Özezen, “Stephan Procházka- Çukurova Arap Ağızları (Güney Türkiye)” *Akkültür* S. 17 (2004) , ss. 8-9 (çevirenin notu).

⁸ *Bağdat’ta Topluluk Diyalektleri* (çevirenin notu).

sözcüğünü temel alarak Yahudilerle Hristiyanların Arapçasını “*qəltu* diyalektleri”, Müslümanlarınkini ise “*gilit* diyalekti” olarak adlandırmıştı (bk. şekil c).

c) Bağdat'ta topluluk diyalektleri

Yahudi Bağdat Arapçası: *qəltu* “dedim”

Hristiyan Bağdat Arapçası: *qəltu*

Müslüman Bağdat Arapçası: *gilit* “dedim”

Eski Arapça *qāf*'in yansımaları konusundaki sözlerimin ışığında kolaylıkla fark edilir ki Müslüman Bağdatlıların Arapçası temel olarak Bedevi diyalekti iken, Yahudi ve Hristiyan Bağdatlıların Arapçası yerleşik tiptedir. Haim Blanc, Irak tarihi ve diyalektolojik bulguları üzerine temellendiği çarpıcı tezinde göstermiştir ki Yahudilerin ve Hristiyanların diyalektleri, Abbasi halifesi zamanındaki yerleşik nüfus tarafından konuşulan eski Mezopotamya Arapçası tipini sürdürmekteydi. Oysa Müslüman Bağdatlılar, Bedevilerin kademeli olarak ülkeyi işgal ettikleri daha geç bir dönemde, Osmanlı İmparatorluğu zamanında şehirle tanışmışlardı.⁹ Kitabı, temelde Bağdat'la ilgili olmakla birlikte, Blanc göstermeye çalışmıştır ki bu büyük uçurum, yani *qəltu* ve *gilit* diyalektleri arasındaki keskin ayrım, bütün Irak'ta gözlemlenmektedir. Daha eski bir dilbilimsel katman olan, ancak daha yeni durumdaki *gilit* diyalektleri tarafından baskılanmış olan *qəltu* diyalektleri, halihazırda dinsel azınlıklar tarafından konuşulmaya devam etmişti. Dahası, onlar kuzey Irak'ta, konumuz açısından çok önemli olan Musul gibi bazı kalelerini muhafaza etmişlerdi. Böylece Blanc, *qəltu* diyalektlerinin Irak-Türk sınırında durmadığını, Türk bölgesinde de sürdürüldüğünü söylemeye çalışmıştı. Kendisi, Mardin ve Siirt'ten *qəltu* diyalektlerinin hala konuşulmakta olduğu yerler olarak söz etmekteydi. Blanc'ın kitabındaki bu küçük pasaj, bana Türkiye'ye gitme ve Blanc'ın Irak için yapmış olduğu araştırmaya benzer bir araştırma yapmayı deneme fikri verdi. Böylece 1967'de doktoramı tamamladıktan sonra, *qəltu* diyalektleri üzerine bir alan araştırması yapmak üzere, iki yıllığına Türkiye'nin güney bölgesine gittim. Büyük bir veri oluşturabildim. Bu veri öylesine büyüktü ki oluşturduğum derlem bugün hala bütünüyle yayınlanmış değildir.

İncelemede bulgular, şekil a'da, 3 numarada Mezopotamya Arapçası ve *qəltu* diyalektleri, alt grupları ve bunların konuşulduğu yerler biçiminde listelenmiştir. Bu diyalektlerin büyük çoğunluğu, halihazırda keşfedilmiş ve bulgular ilk olarak bu yazar tarafından yayınlanmıştır. Ancak Mardin (3.1) diyalekti, ilk olarak Albert Socin'in 1882'de yayınladığı ve döneminde pek dikkat çekmeyen bir makalede betimlenmişti ve böylece bu diyalektin varlığı 120 yılı aşkın bir süredir bilinmekteydi. Ben de bu çalışmayla, sözü geçen Arapça konuşurların hala anavatanlarında bulunup bulunmadıklarını ortaya koydum. Şekil a'daki “yok olmuş” sözü, I. Dünya Savaşı'ndaki kıyımın çocuk yaşlarda tanık olmuş, ancak hayatta kalmayı başarmış ve bir dereceye kadar kendi diyalektleriyle konuşabildiğim insanlardan oluşan Hristiyan nüfusuna gönderme yapmaktadır. “Göç etmiş” sözü ise, 20. yüzyılın ikinci yarısı boyunca bölgeden göç etmiş Hristiyanlar ve Yahudiler için kullanılmıştır.

Alan araştırması için gittiğim ilk yer Mardin (Arapça *Mərdîn*) idi. Suriye sınırındaki bütün düzlüklere hakim olan bir dağın eteğindeki bu güzel şehirde toplam altı ay zaman geçirdim. Mardin Arapçası, Türkiye'deki *qəltu* diyalektlerinin en “klasik” olanıdır ve bu yüzden karşılaştırmalı çalışmalar için en iyi başlangıç noktasıdır. Ben, altmışlı yılların sonunda Mardin'de iken orada hala küçük, lokal bir Hristiyan topluluğu vardı. Son ziyaretimde gördüm ki Hristiyanlar orada hala yaşıyorlar. Ancak, artık nüfusun büyük bölümü Arapça konuşan Müslümanlardan, ardından da ve belki şimdi daha da fazla olarak şehre yerleşmiş olan Kürtlerden oluşmaktadır. Mardin'in doğusunda *Kōsa* ve *Mhəllami* kabilelerinden oluşan ve Arapça konuşan yaklaşık 50 köy vardır. Bu nüfusun, 16. yüzyıla kadar Aramice konuşan Hristiyanlar oldukları, daha sonra din değiştirerek toplu halde İslam'a geçtikleri ve dillerini de Arapçaya uyarladıkları söylenmektedir. Onların Arapçalarında bugün hala belli oranlarda Aramice söz yer almaktadır. Benim özellikle ve ayrıntılı olarak incelediğim Mhəllami diyalekti, Kinderib (Arapça *Kəndərīb*, Türkçe adıyla *Söğütlü*) köyünün diyalektidir. 2003 yılında, bu köyden derlediğim büyük bir metin koleksiyonu; 2005 yılında da hacimli bir el kitabı ve bir sözlük yayınladım. Mardin'in doğusunda Azex (Arapça *Āzəx*, Türkçe adıyla *İdil*) adında küçük bir şehir

⁹ Metinde verilen bilgilere göre, geç bir dönemde şehirle tanışanlar Bedeviler olmalı (çevirenin notu).

bulunmaktadır. Eskiden şehirde yalnızca Hristiyanlar yaşıyordu. Buranın diyalekti, Mardin Arapçasından tamamen farklı bir özellik göstermektedir. Ben bu diyalekti araştırmak üzere, çeşitli vesilelerle bu şehre gittim. Söz konusu diyalektin Mardin Arapçasından en belirgin farkı, dış seslerinin ıslıklı seslere dönüşmüş olmasıdır. Bu yüzden onlar *lāte* “üç” yerine, *sāse* derler. (Bu sesbilgisel soruna birazdan tekrar döneceğim.) Azex diyalekti, öğrencim Michela Wittrich tarafından ayrıntılı olarak betimlenmiş ve bu betimlemeleri içeren kitabı 2001 yılında yayınlanmıştır.

Mardin’den ve Mardin merkez diyalektlerinden Siirt’e dönüyorum. Siirt grubu, yalnızca Siirt şehrini ve ona yakın altı köyü kapsayan küçük bir diyalekt grubudur. Bu grubun Arapçası, Mardin Arapçasından çok farklıdır. Örneğin bu diyalekte, dış sesleri dış dudak sesleriyle yer değiştirir ve böylece “üç” sözü burada *fāfe* olarak sesletilir. Ben bu diyalekti betimleyen ve Siirt’ten ve onun iki köyünden metinler yayınlayan ilk kişiydim. Siirt’te I. Dünya Savaşı’na kadar büyük bir Hristiyan topluluğu vardı. Öyle ki, onların kendilerine özgü bir papazları bile bulunmaktaydı. Geride kesinlikle her hangi bir iz bırakmayacak kadar değişime uğramış olmalarına ve bölgede hayatta kalmayı başarmış tek bir Hristiyan bile bulamamış olmama rağmen, bu Hristiyanların Arapça değil Aramice konuşmuş olduklarına inanmak için neden var. Siirt bölgesini araştırırken fark ettiğim üçüncü grup, sonrasında büyük Diyarbakır şehri (3.3) olarak adlandırıldı. Önceki iki grubun aksine, Diyarbakır grubu bugün tamamen yok olmuştur. Bu grup, Türkiye’nin güneydoğu bölgesindeki Arapçanın büyük batı parçasını oluşturuyordu ve yalnızca Yahudi ve Hristiyan toplulukları tarafından konuşulmaktaydı. Bölgede hiç Arapça konuşan Müslüman yoktu. 1967’de, Diyarbakır şehrinde yaşamış olan Hristiyanlardan ve 1915’teki Ermeni kıyımına maruz kalmış bazı köylerden hayatta kalmayı başarmış birkaç kişiyle görüşmeler yapabildim. Daha sonra, geç bir tarihte Diyarbakır’da ve civarında yaşanmış olan kıyımla ilgili olarak otantik anlatıcılardan derlediğim birçok metni yayınladım. Hristiyan Arapların hiç yaşamamış oldukları Urfa, Siverek ve Çermik’te olduğu gibi, Diyarbakır’da da küçük bir Yahudi topluluğu vardı. Bu Yahudilerin büyük bir bölümü, 1948’de kurulan İsrail Devleti’ne daha o tarihlerde göç etmişlerdi; geriye kalanlar da daha sonra toplu olarak bu devlete yerleştiler. Bu, yaklaşık altmış veya yetmiş yıl öncesinde bile diyalektin kendi anavatanında artık konuşulmadığı anlamına geliyor. Son on yılda bu diyalekti kullanan bazı insanlarla tekrar görüşmeler yapıldı. Ancak şu an itibarıyla, bütün bu diyalektlerin yok olduğu düşünülmektedir. Başka bir deyişle, Diyarbakır ve Urfa arasında konuşulan bütün Arapça diyalektleri bugün tarih olmuştur.

Aynı şey, belli oranlarda son grup olan Kozluk-Sason-Muş diyalektleri için de geçerli olabilir. Bu diyalektler, Siirt’in kuzeyinden Muş düzlüklerine kadar uzanan ürkütücü dağ sıralarında bulunmaktadır. Büyük bir bölümü henüz araştırılmamış olan bu diyalektlerin çoğu, küçük köylerde ve ilginç bir biçimde Ermeni adı taşıyan ancak hiçbir Ermeni’nin yaşamadığı küçük yerleşim yerlerinde hala konuşulmaktadır. Bu, bölgede (örneğin bu diyalekti kullanan ve hayatta kalan tek bir insanın bulunmadığı Mutki adı verilen yerde) Arapça konuşan Hristiyanların yanı sıra bir zamanlar Ermenilerin de bulunduğunun kanıtıdır. Bu grubun içerisinde yakın bir zamanda betimlenen tek diyalekt, Hasköy’dür (Talay 2002).

Türkiye’de konuşulan bütün Mezopotamya, yani *qəltu* diyalektleri son derece arkayiktir. Bu çalışmada da diyalekt farkları *qəltu* sözcüğüyle gösterilmiştir. Biz şu ana kadar bu formun, yalnızca Eski Arapçanın yumuşak damak ünsüzü *q*’nin titreşimsiz olarak sesletilmesine bir örnek olduğunu düşünmüştük. Bununla birlikte, sözcük, başka bir sıra dışı özelliği, Arapçada geniş zaman ve belirli geçmiş zaman 1. tekil kişi çekimlerinde sonda yer alan *-u*’nun korunduğunu da kanıtlamaktadır. Klasik Arapçadaki, örneğin *qultu* “dedim” veya *katabtu* “yazdım” formlarının sonunda yer alan bu ünlü, neredeyse bütün modern diyalektlerde kaybolmuştur (örneğin krş. şekil d).

d) Modern Arap diyalektlerinde 1. tekil kişi geniş zaman çekimi

Dimaşk¹⁰ Arapçası: ʔəlʔ “dedim”
Kahire Arapçası: ʔult
Müslüman Bağdat Arapçası: gilit
Mardin Arapçası: qəltu

qəltu diyalektleri çok arkayık olsa da çeşitli gruplar arasındaki farklar oldukça açıktır. Mardin’de kaldığım süre boyunca, bilgi toplamak konusunda bana yardımcı olan bazı lise öğrencileriyle tanıştım. Aralarında Siirt doğumlu bir öğrenci de vardı. Öğrenciler genel olarak kendi aralarında Mardin Arapçası konuşsalar da, bu çocuk onlarla Türkçe iletişim kuruyordu. Çünkü, Mardinli çocuklarla Siirtli bu çocuğun, her birinin kendi diyalektiyle anlaşması zordu. Sesbilgisel düzeyde, Anadolu’nun qəltu diyalektlerinin temel grupları arasındaki farklar, aşağıda değindiğim üzere, Arapça dış sesleriyle ilgili değişimlerde ortaya çıkmaktadır (bk. şekil e). Başlangıç noktası üç sürtünmeli diş sesidir: *t* (titreşimsiz), *d* (titreşimli) ve *ḏ* (vurgulu-titreşimli) (son iki ünsüz Eski Arapçada *d* ve *ḏ* ünsüzleriyle temsil edilir). Bu ünsüzler Mardin grubu diyalektlerinin çoğunda korunmaktadır. Ancak Azex ve Kozluk-Sason-Muş diyalektlerinde ıslıklı seslere, Siirt grubunda diş dudak ünsüzlerine ve Diyarbakır grubunda da diş ünsüzlerine dönüşmüştür.

e) qəltu diyalektlerinde Arapça dış seslerinin yansımaları

	<u>Mardin</u>	<u>Azex</u>	<u>Siirt</u>	<u>Diyarbakır</u>
* <i>t</i>	<i>tāte</i>		<i>fāfe</i>	<i>tlāte</i> “üç”
* <i>d</i>	<i>axad</i>	<i>axaz</i>	<i>axav</i>	<i>axad</i> “(eril) o aldı”
* <i>ḏ</i>	<i>ḏarab</i>	<i>zarab</i>	<i>yarab</i>	<i>ḏarab</i>

“(eril) o vurdu”

Arap dünyasındaki durumlarla qəltu diyalektlerinin dış sesleri konusundaki gelişimlerini karşılaştırmak ilginçtir. Arap dünyasında dış seslerinin korunduğunu veya patlayıcı diş ünsüzlerine dönüştüğünü görürüz (krş. örneğin Dimaşk Arapçasında *tlāte*, *axad*, *ḏarab*). Çok sık olmamakla birlikte, ıslıklı ünsüzlere dönüşüm (Azex diyalektinde olduğu gibi) de görülür. Oysaki diş dudak ünsüzlerine dönüşüm (Siirt diyalektinde olduğu gibi) son derece seyrek ve genel bir ses değişimi olarak gözlemlenmez. Böylelikle Anadolu Arapçası diyalektleri, dünya ölçeğindeki Arap diyalektlerinden bu hususta daha büyük bir çeşitlilik arz eder.

qəltu Arapçasının sesbilgisel özellikleriyle ilgili en karakteristik özelliklerden birisi, uzun *ā* ünlüsünün kapalı *ē*’ye dönüşmesi anlamına gelen *imāle*’dir. Bu, hece başında veya sonunda yer alan uzun veya kısa bir *i* ünlüsünün varlığıyla tetiklenen bir ses değişimidir. Bu, temel olarak örneğin Cermen dillerindeki “umlaut”a benzer bir olgudur: Almanca *Mann*, çoğulu *Männer* veya *Kahn*, çoğulu *Kähne* gibi. Bu türden bir imale, Orta Çağ Arap gramercilerinin de betimlediği gibi Arapçada çok eskidir ki bugün yalnızca qəltu diyalektlerinde yaşamaktadır. Böylelikle, Arapça çoğul bir sözcük olan *dakākīn* “dükkanlar” (tekil *dukkān* “dükkan” biçiminden) imāle yoluyla yerini *dakēkīn*’e bırakmıştır. İmāle olayı kısa bir *i* tarafından tetiklendiğinde, bu *i* sonradan kaybolabilmiştir: Eski Arapça çoğul biçim olan *kilāb*’dan gelen *klēb* “köpekler” gibi (bk. şekil f):

f) qəltu diyalektlerinde imāle (**ā* > *ē*)

<u>Eski Arapça</u>	<u>qəltu diyalektleri</u>	
<i>dakākīn</i>	>	<i>dakēkīn</i> “dükkanlar”
<i>kilāb</i>	>	<i>klēb</i> “köpekler”

Bu imāle çeşidinin benzersizliği, doğu Akdeniz kıyılarında kullanılan bazı Arap diyalektlerindeki (örneğin Lübnan Arapçası) imaleyle karşılaştırdığında açıkça ortaya çıkar. Lübnan Arapçasındaki imāle, koşulsuzdur, bir *i* ünlüsü tarafından tetiklenmez (krş. şekil g):

g) Lübnan Arapçasında farklı biçimlerde kullanılan imale

<u>Eski Arapça</u>	<u>qəltu diyalektleri</u>	<u>Lübnan Arapçası</u>
<i>kilāb</i>	<i>klēb</i>	<i>klāb</i> “köpekler”
<i>ʔaktāf</i>	<i>ktāf</i>	<i>ktāf</i> “omuzlar”

Sonuç

¹⁰ Suriye’nin başkenti Şam (çevirenin notu).

Bildirimde göstermeye çalıştığım gibi, Türkiye, Arapça diyalektlerin konuşulduğu üç bölgeye sahiptir: Mersin-Adana-Hatay bölgesi, Urfa bölgesi ve Diyarbakır-Mardin-Siirt bölgesi. Bu bölgelerin her birindeki Arapça diyalektler, Arapçanın farklı bir koluna aittir. Suriye yerleşik Arapçası, Bedevi Arapçası ve Mezopotamya yerleşik Arapçası. Bu diyalektlerin her birini eşit olarak ilgi çekici bulmama rağmen, kişisel nedenlerle, dikkatimi büyük ölçüde Diyarbakır-Mardin-Siirt bölgesinde yer alan Mezopotamya yani *qəltu* diyalektlerine verdim. Bu diyalektler, Arapçanın Irak'ta modern *gilit* diyalektlerinin büyük bir bölümü tarafından değiştirilen ve büyük ölçüde baskılanan tarihsel bir evresinin, çok eski bir dil katmanının kalıntılarıdır. Bu yüzden güneydoğu Türkiye'de yer alan Arapça dil adaları, tarihsel olarak çok değerli dilbilimsel anıtlardır. Yazık ki bunların bazıları çoktan yok oldu ve diğerleri de yakın bir gelecekte yok olacak gibi görünmektedir. Ancak bunların büyük bir bölümünün araştırılmış, yayınlanmış ve dilbilimsel belgeler olarak korunmuş olması sevindiricidir. Bu yayınların en önemlileri Kaynakça'da listelenmiştir. Buna ek olarak, şimdi, tartışılan diyalektlerle ilgili metinlerin çok büyük bir bölümünü internet üzerinden dinlemek mümkündür. Heidelberg Üniversitesi'nden Profesör Werner Arnold tarafından hazırlanan *Semitisches Tonarchiv* (Semitik Ses Arşivi), şu an (2005 sonbahar) itibarıyla, aralarında Çukurova ve Diyarbakır-Mardin-Siirt bölgesi Arap diyalektlerinden örneklerin bulunduğu çeşitli modern Semitik deyimleri içeren 1500'den fazla kayda alınmış metni içermektedir. İnternet adresi semarch@uni-hd.de biçimindedir.

Kaynakça

- Arnold, Werner: *Die arabischen Dialekte Antiochiens*. Wiesbaden 1998 (Semitica Viva 19)
- Blanc, Haim: *Communal Dialects in Baghdad*. Cambridge, Mass. 1964 (Harvard Middle Eastern Monographs 10)
- Jastrow, Otto: *Daragözü- eine arabische Mundart der Kozluk-Sason-Gruppe (Südostanatolien)*. Nürnberg 1973 (Erlanger Beiträge zur Sprach- und Kunstwissenschaft 46)
- : *Die mesopotamisch-arabischen qəltu-Dialekte. Bd. I: Phonologie und Morphologie*. Wiesbaden 1978. *Bd. II: Volkskundliche Texte in elf Dialekten*. Wiesbaden 1981. (Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes 43, 1 and 46, 1)
- : *The Judeo-Arabic Dialect of Nusaybin/Qāmāšli*. In: Paul Wexler, Alexander Borg, Sasson Somekh (eds.): *Studia Linguistica et Orientalia Memoriae Haim Blanc Dedicata*. Wiesbaden 1989, 156-168
- : *Aramäische Lehnwörter in den arabischen Dialekten der Südost-Türkei*. In: Stefan Wild u. Hartmut Schild (Hsg.): *Akten des 27. Deutschen Orientalistentages*, Würzburg 2001, 615-621
- : *Arabisches Textbuch aus Kinderib*. Wiesbaden 2003 (Semitica Viva 30)
- : *Glossar zu Kinderib (Anatolisches Arabisch)*. Wiesbaden 2005 (Semitica Viva 36)
- Procházka, Stephan: *Die arabischen Dialekte der Çukurova (Südtürkei)*. Wiesbaden 2002 (Semitica Viva 27)
- Socin, Albert: *Der arabische Dialekt von Mosul und Mardin*. In: ZDMG 36 (1882) 1-53, 238-277; 37 (1883) 293-318
- Talay, Shabo: *Der arabische Dialekt von Hasköy*. I-II. In: ZAL 40 (2002) 71-89; 41 (2002) 46-86
- Wittrich, Michaela: *Der arabische Dialekt von Azax*. Wiesbaden 2001 (Semitica Viva 25)

Arabic dialects in Turkey — towards a comparative typology

Otto Jastrow,
(Nürnberg)

In a workshop devoted to Turkish dialects it is my pleasure to present a short survey of the dialectology of a language which is also

spoken on the territory of Turkey and offers considerable dialect variation, namely Arabic

Turkey is bordering on two Arab states, namely Syria and Iraq, and therefore the Turkish and the Arabic language areas are touching on the southern and southeastern Turkish border. Of course linguistic borders are never as clear-cut as political ones. Thus a Turkish audience will probably not have to be reminded of the existence of a considerable Turkish speaking minority in northern Iraq, the so-called Türkmen in the region of Kerkük and Erbil. Ever since the times of Atatürk the Turkish Republic has regularly pointed to the existence of this ethnic group for which it feels a certain responsibility, and since the beginning of the war in Iraq awareness of this Turkish minority has again increased. On the other hand, the various Arabic-speaking populations inside Turkey have never received much attention, neither from the Turkish side nor, for that matter, from the Arab side. In the Arab states there seems to be no awareness at all of such important Arabic dialects as those of Mardin or Siirt, to mention just two of them. Considering this general lack of interest and the difficulties surrounding linguistic fieldwork in Turkey, the state of research into the Arabic dialects of Turkey is not bad at all. Although the dialects east of Diyarbakir were investigated almost single-handedly by the present author - and later by some of his students - we now have, after several decades of research and publication, a fairly good coverage of the whole area. In the last few years, an equally comprehensive investigation was carried out in the regions of Çukurova and Hatay, by Stephan Procházka and Werner Arnold, respectively (see bibliography).

I shall start with a short geographical survey of the Arabic dialects spoken in Turkey (see figure a) and then describe a few interesting typological features found in these dialects. A word of caution, however, is needed at the beginning. Although I speak about "contemporary" dialects, most of which I have personally witnessed, this does not mean that all of these idioms can still be found spoken *in situ*, nor in fact that they are still being spoken at all. The very rich linguistic panorama which Turkey offered at the beginning of the 20th century has by now been largely destroyed. As far as the Arabic dialects are concerned one has to distinguish three categories, according to the date on which those dialects became endangered. The first category comprises dialects which were spoken exclusively by Christians and came close to extinction already during the First World War, as a result of the massacres of the Armenians and other Christian groups. The majority of these idioms is irretrievably lost, and only a few could be partly salvaged with the help of survivors. The second category comprises dialects which remained *in situ* until the middle of the 20th century and then gradually disappeared due to the emigration of the speakers. These dialects were spoken by those Christians who had survived the First World War massacres, and by Jews. The emigration of the Christians was triggered by a resumed, or in fact never interrupted, persecution of Christian minorities. The speakers of these dialects now live in Europe by the thousands, and therefore some of their dialects are still easily accessible to research but doomed to become extinct in a few decades. The Jews were not persecuted like the Christians but they also suffered some measure of discrimination. After the State of Israel was established in 1948 most of them emigrated to Israel. Linguistically their fate is similar to that of the Christians, in other words, in a few decades from now their specific idioms will be irretrievably lost. The third category comprises the Muslim Arabic dialects; most of them are still to be found *in situ* since there was no persecution of Muslims, but they are subjected to an ever increasing pressure for assimilation and therefore are not likely to survive the next one or two generations.

a) Survey of Arabic dialects spoken in Turkey

1 Syrian sedentary Arabic

Hatay

Mersin, Adana

2 Syrian Bedouin Arabic

Urfa

3 Mesopotamian Arabic (*qəltu* dialects)

3.1 Mardin group

Mardin town (Muslims; Christians, emigrated)

Mardin villages (Muslims; Christians, emigrated)

Plain of Mardin (Muslims; Christians, extinct)

Kosa and *Mhallami* dialects (Muslims)

Azəx (Christians, now emigrated)

Nusaybin and Cizre (Jews, now emigrated)

3.2 Siirt group

Siirt town (Muslims; Christians, extinct)

Siirt villages (Muslims)

3.3 Diyarbakir group

Diyarbakir town (Christians, extinct; Jews, emigrated)

Diyarbakir villages (Christians, extinct)

Diyarbakir, Siverek, Çermik, Urfa (Jews, emigrated)

3.4 Kozluk-Sason-Muy group

Kozluk (Muslims; Christians extinct?)

Sason (Muslims; Christians extinct?)

Muş (Muslims; Christians extinct?)

The Arabic dialects listed under 1 are spoken in the Turkish provinces of Hatay, Adana and Mersin, thus in areas bordering on the Mediterranean. Hatay belonged to Syria until 1939 and was known as the *Liva of Iskenderun*. In 1939 it was annexed by Turkey. The capital of the province, Hatay, is better known under the traditional name of Antakya, which is the *Antioch* of antiquity. Hatay province today has a Turkish speaking majority, but Arabic is spoken in about one hundred localities throughout the province. It is spoken by Bedouin, rural populations and townspeople, and by members of every religious denomination existing in the area, namely by Alevis, Sunni Muslims, Greek Orthodox Christians and Jews. The Alevis constitute the largest of these groups. Dialect variation within this area is very remarkable and is the subject of a recent book by Werner Arnold: *Die arabischen Dialekte Antiochiens* (1998). In terms of dialect geography the Arabic dialects of Hatay province can be seen as a continuation of the dialects spoken in the adjacent Syrian area of *Jabal al-Ansariye*, a mountainous region inhabited predominantly by Alevis. Migration of Arabic-speaking Alevis from this area has spread beyond Hatay province and has reached the coastal area of *Çukurova* further to the west. In the three large cities Adana, Tarsus and Mersin (*Içel*) Arabic is still spoken by a minority, and some 50 villages extending between these three towns and along the Seyhan river are still considered arabophone. The Arabic dialects of this region have likewise been the subject of a recent study by Stephan Procházka: *Die arabischen Dialekte der Çukurova (Südtürkei)* (2002). Again, as in Hatay province, the large majority of the Arabic speakers is made up by Alevis, but some smaller communities of Sunni Muslims and Greek Orthodox Christians are also to be found. As pointed out, all the Arabic dialects spoken in this Mediterranean region of Turkey are linguistically part and parcel of the Syrian Arabic dialect area.

Moving further to the east, we come upon Arabic dialects of the Bedouin type which are spoken in Urfa province in areas adjacent to the Syrian border (listed under nr. 2 in the survey). These dialects have so far not been investigated in detail but they are considered to be a continuation of the Bedouin dialects spoken in the Syrian desert south of the border. At this point it is important to explain that in Syria, as in many Arabic-speaking countries, there is a striking difference between the dialects spoken by the population of towns and villages » called sedentary dialects » and the dialects of the original Bedouin tribes. Although most Bedouins have been settled in the course of the 20th century and do not roam the desert any longer, the difference in speech has been maintained to this day. In Syria the western part of the country, including all the major cities, speaks sedentary dialects but the whole eastern part, made up by desert and steppe, is the area of Bedouin Arabic. One of the most striking

differences between sedentary and Bedouin Arabic dialects is the treatment of a particular Old Arabic consonant, namely the uvular stop *q*, expressed by the letter *qaf* in Arabic writing. In sedentary dialects this consonant is always represented by a voiceless sound, either *q* itself or - more frequently - a glottal stop ^o (see figure b):

b) Reflexes of Old Arabic *qaf*

Old Arabic: *q qal* „he said“

Sedentary dialects: *q ~ ^o qal ~ ^oal*

Bedouin dialects; *g gal ~ gal*

It is thus very interesting to observe that these two major types of Arabic encountered in Syria are likewise reflected in the Arabic-speaking areas of Turkey: Hatay, Adana and Mersin have sedentary dialect types but Urfa has a Bedouin type.

Far more interesting, from the point of view of Arabic dialectology, than these two groups which can be viewed as an extension of the Syrian dialect area, either sedentary or Bedouin, are those dialects which are found further in the east of Turkey, in the provinces of Mardin, Siirt and Diyarbakir. These dialects, as shall soon become clear, are part of the larger Mesopotamian dialect area, in other words they can be considered as a continuation of the Iraqi Arabic dialects. They are also called by the specific name of *qəltu* dialects. What does this expression mean, and why are these dialects so interesting? In order to answer that question we have to make a short excursion into the the history of Arabic dialectology.

In 1964 a book by Haim Blanc with the title *Communal Dialects in Baghdad* appeared at Harvard University Press. This small book of only 170 pages of text is no doubt one of the most brilliant works ever written in Arabic dialectology. The title refers to the three most important religious communities which existed in Baghdad until 1950, namely Muslims, Jews and Christians. These communities, although living in the same town, were speaking three radically different dialects. The main division, however, was between the Muslim dialect on the one hand, and the Jewish and Christian dialects on the other. Based on the word for „I

said“ - *qultu* in Classical Arabic - Blanc called the Jewish and Christian dialects *qəltu* dialects and the Muslim dialect a *gilit* dialect (see figure c):

c) Communal dialects in Baghdad

Jewish Baghdadi: *qəltu* „I said“

Christian Baghdadi: *qəltu*

Muslim Baghdadi: *gilit* „I said“

In the light of what I said about the reflexes of Old Arabic *qaf* one can easily recognize the fact that Muslim Baghdadi is basically a Bedouin dialect, but Jewish and Christian Baghdadi belong to the sedentary type. In a brilliant argument based both on dialectological findings and on the history of Iraq, Haim Blanc was able to show that the dialects of the Jews and Christians continue the older type of Mesopotamian Arabic as it was spoken by the sedentary population in the time of the Abbasid caliphs, whereas Muslim Baghdadi was introduced into the city at a much later time, namely during the Ottoman Empire, when Bedouins gradually occupied the country. Although his book was mainly concerned with Baghdad, Blanc went on to show that the whole of Iraq is characterized by this dichotomy, in other words by the sharp division between *qəltu* and *gilit* dialects. The *qəltu* dialects, being the older linguistic stratum, have been pushed back by the more recent *gilit* dialects but are still spoken by the religious minorities. Furthermore, they have retained some strongholds in northern Iraq, for instance the town of Mossul, and, what is important for our subject, Blanc went on to say that the *qəltu* dialects did not stop at the Iraqi-Turkish border but in fact continued into Turkish territory. He mentioned the towns of Mardin and Siirt as places where *qəltu* dialects were still spoken. This short passage in Blanc's book gave me the idea to go to Turkey and try to do the kind of research which Blanc had done for Iraq. Thus, after receiving my PhD in 1967, I went to southeastern Turkey for two years of fieldwork on the

qêltu dialects. I was able to accumulate a large amount of data, so large in fact that to this day my corpus has not yet been completely published.

The survey in figure a) lists, under nr. 3, four main groups as Mesopotamian Arabic or *qêltu* dialects, with a number of subgroups and individual place names. The vast majority of these dialects has been discovered and first published by the present author, only the dialect of Mardin (3.1) has been known for over 120 years, having first been described in an isolated article by Albert Socin in 1882. In the survey I have marked whether the speakers are still to be found *in situ* or not. The remark „extinct“ refers to those Christian populations which were massacred already during the First World War; in some cases I was able to find old people who had survived as children and could still speak the dialect to some extent. The remark „emigrated“ refers to the Christians and Jews who emigrated during the second half of the 20th century. The populations who are still more or less preserved in their old places are all Muslim.

The first place I went to for my fieldwork was Mardin (Arabic *Merdin*). In this beautiful city on a mountain slope, overlooking the plain below all the way to the Syrian border, I spent a total of six months. Mardin Arabic is the most „classical“ of all the *qêltu* dialects in Turkey and thus a very good starting point for comparative research. When I lived in Mardin in the late sixties there was still a small community of local Christians, and on a recent visit I was able to ascertain that there are still Christians living there, but the majority is made up of Arabic-speaking Muslims; they, in turn, are now probably outnumbered by the Kurds who have settled in the town. East of Mardin there are about 50 Arabic-speaking villages of the *Kosa* and *Mhallami* tribes. It is said that these populations were Aramaic-speaking Christians until the 16th century when they collectively converted to Islam and adopted Arabic as their language. Their Arabic dialect still contains a number of Aramaic expressions. There is one Mhallami dialect which I studied in particular detail, the dialect of the village of Kinderib (Arabic *Känder_b*, Turkish name *Söğütlü*). In 2003 I published a large collection of texts from this village and in 2005, as a companion volume, a glossary. To the east of Mardin province there is a small town called Azex (Arabic *Azëx*, Turkish name *İdil*) which was inhabited exclusively by Christians. I went there on several occasions to study the dialect which is quite distinct from Mardin Arabic. One of its hallmarks is the shift of interdental to sibilants, thus instead of *tate* „three“ they say *sase*. (I shall return to this phonetic question presently). The dialect of Azex was described in detail by my student Michaela Wittrich; her book appeared in 2001.

From Mardin and the dialects of Mardin province I then turned to Siirt. The Siirt group (3.2) is a small dialect group comprising only the town and six neighbouring villages. The Arabic of this group is very different from Mardin, thus for instance the interdental is shifted to labiodental, and the word for „three“ is pronounced *fafe*. I was the first person to describe this dialect and to publish texts from Siirt and two of its villages. In Siirt there existed a large Christian community until the First World War, they even had their own bishop. There is reason to believe, however, that these Christians did not speak Arabic but Aramaic, in any case they were wiped out so completely that no trace whatsoever remained, and I never was able to find a single surviving Christian from that area. The third group to which I turned after investigating the Siirt area is named after the large town of Diyarbakir (3.3). In contrast to the previous two groups the whole Diyarbakir group does not exist any longer. It was the westernmost part of the Arabic language area in southeastern Turkey and comprised only dialects spoken by Christian and Jewish communities, there were no Arabic-speaking Muslims in that area. The Christians who lived in the town of Diyarbakir and a few surrounding villages fell victims to the Armenian massacres in 1915; I was able to interview a few survivors, then very old, in 1967, and published a number of text with authentic narratives of the massacres that took place in and around Diyarbakir. There was also a Jewish community in Diyarbakir, as there was in Siverek, Çermik and Urfa, places where no Arab Christians lived. The Jews have emigrated wholesale to Israel,

many of them even before the State of Israel was founded in 1948. This means that the respective dialects ceased to be spoken *in situ* some sixty or seventy years ago. Again, some speakers could be interviewed in Israel in the last decades, but by now all these dialects have to be considered extinct, in other words, all the Arabic dialects spoken between Diyarbakir and Urfa are now history.

The same may in part be true for the last group, the Kozluk-Sason-Muş dialects (1.4). These dialects are situated in a forbidding mountain range which extends from Siirt northwards to the plain of Muş. They have for the most part not yet been investigated. Most of the dialects still existing are spoken by Muslim peasants in small villages and hamlets which, intriguingly, bear Armenian names » but no Armenians survive in the area. There is evidence that along with the Armenians there were also Arabic-speaking Christians in the area, for instance in a place called Mutki, but no surviving speaker has ever been found. The only dialect of this group which so far has been described is that of Hasköy (Talay 2002).

The whole of the Mesopotamian or *qəltu* dialects spoken in Turkey is very archaic. This is shown already by the word *qəltu* itself. So far we only noticed that this form demonstrates the voiceless pronunciation of the Old Arabic uvular stop *q*. However, the word also testifies to another very unusual feature, namely the preservation of the final vowel *-u* in the suffix of the 1. pers. sg. of the so-called Arabic perfect or past tense. The classical Arabic form - like *qultu* „I said“ or *katabtu* „I wrote“ - has lost the final vowel in almost all modern dialects, compare, e.g., (figure d):

d) 1. pers. sg. perfect in modern Arabic dialects

Damascus Arabic: ^oə^lēt „I said“

Cairo Arabic: ^oult

Muslim Baghdadi: *gilit*

Mardin Arabic *qəltu*

Although all the *qəltu* dialects are very archaic, the linguistic differences between the various groups are quite considerable. During my stay in Mardin I got acquainted with some high school boys who also served as my informants. Among them there was a single student who was native of Siirt. Although the boys among themselves spoke Mardin Arabic, this boy conversed with them in Turkish because both parties found it difficult to understand each other's dialect. On the phonological level, the differences between the various subgroups of Anatolian *qəltu* dialects can be illustrated by the sound changes involving the Arabic interdental, a fact to which I already referred in passing (see figure e). The starting point are the three interdental fricatives *t* (voiceless), *d* (voiced) and *dʔ* (voiced emphatic; this latter sound represents two Old Arabic consonants, *dad* and *za*). They have been preserved in most dialects of the Mardin group but have been shifted to sibilants in Azex and in the Kozluk-Sason-Muş group, to labiodentals in the Siirt group and to dental stops in the Diyarbakir group.

e) Reflexes of Arabic interdentals in the *qəltu* dialects

Mardin Azëx Siirt Diyarbakir

**t* *tate* *sase* *fafe* *tlate* „three“

**d* *axad* *axaz* *axav* *axad* „he took“

**dʔ* *dʔarab* *zarab* *vʔarab* *darab* „he shot“

It is interesting to compare the development of the interdentals in the *qəltu* dialects with those in the Arab world as a whole. In the Arab world we find either preservation of the interdentals or their shift to dental stops (cf., e.g., Damascus Arabic *tlate*, *axad*, *darab*). A shift to sibilants (as in Azex) is also found but is much less frequent, whereas the shift to labiodentals (as in Siirt) is very rare and has not been observed as a general sound shift. Thus the Anatolian Arabic dialects in this respect show a greater variation than Arabic dialects as a whole. One of the most characteristic features in the phonology of *qəltu* Arabic is the so-called *imala*, which means the raising of the long *a* vowel to a closed *e*, a sound shift triggered by the presence of an *i* vowel, either short or long, in the preceding or following syllable. This is basically a phenomenon similar to the „Umlaut“ in Germanic languages, e.g., German *Mann*, pl. *Männer* or *Kahn*, pl.

Kähne. This kind of imala is very old in Arabic as it was described by the Arab grammarians of the Middle Ages; now it only survives in the *qəltu* dialects. Thus the Arabic plural *dakakin* „shops“ (from the sg. *dukkan* „shop“) yields *dakekin* by way of *imala*. When the *imala* has been triggered by a short *i* this vowel may have subsequently been lost, e.g. *kleb* „dogs“ which is derived from the Old Arabic plural *kilab* (see figure f):

f) *imala* (**a* > *e*) in the *qəltu* dialects

Old Arabic *qəltu* dialects

dakakin > *dakekin* „shops“

kilab > *kleb* „dogs“

The uniqueness of this type of imala is evident when comparing it to the *imala* obtaining in some Arabic dialects of the eastern Mediterranean coast, e.g., Lebanese. In Lebanese the *imala* is unconditioned, i.e. not triggered by an *i* vowel, cf. (figure g):

g) Differently conditioned imala in Lebanese:

Old Arabic *qəltu* dialects Lebanese

kilab *kleb* *kläb* „dogs“

^o*aktaf* *ktaf* *ktäf* „shoulders“

Summary.

Turkey, as my paper has tried to show, has three areas where Arabic dialects are spoken, namely the Mersin-Adana-Hatay region, the Urfa region and the Diyarbakir-Mardin-Siirt region. The Arabic dialects of each of these regions belong to a different branch of Arabic: to Syrian sedentary Arabic, to Bedouin Arabic and to Mesopotamian sedentary Arabic. Although all these dialects are equally interesting I have, in part for personal reasons, put most of the emphasis on the Mesopotamian or *qəltu* dialects found in the Diyarbakir-Mardin-Siirt region. These dialects are remnants of a very old language stratum, a historical stage of Arabic which in Iraq itself has been largely pushed back and replaced by the more modern *gilit* dialects. Therefore the Arabic language islands in southeastern Turkey are linguistic monuments of great historical value. Some of them, unfortunately, have already become extinct and others are likely to disappear in the near future. But an impressive number of them has been investigated and published and thus been preserved as linguistic documents. The most important of these publications are listed in the bibliography. In addition, there is now a possibility to listen on the internet to a large number of texts in the dialects discussed. *Semitisches Tonarchiv* (Semitic Sound Archive) which was founded by Professor Werner Arnold at the University of Heidelberg contains at present (autumn 2005) more than 1500 recorded texts in various modern Semitic idioms, among them many Arabic dialect samples from Çukurova and the Diyarbakir-Mardin-Siirt region. The internet address is semarch@uni-hd.de

FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI ve EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: G8 ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA¹

Fatma Merve PARLAKYILDIZ*

Enver Alper GÜVEL**

ÖZET

20. yüzyılın son çeyreğinde iletişim ve ulaşım ağındaki hızlı gelişmelerle oluşan ‘küreselleşme süreci’ sermayenin, mal ve hizmetlerin uluslararası bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. Bu süreçte iletişim ve bilgi teknolojileri de çok hızlı gelişerek ‘bilgi ekonomisi’ kavramını oluşturmuştur. Bilgi ekonomisinin temelinde ise yaratıcı fikirlerin bir sonucu olan teknoloji yoğun ürünler ve AR-GE yatırımları bulunmaktadır. Günümüzde ülkeler, ekonomik büyüme sağlayabilmek için teknolojik yeniliklere ve AR-GE yatırımlarına daha çok önem vermektedirler. Bu nedenden dolayı bilgi ekonomisinde yaratıcı fikirleri koruyarak teknolojik ilerleme sağlamanın temelinde Fikri Mülkiyet Hakları’na verilen önem yatmaktadır. Çalışmanın amacı Fikri Mülkiyet Hakları’nın G8 ülkelerinin ekonomik büyümeleri üzerindeki etkilerini ekonometrik olarak analiz etmektir. Bu çerçevede 1970-2005 dönemi Görünürde İlişkisiz Regresyon (GİR) yöntemi kullanılarak incelenmiş ve uygulama sonucunda Fikri Mülkiyet Hakları korumasının ele alınan ülke grubu için ekonomik büyümeyi ve AR-GE yatırımlarını pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fikri Mülkiyet Hakları, AR-GE Yatırımları, Ekonomik Büyüme.

ABSTRACT

At the last quarter of 20th century, ‘globalization process’ due to rapid development in the communication and transportation network gave rise an international character to capital, goods and services. At the same time, communication and information technologies have also developed. This rapid development form a concept called ‘knowledge economy’. In the base of knowledge economy, there are technology intense products and R&D investments resulting in creative ideas. Nowadays, countries give importance to technological innovations and R&D activities for economic growth. Therefore, the importance of the intellectual property rights is the base of providing technological development by maintaining creative ideas in the knowlege economy. The aim of this study is econometric analysis is done for implying this rights on G8 countries’ economic growth. In this context 1970-2005 period examined with seemingly unrelated regression and as a result of econometric analysis, it is found that there is a positive

¹Bu çalışma, 2011 yılında tamamlanan ‘Fikri Mülkiyet Haklarının Ekonomik Büyümeye Etkileri: G8 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama’ başlıklı yüksek lisans tezinden yola çıkılarak oluşturulmuştur.

* Arş.Gör., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F, mparlakyildiz@cu.edu.tr

**Prof.Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat, guvela@cu.edu.tr

relationship between IPR protection, economic growth and R&D investments for G8 countries.

Key Words: Intellectual Property Rights, R&D Investments, Economic Growth.

1.Giriş

İnsan zekâsının ve zihinsel yaratıcılığının ortaya çıkarmış olduğu entelektüel birikimin; müzikten edebiyata, endüstriyel tasarımlardan bilimsel buluşlara kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde yer alan düşünce ve ürünleri içeren kavramlar Fikri Mülkiyet Hakları (FMH) kapsamı içine alınmaktadır. FMH, günümüz küresel piyasalarına hakim olan bilgi ekonomisinin önemli bir unsurudur. Çünkü günümüzde gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümelerinin temelinde bilgiye dayalı ürünler ve AR-GE yatırımları bulunmaktadır. Bu durum beraberinde teknoloji odaklı büyümeyi ve AR-GE yatırımlarına önem verilmesini getirmektedir. AR-GE yatırımları bir ülkenin veya firmanın teknoloji yeteneğini tanımlamaktadır. Ayrıca AR-GE yatırımları yeni ürün ve/veya üretim yöntemi geliştirme, mevcut ve/veya ithal edilen teknolojinin etkin kullanılması, uyarlanması veya değiştirilmesi süreçleri gibi teknolojik faaliyetlerin her aşamasında büyük öneme sahiptir. Üretim sürecinde bilgi birikimi ve deneyim kazanmanın en temel unsurlarından olan AR-GE yatırımları gerek ekonomik büyüme performansının gerekse de uluslararası piyasalardaki rekabet gücünün en kritik belirleyicisidir (Saygılı, 2003, s.70). Bu çerçevede küreselleşme süreciyle beraber gelişmiş ülkeler, gerek dış pazarlarda rekabet avantajı yakalamak gerekse de bilgi ekonomisinin temel ürünleri olan bilgiye dayalı yüksek teknolojlili ürünler üretmek için GSYİH içindeki AR-GE paylarını yüksek tutma eğilimindedirler. Bu çerçevede bilgi ekonomilerini için FMH'na çok fazla önem verilmektedir. Çünkü, bu hakların korunması yaratıcı yeteneğin ve AR-GE odaklı yeni teknoloji yaratımının desteklenmesini sağladığı gibi, oluşturulan hukuki çerçeve ile yaratıcının eseri üzerinden gelir kazanmasına olanak vererek ekonomik büyümeye de belirgin bir katkıda bulunmaktadır (Helvacıoğlu vd., 2004, s.485-487).

Bu açıdan yeni teknolojilerin yaratılmasında ülkelerin AR-GE yatırımlarına ayırdıkları pay önemli bir göstergedir (Acs ve Audretsch, 1989, s.171; Braga vd., 2000, s.12). Özellikle gelişmiş ülkelerde bu pay çok daha yüksektir. Tablo 1, G8 (group of eight) ülkelerinin (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, İngiltere, ABD) 1970 –2005 yılları arasında beşer yıllık dönemler itibarıyla GSYİH'ları içindeki AR-GE paylarını ifade etmektedir:

Tablo. 1
G8 Ülkelerinin GSYİH İçindeki AR-GE Payları

	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
KANADA	%1.1 9	%1.0 8	%1.1 2	%1.4 2	%1.5 1	%1.7 0	%1.9 1	%2.0 5
FRANSA	%1.8 3	%1.7 1	%1.7 5	%2.1 7	%2.3 2	%2.2 9	%2.1 5	%2.1 0
ALMANYA	%1.9 7	%2.1 3	%2.3 1	%2.6 0	%2.6 1	%2.1 9	%2.4 5	%2.4 9
İTALYA	%0.8 1	%0.8 2	%0.7 4	%1.1 0	%1.2 5	%0.9 7	%1.0 5	%1.0 9
JAPONYA	%1.8 6	%2.0 1	%2.1 9	%2.7 7	%2.9 9	%2.9 2	%3.0 4	%3.3 2
RUSYA	-	-	-	-	%2.0 3	%0.8 5	%1.0 5	%1.0 7
İNGİLTERE	%2.1 3	%2.0 3	%2.2 1	%2.2 0	%2.2 1	%1.9 1	%1.8 1	%1.7 3
ABD	%2.5 8	%2.2 2	%2.3 0	%2.7 5	%2.6 5	%2.5 0	%2.7 1	%2.5 7

Kaynak: OECD Factbook 2010, <http://www.oecd.org/home>

Konuya ilişkin literatürde FMH ve ekonomik büyüme ilişkisinin ele alındığı bir çok ampirik çalışma söz konusudur. Bu çalışmaların birçoğunda FMH'nin korunmasına ilişkin çeşitli endeksler kullanılmıştır. Bu endekslerin en sık kullanılanları Park ve Ginarte (1997)'nin oluşturduğu endekstir. Bu endeks diğer endekslere göre daha geniş kapsamlıdır. Park ve Ginarte, 1997 yılında yayınlanan 'Intellectual Property Rights and Economic Growth' adlı makalelerinde 1960-1990 periyodunda 5'er yıllık değerlerle 110 ülke için FMH korumasına ilişkin kapsamlı bir endeks oluşturmuşlardır. Daha sonra Park, 2008 yılında 'International Patent Protection:1960-2005' adlı makalesinde aynı yöntemi kullanarak bu endeksi 1960-2005 periyodunda 122 ülke için güncellemiş ve güçlü patent yasalarının ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyeleriyle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Park ve Ginarte (1997)'nin oluşturduğu endeks 0 ile 5 arasında değerler almaktadır ve beş ayrı kategoriden oluşmaktadır: Kapsam, uluslararası FMH sözleşmelerine üyelik, koruma kaybına yönelik kanun hükümleri, uygulama (yaptırım) mekanizmaları ve süre. Her bir kategori 0 ile 1 arasında değer almaktadır ve bu beş kategorinin toplam değeri bir ülkenin FMH endeksini oluşturmaktadır. Tablo 2, G8 ülkelerinin FMH endeks değerlerini ifade etmektedir:

Tablo. 2
G8 Ülkelerine İlişkin FMH Endeksi

	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
KANADA	2.91	2.91	2.91	3.16	3.28	4.34	4.67	4.67
FRANSA	3.23	3.23	3.63	3.76	3.88	4.54	4.67	4.67
ALMANYA	3.01	3.01	3.64	3.84	3.79	4.14	4.50	4.50
İTALYA	2.82	2.82	3.36	3.86	4.01	4.33	4.67	4.67
JAPONYA	2.40	2.78	3.43	3.43	3.88	4.42	4.67	4.67
RUSYA	-	-	-	-	-	3.48	3.68	3.68
İNGİLTERE	2.66	2.66	3.76	3.88	4.34	4.54	4.54	4.54
ABD	3.83	3.83	4.35	4.68	4.68	4.88	4.88	4.88

Kaynak: Park, 2008, s.762; <http://www1.american.edu/cas/econ/faculty/park.htm>

Dünyada en güçlü FMH rejimine sahip ülke ABD'dir. ABD'nin FMH korumasına ilişkin kurumsal altyapısı çok kuvvetlidir (Braga vd., 2000, s.7). Tablo1'deki ABD'ye ilişkin GSYİH içindeki AR-GE payı da bu durumu destekler niteliktedir.

Bu çalışmanın amacı, FMH korumasının, ülkelerin ekonomik büyüme oranları ve AR-GE yatırımları üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu çerçevede 1970-2005 periyodunda G8 ülkeleri Görünürde İlişkisiz Regresyon (Seemingly Unrelated Regression: SUR) yöntemi ile ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle konuya ilişkin literatür taramasına yer verilmiş; sonrasında ekonometrik analizde kullanılan metodoloji, modeller ve veri seti açıklanmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise, ekonometrik analizden ele edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

2.Literatür

Konuya ilişkin literatürde, FMH, AR-GE yatırımları ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu belirten çalışmaların yanı sıra, FMH'nın ekonomik büyüme üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını belirten çalışmalar da söz konusudur.

Ferrantino (1993); çalışmasında FMH'na ilişkin uluslararası sözleşmelere üyelikle ve ABD ihracatı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1982 yılına ilişkin ABD ihracat verileri 'Gravity Modeli' ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda ülkelerin FMH'na ilişkin uluslararası sözleşmelere üyelikleri ve yatırım kararları arasında çok zayıf bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bir ülkenin FMH sözleşmelerine üye olması ya da olmamasının ihracat ve ithalat üzerinde de fark edilir bir etkisi yoktur. Bunun yanı sıra ihracatın, FMH sözleşmelerine üye olmayan ülkelere, üye olan ülkelere göre daha çok gerçekleştiği de gözlenmiştir. Çünkü bu sözleşmelere üye olan ülkeler, telif ve lisans ücretlerini çok yüksek belirledikleri için bu ülkelerde hem yenilikler daha uzun süre korunmakta ve yeniliklerin kullanımları kısıtlanmakta hem de monopol gücü oluşmakta ve yatırımlar engellenmektedir. Sonuç olarak FMH'na ilişkin korumanın uluslararası anlamda yaygınlaşması, ülkelerin iki yanlı ticaretleri üzerinde caydırıcı etki

oluşturmaktadır ve ithalatçı ülkelerin FMH rejimleri toplam ABD ihracatını etkilememektedir.

Thomsan ve Rushing (1996); çalışmalarında, güçlü bir FMH sisteminin ekonomik büyümeye; ancak belirli bir gelişmişlik düzeyine geldiğinde etki edebileceğini belirtmişlerdir. Ekonometrik analiz yöntemi olarak yatay kesiti analizi kullanmışlardır. Analiz sonucunda belirli bir gelişmişlik düzeyinin altında olan ülkelerde FMH koruması ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunamazken, belirli bir gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde FMH koruması ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca güçlü bir AR-GE altyapısına sahip olmayan düşük gelirli ülkelerde FMH korumasına önem verilmediği sonucu da yazarlar tarafından vurgulanan bir diğer noktadır.

Park ve Ginarte (1997); yaptıkları çalışmada FMH ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Mankiw, Romer ve Weil'in Solow büyüme modelinden hareket ederek oluşturdukları modele AR-GE sermayesini ekleyerek analiz etmişlerdir. Yazarlar beşer yıllık veriler kullanarak 1960-1990 periyodunda 60 ülkeyi en zengin 30 ülke ve en fakir 30 ülke şeklinde ele almışlardır. Ekonometrik analiz olarak yatay kesit verileri çerçevesinde görünürde ilişkisiz regresyon (SUR) yöntemini kullanmışlardır. Yazarların elde ettikleri sonuç, FMH'nın gelişmiş ülkelerde AR-GE sermayesi ve fiziksel sermaye gibi faktör girdilerinin birikimini teşvik ederek ekonomik büyümeyi dolaylı olarak etkilediği yönündedir.

Sakakibara ve Branstetter (1999); çalışmalarında 1988 yılında uygulamaya konulan 'Japonya Patent Yasası Reformu'nun Japonya'daki patent korumasının kapsamını genişletip genişletmediğini, AR-GE yatırımları üzerinde etkisinin olup olmadığını ve teknolojik yenilikleri artırıp artırmadığını araştırmışlardır. Çeşitli endüstrilerde üretim yapan 307 Japon firmasının 1980-1994 periyodu için yatay kesit analizi kullanılarak incelendiği çalışmada patent reformunun Japon firmalarının AR-GE yatırımlarını çok az değiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Thomsan ve Rushing (1999); FMH koruması ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi toplam faktör verimliliği açısından ele almışlardır. 1975-1990 periyodunu 55 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için inceleyen yazarlar yatay kesit analizi kullanmışlardır. FMH korumasının toplam faktör verimliliğini ve dolayısıyla da ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda ekonomik anlamda daha liberal olan ve güçlü bir AR-GE altyapısına sahip olan ülkelerde FMH koruma düzeyinin yüksek olduğu da yazarlar tarafından gözlenmiştir.

Kanwar ve Evenson (2003); FMH koruması ile teknolojik yenilik ve değişme arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. 1981-1990 periyodunu 32 ülke için panel veri analizi ile inceleyen yazarlar FMH korumasının teknolojik yenilik üzerindeki etkisine vurgu yapmışlardır. Yazarlar, FMH korumasının AR-GE yatırımlarını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca FMH koruması ile teknolojik değişme arasında açık bir şekilde pozitif bir ilişki olduğu, bunun da ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği çalışmada vurgulanan bir diğer sonuçtur.

Fink (2004); FMH ve çok uluslu şirketlerin ekonomik aktiviteleri arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Yazar özellikle ABD ve Alman çok uluslu şirketlerinin, farklı FMH rejimlerine olan duyarlılığını incelemiştir. Çalışmada en küçük kareler tahmin yöntemi ve 'Gravity Modeli' çerçevesinde maksimum olabilirlik yöntemi kullanılmıştır. 1992 yılı

verilerinin kullanıldığı çalışmada ABD çokuluslu şirketleri için uluslararası ticarete FMH korumasının önemli olmadığı; ancak Alman çokuluslu şirketleri için FMH korumasının toplam ihracat üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dinopoulos vd. (2005); AR-GE tabanlı Schumpeterian büyümeye, Kuzey – Güney ticaretine ve uluslararası FMH korumasına ilişkin dinamik bir model oluşturdukları çalışmalarında küresel anlamda FMH korumasının ekonomik sonuçlarının çok net olmadığını ifade etmişlerdir. Çünkü FMH koruması ile korunan ve Kuzeyde üretilen yeni teknolojiler, Güneyde imitasyona izin vermemekle birlikte Kuzey firmalarına geçici monopol gücü sağlamaktadır. Bu nedenden dolayı yüksek patent koruması Güneydeki tüketicilerden Kuzeydeki tüketicilere kısa dönemli gelir transferine neden olmaktadır. Ayrıca yüksek patent koruması, ülkeler arasında bilgi yayılım sürecini etkilemektedir. Bir yeniliğin patent ile korunma süresindeki uzunluk ve monopol gücünün varlığı yeni ürünlerin imalatı ve AR-GE yatırımları arasında ekonomik kaynakların dağılımını da etkilemektedir. Yazarlar yeni ürünlerin yada süreçlerin içsel olduğu ve durağan durum dengesinin geçerli olduğu, ölçek değişmezliği olan, AR-GE tabanlı Schumpeterian büyüme modeli ile yaptıkları analizlerinde uluslararası FMH koruması süresindeki bir artışın Kuzey ve Güney bölgeleri arasındaki ücret-gelir eşitsizliğini daha da bozduğu, yeni teknolojilerin imitasyon oranını arttırdığı ve uzun dönem Schumpeterian büyüme üzerinde belirsiz etkiler yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak yazarlar, global anlamda FMH korumasının uzun dönem büyüme ve teknolojik yenilik oranı üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekmişlerdir.

Léger (2005); FMH'nin teknolojik yenilikleri uyarıcı etkide bulunduğu görüşünü Meksika mısır endüstrisi için analiz etmiştir. Yazar Meksika'nın, FMH'na önem veren ilk gelişmekte olan ülkelerden biri olduğunu belirterek, bu ülkedeki mısır üretimine ilişkin endüstrinin gelişmiş olduğunu ve bu endüstrinin farklı FMH'na duyarlı olduğunu ifade etmiştir. Ancak 1990-1999 periyodunda 18 şirket ve kamu kuruluşundan 25 mısır üreticisi ile yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen istatistikî veriler FMH'nın bu endüstride etkili olmadığı sonucunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak FMH, Meksika gibi teknolojik avantaja sahip gelişmekte olan ülkelerde inovasyonu etkileyen önemli bir unsur değildir. Yazar bu durumu, FMH sistemini uygulayan ve düzenleyen kurumsal çevreye bağlamaktadır. FMH sisteminin uygulanmasında güvenilir ve etkili kurumların varlığı, Meksika gibi birçok gelişmekte olan ülkede söz konusu değildir.

Park (2005); FMH korumasının üretimin teknolojik verimliliğini ve AR-GE sermayesi birikim oranını ne dereceye kadar etkilediğini incelenmiştir. İki ayrı veri seti kullanan yazar, yatay kesit analizi çerçevesinde 1980-1995 periyodunu ele almıştır. İlk veri setinde 41 ülke incelenmiş ve endüstrilere ilişkin ortalama veriler kullanılmıştır. Bu ilk veri setiyle yapılan analizde FMH'nin verimlilik artışını doğrudan etkilemediği ancak AR-GE yatırımlarını teşvik ederek dolaylı yoldan verimlilik artışı ve ekonomik büyüme sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. İkinci veri setinde 21 ülke incelenmiş ve endüstriler arası farklılıklara yer verilmiştir. Bu veri setiyle yapılan analizde ise FMH'nin verimlilik artışına hem doğrudan etki ettiği hem de AR-GE yatırımlarını teşvik ederek dolaylı yoldan etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak çalışma, FMH'nin verimlilik artışı ve ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığını belirtmektedir.

Falvey vd. (2006); FMH korumasının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini eşik analizi ile ifade etmişlerdir. Yazarlar, FMH korumasının büyüme üzerindeki etkilerini

ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlayarak, 79 ülkeyi 4 ayrı zaman dilimi (1975-79, 1980-84, 1985-89, 1990-94) çerçevesinde ele almışlardır. Analiz sonucunda, kişi başına gelirin yüksek olduğu ülkelerde FMH korumasının güçlü olmasının hızlı ekonomik büyümeye olanak sağladığını belirtmişlerdir. Yazarlara göre kişi başına gelirin yüksek olduğu bu ülkeler, aynı zamanda dünyada önde gelen AR-GE sistemlerini yöneten ve teknolojik yenilik gerçekleştiren ülkelerdir. Yazarların ulaştığı bir diğer sonuç, kişi başına gelirin düşük olduğu ülkelerde de FMH korumasının büyüme üzerinde önemli ölçüde pozitif etkisi olduğudur. Güçlü FMH koruması kişi başına gelirin düşük olduğu ülkelerde ithalatı ve yabancı sermaye yatırımlarını teşvik ettiği için büyüme üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Ancak yüksek gelirli ve düşük gelirli ülkelerin aksine orta gelirli ülkelerde FMH koruması ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Çünkü yazarlara göre orta gelirli ülkelerde FMH korumasının büyüme üzerindeki pozitif etkisi, bu ülkelerde bilginin yavaş yayılması ve taklit üretimin önlenmesi ile oluşan negatif etkiler dolayısıyla yok olmaktadır.

Stryzowski (2006); çalışmasında Schumpeterian büyüme modeli ile Kuzey-Güney ticaret ilişkilerini birleştirerek FMH'nın gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerini nasıl etkilediğini analiz etmiştir. Ayrıca yazarın önemle üzerinde durduğu bir diğer noktada ülkelerin dışa açıklık seviyesi ve FMH'nın koruma düzeyinin ülkelerin ekonomik büyümelerini nasıl etkilediğidir. Çalışmada yazarın vurguladığı temel sonuç, gelişmekte olan ülkelerdeki FMH rejiminde meydana gelen bir ilerlemenin uzun dönem büyüme üzerinde hiçbir etkiye yol açmadığıdır.

Hu ve Png (2009); FMH'nın teknolojik yenilik ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. 1981- 2000 periyodunda 72 ülkedeki 54 imalat endüstrisini inceleyen yazarlar, panel veri analiz yöntemini kullanmışlardır. Güçlü FMH'nın, patent-yoğun endüstrilerde büyümeyi artırıcı yönde etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Yazarlar bu etkinin, özellikle gelişmiş ekonomilerde daha kuvvetli olduğunu belirtmişlerdir. Ekonomik büyümenin yanı sıra patentlerin, faktör birikimi ve verimlilik artışı üzerinde de önemli etkisi olduğu, çalışmada ulaşılan bir diğer sonuçtur.

Yueh (2009); çalışmasında FMH sisteminin Çin'in ekonomik büyümesi üzerine etkilerini araştırmıştır. 1991-2003 periyodunu Poisson regresyon analizini kullanarak inceleyen yazar, FMH korunmasına yönelik başvurular, teknolojik yenilik oranı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Çalışmada, Çin'in ekonomik büyümesini teşvik eden ve patent sayısındaki artışa paralel olarak teknolojik yenilik sürecini hızlandıran faktörün AR-GE yatırımları olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. Metodoloji

Çalışmada ekonometrik yöntem olarak eşitlikler arasında karşılıklı ilişkinin olup olmadığını araştırmak için Görünürde İlişkisiz Regresyon (SUR: Seemingly Unrelated Regression) yöntemi uygulanmıştır. Zellner yöntemi olarak da adlandırılan SUR yöntemi, bir sistemdeki parametreleri tahmin ederken değişen varyans sorununu ve bir denklemler seti içinde her bir denklemin hata terimlerinin karşılıklı eş zamanlı korelasyonlu olması (contemporaneous correlation) durumunu birlikte dikkate almaktadır. SUR tekniğine yönelmenin gerekçesi, veri setinde yer alan her bir yatay kesite ilişkin tahmin modellerinin, bir denklemler seti şeklinde düşünülmesidir. Böylece zaten var olduğu

kabul edilen değişen varyans sorunuyla birlikte, bir denklemler setinin varlığından kaynaklanabilecek denklem setlerinin hata terimleri arasında karşılıklı eş zamanlı korelasyon da dikkate alınmaktadır (Kök, 2007, s.221-222). SUR modeline ilişkin denklem sistemleri,

$$Y_1 = a_0 + a_4Z_1 + a_5Z_2 + u_1,$$

$$Y_2 = b_0 + b_4Z_3 + b_5Z_4 + u_2,$$

$$Y_3 = \gamma_0 + \gamma_4Z_5 + \gamma_5Z_6 + u_3,$$

$E(u_1 u_2) \neq E(u_1 u_3) \neq E(u_2 u_3) \neq 0$ biçiminde gösterilir. Sistemde yer alan denklemlerin birbirleriyle ilişkileri, denklemlere ait hata terimlerinin ilişkili olmalarından kaynaklanmaktadır. Eğer, denklemlere ait hata terimleri olan u_1 , u_2 ve u_3 birbirleri ile ilişkisiz iseler, denklemler arasında da bir ilişki olmayacaktır (Tarı, 2010, s.299-300).

SUR modelinde çoklu regresyon denklemlerinin bir kümesi ele alınmaktadır. Bu regresyon denklemler kümesi, eşanlı bir denklemler kümesi biçiminde değildir. Yani herhangi bir denklemde bağımlı değişken olarak bulunan bir değişken bir başka denklemde bağımsız değişken olarak bulunmamaktadır. Zellner, SUR modelini meydana getiren denklemlerin hata terimlerinin ilişkili olduğu ancak farklı denklemlerdeki bağımsız değişkenler arasında yüksek derecede ilişki olmadığı durumlarda SUR tahmin edicisinin Basit En Küçük Kareler (BEKK) tahmin edicisine göre daha etkin olduğunu göstermiştir. Bu sistemi meydana getiren çoklu regresyon denklemleri yapısal olarak ilişkisiz gibi görünseler de (eşanlı denklem sistemi özelliğinde olmasalar da) şu sebeplerden dolayı istatistiksel olarak ilişkili olabilirler: bazı katsayılar denklemler arasında ortak kullanılmaktadır; aynı zaman noktasında denklemlerdeki karşılıklı hata terimleri ilişkilidir; denklemlerdeki bağımlı ve bağımsız değişkenler aynıdır, bununla beraber gözlem değerleri aynı değildir; denklemlerin birçok ortak yönü mevcuttur. Sistemde yer alan denklemlerin birbirleri ile ilişkileri, denklemlere ait hata terimlerinin ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır. Karşılıklı hataları ilişkili olan denklem sisteminin parametre tahminleri elde edilirken, sistem bir bütün olarak ele alınır (<http://kisi.deu.edu.tr/hamdi.emec/ekomod.html> 23.10.2010).

4.Modeller ve Veri Seti

FMH korumasının G8 ülkelerinin ekonomik büyümeleri üzerine etkisi incelenirken kullanılan ekonomik büyüme modeli Mankiw vd. (1992)'nin; Solow büyüme modelinden hareket ederek oluşturdukları modele Park ve Ginarte (1997)'nin AR-GE sermayesini ekleyerek oluşturdukları modeldir. Ekonometrik analizde kullanılan büyüme modelini izah edebilmek için öncelikle Solow büyüme modeli, sonrasında Mankiw vd. (1992)'nin Solow büyüme modeline katkıları ve son olarak da Park ve Ginarte (1997)'nin katkıları incelenecektir.

4.1.Beşeri Sermayenin Yer Aldığı Solow Büyüme Modeli: Mankiw, Romer, Weil Modeli

Beşeri sermayenin yer aldığı Solow büyüme modelini açıklayabilmek için öncelikle Solow büyüme modelini kısaca açıklamak gerekmektedir:

Robert Solow tarafından 1956 yılında oluşturulan Solow büyüme modeli tasarrufun, nüfus artışının ve teknolojik gelişmenin zaman içerisinde çıktının gelişmesini nasıl etkileyeceğini ortaya koymaktadır (Parasız, 2003, s.143).

Solow büyüme modelini açıklarken bazı basitleştirici varsayımlar kullanılmıştır. Bu varsayımlar; homojen tek mal üreten ve tüketen bir dünyanın olduğu, dış ticaretin olmadığı, teknolojinin AR-GE yatırımları dâhil firma davranışlarından etkilenmediği, bireyin gelirinin sabit bir kısmını tasarruf ettiği ve beceri kazanmak için de zamanının sabit bir kısmını harcadığı şeklindedir (Jones, 2007,s.18-20). Solow büyüme modeli tasarruf oranı, nüfus artış oranı ve teknolojik süreci dışsal olarak ele almaktadır (Mankiw vd., 1992, s.409). Bu basitleştirici varsayımlar çerçevesinde Solow büyüme modeli bir üretim fonksiyonu, diğeri de sermaye birikim eşitliği olan iki denklemden oluşmaktadır. Cobb-Douglas biçimindeki üretim fonksiyonu denklem 1'deki gibi ifade edilmektedir:

$$Y = F(K, AL) = K^\alpha (AL)^{1-\alpha} \quad (1)$$

Y, çıktıyı; K, fiziksel sermayeyi; L işgücünü ifade etmektedir. A ise teknoloji değişkenidir ve emeğin etkinliğinin göstergesidir. Bu nedenle teknoloji değişkeni A, 'işgücü artışı (emek arttırıcı)' ya da 'Harrod-nötr' şeklinde tanımlanmaktadır. Teknolojik gelişme, A'nın zaman içinde artmasıyla oluşur. Örneğin bir birim iş gücü, teknoloji düzeyi daha ileri olduğunda daha üretkendir. Solow modelinin önemli bir varsayımı, teknolojik gelişmenin dışsallığıdır (Jones, 2007, s.34). A'nın sabit bir oranda büyüdüğü kabul edilmiştir. Bu nedenle teknoloji düzeyindeki kalıcı farklılıklar, tasarruf oranını ya da nüfus büyüme oranını etkilememektedir (Mankiw vd., 1992, s.411). Burada α , 0 ile 1 arasında yer alan bir sayıdır ve çıktının fiziksel sermaye esnekliğinin göstergesidir. Bu üretim fonksiyonu ölçeğe göre sabit getiriye sahiptir (Güvel, 2011, s.53-89).

Solow büyüme modeline göre işgücü, ücret ve sermaye gelirlerinin sabit bir oranını (s) tasarruf eder. Ekonomi kapalıdır, yani tasarruflar yatırımlara eşittir ve bu ekonomide yatırımlar yalnızca sermaye birikimi amacıyla kullanılmaktadır. Sermaye stoku her dönem (ne kadar üretim yapıldığından bağımsız olarak) sabit bir ' δ ' oranında aşınma ve yıpranmaya uğrar (Jones, 2007, s.21,22). Ayrıca işgücü sabit bir oranda değiştiği için nüfus artış hızı ' n ' parametresine eşittir. Emek arttırıcı teknolojik ilerleme ' g ' ile belirlenmektedir. Başka bir ifadeyle g , teknoloji büyüme oranını gösteren parametredir (Parasız, 2003, s.160). Bu çerçevede Solow büyüme modelinin ikinci denklemi olan işgücü başına fiziksel sermaye birikim eşitliği denklem 2'deki gibi ifade edilmektedir:

$$\dot{k} = sy - (n + g + \delta)k \quad (2)$$

Bu eşitliğe göre, sermaye stokundaki değişmeler, brüt yatırım miktarından (sy); nüfus artış hızının (n), teknolojik ilerleme hızının (g) ve üretim sürecinde meydana gelen aşınma ve yıpranmaların (δ) çıkarılmasına eşittir (Güvel, 2011, s.61; Jones, 2007, s.24).

Gregory Mankiw, David Romer ve David N. Weil; 1992 yılında 'A Contribution to the Empirics of Economic Growth: İktisadi Büyümeye Ampirik Bir Katkı' adlı bir makale yayınlayarak, Solow büyüme modelinin uygulanabilirliğini sınamışlardır. Solow büyüme modelinin ampirik olarak başarılı sonuçlar doğurması üzerine, yazarlar bu modele 'beşeri sermaye birikimini' ilave ederek ekonomik büyümeyi analiz etmişlerdir.

Mankiw vd.; bir ekonominin beşeri sermaye birikimi yapmasını fiziksel sermaye birikimi gibi ele almışlardır (Jones, 2007, s.49). Bu doğrultuda oluşturulan Solow büyüme

modeli üretim fonksiyonu, Mankiw vd. (1992, s.416) tarafından denklem 3'teki gibi oluşturulmuştur:

$$Y(t) = K(t)^\alpha H(t)^\beta (A(t)L(t))^{1-\alpha-\beta} \quad (3)$$

Burada H, beşeri sermaye birikimini ifade etmektedir. Diğer değişkenler ise Solow büyüme modelindeki ile aynıdır. Mankiw vd. 'beşeri sermaye yatırımları' kavramını yalnızca 'eğitim yatırımları' ile sınırlı tutmuşlardır. Çünkü beşeri sermayenin ölçümü, çok fazla pratik sorun içermektedir. Bu nedenle, beşeri sermaye yatırımlarını etkileyen sağlık etkenleri ve diğer etkenler göz ardı edilmiştir. Eğitim yatırımları çerçevesinde de, çalışma çağındaki nüfusun ortaokullaşma oranı, beşeri sermaye birikimi proksisi olarak ele alınmıştır. Ayrıca $\alpha + \beta < 1$ şeklinde azalan getiri varsayımı yapılmıştır (Mankiw vd., 1992, s.416-419).

Mankiw vd. (1992, s.416), sk 'yi fiziksel sermaye yatırım oranı ve sh 'yi beşeri sermaye yatırım oranı şeklinde ifade ederek:

$$\dot{k}(t) = sky(t) - (n+g+\delta)k(t) \quad (4)$$

$$\dot{h}(t) = shy(t) - (n+g+\delta)h(t) \quad (5)$$

biçimindeki sermaye birikim eşitliklerine ulaşmışlardır. Sonuç olarak beşeri sermayenin modele ilave edilmesi, Solow büyüme modelinin temel yapısında hiçbir değişime yol açmamıştır.

4.2.Mankiw, Romer, Weil Modeline AR-GE Sermayesinin Eklenmesi

Park ve Ginarte (1997), Mankiw vd. (1992)'nin oluşturduğu modele AR-GE sermayesini ekleyerek denklem 6'da belirtilen üretim fonksiyonunu oluşturmuşlardır:

$$Y = K^\alpha H^\beta R^\gamma (AL)^{1-\alpha-\beta-\gamma} \quad (6)$$

Bu üretim fonksiyonu Mankiw vd. (1992)'nin üretim fonksiyonundan farklı olarak yalnızca AR-GE sermayesini içermektedir. R, AR-GE sermayesini ifade etmektedir. Park ve Ginarte (1997) emek arttırıcı teknoloji düzeyi A'nın kurumsal, kültürel ve çevresel faktörlere bağlı olduğunu vurgulamışlardır:

$$A = A(\text{Kurumlar, Çevre, ...}) = \varepsilon I^\rho$$

Bu eşitlikte I, kurumsal bir değişkendir ve FMH koruması ya da piyasa serbestliği gibi kavramları ifade etmektedir. ε ise A'nın politik faktörleri ifade eden kısımdır ve dışsal niteliktedir.

Park ve Ginarte (1997) denklem 6 doğrultusunda işgücü başına çıktığı denklem 7'deki gibi ifade etmişlerdir:

$$y = \alpha k^\alpha h^\beta r^\gamma \quad (7)$$

Bu eşitlikte; $y = Y/\varepsilon L$, $k = K/\varepsilon L$, $h = H/\varepsilon L$, $r = R/\varepsilon L$ sırasıyla işgücü başına çıktığı, fiziksel sermayeyi, beşeri sermayeyi ve AR-GE sermayesini ifade etmektedir. α ise $\alpha = I^\rho(1-\alpha-\beta-\gamma)$ şeklinde belirtilmiştir. Üç ayrı sermaye türünün bulunduğu sermaye birikim eşitlikleri ise denklem 8-10'daki gibi ifade edilmiştir:

$$\dot{k} = sky - (n+g+\delta)k \quad (8)$$

$$\dot{h} = shy - (n+g+\delta)h \quad (9)$$

$$\dot{r} = sry - (n+g+\delta)r \quad (10)$$

Solow büyüme modelindeki emek arttırıcı teknolojik ilerlemeyi ifade eden g parametresi için $g = \dot{\varepsilon} / \varepsilon$ eşitliği geçerlidir. Nüfus artış hızını belirten n parametresi için de $n = \dot{L} / L$ eşitliği söz konusudur. Bunların yanı sıra \dot{I}/I şeklinde belirtilen kurumsal

değişkenin değişim hızı sıfırdır: $\dot{I}/I = 0$. Çünkü Park ve Ginarte (1997) çalışmalarında ele aldıkları periyotta FMH koruması ve piyasa serbestliğinin çok yavaş değişim gösterdiğini vurgulamışlardır.

Bu çerçevede ulaşılan nihai büyüme eşitliği Park ve Ginarte (1997) tarafından denklem 11'deki gibi ifade edilmiştir:

$$\Delta \ln y = \psi_0 + \psi_1 \ln y_0 + \psi_2 \ln s_k + \psi_3 \ln s_h + \psi_4 \ln s_r + \psi_5 \ln(n+g+\delta) + \psi_6 \ln I \quad (11)$$

Bu büyüme eşitliği için;

$$\psi_1 = -(1 - \exp(-\lambda t))$$

$$\psi_2 = \psi_1 \alpha / (1 - \alpha - \beta - \gamma)$$

$$\psi_3 = \psi_1 \beta / (1 - \alpha - \beta - \gamma)$$

$$\psi_4 = \psi_1 \gamma / (1 - \alpha - \beta - \gamma)$$

$$\psi_5 = \psi_1 (\alpha + \beta + \gamma) / (1 - \alpha - \beta - \gamma)$$

$$\psi_6 = \psi_1 \phi (1 - \alpha - \beta - \gamma)$$

$$\lambda = (1 - \alpha - \beta - \gamma)(n+g+\delta) \text{ eşitlikleri geçerlidir.}$$

Mankiw vd. (1992), fiziksel sermaye yatırım oranı s_k ve beşeri sermaye yatırım oranı s_h 'yi dışsal olarak ele almıştır. Park ve Ginarte (1997) tarafından AR-GE sermayesinin eklenmesiyle oluşturulan yeni büyüme modelinde de aynı şekilde, Mankiw vd. (1992) takip edilerek s_k , s_h ve s_r dışsal olarak ifade edilmiştir. Sermaye birikim eşitliklerinin getiri oranlarını ifade etmek için:

$$\ln s_k = f_k(R_k) \quad (12)$$

$$\ln s_h = f_h(R_h) \quad (13)$$

$$\ln s_r = f_r(R_r) \quad (14)$$

eşitlikleri oluşturulmuştur (Park ve Ginarte, 1997, s.54-55). Bu çalışmadaki ekonometrik analizde de Park ve Ginarte (1997)'nin oluşturduğu büyüme modeli çerçevesindeki denklem 11 büyüme eşitliği ve denklem 12-14 sermaye birikim eşitlikleri kullanılmıştır. Bu doğrultuda FMH'nın G8 ülkelerinin ekonomik büyüme oranları üzerindeki etkisi araştırılırken iki ayrı model çerçevesinde analiz yapılmıştır.

İlk olarak ekonomik büyüme oranları üzerinde yetişkin işgücü başına GSYİH'nın; fiziksel sermaye yatırımlarının; beşeri sermaye yatırımlarının; AR-GE harcamalarının; nüfus artış hızı, teknoloji büyüme oranı ve amortisman oranı toplamının; FMH endeksinin ve piyasa serbestliğinin etkisi olup olmadığı MODEL 1 çerçevesinde SUR yöntemi ile analiz edilmiştir.

MODEL 1:

GROWTH = G (INITIAL, INVEST, SCHOOL, R&D, NGD, IPR, MARKET)

Daha sonra sermaye birikim eşitlikleri olan fiziksel sermaye yatırımları, beşeri sermaye yatırımları ve AR-GE sermayesi yatırımları üzerinde; yetişkin işgücü başına GSYİH'nın, FMH endeksinin, piyasa serbestliğinin, politik istikrarlılığın ve kamu harcamaları payının etkisi olup olmadığı MODEL 2 çerçevesinde SUR yöntemi ile analiz edilmiştir. MODEL 2, sermaye birikim eşitliklerini ifade etmektedir.

MODEL 2:

INVEST = I (INITIAL, IPR, MARKET, CHAN, GOVT)

SCHOOL = S (INITIAL, IPR, MARKET, CHAN, GOVT)

R&D = R (INITIAL, IPR, MARKET, CHAN, GOVT)

MODEL 1 ve MODEL 2 tam logaritmik olarak oluşturulmuş olup, her iki modelde de bağımsız değişkenlerin katsayısı bağımlı değişkenlerin esnekliğini ifade etmektedir.

4.3. Veri Seti

FMH ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılırken kullanılacak olan ekonomik büyüme modeli açıklandıktan sonra, ekonometrik analizde kullanılan değişkenlere ve bu değişkenlere ilişkin verilere bu alt bölümde kısaca değinilecektir. Analizde kullanılan tüm veriler, G8 ülkeleri (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD-Rusya hariç) için 1970-2005 yılları arasında beşer yıllık dönemler (1970-1975-1980-1985-1990-1995-2000-2005) halinde ele alınmıştır. Rusya için yeterli veri olmadığından, bu ülke analiz dışı bırakılmıştır.

GROWTH değişkeni: G8 ülkelerine ilişkin beşer yıllık ekonomik büyüme oranlarının göstergesidir. 2005 yılı sabit fiyatlarıyla yetişkin işgücü başına GSYİH verileri kullanılarak hesaplanmıştır. GSYİH verileri Penn World Table 6.3'ten elde edilmiştir.

INITIAL değişkeni: Her bir dönem için başlangıç yetişkin işgücü başına GSYİH verilerini ifade etmektedir. Veriler Penn World Table 6.3'ten elde edilmiştir.

INVEST değişkeni: GSYİH içindeki yerli yatırım harcamaları (fiziksel sermaye yatırımları) payını ifade etmektedir. Veriler Penn World Table 6.3'ten elde edilmiştir.

SCHOOL değişkeni: Çalışma çağındaki nüfusun orta öğretime kaydını ifade etmektedir. Değişkene ilişkin veriler, Barro ve Lee (2010) 'nin 'Eğitimsel Kazanım Veri Seti'nden elde edilmiştir. Beşeri sermaye yatırımlarını ifade eden değişken, çalışma çağındaki nüfus için 25 yaş ve üzeri dikkate alınarak oluşturulmuştur.

R&D değişkeni: AR-GE harcamalarının GSYİH içindeki payını ifade etmektedir. Veriler, OECD Factbook (2010)'dan elde edilmiştir.

NGD değişkeni: Bu değişken n: nüfus artış hızı, g: içsel etkin büyüme oranı (teknoloji büyüme oranı) ve δ : amortisman oranının toplamını ifade etmektedir. $g=0,02$ ve $\delta=0,03$ şeklinde ele alınmıştır (Park ve Ginarte, 1997, s.55; Mankiw vd., 1992, s.413). Nüfus artış hızı ise, Penn World Table 6.3'ten elde edilen nüfus rakamları çerçevesinde oluşturulmuştur.

IPR değişkeni: FMH endeksini ifade etmektedir. FMH endeksi olarak Park ve Ginarte'nin (1997) oluşturduğu ve Park'ın 1960-2005 periyodu için 2008 yılında güncellediği endeks kullanılmıştır (Park, 2008). Endeks 1960-1990 periyodunu kapsamaktadır (Park ve Ginarte, 1997). Endeksin logaritmik değerleri ele alınmıştır.

MARKET değişkeni: Ülkelerin birbirleriyle olan ticari ilişkilerindeki piyasa serbestliğini ifade etmektedir. Değişkene ilişkin veriler, Economic Freedom of The World 2009'dan elde edilmiştir.

CHAN değişkeni: Politik istikrarlılığı ifade etmek için kullanılan CHAN değişkeni, '1+ yıllık hükümet değişim sayısı'nı ifade etmektedir. Veriler, <http://electionresources.org> internet erişim adresinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

GOVT değişkeni: Kamu harcamaları GSYİH içindeki payını ifade etmektedir. Değişkene ilişkin veriler Penn World Table 6.3'ten elde edilmiştir.

5.Ampirik Sonuçlar

Büyüme eşitliğini ifade eden MODEL 1'e ilişkin tahmin sonuçları Tablo 3'te özetlenmiştir:

Tablo 3

Büyüme Eşitliği Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: GROWTH			
	Katsayı	t istatistiği	Olasılık değeri
SABİT	19.87 (12.42)	1.59	0.11
INITIAL	-1.63 (1.35)	-1.21	0.22
INVEST	0.75 (0.68)	1.10	0.27
SCHOOL	-0.91** (0.45)	-2.01	0.04
R&D	-0.74* (0.44)	-1.68	0.09
NGD	1.29*** (0.43)	2.96	0.00
IPR	3.13* (1.78)	1.75	0.08
MARKET	0.14 (1.78)	0.08	0.93
R ²		0.23	
Gözlem Sayısı		56	

*** %1, ** %5, * %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Standart hatalar parantez içerisinde belirtilmiştir.

MODEL 1'e ilişkin tahmin sonuçları ekonomik büyüme üzerinde SCHOOL, R&D, NGD ve IPR değişkenlerinin istatistikî olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ancak yalnızca NGD ve IPR değişkenleri iktisadi olarak anlamlıdır. Nüfus artış hızı, teknoloji

artış hızı ve amortisman oranı toplamındaki %1'lik bir artış, ekonomik büyümeyi %1.29 arttırmaktadır. FMH korumasındaki %1'lik bir artış ise ekonomik büyümeyi %3.13 arttırmaktadır.

Sermaye birikim eşitliklerini ifade eden MODEL 2'ye ilişkin tahmin sonuçları

Tablo 4'de özetlenmiştir:

Tablo 4.

Sermaye Birikim Eşitlikleri Tahmin Sonuçları

	Bağımlı Değişkenler		
	INVEST	SCHOOL	R&D
SABİT	6.40** (2.01)	-13.57*** (3.78)	11.04*** (3.61)
INITIAL	-0.01 (0.19)	1.25*** (0.36)	-1.31*** (0.34)
IPR	-0.17 (0.22)	-0.57 (0.42)	1.62*** (0.40)
MARKET	-0.50** (0.23)	1.69*** (0.44)	1.09** (0.42)
CHAN	0.03 (0.07)	0.06 (0.13)	-0.26** (0.12)
GOVT	-0.65*** (0.11)	0.42* (0.22)	-0.19 (0.21)
R ²	0.39	0.51	0.41
Gözlem Sayısı	56	56	56

*** %1, ** %5, * %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Standart hatalar parantez içerisinde belirtilmiştir.

MODEL 2'ye ilişkin tahmin sonuçları, INVEST bağımlı değişkeni üzerinde MARKET ve GOVT bağımsız değişkenlerinin anlamlı olduğunu ifade etmektedir. SCHOOL bağımlı değişkeni üzerinde INITIAL, MARKET ve GOVT bağımsız değişkenlerinin hem istatistiki hem de iktisadi olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir. Bu bağımsız değişkenlerdeki %1'lik bir artış, beşeri sermaye yatırımlarını sırasıyla %1.25, %1.69, %0.42 düzeylerinde arttırmaktadır.

R&D bağımlı değişkeni üzerinde INITIAL, IPR, MARKET ve CHAN bağımsız değişkenlerinin anlamlı olduğu gözlenmektedir. Ancak bu etkilerden yalnızca IPR ve MARKET değişkenleri AR-GE yatırımları üzerinde pozitif etkiye sahiptir. FMH

korumasındaki %1'lik bir artış AR-GE yatırımlarını %1.62 düzeyinde, piyasa serbestliğini ifade eden MARKET değişkenindeki %1'lik bir artış ise AR-GE yatırımlarını %1.09 düzeyinde arttırmaktadır.

MODEL 1 ve MODEL 2'den elde edilen temel sonuçlar FMH korumasındaki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %3.13 düzeyinde ve AR-GE yatırımlarını %1.62 düzeyinde arttırdığı şeklindedir. Ampirik analiz ile elde edilen sonuçlar Gould ve Gruben (1996), Park ve Ginarte (1997), Kanwar ve Evenson (2003) ve Falvey vd. (2006) gibi literatürdeki çeşitli çalışmalar ile de uyumludur.

6.Sonuç

Günümüzde üretimin ve piyasaların küreselleşmesi ile oluşan bilgi ekonomisi içinde FMH koruması giderek daha da önemli hale gelmiştir. Dünya ticaretine yön veren gelişmiş ülkeler FMH korumasına ilişkin kurumsal ve hukuksal altyapılarını gün geçtikçe daha da güçlendirmektedirler. FMH korumasına ilişkin altyapıların güçlendirilmesi AR-GE odaklı yeni teknolojilerin oluşumunu teşvik eden önemli bir unsurdur. Bu nedenden dolayı FMH, küresel piyasalarda ekonomik büyümenin itici gücü olarak kabul edilmektedir.

Bir ülkedeki FMH korumasına verilen önem, o ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi ile yakından ilişkilidir. Çünkü bilgi ekonomisinin temel unsuru olan AR-GE faaliyetleri sonucunda oluşan teknolojik ilerleme, fikri hakların korunmasına bağlıdır. Yaratıcı çaba korunmadığı zaman, yeni teknolojilerin üretilmesi de engellenmektedir. Ülkeler ARGE faaliyetlerini teşvik ettiklerinde teknolojik yenilikler hız kazanmaktadır. Geliştirilen teknolojik yeniliklerin korunması aşamasında ise FMH sistemi gündeme gelmektedir. Bu nedenden dolayı AR-GE faaliyetlerinin artmasında FMH sisteminin güçlendirilmesi önemli bir etkidir.

KAYNAKÇA

Álvarez-Rivera, 2010, Manuel, Election Resources on the Internet, <http://electionresources.org>, (13.08.2010).

Barro, Robert & Jong-Wha Lee, 2010, A New Data Set of Educational Attainment in the World, 1950-2010, NBER Working Paper, No.15902, <http://www.barrolee.com/>, (24.10.2010).

Braga, Carlos A. Primo, C. Fink & C. P. Sepulveda, 2000, Intellectual Property Rights and Economic Development, World Bank Discussion Paper, No.412, Washington.

Dinopoulos, Elias, A. Güngöraydinoğlu & C. Syropoulos, 2005, Patent Protection and Global Schumpeterian Growth, Florida University, Globalization: Prospects and Problems, (28 – 30 January 2005), Florida.

Economic Freedom of the World (2009), Annual Report, <http://www.freetheworld.com>, (15.08.2010).

Falvey, Rod, N. Foster & D. Greenway, 2006, Intellectual Property Rights and Economic Growth, Review of Development Economics, Vol.10, No.4, p.700-719.

Ferrantino, Michael J., 1993, The Effect of Intellectual Property Rights on International Trade and Investment. Weltwirtschaftliches Archiv, Vol.129, p.300-331.

Fink, Carsten, 2004, Intellectual Property Rights and U.S. and German International Transactions in Manufacturing Industries, (in) Intellectual Property and Development, Ed by Carsten Fink and Keith E. Maskus, World Bank and Oxford University Press, p.75-110.

Gould, David M. & W. C. Gruben, 1996, The Role of Intellectual Property Rights in Economic Growth, Journal of Development Economics, Vol.48, p.323- 350.

Güvel, E.A., 2011, Ekonomik Büyüme Kuramları, Ulusların Zenginliğinin Dinamikleri, Karahan Kitabevi, Adana.

Helvacıoğlu, A. Deniz, İ. H. Eraslan & M. Bulu, 2004, Dijitalleşen Dünyada Fikrî Mülkiyet Haklarının Ülkeler Açısından Küresel Rekabet Avantajı Oluşturmadaki Yeri, Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, ss.485- 493, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

Heston, Alan, R. Summers & B. Aten, 2009, Penn World Table Version 6.3, Center for International Comparisons of Production, Income and Prices at the University of Pennsylvania.

Hu, Albert G. Z. & Ivan P. L.Png, 2009, Patent Rights and Economic Growth: Cross-Country Evidence. CELS 2009 4th Annual Conference on Empirical Legal Studies Paper, (12 November 2009), Los Angeles.

Jones, Charles I., 2007, İktisadi Büyüme Giriş (Çev. S.Ateş, İ.Tuncer), Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Kanwar, Sunil & R. Evenson, 2003, Does Intellectual Property Protection Spur Technological Change. Oxford Economic Papers, Vol.55, p.235-264.

Kök, Dünder, 2007, Çokulusluluk ve Firma Performansı İlişkileri: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Uygulaması, Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Léger, Andréanne, 2005, Intellectual Property Rights in Mexico: Do They Play a Role?, World Development, Vol.33, No.11, p.1865-1879.

Mankiw, Gregory, D. Romer & D. N. Weil, 1992, A Contribution to the Empirics of Economic Growth, The Quarterly Journal of Economics, Vol.107, No.2, p.407-437.

OECD Factbook, 2010, Economic, Environmental and Social Statistics, <http://www.oecd.org/home> (20.08.2010).

Parasız, İlker, 2003, Ekonomik Büyüme Teorileri, Ezgi Kitabevi, Ankara.

Park, Walter G., 2005, Do Intellectual Property Rights Stimulate R&D and Productivity Growth? Evidence from Cross-National and Manufacturing Industry Data, (in) Intellectual Property Rights and Innovation in the Knowledge-Based Economy, Ed by Jon Putnam, Calgary, University of Calgary Press, Part.9, p.1-50.

Park, Walter G., 2008, International Patent Protection: 1960-2005. Research Policy, Vol.37, p.761-766.

Park, Walter G. & J. C. Ginarte, 1997, 'Intellectual Property Rights and Economic Growth. Contemporary Economic Policy, Vol.15, p.51-61.

Sakakibara, Mariko & L.Branstetter, 1999, Do Stronger Patents Induce More Innovation? Evidence From The 1988 Japanese Patent Law Reform, NBER Working Paper Series, No.7066.

Stryzowski, Piotr K., 2006, Intellectual Property Rights, Globalization and Growth, Global Economy Journal, Vol.6, No.4, p.1-31.

Tarı, Recep, 2010, Ekonometri, Umuttepe Yayınları, İzmit-Kocaeli.

Thompson, Mark A. & F.W. Rushing, 1996, An Empirical Analysis of the Impact of Patent Protection on Economic Growth. Journal of Economic Development, Vol.21, No.2, p.61-77.

Thompson, Mark A. & F.W. Rushing, 1999, An Empirical Analysis of the Impact of Patent Protection on Economic Growth: An Extension, Journal of Economic Development, Vol.24, No.1, p.67-76.

Yueh, Linda, 2009, Patent Laws and Innovation in China. International Review of Law and Economics, Vol.29, p.304-313.

<http://kisi.deu.edu.tr/hamdi.emec/ekomod.html>, (23.10.2010).

<http://www1.american.edu/cas/econ/faculty/park.htm>, (15.08.2010).

SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİ İÇİN BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Fatma Merve PARLAKYILDIZ*

ÖZET

Bu çalışmada 25 OECD ülkesi için beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olup olmadığı araştırılmıştır. 1998-2013 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak beşeri sermaye ve GSYİH büyüme oranı arasındaki ilişki panel veri analiz yöntemi ile incelenmiş ve beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, beşeri sermaye, panel veri analizi

ABSTRACT

This study investigated whether the relationship between human capital and economic growth for 25 OECD countries. The relationship between human capital and GDP growth rate examined with panel data analysis for 1998-2013 period, using annual datum. And it concluded that human capital has positive impact on economic growth.

Key Words: Economic growth, human capital, panel data analysis

1. Giriş

Bir ekonomide belirli bir dönemde üretim faktörleri miktarındaki artış ve teknolojik ilerlemeye bağlı olarak reel potansiyel milli gelir düzeyinin artması ‘ekonomik büyüme’ olarak adlandırılmaktadır (Güvel, 2011, s.13). Milli gelir düzeyinin artması için belirli miktarda çıktı üretilebilmek amacıyla fiziki sermaye, işgücü, beşeri sermaye ve doğal kaynaklar gibi girdiler girişimciler tarafından birbirinden farklı teknolojik yöntemler ile farklı oranlarla bir araya getirilir (Kibritçioğlu, 1998, s.1). Üretim sürecinde her bir girdiye verilen önem ve girdilerin kullanım oranları ülkeden ülkeye farklılık göstermekte ve bu durum ülkeler arasında büyüme farklılıklarına yol açmaktadır. Gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik büyüme farklılıklarının giderek artması özellikle son yıllarda büyüme literatürüne yönelik ilgiyi daha da arttırmıştır. Klasik büyüme modelleri ile başlayan ekonomik büyüme literatürü, ülkeler arasındaki büyüme farklarıyla birlikte zamanla gelişim göstermiştir. Bu süreçte ilk olarak klasik büyüme modeli çerçevesinde fiziksel sermaye stoku büyümenin kaynağı olarak ifade edilmiş, sonrasında neo-klasik büyüme modeli dışsal bir faktör olan teknolojik ilerlemenin büyümenin kaynağı olduğunu savunmuş; literatürün gelişmesiyle birlikte yeni (içsel) büyüme modelleri dışsal olarak belirtilen teknolojik ilerlemeyi içselleştirerek büyümenin merkezine koymuştur. Literatürdeki bu gelişmeler, özellikle içsel büyüme modellerinde yoğun olarak hissedilmektedir. Çünkü içsel büyüme modellerine göre ekonomik büyüme yalnızca fiziksel sermaye stoku artışı ve dışsal teknolojik ilerleme ile sağlanmamakta, fiziksel sermaye stoku yanında modelin içinde belirlenen içsel teknolojik ilerleme, AR-GE yatırımları, yaparak öğrenme süreci ve beşeri sermaye stoku da ekonomik büyümeye önemli katkılarda bulunmaktadır (Güvel, 2011).

Bireyin bilgisi, becerisi, sağlık durumu, sahip olduğu yetenekler, eğitim seviyesi, toplumdaki yeri gibi kavramların tamamını ifade etmek için ‘beşeri sermaye’ kavramı

kullanılmaktadır (Kar ve Ağır, 2003, s.6). Genel anlamda beşeri sermaye kavramı, bireye mal olmuş özelliklerin toplamıdır. Böylece beşeri sermaye bireyin sahip olduğu yetenek ve bilgi ile başka bireylerden öğrendikleri ve farklı durumlara uyum becerisinin bir göstergesi niteliğindedir (Saygılı ve Cihan, 2006, s.19). Bu çerçevede beşeri sermayenin kaynağı birey faktörüdür. Bireye yapılan her türlü yatırım beşeri sermayeyi geliştirerek, gelişen beşeri sermayenin fiziksel sermaye içinde daha etkin ve verimli işlemesine olanak sağlayacaktır. Beşeri sermayeye yapılan yatırımlar farklı boyutlardan oluşmaktadır: eğitim, sağlık, beslenme ve göç gibi. Bu alanlara yönelik yapılan yatırımlar beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini arttıracaktır. Özellikle eğitilmiş birey, beşeri sermaye stokunda öne çıkan bir unsurdur (Afşar, 2009, s.86; Yaylalı ve Lebe, 2011, s.34-35).

Bu çalışmada 25 OECD ülkesi için beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olup olmadığı ekonometrik analiz çerçevesinde araştırılmıştır. Bu amaçla çalışmanın ikinci bölümünde konuya ilişkin literatür incelemesine yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ekonometrik analizde kullanılan panel veri analizine ilişkin teorik bilgilere değinilmiştir. Dördüncü bölümde; oluşturulan model, 1998-2013 dönemine ait yıllık veri seti ve ampirik sonuçlar açıklanmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise sonuç bulgularına yer verilmiştir.

2. Literatür İncelemesi

Ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde beşeri sermayeye yapılan vurgu ilk olarak 1960'lı yıllarda Schultz (1961), Denison (1962), Becker (1962) gibi iktisatçıların çalışmalarında ortaya konulmuştur. Schultz (1961) özellikle iş başında eğitim (informel eğitim) ve formel eğitim kavramlarının beşeri sermaye içindeki rolünü vurgularken; Denison (1962), ABD'nin ekonomik büyüme oranını beşeri sermaye yatırımları çerçevesinde açıklamıştır. Becker (1962) ise beşeri sermayeye yapılan yatırımların ABD için reel getiri oranlarını analiz etmiş ve bilgi birikimi kavramını vurgulamıştır. Ancak beşeri sermaye kavramı Lucas'ın 1988 yılındaki çalışması ile ekonomik büyüme literatüründe ivme kazanmıştır. Yeni (içsel) büyüme modellerinden biri olan Lucas (1988)'ın bu çalışmasında, bir ekonomideki sermaye faktörünün hem fiziksel sermaye stokundan hem de beşeri sermaye stokundan oluştuğu ve beşeri sermaye stokunu hangi faktörlerin belirlediği ifade edilmektedir. Lucas'ın öncülüğünde beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi büyüme literatüründe giderek önemsenen bir konu haline gelmiştir. Yeni (içsel) büyüme modelleriyle beşeri sermaye-ekonomik büyüme ilişkisinin eksik yönleri tamamlanmış ve beşeri sermayenin literatürdeki yeri sağlamlaşmıştır (Yaylalı ve Lebe, 2011, s.26).

Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik literatürde çok sayıda teorik ve ampirik çalışma söz konusudur. Bu çalışmaların çoğu beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır.

In ve Doucouliagos (1997) çalışmalarında beşeri sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ABD özel sektörü çerçevesinde analiz etmişlerdir. Yazarlar çalışmalarında dokuz farklı beşeri sermaye değişkeni kullanmışlardır. Ekonometrik analiz aracı olarak Granger Nedensellik Testlerini kullanan yazarlar, beşeri sermaye

birikimi ile özel sektör GSYİH büyüme oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Cheng ve Hsu (1997), 1952-1993 periyodunda Japonya için beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi zaman serisi analizleri ile test etmişler ve beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Analiz aracı olarak Johansen Kointegrasyon testi ve Hsiao'nun Granger Nedensellik Testini kullanan yazarlar beşeri sermayedeki bir artışın, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığını; aynı şekilde ekonomik büyümenin de beşeri sermayeyi arttırdığını ifade etmişlerdir.

Grammy ve Assane (1997), Mankiw vd. (1992)'nin geliştirdikleri Neo-klasik büyüme modelini, beşeri sermaye kavramına ilişkin tanımlamaları genişleterek yeniden test etmişlerdir. Yazarlar Mankiw vd. (1992)'nin sonuçlarına göre daha tutarlı sonuçlar elde etmişler ve modelin açıklayıcı gücünün arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Saxton (2000), teorik olarak oluşturduğu çalışmasında formel eğitimin ABD işgücü piyasası üzerindeki etkilerini incelemiş ve bireylerin eğitilmesinin kamusal ve özel getirilerini karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Yazar beşeri sermaye yatırımlarının, bireylerin gelecekte daha çok kazanmalarını sağladığını ve işgücü piyasasındaki deneyimlerini arttırdığını belirtmektedir.

Asteriou ve Agiomirgianakis (2001), farklı eğitim seviyelerine ilişkin beşeri sermaye değişkenleri ile Yunanistan'ın GSYİH düzeyi arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmışlardır. Kişi başına GSYİH ile ilkökul, ortaokul ve yüksek öğretim eğitimi arasında uzun dönemli ilişki olduğunu belirten yazarlar, nedenselliğin yönünün de beşeri sermaye değişkenlerinden ekonomik büyüme doğru olduğunu ifade etmişlerdir.

Kar ve Ağır (2003), Türkiye için 1926-1994 dönemini incelerken eğitim harcamalarının GSMH içindeki payı ve sağlık harcamalarının GSMH içindeki payı biçiminde iki farklı beşeri sermaye göstergesi kullanmışlardır. Ele alınan değişkenlere göre beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin farklılık gösterdiğini belirten yazarlar, eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik olduğunu vurgulamışlardır. Beşeri sermaye göstergesi olarak sağlık harcamaları ele alındığında ise ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru bir nedensellik söz konusudur.

Serel ve Masatçı (2005), 1950-2000 dönemini içeren analizlerinde beşeri sermaye göstergesi olarak orta öğretime kayıtlı öğrenci sayısını kullanmışlar ve Türkiye için beşeri sermaye ile GSMH arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. Yazarlar Türkiye için ele alınan dönemde beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca uyguladıkları Granger nedensellik testi sonucunda ekonomik büyümeden beşeri sermayeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu belirtmişlerdir.

Rao ve Vadlamannati (2010), Mankiw vd. (1992)'nin geliştirdikleri Neo-klasik büyüme modelinde beşeri sermayenin kalıcı seviye etkisi olduğunu ve büyüme etkisi olmadığını; içsel büyüme modellerinde ise beşeri sermayenin yalnızca büyümeyi artırıcı etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Yazarların amacı beşeri sermayenin hem kalıcı seviye etkisi olduğunu hem de büyümeyi artırıcı etkisi olduğunu analiz etmektir. Bu çerçevede yazarlar Hindistan için Neo-Klasik büyüme modelini genişleterek iki aşamalı OLS analizi yapmışlar ve beşeri sermayenin eklendiği Neo-Klasik büyüme modelinin hem kalıcı seviye etkisi hem de büyümeyi artırıcı etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Teles ve Joiozo (2011), 1960-2000 periyodunda 27 OECD ülkesi için panel kointegrasyon tekniklerini kullanarak yaptıkları analizlerinde, eğitim için ayrılan hükümet harcamaları ve inovasyon göstergelerinin koentegre olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlar analizlerinde Nelson ve Phelps (1966)'in eğitim ve inovasyon arasındaki uzun dönemli ilişkiyi inceledikleri modeli kullanmışlardır.

Umutlu vd. (2011) beşeri sermaye endeksleri ve kurumların etkinliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini yakınsama hipotezi açısından analiz etmişlerdir. 29 OECD ülkesinin 2000–2007 dönemine ait yıllık verileri, Mankiw vd. (1992)'nin oluşturduğu model çerçevesinde panel veri analizi ile inceleyen yazarlar beşeri sermaye endekslerinden eğitimin ekonomik büyümeyi pozitif, sağlığın ise ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Yaylalı ve Lebe (2011), 1938-2007 dönemini Türkiye için analiz etmişler ve beşeri sermaye göstergesi olarak ilköğretim, lise, meslek lisesi ve yüksek öğretimde okuyan öğrenci sayılarını ele almışlardır. Ekonometrik yöntem olarak Eşbütünleşme ve VAR analizini kullanan yazarlar beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi destekler nitelikte sonuçlara ulaşmışlardır.

Koç (2013), beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 27 AB ülkesi için 2012 verilerini kullanarak yatay-kesit analiz yöntemi ile araştırmıştır. Yazar beşeri sermayenin, ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Özşahin ve Karaçor (2013), Türkiye için yükseköğrenime ayrılan harcama miktarı ile yükseköğrenim kayıtlarının büyüme oranı üzerindeki etkisini 1980-2010 dönemi için araştırmışlardır. Yazarlar yükseköğrenime ayrılan harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Manga vd. (2015), Türkiye ve BRICS ülkeleri için 1995-2011 periyodunda beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi kullanılarak incelemişlerdir. Analiz sonucunda, Türkiye ve BRICS ülkeleri için beşeri sermayenin ekonomik büyümeye etki eden önemli bir unsur olduğu belirtilmiştir.

Literatürde beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olmadığını belirten çalışmalar da söz konudur. Örneğin, Bils ve Klenow (2000), ekonomik büyümenin ne kadarının beşeri sermayeden kaynaklığını araştırmışlar ve ekonomik büyüme üzerinde beşeri sermaye etkisinin çok küçük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Montelis (2004) ve Jaoul (2004)'da içsel büyüme modellerinin tüm gelişmiş ülkeler için geçerli olmadığını ve elde edilen sonuçların tam olarak doğrulanamadığını; aynı zamanda beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında bir etkileşimin olmadığını belirtmişlerdir.

3. Metodoloji

Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı çalışmalarda panel veri analizinin sıklıkla kullanıldığı gözlenmektedir (Kesiklioğlu ve Öztürk, 2013; Manga vd., 2015; Teles ve Joiozo, 2011; Umutlu vd., 2011). Bu çalışmada da tercih edilen ekonometrik yöntem, panel veri analizidir.

Panel verisi zaman serisi ve yatay kesit verilerinin birleştirilmesinden oluşur ve bireyler, hane halkları, firmalar, ülkeler gibi farklı örnek birimlerine ilişkin belirli bir zaman dilimindeki gözlemleri içerir (Gujarati ve Porter, 2009, s.591; Hill vd., 2011, s.538). Bu nedenle panel verisi, zaman serisi ve yatay kesit verilerine göre daha fazla avantaja sahiptir. Bu avantajlardan en önemlileri panel verisinin bireyler, hane halkları,

firmalar, ülkeler gibi birimlerin farklılığını/heterojenliğini göz önünde bulundurması ve gözlem sayısındaki fazlalık dolayısıyla daha fazla açıklayıcı bilgi, daha fazla değişkenlik, daha fazla serbestlik derecesi ve daha az çoklu doğrusal bağlantı içermesidir (Hsiao 2003, 2005).

Genel bir panel veri modeli denklem 1'deki gibi ifade edilebilir:

$$Y_{it} = \alpha + \beta'X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\varepsilon_{it} = \mu_i + \lambda_t + v_{it} \quad (2)$$

Denklem 1'de Y bağımlı değişkeni, X_{it} bağımsız değişkenleri, α sabit terimi, β' katsayıları ise eğim parametrelerini göstermektedir. i altsimgesi hane halkları, firmalar, ülkeler gibi birimleri; t altsimgesi ise gün, ay ya da yıl gibi zaman dilimini ifade etmektedir. Denklem 2 ise μ_i gözlenemeyen birim etkilerinden, λ_t gözlenemeyen zaman etkilerinden ve v_{it} stokastik hata teriminden oluşmaktadır (Baltagi, 2005, s.11-33).

Bir panel veri modeli için birim ve zaman etkilerinin olmadığı, yalnızca birim etkilerinin olduğu, yalnızca zaman etkilerinin olduğu ya da hem birim hem zaman etkilerinin olduğu durumlar altında tahmin yapmak mümkündür. Eğer yalnızca birim ya da zaman etkilerinin varlığı altında tahmin yapılıyorsa 'Tek Yönlü Model'; hem birim hem de zaman etkilerinin varlığı altında tahmin yapılıyorsa 'İki Yönlü Model' söz konusudur (Yerdelen Tatoğlu, 2013, s.5-51).

Bu çalışmada panel veri analizine ilişkin olarak oluşturulan model Havuzlanmış En Küçük Kareler (HEKK), Sabit Etkiler (SE) ve Tesadüfi Etkiler (TE) Tahmincileri ile tahmin edilecektir. HEKK Tahmincisi, panel verisinin panel olma özelliğini göz ardı eden bir tahmin yöntemidir. Bir diğer ifadeyle örnek birimlerinin heterojen değil, homojen olduğu yani birim ve zaman etkilerinin olmadığı varsayımı altında tahmin söz konusudur (Johnston ve Dinardo, 1997, s.390; Yerdelen Tatoğlu, 2013, s.38). SE Tahmincisi, gözlenemeyen birim ve/veya zaman etkilerinin tahmin edilecek sabit birer parametre varsayıldığı bir tahmin yöntemidir. Birimlerin heterojenliğine izin veren bu tahmin yöntemi, her birim için farklı birer sabit parametrenin olduğunu varsaymaktadır (Baltagi, 2005, s.12). TE Tahmincisi ise gözlenemeyen birim ve/veya zaman etkilerinin tahmin edilecek sabit birer parametre olmadıklarını, tesadüfi/rassal olarak belirlendiklerini ve tesadüfi birer parametre olduklarını varsaymaktadır (Asteriou ve Hall, 2007, s.347). Bu nedenle tesadüfi olduğu varsayılan birim ve/veya zaman etkileri hata teriminin bir parçası olarak kabul edilmekte ve bileşik olarak nitelendirilen hata teriminin içerisinde yer almaktadırlar (Hill, vd., 2011, s.551).

Oluşturulan panel veri modeli üç farklı tahminci ile tahmin edildikten sonra, model tahmincilerine yönelik tercih testleri ile tahminciler arasında tercih yapılacaktır. Bu aşamada panel veri analizinde sıklıkla kullanılan F, LM_{BP} ve Hausman Testleri ile uygun tahminci belirlenecektir.

F Testi, HEKK ve SE Tahmincileri arasında tercih yapmak için kullanılan bir testtir. μ_i birim ve/veya λ_t zaman etkilerinin olmadığı varsayımları altındaki HEKK Tahmincisi kısıtlı model olarak ifade edilmektedir. μ_i birim ve/veya λ_t zaman etkilerinin tahmin edilebilecek birer parametre olduğunu varsayan SE Tahmincisi ise kısıtsız modeli oluşturmaktadır. Yalnızca birim etkilerinin ele alındığı 'Tek Yönlü Sabit Etkiler Modeli' için F test istatistiğinin H_0 hipotezi, μ_i birim etkilerinin olmadığı yani birimlerin homojen olduğu; H_a alternatif hipotezi ise μ_i birim etkilerinin varlığı yani birimlerin heterojen

olduğu varsayımları altında oluşturulur (Greene, 2008, s.197; Gujarati ve Porter, 2009, s.598).

LM_{BP} Testi, HEKK ve TE Tahmincileri arasında tercih yapmak için kullanılan ve hata terimlerine ilişkin olan bir testtir. μ_i birim ve/veya λ_t zaman etkilerinin varyansının sıfır olduğu HEKK Tahmincisi kısıtlı modeldir. Tesadüfî nitelikte ve hata teriminin bir parçası olan μ_i birim ve/veya λ_t zaman etkilerinin varyansının sıfırdan farklı olduğunu varsayan TE Tahmincisi ise kısıtsız modeli oluşturmaktadır. Yalnızca birim etkilerinin ele alındığı ‘Tek Yönlü Tesadüfî Etki Modeli’ için LM_{BP} Testine ilişkin H₀ hipotezi birim etkilerinin varyansının sıfıra eşit olduğunu ifade etmektedir. Alternatif hipotez H_a ise tesadüfî nitelikte olan μ_i birim etkilerinin varyansının sıfırdan farklı olduğunu belirtmektedir (Greene, 2008, s.205; Hill vd., 2011, s.553-555).

Hausman Testi ise SE ve TE Tahmincileri arasında tercih yapmak için kullanılan bir testtir. SE Tahmincisi X_{it} bağımsız değişkenlerinin v_{it} stokastik hata terimi ile korelasyonsuz; ancak μ_i birim ve λ_t zaman etkileri ile korelasyonlu olduğunu varsayarken; TE Tahmincisi X_{it} bağımsız değişkenlerinin v_{it}, μ_i ve λ_t ile korelasyonsuz olduğunu varsaymaktadır. Hausman Testi, SE ile TE Tahmincileri arasındaki bu farktan yola çıkılarak oluşturulmuştur. Hausman Testi çerçevesinde yalnızca birim etkileri içeren ‘Tek Yönlü Model’ için H₀ hipotezi, X_{it} bağımsız değişkenleri ile μ_i birim etkileri arasında korelasyonun olmadığını ifade ederken; alternatif hipotez H_a, X_{it} bağımsız değişkenleri ile μ_i birim etkileri arasında korelasyon olduğunu belirtmektedir (Asteriou ve Hall, 2007, s.348-349; Johnston ve Dinardo, 1997, s.404; Yerdelen Tatoğlu, 2013, s.180-182; Wooldridge, 2013, s.495-496).

Oluşturulan panel veri modeli için uygun tahminci belirlendikten sonra, modelde hata teriminin sabit varyanslı (homoskedastik) ve otokorelasyonsuz olup olmadığı biçimindeki temel varsayımların sınanması gerekmektedir. Bu amaçla, öncelikle panel veri literatüründe sıklıkla kullanılan LM_h Testi ile değişen varyans olup olmadığını sınanacaktır. LM_h Testi varyansların birimlere göre değişip değişmediğini test etmektedir ve hem SE hem de TE Tahmincileri için kullanılabilir. LM_h Testinde H₀ hipotezi tüm birimler için hata terimi varyansının sabit olduğunu varsayarken, alternatif hipotez H_a birimlere ilişkin hata terimi varyansının birbirinden farklı olduğunu varsaymaktadır (Erlat, 2008, s.23-26).

Panel veri literatüründe SE ve TE Tahmincileri için otokorelasyon varsayımına ilişkin farklı testler mevcuttur. SE Tahmincisi için, Baltagi ve Li (1995) tarafından oluşturulan LM ρ Testi literatürde sıklıkla kullanılan bir otokorelasyon testidir. LM ρ Testine ilişkin H₀ hipotezi otokorelasyon katsayısının sıfıra eşit olduğunu, alternatif hipotez H_a ise otokorelasyon katsayısının sıfırdan farklı olduğunu ifade etmektedir (Baltagi ve Li, 1995; Erlat, 2008, s.26-27). TE Tahmincisi ile tahmin edilen bir modelde ise otokorelasyon olup olmadığı test edilirken, bileşik hata terimi dikkate alınmaktadır. Tek Yönlü TE Tahmincisiyle tahmin edilen bir modelde birim etkiler, hata teriminin bir parçası olduğu için, otokorelasyon iki nedenden kaynaklanmaktadır: birim etkiler ve stokastik hata terimi (Erlat, 2008, s.27) Bu doğrultuda Baltagi ve Li (1991,1995), TE Tahmincisi için LM $\mu\rho$ testini oluşturmuşlardır. LM $\mu\rho$ test istatistiğine ilişkin H₀ hipotezi, birim etkilerin varyansının ve otokorelasyon katsayısının sıfıra eşit olduğunu, alternatif hipotez H_a ise birim etkilerin varyansının ve otokorelasyon katsayısının sıfırdan farklı olduğunu ifade etmektedir.

4. Model, Veri Seti ve Ampirik Bulgular

Bu çalışmada OECD ülkeleri için beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Mankiw vd. (1992)'nin Neo-Klasik büyüme modelini geliştirerek oluşturdukları beşeri sermaye modeli çerçevesinde analiz edilecektir.

Mankiw vd. 1992 yılında 'A Contribution to the Empirics of Economic Growth: İktisadi Büyümeye Ampirik Bir Katkı' adlı bir makale yayımlayarak, Neo-Klasik modelin uygulanabilirliğini sınamışlardır. Mankiw vd. (1992); bir ekonominin beşeri sermaye stokunu fiziksel sermaye stoku gibi ele almaktadırlar (Jones, 2007, s.49). Bu doğrultuda incelenecek olan üretim fonksiyonu, Mankiw vd. (1992, s.416) tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

$$Y(t) = K(t)^\alpha H(t)^\beta (A(t)L(t))^{1-\alpha-\beta}$$

Burada Y, çıktıyı; K, fiziksel sermayeyi; L işgücünü ifade etmektedir. A ise teknoloji değişkenidir ve emeğin etkinliğinin göstergesidir. H, beşeri sermaye stokunu ifade etmektedir. Mankiw vd. 'beşeri sermaye yatırımları' kavramını yalnızca 'eğitim yatırımları' ile sınırlı tutmuşlardır. Çünkü beşeri sermayenin ölçümü, çok fazla pratik sorun içermektedir. Bu nedenle, beşeri sermaye yatırımlarını etkileyen sağlık kavramına ilişkin unsurlar ve diğer etkenler göz ardı edilmiştir. Eğitim yatırımları çerçevesinde de, çalışma çağındaki nüfusun ortaokullaşma oranı, beşeri sermaye göstergesi olarak ele alınmıştır (Mankiw vd., 1992, s.419).

Beşeri sermaye birikiminin ilave edildiği Solow büyüme modelinde; $\alpha + \beta < 1$ şeklinde azalan getiri varsayımı yapılmıştır (Mankiw vd., 1992, s.416). Bunun yanı sıra, Mankiw vd.'nin oluşturduğu modelde fiziki ve beşeri sermaye birikimine ayrılan kaynaklardaki ufak bir değişiklik, temel Solow modelinden farklı olarak, işgücü başına çıktıda büyük değişikliklere yol açacaktır (Agénor, 2000, s.456).

Mankiw vd. (1992, s.416); s_k 'yi fiziksel sermayeye ayrılan gelir payı (yani fiziksel sermaye yatırım oranı) ve s_h 'yi de beşeri sermayeye ayrılan gelir payı (yani beşeri sermaye yatırım oranı) şeklinde ifade ederek:

$$\dot{k}(t) = s_k y(t) - (n+g+\delta)k(t)$$

$$\dot{h}(t) = s_h y(t) - (n+g+\delta)h(t) \text{ biçimindeki sermaye birikim eşitliklerine ulaşmışlardır.}$$

Veri Seti

Çalışmada 25 OECD ülkesi (Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık) için 1998-2013 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Y değişkeni GSYİH yıllık büyüme oranını (BÜYÜME), K değişkeni sabit sermaye yatırımlarının GSYİH içindeki oranını (SABİTSER), L değişkeni 15 yaş üstü toplam nüfus içindeki işgücüne katılım oranını (İŞGÜCÜ) ve H değişkeni ise kamu harcamaları içinde eğitime ayrılan payı (BEŞERİSER) ifade etmektedir. Literatürde beşeri sermaye göstergesi olarak çeşitli kavramların ele alındığı gözlenmiştir. Çünkü beşeri sermaye eğitim, sağlık, beslenme, göç gibi çeşitli unsurlardan etkilenmektedir. Bu çalışmada ise beşeri sermaye göstergesi olarak hem verilerin teminini sağlamak hem de ekonometrik analizi daha anlaşılır kılmak için kamu harcamaları içinde

eğitime ayrılan pay kullanılmıştır. Tüm değişkenler oran cinsinden ele alınmıştır ve değişkenlere ilişkin veriler Dünya Bankası (WB) / Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) (2015)'den elde edilmiştir.

Ampirik Sonuçlar

Panel veri analizi ile tahmin edilecek olan büyüme modelinde hem μ_i birim etkileri hem de λ_t zaman etkilerinin olduğu varsayılmış ve bu çerçevede oluşturulan model 'Çift Yönlü Model' olarak nitelendirilmiştir. Mankiw vd. (1992) tarafından oluşturulan büyüme modelinin örnek alındığı bu çalışmada kullanılan ekonometrik model şu şekilde ifade edilmektedir:

$$BÜYÜME_{i,t} = \alpha + \beta_1 SABİTSER_{i,t} + \beta_2 İŞGÜCÜ_{i,t} + \beta_3 BEŞERİSER_{i,t} + \mu_i + \lambda_t + v_{it}$$

25 OECD ülkesinin 1998-2013 yılları arasında panel veri analizi çerçevesinde incelenmesiyle elde edilen ampirik sonuçlar Tablo 1 – Tablo 4'de özetlenmiştir.

Tablo 1.

Tahmin Sonuçları

<i>BÜYÜME</i>	TAHMİNCİLER		
	HEKK	SE	TE
<i>SABİTSER</i>	0.295*** (0.037)	0.263*** (0.043)	0.233*** (0.036)
<i>İŞGÜCÜ</i>	-0.671*** (0.022)	-0.287*** (0.073)	-0.087*** (0.030)
<i>BEŞERİSER</i>	0.341*** (0.063)	0.593*** (0.152)	0.384*** (0.080)
<i>SABİT</i>	-4.522*** (1.462)	7.266 (4.557)	-1.491 (1.837)
<i>F</i>	27.18***	34.38***	-
χ^2	-	-	595.40***
<i>R</i> ²	0.170	0.634	-

*** %1, ** %5, * %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Standart hatalar parantez içerisinde belirtilmiştir.

Tablo 1, BÜYÜME bağımlı değişkeni üzerinde, SABİTSER, İŞGÜCÜ ve BEŞERİSER bağımsız değişkenlerinin etkilerini analiz etmektedir. Üç tahminciye göre de bağımsız değişkenlerin %1 düzeyinde anlamlı olduğu gözlenmektedir. Yalnızca İŞGÜCÜ değişkeni negatif işaretlidir. Bağımsız değişkenlerin birlikte bağımlı değişken üzerindeki anlamlılığını ifade eden F ve Wald χ^2 Testi istatistikleri üç tahminci için de %1 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 2.
F, LM_{BP} ve Hausman Test Sonuçları

	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	Tahminci Tercihi
<i>F Testi</i>	14.453	0.000	SE Tahmincisi
<i>LM_{BP} Testi</i>	958.017	0.000	TE Tahmincisi
<i>Hausman Testi</i>	34.67	0.000	SE Tahmincisi

Tablo 2, panel veri tahmincilerine yönelik tercih testleri sonuçlarını özetlemektedir. HEKK ve SE Tahmincileri arasında tercih yapmak için kullanılan F Testi sonucuna göre uygun tahminci SE Tahmincisidir. HEKK ve TE Tahmincileri arasında tercih yapmak için kullanılan LM_{BP} Testi sonucuna göre uygun tahminci TE Tahmincisidir. SE ve TE Tahmincileri arasında tercih yapmak için kullanılan Hausman Testi sonucuna göre uygun tahminci SE Tahmincisidir. Sonuç olarak F, LM_{BP} ve Hausman Testlerine göre; oluşturulan model için uygun tahmincinin SE Tahmincisi olduğu gözlenmektedir. Uygun tahmincinin SE Tahmincisi olduğuna karar verdikten sonra, SE Tahmincisiyle tahmin edilen modelde değişen varyans ve otokorelasyon olduğu gözlenmektedir. Tablo 3, LM_h ve LM_p Test sonuçlarını özetlemektedir:

Tablo 3.
Değişen Varyans ve Otokorelasyon Varlığının Sınanmasına İlişkin Test Sonuçları

	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
<i>LM_h Testi</i>	288.611	0.000
<i>LM_p Testi</i>	39.372	0.000

Değişen varyans ve otokorelasyon içeren bir model, değişen varyans ve otokorelasyona dirençli (robust) standart hatalar elde edilecek biçimde yeniden tahmin edilmelidir (Yerdelen Tatoğlu, 2013,s.241). Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) SE Tahmincisi ile tahmin edilen bir modelde değişen varyans ve otokorelasyonun birlikte söz konusu olması durumunda parametre tahminlerini değiştirmeyen ancak robust standart hatalar elde etmeye olanak tanıyan bir tahminci geliştirmişlerdir. Bu çerçevede oluşturulan model, Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tahmincisi ile yeniden tahmin edilmektedir. Tablo 4, SE tahmincisi için değişen varyans ve otokorelasyon varlığı altındaki tahmin sonuçlarını özetlemektedir:

Tablo 4.

Değişen Varyans ve Otokorelasyon Varlığı Altında Tahmin Sonuçları

<i>BÜYÜME</i>	SABİT ETKİLER TAHMİNCİSİ		
	Katsayı	t İstatistiği	Olasılık Değeri
<i>SABİT SER</i>	0.263*** (0.073)	3.60	0.001
<i>İŞGÜCÜ</i>	-0.287** (0.124)	-2.31	0.030
<i>BEŞERİ SER</i>	0.593** (0.244)	2.43	0.023
<i>SABİT</i>	7.266 (8.531)	0.85	0.403
<i>F</i>		101.10***	0.000
<i>R²</i>		0.634	

*** %1, ** %5, * %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Robust standart hatalar parantez içerisinde belirtilmiştir.

Ekonometrik analize ilişkin nihai sonuçları özetleyen Tablo 4’de görüldüğü üzere ekonomik büyüme üzerinde sabit sermaye yatırımlarının ve beşeri sermaye yatırımlarının pozitif etkisi vardır. Özellikle bu çalışmanın esas konusunu belirleyen beşeri sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir ve bu etki istatistikî olarak %5 düzeyinde anlamlıdır. Beşeri sermaye yatırımlarındaki %1’lik bir artış ekonomik büyümeyi % 0.593 arttırmaktadır. Ulaşılan bu sonuçlar literatürdeki pek çok çalışma ile uyumludur.

5. Sonuç

Bu çalışmada 1998-2013 dönemi için 25 OECD ülkesindeki GSYİH büyüme oranı üzerinde beşeri sermaye etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi, Mankiw vd. (1992)’nin beşeri sermaye kavramını ekleyerek oluşturdukları Neo-Klasik büyüme modeli çerçevesinde incelenmiştir. Ekonometrik yöntem olarak panel veri analizi kullanılmış ve beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç özellikle OECD ülkeleri gibi gelişmiş ülkelerin beşeri sermayeye verdikleri önemi destekler niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Agénor, Pierre-Richard (2000), *The Economics of Adjustment and Growth*, Academic Press, California.
- Arellano, M. (1987), *Computing Robust Standart Errors For Within Group Estimators*, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49(4), 431-434.
- Asteriou, D.; Agiomirgianakis G.M. (2001), ‘Human Capital and Economic Growth, Time Series Evidence From Greece’, *Journal of Policy Modelling*, Vol.23, pp.481-489.
- Asteriou, D., Hall, S.G. (2007), *Applied Econometrics (Rev. ed.)*, New York: Palgrave Macmillan.

- Afşar, Muharrem (2009), 'Türkiye'de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi', Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.9, No.1, ss.85-98.
- Baltagi, B.H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data* (3rd edition), Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Baltagi, B.H., Li, Q. (1991), A Joint Test For Serial Correlation And Random Individual Effects, *Statistics & Probability Letters*, 11, 277-280.
- Baltagi, B.H., Li, Q. (1995). Testing AR(1) Against MA(1) Disturbances in an Error Component Model, *Journal of Econometrics*, 68, 133-151.
- Becker, Gary S. (1962), 'Investment in Human Capital', *Journal of Political Economy*, Vol.70, No.5, pp.9-49.
- Bils, M., Klenow, P. J. (2000), 'Does Schooling Cause Growth?', *The American Economic Review*, Vol.90, No.5, 1160-1183.
- Cheng, Benjamin S.; Hsu, Robert C. (1997), 'Human Capital And Economic Growth In Japan: An Application Of Time Series Analysis', *Applied Economics Letters*, Vol.4, No.6, pp.393-395.
- Denison, Edward F. (1962), 'Education, Economic Growth, and Gaps in Information', *Journal of Political Economy*, Vol. 70, No. 5, Part 2: Investment in Human Beings (Oct., 1962), pp. 124-128.
- Erlat, H. (2008), *Panel Data: A Selective Survey*, Unpublished manuscript, Middle East Technical University.
- Froot, K.A. (1989), Consistent Covariance Matrix Estimation With Cross-Sectional Dependence And Heteroskedasticity In Financial Data, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 24(3), 333-355.
- Greene, W.H. (2008), *Econometric Analysis* (6th edition), New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Grammy, Abbas P.; Assane, Djeto (1997), 'New Evidence on The Effect of Human Capital on Economic Growth', *Applied Economics Letters*, Vol.4, No.2., pp.121-124.
- Gujarati, D.N., Porter, D.C. (2009), *Basic Econometrics* (5th edition), New York: McGraw-Hill Irwin.
- Hill, R.C., Griffiths, W.E., Lim, G.C. (2011). *Principles of Econometrics* (4th edition). USA: John Wiley & Sons Inc.
- Hsiao, C. (2003), *Analysis of Panel Data* (2nd edition), New York: Cambridge University Press.
- Hsiao, C. (2005), Why Panel Data?, *Institute of Economic Policy Research Working Paper*, 5(33), 1-17.
- Güvel, A. (2011), *Ekonomik Büyüme Kuramları Ulusların Zenginliğinin Dinamikleri*, Karahan Kitabevi, Adana.
- In, Francis; Doucouliagos, Chris (1997), 'Human Capital Formation And Us Economic Growth: A Causality Analysis', *Applied Economics Letters*, Vol.5, No.5, pp.329-331.
- Jaoul, Magali (2004), 'Higher Education, Causality and Growth: A Comparison of France And Germany Before The Second World War', *Compare*, Vol.34, No.1, pp.117-133.
- Johnston, J., Dinardo, J. (1997), *Econometric Methods* (4th edition). USA: McGraw-Hill.

Jones, Charles I. (2007), *İktisadi Büyüme Giriş*, Çev:Sanlı Ateş, İsmail Tuncer, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Kar, M.; Ağır, H. (2003), 'Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi', II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Kocaeli Üniversitesi, 17-18 Mayıs, Derbent-İzmit.

Kesiklioğlu, F.; Öztürk, Z. (2013), Relationship Between Human Capital and Economic Growth: Panel Causality Analysis for Selected OECD Countries, *Journal of Economic and Social Studies*, Vol.3, No.1, pp.152-162.

Kibritçioğlu, Aykut (1998), 'İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri', *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.53, No.1-4, ss.207-230.

Koç, A. (2013), Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Maliye Dergisi*, Sayı 165.

Lucas, Robert E. Jr. (1988), 'On the Mechanics of Economic Development', *Journal of Monetary Economics*, Vol.22, pp.3-42.

Manga, M.; Bal, H.; Algan N., Kandır, D. (2015), Beşeri Sermaye, Fiziksel Sermaye Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Brics Ülkeleri Ve Türkiye Örneği, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:24, Sayı:1,s. 45-60.

Mankiw, Gregory N., Romer, David; Weil, David N. (1992), A Contribution to The Emprics of Economic Growth, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol.107, No.2., pp. 407-437.

Montelis, M. (2004), 'The Analysis of The Relation Between Education And Economic Growth', *Compare*, Vol.34, No.1, pp.103-115.

Nelson, Richard R.; Phelps Edmund S. (1966), 'Investment in Humans, Technological Diffusion, and Economic Growth', *The American Economic Review*, Vol.56, No.1/2, pp.69-75.

Özşahin, Ş.; Karaçor Z. (2013), Ekonomik Büyümenin Belirleyicilerinden Biri Olarak Beşeri Sermaye: Yükseköğrenimin Türkiye Ekonomisi İçin Önemi, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, s.148-162.

Rao, B. Bhaskara; Vadlamannati, Krishna C. (2010), 'The Level And Growth Effects Of Human Capital İn India', *Applied Economics Letters*, Vol.18, No.1, pp.59-62.

Rogers, W.H. (1993), Regression Standard Errors in Clustered Samples, *Stata Technical Bulletin*, 13, 19-23.

Saygılı, Ş.; Cihan, C. (2006), 'Türkiye Ekonomisinde Beşeri Sermaye-Verimlilik İlişkisi', *İşletme ve Finans: Türkiye'de Büyüme Sorunsalı ve Gelecek*, Sayı 240, ss.18-35.

Saxton, J. (2000), 'Investment in Education: Private and Public Returns', *Joint Economic Committee United States Congress*, pp.1-15.

Schultz, Theodore W. (1961), 'Investment in Human Capital', *The American Economic Review*, Vol.51, No.1, pp.1-51.

Serel, Hicran; Masatçı, Kaan (2005), 'Türkiye'de Beşeri Sermaye Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi', *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt.19, Sayı.2, ss.49-58.

Teles, Vladimir K.; Joiozo, Renato (2011), 'Human Capital and Innovation: Evidence From Panel Cointegration Tests', *Applied Economics Letters*, Vol.18, No.17, pp.1629-1632.

Umutlu, G.; Yılmaz F.A., Günel S. (2011), *Ekonomik Büyüme Farklılıklarının İncelenmesi: OECD Ülkeleri İçin Bir Uygulama*, Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Vol.16, No.22.

Yaylalı, M.; Lebe, F. (2011), 'Beşeri Sermaye İle İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi', *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt.XXX, Sayı.I, ss.23-51.

Yerdelen Tatoğlu, F. (2013), *Panel Veri Ekonometrisi, Stata Uygulamalı (2.bs.)*, İstanbul: Beta Basım.

Wooldridge, J.M. (2013), *Introductory Econometrics, A Modern Approach (5th edition)*. South-Western: Cengage Learning.

World Bank (2015). *World development indicators*. Retrieved August 1, 2015, from <http://data.worldbank.org/indicator>

J-EĞRİSİ ETKİSİNE DAİR LİTERATÜR TARAMASI*

Emine AKTUNÇ DEMİRBAŞ***

ÖZET

Bu çalışmanın amacı J eğrisinin kısa dönem ve uzun dönem dinamikleri üzerine yapılan analizlere dair bir literatür taraması sağlamaktır. Bu konuda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan ampirik çalışmalar devalüasyon ya da paranın değer kaybetmesinin (depreciation) ticaret dengesi üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu doğrulamaktadır. J eğrisi etkisinin geçerliğini farklı teknik ve modeller kullanarak test eden analizleri inceleyen bu çalışma, devalüasyon ya da döviz kuru değişikliklerinin ticaret dengesi üzerindeki etkisinin ve J eğrisi etkisinin ülkelere ve ülkelerin ticaret şekillerine göre farklı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Devalüasyon, Ticaret Dengesi, J-Eğrisi.

A REVIEW OF LITERATURE ON THE J-CURVE EFFECT

ABSTRACT

The purpose of this study offers a literature review is done on the dynamic of the short-run and long-run analysis of J-curve. The emprical studies conducted on this issue in different developed and developing countries confirms that there is a significant impact of devaluation or depreciation on the trade balance. This study which is the views of analysis testing the validity of the J curve by using different kinds of techniques and models shows that the effects of the devaluation or the exchange rate changes on the trade balance are different depending on the countries and their trade patterns.

Keywords: Devaluation, Trade Balance, J-Curve.

GİRİŞ

Dış ticaret hadleri ve ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi anlamak başarılı bir ticaret politikasının anahtarıdır. Ancak ticaret hadlerindeki arzulan değişiklikleri, ticaret engelleri ya da korumacılık gibi politikaların sağlayıp sağlamayacağı net değildir. Bu nedenle, dış ticaret hadlerini ve dış ticaret dengesini iyileştirmeye yönelik yapılan çalışmaların çoğu; devalüasyon, Marshall-Lerner (ML) koşulu ve J eğrisi etkisi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Devalüasyon, sabit kur rejimi uygulayan ülkelerin dış ticaret dengesizliğini gidermek amacıyla politika yapıcılar tarafından, uluslararası piyasalarda ülke parasının değerinin düşürülmesi şeklinde gerçekleşen bir yöntemdir. Bu

* Bu çalışma, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında hazırlanan "Doğu Asya Ülkelerinin Döviz Kuru Politikaları ve İhracat Üzerine Etkileri" başlıklı Yüksek Lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

**Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

***e.aktuncdemirbas@gmail.com

yönteme, aşırı değerlenmiş (overvaluation) ulusal paranın değerini düşürmek, uluslararası rekabet gücünü ve dolayısıyla da ihracatı arttırmak için başvurulmaktadır (Reinhart, 1995, s.290-309).

Devalüasyon ile birlikte ulusal paranın değer kaybetmesi sonucunda ülkenin yerli mallarına ait fiyatlar yabancı mal fiyatlarına göre ucuzlamaktadır. Bu durum, zamanla ihracatın artması ve ithalatın düşmesine neden olarak ödemeler dengesinde meydana gelen açığın kapanmasını sağlamaktadır (Bahmani-Oskooee & Niromond, 1998, s.101-109). Ancak bu açığın kapanması, devalüasyonun yapıldığı zamanın ve devalüasyon oranının doğru seçilmesine, yurtiçi ve yurtdışı mal arz ve talep esnekliklerinin toplamının bire eşit ya da birden büyük olması şartlarına yani devalüasyonun Marshall-Lerner koşulu ile bir arada gerçekleşip gerçekleşmemesine göre değişmektedir (Junz & Rhomberg, 1973; Bahmani-Oskooee, 1985).

Marshall-Lerner koşulu; devalüasyon ya da paranın değer kaybetmesi (depreciation) sonucunda ihracatın artarak dış dengesizliklerin giderilmesi için gerekli bazı şartların ne olduğunu belirten teorik bir yaklaşımdır. Bu koşula göre ithalat ve ihracat mallarının arz esnekliği sonsuz kabul edilmektedir. Yani yurtiçinde ihraç malları, yurtdışında da ithal malları üretimlerinin istenilen miktarda ve zamanda arttırılabildiği öngörülmektedir. Marshall-Lerner koşuluna göre sadece ihracat ve ithalata yönelik mal talep esneklikleri göz önünde bulundurulmaktadır. Bu koşula göre devalüasyon, ithalat (E_m) ve ihracat (E_x) talep esnekliklerinin mutlak büyüklüklerinin toplamının birden büyük olması halinde dış ticaret dengesini pozitif yönde geliştirecektir (Junz ve Rhomberg, 1973, s.412-418). Ancak Magee (1973), bu pozitif etkinin bütün zamanlar için geçerli olmadığını ileri sürmüştür. Devalüasyon ya da paranın değer kaybetmesi sonucunda ticaret dengesinin uzun dönem ve kısa dönem etkilerinin ayırt edilmesi gerektiğini öngörmüştür. Nitekim bunun üzerine yapılan birçok çalışma da devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisinin pozitif ya da negatif olmasının kısa ve uzun dönemler de farklı olduğunu göstermiştir (Arize, 1994, s.1-9).

Döviz kuru değişikliği ile birlikte değişen nispi fiyatlara tüketicilerin ve üreticilerin tepki vermesi hemen olmamakta, belli bir zaman almaktadır. Nispi fiyatlardaki değişikliklere ithalat ve ihracatın uzun sürede tepki verdiği bu durum, değişen fiyatlar karşısında üretici ve tüketicilerin gerekli ayarlamaları yapmasının zaman alması sonucunda ortaya çıkmaktadır (Junz & Rhomberg, 1973; Magee, 1973). Bazı ekonomistlere göre bu süre beş yıl iken bazılarına göre birkaç yıldır. Nakliye süresi, siparişteki sıkı şartnameler, ithalatçı ve ihracatçı arasında kurulan iyi ilişkinin bozulmasında her iki tarafın da isteksiz olması gibi bazı durumlar bu gecikmelerin sebeplerindedir (Marwah & Klein, 1996, s.523-539). Ayrıca uluslararası ticaretteki sözleşmelerin varlığı da bu zaman ayarlamalarının sebebi olarak gösterilmektedir (Liew, Lim & Hussain, 2003, s.1-11).

Zaman ayarlamalarının dayandığı sebeplerden ötürü ithal ve ihraç mallarının talep esneklikleri, kısa dönemde katı olmakla birlikte uzun dönemde daha esnek olabilmektedir. Bu zamanlama farkından dolayı ortaya çıkan etkiyi, ekonomistler “J eğrisi hipotezi” olarak adlandırmıştır. J eğrisi hipotezine göre ulusal para birimi değerindeki azalma (depreciation) ya da devalüasyon karşısında dış ticaret dengesinin kısa dönemdeki tepkisi negatif olurken uzun dönemde pozitif olacaktır (Bahmani-Oskooee & Ratha, 2004, s.1377-1398).

Uluslararası rekabet gücü kazanmak ve ticaret dengesini iyileştirmek amacıyla, bir ülke kendi para birimini devalüe edebilmektedir. Ancak devalüasyon yapan bütün ülkeler dış ticaret dengelerinde kısa dönem ve uzun dönem dinamikleri için aynı deneyimi yaşamazlar.

Araştırmacılar eski yaklaşımları geliştirmek ve literatür de en son gelişmeler doğrultusunda yeni yaklaşımları tanıtmak için çeşitli analizlerde bulunmuştur. J eğrisi hipotezinin ileri sürülmesinden sonra çok sayıda araştırmacı tarafından neredeyse her ülke için bu hipotez test edilmiştir (Bahmani-Oskooee & Ratha, 2007, s.1-13). J eğrisi hipotezini analiz eden çalışmaların çoğu toplam ticaret verilerinin kullanıldığı ya da ikili (bilateral) ticaret verilerinin kullanıldığı iki kategoriden birine dahildir (Bahmani-Oskooee & Ratha; 2004, s.1378). Bu çalışmada bu kategorilere dahil çalışmalar karışık olarak incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Bahmani-Oskooee (1985), Yunanistan, Hindistan, Kore ve Tayland ülkelerinde yapılan devalüasyon sonrasında J eğrisi etkisinin varlığını araştırmıştır. 1973-1980 yıllarına ait üçer aylık verilerle yapılan analiz zaman serisi Almon çokterimli gecikmeli model ile tahmin edilmiştir.

$$TB_t = a_0 + a_1Y_t + a_2YW_t + a_3M_t + a_4MW_t + \sum(\beta_i \left(\frac{E}{P}\right) t - i) + u_t$$

Modeldeki (TB_t), ihracatın ithalatı aşan ticaret dengesi; (E/P), döviz kuru değişkeni; (YW), dünya milli geliri; (M_t), yurtiçi yüksek güçlü para düzeyi; (MW_t), dünyanın geri kalan güçlü para düzeyini; (u_t) ise hata terimini ifade etmektedir. Bu değişkenler ile devalüasyon ya da döviz kuru değişikliklerinin etkisi Kruger (1983) tarafından yapılan çapraz tabanlı analiz ile tahmin edilmiştir. Bahmani-Oskooee (1985) yaptığı tahmin sonucunda, ticaret dengesinin bozulma süresi diğer ülkelerden farklı olsa da Yunanistan, Hindistan ve Kore için J eğrisi etkisinin varlığını destekler kanıtlar bulmuştur. Ancak uzun dönemde sadece Tayland için ticaret dengesi üzerinde pozitif gelişmeye rastlanmıştır.

Bahmani-Oskooee (1991), 8 az gelişmiş ülkenin reel döviz kurunun değer kaybetmesinin ya da devalüasyonun ticaret dengeleri üzerindeki etkisini, 1973-1988 yıllarına ait üçer aylık veri seti üzerinde ADF birim kök testi ve eşbütünlük testi ile analiz etmiştir. Bu analize göre öncelikle Marshall-Lerner koşulunun, ticaret dengesi üzerinde uzun dönem etkisini sağlayan birincil kaynak olduğu görülmüştür. Ve buna bağlı olarak da devalüasyonun ticaret dengesini uzun dönemde geliştirdiği tespit etmiştir.

Bahmani-Oskooee ve Alse (1994), 19 gelişmiş ve 22 az gelişmiş ülkenin reel efektif döviz kuru ve ticaret dengesi üzerine yaptıkları çalışmada 1971-1990 yıllarına ait üçer aylık verilere Engle-Granger eşbütünlük testi tekniğini uygulamışlardır. Kosta Rika, Brezilya ve Türkiye'nin ticaret dengesi üzerinde devalüasyonun uzun dönem etkisinin pozitif olduğu; İrlanda'nın ticaret dengesi üzerinde ise negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ancak devalüasyonun ticaret dengesi üzerinde uzun dönem etkisine Kanada, Danimarka, Almanya, Portekiz, İspanya, Sri Lanka, İngiltere ve ABD

için rastlanmamıştır. Hata düzeltme modelinden elde edilen bulgulara göre J eğrisi etkisi sadece Kosta Rika, İrlanda, Hollanda ve Türkiye için geçerlidir.

Reinhart (1995), ampirik literatürün yaygın olarak kanıtladığı nispi fiyatların, ticaret akışı üzerinde önemli bir rol oynadığı ve sonuç olarak devalüasyon sonrasında ihracatın artarak ticaret dengelerini düzeltereğine dair görüşü; 1968-1992 yılları için Asya, Latin Amerika ve Afrika'daki bazı gelişmekte olan ülkeler için analiz etmiştir. Bu analizi, zaman serisi verilerini kullanarak, ADF birim kök testi, eşbütünlük testi ve OLS yöntemi ile tahmin etmiştir. Yapılan testler genel olarak literatürü destekler nitelikte sonuç vermiştir. Yani, devalüasyonun dış ticaret dengesi ve ihracattaki gelişmeyi uzun dönemde arttırdığı sonucu, Asya ve Latin Amerika ülkeleri için geçerlidir. Ancak bu sonuç Afrika ülkeleri için geçerli değildir.

Baharumshah (1996) ise çalışmasında, Malezya ve Tayland'ın ABD ve Japonya ile ikili ticaret dengelerini etkileyen temel makroekonomik faktörleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla model, sınırsız VAR modelinde 1980-1996 yılları arası üçer aylık frekans veriler kullanılarak tahmin edilmiştir. Ayrıca seriler arasındaki uzun dönem ilişkisi belirlemek için Johansen eşbütünlük testi uygulanmıştır. Johansen eşbütünlük testi sonuçları, ticaret ve üç makro değişken arasında istikrarlı bir uzun dönem ilişkinin varlığını göstermiştir: Kur, yurtiçi gelir ve yabancı gelir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulardan ilki, döviz kurunun değer kaybetmesi bu ülkelerin ticaret dengelerini uzun dönemde pozitif etkilemiştir. Ancak bu etki malların çeşidine, ülkelerin gelişmişlik düzeyine ve rekabet gücüne göre farklı zamanlarda meydana gelebilmektedir. İkinci bulgu ise; devalüasyon ve ticaret dengeleri arasındaki bu ilişki kısa dönemde tam olarak tespit edilememiş olmasına rağmen bazı durumlarda ise devalüasyon sonrası ekonomi çok hızlı olarak buna tepki verebilmektedir. Ayrıca, Malezya ve ABD arasında uzun dönem ilişkiye rastlanmış ancak devamında J eğrisi etkisinin varlığı tespit edilememiştir.

Zhang (1996) değişkenler arasındaki etkileşimi Engle-Granger ve Johansen eşbütünlük tekniklerini kullanarak yaptığı çalışmada Çin'in ticaret dengesi ve RMB arasındaki dinamik ilişkiyi 1991-1996 dönemlerindeki fiyat/miktar unsurlarını ve kur sisteminin daha esnekleşmiş olmasını göz önüne alarak analiz etmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, modern teorisinin kabul ettiği döviz kuru ve ticaret dengesi arasındaki güçlü ilişki desteklemiştir. Bunun yanı sıra J eğrisinin yokluğu, Çin'in ticaret dengesinde, ithalat ve ihracat hacimleri ve fiyatlar arasındaki tek yönlü nedensellik tarafından desteklenmiştir. Sonuç olarak elde edilen bulgulara göre döviz kurundaki değişimler ticaret hareketlerinin nedenidir. Fakat RMB'deki değişimlerin ticaret dengesini daha az olasılıkla iyileştirdiği görülmektedir. Mevcut ekonomik sistemde, RMB'nin devalüe edilmesi, diğer ekonomik politikalar eşlik ettiği takdirde Çin'in ticaret dengesini geliştirecektir.

Marwah ve Klein (1996), cari hesaplar dengesi üzerinde ticaretin, döviz kuruna gecikmeli reaksiyonlar verdiği bilinen Kanada ve ABD piyasalarında meydana gelen fiyat değişimleri karşısında önemli ticaret ortakları ile olan ticaret büyüklüklerinin etkilenip etkilenmediğini OLS ile tahmin etmiştir. Elde edilen tahmin sonucunda, her ülkenin verdiği tepkilerin benzer olduğu ve J eğrisinin varlığı tespit edilmiştir. Buna göre, fiyat değişimleri karşısında ABD ve Kanada'nın önemli ticaret partnerleri ile olan ticaret

dengeleri önce kötüleşmiş sonra tekrar iyileşme göstermiştir. Ancak başlangıçtaki ayarlama sürecindeki negatif etkinin Kanada’da daha derin olduğu tespit edilmiştir.

Zhang (1999), Çin’in döviz kuru reformlarının uzun dönem etkisini, 1986-1997 dönemlerine ait üçer aylık veriler ile döviz kuru, yurtiçi gelir ve yabancı gelirin bir fonksiyonu olduğu ticaret dengesi ile olan ilişkiyi göz önüne alarak incelemiştir. Johansen eşbütünleşme testi ile tahmin edilen model, bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını tespit etmiştir. Yani, Çin’in döviz kuru değişimlerinin uzun dönemdeki etkilerinin pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak tahmin edilen model, kısa dönem için J eğrisi etkisinin söz konusu olmadığını da göstermiştir.

Wilson (2000)’ın çalışmasının amacı ise reel ticaret dengesi ve reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi Kore’nin ABD ve Japonya ile olan ikili ticareti üzerinde Rose ve Yellen (1989)’nın modelinden hareketle 1970-1996 yıllarına ait veri setini kullanarak test etmektir. ADF birim kök testi, Granger ve Johansen eşbütünleşme testi ile analiz edilen veri setine göre Kore’nin ABD ve Japonya ile olan ikili ticareti üzerinde J eğrisi etkisi geçerli değildir.

Bahmani-Oskooee ve Kantipong (2001) çalışmalarında öncelikle, ABD ve onun en büyük beş ticaret partneri arasındaki ikili ticarete J eğrisinin varlığını araştırmıştır. İkinci olarak da Tayland ve onun büyük ticaret partnerleri olan Almanya, Japonya, Singapur, İngiltere, ABD arasındaki ikili ticarete J eğrisinin varlığını test etmiştir. Analizde, Rose ve Yellen (1989)’in standart iki ülke ticaret modeli kullanılmıştır:

$$\ln TB_{ij} = a + b \ln Y_{THi} + c \ln Y_{ij} + d \ln REX_{jt} + \varepsilon_t$$

Burada, yerli ülke Tayland; j, onun ticaret partneridir. TB_j , ticaret dengesi olarak tanımlanan bu seri Tayland’ın j ülkesine ihracatının onun j ülkesine olan ithalatına oranıdır; Y_{TH} , Tayland’ın reel gelir endeksi; Y_j , Tayland’ın ticaret partneri j’nin reel gelir endeksi; REX_j , Tayland ve ticaret partneri j’nin arasındaki ikili döviz kurudur. Bu model, 1973:1-1997:4 üçer aylık verileri kullanılarak Pesaran ve Shin eşbütünleşme testi ile tahmin edilmiştir. Tahmin sonrasında Tayland’ın ABD ve Japonya ile olan ikili ticaretinde J eğrisi etkisinin varlığı tespit edilmiştir. Ancak Tayland’ın Almanya, Singapur ve İngiltere ile ikili ticaretinde böyle bir ilişkiye rastlanmamıştır. ABD dolarının 1971’de devalüe edilmesinden sonra 1972 yılında ticaret dengesinde iyileşme görülmemiştir. Ticaret hadleri önce bozulmuş sonra ise gelişmiştir. Devalüasyon sonrası etkilerin kısa ve uzun dönem olarak ayırt edilmesi gerektiğini öne süren literatüre göre, döviz kurunun değer kaybetmesi sonrasında bazı zamanlar, eski fiyatların katılığı ve sözleşmeler nedeniyle kısa dönemde ticaret dengesinde önce kötüleşme görülürken uzun dönemde bu kötüleşme yerini iyileşmeye bırakır (Magee, 1973, s.303-323).

Bahmani-Oskooee (2001), Orta Doğu ülkelerinin ticaret dengelerinin, devalüasyon ya da ulusal paranın değer kaybı sonrasında nasıl etkilendiğini analiz etmiştir. Bu analiz, 1971-1994 dönemleri için reel efektif döviz kuru ve ticaret dengesini arasındaki uzun dönem ilişkisi Johansen ve Juselius’un eşbütünleşme tekniği ile analiz edilmiştir. Bu analizde, Rose ve Yellen (1989) tarafından üretilen model kullanılmıştır:

$$\log(M/X)_t = a + b \ln \log Y_t + c \ln YW_t + d \ln EX_t + \varepsilon_t$$

burada M, nominal ithalat; X, nominal ihracat; Y, reel yurtiçi gelir endeksi; YW, reel yabancı gelir endeksi; EX, reel efektif döviz kuru endeksidir. Bu değişkenler ile yapılan tahminler sonucunda 11 Orta Doğu ülkesinde meydana gelen devalüasyon ya da döviz kuru değer kaybı sonrasında uzun dönemde ticaret dengesinin pozitif yönde etkilenmiş olduğu ve geliştiği tespit edilmiştir.

Wilson (2001), Singapur, Malezya ve Kore'nin ikili ticaretini, bu üç ülkenin ticaret partnerleri olan ABD ve Japonya ülkeleri için incelemiştir. Model tahminini, 1970-1996 yıllarına ait üçer aylık veriler üzerinde Engle-Granger ve Johansen eşbütünlük testi ve hata düzeltme modeli teknikleri ile yapmıştır. (X-M)/CPI bağımlı değişkeni ve yurtiçi gelir, yabancı milli gelir ve ikili reel döviz kuru bağımsız değişkenlerini kullanarak elde ettiği model ile yaptığı tahmin sonucunda, bu ülkeler arasında uzun dönem ilişkisi ve J eğrisi etkisine dair herhangi bir kanıt bulamamıştır.

Lal ve Lowinger (2002a), J eğrisi etkisini araştırdığı çalışmasını; Güney Asya ülkelerinden Afganistan, Bangladeş, Bhutan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan, Sri Lanka üzerine yapmıştır. Nominal döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki kısa ve uzun dönem etkisini inceleyen araştırmacılar 1985-1998 yıllarında ulusal paranın değer kaybetmesi ile önce ticaret dengesinin kötüleştiği ancak uzun dönemde iyileşme gösterdiği sonucunu elde etmiş ve J eğrisi etkisinin bu ülkeler için geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Lal ve Lowinger (2002b), Endonezya, Japonya, Kore, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland'ı kapsayan yedi Doğu Asya ülkesinin ticaret dengelerinin belirleyicilerini eşbütünlük testi, hata düzeltme modeli ve etki-tepki fonksiyonlarını kullanarak incelemiştir. Bu çalışmada; ülkelerin ticaret dengeleri, kendi reel efektif döviz kurlarına, ülkenin toplam gelirine ve ülkenin en önemli ticaret ortaklarının ağırlıklı toplam gelirine bağlı olarak ölçülmüştür.

$$\ln(M/X)_{jt} = \beta_0 + \sum \beta_1 \ln(REER)_{jt} + \sum \beta_2 \ln(WGDP)_{jt} + \sum \beta_3 \ln(GDPC)_{jt} + \mu_{jt}$$

burada;

$$\ln(M/X)_{jt} = t \text{ zamanında } j \text{ ülkesinin ihracatının ithalatı oranının logaritması}$$

$$\ln(REER)_{jt} = t \text{ zamanında } j \text{ ülkesinin reel efektif döviz kurunun logaritması.}$$

Reel efektif döviz kuru, $\sum \theta_{js1995} (E_{jst}/P_{jt}) / (1/P_{st})$ olarak hesaplanmış, burada θ_{js1995} ; 1995 yılında bu ülkelerin en büyük ihracat ortakları için j ülkesinin toplam ihracatında, j ülkesinin ihracat ortaklarının payıdır. E_{jst} ; t zamanında j ülkesinin ihracat ortağı s ile arasındaki ikili nominal döviz kuru; ve P_{jt} ve P_{st} ; j ülkesinin ve ülke j'in ihracat ortağı s'nin sırasıyla t zamanda toptan eşya fiyat endeksi rakamlarıdır (1995 =100).

$\ln(WGDP)_{jt}$ = t zaman periyodunda, j ülkesinin en büyük 15 ihrac pazarlarındaki ağırlıklı GSYİH'nin logaritması. Bu seri, $\ln(WGDP)_{jt} = \sum \theta_{js1995} GDP_{st}$ olarak hesaplanmış; burada θ_{js1995} ; 1995 yılında bu ülkelerin en büyük ihracat ortakları için j ülkesinin toplam ihracatında, j ülkesinin ihracat ortaklarının payıdır. GDP_{st} , t zamanda s ülkesinin GSYİH'dir.

$\ln(GDPC)_{jt}$ = 1995 döviz kurunda, t zamanda j ülkesinin GSYİH'nin logaritması.

$$\mu_{jt} = t \text{ zamanda } j \text{ ülkesinin hata terimi.}$$

1980-1998 arası üçer aylık verileri kapsayan bu araştırma, J eğrisinin varlığını desteklemiştir. Ancak ülkeler arasında J eğrisi etkisinin derecesinin ve süresinin farklılaştığını da göstermiştir.

Bahmani-Oskooee ve Goswami (2003), J eğrisi etkisini Japonya ve onun dokuz ticaret partneri ile arasındaki ticaret dengesini, 1973-1998 ikili ticaret verilerini kullanarak analiz etmiştir. Bu çalışmada, Bahmani-Oskooee ve Brooks (1999)'ın geliştirdiği ikili ticaret modeli kullanılmıştır;

$$\text{Log}TB_{ij} = \alpha + \beta \text{Log}Y_{St} + \gamma \text{Log}Y_{ij} + \lambda \text{Log} REX_{jt} + \epsilon_{it}$$

Pesaran eşbütünleşme tekniği ile tahmin yapılan analiz sonucunda kısa dönemde J eğrisi etkisine rastlanmamış fakat uzun dönemde Japonya'nın Kanada, ABD ve İngiltere ile olan ikili ticaretinde J eğrisi etkisine rastlanmıştır. Ayrıca, Japonya'nın İtalya ve Almanya ile arasındaki ikili ticarete Yen'in değer kaybetmesi sonrası J eğrisi etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Onafowora (2003), ABD ve Japonya ile ikili ticaret yapan Tayland, Malezya, Endonezya arasında yapılan ikili ticarete döviz kuru değişikliklerinin ticaret dengesi üzerindeki etkisini 1980-2001 yılları için analiz etmiştir. Eşbütünleşme testi ile yaptığı analiz sonucunda J eğrisi etkisinin varlığını ve uzun dönemde Marshall-Lerner koşulunun sağlandığını tespit etmiştir.

Rehman ve Afzal (2003), bu çalışmada Pakistan'ın ticaret dengesi üzerinde Marshall-Lerner koşulu ve J eğrisi etkisinin geçerliliğini ARDL, OLS ve eşbütünleşme testi aracılığıyla analiz etmiştir.

$$\ln TB_t = a + a_1 \ln Y_t + a_2 \ln Y_t^* + a_3 REX_t + \epsilon_t$$

Bahmani-Oskooee ve Brooks (1999)'ın geliştirdiği ikili ticaret modelinin kullanıldığı analizde, modeli 1972-2002 periyoduna ait üçer aylık veri seti ile tahmin etmişlerdir. Analiz sonucunda, Pakistan'ın ticaret dengesi üzerinde Pak Rupesinin değer kaybetmesinin kısa ve uzun dönem etkisi J eğrisinin geçerliliğini destekler nitelikte elde edilmiştir. Ancak uzun dönem etkisi tam olarak beklenen düzeyde iyileşme göstermemiştir.

Ahmad ve Yang (2004), Çin'in G-7 ülkeleri ile ikili ticareti üzerinde ulusal paranın değer kaybetmesi sonucunda J eğrisini olup olmadığını zaman serisi veri analizini kullanarak araştırmıştır. 1974-1994 yıllık verileri üzerine birim kök ve eşbütünleşme testi yaptıkları analizle paranın değer kaybetmesinin nihai olarak ticaret dengesini geliştirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Ancak kısa dönem etkisinin J eğrisi etkisi ile örtüşmediğini tespit etmiştir.

Narayan (2004) çalışmasında, 1970-2000 döneminde Yeni Zelanda için ticaret dengesinin reel efektif döviz kuru (REER), yabancı gelir ve yurtiçi gelir ile arasındaki herhangi bir eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını test etmiştir. Ayrıca bu değişkenler arasındaki gündelik ilişkinin yönünü incelemiş, REER'deki şokların ticaret dengesini etkileyip etkilemediğini bulmak ve J eğrisinin varlığını belirlemek için etki tepki analizi uygulamıştır. Bu makale Rose ve Yellen (1989) tarafından öne sürülen, yapısal olmayan azaltılmış form yaklaşımını benimsemiştir. Buna göre modelde, reel efektif döviz kuru,

reel yurtiçi gelir ve reel yabancı gelir, reel ticaret dengesinin doğrudan bir fonksiyonudur. Ayrıca bazı yeni çalışmalarda (Singh, 2002; Lal ve Lowinger 2002; Wilson ve Tat, 2001'e bakınız) kullanılan modelin fonksiyonel şekli şudur:

$$ME_t = f(REER_t, DY_t, FY_t)$$

Burada;

ME = t zamanda ihracatın ithalata oranı

REER= t zamanda reel efektif döviz kuru

DY = t zamanda yurtiçi gelir (GSYİH)

FY = t zamanda sanayileşmiş ülkelerin geliri

Modelin uzun dönem eşbütünleşme vektörü aşağıdaki formu alır:

$$\ln ME_t = \beta_0 + \beta_1 \ln REER_t + \beta_2 \ln DY_t + \beta_3 \ln FY_t + \varepsilon_t$$

burada ε_t , rassal hata terimidir ve modelde bütün değişkenlerin logaritması alınmıştır. Eşbütünleşme testi, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığını tespit etmek için uygulanmıştır. Sonuçlar, yukarıda belirtilen değişken arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu; ticaret dengesi ve yabancı gelir arasındaki her iki yönde sıradan bir bağlantı olduğunu ve Yeni Zelanda'nın para biriminin değer kaybetmesi durumunda Yeni Zelanda'nın ticaret dengesinin J eğrisi şeklinde hareket ettiğini göstermektedir.

Goswami ve Talukdar (2005), Avustralya ve 23 ticaret partneri ülke ile arasındaki paranın değer kaybetmesi ve ikili ticaret arasındaki J eğrisi etkisini 1973-2001 yılları için araştırdığı çalışmada Bahmani-Oskooee ve Ratha (2007)'nin çalışması ile ortak sonuçlar elde etmiştir. Bu çalışmaya göre, Avustralya'nın 23 ticaret partnerinden bazıları ile olan ikili ticaretinde J eğrisi etkisi geçerli iken bazıları için geçerli değildir.

Moura ve Silva (2005) çalışmalarında Brezilya'nın ticaret dengesi için Marshall-Lerner koşulu ve J eğrisi etkisinin geçerliliğini analiz etmiştir. Birim kök testi, hata düzeltme modeli, eşbütünleşme testi, etki-tepki analizi ve VAR analizini 1990-2003 yıllarına ait veri seti üzerinde test etmişlerdir. Test sonuçlarına göre Brezilya ticaret dengesi için Marshall-Lerner koşulu ve J eğrisi etkisinin uzun dönem koşulu geçerlidir ancak kısa dönem koşuluna dair bir kanıt bulunmamıştır.

Bahmani-Oskooee ve Ardalani (2007), döviz kurunun değer kaybetmesinin ticaret dengesi üzerindeki uzun dönem ve kısa dönem etkisini iki grup olarak test ettikleri çalışmada birinci grupta, bir ülke ve bu ülkenin dünyanın diğer ülkeleri ile arasındaki toplam ticaret hacmi, ikinci grupta ise bir ülkenin kendi ticaret partnerleri ile olan ikili ticaret hacmi araştırılmıştır. Her iki grup üzerine yapılan analizlerin sonucu elde edilen bulgular farklıdır. Yani bazı durumlarda J eğrisi etkisi geçerli iken bazı durumlarda J eğrisi etkisi geçerli değildir. Ayrıca, paranın değer kaybetmesinin uzun ve kısa dönem etkilerinin ABD'deki 66 endüstri için Ocak 1991-Ağustos 2002 aylık verileri kullanılarak araştırıldığı makalede J eğrisi hipotezinin 6 endüstride görüldüğü ve 22 endüstride de reel değer kaybının uzun dönem pozitif etkisinin olduğu analiz edilmiştir.

Kimbugwe (2006), Türkiye ile 9 ticaret partneri arasındaki ikili ticaret dengesi üzerinde J eğrisi etkisini 1960-2000 dönemleri için araştırmıştır. Ticaret dengesinin

doğrudan reel döviz kuru, yerli ve yabancı gelirin bir fonksiyonu olarak tanımlanan model üzerinde yapılan ARDL, hata düzeltme modeli ve eşbütünleşme testi değişkenler arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Genelleştirilmiş etki-tepki analizi, hata düzeltme modeli ve VAR analizi sonucunda ise Türk Lirasında meydana gelen değer kaybının uzun dönemde ticaret dengesini iyileştirdiği tespit edilmiş ancak Türkiye'nin ikili ticareti üzerinde J eğrisi etkisini tamamen destekleyen bir kanıt rastlanmamıştır.

Bahmani-Oskooee ve Ratha (2007)'nin çalışmasını amacı, İsveç'in ticaret dengesinde İsveç Kronunun değer kaybetmesinin uzun dönem ve kısa dönem etkileri ile birlikte İsveç ve onun 17 ticaret partneri ile olan ikili ticareti üzerindeki J eğrisi etkisini analiz etmektir. Bu çalışmada model olarak Bahmani-Oskooee ve Brooks (1998)'in düzenlediği ikili ticaret modeli kullanılmıştır:

$$\text{LogTB}_{ij} = \alpha + \beta \text{LogY}_{st} + \gamma \text{LogY}_{ij} + \lambda \text{Log REX}_{jt} + \epsilon_{it}$$

Eşbütünleşme ve hata düzeltme tekniği ile tahmin edilen bu model sonucunda, İsveç Kronunu değer kaybetmesinin İsveç'in 14 ticaret partneri ile ikili ticareti üzerinde kısa dönem etkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Burada, J eğrisi etkisi sadece İsveç'in beş ülke ile olan ikili ticaretinde görülmektedir. Bu ülkeler, Avusturya, Danimarka, İtalya, Hollanda ve İngiltere'dir.

Ratha ve Kang (2007), Güney Kore'nin 1980-2005 yıllarına ait ticaret verilerini kullanarak 1997 finansal krizi sonrası 8 ticaret partneri ile olan ticaret dengesi üzerinde J eğrisi etkisini araştırmıştır. ARDL, hata düzeltme modeli ve VAR analizi sonucunda G. Kore'nin ABD ve Endonezya gibi büyük birkaç partneri ile olan ticaret dengesinde J eğrisi etkisi tam olarak görülmüştür. Ancak bu etkinin kriz sonrası dönemde kriz öncesi dönemden daha belirgin olduğu sonucu elde edilmiştir.

Hsing (2008) çalışmasında Şili, Ekvator, Uruguay, Arjantin, Brezilya, Kolombiya ve Peru gibi 7 Latin Amerika ülkesi için J eğrisi etkisini araştırmıştır. VECM ve genelleştirilmiş etki-tepki analizinin 1997-2007 yıllarına ait veriler üzerinde araştırıldığı uygulama ile devalüasyon sonrası ulusal paranın değer kaybetmesi sonucunda Şili, Ekvator ve Uruguay ticaret dengesinde J eğrisi hipotezine ait göstergelerin gerçekleştiği ancak Arjantin, Brezilya, Kolombiya ve Peru üzerinde gerçekleşmediği tespit edilmiştir.

Bahmani-Oskooee ve Bolhasani (2008), Kanada Dolarındaki değer kaybının ticaret dengesi üzerindeki etkisini incelemiştir. Kanada ile dünyadaki diğer ülkeler ve en büyük ticaret partneri ABD arasındaki ticaret dengesi üzerinde J eğrisi etkisinin varlığının 152 sektör üzerinde araştırıldığı çalışma 1962-2004 yıllarına ait veri seti ile tahmin edilmiştir. Her bir endüstri için hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Ayrıca veri setine sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır. Yapılan testler sonucunda, Kanada Dolarındaki reel değer kaybının ticaret dengesi üzerindeki kısa dönem etkisi endüstrilerin üçte ikisinde görülmüştür. Kısa dönem etkilerin uzun dönemde iyileşme göstermesi ise endüstrilerin yarısında gerçekleşmiştir.

Bahmani-Oskooee ve Wang (2008), 1978-2002 yıllarında ABD ve Çin, ABD ve diğer ülkeler arasındaki ikili ticarete ele alınan 88 endüstride J eğrisi etkisini araştırmıştır. Rose ve Yellen (1989) tarafından eşbütünleşme analizinde ve ikili ticarete

kullanılan modelin Bahmani-Oskooee ve Brooks (1998) tarafından geliştirilmiş şekli bu analizde kullanılmıştır:

$$\ln(M_i/X_i)_t = a + b \ln Y_t^{US} + c \ln Y_t^C + d \ln(P_{US.E}/P_C)_t + \varepsilon_t$$

Analiz sonucunda döviz kurunun değer kaybetmesinin ticaret dengesini önce kötüleştirdiği yani J eğrisi etkisinin geçerliliği görülmüştür. Zaman serisi verileri kullanılarak yapılan eşbütünlük ve hata düzeltme tekniği döviz kurundaki değer kaybının uzun dönem ve kısa dönem olarak ayırt edilmesi gerektiğini göstermiştir. Bu çalışma sonucunda 88 endüstriden sadece 22'sinde devalüasyon sonrasında J eğrisi hipotezinin geçerliliği, 34 endüstride de uzun dönem ticaret dengesinde iyileşme görüldüğü tespit edilmiştir.

Hooy ve Chan (2008), Çin ve Malezya arasındaki ikili ticaret üzerinde döviz kuru etkilerini incelemiştir. Bu iki ülkenin ortak yanı ikisinin de ulusal parasını ABD Dolarına sabitlemiş olmalarıdır. Çalışma 1990-2008 yıllarına ait aylık veri üzerinde ARDL sınır testi ve etki-tepki analiz yöntemi ile yapılmıştır. Ampirik sonuçlar Marshall-Lerner koşulunun sağlandığını, paranın değer kaybetmesinin ticari gelişmeyi uzun dönemde hızlandırdığını ama sadece kısa dönemde ithalat taleplerinin potansiyel J eğrisi modeline uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca yurtiçi ve yabancı gelirlerinde ithalat ve ihracatı olumlu yönde geliştirdiği tespit edilmiştir.

Aftab ve Khan (2008), Pakistan'ın toplam ticaret verisi üzerinde J eğrisi hipotezini test etmiştir. Bu çalışmada Pakistan Rupisinin değer kaybetmesi sonucunda Pakistan'ın 12 ticaret partneri ile arasındaki ikili ticaret dengesinin uzun dönem ve kısa dönem analizleri ARDL, birim kök testi ve eşbütünlük testi ile yapılmıştır.

$$\ln(x_{it}/m_{it}) = \beta_0 + \beta_1 \ln r_{it} + \beta_2 \ln y_{pt} + \beta_3 \ln y_{it} + \varepsilon_{it}$$

Bu çalışmaya ait modelde yurtiçi gelir, yabancı gelir ve reel döviz kuru, ticaret dengesinin bir fonksiyonu olarak ele alınmıştır. Çalışma sonucunda kısa dönem dinamikleri açısından Pakistan'ın ticaret partnerleri ile olan ikili ticaretinde j eğrisini destekler bir kanıt bulunmamıştır. Uzun dönem dinamikleri açısından ise Pakistan'ın 5 ticaret partneri Almanya, Hong Kong, İtalya, Hollanda ve İspanya ile arasındaki ikili ticaret dengesini Rupinin değer kaybının geliştirdiği fakat ABD, İngiltere ve İtalya ile arasındaki ticaret dengesi üzerinde önemli bir etki yapmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada J eğrisi hipotezini destekleyecek bir kanıt elde edilememiştir.

Bahmani-Oskooee ve Cheema (2009), Pakistan rupisinin değer kaybetmesinin ticaret dengesi üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini araştırmışlardır. Pakistan'ın dünyanın geri kalan ülkeleri ile arasındaki ticaret dengesi arasındaki toplam ticaret verilerinin kullanıldığı çalışmada öncelikli olarak en büyük 13 ticaret partneri ile olan ikili ticaret verileri ayrıştırılmıştır. Analizde sınır testi ve Johansen eşbütünlük testi kullanılmıştır. Sınır testi ile Rupinin değer kaybının ticaret dengesi üzerinde kısa dönemde bazı etkileri belirlenmiştir. Ancak kısa dönem etkileri J eğrisi hipotezi ile tutarlı değildir. Uzun dönem sonuçları açısından Pakistan'ın ticaret partnerlerinin yarısında (Çin, Hong Kong, Japonya, Kuwait, Birleşik Arap Emirlikleri) reel döviz kuru ve ticaret

dengesi arasında pozitif ve önemli bir ilişkinin varlığı sınır testi aracılığıyla gösterilmektedir. Eşbütünleşme testinden elde edilen sonuçlara göre ise döviz kuru ve ticaret dengesi arasında kısa dönem ve uzun dönemde herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir.

Bahmani-Oskooee ve Mitra (2009), Hindistan'ın ticaret dengesi üzerinde Rupî'nin değer kaybetmesinin kısa ve uzun dönem etkilerini araştırmıştır. Farklı veri setleri ile yapılan analizler sonucunda Hindistan'ın diğer bütün ülkeler ile arasındaki ticaret dengesi üzerinde J eğrisi etkisini destekleyecek ampirik bir sonuç elde edilmemiştir. Hindistan'ın 7 büyük ticaret partneri Avustralya, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD ülkeleri ile arasındaki ikili ticarete döviz kurunun değer kaybetmesinin kısa ve uzun dönem etkilerinin analiz edildiği aynı çalışma sonucunda kısa dönem etkisine rastlanmamış fakat ABD hariç diğer ülkelerle arasındaki ticarete uzun dönem etkisinin pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca araştırmacılar Hindistan'ın ABD ile olan ikili ticaretine konu olan 38 sanayi ürünün ticaret dengesinin üzerindeki etkisini 1962-2006 yıllarına ait veri setini kullanarak eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modeli ile analiz etmiştir. Bu analiz çerçevesinde sadece 8 sanayi ürünü için J eğrisi etkisini destekler sonuçlar tespit edilmiş ve 22 sanayi ürünü üzerinde ise kısa dönem etkisine rastlanmıştır.

Khatoon ve Rahman (2009), eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modeli kullanarak 1972-2006 yıllarına ait Bangladeş'in ticaret dengesi üzerinde reel döviz kurunun değer kaybetmesinin kısa dönem ve uzun dönem etkilerini araştırmıştır. Test sonucunda döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki kısa dönem ve uzun dönem etkilerinin pozitif olduğu sonucuna ulaşılmışlardır. Granger nedensellik testinin de uygulandığı çalışmada devalüasyon ve ticaret dengesi arasında iki yönlü bir nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir.

Hameed ve Kanwai (2009), J eğrisi hipotezinin Pakistan ve Pakistan'ın 10 büyük ticaret partneri ile olan ticaret dengesi üzerindeki varlığını 1972-2003 yıllarına ait veri setini kullanarak ADF birim kök testi, eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda devalüasyon sonrası Pakistan'ın ticaret dengesinde çok hızlı bir gelişme olduğu görülmüştür. Ancak bu durum J eğrisi hipotezini destekler nitelikte değildir.

Kamwi (2011), Zambiya'da döviz kuru ve ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi tespit etmek için 1998-2009 dönemleri için üçer aylık veriler kullanmıştır. Çalışmada Zambiya'da döviz kuru değişimlerinin ticaret dengesini zamanla nasıl etkilediği ve J eğrisinin varlığı araştırılmıştır. Ödemeler dengesi esnekliği yaklaşımı bu çalışmada uygulanan teorik çerçevedir. Elastikiyet yaklaşımı, döviz kuru ve ticaret dengesi arasında kısa vadeli bir ilişki olmamasına rağmen uzun vadeli bir ilişki olduğunu iddia etmektedir. Bu çalışmada uygulanan zaman serisi ekonometrik yöntemleri, eşbütünleşme, hata düzeltme modeli ve etki-tepki fonksiyonlarıdır. Ampirik sonuçlar, döviz kuru ve ticaret dengesi arasındaki uzun dönemli bir denge ilişkisi olduğunu göstermiştir. Döviz kurunun değer kaybı uzun vadede Zambiya ticaret dengesinin sağlanmasında etkilidir. Ancak kısa vadede ticaret dengesini bozmaktadır. Yani ulusal paranın değer kaybetmesinin kısa dönemde ticaret dengesini kötüleştirdiği ancak uzun dönemde ticaret dengesinde olumlu sonuçlar meydana getirdiği ve J eğrisi hipotezinin geçerli olduğunu sonucuna ulaşılmıştır.

Jamilow (2011), Azerbaycan için J eğrisi etkisini incelemiştir. Azerbaycan'ın büyük ticaret partneri olan Avrupa ile ikili ticaretini özellikle petrol-dışı mallar açısından Johansen eşbütünlüşme testi ve hata düzeltme modelini kullanarak analiz etmiştir. Elde edilen sonuca göre, Manatın değer kaybetmesi kısa dönem ticaret dengesini geçici olarak kötüleştirmiş ve fakat uzun dönemde geliştirmiştir. Bu sonuca hem toplam ticaret verileri hem de petrol-dışı mallara ait ticaret verileri için Marshall-Lerner koşulu ve J eğrisi etkisinin geçerlidir.

Ratha ve Kang (2012), döviz kuru ve ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi gösteren J eğrisi etkisini araştırmıştır. Asya krizi sonrasında devalüasyon yapan Güney Kore'nin ticaret dengesindeki değişim 1988-2011 yıllarını içeren bir veri seti ile tahmin edilmiştir. Eşbütünlüşme ve hata düzeltme modeli kullanılarak yapılan inceleme sonucunda Asya krizi sonrasında G.Kore'nin ticaret yaptığı bazı ülkeler için J eğrisi etkisinin geçerli olduğu bazı ülkeler için ise geçersiz olduğu tespit edilmiştir. Ancak, ticaret dengesinin üzerindeki etki sadece reel döviz kuru, yurtiçi ve yabancı milli gelire bağlı olarak değişmemiştir. Uygulanan tarife ve kotalar, döviz kuru rejimi değişiklikleri, döviz kuru krizi ve çeşitli yapısal faktörler de ülkenin ticaret dengesi üzerinde etkili olmuştur.

SONUÇ

Ülke ekonomisinin en önemli göstergelerinden biri olan dış ticaret dengesinin sağlanması çeşitli para, maliye ve ticaret politikalarının bir sonucudur. Ticaret dengesinde meydana gelen bozulmaları sabit kur rejimi uygulayan ülkeler özellikle kriz zamanlarında devalüasyon yaparak gidermeye çalışmışlardır. Ancak devalüasyonun ticaret dengesindeki açıkları kapatmadaki başarısı her ülke ve zaman için aynı olmamıştır. Yapılan birçok analiz bunun nedeni olarak devalüasyonun ticaret dengesini iyileştirmesinin eşzamanlı olarak ithalat ve ihracat talep esnekliklerinin büyüklüğüne bağlı olduğunu göstermiştir. Marshall-Lerner koşuluna göre bir devalüasyonun başarılı olması ithalat ve ihracat talep esnekliklerinin toplamının birden büyük olmasına bağlıdır. Bu yaklaşımın savunucuları, M-L koşulunun ticaret dengesinin iyileşmesine yönelik gerekli ve yeterli koşulu sağladığını ileri sürmektedir. Ancak bu koşullar altında dahi ticaret dengesindeki bozulmanın sadece kısa dönemde değil uzun dönemde de devam ettiği görülmüştür (Bahmani-Oskooee,1985).

Döviz kuru rejimlerindeki değişiklikler ani politik kararlarla yapılabilirken, bu politika seçeneğinin etkisi hemen gerçekleşmemektedir. Tüketicilerin ve üreticilerin kendilerini yeni nispi fiyatlara göre ayarlaması, uluslararası sözleşmeler vs. gibi etkenlerden dolayı bu etki gecikmeli olarak meydana gelmektedir (Junz & Rhombert, 1973; Magee, 1973). Yani, ticaret dengesindeki kısa dönemli bozulmanın yerini gelişmeye bırakması belli bir zaman almaktadır. Bu durum devalüasyonun kaçınılmaz bir sonucudur. Devalüasyonun kısa ve uzun dönemde farklı etkiler yaratması literatürü J eğrisi hipotezine yönlendirmiştir.

Devalüasyon ve ticaret dengesi arasındaki kısa dönem ve uzun dönem ilişki arasındaki farklı etkileri tespit etmeye yönelik çok sayıda çalışma yapılmıştır. Marshall-Lerner koşulunun geçerli olması durumunda, J eğrisi etkisi meydana gelecektir. Yani devalüasyon sonrası kısa dönem ticaret dengesindeki bozulma uzun dönemde yerini düzelmeye ve gelişmeye bırakacaktır. Bunun nedeni kısa dönem esnekliklerin uzun

dönem esnekliklerinden daha küçük olmasıdır. Yani ticaret dengesi üzerinde muhtemel bir gelişmenin olması ancak uzun dönemde gerçekleşebilecektir.

J eğrisi etkisinin geçerliliğini doğrulayan birçok çalışma olduğu gibi bu etkinin varlığını reddeden birçok çalışmada mevcuttur. Aslında Magee (1973)'nin ifade ettiği gibi kısa dönemde devalüasyon sonrası ticaret dengesinin ne olacağı teorik olarak belirsizdir. Nitekim bu konuda yapılan ampirik kanıtlar da oldukça karışıktır.

Bu çalışmanın amacı da J eğrisinin kısa ve uzun dönem dinamikleri üzerine yapılan analizlere dair bir literatür taraması sağlamaktır. Bu konu ile ilgili gelişmiş ve gelişmekte olan farklı ülkeler üzerine yapılan birçok ampirik çalışma, devalüasyon ya da paranın değer kaybetmesinin (depreciation) ticaret dengesi üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu doğrulamaktadır. Ancak bütün çalışmalar J eğrisi etkisini doğrular nitelikte değildir. Bazı analizler J eğrisi etkisinin varlığını reddetmektedir. Devalüasyon sonrası J eğrisi etkisinin geçerliğini test eden farklı çalışmaların analizini yapan bu çalışma, devalüasyon ya da döviz kuru değişikliklerinin ticaret dengesi üzerindeki etkisinin ülkelere, ülkelerin ticaret şekillerine, benimsedikleri döviz kuru rejimine bağlı olarak farklı sonuçlar verdiğini göstermiştir. Buna göre devalüasyon sonrası J eğrisi etkisinin meydana gelmesi her ülke için farklı gerçekleşmektedir.

KAYNAKÇA

- Aftab, Z. & Khan, S. (2008). Bilateral J Curves Between Pakistan and The Trading Partners. *PIDE Working Papers*, 2008: 45.
- Ahmad, J. & Yang, J. (2004). Estimation of the J curve China. *East-West Center Working Papers*. No.67, pp. 1-22.
- Arize, A.C. (1994). Cointegration test of a long-run relation between the real effective exchange rate and the trade balance. *International Economic Journal*, 8. 1-9.
- Baharumshah, A.Z. (1996). The Effect of Exchange Rate on Bilateral Trade Balance: New Evidence from Malaysia and Thailand. *Asian Economic Journal*, pp. 291-312.
- Bahmani-Oskoe, M. (1985). Devaluation and the J-Curve: Some Evidence from LDC's. *The Review of Economics and Statistics*, Cilt 67, Sayı 3, s. 500-504.
- Bahmani-Oskoe, M. (1991). Is There a Long Run Relation Between The Trade Balance And The Real Effective Exchange Rate of LDCs? *Economics Letters*, 36, pp.403-407.
- Bahmani-Oskoe, M. & Alse, J. (1994). Short-run versus longrun effects of devaluation: error correction modeling and cointegration. *Eastern Economic Journal*, 20(4), 453-64.
- Bahmani-Oskoe, M. & Kantipong, T. (2001). Bilateral J-Curve Between Thailand and Her Trading Partners. *Journal of Economic Development*, Volume 26, Number 2, December 2001, pp.107-117.
- Bahmani-Oskoe, M. & Goswami, G.(2003). A Disaggregated Approach to Test the J-Curve Phenomenon: Japan versus Her Major Trading Partners. *Journal of Economics and Finance*, Volume 27, Number 1, Spring 2003, pp.102-113.
- Bahmani-Oskoe, M. & Rahta, A. (2004). The J Curve: A Literature Review. *Applied Economics*, Cilt 36, 1377-1398.

Bahmani-Oskooee, M., Talukdar, B. & Goswami, G.(2005). The Bilateral J-Curve: Australia Versus Her 23 Trading Partners. Blackwell Publishing Ltd/University of Adelaide and Flinders University 2005, pp.110-120.

Bahmani-Oskooee, M. & Rahta, A. (2007). The Bilateral J-Curve: Sweden versus her 17 Major Trading Partners. *International Journal of Applied Economics*, 4(1), March 2007, 1-13.

Bahmani-Oskooee, M. & Ardalani, Z. (2007). Is there a J-Curve at the Industry Level? *Economics Bulletin*, Vol. 6, No. 26 pp. 1-12.

Bahmani-Oskooee, M. & Wang, Y. (2008). The J-curve: evidence from commodity trade between US and China. *Applied Economics*, 2008, 40, pp. 2735–2747.

Bahmani- Oskooee, M. & Bolhasani, M. (2008). The J Curve: Evidence from Commodity Trade Between Canada and The US. *Journal of the Economics and Finance*.2008, 32: 207-225.

Bahmani-Oskooee, M. & Cheema, J. (2009). Short-Run And Long-Run Effects of Currency Depreciation on the Bilateral Trade Balance Between Pakistan And Her Major Trading Partners. *Journal of Economic Development, Volume 34*, Number 1, pp. 19-45.

Bahmani- Oskooee, M. & Mitra, R. (2009). The Jcurve at the Industry Level: Evidence from US.- India Trade. *Economics Bulletin*, Volume 29, Issue 2,1-9.

Hameed, A. & Kanwai, S. (2009). Existence of a J Curve- The Cases of Pakistan. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 30, 2 (2009), 75-98.

Hooy, C. & Chan, T. (2008). Examining Exchange Rates Exposure, J Curve and The Marshall-Lerner Condition for High Frequency Trade Series between China and Malaysia. *Munich Personal Repec Archive*, No. 10916, pp.1-10.

Hsing, Y. (2008). A study of the J Curve for Seven Selected Latin American Countries. *Global Economy Journal*, 2008, 8 (4).

Jamilow, R. (2011). J-Curve Dynamics and the Marshall-Lerner Condition: Evidence from Azerbaijan. *MPRA Paper*, No. 39272.

Junz, H.B. & Rhomberg, R.R. (1973). Price Competitiveness in Export Trade among IndustrialCountries. *American Economic Review*, Cilt 63,s. 412-18.

Kamwi, M. (2011). Exchange Rate and Trade Balance in Zambia: An Emprical Investigation of The J-Curve Effect.*Institutional Repository*, 1-46.

Khatoon, R. & Rahman, M.M (2009). Assessing The Existence of the J Curve Effect in Bangladesh. *The Bangladesh Development Studies*, Vol. XXXII, June 2009, No.2.

Kimbugwe, H. (2006). The Bilateral J curve Hypothesis Between Turkey and Her 9 Trading Partners. *Munich Personal Repec Archive*, Paper no.4254.

Klein, M. W. & Marwah (1996). Estimation of J- Curves: US and Canada. *The Canadian Journal of Economics*, Vol.29, No.3, pp.523-539.

Lal, A.K. & Lowinger, T.C. (2002a). Nominal Effective Exchange rate and Trade Balance Adjustment in South Asia countries. *Journal of Asian Economics*,13 (2002) 371-383

- Lal, A. K. & Lowinger, T.C. (2002b) The J-curve: Evidence from East Asia. *Journal of Economic Integration*, 17, 397–415.
- Liew, K.S., Lim, K. & Hussain, H. (2003). Exchange Rate and Trade Balance Relationship: The Experience of Asean Countries (0307003). *International Trade, Econ*, WPA.63. pp.1-11.
- Magee, S.P. (1973). Currency Contracts, Pass-Through, and Devaluation. *Brookings Papers of Economic Activity*, Cilt 4, Sayı 1973-1, pp. 303-323.
- Moura, G. & Silva, S. (2005). Is There a Brazilian J Curve? *Economics Bulletin*, Volume 6, No.10, pp.1-17.
- Narayan, P.R. (2004). New Zealand's trade balance: evidence of the J-curve and granger causality. *Applied Economics Letters*, 2004, 11, 351–354.
- Onafowora, O. (2003). Exchange Rate and Trade Balance in East Asia: Is there a J-Curve? *Economics Bulletin*, Cilt 5, Sayı 18, s. 1-13.
- Ratha, A. & Kang, E. (2007). Asian Financial Crisis and the J Curve: Evidence from South Korea. *Economics Faculty Working Papers*, pp. 1-23.
- Ratha, A. & Kang, E. (2012). Asian Financial Crisis and Korean Trade Dynamics. *Economics Working Papers*, pp.1-35.
- Rehman, H. & Afzal, M. (2003). The J curve Phenomenon: An Evidence From Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, Volume XLI, No. 1-2, pp.45-58.
- Reinhart, C. (1995). Devaluation, Relative Prices and International Trade. *Imf Staff Papers*, Vol.42, pp.290-309.
- Singh, T. (2002). India's trade balance: the role of income and exchange rates. *Journal of Policy Modeling*, 24, 437-45.
- Wilson, P. (2000). Exchange Rates and The Trade Balance: Korean Experience 1970-1996. *Seoul Journal of Economics*, Volume 13, No.2.
- Wilson, P. (2001). Exchange rates and the trade balance for dynamic Asian economies: does the J-curve exist for Singapore, Malaysia and Korea?. *Open Economies Review*, 12, 389–413.
- Zhang, Z. (1996). The Exchange Value of The Renminbi and China's Balance of Trade: An Empirical Study. *Nber Working Paper*, 5771, pp. 1-28.
- Zhang, Z. (1999). Foreign Exchange Rate Reform, the Balance of Trade and Economic growth: An Empirical Analysis for China. *Journal of Economic Development*, Volume 24, Number 2, December 1999, pp.143-136.

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS and ECONOMIC GROWTH in EUROPE*

Ebru ARICIOGLU**
Okyay UCAN***

ABSTRACT

Nowadays countries growth rates are determined by technology and innovation capacity therefore the protection and support of technological ideas are very crucial. From this viewpoint we investigate the impact of intellectual property rights (IPRs) and various related variables on economic growth for both developed countries in Europe and Turkey from 1995 to 2005.

Using SUR technique (seemingly unrelated regressions), we try to put forward the impact various variables effects on economic growth. These variables are; GDP per adult worker, physical capital investment, human capital stock, market freedom index, research and development, intellectual property rights index. **In this way, we can analyze the determinants of the growth for the countries which have different development degrees.**

Keywords: growth, intellectual property rights, SUR

JEL Classification: O34, O40, O52

ÖZET

Günümüzde ülkelerin büyüme oranları, teknoloji ve yenilik kapasiteleri tarafından belirlenmektedir dolayısıyla teknoloji ile ilgili fikirlerin desteklenmesi ve korunması oldukça önem taşımaktadır. Bu düşünceden hareketle fikri mülkiyet hakları (FMH) ve çeşitli değişkenlerin Türkiye ve Avrupa'daki gelişmiş ülke ekonomilerin büyümesi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma 1995 ile 2005 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır.

Bu çalışmada, SUR (görünürde ilişkisiz regresyon) tekniğini kullanarak, iktisadi büyüme üzerinde çeşitli değişkenlerin etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu değişkenler; kişi başına düşen GDP, fiziksel sermaye yatırımı, beşeri sermaye stoku piyasa serbestliği indeksi, araştırma ve geliştirme ve fikri mülkiyet hakları indeksidir. Bu şekilde farklı gelişmişlik derecelerine sahip ülkeler için büyümeyi belirleyen faktörleri ortaya koymak mümkün olacaktır.

Anahtar kelimeler: büyüme, fikri mülkiyet hakları.

JEL Sınıflaması: O34, O40, O52

* The paper is presented at "International OFEL Conference on Corporate Governance. Croatia, April 12,2013. This version is the revised, corrected and developed.

**Yrd.Doç.Dr., Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, ebruaricioglu@nigde.edu.tr

***Doç.Dr., Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, okyayu@hotmail.com

1. Introduction

A country's growth is a complex phenomenon and determined by different factors and some of these factors are; knowledge, innovation and in conjunction with these factors technological improvement. Technology and the protection of technological products fruits' in other words intellectual property rights¹ (IPRs) have various effects on economic growth. These effects could be both positive and negative so it can be said that which effect will outweigh is ambiguous. Moreover the protection of intellectual property rights (IPRs) is a quite controversial issue in terms of economic growth.

Countries generally have laws to protect intellectual property for two main reasons. One reason is to give statutory expression to the moral and economic rights of creators in their creations and to the rights of the public in accessing those creations. The second is to promote creativity and the dissemination and the application of its results, and to encourage fair trade, which would contribute to economic social development (WIPO, 2010, p .4).

In 2000, the Lisbon European Council committed to the ambitious strategic goal of making the European economy "the most competitive and dynamic knowledge-based economy in the world capable of sustainable growth with more and better jobs and greater social cohesion". Based on this goal this paper investigates the impact of IPRs and various related variables on economic growth for both developed countries in Europe **and Turkey from 1995 to 2005 so it is possible for us to put forward which effect is outweighed.**

2. Historical and Theoretical Background

Intellectual property law awards to inventors, artists, and institutions certain exclusive rights to produce, copy, distribute, and license goods and technologies within a country. The concept of rewarding innovators or creators for their ideas can be traced back to the debate between Aristotle and Hippodamus of Miletus in the fourth century B.C. (Braga, Fink and Sepulveda, 2000:5). Most historical accounts place the origins of systematic protection of intellectual property firmly in Renaissance Italy and from here it spread first on the continent of Europe (David, 1993: 46). Early examples of technology-related patents are: Brunelleschi's patent on a boat designed to carry marble up to Arno River, issued by Florentine government in 1421; the Venetian patent law of 1474; and various patent monopolies granted by English crown between the fifteenth and seventeenth centuries (Hall, 2007:569).

¹ The term intellectual property refers broadly to the creations of the human mind. IPRs protect the interests of creators by giving them property rights over their creations. (WIPO, 2010: 3) In this paper IPRs are defined as the rules about how to protect patents copyrights, trademarks, i.e.

The first international procedure to include patents on industrial innovations was Paris Convention for the Protection of Industrial Property (1883) and thereafter The Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works (1886) dealt with copyright and the Madrid Agreement Concerning the international registration of marks (1891) covered trade marks. These three agreements became part of a larger umbrella organization, the Bureaux Internationaux Réunis pour la Protection de la Propriété Intellectuelle (BIRPI) in 1893 and later, after this became the World Intellectual Property Organization (Akkoyunlu 2011:5).

When considering the process of technological change, there are two important characteristics of innovations. First innovations are non-rival goods. That is, use of a particular innovation by a producer does not preclude other entrepreneurs from using it. Second, innovations are partially non-excludable goods. This implies that the innovator is often unable to completely prevent others from unauthorized using the innovation. These properties of innovations that form the basis of the argument in favor of intellectual property protection, which serves to decrease the degree of non-excludability of innovations by assigning to the inventor the property rights over his innovation for a given period of a time (Kanwar and Evenson, 2003, p. 237).

When IPRs protection is weak firms would be less willing to incur the costs of investing and uncertainty of R&D. Moreover it is strongly emphasized that IPRs are necessary to stimulate economic growth by stimulating invention and new technologies, they will increase agricultural or industrial production, promote domestic and foreign investment, facilitate technology transfer and improve the availability of medicines necessary to combat disease (CIPR, 2002,). IPRs can impact on potential output directly by affecting the technical efficiency of production, or indirectly by stimulating factor accumulation (particularly R&D capital) by enhancing the returns to investment (Park, 2005, p. 2).

On the other hand an overly protective system of IPRs could limit the social gains from invention by reducing incentives to disseminate its fruits. By granting temporary exclusive rights, IPRs are intended to allow property-holders to price their products above marginal cost and to recoup the initial knowledge or information-generating investment (Braga, Fink and Sepulveda, 1998, p. 27). Monopolistic or oligopolistic behavior among intellectual property holders (i.e., relatively smaller output and higher prices) can lead to less than (statically) optimal dissemination of new knowledge and information (Braga, Fink and Sepulveda, 1998, p. 31). This situation prevents the benefits of the new product from being enjoyed optimally by consumers. It is for this reason, some have argued, that patent protection is granted for only a limited time, so as to achieve a desirable balance between incentives to invent and gains to consumers from products after they have been invented.

The IPRs protection can also facilitate technology disclosure in anticipation of outsourcing, licensing, and joint-venture arrangements. The IPRs system thus plays a role in the creation of markets for information and knowledge by providing buyers and sellers of technology with more information. IPRs also influence the diffusion of knowledge between economics by influencing international transactions. Internationally, technology is diffused through various channels such as trade, FDI, international licensing agreements, and technical assistance. In fact, for most

developing countries, access to technology occurs mainly through these channels of diffusion rather than via domestic innovation (Braga, Fink and Sepulveda, 1998, p. 31).

So IPRs protection has benefits and costs and Table 1 shows these effects from the point of innovation and market.

Table:1 The IPRs protection effects

	Benefit	Cost
Innovation	promotes R&D and differentiated product and leads competitiveness and economic growth	causes dissemination of information and leads to sleeping patents
Market	promotes diffusion of knowledge between international markets	causes temporary monopolies and reduce consumer welfare

Deardorff (1992) evaluate patent protection's the benefit and cost effects and emphasized that at some point the costs due to extending monopoly pricing to existing inventions come to outweigh the benefits of generating new ones therefore patent protection should be limited for both time and geographically(Deardorff, 1992:49).

Boldrin and Levine (2002: 209) also emphasize that cost side of the IPRs outweighed the benefits and indicate that intellectual property does not mean only the right to own and sell ideas, but also the right to regulate their use. This creates a socially inefficient monopoly, and what is commonly called intellectual property might be better called "intellectual monopoly". Boldrin and Levine (2002) acknowledge that no economic agent exercises productive effort without the certainty of controlling its fruits but what is true for physical effort must be true for the intellectual one: if strong property rights provide good incentives for the production of potatoes, they must provide good incentives for the production of ideas. They argue that intellectual property rights are different from property rights, so they must be different evaluated. But it does not mean stealing potatoes is bad, stealing ideas is good.

Gilbert and Newbery (1982:514) remark "sleeping patents" phenomenon and a firm with monopoly power has an incentive to maintain its monopoly power by patenting new technologies before potential competitors and that this activity can lead to patents that are neither used nor licensed to others. In other words the firm may spend resources on research and development of new technologies only to produce "sleeping patents" which are withheld from society's use, and the firm with monopoly powers maintains its monopoly position (Gilbert and Newbery, 1982).

Maskus (2000) stressed the relationship between economic development and IPRS protection and emphasizes that the optimal protection of intellectual property is an increasing function of income and technology capacity and that national regimes of intellectual property protection strongly depend on the level of economic development. Least-developed countries devote virtually no resources to innovation and have little intellectual property to protect. As incomes and technical capabilities grow to intermediate levels, some adaptive innovation emerges but competition flows primarily from imitation. Thus, the majority of economic and political interests at this stage prefer weak protection. As income rise, the demand for higher quality, differentiated products also rises, the demand for higher-quality, differentiated products also rises, leading to growing preferences for protection of trademarks and copyrights or, in political economy terms, an increase in the supply of IPRs. Therefore an economy's technological sophistication increases, investors and creators require stronger protection for their works; thus demand for IPRs rises (Maskus, 2000:102).

3. Literature Review

There are two results can be emerged from the empirical literature; according to the first one is IPRs protection affects economic growth positively. Introducing or strengthening IPRs leads an increase in innovation and economic growth. According to the second group of papers IPRs protection leads monopoly power and reduces consumer welfare therefore affects economic growth negatively.

3.1 Empirical Literature about IPRs Protection affects Economic Growth Positively

Torstensson (1994) analyzed the effects of the property rights on growth for 68 developed and developing countries over the 1976-1985 time period with using cross-section estimation method. According to the results arbitrary seizures of property decelerate economic growth and also a country might increase its growth rate by more than one percentage point by putting a stop to such seizures. Torstensson (1994: 242) emphasizes that insecure property rights lead to an inefficient allocation of investment funds and to an inefficient use of the available human capital.

Gould and Gruben (1996) analyzed the role of intellectual property rights in economic growth for 95 countries for the period 1960-1988 by using OLS estimation technique. According to the findings intellectual property protection is an important determinant of economic growth and this effect is slightly stronger in open economies than in closed economies.

Park and Ginarte (1997), using a sample of 30 developed countries and 30 developing countries for 1960-90 period, noted that IPRs affect economic growth indirectly by stimulating the accumulation of factor inputs like research and development capital and physical capital. Moreover R&D is an important determinant of developed and developing country growth rates, IPRs matter for the R&D activities of the developed economies but not for those of the less developed economies.

Kanwar and Evenson (2003) analyze the influence of intellectual property protection on innovation at technological change for 32 countries from 1981 to 1990. According to their results intellectual property protection (proxied by Park and Ginarte 1997 index) has a strong positive effect on technological change and economic growth.

Schneider (2005) analyzes the role of high technology trade, IPRs protection and FDI in determining a country's rate of innovation and economic growth for a group of 47 developed and developing countries over the period 1970-1990 with panel estimation method. According to the results market size, high technology imports from developed countries, the stock of human capital, and the level of R&D expenditures, infrastructure and the level of IPRs protection are all important factors in explaining in the rate of innovation. A country's stock of physical capital is significant in explaining per capita GDP growth and besides this result foreign technology (measured as the growth of per capita high technology imports) has a stronger impact on per capita GDP growth than domestic technology. The results show that market size and infrastructure are dominant factors in explaining innovation in developing countries but on the other hand high technology imports, human capital and R&D expenditures have a stronger impact on developed countries. Moreover the findings about IPRs protection show that IPRs have a stronger impact on domestic innovation for developed countries and might even negatively impact innovation in developing countries (Schneider, 2005:543).

Park (2005) used a different methodology from other papers; with two datasets he examined the role of IPRs in the productivity growth and R&D activities. In the first dataset with 41 countries sample for 1980-1995 time period, the results show that IPRs do not stimulate productivity growth directly, but do indirectly by stimulating R&D investments. In the second dataset 21 countries and 18 manufacturing industries are analyzed and in this sample IPRs contribute to productivity directly and indirectly by stimulating R&D. At this stage, Park differentiates between IPRs kinds and emphasizes that IPRs kind are matter. Patent protection and enforcement are important for raising the technical efficiency of production on the other hand; when patent rights and/or enforcement levels are controlled for, copyright and trade-marks have no statistically significant effect on productivity growth. Thus, the results show on balance that IPRs contribute significantly to productivity growth.

Chen and Puttitanun (2007), investigate the relationship between innovation and growth for developing countries 1975-2000 time periods. Chen and Puttitanun (2007) show that innovation in a developing country increases with the protection of IPRs, and it is possible that a country's optimal IPRs depend on its level of development in a non-monotonic way, first decreasing and then increasing. Chen and Puttitanun (2007) evaluate these theoretical results empirically, using a panel data set including 64 developing countries over the 1975-2000 period. The empirical evidence confirms both the positive impact of IPRs on innovations in developing countries and the presence of a U-shaped relationship between IPRs and levels of economic development (Chen and Puttitanun 2007:489).

Branstetter et al. (2011) analyzes the responses of U.S. based multinational enterprises and domestic industrial production to a set of intellectual property rights

reforms for the 1982-1999 time period in 16 countries. According to the results stronger IPR in the South accelerates the transfer of production to these countries. In addition to this, the findings show that U.S. multinational enterprises affiliate activity increases following reform and that increases are most apparent in the affiliates which use technology intensively so these firms more likely benefit from reform. Branstetter et al. (2011: 36) emphasize that stronger IPR in the South appears to lead to an acceleration of production shifting, enhancing Southern industrial development.

Hu and Png (2009), investigated whether IPRs especially patent rights foster innovation and economic growth on 54 manufacturing industries over 72 countries between 1981-2000 time periods. According to the results more patent intensive industries had a higher growth as a result of the strengthening of patent rights and also the growth-promoting effect of patent rights is stronger in 1990s relative to 1980s and patents promote industrial growth through technical progress and factor accumulation (Hu and Png, 2009:22).

Yueh (2009) examines whether the patent laws and intellectual property rights system in China have resulted in innovation during 1991-2003 time period. This time period coincides with the “open door” policy taking off in China and accession to the WTO. In the paper Poisson Quasi Maximum Likelihood (PQML) regression method is used to put forward the determinants of patent production function and Yueh emphasizes that in spite of poor enforcement of patent laws and vastly different levels of regional economic development, the patent laws in China have produced a steady rate of growth of patents across the country. According to the results innovation in China is not determined merely by legal system, R&D personnel is a significant determinant of innovation, but this effect differs notably across China’s regions. So the key drivers of innovation are found to be closely related to China’s R&D expenditure on researchers.

3.2. Empirical Literature about IPRs Protection affects Economic Growth Negatively

Mansfield et al. (1981) analyze the effects of patents on imitation costs and on the rate of innovation by asking each innovating firm in four USA industries (chemical, drug, electronics and machinery industries). According to the paper unlike to the conventional opinion, patent protection could not prevent entry to the market and in their sample 60 % of the patented successful innovations within 4 years of their introduction were imitated. But on the other hand patents generally increased the imitation costs especially in drug industry but when this industry is excluded it has been seen that patent protection isn’t essential for the development and introduction for the most part of the patented innovations. Therefore contrary to conventional opinion this paper emphasizes that patents doesn’t usually lead up to monopoly over the relevant innovation (Mansfield et al., 1981:917)

Mansfield (1986) investigates whether the rate of development and introduction of inventions decline in the absence of patent protection over 100 U.S. manufacturing firms from twelve industries for 1981-83 time period. From each firm an estimate was obtained of the proportion of its inventions developed and commercially introduced if it could not have obtained patent protection. According to the results firms attributed different importance to the patent protection and within

these industries patent protection is most important for the development or introduction in only two industries – pharmaceutical and chemicals. In another three industries (petroleum, machinery and fabricated metal products) patent protection was less important according to the former two industries but on the other hand in office equipment, motor vehicles, instruments, rubber and textiles industries patent protection was not essential for the development or introduction of any of their inventions during the period. So Mansfield (1986) emphasized that patent protection has a very small effect in most of the industries that analyzed.

Helpman (1993) analyze IPRs effects in an international context and developed a dynamic general equilibrium model which is composed of two countries, North and South. Innovation takes place in the North while South imitates technologies that have been invented in the North. In this model there are four channels through which IPRs affect these regions: (a) terms of trade; (b) interregional allocation of manufacturing; (c) product availability (d) R&D investment patterns. Helpman emphasizes that developing countries or South don't benefit from tight intellectual property rights. The effect of protection of IPRs has different effect therefore it cannot be said "one size fits all"

Takalo and Kannianen (2000), examine the widely accepted view that patents promote technical progress in their paper and they constitute a model of an innovating firm with uncertain property right to its innovation and they analyzed the impact of an increase in patent protection on technological progress. It is shown that a patent may have two entirely different effects in this process. Firstly a patent raises the ex ante present value of the rents of each potential project so enhance the incentives for early market introduction and contrary to the first effect according to the second effect a patent creates an option to delay market introduction of new products, thereby slow down technical progress. So Takalo and Kannianen (2000) reject the view that patents clearly speed up technical progress but they emphasized that patents provide more time for development phase at reduced risk.

Léger (2005) analyzed the hypothesis that whether IPRs would support innovation in maize-breeding industry in Mexico for the 1990-99 time period. Mexico was one of the first developing countries to effectively strengthen its intellectual property legislation after joining NAFTA in 1991 and then in 1997 accepting TRIPs Agreement. According to the results in the whole of the industry IPR are not important for breeders in general, but that they are important for certain breeders' categories. The paper also emphasizes that the quality of the institutional environment and the confidence in the judiciary system, the importance of transaction costs related to obtaining and securing protection, as well as the level of technological development of the country are important factors affecting IPR's use and perceived efficiency (Léger, 2005:1866).

Qian (2007) evaluates the effects of patent protection on pharmaceutical R&D expenditures and innovations for 26 countries over the period 1978-2002 with using matched sampling and fixed country effect panel estimator. According to the paper; for a group of countries the implementation of patent laws by itself does not instantaneously stimulate domestic innovation but this finding differentiates for developed countries, patent laws in nations with high levels of development, education and economic freedom stimulate innovation. So patents are important for

innovation depending on a country's development level. The paper also provides empirical support for an "inverted U" shape relationship between innovation and the IPR strength, so there is an optimal level of IPR appears to exist, above it additional strengthening actually tends to discourage innovations.

Bessen and Maskin (2009) object to the standard economic rationale that patents protect inventors from imitation and thereby give them the incentive to incur the cost of innovation conventional wisdom and they analyzed the effects of patent protection by two different models. First model is a static (nonsequential) model and this model underlies the traditional justification for patents as mentioned above, on the other hand the second model is a dynamic (sequential) model and in this model innovation is both sequential (standing on other innovation's shoulders) and complementary (each potential innovator takes a different research line) therefore in this model imitation may promote innovation and strong patents might actually inhibit it. Bessen and Maskin (2009) emphasized that patent protection's effects differentiate from industry to industry. The prospect of being imitated inhibits inventors in a static world but in a dynamic world imitators can provide benefit to both the original inventor and to society more generally. So it can be concluded that patents may encourage innovation in a static world, but they are less important in a sequential setting, since they may actually inhibit complementary innovation. So the stronger is better common view is not always valid for all type of industries.

Adams (2009) examines the impact of intellectual property rights (IPRs) on economic growth for 73 developing countries between 1985-2003 time period through Seemingly Unrelated Regression method. According to the results, strengthening IPR has a negative effect on growth of these countries but on the other hand domestic investment, foreign direct investment and lower levels of political investment have a positive effect on growth so these variables are key determinants of economic growth. According to Adams (2009) the reason of the negative effect of IPRs on economic growth is in these countries majority of innovation may be imitative or adaptive nature so stronger IPRs protect foreign firms at the expense of domestic firms.

4. Data, Methodology and Results

4.1. Data

The empirical analysis is based on two separate periods 1995-1999 and 2000-2005, concerning chosen developed countries and Turkey. The countries besides Turkey are Austria, Denmark, Finland, Ireland, Luxembourg, Portugal, Sweden, France, Germany, Italy and England. That is, we have panel datas. In this analyze besides Turkey, the countries are both developed and have been chosen from the list that have high IPR grades.

The data are obtained from Penn World Table 7.0, OECD, Barro and Lee's webpage, Park's webpage and website of Economic Freedom of Network. These are used for the time series of the variables. E-views 7.0 econometric program is used for the analyses because this version of E-views permits us to analyze 5 years data. IPR, SCHOOL, MARKET, INVEST and R&D are taken into natural logarithm. While GROWTH variable has negative values it is going to be taken as usual.

4.2. Method

Seemingly Unrelated Regression is a generalization of a linear regression model that consists of several regression equations, each having its own dependent variable and potentially different sets of exogenous explanatory variables. Each equation is a valid linear regression on its own and can be estimated separately, which is why the system is called seemingly unrelated although some authors suggest that the term seemingly related would be more appropriate, since the error terms are assumed to be correlated across the equations. The model can be estimated equation-by-equation using standard ordinary least squares (OLS). Such estimates are consistent, however generally not as efficient as the SUR method, which amounts to feasible generalized least squares with a specific form of the variance-covariance matrix. Two important cases when SUR is in fact equivalent to OLS, are: either when the error terms are in fact uncorrelated between the equations (so that they are truly unrelated), or when each equation contains exactly the same set of regressors on the right-hand-side.

Seemingly Unrelated Regression (SUR) is going to be used in the study. In this model, each equation is estimated using standard Ordinary Least Square (OLS) separately, which is why the system is called seemingly unrelated. The error terms are used to forecast the variance covariance matrix via Generalized OLS. System of equations in the SUR model may be shown as following:

$$\begin{aligned} Y_1 &= a_0 + a_1X_1 + a_2X_2 + e_1 \\ Y_2 &= b_0 + b_3X_3 + b_4X_4 + e_2 \\ Y_3 &= \gamma_0 + \gamma_5X_5 + \gamma_6X_6 + e_3 \\ E(e_1 e_2) &\neq E(e_1 e_3) \neq E(e_2 e_3) \neq 0 \end{aligned}$$

The only relation of these equations is error terms of each equation are assumed to be correlated. If error terms (e_1, e_2, e_3) of the equations are truly unrelated, there will be no relation across the equations. (Tari, 2010, s.299-300).

To determine the effects of IPRs we need a quantitative measure of intellectual property rights. Park and Ginarte (1997) constructed an index of the strength of patent protection. The index takes on values between zero and five, higher numbers reflecting stronger levels of protection. The index consists of five categories: (i) coverage, (ii) membership in international patent agreements, (iii) provisions for loss of protection, (iv) enforcement mechanisms, and (v) duration. The sum of these five values gives the overall value of the IPR index for a particular country (Park and Ginarte, 1997, p.52).

Our estimation equation is:

$$\text{GROWTH} = F(\text{INITIAL}, \text{INVEST}, \text{SCHOOL}, \text{R\&D}, \text{IPR}, \text{MARKET})$$

Using two estimation techniques (Ordinary Least Squares and seemingly unrelated regressions), we try to put forward the impact various variables effects on economic growth. These variables are; INITIAL; GDP per adult worker, INVEST; physical

capital investment, SCHOOL; human capital stock, R&D; research and development, IPR; intellectual property rights index, MARKET; market freedom index. In this way, we can analyze the determinants of the growth for the different countries.

4.3. Empirical Results

SUR analyze results are given in the Table 2. According to the results INVEST, IPR and MARKET variables are statistically significant.

We have the following resulted equation:

$$\text{GROWTH} = 22.5 - 3.23 * \text{INVEST} + 0.68 * \text{IPR} - 5.05 * \text{MARKET} + 0.05 * \text{R\&D} - 0.54 * \text{SCHOOL}$$

According to this equation, 1 % rise in physical capital investment decreases growth by 3.23 units. 1 % increase in market freedom index again decreases growth by 5.05 units. Finally dealing with the subject of this study, 1 % increase in intellectual property rights index gives rise growth by 0.68 units.

Table.2 Seemingly Unrelated Regression Results

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Constant	22.52779	5.916310	3.807743	0.0006
Investment	-3.225076	1.085966	-2.969775	0.0058
IPR	0.678073	0.255569	2.653182	0.0454
Market	-5.049401	2.343854	-2.154316	0.0394
R&D	0.051308	0.372655	0.137682	0.8914
School	-0.540284	0.537842	-1.004541	0.3232
Sample: 1995- 2005				

5. Conclusion

This paper identifies the determinants of growth using SUR method to European developed countries and Turkey. Looking from economic theory framework, it is accepted that investment and market freedom variables affect

economic growth positively. On the other hand, as to results they are statistically significant but there is a negative relationship between growth and them. Therefore, they are economic variables and they affect each other in the long term. However, taken period is not long enough. IPRs variable, which constitutes the primary concern of the analysis, is both statically and economically significant. So it can be concluded that IPRs is an important determinant of growth rates. Moreover, IPRs protection matters for these countries. The sample countries are developed countries so that it is usual that the IPRs protection affects growth positively.

REFERENCES

- Adams, Samuel (2009). *Intellectual property rights, political risk and economic growth in developing countries*, Journal of Economics and International Finance, 1 (6:127-134).
- Besen, Stanley M. & Raskind Leo J. (1991). *An Introduction to the Law and Economics of Intellectual Property*, Journal of Economic Perspectives, 5 (1:3-27).
- Braga C., Fink C., & Sepulveda P.C. (2000). *Intellectual Property Rights and Economic Development*. World Bank Discussion Paper March No:412.
- Boldrin, Michele & David Levine (2002). *The Case Against Intellectual Property*. American Economic Review 92, (2:209-212).
- Commission on Intellectual Property Rights (CIPRS) (2002). *Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy*. London.
- David, Paul A. (1993). *Intellectual Property Institutions and the Panda's Thumb: Patents, Copyrights, and Trade Secrets in Economic Theory and History*, Global Dimensions of Intellectual Property Rights in Science and Technology, Ed M.B. Wallerstein, M. E. Mogege and R. A. Schoen, National Academy Press.
- Falvey, R. Foster, N., & Greenaway, D. (2006). *Intellectual Property Rights and Economic Growth*. Review of Development Economics, 10, (4: 700-719).
- Gould David M. & William C. Gruben (1996). *The role of intellectual property rights in economic growth*, Journal of Development Economics, 48, 323-350.
- Grossman G. & E. Helpman (1994). Endogenous Innovation in the Theory of Growth. *The Journal of Economic Perspectives*, 8,(1: 23-44).
- Hall, Browyn H. (2007). Patents and Patent Policy. *Oxford Review of Economic Policy*, 23, (4:568-587).
- Helpman, E. (1993). Innovation, Imitation and Intellectual Property Rights. *Econometrica*, 61(6), 1247-1280.
- Kanwar, S. & Evenson R. (2003). Does Intellectual Property Protection Spur Technological Change? *Oxford Economic Papers* 55, (1:235-264).
- Léger, Andréanne (2005). Intellectual Property Rights in Mexico: Do They Play a Role?, *World Development*, 33, 11- 1865-1879.

- Mansfield, Edwin (1986), Patent and Innovation: An Empirical Study, *Management Science*, 32 (2:173-181).
- Mansfield, Edwin, Mark Schwartz & Samuel Wagner (1981), Imitation Costs and patents: An Empirical Study, *The Economic Journal*, 91 (364:907-918).
- Maskus, K. (1998). The Role of Intellectual Property Rights in Encouraging Foreign Direct Investment and Technology Transfer. *Duke Journal of Comparative and International Law*, 9, (1:109-161).
- Maskus, K. (2000). *Intellectual Property Rights and Economic Development*. Case Western Journal of International Law, 32.
- Park, W. (2005). *Do Intellectual Property Rights Stimulate R&D and Productivity Growth? Evidence from Cross-national and Manufacturing Industries Data. : Intellectual Property Rights and Innovation in the Knowledge-Based Economy*, (edition). Jon Putnam, Calgary University Press.
- Park W. & Ginarte J. C. (1997). Intellectual Property Rights and Economic Growth. *Contemporary Economic Policy*, 15, (1:51-61).
- Qian, Yi. (2007). Do National Patent Laws Stimulate Domestic Innovation in Global Patenting Environment? *The Review of Economics and Statistics*, 89, (3:436-453).
- Romer, P.M. (1990). Endogenous Technological Change *The Journal of Political Economy*. 98 (5: 71-102).
- Tarı, R. (2010). *Econometrics*. Umuttepe Press, Turkey.
- Takalo, Tuomas & Kannianen Vesa (2000). *Do Patents Slow Down Technological Progress? Real Options in Research, Patenting, and Market Introduction*, International Journal of Industrial Organization 18 (1105-1127).
- Torstensson Johan (1994). *Property Rights and Economic Growth: An Empirical Study*, *Kyklos*, 47 (2: 231-247)
- WIPO (2010). *Understanding Industrial Property*. WIPO Publication No:895 (E).

<http://www.barrolee.com/>

<http://www.oecd.org/home>

<http://www1.american.edu/cas/econ/faculty/park.htm>

<http://www.freetheworld.com>

ÇATIŞMA ÇÖZME EĞİTİM PROGRAMININ İLKÖĞRETİM 6. ve 7. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN ÇATIŞMA ÇÖZME DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Suat KILIÇARSLAN*

Meral ATICI**

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, “Çatışma Çözme Eğitimi Programı”nın ilköğretim 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin çatışma çözme davranışları üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışma grubu 2011-2012 öğretim yılında Adana’da bir ilköğretim Okulu’nda öğrenim gören deney ve kontrol gruplarına seçkisiz yolla atanan 20 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma deseni olarak kontrol gruplu ön-test son-test izleme modeli kullanılmış ve 10 öğrenci deney, 10 öğrenci kontrol grubuna alınmıştır.

Eğitim programı uygulanmadan önce ve sonra, deney ve kontrol gruplarının çatışma çözme davranışları, “Çatışma Çözme Davranışını Belirleme Ölçeği (ÇÇDBÖ)” ile değerlendirilmiştir. Deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin “ÇÇDBÖ”nün “Problem Çözme” ve “Saldırganlık” alt ölçeklerinden almış oldukları öntest, sontest ve izleme testi puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı ‘İlişkili Ölçümler İçin Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi’ ile test edilmiştir.

Bulgular incelendiğinde, çatışma çözme eğitim programının deney grubundaki öğrencilerin yapıcı çatışma çözme beceri düzeylerinde, bu programın uygulanmadığı kontrol grubundaki öğrencilere göre artış olduğu ve bu artışın uzun süreli olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çatışma Çözme, Çatışma Çözme Eğitim Programı, Saldırganlık, Problem Çözme.

THE EFFECTS OF CONFLICT RESOLUTION TRAINING PROGRAM ON CONFLICT RESOLUTION BEHAVIOUR OF 6th AND 7th GRADE STUDENTS

ABSTRACT

The purpose of this study was to investigate the effects of Conflict Resolution Training Program on conflict resolution behavior of 6th and 7th grade students. Participants of the study consisted of 20 students who attended a primary school in Adana in 2011-2012 academic year. A pretest posttest experimental research design with control group and follow up study was used. There were 10 students in experimental and 10 students in control group.

*Uzm.Psk.Dan., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, suat.kilicarslan@mynet.com

**Prof.Dr., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, matici@cu.edu.tr

Conflict Resolution Behavior Scale was administered to assess conflict resolution behaviors of students to be assigned experimental and control group before applying the training program. 'Wilcoxon Signed Rank Test for Paired Samples' was used to determine whether the mean scores of pretest, posttest and follow up test obtained from problem solving and aggression sub scales of Conflict Resolution Behavior Scale changed. Results showed that the level of constructive resolution skills of students in experimental group much more increased than those of students in control group. Furthermore this increase on scores seemed to be long term.

Key Words: Conflict Resolution, Conflict Resolution Training Program, Aggression, Problem Solving.

Giriş

Kişilerarası ve gruplar arası çatışma evrensel bir kavramdır. Sosyal bir varlık olan insanın içinde bulunduğu ortam itibarıyla kısıtlı kaynak ve olanaklar da göz önüne alındığında diğer birey ve gruplarla çatışmaya girmemesi imkansızdır (Gordon, 2001).

Tüm yaşam süresince olduğu gibi ilköğretim çağındaki öğrenciler de gerek okul yaşamlarında gerekse okul dışı etkileşimlerinde birçok çatışma içeren olay, durum ve yaşantı geçirmekte ve bu çatışmalara farklı tarzlarda tepkiler göstermektedirler.

Çatışma bir ya da birden çok kişinin herhangi bir konu üzerinde anlaşamadığı zaman ortaya çıkar. Bireylerin gereksinimleri, dürtüleri, istekleri, birbirleriyle ters düştüğü zaman, çatışma yaşanır. Bazı durumlarda kişilerin söylemleri birbirlerinden farklıdır ya da bireyler bunları farklı algılar. Bu farklı bakış açıları ve farklı algılamalar da çatışmalara yol açar. İnsan olmanın özelliği gereği tüm bireyler zaman zaman farklı düşündükleri için çatışmalar yaşarlar (Öner, 1999).

Mourer (1991) ise, çatışmayı iki ya da daha fazla tarafın isteklerinin birbiriyle uyuşmaması sonucu ortaya çıkan anlaşmazlık olarak tanımlamıştır.

Kişilerarasında yaşanan çatışmaların çok farklı nedenleri olabilir. Bu nedenleri üç grupta toplamak mümkündür. Bunlar; karşılanmayan temel psikolojik gereksinimler (Ait olma, Güç, Özgürlük, Eğlenme), sınırlı olan kaynakların paylaşımı (Zaman, para, mal) ve farklı değerlere (İnançlar, öncelikler, ilkeler) sahip olmadır. Bu sebeplerle oluşan çatışmalara ise kaçma (Çekilme, inkar, görmezden gelme), kavga (Tehtid, saldırı, öfke) ve problem çözme (Anlayış, saygı, çözüm) biçiminde tepkiler gösterilmektedir (Öner, 2000, s.199).

Çatışma yaşayan bireyler, yaşadıkları çatışmaları çözmek için çok farklı davranışlarda bulunurlar. Johnson ve Johnson (1994), beş tür çatışma çözme biçimi belirlemiştir. Bunlar; a) Zorlama (Forcing), b) Uyuma (Accommodation), c) Uzlaşma (Compromise), d) Kaçınma (Avoidance) ve e) İşbirliğidir (Collaboration). Zorlama' da, çatışma durumunda taraflardan birinin kendi çözümlerini ve isteklerini karşı tarafa kabul ettirme istekleri vardır. Uyuma, taraflardan birinin kendi isteklerini göz ardı ederek, karşı tarafın isteklerini yerine getirmek için çaba harcamasıdır. Uzlaşma, taraflardan birinin, diğerinin isteklerinin bir kısmını karşılamak için kendi isteklerinin bir kısmından taviz vererek, iki istek arasında uzlaşma yolu aramasıdır. Kaçınma, taraflardan birinin, diğerinin isteklerine karşı kayıtsız kalmasıdır. Kaçınma biçimini benimseyenler çatışma yaratabilecek kişi ve konulardan uzak dururlar. İşbirliğinde ise taraflar kendi sorunlarıyla, gereksinimleriyle ne kadar ilgileniyorlarsa aynı biçimde karşı tarafın duygu, gereksinim

ve istekleriyle de ilgilenirler. Bu kişiler çatışmaları çözülebilir problemler olarak görebilirler. Hem kendilerine hem de karşı tarafın amaçlarına hizmet edecek çözümler arayarak ilişkilerini sürdürürler. Sonuçta iki tarafın da memnun olması esastır. Bu, kısaca problem çözme davranışdır. Tarafların çatışmayı çözmek için seçtikleri davranış biçimi çatışmanın yapıcı ya da yıkıcı olmasını belirlemektedir. Zorlama ve kaçınma genel olarak yıkıcı çatışma çözme grubuna giren davranış biçimleridir. Uyuma, çatışmadan kaçınma sürecine uygun bir davranış biçimidir. Bu davranışların gösterilmesi durumunda kişi çatışma sonucunda olumsuz duygular yaşamaktadır. Uzlaşma ve işbirliği ise yapıcı çatışma çözme biçimleridir. Kişiler bu davranış biçimleriyle çatışmalarını çözdüklerinde olumlu duygular yaşamaktadırlar.

Bireyin gelişme ve toplumsallaşma sürecini en yoğun yaşadığı yerlerden birisi de okuldur. Okul kişiler arası etkileşimin yoğun bir biçimde yaşandığı bir ortamdır; öğrenciler hem birbirleri ile hem de öğretmenleri ile sürekli iletişimde bulunurlar. Sürekli iletişimde bulunmak zaman zaman anlaşmazlıkları da beraberinde getirir. Çünkü herkesin kendine özgü düşünme tarzı, değerleri ve inançları vardır; kısacası her kişi yaşanan olaylara farklı açıdan bakmakta, farklı yorumlar getirmekte ve farklı tepkilerde bulunmaktadır. Bu durum, günlük yaşamda, zaman zaman uyuşmazlığa düşülmesine ve çatışma yaşanmasına neden olmaktadır. Okul yaşamında da her öğrencinin birbirinden farklı özellikleri ve yaşantıları olduğu düşünülürse, birbirini algılayış biçimlerinin farklı olmasından doğan çatışmaların yaşanması doğaldır (Taştan, 2006).

Öğrencilerin çatışma çözme yöntemleri konusundaki bazı araştırmalar öğrencilerin okul ortamında; sınıfta, bahçede, serviste, derste ya da oyun oynarken çatışmaya girebildiklerini ve bu çatışmaları genellikle sözel ya da fiziksel saldırıda bulunarak çözmeye çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Çatışma çözme eğitimi boyunca, öğrenciler çatışmalarını yapıcı çözümlerle müzakere etmeyi öğrenirler. Müzakere kişilerin her ikisinin de duygu ve düşüncelerini paylaştığı, gereksinimlerin ortaya konduğu ve anlaşmayla sonuçlanması istenen bir süreçtir (Johnson ve Johnson 1994; Johnson ve Johnson 1995). Literatürde de çatışma çözme ve akran arabuluculuğu psikoeğitim programlarının öğrencilerin kendine güvenlerini, akademik başarılarını, aile ve akran ilişkilerini, sosyal ve duygusal becerilerini, özgüvenlerini geliştirirken, şiddet ve saldırganlık içeren davranışları ve okuldan uzaklaştırmaları azalttığı ileri sürülmektedir (Araki 1990; Davis, 1986; Lam, 1989; Marshall, 1987; Maxwell 1989; Johnson ve Johnson, 2000; Bemak ve Keys, 2000; Türnüklü ve Şahin, 2002; Taştan, 2004; Uysal, 2006; Güner, 2007; Türnüklü vd. 2009, 2010; Akgün ve Araz 2010; Kaşık ve Kumcağız 2014).

Ülkemizde de çeşitli düzeylerde (okulöncesi, ilköğretim birinci kademe, ilköğretim ikinci kademe, ortaöğretim ve yükseköğretim) uygulanmak üzere hazırlanmış, çeşitli değişkenlere etkisi test edilmiş çatışma çözme programları vardır ve özellikle ilköğretim düzeyinde bu araştırma ve uygulamaların artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Pekkaya (1994), arabulucu yoluyla çatışmalara çözüm bulma ve arabuluculuk eğitiminin okullarda uygulanmasının ve bu eğitimin öğrencilerin benlik gelişimlerine, liderlik becerilerine, saldırgan davranışlarına ve algıladıkları problem miktarına etkisi, Öner ve Koruklu (1998) ilköğretim ikinci kademe sınıflarına uygulanan bir arabuluculuk eğitiminin çatışma çözme davranışlarına etkisi, Kavalcı (2001), Johnson ve Johnson'ın (1997) modeline uygun olarak hazırladığı çatışma çözme becerileri eğitim programının, üniversite öğrencilerinin çatışma çözme becerileri üzerindeki etkisi, Türnüklü ve Şahin

(2002) ilköğretim okullarında öğrenci çatışmaları ve öğretmenlerin bu çatışmalarla başa çıkma stratejileri, Çoban (2002) ilköğretim 4. sınıf öğrencileri ile yaptığı çalışmada uyguladığı çatışma çözme eğitim programının, çatışma çözme stratejilerine etkisini, Tastan (2004) ilköğretim 6. sınıf öğrencileri ile yaptığı çalışmasında uygulanan çatışma çözme ve arabuluculuk eğitimlerinin çatışma çözme ve akran arabuluculuklarına etkisi, Uysal (2006) çatışma çözme eğitim programının orta öğretim dokuzuncu sınıf düzeyindeki öğrencilerin çatışma çözme becerilerine etkisi, Güner (2007) çatışma çözme becerilerini geliştirmeye yönelik grup rehberliğinin lise öğrencilerinin saldırganlık ve problem çözme becerileri üzerindeki etkisi, Türnüklü vd. (2009) 10-11 yaşlarındaki ilköğretim öğrencilerinin kişilerarası çatışmaları üzerinde çatışma çözme ve akran arabuluculuk eğitiminin etkisi üzerinde çalışmışlardır. Bacıoğlu, (2014) şiddet ve saldırganlığın azaltılmasında önleme ve müdahale programlarının etkililiği ile ilgili yapmış olduğu bir meta analiz çalışmasında 2002 ve 2012 yılları arasında yapılmış 22 adet deneysel çalışma incelenmiş ve elde edilen bulgular, önleme ve müdahale programlarının çocuk ve ergenlerde şiddet ve saldırgan davranışların azaltılmasında etkili olduğunu göstermiştir. Coşkuner (2008) barış eğitimi programının öğrenci şiddeti üzerindeki etkileri, Diken, Cavkaytar, Batu, Bozkurt, ve Kurtulmaz (2011) antisosyal davranışları önlemeye yönelik başarıya ilk adım programının etkililiği, Donat-Bacıoğlu ve Özben (2011) çocuk ve ergenlerde şiddet ve saldırganlığı önleme programının ergenlerin saldırganlık düzeyini azaltmadaki etkisi, Gündoğdu (2009) yaratıcı drama temelli çatışma çözme programının ergenlerde öfke, saldırganlık ve çatışma çözme becerisine etkisi, Karataş ve Gökçakan (2009) psikodrama teknikleri kullanılarak yapılan grup uygulamalarının ergenlerde saldırganlığı azaltmadaki etkisi, Şevkin (2008) müzakere (problem çözme) ve arabuluculuk eğitim programının ilköğretim 4.-5. sınıf öğrencilerinin çatışma çözüm stilleri ve saldırganlık eğilimleri üzerindeki etkilerini, Uysal ve Bayık-Temel (2009) şiddet karşıtı eğitim programının öğrencilerin çatışma çözme, şiddet eğilimi ve şiddet davranışlarına yansımalarıyla ilgili araştırmalar yapmışlardır.

Ülkemizde yapılan bu araştırmalar incelendiğinde, şiddet ve saldırganlık içeren davranışların azaltılmasının amaçlandığı psikoeğitim programlarının öğrencilerin şiddet ve saldırganlık içeren davranışlarını azalttığı, öfke kontrol becerileri, yapıcı problem çözme ve çatışma çözme becerilerini artırdığı görülmüştür.

Öğrenciler arasında yaşanan çatışmaların çözümünde ödül-ceza kullanımına dayalı geleneksel yöntemler, okulda düzenli ve barışçıl bir ortamın sağlanmasında yeterli olmamaktadır. Bu nedenle, etkili bir okul ortamı için yapılması gereken, öğrencilere, yaşadıkları çatışmaları şiddete dönüşmeden yapıcı bir biçimde çözebilmelerini sağlayacak yöntemleri öğretmek ve bunları kullanabilme becerilerini geliştirmelerine yardım etmektir. Yaşam için gerekli ve önemli olan bu beceriler aynı zamanda öğrencilerin enerjilerini öğrenme üzerine yoğunlaştırabilmelerine de olanak sağlayacaktır (Öner, 2000).

Şiddet olgusu ülkemizde ve dünyada yaygınlaşan bireysel ve toplumsal bir sorun haline gelmiştir. Özellikle ülkemizde Çukurova ve Adana gibi hızlı göç alan ve veren bazı bölgelerde (TÜİK, Seçilmiş Göstergelerle Adana, 2013), kırsal alanlardan kente göç hızı sebebiyle aileler uyum sorunları yaşamakta ve karşılaştıkları güçlüklerde zaman zaman şiddet ve saldırganlık içeren davranışlara başvurmaktadırlar. Benzer tutum ve davranışlar okullarda eğitim ve öğretime devam eden öğrencilerde de gözlenmektedir. Bu

araştırmada deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin başka şehirlerden Adana'ya göç ile geldikleri, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan uyum problemleri yaşadıkları, birçok öğrenci ailesinin işsiz olduğu ve sosyal yardımlarla geçinmeye çalıştığı öğrenilmiştir. Bu sebeplerle aile ve öğrencilerin yaşanan çatışma ve anlaşmazlıklarda şiddet ve saldırgan tutum ve davranışlar yerine yapıcı yollarla baş etme becerilerinin geliştirildiği müdahale programlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Konu ile ilgili araştırmaların incelenmesi sonucunda Türkiye'de ilköğretim öğrencilerine uygulanan çatışma çözme becerilerini geliştirmeye yönelik psikoeğitim çalışmalarına ve bu psiko-eğitim programlarının etkililiğini incelemeye ihtiyaç olduğu kademedeki eğitime devam etmekte olan bir grup 6. ve 7. sınıf öğrencisine çatışma çözme becerisini geliştirmeye yönelik 10 haftalık grup rehberliği programı hazırlanmış ve bunun saldırganlık ve çatışmaları yapıcı yollarla çözme becerileri üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, ilköğretim altıncı ve yedinci sınıfta öğrenim gören öğrencilere uygulanan çatışma çözme eğitim programının, öğrencilerin yaşadıkları çatışmaları yapıcı çatışma çözme yollarını kullanarak çözmelerinde etkili olup olmadığını ortaya koymaktır.

Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki denencelerin doğruluğu test edilmiştir:

1. Çatışma çözme eğitim programı uygulanan deney grubundaki öğrencilerin ÇÇDBÖ'nin "Problem Çözme Alt Ölçeği"nden aldıkları öntest ve sontest puan ortalamalarıyla, bu programın uygulanmadığı kontrol grubundaki öğrencilerin öntest ve sontest puan ortalamaları arasında deney grubu lehine anlamlı bir fark vardır ve bu fark kalıcıdır.

2. Çatışma çözme eğitim programı uygulanan deney grubundaki öğrencilerin ÇÇDBÖ'nin "Saldırganlık Alt Ölçeği"nden aldıkları öntest ve sontest puan ortalamalarıyla, bu programın uygulanmadığı kontrol grubundaki öğrencilerin öntest ve sontest puan ortalamaları arasında deney grubu lehine anlamlı bir fark vardır ve bu fark kalıcıdır.

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın deseni, çalışma gurubu, veri toplama aracı, çatışma çözme eğitim programı ve verilerin analizi hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada, Çatışma Çözme Eğitim Programının ilköğretim altıncı ve yedinci sınıf düzeyindeki öğrencilerin çatışma çözme becerileri üzerindeki etkisini test etmek amacıyla, öntest-sontest-izleme ve kontrol gruplu desen kullanılmıştır. Araştırma deseninde gruplar ve yapılan işlemler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo.1 Araştırmada Uygulanan Desen

Gruplar	Öntest (ÇÇDBÖ)	İşlem (10hafta)	Sontest (ÇÇDBÖ)	İzleme (3 Ay Sonra) (ÇÇDBÖ)
Deney Grubu	X	ÇÇEP	X	X
Kontrol Grubu	X	-----	X	X

X: Çatışma Çözme Davranışlarını Belirleme Ölçeği (ÇÇDBÖ)

ÇÇEP: Çatışma Çözme Eğitim Programı

-----: Herhangi bir işlem yapılmamıştır

Araştırmada öncelikle örneklem grubunda bulunan öğrencilere 'ÇÇDBÖ' uygulanmış ve 'Saldırganlık Alt Boyutu' puanları ortalamasının bir standart sapma üstü ve 'Problem Çözme Alt Boyutu' puanları ortalamasının bir standart sapma altında olan öğrenci ve ailelerine yönelik program ve araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan öğrencilerden yapıcı çatışma çözme becerileri kazandırmayı amaçlayan çatışma çözme eğitim programının etkisini incelemek amacıyla yansız olarak belirlenen deney ve kontrol grupları oluşturulmuştur.

Tablo 1'de de görüldüğü gibi Deney grubuna on hafta süreyle çatışma çözme eğitim programı uygulanmış, kontrol grubuna ise, herhangi bir işlem yapılmamıştır. Eğitim programı uygulanmadan önce ve sonra, deney ve kontrol gruplarının çatışma çözme davranışları, 'ÇÇDBÖ' ile değerlendirilmiştir. Deney grubuna verilen çatışma çözme eğitimi tamamlandıktan 1 hafta sonra kontrol grubuyla birlikte her iki gruba da sontest olarak 'ÇÇDBÖ' verilmiştir.

Uygulanan eğitim programı sonrasında kazanılan çatışma çözme becerilerinin uzun süreli bir etkiye sahip olup olmadığını test etmek amacıyla sontest' in uygulanmasından 3 ay sonra, izleme çalışması yapmak amacıyla deney ve kontrol gruplarına tekrar "ÇÇDBÖ" uygulanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, Adana ili, Yüreğir ilçesi' nde bulunan bir ilköğretim okulunda, 2011-2012 eğitim öğretim yılında öğrenim görmekte olan öğrencilerden oluşturmaktadır. Yüreğir ilçesi Adana'ya dışarıdan göç alan ve yoğun sosyo-ekonomik problemlerin yaşandığı bir bölgedir. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin ailelerinin mevsimlik işlerde çalıştığı, bir kısmının da işsiz olduğu ve sosyal yardımlarla geçinmeye çalıştığı öğrenilmiştir. Çalışma grubunu oluşturmak için okul genelinde toplam 78 öğrenciye, Çatışma Çözme Davranışlarını Belirleme Ölçeği

uygulanmıştır. Ölçeği yanıtlayan öğrencilerin 34'ü erkek, 44'ü kız olup, yaşları 12-15 arasında değişmektedir. ÇÇDBÖ' nün "Problem Çözme" ve "Saldırganlık" alt ölçeklerinden elde edilen puanların aritmetik ortalama ve standart sapma verileri Tablo 2' de yer almaktadır.

Tablo.2 ÇÇDBÖ'nün Problem Çözme ve Saldırganlık Alt Ölçeklerinden Elde Edilen Puanların Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Ranjı

Alt ölçekler	X	Ss	Ranj
Problem Çözme	46,01	10,56	16-60
Saldırganlık	24,20	10,44	12-58

Öğrencilerin seçimi, araştırmaya katılan öğrencilerin ölçeğin "Saldırganlık" ve "Problem Çözme" alt ölçeklerinden aldıkları puanlara göre yapılmıştır. Ön uygulama sonunda ölçekten en düşük ya da en yüksek puan alan öğrenciler, dağılımın normalliğini bozacağından analizlere dahil edilmemiştir. Analize dahil edilen öğrenciler içinde problem çözme alt ölçeğinden düşük puan alan, saldırganlık alt ölçeğinden yüksek puan alan 20 öğrencinin yansız olarak deney ve kontrol grubuna atanmasıyla araştırma grubu oluşturulmuştur.

Deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin "Problem Çözme" ve "Saldırganlık" alt ölçeklerinden aldıkları öntest puan ortalamaları arasında fark olup olmadığı test edilmiştir. İki grubun puanlarının aritmetik ortalama, standart sapma ve t değerleri Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo.3 Deney ve Kontrol Gruplarının Problem Çözme ve Saldırganlık Alt Ölçeklerinden Aldıkları Öntest Puanlarının Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve t Değerleri

Alt ölçekler	Deney Grubu		Kontrol Grubu		t
	X	Ss	X	Ss	
Problem çözme	41,60	5,66	44,50	5,14	-1,199
,246					
Saldırganlık	25,60	3,16	29,40	6,51	-1,658
,121					

Tablo 3 incelendiğinde, deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin ‘Problem Çözme’ ve ‘Saldırganlık’ puanlarının aritmetik ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir. Bu durumda deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin problem çözme ve saldırganlık puanları bakımından istatistiksel olarak eşit düzeyde oldukları söylenebilir.

Veri Toplama Aracı

Çalışmada öğrencilerin çatışmalara verdikleri tepkileri ölçmek amacıyla Koruklu (1998) tarafından geliştirilen “Çatışma Çözme Davranışlarını Belirleme Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek, bir kendini değerlendirme ölçeği olup, uygulama süresi yaklaşık olarak 20 dakikadır. Ölçek, çatışma çözme davranışlarını Saldırganlık (küfür, kavga, tehdit, susarak saldırma) ve Problem Çözme (uzlaşma, işbirliği) olmak üzere iki alt ölçekle değerlendirmektedir. Ölçek, 24 maddeden oluşmakta ve beşli likert tipi değerlendirme kullanılmaktadır. Ölçeği yanıtlayanlardan beşli derecelendirmeyi kullanarak, her bir maddede yer alan çatışma durumlarına verilen tepkilerin, kendi davranışlarına ne derece uygun olduğunu belirtmeleri istenmektedir.

Çatışma çözme davranışı açısından yanıtlar (1) “hiçbir zaman uygun değil”, (2) “biraz uygun”, (3) “uygun”, (4) “çoğunlukla uygun” ve (5) “çok uygun” biçimindedir. Ölçekte yer alan 1., 3., 5., 7., 9., 11., 13., 15., 17., 19., 21. ve 23. maddeler, ölçeğin saldırganlık boyutuyla; 2., 4., 6., 8., 10., 12., 14., 16., 18., 20., 22. ve 24. maddeleri ise ölçeğin problem çözme boyutuyla ilgilidir.

Her bir alt ölçekten alınabilecek en yüksek puan 60, en düşük puan ise 12’dir. Puanın yüksek oluşu, o davranışın sık görüldüğü anlamına gelmektedir. Yani, ölçeğin “Saldırganlık” alt ölçeğinden yüksek puan almak, çatışma çözme açısından olumsuz bir durumken, “Problem Çözme” alt ölçeğinden yüksek puan almak, çatışma çözme açısından olumlu bir durumdur. ÇÇDBÖ’nün geçerlik ve güvenilirliği, Koruklu (1998) tarafından 6, 7. ve 8. Sınıf öğrencilerinden elde edilen veriler kullanılarak yapılmıştır.

Ölçeğin kapsam geçerliği için, Ankara Üniversitesi, EPH Bölümünün Rehberlik ve Psikolojik Danışma alanında çalışan uzmanların görüşleri alınmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğine ise, faktör analiziyle bakılmış ve her bir maddenin kendi faktörü ile verdikleri yük değerlerinin .40’ın üzerinde olduğu görülmüştür. Çatışma çözme davranışları bakımından maddelerin ne denli ayırt edici oldukları madde analizi ile incelenmiş ve madde toplam korelasyonlarının .30’un üzerinde olduğu görülmüştür. Bu değerlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu, madde ayırt edicilik düzeyleri bakımından maddelerin iyi derecede oldukları görülmüştür. ÇÇDBÖ’nün güvenilirliği, test tekrar test güvenilirlik analizi ile incelenmiş, saldırganlık boyutu için $r = .64$ ve problem çözme boyutu için $r = .66$ değerleri bulunmuştur. Ölçeğin iç tutarlılığına ise Cronbach-Alpha ile bakılmış, ölçeğin iç tutarlılık katsayıları, saldırganlık boyutu için $r = .85$, problem çözme boyutu içinse $r = .83$ olarak belirlenmiştir. Bu değerler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

İşlem Yolu

Araştırmacı, öğrencilere, ilköğretim ikinci kademe altıncı ve yedinci sınıf öğrencilerinin katılabileceği bir eğitim grubu çalışması yapılacağını duyurmuştur. Deney grubuyla haftada bir 50 dakika süren 10 haftalık psiko-eğitim grubu oturumları düzenlenirken, kontrol grubuna herhangi bir işlem uygulanmamıştır. Grupların oluşturulması aşamasında uygulanan ölçeklerden elde edilen puanlar öntest, deneysel işlemin bitiminden sonra yapılan ölçümler ise sontest puanları olarak kullanılmıştır. Ayrıca uygulanan deneysel programın uzun süreli etkisinin devam edip etmediğini belirlemek amacıyla deneysel işlemin bitiminden üç ay sonra deney ve kontrol gruplarına ölçme araçları bir kez daha uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Deney ve kontrol gruplarının, öntest ve sontest ölçümlerinden elde edilen verilerin analizinde İlişkili Ölçümler İçin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi kullanılmıştır. Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ya da Wilcoxon Eşleştirilmiş Çiftler Testi olarak bilinen bu teknik, ilişkili iki ölçüm setine ait puanlar arasındaki farkın anlamlılığını test etmek amacıyla kullanılır. Bu teknik sosyal bilimlerde az denekli yürütülen grupları içi araştırmalarda sıklıkla kullanılır (Büyüköztürk, 2002).

Çatışma Çözme Eğitim Programının Uygulaması

Çatışma Çözme becerilerini içeren eğitim grubu uygulaması, okul idaresi ve öğrencilerin ailelerinden izin alınarak gruba katılan öğrencilerin ders saatleri dışında uygulama yapılan okulun kütüphane ve laboratuvar salonunda her oturum yaklaşık 50 dakika olmak üzere, haftada bir oturum yapılarak on oturum şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Çatışma çözme eğitim programı, öğrencileri çatışma ve çatışma çözme davranışları hakkında bilgilendirmeyi, onlara iletişim becerilerini kazandırmayı, çatışma çözme basamaklarını öğrenerek çatışmaların çözümünde problem çözme yöntemlerini kullanmalarını sağlayacak biçimde yapılandırılmış bir programdır. Programın hazırlanmasında, ilgili kuramsal yaklaşımlardan, daha önce hazırlanmış olan ve değişik araştırmalarda kullanılan eğitim programlarından ve konu ile ilgili diğer kaynaklardan (Johnson ve Johnson, 1992, Brown, 1992, Pekkaya, 1994, Çam, 1997, Teolis, 1998, Koruklu, 1998; Kavalcı, 2001, Çoban, 2002; Martin, Greenwood, 2002; Stevens, 2003, Taştan, 2006; Uysal, 2006, Türnüklü, Kaçmaz, İkiz, ve Balcı, 2011, Araz ve Akgün, 2010, Kulaksızoğlu, 2005, 2014) yararlanılmıştır.

İlk oturumda tanışmanın ardından çatışma çözme becerileri grup eğitimi içeriği öğrencilere tanıtılmış, kurallar öğrencilere belirtilmiştir. Daha sonra sırasıyla; çatışma konusunda bilgi sahibi olma, yaşanan çatışmaları, çatışma çözme davranışlarını ve kişilerarası iletişimi engelleyen faktörleri fark etme, ben dili ve sen dili arasındaki farkı anlama ve ben dilini kullanabilme, etkin dinleme ve empatik düşünme becerisi kazanma, duyguları fark etme ve ifade etme, öfkeyi kontrol etme becerisi kazanma ve çatışmaları çatışma çözme basamaklarına uygun olarak çözebilme becerileri üzerinde durulmuştur. Her oturumda kazandırılacak beceriler ile ilgili kuramsal açıklamalara ve bu becerileri geliştirmeye yönelik grup etkinliklerine yer verilmiştir. Her oturumun sonunda,

öğrencilere günlük yaşamda uygulamaları için önceden hazırlanmış olan çalışma formları ev ödevi olarak verilmiştir. Bu programda, yapıcı çatışma çözme becerileri kazandırmak için farklı teknik ve etkinliklerden yararlanılmıştır. Öğrencilerin okulda, evde ve günlük yaşam içerisinde sıklıkla yaşadıkları ya da yaşama olasılıkları yüksek olan çatışma senaryoları rol oynama tekniğiyle canlandırılmış, kendini gözlemleme, ev ödevlerinin verilmesi ve bunların her oturumda incelenmesi, bilgi verme, tartışma, empati kurma, iletişimde ben dilini kullanma, açık uçlu sorular sorma, geribildirim gibi tekniklerin kullanılması yapılan çalışmaların daha etkili olması amaçlanmıştır.

Araştırmacı 10 haftalık bu program süresinde yapılan oturumları öğrencilerin ve ailelerinin bilgisi ve izni dahilinde video kamera ile kaydetmiş ve uzman bir danışman tarafından tüm kayıtlar izlenerek, oturumun genel akışı, kullanılan beceri ve tekniklerin gözden geçirildiği bir süpervizyon süreci takip edilmiştir. Yapılan bu süpervizyon çalışmalarının eğitim programının uygulama kalitesini artırdığı ve grup liderliği becerilerinin daha etkin bir şekilde kullanılmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Bulgular

ÇÇDBÖ'nün Problem Çözme Alt Boyutuna İlişkin Bulgular

Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin "Çatışma Çözme Davranışını Belirleme Ölçeği"nin "Problem Çözme" alt boyutu öntest- sontest ve izleme ölçümlerinden almış oldukları puanların aritmetik ortalama ve standart sapmaları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo.4 Deney ve Kontrol Gruplarındaki Öğrencilerin ÇÇDBÖ'nün Problem Çözme Alt Ölçeğinin Öntest- Sontest ve İzleme Testinden Almış Oldukları Puanların Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Gruplar	Öntest		Sontest		
	İzleme		X	Ss	X
	X	Ss			
Deney (N=10)	41,60	5,66	54,40	4,90	
54,50	6,24				
Kontrol (N=10)	44,50	5,14	45,20	6,10	
45,00	5,72				

Tablo 4'te görüldüğü gibi, deney grubu problem çözme öntest ortalama puanı 41,60 iken, bu değer deney sonrasında 54,40, izlemede ise 54,50 olmuştur. Kontrol grubu öntest ortalama puanı 44,50 iken, bu değer son testte 45,20, izlemede ise 45,00 olarak bulunmuştur.

Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin ÇÇDBÖ'nün problem çözme alt ölçeğinden almış oldukları öntest ve sontest puanlarının ortalamaları arasında gözlenen farkın anlamlı olup olmadığı, grupların söz konusu ölçme aracından aldıkları puanların

normal dağılım özelliği göstermemeleri nedeniyle parametrik olmayan testlerden biri olan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi analizi uygulanarak bakılmıştır. Analiz sürecinde deney ve kontrol grubuna ait veriler ayrı ayrı analiz edilmiş, elde edilen değerlerin sunumu ise aynı tablo içinde Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo.5 Deney ve Kontrol Grubundaki Öğrencilerin ÇÇDBÖ Problem Çözme Alt Boyutu Öntest ve Sontest Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Analiz Sonuçları

Gruplar	Sontest-Öntest	N	SO	Z	p	ST
Deney Grubu	Negatif Sıra	0	,00	-2,812	,005	
	,00					
	Pozitif Sıra	10	5,50			
	55,00					
	Eşit	0				
Kontrol Grubu	Negatif Sıra	4	5,88	-,409	,683	
	23,50					
	Pozitif Sıra	6	5,25			
	31,50					
	Eşit	0				

Negatif Sıra: SONTEST < ÖNTEST

Pozitif Sıra : SONTEST > ÖNTEST

Eşit : SONTEST = ÖNTEST

Tablo 5 incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin ÇÇDBÖ Problem Çözme Alt Boyutu öntest ve sontest puanları bakımından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçlarına göre, deney grubundaki öğrencilerin öntest ile sontest puanları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu ($Z = -2,812$; $p < .05$) görülürken, kontrol grubundaki öğrencilerin ise öntest ile sontest puanları arasında anlamlı bir farklılığın ($Z = -,683$; $p > .05$) olmadığı görülmüştür.

Fark puanlarının sıra ortalamaları ve toplamları dikkate alındığında deney grubunda gözlenen bu farkın negatif sıralar, yani sontest lehine olduğu gözlenmiştir. Buna göre deney grubundaki öğrencilerin ÇÇDBÖ Problem Çözme Alt Boyutu öntest puanlarının sontest puanlarında artış göstermesi dikkate alındığında uygulanan programın öğrencilerin problem çözme becerilerinin artırılmasında önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir. Sonuç olarak elde edilen bu bulgular, araştırmanın denencesini destekler nitelikte olup söz konusu denence doğrulanmış, yani kabul edilmiştir.

Uygulanan deneysel programın kalıcılığına ilişkin bulgular incelendiğinde deney grubu öğrencilerinin ÇÇDBÖ Problem Çözme Alt Boyutu sontest ve izleme testi ölçümlerinden aldıkları puanlar arasındaki farklılığı sınamak üzere yapılan Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi analizinden elde edilen sonuçlar Tablo 8'da yer almaktadır.

Tablo.8 Deney grubu öğrencilerinin ÇÇDBÖ Problem Çözme Alt Boyutu Sontest ve İzleme testi Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi Analiz Sonuçları

Gruplar	Sontest-Öntest	N	SO	ST	Z
Deney Grubu	Negatif Sıra	5	4,80	-178	.858
	24,00				
	Pozitif Sıra	4	5,25		
	21,00				
	Eşit	1			

Tablo 8 incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin Problem Çözme Alt Boyutu öntest ve sontest puanları bakımından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan Wilcoxon işaretili sıralar testi sonuçlarına göre, deney grubundaki öğrencilerin sontest ile izleme puanları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı ($Z = 178$; $p > .05$) görülmektedir. Elde edilen sonuca göre izleme testi ile sontest arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

ÇÇDBÖ' nün Saldırganlık Alt Boyutuna İlişkin Bulgular

Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin saldırganlık alt boyutunun öntest-sontest ve izleme ölçümlerinden almış oldukları puanların aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo.6 Deney ve Kontrol Gruplarındaki Öğrencilerin ÇÇDBÖ'nün Saldırganlık Alt Boyutunun Öntest- Sontest ve İzleme Testinden Almış Oldukları Puanların Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Gruplar	Öntest		Sontest		
	İzleme		X	Ss	X
	X	Ss			
Deney (N=10)	25,60	3,16	17,40	3,86	15,70
Kontrol (N=10)	29,40	6,51	31,70	6,41	33,50
	6,69				

Tablo 6'da görüldüğü gibi, deney grubu saldırganlık alt boyutu öntest ortalama puanı 25,60 iken, bu değer deney sonrasında 17,40 ve izlemede ise 15,70 olmuştur. Kontrol grubu öntest ortalama puanı 29,40 iken, bu değer son testte 31,70, izlemede ise 33,50 olarak bulunmuştur. Buna göre, deney grubunun saldırganlık puanlarında, kontrol grubundaki öğrencilerin puanlarına göre daha fazla düşüş olduğu söylenebilir.

Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin ÇÇDBÖ'nin Saldırganlık Alt Boyutu'dan almış oldukları öntest ve sontest puanlarının ortalamaları arasında gözlenen farkın anlamlı olup olmadığına, grupların söz konusu ölçme aracından aldıkları puanların normal dağılım özelliği göstermemesi nedeniyle parametrik olmayan testlerden biri olan Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi analizi uygulanarak bakılmıştır. Analiz sürecinde deney ve kontrol grubuna ait veriler ayrı ayrı analiz edilmiş, elde edilen değerlerin sunumu ise aynı tablo içinde Tablo 7,de verilmiştir.

Tablo.7 Deney ve Kontrol Grubundaki Öğrencilerin ÇÇDBÖ Saldırganlık Alt Boyutu Öntest ve Sontest Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi Analiz Sonuçları

Gruplar	Sontest-Öntest	N	SO	Z	p	ST
Deney Grubu	Negatif Sıra	10	5,50	-2,805	,005	
	55,00					
	Pozitif Sıra	0	,00			
	,00					
	Eşit	0				
Kontrol Grubu	Negatif Sıra	5	5,20	-,153	,878	
	26,00					
	Pozitif Sıra	5	5,80			
	29,00					
	Eşit	0				

Negatif Sıra: SONTEST < ÖNTEST

Pozitif Sıra : SONTEST > ÖNTEST

Eşit : SONTEST = ÖNTEST

Tablo 7 incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin Saldırganlık Alt Boyutu öntest ve sontest puanları bakımından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan Wilcoxon işaretili sıralar testi sonuçlarına göre, deney grubundaki öğrencilerin öntest ile sontest puanları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu ($Z = 2,805$; $p < .05$) görülürken, kontrol grubundaki öğrencilerin ise öntest ile sontest puanları arasında anlamlı bir farklılığın ($Z = -,153$; $p > .05$) olmadığı görülmüştür.

Fark puanlarının sıra ortalamaları ve toplamları dikkate alındığında deney grubunda gözlenen bu farkın negatif sıralar, yani sontest lehine olduğu gözlenmiştir. Buna göre deney grubundaki öğrencilerin Saldırganlık Alt Boyutu öntest puanlarının sontest puanlarında düşüş göstermesi dikkate alındığında uygulanan eğitim programının öğrencilerin şiddet ve saldırganlık içeren davranışlarının azaltılmasında önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir. Sonuç olarak elde edilen bu bulgular, araştırmanın ikinci denencesini destekler nitelikte olup söz konusu denence doğrulanmış, yani kabul edilmiştir.

Uygulanan deneysel programın saldırganlık alt ölçeği puanlarının uzun süreli kalıcılık etkisine ilişkin bulgular incelendiğinde deney grubu öğrencilerinin ÇÇDBÖ Saldırganlık Alt Boyutu son test ve izleme testi ölçümlerinden aldıkları puanlar arasındaki farklılığı sınamak üzere yapılan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi analizinden elde edilen sonuçlar Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo.9 Deney grubu öğrencilerinin ÇÇDBÖ Saldırganlık Alt Boyutu Sontest ve İzleme testi Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Analiz Sonuçları

Gruplar	Sontest-Öntest	N	SO	ST
Z	p			
Deney Grubu	Negatif Sıra	6	5,00	
	30,00			
	Pozitif Sıra	3	5,00	-891 .373
	15,00			
	Eşit	1		

Tablo 9 incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin Saldırganlık Alt Boyutu sontest ve izleme testi puanları bakımından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçlarına göre, deney grubundaki öğrencilerin sontest ile izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı ($Z = 891$; $p > .05$) görülmektedir. Elde edilen sonuca göre izleme testi ile sontest arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Tartışma ve Sonuç

Bu bölümde, çatışma çözme eğitim programının ilköğretim 6. ve 7. sınıf düzeyindeki öğrencilerin çatışma çözme becerilerine etkisinin incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular, tartışılmış, yorumlanmış ve ayrıca elde edilen bulgular ışığında öneriler sunulmuştur.

Çatışma çözme eğitim programına katılan deney grubundaki öğrencilerin “ÇÇDBÖ” nün problem çözme alt ölçeğinden almış oldukları öntest, sontest ve izleme puanları arasında kontrol grubuna oranla anlamlı bir fark gözlenmiştir. Bu bulguya göre, deney grubuna verilen çatışma çözme eğitim programının yapıcı çatışma çözme becerileri kazandırmada etkili olduğu söylenebilir.

Çatışma çözme eğitim programına katılan deney grubundaki öğrencilerin ÇÇDBÖ’ nün saldırganlık alt ölçeğinden almış oldukları öntest, sontest ve izleme puanlarında, kontrol grubuna oranla anlamlı bir fark gözlenmiştir. Bu bulgu, çatışma çözme psikoeğitim programının, eğitime katılan öğrencilerin yaşadıkları çatışmaların

çözümünde saldırgan davranışlara başvurma eğilimini azaltmada etkili olduğunu göstermiştir.

Bu araştırmada elde edilen bulgular, yapıcı çatışma çözme becerileri kazandırmak amacıyla ilköğretim öğrencileri (Çoban, 2002, Türnüklü ve Şahin 2002, Richardson, Lane ve Garon, 2003), lise öğrencileri (Woody, 2001, Uysal, 2006, Güner 2007) ve üniversite öğrencileri için (Hughes, 1991; Palmer ve Roessler, 2001; Kavalcı, 2001) geliştirilen çatışma çözme beceri eğitim programlarının etkisini inceleyen araştırma bulgularını destekler niteliktedir.

Bunun yanında ilköğretim ve lise öğrencileri için yapıcı çatışma çözme becerileri ve arabuluculuk yöntemleri yoluyla çatışma çözme becerileri kazandırmak için hazırlanan psiko-eğitim programlarının etkisini inceleyen (Johnson ve Johnson, 1991; Pekmaya, 1994; Koruklu, 1998; Stevhan, Schultz, Johnson ve Johnson, 2002; Stevhan, 2004; Taştan, 2004, Türnüklü vd. 2010; Türnüklü, Kacmaz, Sünbül ve Ergül 2010, Kaşık ve Kumcağız 2014) araştırma sonuçlarını destekleyici bulgular elde edilmiştir.

Araştırmacı tarafından geliştirilen çatışma çözme eğitim programı, öğrencileri çatışma ve çatışma çözme davranışları hakkında bilgilendirmeyi, iletişim becerileri kazandırmayı, duyguları anlama ve ifade etmeyi, öfke duygularını kontrol edebilmeyi, çatışma çözme basamaklarını öğrenerek çatışmaların çözümünde problem çözme yöntemini kullanmalarını sağlayacak biçimde yapılandırılmış bir programdır. Araştırmanın sonucuna göre çatışma çözme eğitim programının, göç ile yer değiştirmiş ve sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan uyum problemleri yaşamakta olan ailelerin çocuklarının ev ve okul yaşamlarında yaşadıkları çatışmaların çözümünde saldırgan davranışlara başvurma eğilimini azaltmada ve problem çözme becerisini kullanabilmelerinde etkili olabileceği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bu sonuçlara dayanarak çatışma çözme eğitim programının okullarda uygulanmasının, yaşanan şiddet ve zorbalık içerikli davranışların azaltılmasına katkı sağlayabileceği söylenebilir.

Bu çalışmada, uygulanan çatışma çözme eğitim programının okullarda uygulanmasının öğrencilerin akranları, öğretmenleri, aile bireyleri ve diğer yetişkinlerle sağlıklı ilişkiler kurmalarına, kendi kendilerini yöneterek iç denetimlerini kazanmalarına ve kişilerarası iletişimleri içersinde sorumluluk duygularının gelişmesine yardım edebileceği düşünülmektedir.

Bu programın içeriğinde, yapıcı çatışma çözme becerileri kazandırmak için farklı teknik ve etkinliklerden yararlanılmıştır. Programda okulda, evde ve günlük yaşam içerisinde sıklıkla yaşanabilen ya da yaşanma olasılığı yüksek olan çatışma senaryolarına da yer verilmiştir. Öğrencilerin rol oynama tekniğiyle bu senaryoları canlandırmaları, güncel anlaşmazlık durumlarında kendilerini gözlemlemeleri, ev ödevlerinin uygulanarak her oturumda incelenmesi, bilgi verme, tartışma, açık uçlu sorular sorma, etkin dinleme, duygularını fark etme ve ifade edebilme, geribildirim ve empati gibi tekniklerin kullanılmasının yapılan çalışmaların daha etkili olmasını sağladığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, çatışma çözme eğitim programının ilköğretim ikinci kademe 6. ve 7. sınıf düzeyindeki öğrencilerin yapıcı çatışma çözme beceri düzeylerinde bu programın uygulanmadığı kontrol grubundaki öğrencilere göre artış olduğu ve bu artışın uzun süreli olduğu görülmüştür.

Öneriler

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda hem uygulamaya hem de konuyla ilgili yapılacak araştırmalara yönelik bazı öneriler sunulmuştur. Öncelikle, bu araştırmada uygulanan ve yapıcı çatışma çözme becerileri kazandırmayı hedefleyen programa ek olarak okulda ve evde öğrencilerin olumlu ve yapıcı davranışlarının yaygınlaştırılması amacıyla iletişim becerileri, öfke ile baş etme ve problem çözme becerileriyle ilgili programlar da uygulanabilir. Son yıllarda okullarda yaşanan şiddet olaylarındaki artış, öğrencilerin çatışma çözmede etkili yolları kullanamadıklarını, hatta sorunu büyüten ve yeni sorunlara yol açabilen davranışlara başvurduklarını göstermektedir. Etkili çatışma çözme yollarının günlük yaşam içerisinde öğrenilmesi her zaman mümkün olmamaktadır. Bu nedenle okulda verilecek yapıcı çatışma çözme ve benzer nitelikteki programlar aracılığıyla şiddete başvurma eğilimi ve yaşanan çatışmaların saldırganca çözümü önlenebilir. Ayrıca bu çalışma sonuçlarından hareket ederek okullarda çalışan okul psikolojik danışmanları, psikolojik danışma ve rehberlik programlarında ve çalışmalarında çatışma çözme eğitim programına daha fazla yer verebilir ve böylece öğrenciler arasında yapıcı bir iletişim ve etkileşimin sağlanabileceği bir okul ortamının oluşturulmasına katkıda bulunabilirler.

Bununla birlikte, çatışma çözme psikoeğitim programlarıyla kazandırılması hedeflenen iletişim, duyguları fark etme ve ifade etme, etkin dileme, empati, öfke yönetimi, problem ve çatışma çözme gibi becerilerin günlük yaşama aktarılabilmesi için yeterli oranda uygulama yapılması gerekmektedir. Belirgin bir davranış değişiminin olabilmesi için okulun yanı sıra evde ve diğer sosyal alanlarda da bu becerilerin kullanılması ve belirli oranda pekiştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle yapılan çalışmalar hakkında aileler de bu tür psikoeğitim çalışmalarına dahil edilerek bilgilendirilebilir ve becerileri artırılabilir.

Son olarak araştırmanın çalışma grubu Adana'da bir ilköğretim okulunda altı ve yedinci sınıflarda eğitimine devam eden öğrencilerden oluşmaktadır. Elde edilen bulgular ancak benzer eğitim ve sosyo-kültürel yapıdaki gruplara genellenebilir ve veriler öğrencilere uygulanan ÇÇDBÖ' nin ölçtüğü özelliklerle sınırlıdır

KAYNAKÇA

Akbalık, F.G. (2001). "Çatışma çözme ölçeği'nin (üniversite öğrencileri formu) geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(16), 7-13.

Bilge, F. (1996). "Danışandan hız alan ve bilişsel davranışçı yaklaşımlarla yapılan grupla psikolojik danışmanın, öğrencilerin kızgınlık düzeyleri üzerindeki etkileri". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Bacıoğlu, D. S. (2014). "Şiddet ve Saldırganlığın Azaltılmasında Önleme ve Müdahale Programlarının Etkililiği: Meta Analiz Çalışması". *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, (2014), 5, (42) 294-304.

Brown, R.B. (1992). Conflict Resolution: A Strategy for Reducing Physical Confrontation in Public Schools. *Dissertation Abstracts International*. 53(4), 995-A.

Büyüköztürk, Ş. (2002). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı, istatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum*. (2. Baskı), Ankara: Pegem A Yayıncılık

Çoban, R. (2002). "The Effect of Conflict Resolution Training Program On Elementary School Students' Conflict Resolution Strategies". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. ODTÜ, Ankara.

Deutsch, M. (1993). Constructive Conflict Resolution: Principles, Training and Research. *Journal of Social Issues*, 50(1), 13-32.

Duryea, M.L. (1992). Conflict and Culture: A Literature Review and Bibliography. *University Of Victoria Institute For Dispute Resolution*, Victoria, British Columbia, Canada.

Gordon, T. (2005). *E.Ö.E. – Etkili Öğretmenlik Eğitimi*. Sistem Yayıncılık: İstanbul.

Haar, B.F. ve Krahe, B. (1999). Strategies for Resolving Interpersonal conflict In Adolescence A German- Indonesion comparison. *Journal Of Cross-Cultural Psychology*, 30(6), 667-683.

Hale, L.(1988). *Conflict Resolution Theory and Practice*. New York: American Bar Association.

Johnson, D.W. ve Johnson, R.T. (1991, 1995). *Teaching Children To Be Peacemakers*. Edina, Minnesota, Interaction Book Company.

Johnson, D. W. ve Johnson, R. T. (1992). Teaching studentsto be peer mediators. *Educational Leadership*, 50 (1), 10-13.

Johnson, D. W. ve Johnson, F.P. (1997). *Joining Together: Group Theory and Group Skills*. Universty of Minnesota. 333- 399.

Johnson, D.W. ve Johnson, R.T. (1994). Constructive Conflict in the Schools. *Journal of Social Issues*, No: 30.

Johnson, D. W. ve Johnson, R. T. (1996). Conflict Resolution and Peer Mediation Programs in Elementary and Secondary Schools: A Review of The Research. *Review of Educational Research*, 66(4), 459-506.

Johnson, D.W. ve Johnson, R.T. (1997). "The Impact of Conflict Resolution Training in Middle School Students", *Journal of Social Psychology*, No: 137.

Güner, İ. (2007)“Çatışma çözme becerilerini geliştirmeye yönelik grup rehberliğinin lise öğrencilerinin saldırganlık ve problem çözme becerileri üzerindeki etkisi” .Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Jones, V.F. ve Jones, L.S. (1998). *Comprehensive Classroom Management*. London: Allyn and Bacon.

Kavalcı, Z. (2001). “Çatışma çözme becerileri eğitimi programının üniversite öğrencilerinin çatışma çözme biçimleri üzerindeki etkisi”.Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Korkut, F. (2004). *Okul Temelli Önleyici Rehberlik ve Psikolojik Danışma*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Koruklu, N. (1998). “Arabuluculuk eğitiminin ilköğretim düzeyindeki bir grup öğrencinin çatışma çözme davranışlarına etkisinin incelenmesi”. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kulaksızoğlu, A. (2014). *Kişisel Gelişim Uygulamaları* (2. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kulaksızoğlu, A. (2005). *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitap Evi.

Lane-Garon, P.S. ve Richardson, T. (2003). Mediatormentors: improving school climate, nurturing student disposition. *Conflict Resolution Quarterly*, 21(1), 47-68.

Martin, M.,Greenwood, C.W. (2002). *Çocuğunuzun Okulla İlgili Sorunlarını Çözebilirsiniz* (Çev. F. Zengin Dağıdır).(3. Basım) İstanbul: Sistem Yayıncılık

Öğülmüş, S. (2004). *Ben Sorun Çözebilirim: Kişilerarası Sorun Çözme Becerileri ve Eğitimi* (2. baskı). Babil Yayıncılık: Ankara.

Öner, U. (2000). Çatışma Çözme ve Arabuluculuk Eğitimi. *İlköğretimde Rehberlik*. (Editör: Yıldız Kuzgun) (2. Baskı). (198-237). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Öner, U. (2005). *Eğitim Ortamlarında Çatışma Çözme ve Arabuluculuk Programlarının Yeri ve Kullanımı Seminer Notları*. Ankara: PDR Derneği.

Pekkaya, B. (1994). “Arabulucu Yolu ile Çatışmalara Çözüm Bulma, Arabuluculuk Eğitiminin Okullarda Uygulanması ve Bu Eğitimin Öğrencilerin Benlik Gelişimlerine, Liderlik Becerilerine, Saldırgan Davranışlarına ve Algıladıkları Problem Miktarına Etkisi”.Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Sarı, S. (2005). “İlköğretim 5.Sınıf Öğrencilerine Çatışma Çözümü Becerilerinin Kazandırılmasında, Akademik Çelişki Değer Çizgisi ve Güdümlü Tartışma Yöntemlerinin Etkisi”.Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Stevahn, L., Johnson, D.W., Johnson, R.T., ve Schultz , R. (2002). Effects of ConflictResolution Training IntegratedInto a High School SocialStudiesCurriculum. *Journal of SocialPsychology*, 142(3), 305- 328.

Stevens, R. (2003). *ConflictResolutionandPeer Mediation: UnderlyingValues. Encounter*, 16(2), 52-56,

Taştan, N.(2004) “Çatışma Çözme ve Akran Arabuluculuğu Eğitimi Programlarının İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Çatışma Çözme Ve Akran Arabuluculuğu Becerilerine Etkisi”. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Taştan, N. (2006). Çatışma Çözme Eğitimi ve Akran Arabuluculuğu. *Uygulamalı Grup Rehberliği Programları Dizisi*. (Editör: Uğur Öner) (1. Baskı). Ankara: PDR Derneği. Nobel Yayın Dağıtım.

Teolis, B. (1988). *Ready To Use Conflict Resolution Activities For Elementary Students* (1.Ed.) San Francisco: Jossey-Bass. A WillayImprint

Türnüklü, A. Şahin, İ. ve Öztürk, N. (2002). İlköğretim Okullarında, Öğrenci, Öğretmen, Okul Yöneticisi ve Velilerin Çatışma Çözüm Stratejileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 8(32), s.74-597.

Türnüklü, A. (2003). Öğrenciler Arasındaki Çatışmaların Çözümünde Problem Çözme ve Arabuluculuk. *Sınıf Yönetimi* (Editör, Emin Karip) (3. Baskı 186-204). Ankara: Pegem A Yayıncılık .

Türnüklü A.Kacmaz, T. Turk , F., Kalender, A. Sevin B. Zengin, F.(2010) *Helping students resolve their conflict sthrough conflict resolution and peer mediation training*; *Procedia Socialand Behavioral Sciences* 1 (2009) 639–647.

Türnüklü, A. Kacmaz, T. Sünbül, D. ve Ergul, H. (2010) Effects of Conflict Resolution and Peer

Mediation Training in a Turkish High School *Australian Journal of Guidance & Counselling*

Volume 20 Number 1 2010 pp. 69–80.

Türnüklü, A. (2011). Liselerde Öğrenci Şiddetinin Önlenmesi - Anlaşmazlık Çözümü-Eğitim Kitabı

Maya akademi. Ankara.

Türnüklü, A. Kaçmaz, T. İkiz, E. ve Balcı, F. (2011). Liselerde Öğrenci Şiddetinin Önlenmesi –

Anlaşmazlık Çözümü-Eğitim Kitabı Maya akademi. Ankara.

TÜİK, Seçilmiş Göstergelerle Adana, (2013) Türkiye İstatistik Kurumu.

<http://www.tuik.gov.tr/ilGostergeleri/iller/ADANA.pdf>

Uysal, Z (2006). “Çatışma Çözme eğitim Programının Orta Öğretim Dokuzuncu Sınıf Düzeyindeki Öğrencilerin Çatışma Çözme Becerilerine Etkisi”. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

HEGY SEASONAL UNIT ROOT TEST: AN APPLICATION ON BALANCE OF PAYMENTS IN TURKISH ECONOMY

Mehmet ÖZMEN *
Sera ŞANLI**

ABSTRACT:

Many data series are often subject to seasonal movements and display regular patterns of ups and downs that recur every year in the same month or quarter. Some factors like climate, festivals, production cycle characteristics, calendar effects (such as Christmas effect in December), timing decisions (the timing of school vacations, ending of university sessions) etc. underlie such repetitive seasonal variations that might differ in magnitude from year to year even they are observed regularly (Hansda, 2012). In order to test these variations, what form of seasonality (deterministic or stochastic) exists in data worked should be determined. That is, modelling seasonality is of great importance. In this paper, it has been aimed to detect the presence of seasonal unit roots on capital and financial accounts of balance of payments by using quarterly data for the periods of 1984Q1–2014Q2 and for this aim HEGY (1990) seasonal unit root testing procedure has been utilized. The results obtained have been thought to be beneficial in determining an optimal policy on foreign economic relations

Key words: *Deterministic-Stochastic Seasonality, Seasonal Unit Roots, HEGY Test, Capital and Financial Accounts*

ÖZET:

Çoğu seri genellikle mevsimsel hareketlere tabidir ve aynı ayda ya da aynı çeyrekte her yıl tekrar eden düzenli iniş ve çıkış örüntüleri sergiler. İklim, festivaller, üretim döngüsü özellikleri, takvim etkileri (Aralık'taki yılbaşı etkisi gibi), zamanlama kararları (okul tatillerinin zamanlaması, üniversite akademik dönemlerinin sona ermesi) gibi bazı faktörler, düzenli olarak gözlemlenebilir bile yıldan yıla büyüklükleri farklılık gösterebilen bu gibi yinelemeli mevsimsel varyasyonların temelini oluşturur (Hansda, 2012). Bu varyasyonları test etmek için çalışılan verilerde ne tür bir mevsimselliğin (deterministik ya da stokastik) bulunduğu belirlenmelidir. Yani, mevsimselliğin modellenmesi büyük bir öneme sahiptir. Bu çalışmada 1984Q1–2014Q2 dönemleri için ödemeler dengesinin çeyreklik frekanstaki sermaye ve finans hesapları serisindeki mevsimsel birim köklerin varlığının saptanması amaçlanmıştır ve bu amaçla HEGY (1990) mevsimsel birim kök test yönteminde yararlanılmıştır. Elde edilen sonuçların dış ekonomik ilişkiler üzerinde optimal bir politikanın belirlenmesinde yararlı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Deterministik-Stokastik Mevsimsellik, Mevsimsel Birim Kök, HEGY Testi, Sermaye ve Finans Hesapları.*

* Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F, Ekonometri Bölümü, mozmen@cu.edu.tr

** Arş.Gör., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F, Ekonometri Bölümü, sanlis@cu.edu.tr

1. Introduction:

The concept of stationarity is very crucial in order to analyse time series. For this reason, whether the series are stationary or not has to be tested. In case a series in question has a unit root (indicating to the nonstationarity of that series), the first action to be performed is to make that series stationary. The most convenient transaction to accomplish this is to take difference of series in interest by taking the number of available unit roots in series into consideration. In other saying, whatever the integration order of the series is, the process of taking difference should be performed as this order.

In analysing seasonal time series, determining whether the series includes a seasonal unit root or not has a great significance. In the case of seasonal time series, the presence of unit root can be investigated at both zero (long-run) and seasonal frequencies. As well-known most macroeconomic time series are subject to seasonality and very strong seasonal movements may obscure the trend and conjunctural properties of some series. If this is the case, seasonal adjustment procedure will enable to observe the patterns of series in a more apparent way. However, most methods used to remove the seasonal effect do not always present good results and in addition conducted studies have set forth that seasonal adjustments in question may produce spurious seasonal fluctuations. (Ayvaz Kızılgöl, 2011, pp.13-14). According to the Ghysels and Perron (1993), if seasonally adjusted data are used to apply unit root tests this will result in the biased ADF and Phillips-Perron statistics toward non-rejection of the unit root null. Therefore, in an asymptotical manner it is preferred to study with seasonally unadjusted data for more powerful unit root tests (Maddala and Kim, 1998, pp.364-365).

In case seasonal time series include unit roots, such roots repeat themselves due to the seasonal frequencies. Then, contrary to the traditional unit root tests, in the case of seasonal unit roots taking differences as the number of repeating unit roots in series will both leave the series as non-stationary and will be able to convert the series into very complex models. In this instance, it becomes important to get the knowledge of whether a unit root in a series in interest is seasonal or not (Türe and Akdi, 2005, p.3).

When series created as linked with facilities like peak of sales in Christmas, special days (Mother's Day, Father's Day etc.) or Bairams (especially, increasing sales before religious bairams) undergo some important changes in such periods mentioned, these changes affect the whole variance of the series and ignorance of seasonality creates an increase in variance of the series. Therefore, when seasonality in studied data is not taken into consideration, imprecise results could be obtained (Kutlar, 2000, p.49). On the other hand, inferences about the business cycles could also be interpreted in a complicate way

in the presence of seasonal pattern. For instance assume that whether there is an expansion or recession in the economy, industrial production drops significantly in the first quarter of the year. So it is important for analysts to make inference about whether a first quarter dip is caused by seasonal factors that will disappear next quarter or whether the decline is an indicator for a change in the business cycle from boom to bust (Jaditz, 1994, p.17).

In order to make an inference about seasonal pattern of the series, it is necessary for us to make a division between stochastic and deterministic seasonality. The basic separation of these two depends on the long run effects when the series are subject to shocks. In deterministic seasonal models, shocks die out in the long run (temporary effect). However, in the stochastic seasonal models, since the level of the series also depends on past values, shocks will have a permanent effect on that series. (Charemza and Deadman, 1992, p.140). To discriminate between two types of seasonality, a test has been proposed by Hylleberg, Engle, Granger and Yoo (1990), called the HEGY test. In the following section, theoretical structure of the HEGY test will be introduced and then an application will be done based on it.

2. Literature Review

There are many studies regarding seasonality. Hylleberg, Engle, Granger & Yoo (HEGY) (1990) have developed tests for roots in linear time series corresponding to seasonal frequencies and studied with different models including different combinations of constant, trend and seasonal dummies. They have mainly aimed to develop a testing procedure that will identify what class of seasonal process (purely deterministic, stationary or integrated) is responsible for the seasonality in a univariate process and that is the most popular one for testing unit roots at each seasonal frequency as well as at the long run frequency separately. This procedure has been applied to quarterly data at first and afterwards it has been extended to the data with different frequencies. There exist many other tests for testing seasonal unit roots such as Dickey-Hasza-Fuller (DHF) test proposed by Dickey, Hasza and Fuller (1984), OCSB test by Osborn, Chui, Smith and Birchenhall (1988) etc. Franses (1990) and Beaulieu and Miron (1993) have concerned with testing seasonal unit roots in monthly data. The study proposed by Leong (1997) focuses on the nature of the seasonality and testing for seasonal unit roots using HEGY testing procedure for various quarterly Australian macroeconomic data which display the relatively large amount of seasonal fluctuations. As a result, Leong (1997) has found that although the presence of seasonal unit roots is observed in total exports and total imports data, other analysed macroeconomic variables are seen to display deterministic fluctuations apart from stochastic seasonality. Alexander and Jordá (1997) have analysed the presence of seasonal unit roots at different frequencies in trade variables for Germany, France, the U.K. and Italy with both quarterly and monthly data based on the HEGY procedure. The evidence has shown that the presence of unit roots at most seasonal frequencies appears more often in monthly data than in quarterly data and Italy has been shown as the only country which exhibits seasonal unit roots in all its three variables. Rubia (2001) presents the extension of HEGY testing procedure to analyse the weekly seasonality of the daily electricity demand series taken from the Spanish, Argentine and Australian Electricity Markets. Çağlayan (2003) has analysed the presence of seasonal

unit root for the monthly series associated with the life-long permanent income hypothesis over the period 1988:01-2000:04. The conclusion of the research has shown that consumption expenditures and disposable income series include seasonal unit roots for both zero and one-fourth frequencies and stock market returns series includes for one-fourth frequency. Ayvaz (2006) investigates the nature of the seasonal patterns of quarterly Gross National Product (GNP), consumption, export and import series in Turkish Economy based on the HEGY procedure for the period 1989:Q1-2004:Q4. According to the findings, it has been concluded that consumption series features stochastic seasonality, GNP and export series have seasonal unit roots at biannual and annual frequencies and imports series has a non-seasonal unit root. In their study, Gürel and Tiryakioğlu (2012) have analysed the seasonal patterns of the seasonally unadjusted quarterly Turkish Industrial Production Index and the sub-sectors of the mining industry, the manufacturing industry and electricity, gas and water sectors at constant 1997 prices over the period 1977:1-2008:4 by using the HEGY approach. The main findings have shown that all these four series contain seasonal unit roots at long-run (zero) frequency and the electricity and total industry production series are not stationary at each seasonal frequency. According to the evidence, the presence of both deterministic and non-stationary stochastic seasonality has been detected in the Turkish manufacturing industry series. The aim of the paper proposed by Meng and He (2012) is to propose a HEGY-type test in order to test seasonal unit roots in data with other frequencies not studied until that time such as hourly and daily data. Meng and He (2012) have tried to detect the presence of seasonal unit roots in hourly wind power production data in Sweden in warm season and cold season separately for 2008-2009 years. For these separate two series, they conclude that there are no seasonal unit roots in both series; however, zero frequency unit root exists in both.

3. Economic Theory

The Balance of Payments (BOP) reflects the overall statement of a country's economic transactions with the rest of the world over a year in terms of goods, services and assets. All transactions except these like the ones between domestic residents are excluded. The compilation of BOP is realized through the double-entry accounting system: each transaction that results in a payment to foreigners is reflected as a debit (negative sign) entry, and each transaction that results in a receipt of a payment from foreigners is reflected as a credit (positive sign) entry in the BOP accounts.

BOP consists of four components: the current account, the capital and financial account, net errors and omissions, and changes in official reserves. The current account includes exports and imports, receipts from and spending abroad on services, receipts of property incomes from abroad and remittances of property incomes abroad, and, finally, receipts and payments of international transfers. So, this account is said to measure the transfer of real sources (goods, services, income and transfers). The second component which is the capital and financial account, measures the trade in existing financial or real assets among countries. The capital account balance is equivalent to the amount of capital flows minus capital outflows, plus the net capital account transactions. If necessary to explain the capital account separately, it can be said that it includes short, medium or

long-term flows. Long-term flows consist of direct investment, portfolio investment (purchases and sales of bonds and equities) and other long-term capital. It is important to know that the sums of the current and capital accounts is an indicator for the economy's financing requirement (in other saying, overall balance or net external position). The third component, the net errors and omissions, is an amount that must be added to make the total balance of payments in balance and is caused by the inappropriate recording of international economic transactions. Because of that, this component is also called "the statistical discrepancy". On the other hand, the fourth component, changes in official reserves, shows the asset held by central banks to finance international payment imbalances and the official reserves balance shows the net increase in a country's official reserve assets (Elitok, 2008, pp.45,46 ; Rajcoomar and Bell, 1996, pp.27,30). In other saying, it could be said that changes in the international reserves reflect the movement in overall balance.

Since BOP is one of the basic indicators of a country's status in international trade arena with net capital outflow, as understood each component of BOP has also a separate significance. In our analysis, we have focused on the capital and financial accounts series. Therefore, it would be appropriate to explain the role of this series. Even if the underlying current account is in equilibrium, the capital and financial account may be a separate motive for external instability:

1. The NEAP (the economy's net external asset position) may be developing properly, and yet the country may be sustaining, *vulnerable external balance sheet structures*, which could be suddenly unwound.

2. Even temporary fluctuations in the current account may create disruptions in the presence of market imperfections leading to *financing constraints*. Therefore, another possible source of external instability is incapability to finance an excessive current account deficit on account of cyclical fluctuations (overheating) or temporary shocks. The fundamental factors that will be thought to take this case into account are the level of reserves and access to international capital markets (International Monetary Fund, 2011, pp.32-33).

4. Methodology:

For seasonally unadjusted time series, the concept of integration takes the possibility of seasonal unit roots into consideration. A seasonal economic time series, "X" is said to be integrated of order (d, D), that is $X \sim I(d, D)$ if the series is stationary after first period differencing d times (unit root) and seasonal differencing D times (seasonal unit root) (see Osborn *et al.*, 1988). As a seasonal integration test, Dickey, Hasza and Fuller (1984) developed a test called DHF which looks like a generalization of ADF test. It tests the hypothesis of $\rho_s = 1$ against the alternative one which is $\rho_s < 1$ in the $y_t = \rho_s y_{t-s} + \varepsilon_t$ model. However, the most major disadvantage of this test is that it doesn't allow for unit roots at some but not all of the seasonal frequencies (Hylleberg *et al.*, 1990, p.221). Since many time series display substantial seasonality, the presence of unit roots corresponding to other frequencies (like seasonal ones) rather than zero is highly possible. The analysis of seasonal unit roots is fundamentally conducted with the most popular approach

developed by Hylleberg, Engle, Granger and Yoo (1990) called HEGY by working with different models that include trends, constants and seasonal dummies in order to determine the type of seasonality. HEGY (1990) introduced a factorization of the seasonal differencing polynomial $\Delta_4 = (1 - L)^4$ for quarterly data using lag operator L , where $L^j y_t = y_{t-j}$ and developed a testing procedure for seasonal unit roots that could be estimated by ordinary least squares in following way (Charemza & Deadman, 1992; p.141):

$$\Delta_4 y_t = \sum_{i=1}^4 \alpha_i D_{i,t} + \sum_{i=1}^4 b_i Y_{i,t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta_4 y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.1)$$

where k is the number of lagged terms included to ensure that residuals are white noise, the $D_{i,t}$ are seasonal dummy variables and the $Y_{i,t}$ variables are constructed from the series on y_t as:

$$Y_{1,t} = (1 + L)(1 + L^2).y_t = y_t + y_{t-1} + y_{t-2} + y_{t-3} \quad (4.2)$$

$$Y_{2,t} = -(1 - L)(1 + L^2).y_t = -y_t + y_{t-1} - y_{t-2} + y_{t-3} \quad (4.3)$$

$$Y_{3,t} = -(1 - L)(1 + L).y_t = -y_t + y_{t-2} \quad (4.4)$$

$$Y_{4,t} = -(L)(1 - L)(1 + L).y_t = Y_{3,t-1} = -y_{t-1} + y_{t-3} \quad (4.5)$$

The HEGY regression in the most general and a more clear form could be written as follows:

$$\Delta_4 y_t = \alpha + \beta t + \sum_{i=1}^3 \alpha_i D_{i,t} + \pi_1 Y_{1,t-1} + \pi_2 Y_{2,t-1} + \pi_3 Y_{3,t-2} + \pi_4 Y_{3,t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta_4 y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.6)$$

We mostly apply seasonal differencing to remove nonstationarity in seasonal data, so that we should use $\Delta_4 y_t = y_t - y_{t-4}$ in quarterly data.

In equation (4.6), the choice of lag parameter k could be done using a variety of lag selection criteria. According to Engle *et al.* (1993), the power and size of the unit root tests depend on the 'right' augmentation that will be used.

Ghysels *et al.* (1994) point out that DHF testing procedure seems unable to separate unit root at zero frequency or at one of seasonal frequencies of data generating processes with nonstationarity induced by the $(1 - L^4)$ factor and therefore HEGY is a more advantageous procedure. However, when looked at the results of their Monte Carlo studies, it is seen that there exist some problems with available seasonal unit root tests regarding near-cancellation problem of a unit root in the AR polynomial with an MA root. That is, in seasonal time series models, this problem is said to be very common and leads to adverse size distortions. Even if there are no size distortions, Monte Carlo study results indicate the weak power properties of DHF and HEGY tests especially in the case of absence of seasonal dummies.

Deterministic seasonality is defined as the part of the seasonal cycle that is known when the "process is started". Usually, this concept is restricted to time-constant

seasonal means or time-constant growth rates that differ across quarters/months. In these cases, deterministic seasonality can be expressed by means of seasonal dummy variables

that are 1 in specific quarters and 0 otherwise in that way: $y_t = \sum_{s=1}^S \delta_{st} m_s + z_t$. Here

$\delta = 1$, if t falls to season s , and $\delta = 0$ otherwise. m_s is the mean for season s and S is the number of seasons and z_t is a weakly stationary zero-mean process (Ghysels and Osborn, 2001, p.6). On the other hand, stochastic seasonality in its simple form where seasonal differences are stationary could be expressed as $y_t = y_{t-s} + \varepsilon_t$ or $\Delta_s y_t = \varepsilon_t$ where ε_t is a series of identically distributed independent random variables (here, series is measured s times per annum) (Charemza & Deadman, 1992, p. 140).

If the null hypothesis of stochastic seasonality is true rather than deterministic seasonality, in this case all the α_i 's will be equal to each other and all the b_i 's will be equal to zero. In the case of different α_i 's and at least one of the b_i 's that is nonzero, there exists a combination of both deterministic and stochastic seasonality. The interpretation of each negative b_i is different from each other. Let's say, only b_1 is negative, in this case there is no non-seasonal stochastic stationary component (no component corresponding to an I(0) process). If only b_2 is negative, then there exists no bi-annual cycle. On the other hand, b_3 and b_4 are related to the annual cycle and testing them jointly is possible. Critical values of these tests are provided in the Hylleberg *et al.* (1990) paper.

The factorization of the expression $\Delta_4 = (1 - L)^4$ could say somethings relating to roots $(1 - L)^4 = (1 - L)(1 + L)(1 + L^2) = (1 - L)(1 + L)(1 - i \cdot L)(1 + i \cdot L)$ where i is an imaginary part of a complex number such that $i^2 = -1$. When looked at this factorization, it is seen that a quarterly stochastic seasonal unit root process has four roots of modulus one. One root $(1 - L)$ described as being at 'zero frequency' removes the trend. The other three roots which remove the seasonal structure imply stochastic cycles of biannual and annual periodicity (Charemza & Deadman, 1992, p.141-142). In this case,

the unit roots are 1, -1, i , and $-i$ which correspond to zero frequency, $\frac{1}{2}$ cycle per quarter

or 2 cycles per year, and $\frac{1}{4}$ cycle per quarter or one cycle per year. The last root, $-i$, is

identical to i with quarterly data and therefore it is also interpreted as the annual cycle (Hylleberg *et al.* 1990, p. 221).

Now we can test the following hypotheses:

- 1) $H_0 : \pi_1 = 0$ 2) $H_0 : \pi_2 = 0$ 3) $H_0 : \pi_3 = \pi_4 = 0$

$$H_1 : \pi_1 < 0$$

(t statistic)

$$H_1 : \pi_2 < 0$$

(t statistic)

$$H_1 : \pi_3 \neq \pi_4 \neq 0$$

(F statistic)

Here, $H_A : \pi_1 = 0 \rightarrow$ the presence of nonseasonal unit root.

$H_B : \pi_2 = 0 \rightarrow$ the presence of biannual unit root

$H_C : \pi_3 = \pi_4 = 0 \rightarrow$ the presence of annual unit root

As seen, the first two hypotheses H_A and H_B are tested by using one-sided t tests against the hypothesis that $\pi_i < 0$. The other hypothesis which is H_C is tested with an F test. For a series to include no seasonal unit roots, both $\pi_2 = 0$ and the joint F test which is $\pi_3 = \pi_4 = 0$ should be rejected. On the other hand, each of the t test of $\pi_1 = \pi_2 = 0$ and the joint F test of $\pi_3 = \pi_4 = 0$ should be rejected in order to have a stationary series.

As an alternative testing strategy for the joint $\pi_3 = \pi_4 = 0$ hypothesis, at first a two-sided test of $\pi_4 = 0$ is computed, and then in case this null hypothesis cannot be rejected, it is continued with a one-sided test of $\pi_3 = 0$ against the one-sided alternative $\pi_3 < 0$. If our attention is restricted to alternatives where it is assumed that $\pi_4 = 0$, a one-sided t test for π_3 would be convenient with rejection for $\pi_3 < 0$. Possibly if the first-step assumption is not guaranteed this could lack power (Hylleberg, et al. 1990, p.224).

It should also be noted that in order to be able to carry out the HEGY (1990) testing procedure, at least fifty observations are required (Ayvaz Kızılgöl, 2011, p.15).

There are five auxiliary regressions to be run in order to decide about the choice of a proper HEGY regression. These are:

1) regression with no deterministic component (no intercept, no seasonal dummy, no trend):

$$\Delta_4 y_t = \pi_1 Y_{1,t-1} + \pi_2 Y_{2,t-1} + \pi_3 Y_{3,t-2} + \pi_4 Y_{3,t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta_4 y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.7)$$

2) regression with only intercept (no seasonal dummy, no trend):

$$\Delta_4 y_t = \alpha + \pi_1 Y_{1,t-1} + \pi_2 Y_{2,t-1} + \pi_3 Y_{3,t-2} + \pi_4 Y_{3,t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta_4 y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.8)$$

3) regression with intercept and seasonal dummy (no trend):

$$\Delta_4 y_t = \alpha + \sum_{i=1}^3 \alpha_i D_{i,t} + \pi_1 Y_{1,t-1} + \pi_2 Y_{2,t-1} + \pi_3 Y_{3,t-2} + \pi_4 Y_{3,t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta_4 y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.9)$$

4) regression with intercept and trend (no seasonal dummy):

$$\Delta_4 y_t = \alpha + \beta t + \pi_1 Y_{1,t-1} + \pi_2 Y_{2,t-1} + \pi_3 Y_{3,t-2} + \pi_4 Y_{3,t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta_4 y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.10)$$

5) regression with intercept, seasonal dummy and trend:

$$\Delta_4 y_t = \alpha + \beta t + \sum_{i=1}^3 \alpha_i D_{i,t} + \pi_1 Y_{1,t-1} + \pi_2 Y_{2,t-1} + \pi_3 Y_{3,t-2} + \pi_4 Y_{3,t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta_4 y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.11)$$

Because HEGY test is easily affected by the inclusion of deterministic components, model selection amongst five models given above is based on the significance of the deterministic components (Habibullah, 1998, p.119).

5. Application:

The purpose of this paper is to apply HEGY testing procedure on quarterly Capital Accounts and Financial Accounts (Total Balance Including Change in Reserve Assets for Turkey) series for the periods of 1984Q1 – 2014Q2 and try to find out whether there exist seasonal unit roots for given frequencies or not. For this reason, series has been taken as not seasonally adjusted and data have been extracted from Organization for Economic Cooperation and Development in units of US Dollars.

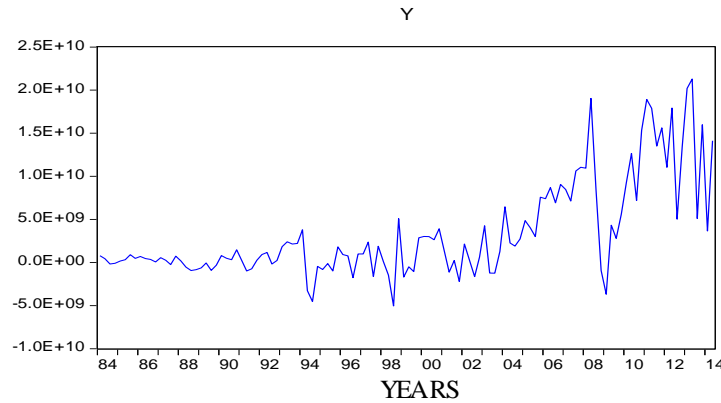

Figure 1: Capital Accounts and Financial Accounts (Total Balance Including Change in Reserve Assets for Turkey)

Table 1: Lag Order Selection Criteria for Five Auxiliary HEGY Regressions

MODELS	CRITERIA	LAGS SELECTED
No Deterministic Component	FPE	8
	AIC	8
	SC	5
	HQ	7
Only Intercept	FPE	8
	AIC	8
	SC	5
	HQ	8
Intercept and Seasonal	FPE	8

Dummies	AIC	8
	SC	5
	HQ	8
Intercept and Trend	FPE	8
	AIC	8
	SC	5
Intercept, Seasonal Dummies and Trend	HQ	8
	FPE	8
	AIC	8
	SC	5
	HQ	8

*FPE: Final Prediction Error
 AIC: Akaike Information Criterion
 SC: Schwarz Information Criterion
 HQ: Hannan-Quinn Information Criterion

Table. 2 t-Statistic Values of HEGY Regression Parameters for Five Models (for k=5)

Deterministic Component	Lag Parameter, k	π_1	π_2	π_3	π_4
–	5	-0.332741*	1.054096*	-3.296855	-0.883067*
Intercept	5	-0.928357*	1.062938*	-3.286381	-0.840323*
Intercept + Dummies	5	-0.919437*	0.511210*	-4.046807	-1.005236*
Intercept + Trend	5	-2.549538*	1.101525*	-2.491327	-0.657781*
Intercept + Dummies + Trend	5	-2.507327*	0.543032*	-4.094279	-0.777497*

*indicates statistically insignificant coefficients at 5% significance level

Table. 3 Critical Table Values - HEGY (1990), T=136, %5 Significance Level

Models with deterministic components	$t \pi_1$	$t \pi_2$	$t \pi_3$	$t \pi_4$
–	-1.93	-1.94	-1.92	-1.68
Intercept	-2.89	-1.91	-1.88	-1.68
Intercept + Dummies	-2.94	-2.90	-3.44	-1.96
Intercept + Trend	-3.46	-1.96	-1.90	-1.64
Intercept + Dummies + Trend	-3.52	-2.93	-3.44	-1.94

*Note: Critical values in table 3 and table 4 have been taken from Hylleberg *et al.* (1990), pp.226-227.

For testing procedure, as shown in table 2, five auxiliary regressions from equation (4.7) to (4.11) with given deterministic components have been run. $t\pi_1, t\pi_2, t\pi_3$ and $t\pi_4$ statistics that are shown in table 2 have been compared with HEGY (1990) critical values at 5% significance level as expressed in table 3. In table 2, the estimates of five auxiliary regression models including various combinations of deterministic components as associated with seasonal unit root analysis have been presented for capital accounts and financial accounts series. Before running the auxiliary regressions, lag length criteria for these five models have been determined amongst various information criteria given in table 1 and the most proper lag length k has been chosen as five taking SC criterion as the basis for all these five models. The critical values to be compared with t statistic values above are given in Hylleberg *et al.* (1990).

In order to analyse if unit root exists at zero frequency, π_1 column of the series must be examined in table 2. When calculated t values for π_1 are compared to critical values given in table 3, all t -values have been found to be insignificant for 5% significance level. Therefore, the null hypothesis could not be rejected at zero (long-run) frequency and it can be inferred that nonseasonal unit root exists (at zero frequency) for all deterministic models.

On the other hand, in order to analyse if unit root exists at $\frac{1}{2}$ (biannual) frequency, π_2 column must be examined in table 2. By looking at t -statistic values for π_2 , we could say that they are all statistically insignificant for 5% significance level. As a result, nonrejection of the null hypothesis saying that seasonal unit root exists at $\frac{1}{2}$ frequency implies the presence of biannual unit root (at $\frac{1}{2}$ frequency that is six-month frequency) for 5% significance level and for all deterministic models.

After testing the first two hypotheses regarding 0 and $\frac{1}{2}$ frequency, it is time to test the joint hypothesis of $\pi_3 = \pi_4 = 0$ to detect the presence of annual unit root at both $\frac{1}{4}$ and $\frac{3}{4}$ frequencies. Therefore, it is necessary to report F statistic values for five models. They are given as follows:

Table. 4 F-Statistic Values and Critical Values at both $\frac{1}{4}$ and $\frac{3}{4}$ Frequencies (for $k=5$)

Models with deterministic components	F-statistic values ($\pi_3 = \pi_4 = 0$)	Critical values at 5% significance Level (T=136)
–	5.697520	3.14
Intercept	5.632214	3.00
Intercept + Dummies	8.540979	6.63
Intercept + Trend	5.715603	3.04
Intercept + Dummies + Trend	8.563054	6.62

*indicates statistically insignificant coefficients at 5% significance level

In order to test $H_C : \pi_3 = \pi_4 = 0$ joint hypothesis, we need to look at the table 4. As seen in table 4, all F-statistic values are significant for 5% significance level when compared to given critical values. Thus, according to this result the null hypothesis of $\pi_3 = \pi_4 = 0$ is rejected concluding about the nonexistence of annual unit root at $\frac{1}{4}$ ($\frac{3}{4}$) frequencies.

Theoretically, π_3 values are used to examine the presence of seasonal unit root at $\frac{1}{4}$ frequency. As an alternative strategy for testing $\pi_3 = \pi_4 = 0$ joint hypothesis, these values can be utilized. However, such an evaluation depends on examining π_4 column at first. Since in case $\pi_4 = 0$ hypothesis is accepted, it is possible to test $\pi_3 = 0$ hypothesis. When looked at the table 2 for testing $\pi_4 = 0$ hypothesis, it is concluded that *t*-statistic values for $\pi_4 = 0$ are insignificant. Thus, $\pi_4 = 0$ hypothesis is accepted and in this instance we can continue for testing $\pi_3 = 0$. Then when looked at π_3 values in table 2 as a result of comparison with critical values in table 3, it is obvious for *t* values to be significant and thus we have to reject the null hypothesis and conclude about the nonexistence of annual unit root at $\frac{1}{4}$ ($\frac{3}{4}$) frequencies that gives the same result with testing the $\pi_3 = \pi_4 = 0$ joint hypothesis directly.

Now we recourse to other criteria except Schwarz information criterion and try to apply HEGY procedure by choosing the most frequently repeated order “8” as seen in table 1 for all five models. Application results have been presented as follows:

Table. 5 t-Statistic Values of HEGY Regression Parameters for Five Models (for k=8)

Deterministic Component	Lag Parameter, k	π_1	π_2	π_3	π_4
–	8	0.576304*	0.711918*	-2.496508	-0.127825*
Intercept	8	-0.080821*	0.710686*	-2.483929	-0.115891*
Intercept + Dummies	8	-0.124514*	0.183788*	-3.349960*	-0.092946*
Intercept + Trend	8	-1.799091*	0.692600*	-2.491327	-0.072704*
Intercept + Dummies + Trend	8	-1.835393*	0.177576*	-3.379871*	-0.012402*

*indicates statistically insignificant coefficients at 5% significance level

In order to detect the presence of zero-frequency unit root, we have to look at the column of π_1 . When *t* values for π_1 are compared to critical values given in table 3, the results show the insignificance of *t* values for 5% significance level implying that the null hypothesis could not be rejected at zero (long-run) frequency and nonseasonal unit root exists for all deterministic models.

For analysing if unit root exists at $\frac{1}{2}$ (biannual) frequency, the column of π_2 has to be examined in table 5. When looked at *t*-statistic values for π_2 , we conclude that they

are all statistically insignificant for 5% significance level. As a result, we cannot reject the null hypothesis saying that seasonal unit root exists at $\frac{1}{2}$ frequency and thus conclude about the presence of semi-annual unit root (at $\frac{1}{2}$ frequency, that is six-month frequency) at 5% significance level for all deterministic models.

When it comes to test $H_C : \pi_3 = \pi_4 = 0$ joint hypothesis that implies the presence of annual unit root regarding the lag parameter k as 8, we need to evaluate F statistic values reported as follows:

Table. 6 F-Statistic Values and Critical Values at both $\frac{1}{4}$ and $\frac{3}{4}$ Frequencies (for k=8)

Models with deterministic components	F-statistic values ($\pi_3 = \pi_4 = 0$)	Critical values at 5% significance Level (T=136)
–	3.125616*	3.14
Intercept	3.092679	3.00
Intercept + Dummies	5.617547*	6.63
Intercept + Trend	3.106573	3.04
Intercept + Dummies + Trend	5.712241*	6.62

*indicates statistically insignificant coefficients at 5% significance level

In the case of lag order 8, it is encountered with a different conclusion compared to lag order 5. When lag order is taken as 5 in table 4, no annual unit roots have been found at $\frac{1}{4}$ ($\frac{3}{4}$) frequencies at 5% significance level for all five models. However, in case lag order is taken as 8, it can be observed that for three models which are the ones with no deterministic component, intercept & dummies and intercept, trend & dummies the presence of annual unit root at $\frac{1}{4}$ ($\frac{3}{4}$) frequencies cannot be rejected. On the other hand, no unit roots have been found at these frequencies only for the models with the intercept and intercept & trend.

6. Conclusions:

As well known, capital and financial accounts constitute a major part of balance of payments with current account. They could tell something about the strategies or current situation of an economy. For instance, if a country has a weak international performance on these accounts, it may have an undeveloped capital market. In today's world, countries should have liberalization policies on these accounts that will vanish all obstacles on international capital flows. Therefore, if there is an opportunity to find out that at which frequencies these accounts show seasonal pattern, it has been believed that this information will be useful for a country in determining the right policy in international arena. So that the purpose of this study is to apply HEGY seasonal unit root test on capital and financial accounts of balance of payments by using quarterly data. In this paper, five

auxiliary models with the combinations of various deterministic components have been used in detecting at which frequencies seasonal unit roots exist. For each model, the most proper lag length has been chosen as five taking Schwarz information criterion as basis as seen in table 1 and three basic hypotheses have been tested in order to investigate about the presence of nonseasonal, biannual and/or annual unit roots. Critical values have been taken from Hylleberg *et al.*(1990). As a result, it has been found that the series in question has nonseasonal (at zero frequency) and biannual unit roots (at $\frac{1}{2}$ frequency) for all deterministic models at 5% significance level over the period 1984Q1 – 2014Q2. However, it does not have annual unit root at $\frac{1}{4}$ ($\frac{3}{4}$) frequencies for the given period. In this study, the HEGY testing procedure has been also applied for lag order 8. The results for nonseasonal and biannual unit roots are the same as the ones for lag order 5. However, for detection of annual unit roots the results differentiate from the ones for lag order 5. While no annual unit roots have been found in the case of lag order 5, for lag order 8 the presence of annual unit roots could not be rejected only for the models with no deterministic component, intercept+dummies and intercept+dummies+trend. Briefly it can be said that nonseasonal and semi-annual unit roots exist for both lag orders. The only difference has appeared in the case of annual unit roots. The presence of annual unit roots has been detected only for three models for lag order 8.

REFERENCES:

- Alexander, C., & Jordá, M. C. (1997). Seasonal unit roots in trade variables. *IVIE Working papers Serie EC* No:13, Instituto Valenciano de Investigaciones Económicas, S.A.
- Ayvaz, Ö. (2006). Mevsimsel birim kök testi. *Atatürk University, Journal of the Faculty of Economic and Administrative Sciences*, 20(1), 71-87.
- Ayvaz Kızılgöl, Ö. (2011). Mevsimsel Eşbütünleşme Testi: Türkiye'nin Makroekonomik Verileriyle Bir Uygulama. *Atatürk University, Journal of the Faculty of Economic and Administrative Sciences*, 25(2), 13-25.
- Beaulieu, J.J. & Miron, J.A. (1993). Seasonal Unit Roots in Aggregate US Data. *Journal of Econometrics*, 55(1), 305-328.
- Charemza, W.W. & Deadman, D.F. (1992). *New Directions in Econometric Practice*. 1st Edition, Aldershot:Edward Elgar.
- Çağlayan, E. (2003). Yaşam boyu sürekli gelir hipotezinde mevsimsellik. *Marmara University, Journal of the Faculty of Economic and Administrative Sciences*, 18(1), 409-422.
- Dickey, D.A., Hasza, D.P., & Fuller, W.A. (1984). Testing for Unit Roots in Seasonal Time Series. *Journal of American Statistical Association*, 79(386), 355-367.
- Elitok, S.P. (2008). The relationship between trade, growth and the balance of payments: application of balance of payments-constrained growth model to the Turkish economy (1960-2004). A dissertation submitted to the Faculty of the University of Utah for the Degree of Doctor of Philosophy. Department of Economics.

Engle, R.F., Granger, C.W.J., Hylleberg, S. & Lee, H.S. (1993). Seasonal cointegration: the Japanese consumption function. *Journal of Econometrics*, 55, 275-298.

Franses, P.H. (1990). Testing for Seasonal Unit Roots in Monthly Data. *Econometric Institute Report No. 9032A, Erasmus university, Rotterdam*.

Ghysels, E. & Osborn, D.R. (2001). *The Econometric Analysis of Seasonal Time Series*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ghysels, E. & Perron, P. (1993). Effect of Seasonal Adjustment Filters on Tests for a Unit Root. *Journal of Econometrics*, 55(1), 57-98.

Ghysels, E., Lee, H.S. & Noh, J. (1994). Testing for Unit Roots in Seasonal Time Series: Some Theoretical Extensions and a Monte Carlo Investigation. *Journal of Econometrics*, 62(2), 415- 442.

Gürel, S.P., & Tiryakioğlu, M. (2012). Seasonal Unit Root: An Application to Turkish Industrial Production Series. *Business and Economics Research Journal*, 3(4), 77-89.

Habibullah, M.S. (1998). Testing for Seasonal Integration and Cointegration: An Expository Note with Empirical Application to KLSE Stock Price Data. *Pertanika Journal of Social Sciences & Humanities*, 6(2), 113-123.

Hansda, S.K. (ed.) (2012). Monthly Seasonal Factors of Selected Economic Time Series, *Reserve Bank of India Bulletin*, Vol. LXVI(9), 1673-1721

Hylleberg, S., Engle, R.F., Granger, C.W.J. & Yoo, B.S. (1990). Seasonal Integration and Cointegration. *Journal of Econometrics*, 44(1), 215-238.

International Monetary Fund (2011). *Selected decisions and selected documents of the International Monetary Fund*. Thirty-Fifth Issue, Washington, DC.

Jaditz, T. (1994). Seasonality: economic data and model Estimation. *Monthly Labor Review*. December 1994, 17-22.

Kutlar, A. (2000). *Ekonometrik Zaman Serileri*, Gazi Kitabevi, Ankara

Leong, K. (1997). Seasonal integration in economic time series. *Mathematics and computers in simulation*, 43(3), 413-419.

Maddala, G.S. & Kim, I.M. (1998). *Unit Roots, Cointegration and Structural Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Meng, X. & He, C. (2012). Testing Seasonal Unit Roots in Data at Any Frequency: An HEGY Approach, *Working papers in transport, tourism, information technology and microdata analysis*. Osborn, D.R., Chiu, A.P.L., Smith, J.P. & Birchenhall, C.R. (1988). Seasonality and the Order of Integration for Consumption. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 50(4), 361-377.

Rajcoomar, S., & Bell, M.W. (Eds.). (1996). *Financial programming and policy: The Case of Sri Lanka*. International Monetary Fund.

Rubia, A. (2001). *Testing For Weekly Seasonal Unit Roots In Daily Electricity Demand: Evidence From Deregulated Markets* (No. 2001-21). Instituto Valenciano de Investigaciones Económicas, SA (Ivive).

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 159-174

Türe, H. and Akdi, Y. (2005). Mevsimsel Kointegrasyon: Türkiye Verilerine Bir Uygulama. *7. National Econometrics and Statistics Symposium* conducted at İstanbul University, May 26-27, 2005.

NÂBÎ'NİN “OLUR” REDİFLİ GAZELİNE ONTOLOJİK BİR BAKIŞ

Bilge KARGA*

ÖZET

Sanat bireyin ontolojik olarak var oluşunu anlamlı kılan, kuşatılan ruhun huzursuzluğunun dışa vurumu şeklinde ifade edilebilir. Ontolojik çözümleme de bu açılığın öne sürümü, dışa vurumu olan metinlerin analizinde izlenen yeni bir uygulamadır. Birçok yöntemden sadece biri olan ontolojik yöntem, divan edebiyatının en önemli nazım şekillerinden biri olan gazellere uygulanabilir ve bu yöntemle farklı çıkarımlar elde edilebilir. Roman İngarden'in varlık tabakalarının sanat eserlerinde uygulanmasıyla, İsmail Tunalı'nın Sanat Ontolojisi kitabında bahsettiği ontolojik metot, ilk kez Yavuz Bayram ve Dursun Ali Tökel tarafından divan edebiyatı metinlerine uygulanmıştır. Sanat eserini, ontik bir nesne olarak gören İngarden, bir edebiyat eserinin dört tabakadan oluştuğunu söyler. Bu dört tabaka, çalışmanın formülünü verir. Çalışmada söz konusu gazelin her beyti dört yönden incelenerek, şiir varlık tabakalarına bölünmüş, şiirden anlamsal ve sözdizimsel olarak farklı çıkarımlar elde edilmesi amaçlanmıştır. Her beyit kelime, cümle semantiği, obje, karakter ve alinyazısı tabakaları bakımından çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmayla Nâbî'nin hikemî tarzda kaleme aldığı, anlamsal tabakalarla örülü ve varlıkların gizemli yönlerine göndergede bulunduğu “olur” redifli gazelini ontolojik yöntemle çözümleyerek hem ontolojik çözümlemenin tanınmasına, hem de farklı bir bakış açısıyla beyitlere yaklaşarak gazelin görünenin ötesi anlam şekillerinin fark edilmesine küçük de olsa katkıda bulunmak istedik.

Anahtar Kelimeler: Ontoloji, Divan Şiiri, Nâbî.

ABSTRACT

Art which is a reflection of spirit makes people's life and spirit meaningful. Ontologic analysis is a new practice on texts which are reflection of human's spirit. Is one of many methods of ontological method of divan literature ode applied to one of the most important verse forms and different inferences can be obtained with this method. With practice of Roman İngarden's ontologic categories on artificial works and the method which has been said at book of İsmail Tunalı (Sanat Ontolojisi) was firstly practiced on texts of divan literature by Yavuz Bayram and Dursun Ali Tökel. Artwork, İngarden object that serves as a ontical says that consists of four layers of a literary work. These four layers, give the data of the study. The study examined four aspects of each couplet of the ghazal, poetry being divided into layers, different conclusions as semantic and syntactic poetry is intended to achieve. Each couplet word, sentence semantics, object, character and fate have been tried to be resolved in terms of layers. At this work we have analysed Nâbî's ghazal which is teem with meaningful categories. We need not also make known the Ontologic method but also contribute to understanding of the text.

Key words: Ontology, Classical Turkish Poetry, Nâbî.

*Arş.Gör., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, T.D.E, bkarga@cu.edu.tr

Giriş

Ontolojik yöntem, XX. yüzyılda Nikolai Hartman tarafından kurulan, var olan ve varlığın bütününe kendine konu edinen bir felsefi görüş olarak ilk kez adı geçmiş olsa da onun sanat eserlerine uygulanması Roman İngarden tarafından gerçekleştirilmiştir. İngarden'e göre: "karşımıza çıkan ilk güçlük, bir edebiyat eserini hangi objelerden sayacağımız sorusudur. Yani real mi, yoksa ideal objelerden mi?" (Tunalı, 2011, s. 108). Bu soru aslında antik çağdan beri bir sorunsal olarak görünen "Sanat nedir?" sorusunun bir devamı niteliğindedir. Sanat eserini, ontik bir nesne olarak gören İngarden, bir edebiyat eserinin dört tabakadan oluştuğunu söyler:

1. Kelime sesleri ve onlara dayanarak meydana gelen ve daha yüksek bir basamağı gösteren ses yapıları.
2. Farklı derecelerdeki anlam birlikleri tabakası.
3. Farklı şematik görüşler tabakası.
4. Tasvir edilen şeylerin (insan, nesne, olaylar) ve onların alın yazılarının tabakası (Tunalı, 2011, s. 104).

Ontolojik çözümleme

Okuyucu ilk olarak şiirin dış yapısıyla karşılaşır. Şairin kullandığı vezin, kafiye, redif, kelimeler, harfler şiirin dış yapısını oluşturur. Bunlar okuyucuya önemsiz gelebilir; ancak şairin, özellikle de divan şairinin, mananın yanında kafiye, redif, ahenk, ritim gibi unsurlara verdiği önemi düşünecek olursak şiiri sadece manaya dayandırarak incelemek şiire tek yönlü bakmak gibi bir eksikliği beraberinde getirebilir. Bu bakımdan ontolojik metod², ele alınan gazeli bir bütün olarak görebilmeyi ve daha başarılı sonuçlar elde edebilmeyi sağlar.

Gazel:³

1. Şevk-i ruhunla rûy-ı heves lâle-reng olur
Fikr-i dehânun ile reh-i sabr teng olur

شوق رخکله روی هوس لاله رنگ اولر
فکر دهانکله ره صبر تنگ اولر

² Geniş bilgi için bk. : Tökel, Dursun Ali, *Ontolojik Analiz Metodu ve Bu Metodun Bâkî'nin Bir Gazeline Uygulanışı*, Yedi İklim, S. 74, ss. 53, Mayıs 1996; Bayram, Yavuz, *Divan Şiiri Metinlerinin Ontolojik Tahlili Üzerine*, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına Uluslar arası Divan Edebiyatı Sempozyumu, 27-28 Mayıs 2008, ss. 167-182, İst. 2008; Öztürk, Furkan, *Osmanlı Şiirine Sanat Ontolojisiyle Yaklaşmak Üzerine*, Turkish Studies, V. 2/4, p. 680-684, Fall 2007; İçli, Ahmet, *Necati'nin Bir Şiirinin Ontolojik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi*, e-Journal of New World Sciences Academy, V. 4, Number 1, p. 100-102, 2009; Yeter, Gaye Belkız, *Ontolojik Analiz Metoduyla Yunus Emre'nin Bir Şiirinin İncelenmesi*, Mukaddime, S.3, ss. 141-154, 2010.

³ Bilkan, A. F. (1997) , *Nâbî Dîvânı I*, MEB Yayınları, İstanbul, 91. gazel.

2. Böyle kalursa serdî-i evzâ'-ı rûzgâr
Nakd-ı şerâr-ı gûy-ı girîbân seng olur
3. Her kim k'ola berg-hor-ı şâhsâr-ı aşk
İbrîşimi figâna gelür târ-ı çeng olur
4. Cûyende-i necât olan emvâc-ı fitneden
Fârig-nişîn-i gûşce-i kâm-ı neheng olur
5. Ol şûhun âb-ı tâb-ı cemâliyle Nâbiyâ
Âyîne gark-ı sebze-i hod-rûy-ı jeng olur
- بويله قالورسه سردى اوضاع روزكار
نقد شرار كوى كريبان سنك اولور
- هر كم كاوله برك خور شاخسار عشق
ابريشيمي فغانه كلور تار چنگ اولر
- جويندهء نجات اولان امواج فتنه دن
فارغ نشين كوشهء كام نهنگ اولر
- اول شوخك آب تاب جماليله نابيا
آيينه غرق سبزهء خودروى ژنگ اولر

Bu çalışmada Nâbî'nin divanında bulunan "olur" redifli gazelin ontolojik metotla tahliline çalışılacaktır. Gazelin tahlilinde takip edilecek basamaklar şu şekildedir:

Şekil:

ŞİİRSEL YAPI (Bayram- Aydemir 2008, s. 111-123)
A. ÖN YAPI

<p>Duyulur Yapı</p> <p>Dış Yapı, Ses Tabakası, Maddî Tabaka, Görünür Yapı, Reel Varlık Alanı,</p> <p>Vonderground, Şekli Yapı.</p> <ul style="list-style-type: none">• Dış görünüm• Harfler, heceler, kelimeler...• Ölçü, âhenk,• Redif, kâfiye• Mısra-beyit-bend yapısı...• Şiirin varlığıyla duyulan, algılanan, görülen; yani işitsel ve görsel anlamda şiirin maddî yapısına ait her şey.	<p>B. ARKA YAPI</p> <p>İç Yapı, İrreal Varlık Alanı, Soyut Yapı, Hintergrund, Muhteva.</p> <ol style="list-style-type: none">1. Anlamsal (Semantik) Tabaka<ol style="list-style-type: none">a. Kelime (Cocnitiv) Semantiğib. Cümle Semantiği (Sentaks)2. Nesne (Obje) Tabakası Anlamı ağırlıklı olarak taşıyan kelimelerden oluşur (temel obje ve yardımcı objeler)...3. Karakter Tabakası Şâirin ruh dünyası hakkında bilgiler, kişiliği, yetiştiği ortam, bakış açısı, psikolojik dünyasıyla ilgili bilgiler...4. Alın yazısı (Kader) Tabakası Üçüncü tabakadaki tespit ve değerlendirmelerin içinde bulunulan sosyal yapı ve bütün insanlık açısından da değerlendirilmesi. Şiirden ilhâmla varlık âlemi ve bu âlemin niteliğiyle ilgili değerlendirmeler...
--	--

A. Ön yapı/Dış yapı (Şekil)

Vezin, kafiye, redif, asonans, aliterasyon gibi ritmi sağlayan öğelerin oluşturduğu ön yapı, mana kadar önemlidir. Cem Dilçin, şairin gazelde kullanacağı kafiyeyle sözcükleri özenle seçtiğini söyler (Dilçin, 1986, s. 82). Nitekim şairin sanat yapmak kaygısıyla manayı tek bir noktayla bile değiştirebileceği bir şiir dünyasında, her bir harfin değerli olabileceği tahmin edilebilir. Kafiye gibi, belirtilen diğer unsurların da tesadüfi olarak kullanılmayacağı göz önünde bulundurularak gazel ön yapı/dış yapı unsurları bakımından incelenmeye çalışılacaktır.

1. Nazım Şekli: Gazel.

2. Nazım Birimi: Beyit.

3. Vezin: Mef 'ûlü/ Fâ'ilâtü/ Mefâ'ilü/ Fâ'ilün. Nâbî'nin "Mef 'ûlü/ Fâ'ilâtü/ Mefâ'ilü/ Fâ'ilün" kalıbını niçin tercih ettiği bilinmemektedir; ancak Haluk İpekten, bu kalıbın muzârî bahrinin en çok kullanılan kalıbı olduğu gibi Türk aruzunun öteki

kalıpları arasında da en çok başvurulan kalıplardan biri olduğunu vurgular (İpekten, 2007, s. 247). Mehmet Kaplan da “*Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*” adlı kitabında bu kalıbın, diğer vezinlere göre daha ahenkli olup “şedîd, ulvî, heyecân-âmez, garâm-engîz hissiyat yarattığı”nı belirtir (Kaplan, 1995, s. 212).

4.Redif: “olur”. Muhsin Macit, *Divan Şiirinde Âhenk Unsurları* adlı kitabında bu kelimenin divan şiirinde en çok kullanılan redifler arasında olduğunu belirtir. (Macit, 2005, s. 83)

5. Kafiye: “-eng”.

Kafiyenin (ؤ) ve (ك) harflerinden, redifin ise “olur” kelimesinden meydana geldiği görülür. Gazelde geçen “reng, teng, çeng, neheng, jeng” kelimeleri M. Fatih Köksal’ın *Sana Benzer Güzel Olmaz -Divan Şiirinde Nazire* adlı kitabında bahsedilen bir hususu hatırlatmaktadır. Köksal, Nef’î Divanı’nda yer alan bir beyti örnek vererek konuyu açıklar.⁴

6. Asonans: 30 'a' , 33 'e' , 13 'ı' , 26 'i' , 11 'o' , 1 'ö' , 18 'u'.

7. Aliterasyon: 8 'b' , 4'c' , 1 'ç' , 5 'd' , 4 'f' , 14 'g' , 8 'h' , 1 'j' , 9 'k' , 17 'l' , 5 'm' , 22 'n' , 28 'r' , 7 's' , 8 'ş' , 4 't' , 2 'u' , 7 'y' , 3 'z' , 2 ' ‘ ‘ .

Ünlülerden 'a' ve 'e' nin, ünsüzlerden 'r' ve 'n' nin en fazla kullanıldığı göze çarpar.

“r” ve “n” :

Kaplan “r” sesinin bazen “yumuşak, kadifemsi ve kaypak hareketleri” bazen de “çok yavaş, tenbel ve zevkperest hareketleri” ifade ettiğini söyler (Kaplan, 1995, s. 202-203). İsmail Çetişli ise “r” sesinin bir bando sesi ve ritmini, gürültüyü anımsattığını belirtir (Çetişli, 2006, s. 223). Bu bilgiler ışığında gazele bakıldığında “r” sesinin ayrıca gazelde geniş zaman eki olarak tekrar edilmiş ve veznin geniş zaman anlamına gelen “muzârî” bahrinden olduğu görülür.

“n” ünsüzü hüznü ve şiddeti çağırır. Özelliği itibarıyla diğer ünsüzlerle daha fazla uyum sağlar (Kaplan, 1995, s. 205).

⁴ Hep nazîre dir idi şi’riñe Nef ‘î şu’arâ

Gazeliñ kâfiyesin böylece teng itmeyecek (Akkuş 1993: 314)

Köksal’ın Nef’î’nin beytinin açıklamasında kullandığı ifadeler Nef’î’nin şiirinde kullandığı kelimelerin rastgele seçilmediği izlenimi verir: “*Yani şair, 'Ey Nef’î, eğer sen gazelin kafiyesini böyle daraltmasaydın, bütün şairler (bu) şiirine nazire derlerdi.' diyor. Nef’î’nin bu beytinden, bir nazirede kafiye oluşturulan kelimelerin, tanzire esas olan şiirdekilerden farklı olması gerektiği anlamı çıkmaktadır. Gerçekten de Nef’î bu gazelinde ceng, neng, peleng, seng... gibi sınırlı sayıda kelime bulunabilecek bir tercihte bulunarak kafiye 'teng' etmiş kendi ifadesiyle nazire yazacakların da yolunu kapamıştır*” (Köksal 2006: 36-37). Nâbî’nin de, Nef’î’nin kullandığı kelimeleri tercih etmesi böyle bir düşünceyle yorumlanabilir.

“a” ve “e”:

Kaplan, “a” ünlüsünün genellikle şiire ağır, melankolik bir atmosfer getirdiğini, “e” ünlüsünün ise neşeli, ince, gamlı hisleri ifade ettiğini belirtir (Kaplan, 1995, s. 209).

B. Arka yapı/ İç yapı (Muhteva)

Divan edebiyatının kuralcı bir edebiyat olduğu bilinmektedir. Fakat divan edebiyatı, şairin hislerinin yanı sıra yaşadığı devrin birçok özelliğini de içinde barındırır. Bu durumu Ağâh Sırrı Levend şöyle ifade eder: “Her edebiyat, kendi devrinin bir tefekkür, bir tehassüs ve tehayyül kâinatıdır. Kendi devrinin hususiyetlerini, zevklerini, san’at telâkkilerini, hurafelerini, itikatlarını, hakikî ve bâtl bütün bilgilerini taşır ” (Levend, 1984, s. 7). Mecazlarla dolu olma özelliği taşımasından dolayı divan şiiri anlaşılması güç bir şiir türü olarak görülmüş, onu açıklamaya çalışanlar da çoğunlukla mana üzerinde durmuşlardır.

Gazelin daha iyi anlaşılabilmesi için bu bölümde gazele anlamsal tabaka, nesne, karakter, alinyazısı tabakası olmak üzere dört farklı yönden yaklaşılabilir.

1. Anlamsal tabaka

1. Beyit: *Şevk-i ruhunla rûy-ı heves lâle-reng olur*
Fikr-i dehânun ile reh-i sabr teng olur

a. Kelime semantiği: *şevk*: şiddetli arzu. *ruh*: yanak. *rû[y]*: yüz, çehre. *heves*: istek. *dehân*: ağız. *reh*: yol. *sabr*: dayanma, katlanma. *teng*: dar.

b. Cümle semantiği:

Metnin kuralh düz cümleye çevrilmiş hâli

"Hevesin yüzü (sevgilinin) yanağının arzusuyla lâle gibi kızartır; ağızının fikriyle (de) sabrın yolu dar olur."

Anlam 1 (Maddi-reel-somut anlam): Realist bir bakış açısıyla bakıldığında arzulu ve tutkulu insanların yüzü kırmızı bir renk alır, şair bu nedenle arzuyu bir insan gibi düşünerek yüzünün kırmızı olduğunu belirtiyor. Sevgilinin ağzı nokta gibi küçüktür. Ona duyulan şiddetli istek âşığın yüzünü kızartır ve bu güzellik karşısında sabrı kalmaz, sabır yolu daralır.

Anlam 2 (Mecazi- soyut anlam-hayat): Sevgili o kadar güzeldir ki arzunun yüzü bu aşkla kızarmıştır. Ayrıca sabrın yolunun daralması, sabrın kalmaması, bitmesi anlamına gelir. Sabır, sevgilinin yok denecek kadar küçük ağızını düşününce kalmamaktadır. Burada sevgilinin ağızının küçüklüğüne, yani güzelliğine işaret ediliyor. Çünkü makbul olan ağız nokta kadar küçük olmasıdır. Böylelikle âşığın, sevgilinin güzellik unsurları karşısında geçirdiği fiziksel ve manevi değişiklikler gözler önüne serilmektedir.

Anlam 3: (Mecazi- soyut Anlam- tasavvuf): Divan şiirinde “şevk” kelimesi “şiddetli arzu, keyif, neşe, sevinç” gibi anlamlarının yanı sıra ateşi de sembolize eder. Bu yönüyle âşığın canını yakar, acıtır. Âşığın canının yanması ise fenafillâha ulaşmak için var olan vasitalardan biridir. Bundan da âşık şikâyet etmez. Çünkü yolun zorlu bir yol olduğunu bilir. Yanak ise tasavvufta “tecellî-i mahz”dır. Hakk’ın tecelli ettiği yer

olması itibariyle vahdettir. Âşığın, sevgilinin yanağına yani vahdete kavuşmak için şiddetli istek duyması neticesinde yüzünün lâle rengini aldığı görülür. Lâlenin kâinata çok çeşitli renklerde boy gösterdiği bilinmektedir. Beyitte hem şevk kelimesinin can yakıcı özelliği hem de diğer mısrada divan şiirinde kırmızı rengiyle anılan “dehân” kelimesinin kullanılmasından lâlenin bu beyitte kırmızı rengi temsil ettiği anlaşılabilir. “Heves” de âşığın dünyevi isteklere saplanıp kalmasına neden olduğundan, vuslat yolunda yürümeye engel olabilir. Zaten ikinci mısrada sabır yolunun daraldığı ifade edilir.

Dudak küçüktür ve yüz vahdeti temsil ettiği için dudak, yüzün üzerindeki konumuyla sanki Allah’ın varlığında kendini yok eder. Dudağın bir özelliği de ancak sözlerle varlık bulmasıdır. Can nasıl hareketlerle var olabiliyorsa “dehân” da açılıp oradan sözler dökülünce bir varlığa bürünür. Aksi takdirde yoktur ve “olmayan, görünmeyen bir şey de ancak yâd edilir” (Tarlan 2001:61). Nâbî de “fıkır” kelimesini “dehân” kelimesiyle bu yüzden kullanmış olabilir. Sevgilinin dudağını yani yokluğu düşünen âşığın sabrı ona kavuşmak için daralmaktadır. Sabır yolu manasına gelen “reh-i sabr” tasavvufta Hakk’a ulaşabilmek için çekilen sıkıntıların yaşandığı zamanların tümünü kapsar. Yol karanlık ve zorluklarla doludur.

Âşığın vuslat konusunda hevesli ve sabırsız olması tabii görülebilir. Ancak “sabr”, âşık için en önemli meziyetlerden biridir. Ali Nihad Tarlan sabrın önemini şöyle ifade eder: “*Kur’ân-ı Azîmü’s-şân’da da Allah’ın Allah’ı sevenleri “evliyâ”, sabredenleri, iyilik edenleri, günahattan sakınanları, gazab ve hiddeti yenenleri, Allah yolunda savaşanları sevdiği açıkça zikredilir*” (Tarlan, 2001, s. 23).

2. Nesne (obje) tabakası

Temel öğeler: şevk, ruh, rûy, lâle- reng, dehân, reh-i sabr ve teng.

Beyitte yüzün lâleye benzetilmesiyle teşbih, arzusun bir insan gibi düşünülerek yüzünün kırmızı olduğunun belirtilmesiyle teşhis, yüzün kızarma nedeni sevgilinin yanağının âşıktaki uyandırdığı şiddetli arzuya ve sabır yolunun daralma nedeni de sevgilinin ağzının darlığına bağlanarak hüsn-i ta’lil sanatı yapılmıştır. Ruh, rûy, dehân arasında tenasüp sanatı dikkati çeker.

3. Karakter Tabakası: Bu beyit sadece aşk yolunda çekilen sıkıntıyı ifade ediyor olabilir. Ancak gazelin geneline bakıldığında, beyitlerde devirle ilgili bazı göndermeler göze çarpmaktadır. Bu sebeple Nâbî’nin, düşündüklerini açıkça ifade eden ve çağını ağır başlı tavırla eleştiren bir kişiliğe sahip olduğu da bilindiği için beyitten adaletin kadılar elinde bozulduğu, paşaların halka zulmettiği, savaşların, iç göçlerin, Celâlî isyanlarının yaşandığı bir dönemde Nâbî’nin, sabrının azaldığı ve huzurlu, adaletli dönemlere özlem duyduğu anlaşılabilir. Nitekim bu durum ikinci beyitte daha açık bir şekilde ifade edilir.

4. Alnyazısı Tabakası: Şiddetli kavuşma isteği, beraberinde sabırsızlığı getirir. Vuslat gerçekleşmeyince sabır yolu daralır ve istek daha da artar.

1. Anlamsal tabaka

2.Beyit: *Böyle kalursa serdî-i evzâ'-ı rûzgâr
Nakd-ı şerâr-ı gûy-ı girîbân seng olur*

a. Kelime semantiği: *serdî*: sertlik; soğukluk. *evzâ'*: haller. *rûzgâr*: zaman, devir; yel. *nakd*: akçe. *şerâr*: kıvılcım. *gûy*: Acemlere mahsus bir çeşit oyun topu, yuvarlak şey. *girîbân*: elbise yakası. *seng*: taş.

b. Cümle semantiği:

Metnin kuralı düz cümleye çevrilmiş hâli

“Rûzgârın sertliği böyle sürerse, yaka topunun kıvılcımının parası taşa döner.”

Anlam 1 (Maddi-reel-somut anlam): Rûzgârın şiddetli bir şekilde esmesi sonucunda sineye dökülmüş kanlı gözyaşı damlalarının kıvılcımının parası değersiz olur.

Anlam 2 (Mecazi-soyut anlam-hayat): Anlamı daha iyi kavrayabilmek için “şerâr” yani “kıvılcım” kelimesinin anlamı üzerinde durulabilir. “Kıvılcım” kelimesinin bir anlamı yanmakta olan bir maddeden sıçrayan küçük ateş parçası, kıvılcık, çingir, diğer anlamı ise demir ve taş gibi maddelerin güçlü çarpışmasında sıçrayan ateş durumundaki küçük parçadır (Uç vd., 1999, s. 801). “Gûy” bir meydana ata binerek eldeki sopa (çevgan) ile topa(guy) vurmaya suretiyle oynanan bir oyun topudur. Gûy genellikle sevgilinin yüzünün güzelliği, aşğın gönlü, camı ya da başı yerine kullanılır. Çevgan ise sevgilinin saçı ya da kâkülüdür. Ayrıca yuvarlak anlamına gelen “gûy” gözyaşı damlalarını da hatırlatır. “Şerâr” kelimesinin anlamı ise bizi kırmızı renge götürür. Şener Demirel de “ateş ile ilgili benzetmelerin hemen hepsinin ısı ve renk kaynaklı olduğu” nu belirtir (Demirel, 2005, s. 85). Şairin kıvılcıma benzettiği yakadaki yuvarlak, âşğın gözyaşı olarak düşünülebilir. Nitekim âşğın ciğerinden dökülen bu gözyaşı kanlıdır ve yakasına top top düşmüştür. Şair bu kırmızı lekeleri rûzgârın yanan ateş üzerindeki etkisini düşündürerek kıvılcıma benzetmiş olabilir. Şairin, rûzgâr daha da sertleşirse bu kıvılcımların taş haline geleceğini belirterek ateşin soğumanın etkisiyle katlaşıp taş haline gelebilmesini de hatırlatır. Nâbî, katlaşılan gözyaşı damlalarını da sevgili uğruna feda edilen akçelere benzetir. Ancak taş değersiz, gözyaşı ise değerlidir. Gözyaşlarının değersiz hale gelmesi de şairin bir sitemi olabilir.

Anlam 3 (Mecazi-soyut anlam-tasavvuf): Âşğın, Allah yolunda döktüğü gözyaşları, çektiği acılar vuslat için hayatta yapılan birikimdir. Bu birikimi can parasına benzeten şair, o parayla sevgiliye kavuşmayı hayal etmektedir. Ateş rengi gözyaşları, rûzgârın etkisiyle taşa dönüşmüş ve bunlar âşğın can parası haline gelmiştir.

2. Nesne (obje) tabakası

Temel öğeler: *serdî, rûzgâr, nakd-i şerâr-ı gûy-ı girîbân ve seng.*

Beyitte, gözyaşının taşa dönüşmesinin nedeni olarak rûzgârın soğukluğu gösterilmektedir. Taşa dönüşme, güzel bir nedenle ifade edilerek hüsn-i ta'lil yapılmıştır. “Rûzgâr” devir, “serdî” zamanın kötülüğü, “şerâr-ı gûy-ı girîbân” da yürek olarak düşünülecek olursa, yüreğin devrin kötü gidişatından taşa dönüşmesi akla gelir.

Bu bağlamda iki anlamın da kast edildiği tevriye sanatı yapılmıştır. Taşa dönüşme ve ateş kelimeleri arasında da tezat vardır. Serd, evzaè ve rûzgâr kelimeleri arasında anlam ilgisinden dolayı tenasüp vardır.

3. Karakter Tabakası: “Rûzgâr”ın zaman anlamı düşünüldüğünde ömrünün çeyrek asrını Halep’te İstanbul hasretiyle geçiren Nâbî’nin devrini eleştirmiş olabileceği akla gelir. Bilindiği gibi bu hasret yetmezmiş gibi Çorlulu Ali Paşa tarafından Nâbî’nin aylığı kesilip evi elinden alınmıştır. Gönlü hasret ateşiyle yanan şairin devrin kötü gidişatıyla başına taş basmış olabileceği fikri öne çıkabilir. Ancak Nâbî’nin divanını tamamladığı tarih tam olarak bilinmediği için bu beyti Halep’e gitmesinden önce de yazmış olabileceğinin belirtilmesi gerekir. Bu beyitle Nâbî, devrin kötü durumunu anlatmak istemiş olabilir.

4. Alinyazısı Tabakası: Devrin kötü vaziyetinin devam etmesi halkı olumsuz etkiler ve halkın umutları giderek azalır.

1. Anlamsal tabaka

3.Beyit: *Her kim k’ola berg-hor-ı şâhsâr-ı aşk
İbrîşimi figâna gelür târ-ı çeng olur*

a. Kelime semantiği: *berg*: yaprak. – *hor*: yiyen. *şâhsâr*: dallık, ağaçlık, koruluk. *ibrîşim*: kalınca bükülmüş ipek iplik. *figân*: ızdırıp ile bağırıp çağırma, inleme. *târ*: tel. *çeng*: kanuna benzer dik tutularak çalınır bir çeşit saz.

b. Cümle semantiği

Metnin kuralı düz cümleye çevrilmiş hâli

“Her kim ki aşk ağacının büyük dalındaki yaprak yiyen (tırtıl, ipekböceği) olur, onun bedeninin ipliği bile çengin teli olup, inler.”

Anlam 1 (Maddi-reel-somut anlam): “Aşk dalının yaprak yiyicisi” anlamına gelen “berg-hor-ı şâhsâr-ı aşk” kelime grubu, “figân”, “ibrîşim” gibi kelimeler ipek böceğinden ipek elde edilmesi olayını akla getirmektedir.

Nâbî, “aşk dalının yaprak yiyicisi” kelime grubuyla ipek böceğini, “ibrîşim” ile ondan elde edilen ipeği, “figân” ile de ibrişimden yapılan çengin çıkardığı sesi anlatmak istemiştir.

Anlam 2 (Mecazi-soyut anlam-hayat): İpek böceği, koza yapacak olgunluğa erişmeden kozasını öremez. Kozanın içinde kalan tırtıl önce kozasının dış kısmını yapar, daha sonra kendi vücudunun etrafını sarar. Sarma işi ilerledikçe hayvan küçülür, sonunda kozanın içinde görülmez olur. Nasıl ki âşık, sevgilisine kavuşmak için sabrediyor ve sevgilisi için canını feda ediyorsa gittikçe kozada yok olan tırtıl da ipek için kendisini feda etmiş olur.

Anlam 3 (Mecazi-soyut anlam-tasavvuf): Tırtıl, kozanın içinde karanlıkta yatarken kaynar suya atılır. Yanıp ölen tırtıl, yanıp tutuşan pervane gibidir. Ölüp sevgiliye kavuşacaktır. Ayrıca kozayı sararken gittikçe koza içinde küçülen tırtıl, belirtildiği gibi sevgilinin yolunda yok olan âşık olarak düşünülebilir.

Çengin “eğri büğrü” anlamıyla, âşığın belinin bükülmesi arasında da bir ilişki olduğu gözlenir. Nitekim bükülme ve incelik bakımından âşığın beli ile ip arasında da

bir bağ kurulabilir. Çengin teli ile ipek böceğinin ipleri arasında ilgi kuran şair, âşığın değişim sürecini gözler önüne seriyor. Ayrıca âşık zor bir yoldadır ve gittikçe benliğinden sıyrılarak yok olacaktır.

Nâbî, “Her kim ipek böceği gibi bir âşık olursa, ondan elde edilen iplik bile inler ve çengin teli olur” demek istemiştir. Âşığın inlemesi ile çengin sesi arasında da divan şiirinde ilgi kurulur. Nejat Sefercioğlu, bu konuyu şöyle ifade eder: “XVIII. yüzyıla kadar Türk müzikisinde de kullanılan çeng, sevgilinin hasreti ve cevri ü cefâsiyle eyilmiş, iki kat olmuş âşığın bedeni için benzetilen olmuştur. Bu şekil benzerliği yanında âşığın figânı ile çengin sesi arasında da ilgi kurulur ” (Sefercioğlu, 1999, s. 654).

2. Nesne (obje) tabakası

Temel öğeler: berg-hor-ı şâhsâr-ı aşk, ibrîşim, târ-ı çeng.

Objelerin ipek böceğinden ipek elde edilmesini hatırlatmasıyla telmih, berg-hor-ı şahsar-ı aşk ile kendisine benzetilen (ipek böceği) söylenmeyerek kapalı istiare yapılmıştır. Çengin telinin inlemesiyle kişileştirme sanatı olan teşhisten bahsedilebilir. Ayrıca “berg-hor-ı şâhsâr-ı aşk, ibrîşim ve figân ” arasında da tenasüpten söz edilebilir.

3. Karakter Tabakası: A. Atillâ Şentürk ve A. Kartal Nâbî'nin, ahlâkçı ve bilge bir kişilik sergileyerek sosyal olayları ve dönemin yozlaşmış birtakım müesseselerini, dinî anlayış çerçevesinde değerlendirmiş olduğunu söyler (Şentürk-Kartal, 2005, s. 367). Beytin görünen anlamında kast edilen sevgili ilahî sevgili olarak düşünülebilir; yine şairin mizacı gereği bu sevgilinin, şairin hasret kaldığı devlet düzeni olabileceği de akla gelir.

4. Alnyazısı Tabakası: İnsanların aşk acısıyla inlemeleri ve bu uğurda kendilerini feda etmeleri bilinen bir gerçektir.

1. Anlamsal tabaka

4. Beyit: *Cüyende-i necât olan emvâc-ı fitneden Fâriğ-nişîn-i gûşe-i kâm-ı neheng olur*

a. Kelime semantiği: *cüyende*: arayıcı, araştırmacı. *necât*: kurtulma, kurtuluş. *emvâc*: dalgalar. *fitne*: bela, fesat, ara bozma, karışıklık. *fâriğ*: vazgeçmiş, çekilmiş; rahat, asude; başıboş kalmış, işini bitirmiş. *-nişîn*: oturan. *gûşe*: köşe. *kâm*: arzu, dilek, istek, maksat, meram, murat. *neheng*: timsah.

b. Cümle semantiği

Metnin kuralı düz cümleye çevrilmiş hâli

“Fitne dalgalarından kurtuluş arayan kimse, timsahın arzu köşesinden vazgeçmiş olur.”

Anlam 1 (Maddi-reel-somut Anlam): Bildiğimiz gibi timsah her şeyden elini eteğini çekmiş biri gibi köşeye çekilir; ama dikkatli bir şekilde etrafı gözetler ve öldürücüdür. Şair fitne dalgaları ile tehlikeli olan timsahı bu beyitte bağdaştırır. Dünyadaki fitne ve geçici hevesleri dalgalı bir denizdeki timsah gibi hayal ettirir.

Anlam 2 (Mecazi-soyut anlam-hayat): Dünyanın arzu ve isteklerinden vazgeçmiş ve rahata kavuşmuş bir âşık gözler önüne getirilir..

Anlam 3 (Mecazi-soyut anlam-tasavvuf): Dünya nefsi isteklerle dolu, aldatıcı ve fânidir. Ahiret ise bakidir. Dünya insanlara tatlı görünür; ama içinde birçok kötülük barındırır. Tatlı sular üzerindeki fitne dalgaları olarak düşünülebilecek bu manzara, dünyadaki bu aldatıcı durumların ve heveslerin timsaha benzetildiği fikrini öne çıkarır. Hatta bu beyitte timsah insanın nefsi olarak da tasavvur edilebilir.

2. Nesne (obje) tabakası

Temel öğeler: cûyende-i necât, emvâc-ı fitne, fârig-nişîn, neheng.

Fitne dalgalarından kurtuluş arayan kimse timsahın tehlikesinden kurtulmuş birine benzetilmektedir. Bu bakımdan teşbih vardır.

3. Karakter Tabakası: Mine Mengi, Nâbî'nin şiirinin özünde; okuyanı uyarma, okuyana yol gösterme olduğunu belirtir (Mengi, 2010, s. 214). Burada da Nâbî'nin, o dönemde yapılacak en iyi şeyin her şeyden vazgeçmek olduğunu söyleyerek insanlara yol gösterdiğini görüyoruz. Nitekim şairin uzun bir dönem yazmayı bıraktığını yani her şeyden elini eteğini çektiğini de biliyoruz.

4. Alnyazısı Tabakası: İnsanın her türlü dünyevi istekten arınarak huzurlu olabileceği belirtilmektedir. Kısaca, fitneden uzak duranın rahatta olduğu belirtiliyor.

1. Anlamsal tabaka

5. Beyit: *Ol şûhun âb-ı tâb-ı cemâliyle Nâbiyâ
Âyîne gark-ı sebze-i hod-rûy-ı jeng olur*

a. Kelime semantiği: şûh: hareketlerinde serbest; neşeli, şen ve oynak [kadın]; açık saçık, hayasız [kadın]. **âb:** su. **tâb:** güç, kuvvet, tâkat. **cemâl:** yüz güzelliği. **âyîne:** ayna. **gark:** suya batma, batma, batırma; boğulma. **sebze:** yeşillik, çimen. **hod- rû[y]:** kendi kendine biten, yabani. **jeng:** pas, küf, kir.

b. Cümle semantiği:

Metnin kuralı düz cümleye çevrilmiş hâli

“Ey Nâbî! Ayna, o sevgilinin yüzünün parlaklığının suyuyla pasın kendi yüzünün yeşilline boğulur.”

Anlam 1 (Maddi-reel-somut anlam): Bilindiği gibi, önceden aynalar metal levhalardan yapılırdı ve paslanmaması için üzeri örtülürdü. Aynanın ıslanması ise paslanmasına neden olur. Şair ise aynanın suya gark edildiğini söyler.

Anlam 2 (Mecazi- soyut anlam-hayat): Sevgilinin yüzü su gibi parlaktır. Bu parlak yüz suyunun etkisiyle ayna yeşil pas içinde kalmıştır. Burada sevgilinin yüzünün aynadan daha aydınlık ve parlak olduğu anlaşılmaktadır.

Anlam 3 (Mecazi-soyut anlam-tasavvuf): Ayna, Allah'ın tecelli ettiği gönlü temsil eder ve aynanın paslı olması makbul değildir. Çünkü paslanmış olan kalbe Allah tecelli etmez ve o kişi gaflet uykusundadır. Beyitte, sevgilinin yüzü karşısında kendi

yüzünün suyuyla paslanmış bir ayna ile karşı karşıyayız. Diğer taraftan Allah'ın, yarattıklarında kendisini görmek istemesi ve bu sebepten insanoğlunu yaratması nedenini düşünecek olursak “sevgili” Allah'ı temsil eder. Bu bağlamda parlaklığıyla bilinen ayna, o güzelin yüzünün parlaklığı karşısında paslı bir hal almıştır. O sevgilinin güzelliği karşısında her şey gelip geçicidir

2. Nesne (obje) tabakası

Temel öğeler: şûh, âb-ı tâb-ı cemâl, Nâbî, âyine, gark-ı sebze-i hod-rûy-ı jeng.

“Nâbiyâ” kelimesinde nida edebî sanatı açıkça görülür. Ayrıca aynanın paslanması yani yeşil bir renk almasına da sevgilinin aynaya bakması neden gösterilmiştir. Bu beyitte de diğer beyitlerin çoğunda görüldüğü gibi hüsn-i ta'lil vardır. Ayrıca sevgili “şûh” olarak adlandırılmış ve benzeyen söylenmeyerek açık istiare yapılmıştır. Bununla birlikte “jeng” ve “sebze” kelimeleri arasında birinin eskimeyi diğerinin de yenilenmeyi karşıladığı düşünülecek olursa, bu kelimeler arasında da tezat sanatı olduğu söylenebilir.

3. Karakter Tabakası: Beyit şairin hayal gücünün mükemmelliğini gösterir.

4. Alnyazısı Tabakası: Güzellik bakımından sevgilinin karşısında her şey yetersiz kalır.

Sonuç

Nâbî'nin, sosyal olaylar karşısındaki üzüntüsünü beyitlerle ifade ederken bir yandan da vezin, kafiye, redif, asonans, aliterasyonla gazelin manasına uygun ahenk katmaya, vurguyu artırmaya çalıştığı görülür. Veznin şiddetli arzu, heyecan, yüce duygular ifade etme özelliğinin olduğu, “r” sesinin yavaş hareketleri, “a” sesinin melankolik bir atmosferi ifade ettiği belirtilmiştir. Şairin, gazelde geçen “sabır yolunun daralması, rüzgarın sert vaziyetinin devam etmesi, fitne dalgalarında rahat bir köşe bulunup her şeyden vazgeçilerek huzur arama” gibi ifadelerle devrinin eleştirisini yapmış olabileceği sezilmektedir. Biçim ve mananın birbiriyle uyumu konusunda ne kadar titiz olduğu rahatlıkla görülebilen Nâbî'nin bu özelliğini gösteren bir diğer husus da redifin geniş zaman kipiyle çekimlenip vezin için geniş zaman anlamına gelen “muzârî” bahrinin tercih edilmiş olmasıdır.

Bu çalışmayla Osmanlı'nın parlak döneminin sona erdiği, toprak kayıplarının yaşandığı, saray kadınlarının daha fazla söz sahibi olduğu ve birçok yönden düzensizliğin görüldüğü bir dönemde yaşamış olan Nâbî'nin, gazeli karakteri ve yaşamış olduğu dönem göz ardı edilmeyerek ontolojik olarak çözümlenmeye ve daha görünür kılınmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

- Akkuş, M. (1993), *Nef'i Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Bayram, Y. - Aydemir A. (2008), "Hazan Gazeli'ne Farklı Bir Bakış", *Prof. Dr. Celâl Tarakçı Armağanı*, Ankara, ss. 111-123.
- Bayram, Y. (2008), "Divan Şiiri Metinlerinin Ontolojik Tahlili Üzerine", *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu*, İstanbul, ss. 167-182,
- Bilkan, A. F. (1997) , *Nâbî Dîvânı I*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Çetişli, İ. (2006), *Metin Tahlillerine Giriş/1-Şiir*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Demirel, Ş. (2005), "Hüsni ü Aşk'ta Ateşle İlgili Teşbih Unsurları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.15, S. 2, Elazığ, ss. 80-105.
- Devellioğlu, F. (2000), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Dilçin, C. (1986), Divan Şiirinde Gazel, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, S. 415-416-417, ss. 82.
- Divân-ı Nâbî* (1876), Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul.
- İçli, A. (2009), "Necati'nin Bir Şiirinin Ontolojik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi", *e-Journal of New World Sciences Academy*, C.4, S.1, ss. 100-102.
- İpekten, H. (2007) , *Eski Türk Edebiyatı –Nazım Şekilleri ve Aruz-*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kaplan, M. (1995), *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Karahan, A. (2006), "Nâbî mad.", *T. Diy.Vak. İslâm Ansiklopedisi*, T. Diyanet.Vakfi Yayınları, C. 32, İstanbul, ss. 258-260.
- Kartal, A. (1998), *Klâsik Türk Şiirinde Lâle*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Köksal, M. F. (2006), *Sana Benzer Güzel Olmaz -Divan Şiirinde Nazire-*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Levend, A. S. (1984), *Divan Edebiyatı –Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar-* Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Macit, M. (2005), *Divan Şiirinde Âhenk Unsurları*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, F. (2007), "Osmanlı Şiirine Sanat Ontolojisiyle Yaklaşmak Üzerine", *Turkish Studies*, C. 2, S. 4, ss. 680-684.
- Sefercioğlu, N. (1999), "Dîvan Şiirinde Mûsikî ile İlgili Unsurların Kullanılışı", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 9, Ankara.
- Şemseddin Sâmî (2006), *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Tarlan, A. N. (2001), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tökel, D. A. (1996), "Ontolojik Analiz Metodu ve Bu Metodun Bâkî'nin Bir Gazeline Uygulanışı", *Yedi İklim*, S. 74, ss. 53-59, İstanbul.
- Tunalı, İ. (2011), *Sanat Ontolojisi*, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Türkçe Sözlük* (1999), Yayına Hazırlayanlar: Uç T., Alkan K. , Büker, A. C. , Dikmen, A. , Koçak, Sevinç, Dil Derneği Yayınları , 2, Ankara.
- Yeter, G. B. (2010), "Ontolojik Analiz Metoduyla Yunus Emre'nin Bir Şiirinin İncelenmesi", *Mukaddime*, S.3, ss. 141-154, Mardin.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN CİNSİYET ve FLÖRT DAVRANIŞLARINA GÖRE KARŞI CİNSLE İLİŞKİDE SOSYAL YETKİNLİK İNANCININ İNCELENMESİ*

İdil Eren TÜRKOĞLU**
Turan AKBAŞ***
Öner ÇELİKKALELİ****

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin cinsiyet, ilk flört yaşı ve flört yaşantı durumlarının karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik inancına göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemektir. Araştırmanın verileri lisans öğrenimine devam eden 128'i (%42,7) kadın, 172'si (%57,3) erkek toplam 300 üniversite öğrencisinden toplanmıştır. Araştırmada "Karşı Cinsle İlişkide Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeği" ve "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Verilerinin analizinde bağımsız gruplar için t-Testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Araştırmada cinsiyet açısından erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha yüksek ilişkiyi "başlatabilme" ve "sonlandırabilme" yetkinliğine sahip olduğu; ilk flört yaşı 20 yaş ve altı olanların 'başlatabilme' sosyal yetkinliklerinin, henüz flört etmemiş olanlara göre daha yüksek olduğu ve flört yaşantı durumları açısından duygusal ilişki olsa da olmasa da dokunsal ilişkiye önem veren kişilerin karşı cinsle ilişkiyi "başlatabilme" ve "sonlandırabilme"de kendilerini daha yetkin hissettikleri bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal yetkinlik inancı, karşı cinsle ilişkiler, flört.

ABSTRACT

In this research, it has been aimed to examine that whether the university students' ideas about sex, age of first flirt and ideas about flirting differ according to the social self-efficacy belief in the interaction with opposite sex. The sample included 128 (%42,7) female, 172 (%57,3) male, total 300 bachelor's degree students. In the research "The Social Self Efficacy Expectation in Interacting with Opposite Sex Questionnaire" and "Individual Information Form" have been used. During analysis process of data, t-test for independent groups and One-Way Analysis of Variance were used. In the research it has

*Bu makale, İdil Eren Türkoğlu'nun Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalında Prof. Dr. Turan Akbaş ve Yrd. Doç. Dr. Öner Çelikkaleli danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinin bir kısmından üretilmiştir.

**Arş. Gör. Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, PDR ABD, idilerenturkoglu@hotmail.com

***Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, PDR ABD, ozan@cu.edu.tr

****Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, PDR ABD, celikkaleli@gmail.com

been found that in terms of sex, male students has more “initiate” and “terminate” social self-efficacy than female students; in terms of age of first flirt, students who lived their first flirt at or under the age 20 has more “initiate” social self-efficacy than who had never flirted; in terms of ideas about flirting, participants who pay importance to tactual relationship whether or not the emotional relationship exists has more social self-efficacy in “initiate” and “terminate”.

Key Words: Social self-efficacy, interaction with the opposite sex, flirting.

GİRİŞ

Yakın ilişkilerin kurulmasında, aile ve arkadaşlık ilişkilerinin geliştirilmesinde, kişinin sosyal yeterliklerine güvenebilmesi kaçınılmaz olarak önemlidir. Bireyin bu anlamda, kendisini sosyal olarak yetkin bir kişi olarak algılaması, daha güvenli ve iyi ilişkiler kurmasında önemli bir işleve sahiptir. Buna karşın, bireyin kendini sosyal yönden yetersiz olarak algılaması ise, davranışlarının daha pasif olmasına, motivasyon düşüklüğüne, akademik başarının azalmasına, sosyal ilişkilerde yetersizlik gibi belirtilerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Bilgin, 1996; Çelikkaleli, 2004; Akkapulu, 2005).

Yetkinlik inancı, kişinin başarılı olduğu davranış biçimlerini uygulamadaki kapasitesi ve ilgisini çeken aktiviteleri seçmedeki etkisi olarak tanımlanmaktadır (Bandura, 1982a; 1986; 1997). Yetkinlik inancı, kişinin, davranışları ile ilgili beklentileri, davranışları ile ilgili biçtiği değer ve bir davranışı başlatmayı ve devam ettirmeyi sağlayan düzenleyici önemli bir faktördür (Bandura, 1977a; 1977b). Bu bağlamda sosyal yetkinlik inancı ise, sosyal davranışlar hakkında bilgi sahibi olma, davranışlarında etkili olabileceğine güvenme ve sosyal yetkin davranışların başkaları tarafından desteklenmesinden oluşmaktadır ve bireyin çevresindeki diğerleriyle başarılı ilişkiler başlatabilmesi ve bu ilişkileri sonlandırabilmesi olarak tanımlanabilir (Bandura, 1986; 1989; Çelikkaleli, 2004). Sosyal yetkinlik inancının gelişmesinde, bireyin yetkin davranışlarda bulunması ve bununla ilgili başka insanlar tarafından bireye geribildirim verilmesi gereklidir (Bandura, 1986).

Bireysel yetkinlik inancı, günlük yaşamı büyük oranda etkilemektedir. Bireylerin başarılı davranışlarda bulunabilmesi için, bilgi ve beceri gerekli fakat yeterli değildir. Çoğunlukla ne zaman ne yapmaları gerektiğini bilseler bile, uygun biçimde davranmayabilirler. Çünkü kişinin kendi kimliğine dair düşünceleri, bilgi ve davranışları arasında köprü işlevi görür. Yetkinlik inancı bireyin davranışa yönelimini ve davranışını etkilemektedir (Bandura, 1986).

Bireyin kendini sosyal olarak yetkin algılamasında önemli bir faktör olan yakın ilişkiler, yaşamın önemli ve vazgeçilemeyen bir yönünü oluşturmaktadır. Birçok insan için ideal yaşam, diğer insanlarla evlilik, aşk, arkadaşlık gibi yakın ilişkiler kurmak anlamına gelmektedir. Yakın ilişkilerin her biçimi insan yaşamında önemli yere sahip olmakla birlikte duygusal ilişki, diğerlerinden oldukça farklı anlamlar içermektedir (Berscheid, Snyder ve Omoto, 1989). Sullivan (1953) ve Erikson (1968) insanın tüm yaşamı boyunca ihtiyacı olan yakınlığın özellikle ergenlik döneminde gelişmeye başladığını, sonrasında genç yetişkinlik döneminde en büyük çabanın yakınlık duygusu geliştirmek olduğunu ifade etmektedirler. Kişi yetişkinliğe doğru ilerledikçe başkalarıyla

sevgi ilişkisi kurmak için devamlı bir çaba içine girmektedir (Akt. Diyarbakirli, 2007). Yakınlık gereksinimi, kişinin bir sırdaşı olması isteğinin ağır basmaya başladığı ergenlik döneminde kendini gösterir, akran grubunun ve dostluk ilişkilerinin parçalanmasıyla ve karşı cinsiyetten bir eşe ilgi duyulmasıyla güç kazanmaktadır. Gençliğin iç çatışmaları yakın birinin varlığını gerektirir. Genç, kişiliğinin derinliklerini tanımayı başardıkça yoğun olarak yaşadığı heyecanı paylaşma isteği belirir (Onur, 2005).

Ergenlik döneminde ve yetişkinlikte karşı cinsle yaşanan ilişkiler insan yaşamında önem kazanmaktadır (Aydın, 2010). Çocukluk döneminde farklı alanlara yönlendirilen enerji, ergenlikle birlikte testosteron ve östrojen hormonlarının etkin bir biçimde devreye girmesiyle birlikte karşı cinsle ilişkilere kanalize edilmektedir. Bu durum ise, karşı cinsle yaşanan ya da yaşanacak olan ilişkiyi daha da önemli kılmaktadır. Karşı cinsle yönelik ilgi ergenlik dönemi öncesinde başlamaktadır. Ergenlik sürecinde cinsel içerikli yakınlaşma eğilimi ergenliğin başlarında daha çok, grupta bir arada olma isteği taşırken, sonraları karşı cinsten belirli bireylere yönelmiş romantik duygular olarak ortaya çıkar (Başaranoglu, 2011). Bu dönemde başlayan karşı cinsle ilişkiler, insan yaşamının daha sonraki evrelerinde de farklı şekillerde devam etmektedir. Karşı cinsle ilişkiler ile ilgili yapılan çalışmalar da ergenlik döneminde başlayan yakın ilişkilerin kişinin hayatındaki önemine vurgu yapmaktadır (Wayment, 2000; Tang ve Zuo, 2000; Reifman ve diğrl., 2004; Eryılmaz, 2004; Büyüksahin, 2006; Çırakoğlu, 2006).

Geniş bir kavram olan ‘karşı cinsle ilişkiler’ bireyin kendine ilişkin derin bir anlayış geliştirmesini sağladığı kadar kişilerarası ilişkiler kurma, bunları sürdürme ve gerektiğinde sonlandırma anlamında da kişiyi geliştirici özelliğe sahip olmaktadır. Bu bağlamda bu araştırmanın genel amacı, üniversite öğrencilerinin karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik düzeylerini cinsiyet, ilk flört yaşı ve flört yaşantı durumuna göre ortaya koymaktır. Bu genel amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Üniversite öğrencilerinin karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik alanları cinsiyetlerine göre farklılaşmakta mıdır?
- 2- Üniversite öğrencilerinin karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik alanları ilk flört yaşına göre farklılaşmakta mıdır?
- 3- Üniversite öğrencilerinin karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik alanları flört yaşantı durumuna göre farklılaşmakta mıdır?

YÖNTEM

Bu bölümde çalışma grubu, veri toplama araçları ve verilerin analizi hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 128’i (%42,7) kadın, 172’si (%57,3) erkek olmak üzere toplam 300 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma grubundaki öğrenciler, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Su Ürünleri Fakültesi ve Ziraat Fakültesi’nde öğrenim gören öğrenciler arasından tesadüfi örnekleme yolu ile seçilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Karşı Cinsle İlişkide Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeği (KCİSYBÖ): Ergenlik dönemindeki lise öğrencilerinin karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik inançlarını

başlatabilme, sürdürebilme ve sonlandırabilme boyutlarını ölçmek üzere Ünlü (2004) tarafından geliştirilen ölçek 4'lü Likert tipi bir derecelendirme (1- Hiçbir zaman, 2- Arasına, 3- Sık sık, 4- Her zaman) ölçeğidir. Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek için yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda, daha önce belirlenen ölçütlere uygun 3 faktörlü bir yapı elde edilmiştir (N=433). Bu üç faktörlü yapı, toplam varyansın %46.85'ini açıklamaktadır. Bu faktörler madde içeriklerine göre, birinci faktör "Başlatabilme", ikinci faktör "Sürdürebilme" ve üçüncü faktör "Sonlandırabilme" olarak isimlendirilmiştir.

Üniversite öğrencileri üzerindeki geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları Akbaş ve Türkoğlu (2009) tarafından yapılmıştır. 333 üniversite öğrencisi ile yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında Ünlü (2004) tarafından oluşturulmuş olan maddeler üzerinden açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Daha önce yapılan çalışmayla örtüşen bir yapı elde edilmiş; 12 madde üç faktörde toplanmıştır. Analiz sonuçlarında birinci faktördeki (Başlatabilme) 5 maddenin faktör yüklerinin .35 ile .69, ikinci faktördeki (Sonlandırabilme) 3 maddenin faktör yüklerinin .41 ile .46, üçüncü faktördeki (Sürdürebilme) 4 maddenin faktör yüklerinin .44 ile .61 arasında olduğu görülmüştür. Özdeğerlere bakıldığında birinci faktörün özdeğeri 2.7, ikinci faktörün özdeğeri 1.5 ve üçüncü faktörün özdeğeri 1.8'dir. Böylece açıklanabilen toplam varyans % 48.02 olarak bulunmuştur. Faktörler Ünlü (2004)'de olduğu gibi isimlendirilmiştir. Test tekrar test güvenilirliğine ilişkin Başlatabilme alt ölçeği için .87, Sürdürebilme alt ölçeği için .67 ve Sonlandırabilme alt ölçeği için de .82 değeri elde edilmiştir. İç tutarlık katsayıları ise birinci faktör için .72, ikinci faktör için .59, üçüncü faktör için .66'dur. Alt ölçekler arasındaki korelasyon katsayıları $p < 0.01$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Elde edilen bulgular, ölçme aracının üniversite öğrencilerinin karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik inancını ölçebilecek niteliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından hazırlanan form ile katılımcılardan cinsiyet, flört yaşı ve flört yaşantılarına dair bilgi alınmıştır.

Verilerin Analizi

Üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinliğinin farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla bağımsız gruplar için t-Testi; flört yaşlarına ve flört yaşantı durumlarına göre karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinliğin farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır. Grup ortalamaları arasında ortaya çıkan farkın kaynağını belirlemek için post-hoc testlerden LSD kullanılmıştır. Bulguların anlamlı olup olmadığının yorumlamasında .05 anlamlılık düzeyi ölçüt olarak alınmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde araştırma soruları çerçevesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik inançlarının farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla t-Testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen betimsel bulgular ve t-Testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo. 1
Cinsiyetlerine Göre Üniversite Öğrencilerinin Karşı Cinsle İlişkide Sosyal Yetkinliklerine İlişkin Betimsel Bulgular ve t -Testi Sonuçları

Alt Ölçekler		Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	t
KCİSYB	Başlatabilme	Kadın	128	11.67	2.72	-3.801*
		Erkek	172	12.95	2.97	
	Sürdürebilme	Kadın	128	10.55	2.06	-1.677
		Erkek	172	10.97	2.22	
	Sonlandırabilme	Kadın	128	6.57	1.71	-4.120*
		Erkek	172	7.49	1.94	

KCİSYBÖ: Karşı Cinsle İlişkide Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeği

Üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre KCİSYBÖ alt ölçeklerinden alınan puanların ortalamaları incelendiğinde, “Başlatabilme” ($t=3.081$, $p<.05$) ve “Sonlandırabilme”ye ($t=-4.120$, $p<.05$) ait puanların ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Buna karşın, ‘Sürdürebilme’ye ait puanların ortalamalarının anlamlı bir biçimde farklılaşmadığı görülmektedir ($t=-1.667$, $p>.05$).

Üniversite öğrencilerinin ilk flört yaşlarına göre karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik inançlarının farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin betimsel bulgular ve varyans analizi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir

Tablo. 2
İlk Flört Yaşlarına Göre Üniversite Öğrencilerinin Karşı Cinsle İlişkide Sosyal Yetkinliğine İlişkin Betimsel Bulgular ve Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Alt Ölçekler		İlk Flört Yaşı	N	\bar{X}	Ss	F	Anlamlı Fark
KCİSYB	Başlatabilme	Henüz olmadı	44	11.29	3.20	4.118*	13- >Henüz 14- 19>Henüz
		13 yaş ve altı	52	13.28	2.72		
		14-19 yaş	186	12.48	2.82		
		20 yaş ve üstü	18	11.77	3.22		
	Sürdürebilme	Henüz olmadı	44	10.81	2.41	.435	-----
		13 yaş ve altı	52	10.53	2.33		
		14-19 yaş	186	10.82	2.07		
		20 yaş ve üstü	18	11.16	2.00		

	Henüz olmadı	44	6.65	1.85		
Sonlandırabilme	13 yaş ve altı	52	7.15	1.78	1.771	-----
	14-19 yaş	186	7.22	1.90		
	20 yaş ve üstü	18	6.44	2.09		

KCİSYBÖ: Karşı Cinsle İlişkide Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeği

Üniversite öğrencilerinin ilk flört yaşlarına göre KCİSYBÖ alt ölçeklerinden alınan puanların ortalamaları incelendiğinde, “Başlatabilme” alt ölçek puanlarının ortalamalarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir [$F_{(3-296)}=4.118$, $p<.05$]. Ortaya çıkan farkın kaynağını belirlemek için yapılan post hoc testlerden LSD testi kullanılmıştır. Buna göre, “13 yaş ve altı olanlar” ile “14-19 yaş arası” olanların puan ortalamalarının, “henüz flört etmemiş” olanların puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir.

Bunun yanında, “Sürdürebilme” [$F_{(3-296)}=4.35$, $p>.05$] ve “Sonlandırabilme” puanlarının ortalamaları arasında, flört yaşlarına göre, ortaya çıkan farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir [$F_{(3-296)}=1.771$, $p>.05$].

Üniversite öğrencilerinin flört yaşantı durumlarına göre karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik inançlarının farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin betimsel bulgular ve varyans analizi sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3

Flört Yaşantı Durumlarına Göre Üniversite Öğrencilerinin Karşı Cinsle İlişkide Sosyal Yetkinliklerine İlişkin Betimsel Bulgular ve Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	Alt Ölçekler	Flörte Yönelik Düşünce	N	\bar{X}	Ss	F	Anlamlı Fark
KCİSYB	Başlatabilme	Duygusal var- Dokunsal yok	86	11.26	2.77		Duy-Dok+ >
		Duygusal yok- Dokunsal var	13	13.15	3.28	9.742*	Duy+Dok- Duy+Dok+ >
		Duygusal var- Dokunsal var	201	12.85	2.85		Duy+Dok-
	Sürdürebilme	Duygusal var- Dokunsal yok	86	10.46	2.36		
		Duygusal yok- Dokunsal var	13	10.00	2.04	2.727	-----
		Duygusal var- Dokunsal var	201	10.99	2.05		
	Sonlandırabilme	Duygusal var- Dokunsal yok	86	6.43	1.85		Duy-Dok+ >
		Duygusal yok- Dokunsal var	13	7.53	2.56	7.455*	Duy+Dok- Duy+Dok+ >
		Duygusal var- Dokunsal var	201	7.32	1.80		Duy+Dok-

KCİSYBÖ: Karşı Cinsle İlişkide Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeği

Tablo 3 incelendiğinde, KCİSYBÖ'nün alt ölçeklerinden "Başlatabilme" alt ölçek puanlarının ortalamaları arasında, flört yaşantı durumlarına göre, ortaya çıkan farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir [$F_{(2-297)}=9.742, p<.05$]. Ortaya çıkan farkın kaynağını belirlemek için post hoc testlerden LSD testi kullanılmıştır. Buna göre, "duygusal ilişki yok-dokunsal ilişki var" ve "duygusal ilişki var-dokunsal ilişki var" durumunu seçenlerin puan ortalamalarının, "duygusal ilişki var-dokunsal ilişki yok" ifadesini seçenlerin puanlarının ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir.

Benzer şekilde, KCİSYBÖ'nün alt ölçeklerinden "Sonlandırabilme" alt ölçek puanlarının ortalamaları arasında, flört yaşantı durumlarına göre, ortaya çıkan farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir [$F_{(2-297)}=7.455, p<.05$]. Ortaya çıkan farkın kaynağını belirlemek için post hoc testlerden LSD sonuçları incelendiğinde, "duygusal ilişki yok-dokunsal ilişki var" ve "duygusal ilişki var-dokunsal ilişki var" ifadesini seçenlerin puanlarının ortalamalarının, "duygusal ilişki var-dokunsal ilişki yok" ifadesini seçenlerin puan ortalamalarından yüksek olduğu görülmektedir.

Buna karşın, KCİSYBÖ'nün alt ölçeklerinden "Sürdürebilme" alt ölçek puanlarının ortalamaları arasında, flört yaşantı durumlarına göre, ortaya çıkan farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir [$F_{(2-297)}=2.727, p>.05$]. Diğer bir ifadeyle üniversite öğrencilerinin ilişkilerini sürdürebilmeleriyle ilgili yetkinlik inançları ile flört yaşantı durumlarına göre değişmediği öne sürülebilir.

TARTIŞMA VE YORUM

Bu bölümde araştırma soruları çerçevesinde elde edilen bulgular alan yazını ışığında tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Cinsiyetlerine göre üniversite öğrencilerinin karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik puanları incelendiğinde, erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha yüksek "Başlatabilme" sosyal yetkinliğine sahip olduğu görülmektedir. Elde edilen bu bulgu, Ünlü'nün (2004) çalışmasıyla da tutarlılık göstermektedir. Ayrıca, Myers (1996), sosyal baskının bir sonucu olarak romantik ilişkiyi başlatmada etkili olan cinsiyetin erkek olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber, sosyal baskınlığı evrimsel psikoloji bağlamında da yorumlayıp, erkeğin kadınlara oranla trilyonlarca sperm üretmesinden dolayı ilişkiyi başlatmada daha baskın olduğu sonucuna varmıştır. Carter ve El Hindi (1999) ise, Müslüman toplumlarda çıkma ilişkisini başlatma sorumluluğunun erkek çocukta olduğunu ve kızların sadece tekliflere cevap verdiklerini belirtmişlerdir. Tüm bu bilgiler değerlendirildiğinde; erkek öğrencilerin karşı cinsle ilişkiyi başlatabilme sosyal yetkinliklerinin kadın öğrencilere göre daha yüksek olması, toplumun ataerkil bir yapıya sahip olmasından, erkeklerin karşı cinsle ilişkilerde desteklenmesinden, buna karşın kadınların ise karşı cinsle ilişkilerine olumsuz yaklaşılmasından kaynaklanıyor olabilir.

Ayrıca araştırma bulgularına göre erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha yüksek ilişkiyi "Sonlandırabilme" yetkinliğine sahip olduğu görülmektedir. Elde edilen bu bulgu, Ünlü'nün (2004) bulgusuyla çelişmektedir. Erkek öğrencilerin ilişkiyi sonlandırabilme alanında kendilerini daha yetkin hissetmeleri, karşı cinsle ilişkiler

konusunda desteklenmelerinden, daha baskın olmalarının, ilişkiyi başlatmada da bitirmede de kontrole daha fazla sahip olmalarının beklenmesinden kaynaklanıyor olabilir. Bu bağlamda, erkek öğrencilerin karşı cinsle ilişkide ilişkiyi sonlandırabilme sosyal yetkinliğinin kadın öğrencilere oranla daha yüksek olmasının da, 'Başlatabilme' alt ölçeğinde olduğu gibi toplumun beklentileri ile paralel olduğu söylenebilir. Çıkan farklılığın bir başka kaynağı da, Ünlü'nün (2004) çalışmasının lise öğrencileri, bu çalışmanın ise üniversite öğrencileri üzerinde yapılmış olması olabilir.

Bir diğer bulguya göre, ilk flört yaşına göre, 13 yaş ve altı olanlar ve 14-19 yaş arası olanların "Başlatabilme" sosyal yetkinliklerinin, henüz flört etmemiş olanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Benzer bir çalışmada Eryılmaz (2004), ergenlik ve genç yetişkinlik döneminde romantik yakınlığı başlatmada algılanan kontrolü incelemiştir. Ergenlerden farklı olarak, genç yetişkinler için romantik yakınlığı başlatmadaki algılanan kontrol üzerinde yaşın önemli bir faktör olduğu ve ergen ve genç yetişkin kontrol inançları yordayıcılarının birbirinden farklı olduğu bulunmuştur. Bu farklılık göz önüne alındığında, ergenlerin romantik ilişkinin niteliğini keşfetme sürecini yaşadıkları; genç yetişkinlerin ise keşfetme sürecini tamamlayarak romantik ilişkilere yönelikleri düşünülmüştür. Buradan yola çıkarak yakın ilişkileri başlatmada yaşa bağlı olarak ortaya çıkan yaşantıların önemli olduğu söylenebilir. Erken dönemde yakın ilişkiler yaşamaya başlayan gençlerin, daha sonraki ilişkilerini başlatabilme konusunda kendilerini yetkin görmeleri öngörülen bir sonuçtur. Çünkü yetkinlik inancı başarılı yaşantılarla artmaktadır.

Flört yaşantı durumlarına göre, üniversite öğrencilerinin karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik puanları incelendiğinde "duygusal ilişki yok-dokunsal ilişki var" ve "duygusal ilişki var-dokunsal ilişki var" ifadesini seçenlerin karşı cinsle ilişkiyi "Başlatabilme" ve "Sonlandırabilme" yetkinliklerinin, "duygusal ilişki var-dokunsal ilişki yok" ifadesini seçenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle duygusal ilişki olsa da olmasa da dokunsal ilişkiye önem veren kişilerin karşı cinsle ilişkiyi başlatabilme ve sonlandırabilmede kendilerini daha yetkin hissettikleri görülmektedir. Alan yazın incelendiğinde elde edilen bu bulguyu destekleyecek bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bulgu, bir önceki bulgu ile tutarlılık göstermektedir ve bu bulguya bağlanma kuramı çerçevesinde yaklaşılabilir. Bowlby'ye (1951; 1982) göre bağlanma, insanın yaşamındaki önemli kişiler ile özellikle stres altındayken yakınlaşmayı arama ve sürdürme ile karakterize olan duygusal bir bağdır (Ainsworth, 1991). Bağlanma kuramı, çocuklukta oluşan bağlanma biçimlerinin bir yaşam boyunca sürdüğünü ve kişinin çocukluk sonrası yakın ilişkilerinde de yeniden gündeme geldiğini ileri sürmektedir (Holmes, 2000; Collins ve Read, 1990; Feeney ve Noller, 1990; Akt. Başaranoğlu, 2011). Bu anlamda kişiler arası ilişkiler bu çerçevede yorumlanabilir. Bağlanma kuramı açısından yaklaşıldığında kaçınmacı bağlanma stili gösteren kişilerin duygusal değil dokunsal ilişkiye önem verdikleri ve kaçındıkları için, kendilerini ilişkiyi sürdürebilme yönünde değil başlatabilme ve sonlandırabilme yönünde yetkin hissettikleri şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda uygulamalara yönelik bir takım öneriler verilebilir. Öncelikle uygulamacıların gençler ve genç yetişkinlerle çalışırken ebeveyn ilişkilerini incelemesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca karşı cinsle ilişkilerin başlatabilme, sürdürebilme ve sonlandırabilme sosyal yetkinliklerini içerdiği göz önünde bulundurulduğunda, karşı cinsle ilişkiler konusunda danışma almak isteyen

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 189-198

öğrencilerle çalışırken ikili ilişkiler bu üç boyut ile ele alınmalıdır. Ebeveynlerinin flört ilişkilerine yaklaşım tarzlarının, gençlerin karşı cinsle ilişkilerini etkisinin önemini vurgulaması açısından da bu çalışmanın bulguları önemlidir. Uygulamacılar, gençlerle flört ilişkileriyle ilgili çalışırken anne babalarından nasıl mesajlar aldıklarını incelemelidir. Son olarak çocukluk yaşantılarının karşı cinsle ilişkiler üzerindeki etkileri çiftlerle çalışan psikolojik danışmanlar, psikologlar, terapistler için önem arz etmektedir. Sevgili ile ilişkiler ve eş ile ilişkiler ile çalışılırken, kişinin ebeveynleri ile yaşantıları incelenmelidir.

Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda yeni yapılacak çalışmalara yönelik de bazı öneriler verilebilir. Öncelikle alan yazında ebeveyn kabul-reddiyle ilgili birçok araştırma olmasına rağmen, ebeveyn kabul-reddi ile karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik arasındaki ilişki ilk defa bu çalışmada incelenmiştir. Araştırma sonuçlarının tekrarlanabilirliğinin test edilebilmesi için benzer bir çalışma farklı örneklemelerde uygulanabilir ve elde edilen sonuçlar bu çalışmanın sonuçları ile karşılaştırılabilir. Yine benzer bir çalışma ön ergenlik ve ergenlik dönemindeki gençlerle de yapılabilir. Ayrıca yapılabilecek bir başka çalışmada anne baba tutumları ve benlik algısı da değişken olarak ele alınabilir.

KAYNAKÇA

Ainsworth, M. D. S. (1991). *Attachments And Other Affectional Bonds Across The Life Cycle*. London: Routledge.

Akbaş, T. ve Türkoğlu, İ. E. (2009). “Karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik inancı ölçeği'nin üniversite öğrencilerine uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları”. Çukurova Üniversitesi, X. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi (21-23 Elim 2009), Adana.

Akkapulu, E. (2005). “Ergenin sosyal yetkinlik inancını yordayan bazı değişkenler”, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Aydın, B. (2010). *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*. İstanbul: Nobel.

Bandura, A. (1977a). “Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavior change”, *Psychological Review*, 84(2), 191-215.

Bandura, A. (1977b). *Social Learning Theory*. New Jersey: Prentice Hall.

Bandura, A. (1982a). “Self-efficacy mechanism in human agency”, *American Psychologist*, 37, 122–147.

Bandura, A. (1986). *Social Foundations Of Thought And Actions: A Social Cognitive Theory*. New Jersey: Prentice Hall.

Bandura, A. (1989). “Human agency in social cognitive theory”, *American Psychologist*, 44, 1175–1184.

Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise Of Control*. New-York: W.H. Freeman Company.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 189-198

Başaranoğlu, Y. (2011). “Üniversite öğrencilerinin cinsiyete göre psikolojik doğum sırası ile karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik inancı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi”, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Berscheid, E., Snyder, M. & Omoto, A. M. (1989). “The relationship closeness inventory: Assessing the closeness of interpersonal relationships”, *Journal of Personality and Social Psychology* 57(5), 792-807.

Bilgin, M. (1996). “Grup rehberliğinin sosyal yetkinlik inancı üzerindeki etkisine yönelik deneysel bir çalışma”, Yayınlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Bowlby, J. (1951). *Maternal Care And Mental Health*. Geneva: World Health Organisation.

Bowlby, J. (1982). *Attachment And Loss: Attachment*. New York: Basic Books.

Büyükşahin, A. (2006). “Yakın ilişkilerde bağlanım: Yatırım modelinin bağlanma stilleri ve bazı ilişkisel değişkenler yönünden incelenmesi”, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Carter, R. B. & El Hindi, A. E. (1999). “Counselling Muslim children in school settings”, *Professionla School Counselling*, 3, 183-188.

Çelikkaleli, Ö. (2004). “Lise öğrencilerinde sosyal yetkinlik inancı ve psikolojik ihtiyaçlar”, Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Çırakoğlu, O. C. (2006). “Role of locus of control and critical thinking in handling dissatisfactions in romantic relationships of university students”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Diyarbakirli, H. (2007). “Ergen ve yetişkin kadınların ergenlik dönemindeki flört ilişkilerinin karşılaştırılması”, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Eryılmaz, A. (2004). “Ergenlik ve genç yetişkinlikte romantik yakınlığı başlatmada algılanan kontrol”, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Myers, D. G. (1996). *Social Psychology*. USA: The McGraw-Hill Companies.

Onur, B. (2005). *Anılardaki Aşklar: Çocukluğun Ve Gençliğin Psikososyal Tarihi*. İstanbul: Kitap Yayınları.

Reifman & Others (2004). “Sexual moral attitudes, love styles and mate selection”, *The Journal of Sex Research*, 41(2), 121-148.

Tang, S. & Zuo J., (2000). “Dating attitudes and behaviours of American chinese college students”, *The Social Science Journal*, 37, 67-78.

Ünlü, V. (2004). “Karşı cinsle ilişkide sosyal yetkinlik beklentisi ölçeği”, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Wayment, H. A. (2000). “How are we doing? the impact of motives and information use on the evaluation of romantic relationships”, *Journal of Social and Personal Relationship*, 25, 71-8

EĞLENCE BAĞLAMINDA SUÇUN VE ÖTEKİ KİMLİĞİNİN MEŞRULAŞTIRILMASI: “ULAN İSTANBUL” DİZİSİNİN ANALİZİ

Ece ÜNÜR*

ÖZET

Bu makalenin amacı suçun, şiddetin ve ötekilerin, eğlence ve komedi unsurlarıyla birlikte halka sunulması nasıl meşrulaştırıldığına analiz edilmesidir. Suç ve şiddetin medyada gereğinden fazla temsil edilmesi; bu unsurların normalleştirilmesine sebep olmaktadır. Bir de bunların temsilinde komedi unsurlarının kullanılması, normalleştirme süreçlerinin daha hızlı bir biçimde cereyan etmesine önayak olmaktadır. Ötekilerin temsilinde ise, medya belli başlı kimlik ve davranış kalıplarını ötekileştirip, bunların dışlanmasına sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda, ilk olarak bireylerin medya yayınlarını tercih ederken nelere dikkat ettiğinin anlaşılması adına Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı ele alınacak ve onu izleyen süreçte ekme analizi ve rıza üretimi bağlamında meşrulaştırma süreçleri irdelenecektir. Son bölümde son zamanların yüksek reyting oranına sahip olan “Ulan İstanbul” dizisi içerik analizine tabi tutulacaktır. Dizinin ilk 16 bölümü baz alınarak yapılan içerik analizinde ilk olarak suçun ve şiddetin nasıl haklı gerekçelere dayandırılarak meşrulaştırıldığı; ikinci olarak ise öteki olarak tanımlanan kimliklerin olumlanması incelenecektir. Dizi kapsamında ön plana çıkan öteki kimlikleri; (a) sokak çocukları/kimsesizler, (b) pavyon kadınları, (c) gözlük kullananlar, (d) suçlular ve azmettiriciler, (e) ana kuzusu erkekler ve (f) eşcinseller olarak kodlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: “Ulan İstanbul” dizisi, Kullanımlar ve Doyumlar, Meşrulaştırma, Ekme Analizi, Rıza Üretimi

LEGITIMIZATION OF CRIME AND THE IDENTITY OF THE “OTHER” IN THE CONTEXT OF ENTERTAINMENT: ANALYSIS OF THE SERIAL “ULAN İSTANBUL”

ABSTRACT

The main purpose of this article, is to analyze how crime, violence and the “others” are legitimized by using entertainment and comedy facts. Media’s over representation of crime and violence leads to the normalization of crime and violence. In addition to this over representation; when comedy facts are used with crime situations; normalization processes become even faster. Media can also be held responsible for othering some identities and some behavioural patterns; and this othering leads to the exclusion periods. In this respect, first, Uses and Gratifications

* Yrd.Doç.Dr., Haliç Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım,
unurece@gmail.com

Theory will be examined in order to understand what determines the audiences' choices within the various types of media programmes. The next part will consist of cultivation analysis and manufacturing of the consent which are crucial for the legitimization processes. At the last part, the serial "Ulan İstanbul" will analyzed by using content analysis techniques. In this respect the legitimization of crime and violence will be the first focus point. Next, the presentation the others - which are mainly (a) street children, (b) women in night clubs, (c) four-eyed guys, (d) criminals and instigators, (e) mother's boys and (f) homosexuals - will be examined.

Keywords: The Serial "Ulan İstanbul", Uses and Gratifications Theory, Legitimization, Cultivation Analysis, Manufacture of the Consent

1. Giriş

Medyanın kitleleri etkileme konusundaki gücü, kitle iletişim araçlarının ilk kullanılmaya başlandığı andan itibaren iletişim kuramcılarının temel araştırma alanı olmuştur. Medyaya eleştirel yaklaşımlar "Medya insanlara ne yapıyor?" sorusuna cevap ararken, Liberal teorisyenler "İnsanlar medya ile ne yapıyor?" sorusu ile ilgilenmiştir (Tekinalp ve Uzun, 2009:118).

Eleştirel teorilere göre medyanın kitleleri etkileme konusundaki gücü sınırsızdır. Kitleleri manipüle etme, kitleleri belirli bir görüş ve davranışın doğruluğuna inandırıp, onları bu yönde bir tavır almaya ikna etme konusunda, yani bir bakıma toplum mühendisliği yapma konusunda medyanın gücü sınırsızdır (Özer, 2004:36). Medya kullandığı görsellerle ve metinlerindeki alt mesajlarla, kitlelerin bilincine doğrudan nüfuz etmekte ve onları kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmektedir.

Liberal teorisyenler ise medyanın kitleler üzerinde sınırlı bir gücü olduğunu, zira bireylerin kendi akıl ve sorgulama yeteneklerini kullanarak medyanın yaymış olduğu mesajlardan kaçabileceklerini savunmaktadırlar. Eleştirel teorilerde pasif bir rol yüklenen izleyici (Tekinalp ve Uzun, 2009:119), Liberal teoride aktif izleyici (Güngör, 2011:84) muamelesi görmektedir. İzleyicinin aktifliğini ve bu sebeple de medyadan etkilenmesinin sınırlı olduğunu savunan teorilerin başında Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı gelmektedir; ki bu çalışmanın ikinci bölümünü oluşturmaktadır.

Medyanın gücü ne olursa olsun, insanlar medyaya bakarak kendi yaşamlarına az ya da çok yön vermektedirler. İşte bu sebeple medya belirli başlı kalıp ve kodları gündeme getirerek meşrulaştırma, belirli başlı kalıp ve kodları ise gündemden düşürerek ötekileştirme eğilimine girmektedir. Dolayısıyla suçun ve şiddetin televizyon aracılığıyla meşrulaştırıldığı, toplumun geneli ile örtüşmeyen kimlik kalıplarının ise ötekileştirildiği gözlenmektedir. Bu bağlamdan yola çıkılarak çalışmanın üçüncü bölümü, ekme analizi ve rıza üretimi çerçevesinde meşrulaştırma süreçlerine ayrılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise günümüzde çok fazla reyting alması sebebi ile “Ulan İstanbul” dizisi içerik analizine tabi tutulmuş ve dizide suçun meşrulaştırılması ile öteki olarak adlandırılan kimlik kalıplarının olumlanması irdelenmiştir. Ötekilerin yaratılması ve meşrulaştırılmasında medyanın etkin bir rolü bulunmaktadır. Medya, egemen güçlerin çıkarları ile örtüşmeyecek kimlikleri öteki olarak adlandırmakta ve bu ötekiliklerin toplumun geneli tarafından meşru sayılmasını sağlayacak yöntemler kullanmaktadır. “Ulan İstanbul” dizisi ise ötekileştirilmiş kimlikleri olumlayan bir yapıya sahip olduğundan; incelemeye ve analiz edilmeye uygun bulunmuştur.

2. Liberal Görüşün Bir Uzantısı Olarak Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı

“Medya insanlara ne yapıyor?” sorusu yerine “İnsanlar medya ile ne yapıyor?” sorusuna odaklanan ve izleyiciye “bilinçli tüketici” (Mutlu, 1999:99) muamelesi yapan Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı 1959 yılında Elihu Katz’ın yazdığı bir makaleye dayanmaktadır.

Söz konusu yaklaşımla birlikte, 1960’lara kadar egemenliğini sürdüren pasif izleyici anlayışı baş aşağı çevrilmiş ve aktif izleyici anlayışına geçilmiştir. Televizyonu yaratıcı, özgür ve orijinal bulan Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı (Lodziak, 1986:21), medya metinlerinin çoklu anlamları olduğunu ve izleyicinin bu anlamlar arasından isteğini alımladığını savunmaktadır. Aktif bir yapıya sahip olan izleyici, medyanın kendisine sunduğu metinleri bireysel istek, ihtiyaç ve deneyimleri doğrultusunda okuyarak, istediği mesajı alımlama gücüne sahiptir. Bu bağlamda medyanın ona bir ideolojiyi dayatma gücü bulunmamaktadır.

Aktif izleyici, televizyonda kendisine sunulan yüzlerce program arasından istediğini özgürce seçebilmektedir. Yaklaşımın savunucularına göre bu seçimlerin temelinde yatan unsur, izleyicilerin gereksinimleridir. Her bir izleyici kendi gereksinimini doyuma ulaştırmak için o doğrultuda bir seçimde bulunmakta ve dolayısıyla televizyon ona gereksinimlerini doyuma ulaştırma noktasında öznellik ve özgürlük sunmaktadır. Bireyler aynı programı izleseler dahi, kendi gereksinimleri doğrultusunda söz konusu programdan farklı doyumlara ulaşmaktadırlar (Fiske, 2003:199-200).

İzleyiciler, (a) bilişsel, (b) duygusal ve (c) kişisel olmak üzere üç tür doyuma ulaşmak adına kitle iletişim araçlarını kullanmaktadırlar. Bilişsel beklentideki temel amaç gerçek bilgiye ulaşmaktır. Bu ihtiyacını doyuma ulaştırmak isteyen bireyler haberleri ve belgeselleri izlemeye yakındırlar. İzleyici kimi zamansa, dizi ve filmleri seyrederek de gerçeği öğrenme arzusunu doyuma ulaştırabilmektedir. Özellikle kapalı toplumlarda tabu olarak görülen cinsellik gibi konularda izleyicilerin meraklarını gidermek ve bilgiye ulaşmak adına dizi ve filmleri tercih ettikleri bulgulanmıştır (Kars, 2010:13). Gerçeklik olgusundan sapmayan fakat bir yandan da izleyiciyi içinde bulunduğu durumdan uzaklaştırarak, sahip olduğu sıkıntıları unutmaya yarayan canlı spor yayınları, tartışma programları ve yarışma programları gibi yayın türleri; bireylerin duygusal beklentilerini doyuma ulaştırmaya yaramaktadır. Son olarak izleyici, kendisini

yalnız hissetmemek adına, kendisine benzeyen yaşamları izleme ve bu sayede kişisel beklentilerini doyuma ulaştırmayı amaçlamaktadır ve bu bağlamda da melodram, komedi veya polisiye türünden dizileri ve filmleri tercih etmektedir (Kars, 2010:13).

İzleyicinin beklentilerini doyuma ulaştırmak adına medya yayınlarını kullanması kimi zaman şiddet ve suç gibi olumsuz değerlerin meşrulaştırılmasına, kimi zamansa belli başlı kimlik kalıplarının ötekileştirilmesine sebep olmaktadır. Örneğin, Simon Morris, izleyicilerin cinayet dizilerini kullanma gerekçelerini araştırmış ve neticede bu yayın türünün izleyicileri üç tür doyuma ulaştırdığını bulgulamıştır (Fiske, 2003:195-197):

1. Kaçışa Yönelik Doyum: Cinayet dizilerinde yansıtılan heyecan; izleyicinin günlük hayatın rutin ve sıradan işlerinden bir nebze olsun kaçmasına olanak sağlamakta ve ona nefes alacak, rahatlayacak bir alan yaratmaktadır.
2. Enformasyona Yönelik Doyum: Cinayet ve/veya polisiye dizilerinde ele alınan olaylar, izleyiciye, şehirlerdeki yaşam ve suç durumu hakkında bilgi vermekte ve bu sayede onun bilişsel beklentilerini doyuma ulaştırmaktadır.
3. Güven Tazelemeye Yönelik Doyum: Dizilerin sonunda büyük oranla iyiler galip gelmektedir. İyilerin, yasaların ve düzenin galip gelmesi, izleyicilerde güvenlik algısı yaratmaktadır.

Cinayet ve polisiye dizilerinde ele alınan suç unsurları, bir yandan şehirlerdeki yaşam ve suç durumu hakkında bilgi verirken; diğer yandan da suçun nasıl işlenme biçimi ve yakalanmamak için neler yapılması gerektiği hakkında da enformasyon vermektedir. Dolayısıyla bu tip diziler, suça eğilimli kişiler açısından bir "okul" niteliği de taşımaktadır. Öte yandan çalışmanın ana teması açısından bakacak olursak, yine bu tip dizilerdeki suçluların temsili, romantizm ve/veya komedi unsurları ile birlikte verildiğinde suçun olumlanması ve meşrulaştırılması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı'nı savunanlar, medyanın iyi-kötü ayırt etmeden her türlü olayı ekranlara yansıttığını (Güngör, 2011:284); bireylerin bilinçli olarak bu yayınları izlediğini ve dolayısıyla neticede oluşabilecek olumsuzluklardan da medyanın değil bizzat bu yayınları izlemeyi tercih eden bireylerin sorumlu olduğunu savunmaktadırlar. Bireyler kendi ihtiyaçlarını doyuma ulaştırmak için belirli bir kanalı veya programı özgürce kullanmakta; yine kendi özgür iradeleriyle istedikleri anda kanalı veya programı değiştirebilmekte ve dolayısıyla da ortaya çıkan olumsuzlardan medya değil yayını değiştirmeyen izleyici sorumlu tutulmaktadır.

3. Eleştirel Görüşler Bağlamında Meşrulaştırma Süreçleri

3.1. Ekme Analizi

İzleyicinin sosyoekonomik ve sosyokültürel durumu; onun bireysel gereksinimlerini doyuma ulaştırmak için medyayı kullanma biçimi ile doğrudan

ilintilidir. Reel sosyal hayatta imkansızlıklar yaşayan izleyici, gündelik hayatın sıkıntısından kurtulmak ve gereksinimlerini doyuma ulaştırmak için medya yayınlarını sıklıkla kullanırken, sosyoekonomik ve sosyokültürel olarak her türlü imkana sahip olan izleyici bireysel gereksinimlerini doyuma ulaştırmak için medyaya pek de ihtiyaç duymamaktadır. Diğer bir ifadeyle, sosyoekonomik olarak alt düzeyde yer alan izleyici, reel sosyal hayata katılma zorluğu çekmekte ve bundan dolayı sosyalleşme ve eğlenme gereksinimlerini medya üzerinden karşılamaktadır (Güngör, 2011:109-110).

Medya metinleri, sosyalleşme ihtiyacından ötürü medyayı kullanan bu izleyici kitlesini hedef almaktadır. Her ne kadar Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı gereği izleyiciye bilinçli tüketici muamelesi yapılsa da, izleyici kimi zaman ihtiyaçlarının kontrolüne girmekte ve medyanın ona sunduğu dayatmaların farkına varamamaktadır. Tam da bu noktada egemen güçlerin değerlerini meşrulaştırıcı ekme süreçleri devreye girmektedir. Medya yayınları; belli başlı stereotipleri, etiketleri ve ötekileştirmeleri kullanarak egemen değerlerin çıkarlarını meşrulaştırmakta ve bu değerlerle örtüşecek uysal ve standardize kimlikler yaratmaya çalışmaktadır. Homojenleştirme (Batmaz ve Aksoy, 1995:33) denilen bu yolla izleyicinin zihnine kurgusal bir dünya görüşü ve bu görüşe uygun kimliklerin benimsemesi yönünde bir bilinç ekilmektedir. George Gerbner ve arkadaşlarının televizyon metinleri üzerinde yapmış oldukları ekme ve içerik analizleri sonucunda, televizyondan yayılan mesajların seçime olanak vermeyecek bir biçimde homojen olduğu ve bu bağlamda izleyicinin seçim konusunda pek de özgür olmadığı bulgulanmıştır (Batmaz ve Aksoy, 1995:24).

Günümüz medyası düşünüldüğünde meşrulaştırılan değerlerin başında şiddet ve suç unsurları gelmektedir; ki bu durum ataerkil toplum yapısıyla doğru orantılıdır. Gerbner'in tanımıyla şiddet, "Fiziksel gücün silahlı ya da silah kullanmadan, kişinin kendisine ya da başkalarına karşı, kurbanın kendi rızası dışında, acı verecek şekilde incitilmesi, öldürülmesi ya da olayın bir parçası olarak kurban olacak derecede tehdit edilmesi unsurlarının açık bir ifadesidir." (Özer, 2004:113). Günümüz medyası şiddet ve suç unsurlarını kimi zaman bilişsel beklentilerin doyuma ulaştırıldığı haber bültenlerinde, kimi zamansa duygusal ve kişisel beklentilerin doyuma ulaştırıldığı dizi ve filmlerde kullanmaktadır. İster gerçek, ister kurgusal olsun, şiddetin reel hayatta olduğundan daha fazla oranda ekranlarda sunulması; izleyicinin zihninde dünyayı olduğundan daha şiddetli algılaması yönünde bir ekme yapmakta ve izleyici bu bağlamda Acımasız Dünya Sendromu'nun etkisi altına girmektedir.

3.2. Rıza Üretimi

Küreselleşmenin hız kazandığı ve iletişimin giderek kolaylaştığı günümüz dünyasında, egemenlerin yönetilenlere istediklerini baskı ve zorlama ile yaptırması pek mümkün olamamaktadır. Bu sebeple egemenler hegemonya alanlarını genişletmek ve kendi fikirlerini yönetilenlere benimsetmek adına baskı ve zorlama

yerine rıza üretim süreçlerinden faydalanarak; bireylerin kendiliğinden onlara destek vermesinin yollarını aramaktadırlar. Bu bağlamda egemenlerin en büyük yardımcısı ve destekçisi medya yayınlarıdır; zira medya hakim sınıfın çıkarlarına hizmet eden ve gerçeklikleri yeniden kurgulayıp üretebilecek bir mecradır. Bu yolla medya rızanın üretildiği veya kaybedildiği bir ideolojik mücadele alanı haline gelmiştir (Tılıç, 1998,46).

Chomsky'nin tanımına göre rıza üretimi “propagandanın yeni yöntemlerini uygulayarak, halkın istemediği bir şeyi halka kabul ettirmek”tir (Chomsky, 2005:3). Rıza üretimi aşamasında, bireylere belli başlı fikirler benimsetilmeye çalışılmaktadır. Benimsemenin ön koşulu, söz konusu fikre ikna olmaktır. Medya bu bağlamda egemen değerleri bireylere hissettirmeden sunmakta ve dolayısıyla baskı veya zorlama olmadan; görünmeyen bir ikna süreci başlamaktadır. Neticede, kitleler ikna edildiklerinin farkına varamadan, egemene rıza göstermeye başlamaktadırlar. Seçim zamanı yapılan kamuoyu yoklamaları rıza üretimini anlamak için yerinde ve güzel bir örneği teşkil etmektedir: “Artık oy verme kalıplarının mı anketleri etkilediğine yoksa anketlerin mi oy vermeyi etkilediğine” (Stevenson, 2008:266) dair bir şey söylemek rıza üretiminin yaygınlaşması neticesinde zorlaşmıştır.

3.3. Suç ve Şiddetin Meşrulaştırılması

Çalışmanın ana teması gereği dizilerdeki şiddet ve suç unsurunun kullanımına bakıldığında, hemen hemen her dizide bunlara rastlamak mümkündür. Ataerkil ideoloji gereği, dizilerde kadınların temsilleri erkeklere nazaran ikincil planda tutulmaktadır. Erkek “gücü ve aklı” temsil ettiği için, iş dünyasından kadın bedenine kadar her şey onun kontrolünde yansıtılmaktadır. Bu doğrultuda bakıldığında, kadın bedeni erkekler arasında hükmedilecek bir alan olarak temsil edilmekte ve şiddet unsuru “namus” kavramı adı altında meşrulaştırılmaktadır.

Asiye bir erkekle görüştüğü için ağabeyinden dayak yemiştir (“Al Yazmalım” dizisi), evlenmeden hamile kalan İffet, babasından meydan dayağı yemiş ve bu dayak sonrasında çocuğunu düşürmüştür (“İffet” dizisi), “namusunun kirlenmemesi” adına Feriha istemediği bir adamla zorla nişanlandırılmıştır (“Adını Feriha Koydum” dizisi), 15 yaşındaki Hayat'ın bakire olmadığı anlaşılınca aile “namuslarını temizlemek” adına onu 70 yaşında bir adamla evlendirmiştir (“Hayat Devam Ediyor” dizisi), dört kişinin tecavüzüne uğrayan Fatmagül, toplum tarafından bu olayın kurbanı değil faili olarak görülmüş ve şiddete maruz kalmıştır (“Fatmagül'ün Suçu Ne?” dizisi). Erkek egemen medyanın, kadına yönelik şiddeti namus adı altında meşrulaştırdığına yönelik bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Ailelerin bir araya gelerek rahatlıkla izleyebilmesi için tasarlanmış “Çocuklar Duymasın” ve “Küçük Ağa” gibi komedi dizilerinde dahi şiddetin ve suçun farklı temsillerine rastlamak mümkündür. Şiddet ve suçun komedi unsurları

ile birlikte verilmesi; izleyicinin bu kavramlara yönelik bakış açısında bir değişim meydana getirmekte ve şiddet ile suç meşrulaştırılarak normalleştirilmektedir. “İnce İnce Yasemince” programındaki İtilmiş ile Kakılmış tiplerini bunun en güzel örneklerinden birisini teşkil etmektedir. İtilmiş’in incir çekirdeğini doldurmayacak sebeplerle eşi Kakılmış’ı dövmesi; izleyiciye bir komedi unsuru olarak sunulmuş, kadına şiddet bu yolla yumuşatılmış, meşrulaştırılmış ve en nihayetinde olağanlaştırılmıştır. Bir trajedi olarak algılanması gereken olaylara, izleyici kahkaha atarak tepki vermiştir.

Şiddet ve suçtan bahsedildiğinde polisiye dizileri mercek altına almak gerekmektedir. Polisiye dizileri; olaylara polisin gözünden bakanlar ve suçluların gözünden bakanlar olmak üzere iki alt kategoriye ayırmak mümkündür. Yerli polisiye dizilerin miladı olarak 1989 yılında yayınlanan “İz Peşinde” dizisi gösterilebilir. Bu tarihten itibaren suç ve suçluyu polislerin gözünden seyirciye aktaran birçok dizi üretilmiştir: “Yılan Hikayesi”, “Arka Sokaklar”, “Adanalı”, “Behzat Ç. Bir Ankara Polisiyesi”, “Kant”, “Galip Derviş” vb. Bu tip dizilerde kahraman bir polis veya polis ekibi bulunmaktadır. Bu karakterler her türlü suçluyu yakalayabilecek ve her türlü suçu çözebilecek donanıma sahip olarak temsil edilmektedirler. Bu durum seyircinin gözünde Türk polisini olumlu bir özellik teşkil etmektedir. Dizilerde temsil edilen polislerin her türlü suçun üstesinden gelmesi; televizyonda gördüklerini gerçek sanma eğiliminde olan izleyicinin, polisler karşısında duyduğu güven ve sempati hissini arttırmaya yardımcı olmaktadır. Bu tip dizilerde suç meşrulaştırılmanın dışında tutulurken; vatandaşın güvenliği gerekçe gösterilerek polisin uyguladığı şiddet meşrulaştırılmaktadır. Söz gelimi “Arka Sokaklar” dizisinde Komiser Mesut’un “odun vereceğim” sözü ile suçlulara şiddet uygulaması espritueller bir biçimde sunulmakta; onun ve onun nezdinde polisin uyguladığı şiddet meşrulaştırılmaktadır.

Fakat bir de madalyonun diğer yüzü bulunmaktadır; ki burada olaylara polisin gözünden bakmak yerine suçluların gözünden bakılmaktadır. Bunların bilinen ilk örnekleri arasında Erol Avcı’nın prodüktörlüğünde Kanal D’de yayınlanmış olan “Hırsız Polis” dizisi gelmektedir. Dizi Mavi adlı hırsız bir kızın, Çınar adında bir komiserle olan aşk hikayesini konu almaktadır. Dizide bu aşk o kadar romantik ve pembe bir tablo etrafında izleyiciye sunulmuştur ki, seyirci Mavi’nin hırsız olduğunu görmezden gelmiş ve komiserle evlenmeleri yönünde temennide bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle, olayların romantik sunumu ve aşk ilişkisi, suçu meşrulaştırmış; Mavi’yi seyircinin gözünde aklamıştır.

Seyirciyi bir düşünceye ikna etme yollarının başında romantizm ve komedi unsurlarının kullanımı gelmektedir, zira bir kimse eğlendiği vakit zihni boşalmakta ve dolayısıyla dışarıdan gelen mesajların sorgusuz kabulüne daha yatkın olmaktadır. Öte yandan konsantrasyonun yoğun olduğu anlarda, bireyin bilinci kendini çevreye kapatmakta ve dolayısıyla her türlü bilinçaltı uyarana açık hale gelmektedir (Darıcı, 2013:45).

3.4. Ötekiliğin Meşrulaştırılması

Şiddet ve suç gibi bazı kavramlar meşrulaştırılırken, bazı kimlik ve davranış kalıpları da ötekileştirilmekte ve ötekileştirilen bu değerlere yönelik bir meşruiyet yaratılmaktadır. Ötekileştirmenin hedefinde “bizden” olmayanlar bulunmaktadır. Toplumsal öğrenme süreçleri ve medya yayınları neticesinde kimlikler zihinsel olarak yeniden üretilmekte, “biz” kimliğine uygun düşen kalıplar kodlanmakta ve bunun dışında kalanlar “onlar” olarak etiketlenerek ötekileştirilmektedirler (Reicher, 2004:933-934). “Biz” reel sosyal hayatta tüm iyi olan değerleri bünyesinde barındıran bir grup iken, “onlar” kategorisine dahil edilenler tüm kötülüklerden ve olumsuzluklardan sorumlu tutulan kişileri kapsamaktadır. Diğer bir deyişle; sosyoloji literatüründe, iç ve dış grup olarak nitelendirilen “biz” ve “onlar”; sürekli bir çatışma içinde varlıklarını sürdürmektedirler (Baumann, 2009:52). “Onlar” olarak etiketlenen bu gruplar, bir süre sonra “öteki”ne dönüşmektedirler.

“Biz” ve “öteki” arasındaki çatışmayı yaratan temel unsur etiketleme sürecidir. Bireyler toplumsal öğrenme süreçleri ve medyanın zihinlerine ektiği değer neticesinde; normal/anormal, meşru/gayrimeşru veya iyi/kötü olarak kategorilendirmeler yapmakta ve olumsuz kategorilere girenleri öteki olarak etiketlemektedirler. Dolayısıyla, genel kabul gören davranışların dışına çıkan birey, etiketlenerek ötekileştirilmenin hedefine oturtulmaktadır (Laughey, 2010:118). Ötekileştirilen bireyler, toplum ve medya tarafından görmezden gelinmekte; her daim olumsuz haberlerle anılmakta ve dolayısıyla üzerlerinde bir baskı ve denetim mekanizması oluşmaktadır (Güngör, 2011,278). Bu denetim ve dışlama mekanizması, ötekilere yöneltilen bir toplumsal kontrol biçimidir (Smith, 2005:95) ve bu yolla ötekiler pasifize edilerek toplumdaki tecrit edilmektedirler (Şeker ve Şimşek, 2011:484).

Medya söylemler ve görsel göstergelerden faydalanarak, kimlerin ötekileştirileceğine karar veren ve bu doğrultuda rıza üreten bir mecra (Şeker ve Şimşek, 2011:490). Gerbner’in sembolik imha olarak tanımladığı süreç gereği; medyanın ötekileştirdiği kimseler, medya tarafından bilinçli olarak görmezden gelinmekte ve bu kimselere medyada temsil imkanı pek tanınmamaktadır. Temsil imkanı bulamayan bu kesimler toplumda yokmuşlarcasına bir muameleye maruz kalmakta ve ötekileştirilme süreçleri dışlanma ile son bulmaktadır; bu kesimler toplumsal denetim ve kontrol mekanizmalarının boyunduruğu altına girmektedirler. Neticede farklılıklarından arınmış, tek tip bir toplum yapısı ortaya çıkmaktadır (Çığ, 2006:34).

Ötekileştirilmenin hedefinde, gayrimüslimler, hayat kadınları, sokak çocukları, tinerçiler, suçlular, gayrimeşru ilişki yaşayanlar, yabancı uyruklular (özellikle Rus uyrukluların temsili çoğunlukla fuhuşla, Suriye uyrukluların temsili ise terör olayları ile olmaktadır), ev hanımları, siyahiler, yaşlılar ve buna benzer toplumun geneli ile örtüşmeyen gruplar bulunmaktadır. “Kayıp Şehir” dizisi olaylara ötekilerin gözünden bakan ve onları toplumsal düzene adapte etmeye çalışan bir

misyona sahipti. Buna benzer olarak “Ulan İstanbul” dizisinde de ötekileştirilen karakterlerin başrolde yer aldığını ve olumlandığını söylemek mümkündür.

4. “Ulan İstanbul” Dizisi

Olayları hırsızların gözünden seyirciye aktaran dizilerin günümüzde en başarılı örneklerinden birisi şüphesiz ki “Ulan İstanbul” dizisidir. Dizi hem suçu meşrulaştırması açısından hem de “öteki”leri olumlayıp bu karakterlerin toplumsal kabulünü kolaylaştırması açısından incelemeye değer bulunmuştur.

4.1. “Ulan İstanbul” Dizisinde Şiddet ve Suçun Meşrulaştırılması

23 Haziran 2014 tarihinde Kanal D ekranlarında yayınlanmaya başlayan “Ulan İstanbul” dizisinin yönetmeni Murat Onbul, senaristi Uğraş Güneş ve yapımcısı Elif Aysel Durmaz’dır. Dizi; 6 kişilik bir hırsız çetesinin, arkadaşlarının haksız yere hapse düşen babasını kurtaracak kefalet parasını toplamak için, usulsüz yoldan zengin olmuş kimseleri dolandırmalarını konu almaktadır. Kendilerine Nevizadeler olarak sahte bir kimlik ve yaşam yaratan bu çetenin hikayesi, aslında bir nevi modern Robin Hood hikayesidir. Nevizadeler, haksız yoldan zenginleşmiş kimseleri dolandırarak, başta arkadaşları Derya’nın (Sevtap Özaltun) babası olmak üzere, gerçekten yardıma muhtaç kimselere dolandırıcılıktan kazandıkları imkanlarla yardım etmektedirler.

İllegal döviz düzenleyen Sineç Vedat, Ponzi Saadet Zinciri’ni kurarak halkı dolandıran Şadan Helvacıgil, illegal kumarhane işleten Meltem Hanım, dolandırıcılık yoluyla kendisine antika para koleksiyonu oluşturan Bünyamin Deveciler, sahte bal üreterek halkı kandıran ve dolandıran İsfendiyar Kapusuz, hayali inşaat şirketi aracılığıyla semt sakinlerinin tapularını yok pahasına alan Ali ve Cengiz Beyler, firmasının ürettiği ilaçları denemek üzere insanları kobay olarak kullanan Vahit Akça, tefecilik yapan Bindal ve uyuşturucu işiyle ilgilenen Kutalmış; çetenin dolandırdığı kimseler arasındadır. Görüldüğü üzere Nevizadeler, halkı dolandıran ve kandıran kimseleri kendilerine hedef seçmişler ve onları dolandırma yoluna girmişlerdir.

Nevizadelerin felsefesi “adalet için adaletli çalmak” ve “ihtiyaçtan ötürü, ihtiyacı kadar çalmak”tır. Bu bir bakıma suçu meşrulaştırıcı bir slogandır ve neden Nevizadelerin modern Robin Hood hikayesi olarak adlandırılabilceğini ortaya koymaktadır. İzleyici bir yandan dolandırıcılığın “esaslarını”, yakalanmamanın “püf noktalarını”, kılık değiştirme taktiklerini öğrenmekte; diğer yandan dolandırılanların niteliklerinden ötürü dolandırıcı olmalarına rağmen Nevizadeleri haklı bulmakta ve yakalanmamaları için dua etmektedir.

4.2. “Ulan İstanbul” Dizisindeki “Ötekiler”

Dizide “öteki” olarak tanımlanabilecek birçok karakter yer almaktadır ve bu karakterlerin sunum ve temsillerinde kullanılan kodlamalar; “öteki” olarak

tanımlanabilecek kimseler üzerindeki önyargıları kıracak; ötekilerin “normal” kabul edilmesine yönelik bir meşruiyet sağlayacak niteliktedir.

a. Öteki Olarak “Sokak Çocukları/Kimsesizler”: Karlos&Ferdî

Kimsesiz çocuklar genellikle toplumların kanayan yaralarıdır. Onların kimsesizliklerinden toplumun geneli sorumlu olduğu halde, kimse bu sorumluluğu üstüne almak istememektedir. Bu sebeple de kimsesiz çocuklar görmezden gelinmekte; görmezden gelindikçe de daha da batağa batmakta ve suça bulaşmaktadırlar. Isınmak ve korkmamak için madde kullanmaya, karınlarını doyurmak için çalmaya başlamaktadırlar. Toplumun geri kalanı ise bu çocuklara korku dolu gözlerle bakmakta ve dahası onları gördüğünde yolunu değiştirmektedir.

Dizinin başrollerinden Karlos (Erkan Kolçak Köstendil) ve Ferdî (Kaan Yıldırım), ailelerini hiç görmeden yetimhanede büyümüşlerdir. Bunlar toplumda her daim görmezden gelinen, korkulan birer sokak çocuğu iken Kandemir’in korumasına girmişler ve “sempatik” birer dolandırıcı haline gelmişlerdir. İçlerinde zerre kötülük bulunmaması, olaylara alaycı ve komik bir üslupla yaklaşmaları neticesinde, izleyicide Karlos ve Ferdî’ye karşı sempati oluşmuştur. Bu sempati, Karlos ve Ferdî’nin kimliğinde sokak çocuklarına duyulan tedirginliği silebilecek niteliktedir.

Kandemir’in önderliğinde, Karlos ve Ferdî bir yandan usulsüz yere zengin olanları dolandırıp, buralardan kazandıkları paraları yardıma muhtaç kimselere dağıtmakta; bir yandan da kendileri gibi sokak çocuğu olmaya mahkum bırakılmış kimselere ağabeylik yapmaktadırlar. İşlenen suçun neticesinde ortaya pozitif davranışların çıkması, dolandırılan kimselerin zaten çok canlar yakmış olması ve bu dolandırıcılık olayı sırasında komedi unsurlarının bolca kullanımı neticesinde seyirci Karlos ve Ferdî’yi sahiplenmiştir. Karlos’un argo konuşmaları ve Ferdî’nin maço tavırları, bu sahiplenme neticesinde izleyicinin gözüne batmamaya başlamaktadır. Öyle ki, Karlos’un isminin ünlü dolandırıcı *Çakal Carlos*’tan gelmesi bile ne dizideki karakterleri ne de ekran başındaki izleyiciyi rahatsız etmektedir.

Karlos ve Ferdî’nin kimliğinde ötekilere ait birçok etiket bulmak mümkündür: argo konuşan, alkole düşkün, arabesk hayranı, maço, kimsesiz, eğitimsiz, serseri görünümlü, hırsız, dolandırıcı. Ama bir yandan da onlar yardıma muhtaçlar için birer iyilik meleği olarak konumlandırılmakta, modern birer Robin Hood olmaktadır. Öte yandan son derece esprili kişilikleri, yaşadıkları tutkulu aşklar ve romantik tavırları, onları seyircinin gözünde aklamaktadır. Seyirci reel hayatta ötekileştirdiği bu tip kişilikleri, dizide benimsemiş ve olumlamıştır.

b. Öteki Olarak “Pavyon Kadınları”: Yaren

Ekibin temel taşlarından birisi olan Yaren (Şebnem Bozoklu) babasının zulmünden kaçarak İstanbul’a türkücü olma hayalleri ile gelmiş bir kadındır. Bu hayali gerçekleştirmek için *Pop Star* yarışmasının elemelerine katılmış ancak

başarılı olamayınca, pavyon ve türkü barlarda şarkı söylemeye başlamıştır. Türk toplumunun geneli düşünüldüğünde pek de hoş gitmeyecek bir meslek yapmakta ve yaptığı meslekten ötürü ötekileştirilmenin hedefinde olmaktadır. Fakat Yaren nezdinde, pavyonda çalışan kadınların da namus anlayışları olduğu izleyiciye sıkça vurgulanmaktadır. Bu bağlamdan bakıldığında reel sosyal hayatta “pis bir meslek” yaptığı için “kötü kadın” muamelesi gören kadınların aslında, etiketlendikleri gibi olmadıklarını ve dolayısıyla önyargılardan uzak durulması gerektiğini vurgulamaktadır Yaren karakteri. Her ne kadar erkekleri eğlendirmeye yönelik bir meslek yapsa da, o sadece şarkısını söyleyip sahneden inmekte ve yegane aşkı Karlos’tan başkasını gözü görmemektedir.

Arabesk müzik ilk çıktığı zamandan bu yana hep alt statülü kesimlerin tasvirinde kullanılmış bir göstergedir. Bu anlayışa göre arabesk müziği; toplumdan dışlanmışlar ve sosyal hayata ayak uyduramamış kimseler tercih etmektedir. Dizide Yaren, kimi zaman solo kimi zamansa Karlos’la düet yaparak arabesk söylemektedir. Bugün YouTube’a “Karlos Yaren Yanarım”, “Karlos Yaren Tarzımsın Farzımsın” yazıldığında milyonlarca izlenme ve beğeni aldığı görmek mümkündür. Söz konusu beğeni ve izlenme oranları arabesk müzik üzerindeki önyargının kırıldığını ve arabeskin toplumun genelinde dinlenilir bir hale geldiğini göstermektedir.

Yaren, alışkın olunan yani “90-60-90”, bakımlı, zengin, havalı, seksi, gösterişli başrol kadın oyuncusu tiplemesine de pek uymamaktadır. Helen tipi burnu, spor giyimi ve “34 beden” klişesinin dışına çıkan fiziğiyle, gerek medyada gerekse de reel sosyal hayatta “gıpta ile bakılan” tiplemenin dışında kalan bir karakterdir. Oysa ki Yaren’in dizideki sevecen ve içten tavırları, onu, en bakımlı görünen karakterden bile daha güzel göstermeye yetmektedir. Bu durumsa dış görünüşe dayalı önyargılardan uzaklaşmamız gerektiğini gözler önüne sermektedir.

Yaren’in söylem ve konuşma tarzı da Türk toplumunun bir kadında uygun bulunmayacağı türdendir. Yaren oldukça argo tabirler kullanmakta; sevgisini ifade ederken bile argo söylemlere başvurmaktadır:

Karlos: “Anahtar sende mi balım?”

Yaren: “Yok bende oğlum, sendeydi ya.”

(...)

Yaren: “İt gibi didişiyorsunuz; kedi gibi bakışiyorsunuz; öküz gibi seviyorsunuz aşkım birbirinizi.”

Yaren reel sosyal hayatta yaşayan bir kişi olsaydı; onun, sevdiği adamla konuşurken “oğlum”, “lan” veya sevgiden bahsederken “it gibi”, “öküz gibi” tabirler kullanması; “bir kadına yakışmayacak üslup” gerekçesi ile onun ötekileştirilmesine sebep olabilirdi. Lakin dizideki Yaren karakterinin bu söylemleri kullanması, izleyicide onun sıcak, sempatik, doğal ve içten olduğu yönünde bir algı oluşturmakta ve ötekileştirme mekanizmaları yerini olumlama ve benimseme mekanizmalarına bırakmaktadır. Yaren karakteri izleyiciye, bir kadının da ötekileştirilmelere ve dışlanmalara maruz kalmadan argo konuşabileceğini göstermektedir.

Öte yandan dizide sık sık kullanılan “yürü” kelimesi de argo bir anlam ifade etmekte ve toplumun geneline pek de olumlu karşılanmamaktadır. “Sevdiğine yürüyeceksin”, “Birbirinize yürüyün”, “Hadi bana yürüsene” gibi repliklerin sempatik sunumu, argodaki “yürüme” kelimesini yumuşatmakta ve seyirciye benimsetmektedir.

Karlos ve Yaren karakterleri kendilerine özgü bir lügat oluşturma ve bu lügati topluma benimsetme konusunda da başarılı bir örnek teşkil etmektedirler. “-cilik” ekinin kullanımı ile ortaya çıkan “yürümecilik, kanepencilik, sandalcılık, boş evcilik” gibi kelimeler; sevgililer arasında giderek yaygın bir kullanım kazanmıştır. Ü

c. Öteki Olarak “Dört Gözlüler”: Bahadır

Bahadır (Caner Özyurtlu) lise yıllarında “dört göz” veya “inek” diye dalga geçilen, ötekileştirilen ve dışlanan bir tipten bir uzantısıdır aslında. Gözlüklüdür, panik atağı vardır, her şeyden özellikle de polislerden korkmaktadır, özgüven eksikliği had safhadadır ama bir o kadar da teknolojiye anlayan ileri zekalı bir dehadır. Bir kimseyi ötekileştirmeye yarayacak temel kriterler Bahadır’da mevcut olduğu halde, seyirci ona kötü gözle veya dışlayarak bakmamaktadır. Bahadır yapmış olduğu esprilerle ve iyi niyetiyle, kendisi nezdinde kendisi gibi olan herkesin ötekileştirilmesini durdurmaya önyak olacak bir karakter olarak kurgulanmıştır.

Herkesin korkulu rüyası olabilecek bir hacker olmasına karşın, Bahadır’ın izleyiciye sunumunda ajitasyon kullanılmakta ve bu yolla Bahadır’dan korkulması yerine ona sempati duyulması fikri izleyiciye benimsetilmektedir. Bahadır’ın sıkça söylediği “Bana güven ver” sözü, gölgesinden bile korkan yapısı, seyircinin onun kabullenmesine, ona şefkat göstermesine, ona acımasına önyak olmakta ve bu bir bakıma Bahadır’ın ötekileştirilen karakterini, yaptığı işini yani hacker’liğini ve dolandırıcılığını da meşrulaştırmaktadır.

Bahadır karakterinin sunumunda bir de toplumsal mesaj kaygısı güdüldüğünü söylemek mümkündür. O eğitim hayatı boyunca girdiği tüm sınavlardan yüksek notlar almış, başarılı bir öğrenci iken; anne ve babasının boşanmasından oldukça etkilenmiş ve panik atak hastalığına yakalanmıştır. Bu durum boşanmanın çocuklar ve gençler üzerinde yaratabileceği olumsuz etkileri ebeveynlere anlatan bir toplumsal mesaj niteliği taşımaktadır.

d. Öteki Olarak “Suç İşleyenler/Azmettiriciler”: Kandemir

Kandemir Mercan (Uğur Polat) okul aşkı Sanem’le evlenmiş ve bu evlilikten Elif adında bir kızı olmuş bir hırsızdır. Bir gün hırsızlık suçundan yakalanmasıyla hayatı değişmiş ve ailesi dağılmıştır. Kandemir aslında ceza kanunları gereği “adi suçlu” sayılabilecek bir konumdadır. Hatta bunun da bir adım ötesine geçerek organize suçlara dahil edilebilmektedir. Normalde toplumun hiç kabul etmeyeceği ve hatta dışlayacağı bir karakterdir zira hem dolandırıcılık

yapmakta hem de kendisiyle birlikte 5 kişiyi daha dolandırıcılık yapımları konusunda teşvik etmektedir.

Kandemir, toplum tarafından dışlanmış kişilerden bir çete kurmuş ve bu çeteyi suça teşvik etmiş bir karakter olduğu halde; ne dizideki diğer karakterler ne de seyirci onu dışlamaz; yargılamaz ve ötekileştirmez. “Vicdanım pusulamdır” söyleminden yola çıkılarak, Kandemir’in bu suçları “iyilik” için işlediğinin dizide sıklıkla belirtilmesi, onun ve yaptığı işlerin izleyicinin gözünde aklanmasına ve meşrulaşmasına yol açmaktadır. Dizide üstlendiği korumacı, kollamacı baba kimliği ile o modern bir Robin Hood’dur; dolayısıyla bulaştığı suçlar izleyicinin gözüne batmamaktadır.

e. Öteki Olarak “Ana Kuzu Erkekler”: Ceyhun

Ataerkil toplum yapısı gereği erkekten daima güçlü kuvvetli olması, kendi ayaklarının üstüne durması ve kadınları koruyup kollaması beklenmektedir. Dizide Hırsızlık Büro Amiri Ceyhun komiser (Salih Bademci), bu beklentilerin tam aksi yönünde bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ceyhun anasının kuzusu bir adam olarak konumlandırılmıştır. Annesi her sabah onu ballı reçelli ekmeklerle beslemekte, kahvaltı yapmadan dışarı çıkmasına izin vermemekte, arkasından dakikalarca dua etmekte, gün içinde onu sık sık arayarak kontrol etmekte ve dahası akşamları yatmadan önce bir bardak ılık süt içmesi konusunda ona “ölümü gör” diyerek baskı yapmaktadır. Reel sosyal hayatta bu karaktere sahip bir erkek, toplumun geneli tarafından “light” olarak adlandırılmakta, alay konusu olmakta ve bu sebeple de ötekileştirilmeye hedef olmaktadır.

Ceyhun’un dizideki sunumu alay edilmeden ve dalga geçilmeden çok ötedir. Onun yumuşak, efendi, saf ve söz dinleyen tavırları; anne sevgisi ve aşk adı altında meşrulaştırılmaktadır. Kendisine hem analık hem de babalık yapmış olan annesini kırmak istememekte; bu sebeple de ara ara söylenip isyan etse de onun sözünden mümkün olduğunca çıkmamaktadır. Nevizadelerin yan komşusu olan Ceyhun’un polis olmasına rağmen, Nevizadelerin çevirdiği dolapları algılayamaması ise “aşk” adı altında meşrulaştırılmaktadır. Ceyhun, Derya’ya aşıktır ve bu aşk gözünü öyle kör etmiştir ki, Nevizadelerden şüphe etmek aklına dahi gelmemektedir. Olaylara aşk açısından bakıldığında, aşkın gözleri kör ettiği ve mantıklı düşünme yeteneğini körelttiği gibi bir sonuç çıkartmak mümkündür. Zira bu durumun realitesi dizinin ilerleyen bölümlerinde ortaya çıkmıştır. Ceyhun, Derya ile arasının bozuk olduğu bir zamanda Nevizadelere daha objektif bakmaya başlamış ve onların bir dolaplar çevirdiğinden kuşkulunup, onları takip etmeye ve araştırmaya başlamıştır.

İzleyici açısından olaylara bakıldığında, normal bir polisiyede izleyicinin komiserin tarafını tutması ve hırsızların bir an önce yakalanmalarını istemesi gerekmektedir. “Ulan İstanbul” dizisinde suçların ve suçluların espritüel bir biçimde sunulması; olayların meşrulaştırılmasına ve seyircinin polis yerine suçluların

tarafında yer almasına sebep olacak niteliktedir. Öte yandan, Ceyhun'un Nevizadelerden hiç şüphelenmemesi; bir yandan polis imajını olumsuz yönde etkilemekte, diğer yandan suçluların yakalanmayabileceğine dair bir algı yaratmaktadır.

f. Öteki Olarak “Eşcinseller”: Umay

Eşcinseller toplumun belki de en sert bir biçimde ötekileştirilen ve dışlanan kesimini oluşturmaktadır. Bu kişiler gerek arkadaş edinmede, gerekse de iş bulmakta ciddi zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Eşcinsellerin medya temsillerine bakıldığında, onların yeteri kadar temsil edilmediği, seslerini duyuramadıkları, temsil edildiklerinde ise olumsuz haberler ve komedi unsuru olarak anıldıkları bulgulanmaktadır.

Dizide her ne kadar eşcinsel kimlik temsili yer almasa da, Umay karakterinin canlandırılmasında Türkiye'nin ilk trans oyuncusu Aytü Sözeri'ye rol verilmesi eşcinseller üzerindeki olumsuz algıyı kırma yönünde önemli bir adım sayılabilmektedir. Umay dizide Nevizadelerin dolandırıcılık işlerini perdelemek için kurdukları Çin Lokantası'nın müdavimlerinden ve lokantanın baş aşçısı Shan Li'nin (Bahadır Hakim) platonik aşkı olan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

g. Dizide Yer Alan Diğer Ötekiler: Mahalle Sakinleri

“Ulan İstanbul” dizisi, Yeşilçam tadında bir mahalle öyküsünü de içinde barındırmaktadır. Mahalleli saf ve temiz bir yığın insandan oluşmakta ve bundan ötürü ortaya sınımsız ve sevgi dolu hikayeler çıkmaktadır.

Ceyhun komiserin annesi rolünü üstlenen Şehriban (Zeynep Kandıne) son derece anaç, takıntılı, titiz ve temizlik hastası bir karakter olarak seyircinin karşısına çıkmaktadır. Şehriban “Oğlum Ceyhun, senin Derya ile öpüşken bir ilişkin mi var?” diyecek kadar saf ve bir o kadar da meraklı bir karakterdir. Şehriban karakterinin, ataerkil ideolojinin kurgulamak ve yaratmak istediği kadın tipolojisiyle oldukça örtüştüğü bulgulanmıştır. O sadece evi ve çocukları için yaşayan, tek derdi temizlik ve yemek yapmak olan, en büyük hayali “helal süt emmiş bir kız” bulup oğlunu evlendirmek olan, komşuluk ziyaretleri ve gün muhabbetleri dışında sosyal bir hobisi olmayan tipik bir ev hanımıdır. Feminist akımlarının yaygınlaşması ve toplumsal bilinçliliğin artması neticesinde ev yaşamını terk edip, sosyal hayata ve iş dünyasına dahil olan kadın için, Şehriban ötekileştirilmesi gereken olumsuz bir örneği teşkil etmektedir. Oysa dizide Şehriban'ın sempatik sunumu, bu tipte bir yaşam tarzını meşrulaştırmakta ve olumlamaktadır.

Ceyhun'un amcasının kızı Maşuka (Demet Gül), “alamancı” olarak etiketlenen bir örneği temsil etmektedir. Evlilik programına katılmak ve hayatının aşkını bulmak için Almanya'dan kalkıp yengesi Şehriban'ın yanına gelen Maşuka; Kandemir'e aşık olmuştur. Bu aşkın sunumunu izleyen bölümlerde Maşuka'nın seks ve şehvet dolu konuşmaları ekranlara sıkça taşınmıştır. Mahrem olarak tanımlanabilecek bu konuşma ve söylem tarzı, Maşuka'nın kırık şivesi ve saflığı eşliğinde sunulduğunda izleyicide kınama duyguları yerine gülümseme

oluşmaktadır. Bu yolla bir kadının erkeğe “askıntı” olması, onunla cinsel muhabbetler yapması meşrulaştırılmış olmaktadır.

Dedikoduculuk ve aşırı merak toplum tarafından hoş karşılanmasa da, birçok kimsenin bu eylemleri büyük bir keyifle yaptığını söylemek mümkündür. Bu davranış kalıpları, genel ahlak kuralları ile örtüşmediğinden genellikle “göstergesel” bir ötekileştirmeye sebep olmaktadır. Mahalle sakinlerinden Servet Amca (Zihni Göktay) bunun tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Yalnız yaşayan Servet Amca bütün gün pencerenin kenarında dikilip, geleni geçeni gözetlemekte; onlara laf atmakta ve olan olayları ayaklı gazete misali diğer mahalle sakinlerine duyurmaktadır. Servet Amca’nın “Ben sizi hiç kız arkadaşlarınızla görmedim. Hep yalnızsınız, hep sapsınız.” diyecek kadar dobra, “İlk bakışta değil son bakışta aşk. Yani ayrılırken sana nasıl bakıyorsa, o kadar sevmiştir seni...” diyecek kadar da felsefi konuşmalarla konumlandırılması; onun dedikoduculuk ve meraktan gelen olumsuz özelliklerini seyircinin görmezden gelmesine ve karakterin bu yolla meşruiyet kazanmasına önyak olmaktadır.

Nevzadelerin kapı komşusu olan Hayati Bey (Beyti Engin), Cemile Hanım (Elif Çakman) ve oğulları Gayısettin (Can Bartu Aslan) ise ayrı ayrı birer ötekileştirme hikayesidir. Cemile’de agorafobi (açık alan fobisi) ve klostrofobi (kapalı alan fobisi) bulunmaktadır. Evlendiği günden beri evden dışarı adımını atmadığı için eşinin sürekli olarak psikolojik şiddet ve aşağılamalarına maruz kalmıştır. Fakat bu durumun - tıpkı İtilmiş ile Kakılmış’ın hikayesinde olduğu gibi - espritüel bir biçimde sunulması; Cemile’ye yönelik eşinin uyguladığı şiddeti normalleştirmekte ve söz konusu durum izleyici için bir komedi unsuru olmaktan öteye gitmemektedir.

Hayati’nin oğluna yönelik davranışları da yine toplumsal ahlak kuralları ile pek de örtüşmeyecek türdendir. Tembel bir karakter olan Gayısettin aynı zamanda oldukça asosyaldır ve kimi zaman kurnazca kimi zamansa bunun tam aksi olarak safça davranışlar sergilemektedir. Hayati ise bu sebeplerden ötürü oğlunu sevmediğini söyleyen, her fırsatta bu sevgisizliğini dile getiren ve oğlunu toplum içinde aşağılamaktan çekinmeyen bir babadır. Hayati Bey ve ailesinin son derece problematik olan aile ilişkilerinin temsilinde komedi ve eğlence unsurlarının bolca kullanılması; aslında trajedi sayılabilecek aile ilişkilerini normalleştirmekte ve meşrulaştırmaktadır.

Hayati etrafındakilere karşı öfkeli görünmesine rağmen, aslında içinde çok duygusal ve naif bir karakteri barındırmaktadır. Karakterin kendisiyle olan konuşmalarında sıkça kullandığı “Tatlısko ol Hayati” repliği aslında bu duygusal ve naif kişiliğin bir göstergesidir. Onun tek hayali dizilerde izlediği zengin yaşama ulaşmak ve rahata ermektir.

5. Sonuç

Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı’nda bahsedildiği üzere, birey belirli ihtiyaçlarını doyuma ulaştırmak adına medya yayınlarını kullanmaktadır. Bu

aşamada her şey bireyin özgür iradesi ve kontrolü altında gibi görünse de, birey kimi zaman medya yayınlarının alımlanması aşamasında özgür iradesini yitirerek, medyanın ona dayattığı değerlere karşı rıza gösterme eğilimine girebilmektedir. Bireyin bilinç düzeyinde zayıflama meydana geldiğinde, medyanın ektiği fikirlerin benimsenmesi ve bu doğrultuda davranış ve düşünce kalıpları geliştirilmesi kolaylaşmaktadır.

Sosyal, ekonomik ve toplumsal koşullar gün geçtikçe değişime uğramakta ve bu değişimin öncülüğü medya yayınlarından yapılmaktadır. Bu dönüşümün en temel örneği, aşk ve sevginin medya sunumunda gözlenebilmektedir. Bir dönemin meşhur Yeşilçam aşklarını gözünüz önüne getirin. Aşkın ve sevginin sunumunda cinsellik ve müstehcenlik gibi görsellere gerek duyulmazdı. Başrol kadın oyuncular oldukça mutaassıp kıyafetler içinde temsil edilmiş ve en ufak bir öpüşme sahnesi dahi izleyiciye aktarılmamıştır. Şoray Kanunları'nın işlediği bu dönem, günümüzde yerini cinselliğe ve kadın bedeninin metalaştırılmasına bırakmıştır. Günümüzde artık aşk ve sevginin sunumunda en basitinden öpüşmenin kullanılması kaçınılmaz bir hale gelmiştir.

Aşk ve sevginin sunumunda olduğu gibi başka değerlerde de değişim ve dönüşüm meydana gelmiştir. Bir dönemin naifliği ve saflığı yerini, entrika ve ihanet ilişkilerine bırakmıştır. Bu süreçte kadına yönelik şiddetin namus adı altında meşrulaştırıldığı, hayatta kalabilmek ve güçlü olmak için entrikaya başvurulması gerektiği ve hatta ihanetin bile aşk adı altında meşrulaştırılabileceği olgusu zihinlere işlenmeye başlamış ve şiddet, entrika, ihanet belirli başlı kavramlara dayandırılarak olağanlaştırılmıştır. Seyirci bir dönem şiddetle tepki verdiği bu olayları günümüzde kanıksamıştır.

Suç ve şiddetin sunumunda komedi unsurlarının kullanılması ve “Ulan İstanbul” dizisinde olduğu gibi “adaletli çalma” fikrinin izleyiciye benimsetilmesi; izleyiciyi suça teşvik edebilecek ve/veya suçu olumlayıp meşrulaştırabilecek bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Suçun meşrulaştırılması noktasında eleştirilebilecek “Ulan İstanbul” dizisi, ötekilerin sunumu aşamasında gösterdiği duyarlılıkla ise övgüleri hak edebilecek bir yapıdır. Sokak çocuklarının, pavyonda çalışan kadınların, okul yıllarında asosyal, inek ve dört gözlü olarak tabir edilen kimselerin, ana kuzusu erkek olarak adlandırılanların ve eşcinsellerin sunumunda kullanılan olumlayıcı kodlamalar aracılığıyla, dizi bu kesimler üzerindeki önyargıyı kırmaya başlamakta ve ötekileştirme süreçlerini bu yolla yumuşatmaktadır.

Yin ve Yang Felsefesi'nde olduğu gibi bir şey ne tamamıyla iyi ne de tamamıyla kötüdür. “Ulan İstanbul” dizisi de suçu meşrulaştırma noktasında eleştiri alabilecek bir yapıdır. Ötekilerin temsilinde takdir edilecek bir yapıdır. Suç ve şiddet hemen hemen her medya yapımında oldukça sık temsil edilmekte ve bu onun olağanlaşmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu dizinin suçun temsili konusunda pek o kadar da günahkar olmadığı söylenebilmektedir. Oysa ki ötekilerin medya temsiline bakıldığında, bu kimselerin ya hiç temsil edilmediği ya da temsil edikleri

noktada hep eleştirilerin içinde yer aldıklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla ötekilerin sunumu açısından dizi, bir nevi sosyal sorumluluk misyonu üstlenmiştir. Bunlara ek olarak dizi, izleyicilerde mutluluk ve tebessüm yaratması, onlara anlık da olsa kaçış imkanları sunması açısından da oldukça başarılı bir yapıdır.

Özetle, dizide Nevizadelerin iki farklı kimlikleri bulunmaktadır: mahalle kimlikleri ve suçlu kimlikleri. Mahalle kimlikleri göz önünde bulundurulduğunda bu karakterlerin her birisi ayrı ayrı bir toplumsal yaraya değinmekte ve öteki olarak etiketlenen kimlikleri olumsuzlamaktadır. Suçlu kimlikleri düşünüldüğünde ise, dizi ve karakterler her ne kadar suçu ve suçluları meşrulaştırırsa da, günümüzün artan adaletsizliğinde insanlara hala iyi bir şeylerin olabileceğinin vaadini vermesi açısından olumlu bir niteliğe sahiptir.

KAYNAKÇA

Batmaz, V. ve Aksoy A. (1995), "Türkiye'de Televizyon ve Aile: Elektronik Hane Aralık 1993-Aralık 1994", Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.

Baumann, Z. (2009), Sosyolojik Düşünmek, Abdullah Yılmaz (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Chomsky, N. (2005), Medya Denetimi, Elif Baki (çev.), Everest Yayınları, İstanbul.

Çığ, Ü. (2006), "George Gerbner", Gül Batuş, Füsün Alver, Bilal Arık, Barış Çoban ve Ünsal Çığ (ed), Kadife Karanlık II: Ayna Şövalyeleri, Su Yayınları, İstanbul.

Darıcı, S. (2013), Subliminal İşgal: Sekssellers, 4. Basım, Destek Yayınevi, İstanbul.

Fiske, J. (2003), İletişim Çalışmalarına Giriş, Süleyman İrvan (çev.), 2. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Güngör, N. (2011), İletişim: Kuramlar ve Yaklaşımlar, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Kars, N. (2010), Televizyon Programı Yapalım Herkes İzlesin, Derin Yayınları, İstanbul.

Laughey, D. (2010), Medya Çalışmaları: Teoriler ve Yaklaşımlar, Ali Toprak (çev.), Kalkedon Yayınları, İstanbul.

Lodziak, C. (1986), The Power of Television: A Critical Appraisal, St. Martin's Press, New York.

Mutlu, E. (1999), Televizyon ve Toplum, TRT Yayınları, Ankara.

Özer, Ö. (2004), Yetiştirme Kuramı: Televizyonun Kültürel İşlevlerinin İncelenmesi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Reicher, S. (2004), "The Context of Social Identity: Domination, Resistance, and Change", Political Psychology, Vol.25, No.6, ss.921-945.

Smith, P. (2005), Kültürel Kuram, Selime Güzelsarı ve İbrahim Gündoğdu (çev.), Babil Yayınları, İstanbul.

Stevenson, N. (2008), Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişimi, Göze Orhon ve Barış Engin Aksoy (çev.), Ütopya Yayınevi, Ankara.

Şeker, M. ve Şimşek F. (2011), “Ötekilik Bağlamında ‘Muhteşem Yüzyıl’ Dizisinin Farklı İdeolojideki Gazetelerin Köşe Yazılarına Yansımaları”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, No.29, Bahar.

Tekinalp, Ş. ve Uzun, R. (2009), İletişim Araştırmaları ve Kuramları, 3. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Tılıç, D.L. (1998). Utanıyorum Ama Gazeteciyim, İletişim Yayınları, İstanbul.

UMS Kapsamında Canlı Duran Varlıkların Muhasebeleştirilmesinde Kullanılan Hesaplara Yönelik Bir Alan Araştırması

Metin UYAR*

Mehmet Fatih GÜNER**

Özet

Bu çalışmanın amacı, canlı duran varlıkların muhasebeleştirilmesinde kullanılacak olan hesaplarda meslek mensuplarının düşüncelerinin belirlenmesi ve buna bağlı olarak bir model önerisinin geliştirilmesidir. Bu amaçla hazırlanan anket formu kullanılarak İstanbul'da faaliyet gösteren meslek profesyonellerinden veri elde edilmiştir. Elde edilen verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler oluşturulduktan sonra ANOVA yöntemi kullanılarak örneklemin tercihleri belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre canlı duran varlıkların satın alma ve amortisman aşamasında demografik olarak farklılıklar görülmüştür. Ayrıca kullanıcıların yeni hesap kodları yerine mevcut hesap kodlarını kullanmak istemektedir. Elde edilen bulgular ışığında ise öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: UMS, Tarım Muhasebesi, Hesap Planı, Muhasebeci

A Field Study On The Accounts Used Accounting of Living Assets Within Scope of IAS

Abstract

Aim of this study, the determine to views of Professional accountants about accounts used or will be used accounting of living assets and depend on these views develop a model. For this purpose, using a questionnaire form was obtained data from professional accountants in İstanbul. After creating descriptive statistics concerning the sample data, using ANOVA method it was tried to determine preferences. Accordingly, the purchase and amortization of fixed living assets shown as demographic differences in the these phases. In addition, users want to use of existing accounting codes instead of new account codes. The proposal were presented in the light of the findings

Key Words: IAS, Agriculture Accounting, Chart of Accounts, Accountant

1. Giriş

Canlı varlıkların değerlendirilmesi, gerçek değerinin tespiti ve muhasebeleştirilmesi süreci uluslararası alanda oldukça öneme sahip ve dikkate değer bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Tarım sektöründe meydana gelen gelişmelere paralel olarak tarımsal faaliyet muhasebesinin işletmeler için önemi de artmaya başlamıştır (Argilés, Bladón, ve Monllau, 2011, Lefter ve Roman, 2007). Diğer taraftan, yaşanan ekonomik ve teknolojik

* Yrd.Doç.Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü,
metin.uyar3@gmail.com

**Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, fatihguner01@gmail.com

gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak amacıyla, uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartları yayınlanmaktadır. Bu standartlara bağlı olarak hazırlanan finansal tablolarda yer alacak bilgilerin güvenilirliği kadar, gerçeğe yakın olması da önemlidir (Tokay ve Deran, 2008; 18). Bununla birlikte, uygulayıcıların muhasebe kayıtlarını gerçekleştirirken kullanacakları hesaplar gerek vergi mevzuatı gerekse de Türk Ticaret Kanununun ilgili hükümlerini de dikkate almalıdır. Bu durumda gerçeğe uygun değer ve bunun uygun değerini tespiti ve tarım işletmelerinde muhasebeleştirilmesi, ulusal ve uluslararası düzenlemelerin yapılmasını zorunluluğu hale getirmiştir. Aynı sektörde yer alan uygulayıcıların farklı muhasebe kayıtlarını yapmaları benzer etkiler ortaya koyabileceği gibi farklı etkilerde ortaya çıkarabilmektedir (Hamberg ve Beisland, 2014). Bu etkiyi standardize etmeyi amaçlayan Uluslararası Muhasebe Standartları'nı oluşturan Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (UMSK), 1994 yılında tarım sektöründe uygulanmak üzere bir standarda ihtiyaç olduğunu belirtmiş ve bu konuda çalışma yapmak üzere bir komite kurulmasına karar vermiştir. Kurulan komite, 1996 yılında bir taslak hazırlayarak UMSK'na sunmuştur. UMSK, bu taslağa son şeklini vererek Temmuz 1999'da "Nihai Taslak 65 Tarım" (E-65 AgricultureExporuseDraft) adı ile yayınlamıştır. Çeşitli ülkelerden muhasebe enstitüleri, odalar, birlikler, denetim şirketleri ile diğer kurum ve kuruluşlar, bu taslağa ilişkin yorum ve önerilerde bulunmuşlardır. UMSK, yorum ve önerileri de dikkate alarak taslak üzerinde bazı değişiklikler yapmıştır. UMSK, 2001 yılında "Uluslararası Muhasebe Standardı (UMS) 41, Tarım (IAS-41 Agriculture)" standardını yayınlamış ve 1 Ocak 2003 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Tarımla ilgili olan 41 nolu muhasebe standardı 31.12.2005 tarihinden sonra başlayan hesap dönemleri için uygulanmak üzere ilk olarak 31.12.2006 tarih ve 26090 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Söz konusu standart, UMS'nda meydana gelen değişikliklere paralellik sağlamak amacıyla farklı tarihlerde yayınlanan tebliğlerle güncellenmektedir.

Bu çalışmanın amacı; UMS 41 ile vergi mevzuatında canlı varlıkların değerlendirme ve muhasebeleştirilme ilkelerinin farklı olması, sonucu Tekdüzen Hesap Planı'ndaki hesapların canlı varlıkların ilk kez kaydında ve değerlendirme dönemlerinde canlı varlıklardaki değer değişikliklerini kaydetmede farklılıklara meslek mensuplarının görüşleri çerçevesinde bir uygulama önerisi kazandırmaktır. Bu bağlamda çalışmanın ilk kısmında; tarım işletmelerinde muhasebe sistemi ele alınmıştır. Takip eden bölümde ise çalışmanın ampirik modelini test etmeyi amaçlayan anket uygulaması ve buna dair istatistiksel analizler gerçekleştirilmiştir. Son bölümde ise uygulayıcılara ve araştırmacılara dönük bir öneri modeli ortaya konmuştur.

2. Literatür Taraması ve Kavramsal Boyut

Tarım işletmeleri de diğer firmalar gibi, finansal muhasebe ve maliyet muhasebesinin sağladığı faydalardan yararlanır. Muhasebenin sağladığı faydalar, sadece ticaret, imalat ve hizmet işletmelerine özgü değildir, aynı zamanda tarım işletmeleri içinde geçerlidir. Çünkü tarım işletmeleri de herhangi bir faaliyet alanındaki maliyetleri ve her bir ürünün birim maliyetini bilmek isterler. Ayrıca geleceğe yönelik plan ve bütçeler hazırlar, alternatif kararlar arasında seçim yapar, maliyetleri kontrol etmek ister ve stoktaki

malların değerini ve fiziksel miktarını hesaplamak isterler. Bu bakımdan tarım işletmesi de muhasebenin sağladığı bütün faydalardan yararlanabilir. TMS 41 ve Türk Vergi Mevzuatı'ndaki uygulamalar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum ticari kar-mali kar ayrımını gündeme getirmektedir. Muhasebenin giderek bilgi amaçlı tutulması, işletmelerin muhasebeye sadece vergi amaçlı yaklaşımlardan uzaklaşacak bir bilgi sistemi olan muhasebenin, işletme sahip yöneticileri, kredi veren kuruluşlarının karar vermelerinde etkili bir araç olarak kullanımı yaygınlaşacaktır.

Tarımsal Faaliyetler Standardına tarif edildiği üzere tarımsal faaliyet; satışa veya geri dönüştürülmeye konu canlı varlıkların tarımsal ürünlere veya farklı canlı varlıklara dönüştürülmesi ve hasat işlemlerinin bir işletme tarafından yönetimi şeklinde tanımlanmıştır (TMS 41, md.5). Tanımda geçen "canlılık varlık" ve "tarımsal ürün" kavramları standardın kapsamını belirlemesi açısından önemlidir. Standartta; yaşayan hayvan veya bitkiler "canlı varlık", işletmenin sahip olduğu canlı varlıklardan hasat yapılan ürün "tarımsal ürün" olarak ifade edilmiştir(TMS 41, md.5). Standartta göre, tarımsal faaliyetlerle ilgili olmak koşuluyla: Canlı varlıklar (Canlı Hayvanlar, Bitkiler), - Hasat zamanındaki tarımsal ürünler, - Devlet teşvikleri varlıklar tarımsal faaliyetler kapsamında değerlendirilmektedir (TMS 41, md.1). Tarımsal faaliyet standardına göre bir işletmenin söz konusu yukarıdaki varlıkları edinmesi veya sahip olması durumunda muhasebeleştirme ve değerlendirme işlemlerini TMS 41'de belirtilen esaslara göre yapması gerekir.

Silva Filho vd. (2013)'de Brezilya üzerine yapılan analizde de canlı varlıkların değerlendirilmesinde bir takım lokal zorlukların yaşandığı belirtilmektedir. UMS'na uyumlu olarak hazırlanan TMS 41'de yer alan düzenlemeler VUK'nun ilgili maddeleri ile uyumlu değildir. TMS 41'de yer alan "gerçeğe uygun değer" kavramı VUK'nda yer almamaktadır. Ayrıca TMS 41'de canlı varlıkların amorti edilmek yerine her bilanço tarihinde gerçeğe uygun değeri ile yeniden ölçülmeleri gereği yer almaktadır. Türkiye'de tüm TMS'nda olduğu gibi TMS 41'de de yer alan düzenlemelerin ve değerlendirme ölçülerinin VUK'nda yer almaması UMS'na uyum sürecini güçleştirmektedir. Bundan dolayı, TMS 41'in uygulanabilir olması için VUK'nda gerekli revizyonların yapılmasının zorunlu olduğu görülmektedir (Arzova ve Arsoy, 2006: 145). Konu ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, uygulamacılar tarafından farklı hesap kodlarının ve muhasebe kayıtlarının kullanıldığı görülmektedir (Lefter ve Roman, 2007). Tarımsal Faaliyetler Standardının uygulanmasını pratikleştirebilmek için canlı varlıklar için bir hesap grubunun oluşturulması gerekmektedir. Canlı varlıklar; değişim kapasitesine sahip, değişimleri yönetilebilen ve ölçülebilen varlıklardır. Akdoğan ve Sevilengül, 2007'de bu varlıkların, bir süre elde tutulup daha sonra değerlendirilmeleri açısından stoklara benzemekle olduğu; elde tutulduğu süre içinde değişime uğrama özelliği nedeniyle stoklardan ayrıldığı belirtilmektedir. Bu nedenle Tekdüzen Hesap Planında boş bulunan 16 kodu kullanılarak yeni bir hesap grubunun oluşturulması gerektiği ifade edilmiştir. Aynı çalışmada, işletmede bir yıldan daha uzun süre kalacak olan canlı hayvanlar ve bitkiler için "21 Canlı Varlıklar" grubunda açılacak hesapların kullanılabilmesi ifade edilmiştir. Benzer varlık kalemlerine ilişkin olarak Örtün vd. 2015'de 21 Canlı varlıklar ve 15 stoklar ve 16 hesap grubu içinde yer alan hesapların kullanılabilmesi

önerilmektedir. Yine daha eski Tek Düzen muhasebe hesap planı uygulamaları içinde uygulamacıların 25 maddi duran varlıklar grubunu kullandıkları görülmektedir. Örneğin 130.000 TL değerinde 400 elma ağaçlık bir meyve bahçesini almış bir tarım işletmesinin, doğru ve kabul görebilecek üç farklı muhasebe kaydı ile benzer vergisel ve iktisadi sonuçlar doğurması söz konusu olabilmektedir (KDV ihmal edilmiştir).

1. Varsayım (UFRS)

..././...	B	A
21. Meyve Ağaçları Hesabı	130.000	
Aktif/Pasif Hesaplar		130.000
...no'lu sertifikalı meyve fidanı alımı		

2. Varsayım (UFRS)

..././...	B	A
21. Bitkisel Varlıklar Hesabı	130.000	
Aktif/Pasif Hesaplar		130.000
...no'lu sertifikalı meyve fidanı alımı		

3. Varsayım (VUK)

..././...	B	A
25. Demirbaşlar Hesabı	130.000	
Aktif/Pasif Hesaplar		130.000
...no'lu sertifikalı meyve fidanı alımı		

Görüleceği üzere aynı mali olayın, muhasebe düzeni içerisinde üç farklı biçimde kayıt edilebilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu durumda canlı varlığın amortisman kayıtlarında da yeni bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Vergi usul kanunu çerçevesinde kayıt yapan bir işletmenin amortisman kayıtlarında 25 maddi duran varlıklar grubunu tercih etmesi gerekirken, 21 grubunu tercih edecek bir işletmede ise bu hesap gruplarına ilişkin ilgili amortisman hesaplarına ihtiyacı vardır. Standart canlı varlıklara ve bitkilere ilişkin amortisman işlemlerinde değerlendirme yaklaşımını benimsemiştir. Bunun nedeni, TMS 41'de ilke olarak, canlı varlıkların gerçeğe uygun değerle değerlendirilmeye tabi tutulmasını benimsemiş olmasıdır. Bu yaklaşıma göre; canlı varlıkların dönem başı ile dönem sonu arasındaki değer azalışları, doğrudan zarar olarak gelir tablosuna yansıtılmalıdır. Geleneksel amortisman ayırma yönteminde (amortisman maliyet yaklaşımı), ayrılan amortisman tutarı, üretilen ürünün maliyetlerine verilirken, değerlendirme yaklaşımında amortisman tutarı, dönem zararı olarak kayıtlara alınmaktadır. VUK ve TMS 41'in amortisman hesaplanmasında ve kayıtlanmasında farklı esasları benimsemiş olmaları, bu düzenlemeler sonucunda canlı varlıkların farklı değerler ile bilançoda gösterilmesine ve gelir tablosunun farklılaşmasına yol açmaktadır.

Canlı varlıklar ve bitkiler ilk defa muhasebeleştirilirken maliyet bedeli ile

değerlemeye tabi tutulmuş ise, amortisman tabi değer maliyet bedeli olmaktadır. İlk defa muhasebeleştirme sırasında ve sonraki değerleme dönemlerinde canlı varlıkların ve tarımsal ürünlerin gerçeğe uygun değerleri kullanılmış ise, amortisman tabi değer, bu varlıkların gerçeğe uygun değeri olmaktadır.

Tarım işletmelerinde amortisman uygulamasını hayvan varlığında amortisman ve meyve bahçelerinde amortisman şeklinde 2 başlıkta inceleyebiliriz:

a. Hayvan Varlığında Amortisman: Ürün vermeye başlamamış damızlık küçük ve büyükbaş hayvanların amortisman tabi tutulmaları söz konusu değildir. Küçük ve büyükbaş hayvanlar, ürün vermeye başlamaları ile kasaplık hale gelmeleri arasında geçen sürede amortisman işlemine tabi tutulmalıdır.

b. Meyve Bahçelerinde Amortisman: Meyve bahçelerinde ağaçların normal verim çağına ulaştıkları yıldan itibaren kesim çağına kadar geçen süre içerisinde amortisman tabi tutulması gerekmektedir.

TMS 41'de küçük ve büyükbaş hayvanlar gerçeğe uygun değer ile değerlemeye tabi tutulduğu için amortisman süresi ve amortisman oranı belli değildir. Dolayısıyla, küçük ve büyükbaş hayvanlarda amortisman süresini ve amortisman oranını işletme kendisi serbest bir şekilde belirleyebilmektedir.

Amortisman oranı her yıl piyasa şartlarına göre canlı varlıkların değerinde meydana gelen azalmaya göre kendiliğinden ortaya çıkar (Özulucan ve Deran, 2008: 169). TMS, amortisman ayırmada yararlı ömür ilkesini benimsemiştir. Yararlı ömür ilkesinde, duran varlıkların üretim gücü ya da hizmet verme durumu göz önüne alınmış bulunmaktadır. Vergi mevzuatı, canlı varlık ve bitkilere ilişkin 333 ve 339 nolu VUK Genel Tebliği'nde 7'inci başlıkta tarım işletmelerinde kullanılacak amortisman tabi iktisadi kıymetlerin faydalı ömürleri ve amortisman oranlarını belirlemiş ve listeler halinde yayımlamıştır fakat muhasebe standartları bu işi işletmeye bırakmıştır.

Bir maddi duran varlıktan amortisman ayrılmaya başlanabilmesi için bu duran varlığın aktifleştirilme sürecinin tamamlanmış olması gerekmektedir. Ayrıca kullanıma hazır hale gelmesi de amortisman uygulamasına başlanması için bir başka koşuldur. Meyve bahçelerinde bulunan ağaçların kullanıma başlanmasından anlaşılması gereken, ağaçların meyve vermeye başlamasıdır. Ancak, meyve vermeye başlaması da yeterli değildir. Çünkü fidan olarak dikildiği yıl dahi bir fidan, meyve verebilir. Bu durumda amortisman tabi tutulabilmesi için bir meyve ağacının yeterli miktarda meyve vermeye başlaması gerekmektedir. Yeterli meyve vermeden ne anlaşılması gerekmektedir? Bir ağaç için bir yıllık süreçte katlanılan maliyeti karşılayacak seviyede meyve alınmaya başlandığı yıldan itibaren o ağaç için amortisman tabi tutar hesaplanarak amortisman ayrılmaya başlanır. Yetiştirme dönemindeki ceviz ağacından elde edilen ürünlerin değeri, yıllık bakım maliyetlerini karşılamıyor ise, bu durum duran varlık yatırımının devam ettiği anlamına gelir. Bu süreçte elde edilen gelirler, duran varlık maliyetinden düşülür (Taştan, 2013). Bu durumda aynı sektörde yer alan tarım işletmeleri için farklı amortisman ayırma kayıtlarının ortaya çıkması muhtemeldir. Örneğin yukarıda verilen meyve ağaçları için en 2 farklı muhasebe kaydının yapılabilmesi mümkündür.

1. Varsayım (UFRS)

..././...	B	A
730 Genel Üretim Giderleri 217 Birikmiş Amortismanlar	3250	3250
...no'lu sertifikalı meyve ağacı için amortisman ayrılması (ekonomik ömür 40 yıl)		

2. Varsayım (VUK)

..././...	B	A
730 Genel Üretim Giderleri 257 Birikmiş Amortismanlar	3250	3250
...no'lu sertifikalı meyve ağacı için amortisman ayrılması (ekonomik ömür 40 yıl)		

Değerleme, işletme faaliyetlerine anlamlı parasal miktarlarının tayin edilmesi süreci, başka bir ifadeyle, işletme olaylarına, aktif ve pasiflere parasal bir değer tayin edilmesi işlemidir. Ülkemizde değerleme ile ilgili hükümler VUK'nda geniş bir şekilde yer almaktadır. Kanunda değerlemenin tanımı yapılmış, değerleme ölçüleri açıklanmış ve iktisadi kıymetlerin hangi değerleme ölçüsüne göre değerlendirileceği tek tek açıklanmıştır (Akbulut, 2008). Değerlemenin amacı, bir işletmenin bilanço günündeki varlık ve borçlarının bilanço günündeki değerlerini ve hesap dönemi sonucunu gerçeğe en yakın bir şekilde belirlemektir. İşletmeye kayıtlı varlıkların değerlemesinde, TTK ve VUK'daki düzenlemeler esas alınır. Değerlemede öncelikle kanunla belirlenmiş değerlendirme yöntemleri ve ölçüleri kullanılacaktır. Belirlenmiş bir ölçü ve yöntem yoksa işletme yönetiminin objektif kriterler kullanılmalıdır (Küçük, 2009: 15).

TMS 41 kapsamında standart, tarımsal faaliyetlerin hasat noktasına kadar uygulanır.

“İşletmenin hasadı yapılmış canlı varlıkları olan tarımsal ürünler. Hasadı tamamlanan ürünler stok olarak kabul edilir ve TMS 2 Stoklar hükümleri geçerlidir”. Buradan hareketle hasat noktasından sonraki kısma ise ilgili standartlar uygulanır. Dolayısıyla tarım ürünlerinin hasat edilmesinden sonraki aşamalar, standardın kapsamına girmemektedir. Örneğin TMS 41, mandıra hayvanlarından elde edilen süt, tarımsal ürün

olarak standardın kapsamına alınırken, ürünün işlenmesi sonucunda elde edilen ürünü yani sütün işlenmesinden elde edilen peyniri, yoğurdu standart kapsama almamaktadır. Canlı varlıklar, elde tutulduğu sürede değişime uğrama özelliğine sahip olması nedeniyle diğer dönen ve duran varlıklardan ayrılır. Canlı varlıklar kullanım amaçlarına göre sınıflandırılmalıdır. Örneğin, bir büyükbaş hayvan besiyeye alınmış ise dönen varlık grubunda yer alır veya sürüye katılacak ise duran varlık olarak değerlendirilir (Usul ve Top, 2010). Bundan dolayı TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı'nın uygulamasını kolaylaştırmak amacıyla THP'nda canlı varlıklarda özel birer ayrı grup oluşturulması gerekmektedir.

Duran varlıklarda dönen varlık niteliğindeki canlı varlıklarda olduğu gibi, bir değişim kapasitesine sahip olmakla birlikte değişimleri yönetilebilir ve ölçülebilir. Maddi yapıya sahip diğer duran varlıklar edinildikten sonra eskime, yıpranma vb. gibi değişimler dışında nitelik değişikliğine uğramazlar. Canlı varlıklar ise niteliksel ve niceliksel olarak gerçek değeri açısından sürekli bir değişim sürecindedirler. Ayrıca maddi yapıya sahip diğer duran varlıkların esas olarak ekonomik ömrü sonucunda edinme değerine oranla önemsiz tutarlarla satılabilmesi söz konusu iken bir kısım canlı varlıklar uzun süre yetiştirilmek daha sonra da satılmak üzere elde edilirler ve belirli süre sonunda paraya çevrilirler.

Canlı varlıklarda biyolojik dönüşüm neticesinde miktar bakımından meydana gelen değişiklikler farklı şekilde izlenebilir (Gabriel ve Stefea, 2013). Demirkol (2008)'de, değer değişiklikleri Diğer Faaliyetlerden Olağan Gelir Ve Karlar/Diğer Faaliyetlerden Olağan Gider Ve Zararlar hesap grubunda izlenebileceği belirtilmekte ve 649 Diğer Faaliyetlerden Olağan Gelir Ve Karlar Hesabı'nın altında açılacak "Canlı Varlık Değer Artışları Hesabı"nda, değer azalışlarının ise "659 Diğer Faaliyetlerden Olağan Gider Ve Zararlar Hesabı"nın altında açılacak "Canlı Varlık Değer Azalışları Hesabı"nda, gösterilebileceğini vurgulanmaktadır.

Standart da, canlı varlıkların gerçeğe uygun değerinin güvenilir bir biçimde ölçülebileceği varsayılır. Ancak, bu varsayım yalnızca piyasa fiyatı veya değeri bulunmayan ve gerçeğe uygun değere ilişkin alternatif tahminlerin güvenilir olmayacağını açık olarak anlaşıldığı canlı varlıkların ilk muhasebeleştirilmesi esnasında yok edilebilir. Canlı varlıklarını daha önce gerçeğe uygun değerden satış maliyetlerinin düşülmesi suretiyle ölçmüş bir işletme, söz konusu varlıkları elden çıkarana kadar gerçeğe uygun değerlerinden satış maliyetlerinin düşülmesi suretiyle ölçmeye devam eder (TMS 41, m. 31).

Standartta göre işletmenin, gerçeğe uygun değerinin güvenilir bir biçimde belirlenemediği durumlarda canlı varlıkların, dönem sonundaki maliyetinden birikmiş amortisman ve birikmiş değer düşüklüğü karşılıklarının düşülmesi esasına göre ölçülmesinde canlı varlıklara ilişkin aşağıdaki açıklamaları yapması gerekir (TMS 41, m. 54). Buna göre bir tarım işletmesi sahip olduğu canlı varlıkları TMS 41 kapsamında dönem sonunda en az iki farklı şekilde kayıt altına alabilir. Örnekte verilen meyve ağaçlarının dönem sonu piyasa değerinin 150.000 TL olduğu varsayılarak aşağıda yer alan kayıtlar meslek mensuplarınca yapılabilir.

1. Varsayım (UFRS)

..././...	B	A
210 Meyve Ağaçları	20.000	
605 Canlı Varlıklar Değerleme Farkları		20.000
...no'lu sertifikalı meyve fidanı alımı		

2. Varsayım (VUK)

..././...	B	A
255 Demirbaşlar Hesabı	20.000	
649 Diğer Olağa Gelir ve Karlar		20.000
...no'lu sertifikalı meyve fidanı alımı		

Her iki kaydında vergi öncesi kara ve dönem karına etkisi aynı olacaktır. Ancak 605 numaralı hesap 60 satışlar grubu içerisinde yer almaktadır. Oysaki işletmenin cari faaliyet döneminde meyve ağaçları ile ilgili olarak gerçekleştirdiği fiili bir satış söz konusu değildir. Dolayısıyla 1. Varsayımı uygulayan bir işletmede satış tutarları olduğundan yüksek görülecektir ve 3. Tarafların ve potansiyel yatırımcıların yapacağı rasyo analizlerini ve finansal analizleri etkileyecektir. 2. Varsayımın uygulanması durumunda ise vergisel etki de herhangi bir değişim yaşanmaz iken firmanın demirbaşlarında bir artış söz konusu olacaktır. Enflasyon muhasebesinin uygulanmadığı dikkate alınırsa firma sanki duran varlık yatırımı yapmış gibi görünmektedir ki, gerçekte böyle bir hareket söz konusu değildir. Görüleceği üzere her iki kaydın meydana getireceği bir takım olumsuzluklar mevcuttur. Ayrıca firmaların faaliyet ve denetim raporlarında standardizasyonun eksikliği de hissedilecektir. Bu durum uygulamacıların, paydaşların ve muhasebe meslek mensuplarının çalışmalarında da bir takım farklılıkları ortaya koyabilir. Bu durumun muhasebe meslek mensuplarının görüş perspektifi ile değerlendirilebilmesi için 3. Bölümde bir anket uygulaması yapılarak durumun analizi gerçekleştirilmiştir.

3. Araştırmanın Örnekleme ve Veri Analizi

3.1 Örneklemin Yapısı

Araştırmada ön görülen amaç ve hedeflerin test edilebilmesi için uygulamalı bir yöntem olan anket yöntemi tercih edilmiştir. Bu amaçla araştırmanın ana kütlesi olarak muhasebe meslek mensupları seçilmiştir. Türkiye’de 2015 yılı itibarı ile 93.000’in üzerinde SM ve SMMM ile 4500’ün üzerinde YMM görev yapmaktadır

(<http://www.turmob.org.tr/TurmobWeb/Istatistikler.aspx> , erişim tarihi: 06/04/2015). Dolayısıyla 100.000'e yakın meslek profesyoneli sistemde yer almaktadır. İstanbul 36.000'in üzerinde SM ve SMMM ile 2000'in üzerinde YMM meslek mensubuna ev sahipliği yaparak anakütle içerisinde önemli bir paya sahiptir. Bu nedenle örneklem olarak İstanbul'da görev yapan meslek mensupları belirlenmiştir. Konunun özüne uygun olarak hazırlanan anket formu (ek 1) 900 meslek mensubuna e-posta ve yüzyüze görüşme yoluyla ulaştırılmıştır. Dağıtımı gerçekleştirilen anket formlarının 88 tanesi araştırmanın veri analiz kısmında kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formlarının geri dönüş oranı %9,7 (88/900)'dir. Dağıtımı yapılan formların 780 tanesi cevaplanmamış veya çok az yanıtlanmıştır. 32 tanesi ise eksik veri veya yanlış cevaplandırıldığı için değerlendirme dışı tutulmuştur. Çalışmanın uygulama aşamasında yer alan örnekleme dair veriler Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo. 1 Örneklemin Özellikleri

Özellikler	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Aralık
Yaş (Yıl)	34,1	3,1	22-47
Kıdem Süresi (Yıl)	7.3	1,3	4-26
Gelir	2340TL	120TL	1300-23000
Cinsiyet:			
Kadın	24		
Erkek	64		
Eğitim:			
Ön Lisans-Lisans	61		
Yüksek Lisans-Doktora	27		
Pozisyon:			
SM/SMMM	71		
YMM	17		

Ankete iştirak edenlerin önemli bir kısmını SM/SMMM'ler oluşturmaktadır. Katılımcıların büyük bir bölümü erkeklerden oluşurken, lisans daha çok öne çıkan eğitim durumu olarak görülmektedir.

3.2 Verilerin Analizi ve Bulgular

Bilimsel analizlere hazır hale gelen, 88 meslek mensubunun yanıtlarını yansıtan anket formları ham veriler şeklinde SPSS© programına aktarılmıştır. Bu amaçla oluşturulan veri tabanında bir veri matrisi oluşturulmuş ve vektörler matris üzerinde tanımlanmıştır. Teste katılan her bireye ait yanıtlar, ayrı ayrı satırlar halinde veri vektörü olarak, değerlendirilmiştir. Anketin yer alan verilerin SPSS© programına kayıt

edilmesinden sonra ham veriler üzerinden analizlere başlanmıştır. Bu amaçla öncelikle, verilerin normal dağılıma uyup uymadıkları kontrol edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda verilerin normal dağılıma uydukları görülmüştür. İkinci aşamada ise uç değerlerin veri matrisinden elemine edilmesi yapılmıştır. Üçüncü aşamada, literatürde yer alan örneklerden de esinlenilerek ANOVA yapılmıştır. Gruplar arası merkezi eğilim ölçüleri açısından anlamlı bir ayrışmanın analizinde veri türüne göre Kruskal Wallis, hotelling t testi, Ki-Kare, ANOVA, MANOVA, ANCOVA yöntemleri kullanılmaktadır. Araştırmada yer alan nominal değişkenler çoğunluklar 2 veya daha fazla kategoriye sahip olduğundan ANOVA yapılarak gruplar arası ayrışmanın anlamlılığı test edilmiştir. Tablo 2’te canlı varlıklara ilişkin muhasebe kayıtlarından 1.’sine dönük olarak elde edilen bulgular görülmektedir.

Tablo. 2 Satın Alınan Canlı Varlığın Kayıt Edilmesine Muhasebe Kaydının ANOVA Analizi

			<i>F</i>	<i>p</i>
Meslek Ünvanı	SMMM-SM	YMM		
	ortalamalar			
1.Varsayım (UFRS)	2,14	2,67	7,542	0,041
2.Varsayım (UFRS)	2,25	3,14	5,748	0,038
3.Varsayım (VUK)	3,16	3,06	11,001	0,125
Cinsiyet	Kadın	Erkek		
1.Varsayım (UFRS)	2,22	2,17	1,425	0,223
2.Varsayım (UFRS)	2,29	2,34	4,024	0,339
3.Varsayım (VUK)	3,17	3,18	0,952	0,453
Eğitim Durumu	Ön Lisans- Lisans	Yüksek Lisans- Doktora		
1.Varsayım (UFRS)	2,11	2,44	10,861	0,033
2.Varsayım (UFRS)	2,16	2,32	8,880	0,056
3.Varsayım (VUK)	2,94	3,15	12,824	0,019

Varyans analizinin sonucunda bir yargıya ulaşmak için *F* ve *p* değerleri dikkate alınır. Analiz sonucunda ulaşılan *F* değeri tablo değeri ile karşılaştırılır. *F* değeri tablo değerinden büyük ise gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunur, değilse gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya çıkar. Ancak her analiz için *F* değeri tablosuna bakmak pratik fayda üretmekten uzaktır. Bu nedenle *p* değerine bakılarak yargıya varılabilir. Analiz sonucunda elde edilen *p* değeri, referans değer olan

0,05'ten küçük ise gruplar arası anlamlı bir farkın varlığı teyit edilir. Tam tersi bakış açısı ile elde edilen p değeri referans değerden (0,05) büyük ise bu durumda gruplar arası anlamlı bir ayrışmanın bulunmadığı bulgusu elde edilir. Bu açıklamalara göre, ANOVA neticesinde muhasebe meslek mensuplarının taşıdıkları mesleki unvanlarına göre muhasebe kayıtlarında kullanılacak olan hesaplara dair tercihlerinde UFRS yönünden anlamlı bir fark çıktığı görülmektedir. Vergi Usul Kanunu açısından da ise anlamlı bir farklılık yoktur. Dolayısıyla meslek mensuplarının hangi unvanla görev yaptıkları, kullanılacak kayıtlara ilişkin görüşünü etkilemektedir. Meslek mensuplarının kayıtlarda kullanılacak hesaplara ilişkin tercihlerinde cinsiyetin anlamlı bir farklılık ortaya çıkarmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bilgi seviyesinin cinsiyet ile direkt bir ilgisi ortaya konmamaktadır. Eğitim tercihi ile kullanılacak hesaplar arası bağlantı incelendiğinde ise yüksek lisans-doktora düzeyindeki meslek mensupları ile ön lisans-lisans düzeyindeki meslek mensuplarının kullanılacak olan hesaplara ilişkin tercihlerinde anlamlı bir farklılık gözlenmektedir. Eğitim düzeyi daha sofistike hesapların tercih edilmesine etki eden bir değişken olarak belirlenmiştir. Canlı duran varlıkların satın alınmasına dair ANOVA analizden sonra, Amortisman ayırma işlemlerinde kullanılacak olan hesaplara ilişkin meslek mensuplarının tercihlerindeki farklılaşmanın belirlenmesine geçilmiştir. Amortisman ayırmada kullanılacak muhasebe hesaplarına ilişkin ANOVA analizi Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo. 3 Canlı Varlığın Amortisman Kayıtlarına İlişkin ANOVA Analizi

			<i>F</i>	<i>p</i>
Meslek Ünvanı	SMMM-SM	YMM		
	ortalamalar			
1.Varsayım (UFRS)	2,68	3,35	14,601	0,023
2.Varsayım (VUK)	3,74	3,84	3,312	0,074
Cinsiyet	Kadın	Erkek		
1.Varsayım (UFRS)	2,84	2,56	7,009	0,049
2.Varsayım (VUK)	3,91	3,47	8,683	0,042
Eğitim Durumu	Ön Lisans- Lisans	Yüksek Lisans- Doktora		
1.Varsayım (UFRS)	2,42	3,19	11,517	0,030
2.Varsayım (VUK)	3,54	3,62	2,225	0,534

Tablo 3'ten de görüleceği üzere amortismana ilişkin muhasebe kayıtlarında kullanılacak hesaplara ilişkin olarak mesleki unvan ile tercihler arasında önemli ortalama farkları

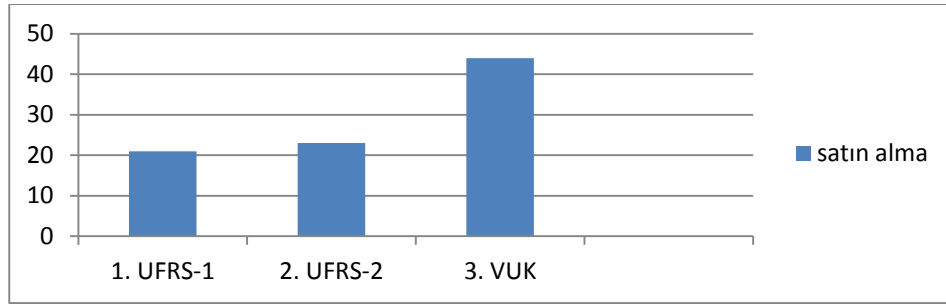
görülmektedir. Dolayısıyla YMM'lerin UFRS kayıtlarındaki tercih ortalaması SM ve SMMM'lere ait ortalamaların üzerinde bir anlamlılığa sahiptir ($p=0,023$). Ancak buna karşın VUK kayıtlarında anlamlı bir ortalama farkı gözlenmemiştir ($p=0,074$). Bu durum UFRS kayıtlarını tercih etmede bilgi birikiminin ve mesleki tecrübenin önemli bir faktör olduğunu kanıtlamaktadır. Cinsiyet değişkenine ait ortalamalar farkına bakıldığında ise UFRS'ye ait tercih ortalamasının anlamlı bir biçimde farklılaştığını söyleyebiliriz. Kadınlara ait ortalama değerleri ile erkeklere ait ortalama değerleri arasında makul düzeyde bir değişim görülmektedir. Eğitim değişkeninde de benzer ortalama farklarının varlığı tespit edilmiştir. Buna göre eğitim düzeyi arttıkça UFRS tercih etme miktarı da önemli düzeyde artış göstermektedir. Canlı duran varlığın değerlendirilmesinde kullanılacak muhasebe kaydına ilişkin olarak meslek mensuplarının vermiş olduğu cevaplara dair ANOVA verileri Tablo 4'te bulunmaktadır.

Tablo 4. Canlı Varlığın Değerleme Kayıtlarına İlişkin ANOVA Analizi

			<i>F</i>	<i>p</i>
Meslek Ünvanı	SMMM-SM	YMM		
	ortalamalar			
1.Varsayım (UFRS)	2,12	2,29	5,863	0,048
2.Varsayım (VUK)	2,97	2,94	1,021	0,086
Cinsiyet	Kadın	Erkek		
1.Varsayım (UFRS)	2,10	2,18	2,108	0,095
2.Varsayım (VUK)	2,88	2,87	0,669	0,099
Eğitim Durumu	Ön Lisans- Lisans	Yüksek Lisans- Doktora		
1.Varsayım (UFRS)	2,16	2,20	1,517	0,102
2.Varsayım (VUK)	2,94	2,98	1,601	0,098

Değerlemede kullanılacak hesap tercihlerine ilişkin olarak meslek mensuplarının unvanları ile UFRS veya VUK tercihleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Zıt şekilde cinsiyet değişkeni açısından da kullanılacak hesaplarda bir farklılık yoktur. Hesapların tercihlerinde eğitimin rolünü incelediğimizde ise değerlendirme aşamasında bariz bir ortalama farkına ulaşılmamıştır ($p=0,102$ ve $p=0,98$). Dolayısıyla ilk iki kısımda görülen anlamlı farklılıklar değerlendirme aşamasında çok fazla hissedilmemiştir.

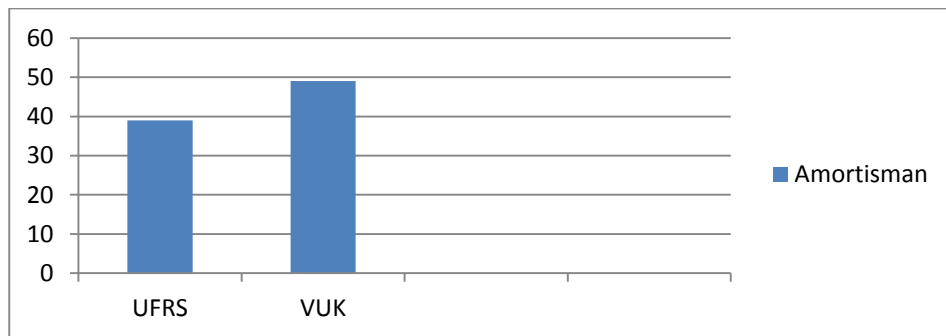
Diğer yandan meslek mensuplarının, canlı varlıklara ilişkin kullanılacak hesaplara dönük olarak hangi aşamada hangi hesabı çoğunlukta tercih ettiklerinin de özellikle düzenleyiciler açısından büyük bir önemi vardır. Kullanıcıların satın alma, amortisman ve değerlendirme aşamaları için en çok hangi muhasebe kaydını (hesap bazında) tercih ettikleri Şekil 1’de yer almaktadır

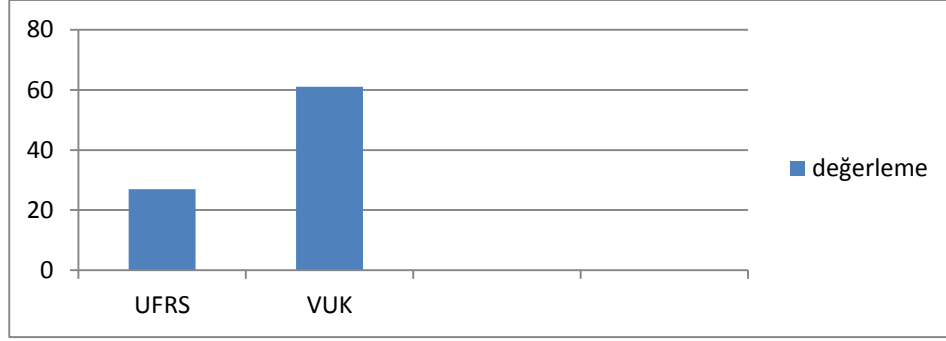
Şekil 1. Canlı Varlıkların Satın Alınmasında Kullanılacak Hesap Tercih

Şekil 1’e göre kullanıcıların büyük bir bölümü %50’si muhasebe kayıtlarında vergi usul kanununda öngörüldüğü üzere 3. Varsayımı içeren bir kayıt biçimini tercih ederken, UFRS kapsamında yapılabilecek 1. ve 2. Varsayımları daha az tercih etmişlerdir. Bu bulgudan hareketle TMS kapsamında yapılacak işlemlerde VUK’da öngörülen kayıtların da kullanabileceği ifade edilebilir. Kullanıcıların amortisman kayıtlarında kullanmak istedikleri hesaba ilişkin tercih oranı ise Şekil 2’de ifade olunmuştur. Buna göre kullanıcıların büyük bir oranda hangi kaydı tercih ettikleri net biçimde görülmektedir. 49 kullanıcı VUK’a göre daha rahat yapılabilecek kaydı tercih ederken 39 kullanıcı UFRS felsefesine uygun yapılacak muhasebe kaydını da uygulayabileceğini işaret etmiştir.

Kullanıcıların canlı duran varlıkların değerlendirme aşamasında yapacakları muhasebe kayıtları için kullanmayı istedikleri hesaplara ilişkin görünüm Şekil 3’teki gibidir.

Şekil 2. Canlı Varlıkların Amortismanında Kullanılacak Hesap Tercih

Şekil 3. Canlı Varlıkların Değerlemede Kullanılacak Hesap Tercihini

Kullanıcıların büyük bir bölümü canlı duran varlığın değerlemede VUK yapısına uygun olan bir muhasebe kaydının dolayısıyla hesabın kullanımını uygun görmüşlerdir. Kullanıcıların %69'u VUK'a uygun hesaplar kullanımını tercih ederken, %31'i UFRS için yeni hesap açılmasını uygun görmüştür.

4. Tartışma ve Sonuç

Tarım işletmelerinde yer alan canlı duran varlıkların muhasebesinde kullanılacak hesapların belirlenmesine yönelik olarak gerçekleştirilen bu çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının görüşleri ve düşünceleri tespit edilmiştir. Kullanılan anket formundan görüleceği üzere muhasebe kayıtlarında mevcut hesap kodları ile birlikte yeni hesap kodlarına da yer verilebilir. Her ne kadar yılların alışkanlığı ve bilgisi ile Tek düzen hesap planında yer alan hesapların kullanımı bir tarım işletmesinin duran varlık kesimi için yeterli olsa bile, faaliyetlerini çeşitlendirmiş ve geniş bir coğrafik alana yayılmış işletmeler için yeni hesap kodlarının kullanımı gereklilik göstermektedir. İhtiyaç duyulan kodların hangileri olduğu veya kullanımda zorluk yaşanmayacak muhasebe kayıtlarının hangileri olduğu çalışmadan elde edilen bulgularda görülmektedir. Bununla birlikte mevcut hesap kodlarının kullanım isteğinin yüksek çıkmasında, UFRS ve özellikle UMS 41 kapsamındaki bilgi düzeyinin yetersiz olması da bir bağımsız etkidir. Mesleki unvan düzeyinde artış görüldükçe yeni hesaplara veya muhasebe kayıtlarına olan tolerans miktarı yapılan ANOVA analizlerinde ve elde edilen grafiklerde açıkça görülmektedir. Bununla birlikte eğitim düzeyinin yüksekliği de UFRS kapsamında yeni hesapların kullanılması isteğini veya imkanını artırmaktadır. Cinsiyet yönünden ise hesap kodlarının kullanımına dair çok anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

UFRS'nin temel felsefesini oluşturan şeffaflık, hesap verebilirlik gibi kavramların hesap planlarında yeterince hissedilebilmesi için tarım işletmelerinde canlı duran varlıklar için yeni hesap kodları üretilebilir. Ancak üretilen yeni kodların işletmeden işletmeye farklılık

göstermesi bir takım olumsuzlukların doğmasına yol açabilir. Bu durumda olumsuzluk miktarını aşağıya düşürmek, uygulamada birliği sağlamak için gerek ulusal uygulamalar gerekse uluslararası uygulamalar dikkate alınarak, tıpkı banka veya sigorta şirketlerinde olduğu üzere tarım işletmeleri içinde bir hesap planı hazırlanabilir. Ancak anketten elde edilen verilerde açıkça görüleceği üzere mevcut hesap planında yer alan hesapların doğru alt hesaplar ile kullanımı halinde de benzer etkiler yakalanabilir. Bu durumda isteğe bağlı olarak tarım işletmelerinde yeni bir hesap planı kullanılabilir. Önemli olan yeni hesap kodlarının bütün üyeler ve işletmeler için ortak isim ve kodlar taşımasıdır. Bunun yanı sıra meslek mensuplarının UFRS kapsamında daha fazla bir eğitim programında yer almaları veya hizmet için çalışmalar iştirakleri de yapılacak güncellemelerin başarı oranı artıracaktır. Bu çalışmada daha meslek mensuplarının bireysel mesleki özellikleri ile hesap kodları arasındaki bağıntıyı kategorik olarak irdelemiştir. Gelecek çalışmalarda veya araştırmalarda duran kalemlerinin yanı sıra dönen varlık kalemlerinin muhasebeleştirme sürecine de odaklanılabilir. Meslek mensuplarının UFRS kapsamında yeni kodlarla yapılacak kayıtlara çekingen yaklaştıkları istatistiki parametrelerde görülmektedir. Bunun aşılabilmesi için eğitim modellerinin ve modüllerinin de daha kolay ulaşılabilir olmasının yolu açılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akdoğan, N. & Sevilengül, O. (2007), Türkiye Muhasebe Standartlarına Uyum İçin Tekdüzen Hesap Planında Yapılması Gereken Değişiklikler, *Mali Çözüm Dergisi*, 84, 29-70.
- Argilés, J., Garcia-Blandón, J., Monllau, T. (2011), Fair value versus historical cost-based valuation for biological assets: predictability of financial information. *Revista de Contabilidad*, 14(2), 87-113.
- Arzova, B. & Poroy, A.A. (2006), Türkiye Muhasebe Standartlarında Gerçeğe Uygun Değer Yaklaşımı ve TMS 41 Çerçevesinde Canlı Varlıkların Gerçeğe Uygun Değerlerinin Belirlenmesi”, *Vergi Sorunları Dergisi*, 26 (216), 138-149.
- Demirkol, F. Ö. (2008), Canlı Varlıkların Gerçeğe Uygun Değerini Belirleme Hiyerarşisi, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 1(2), 113-124).
- Gabriel, N., & Stefea, P. (2013), International Accounting Standard 41 (IAS 41) – implication for reporting crop assets, *Lucrări Ştiinţifice Management Agricol*. 15,100-105.
- Hamberg, M., & Beisland, L. (2014), Changes in the value relevance of goodwill accounting following the adoption of IFRS 3. *Journal of Accounting, Auditing and Taxation*, 23 (2), 59-73.
- Küçük, S. (2009), *Değerleme ve Dönem Sonu İşlemleri*, Yaklaşım Yayınları, Ankara.

Lefter, V., & Roman, A. (2007). IAS 41: fair value accounting, *Theoretical and Applied Economics*, 5 (510), 15-22.

Özulucan, A. & Deran, A. (2008), 41 No'lu Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 41), Vergi Usul Kanunu ve Tek Düzen Hesap Planı Açısından Küçük ve Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilmesi ve Değerleme İşleminde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri", *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 25, 1-22.

Silva Filho, A., Martins, V., & Machado, M. (2013). Adoption of fair value for biological assets: analysis of its relevance in brazilian companies. *Revista Universo Contábil*, 9(4)110-127.

Taştan, H. (2013), Ceviz Bahçelerinde Türkiye Muhasebe Standartları -41 ve Vergi Usul Kanunu Uyarınca Amortisman Ayrılması ve Değerlemesinin Karşılaştırmalı İncelenmesi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim, 25-37.

TMS 41-Tarımsal Faaliyetler Standardı

Tokay, H.S. & Deran, A. (2008), Türkiye Muhasebe Ve Finansal Raporlama Standartları'nda Değerleme Ölçüleri, *Mali Çözüm*, 90, 15-47.

Tokay, H.S & Deran, A. (2006), Tarımsal Faaliyetlerin Muhasebeleştirilmesinde Türk Vergi Mevzuatı İle Sermaye Piyasası Kurulu Tarafından Getirilen Düzenlemelerin Karşılaştırılması-I, *Yaklaşım Dergisi*, 157, 16-19.

Usul,H.& Top, T. (2010), TMS 41'e Göre Büyükbaş Hayvancılık Faaliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Değerlendirilmesi, *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, 31, 65-76.

26090 Sayı ve 24/12/2006 Tarihli Resmi Gazete

<http://www.turmob.org.tr> Erişim tarihi:06/04/2015

MEVLÂNÂ'DA KÖTÜLÜK PROBLEMİ VE İLÂHÎ ADALET SAVUNUSU*

Tuna TUNAGÖZ**

Özet

Kötülük problemi, yeryüzündeki acı ve ıstırap olgusu üzerinden Tanrı'nın varlığı veya sıfatlarına yönelik sorgulamaları ifade eder. Kökeni antik çağlara kadar uzanan problem, günümüzde ateizmin en önemli dayanakları arasında yer almaktadır. Teist düşünürlerin kötülüğün Tanrısal gerekçelerine yönelik yazılarına ise teodise denmektedir. Bu çalışmada, Türk-İslâm kültüründe önemli bir konuma sahip olan sûfî şair ve düşünür Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî'nin (ö. 672/1273) kötülük problemi çerçevesindeki görüşleri incelenmiştir. Mevlânâ'nın hem nazım hem de nesir eserlerinde konuya yer verdiği görülmektedir. Onun görüşleri tasavvufî, felsefî ve kelâmî pek çok unsur taşımakta ve Tanrı aleyhine davada, Tanrı'yı savunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Tanrı, Kötülük Problemi, İlâhî Adalet, Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî

THE PROBLEM OF EVIL AND THEODICY IN MAWLÂNÂ JALÂL AL-DÛN AL-RÛMÎ**Summary**

The problem of evil means the questionings about God's existence or attributes on the basis of pain and suffering phenomenon in the Earth. The problem whose origins reach to ancient times, today is one of the most important arguments for atheism. The writings of theist thinkers on divine justifications for evil are called theodicy. In this study, we examine the opinions of the mystic poet and thinker Mawlânâ Jalâl al-Dîn al-Rûmî (d. 672/1273) in the frame of the problem of evil, who has an important status in the Turkish-Islamic culture. Rûmî has been dealt with the issue in his poetry and his prose. His opinions contain a great deal of mystical, philosophical and theological elements and defend God against the case opposed to God.

Keywords: God, The Problem of Evil, Theodicy, Mawlânâ Jalâl al-Dîn al-Rûmî

*Bu çalışma, 13-14 Ekim 2014 tarihleri arasında düzenlenen "I. Uluslararası Türk Kültürü: Türk Tasavvuf Kültürü ve Gelenekleri" adlı uluslararası kongrede sunulan bildiri metninin gözden geçirilmiş halidir ve Çukurova Üniversitesi İF2013BAP5 nolu Bireysel Araştırma Projesi kapsamında hazırlanmıştır.

**Yrd.Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi, ttunagoz@cu.edu.tr

Giriş

Haçlı Seferleri üzerine kıymetli bir çalışma yapan Steven Runciman, Kudüs'ün Haçlı ordusu tarafından alınmasının (23 Şaban 492/15 Temmuz 1099) ardından yaşananları şöyle kaleme aktarır:

“(...) Bu kadar ıstırapın ardından, böylesine büyük bir zafer kazanmış olmakla deliye dönen Haçlılar, yollarda koşuşturup evlere, camilere saldırdılar ve önlerine çıkan herkesi; erkek, kadın veya çocuk, fark gözetmeksizin öldürdüler. Katliam bütün öğleden sonra ve gece boyunca devam etti. [Haçlıların komutanı] Tancred'in sancağı, Mescid-i Aksa'ya sığınmış olanlara hiçbir koruma sağlamadı. Ertesi sabah erkenden Mescid'e zorla giren bir Haçlı güruhu içerideki herkesi vahşice öldürdü. [Haçlı Tarihçisi] Aguilersli Raimundus, aynı sabahın ilerleyen saatlerinde Mabed'e doğru giderken cesetler ve dizlerine kadar ulaşan kanların arasından geçmek zorunda kalmıştı. Kudüs Yahudileri, topluca en büyük sinagoglarına kaçtılar. Fakat onlar, Müslümanlara yardım etmekle suçlandılar. Onlara merhamet edilmedi, bina ateşe verildi ve hepsi binanın içinde yanarak can verdiler.”¹

İnsanlık tarihinin en acı manzaralarından birisi olan bu sahne, ne yazık ki münferit bir trajedi olarak kalmamıştır. Savaşlar, soykırım, kölelik; deprem, sel, volkanik patlamalar; kıtlık, açlık gibi sorunlar insanoğlunun yaşam çevresinde karşısına çıkan olgular olarak zuhur etmiştir ve etmektedir.

Kötülük, felsefî bağlamda, metafiziksel, tabii ve ahlâki olmak üzere üç grupta ele alınır. Modern dönemde terk edilmiş bir kavram olan metafizik kötülük, yetkinlikten yoksun varlıklardan oluşan dünyanın zorunlu olarak kusurlu oluşunu ifade eder. Tabii kötülük sel, yangın, deprem gibi doğal felaketleri; ahlâki kötülük ise yalancılık, hırsızlık, dolandırıcılık gibi olumsuz davranışları niteler.²

Kötülük problemine gelince, bu kavram, *Her Şeye Gücü Yeten* ve *Mutlak İyi* Tanrı anlayışıyla, yeryüzündeki kötülük olgusu arasında tutarsızlık/çelişki olduğu şeklindeki felsefî tartışmaları ifade etmektedir. Tartışmalar, özellikle günümüzde, iki çıkarımı ihdas etmiştir: Yaşam çevremizde ahlâki ve fiziki kötülükler var olduğuna ve bu durum inkâr edilemez bir gerçek olduğuna göre; ya Tanrı bahsedilen teistik sıfatlara sahip değildir ya da Tanrı yoktur.

Düşünce tarihi açısından söz konusu problemi ilk kez formüle eden, görünüşe göre, Helenistik dönem filozofu Epikür'dür (ö. m.ö. 270). Filozofun sözleri, tanrıların varlığını değil; insan ve evren üzerindeki etkinliğini inkâr etmek; bir başka deyişle, kendi

¹ Runciman, *A History of Crusades*, c. 1, s. 286-287.

² Yaran, *Kötülük ve Teodise*, s. 26-30.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 233-246

“polideist” tasavvurunu desteklemek bağlamındadır. Bir kilise babası olan Lactantius’un (ö. yk. 330) aracılığıyla, Epikür şöyle demektedir:

“Tanrı, der [Epikür], ya kötülükleri ortadan kaldırmak ister, fakat başaramaz; ya başarabilir, fakat istemez; ya ne ister ne de başarabilir, ya da hem ister hem de başarabilir. Eğer istiyor da başaramıyorsa O güçsüzdür; ki bu durum Tanrı’nın şanına aykırıdır. Eğer başarabiliyor fakat istemiyorsa O kiskançtır; ki bu da aynı

şekilde Tanrı ile bağdaşabilir değildir. Eğer O ne istiyor ne de başarabiliyorsa hem kiskanç hem güçsüzdür; ki böyleyse Tanrı değildir. Eğer hem istiyor hem de başarabiliyorsa -ki Tanrı’ya yaraşır olan sadece budur, o zaman kötülüklerin kaynağı nedir? Veya Tanrı kötülükleri niçin ortadan kaldırmamaktadır?”³

Yukarıdaki görüşler, tarih içerisinde, pek çok düşünürün ilgisini çekmiş ve lehte-aleyhte pek çok görüşün serdedilmesine neden olmuştur. Hatta deist filozof David Hume (ö. 1776), Epikür’den yaklaşık iki bin yıl sonra *Doğal Din Üzerine Söyleşiler* isimli eserinde, Epikür’ün yukarıdaki alıntısını daha öz bir forma büründürerek tekrar gündeme taşımıştır: “Epikür’ün eski soruları hâlâ cevaplanmamıştır: O [Tanrı], kötülüğü önlemek istiyor da, bunu başaramıyor mu? Öyleyse o güçsüzdür. Başarabiliyor da, istemiyor mu? Öyleyse o kötü niyetlidir. Hem başarabiliyor hem de istiyorsa kötülüğün kaynağı nedir?”⁴

Elbette, teist düşünürler kötülük problemi çerçevesindeki tartışmalara kayıtsız kalmış değillerdir. Onların karşıt tezleri, Yunanca *Theos* (Tanrı) ve *dikê* (adalet) kelimelerinden ilk kez Leibniz (ö. 1716) tarafından türetilen *théodicée* (teodise/ilâhî adalet) kavramıyla anılmaktadır.⁵

Epikür’ün ardından, teodise sürecini başlatan, felsefe ile dini uzlaştırmasıyla bilinen Helenistik dönemin felsefî okullarından Stoa’dır. Okul mensupları, iyimser felsefelerine paralel biçimde, Tanrı’dan asla kötü bir şey sadır olamayacağı fikrindedirler.⁶ Yeni Eflatuncuların temel tezi, evrendeki kötülüklerin temelinde maddenin yer aldığıdır.⁷ Dindar düşünürlerin fikirlerinin temelinde de bu iki okulun çizdiği çerçeve yer almaktadır.

Hristiyanlığın önderlerinden Ireneaus (ö. yk. 202), mevcut kötülükleri insanın manen olgunlaşmasının ve yetkinleşmesinin bir gereği olarak görmüştür.⁸ Hristiyan felsefesinin simge isimlerinden Augustinus (ö. 430), kötülüğün gerçekliğini inkâr ederek, onu arizî olarak yorumlamış ve aslî suç ile maddeye irca etmiştir.⁹

³ Lactantius, “A Treatise on the Anger of God”, s. 271; Hick, *Evil and the God of Love*, s. 5.

⁴ Hume, *Dialogues Concerning Natural Religion*, s. 186.

⁵ Leibniz (1710), *Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l’homme et l’origine du mal* (Tanrı’nın İyiliği Üzerine İlahî Adalet Yazıları: İnsan Özgürlüğü ve Kötülüğün Kökeni).

⁶ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, c. 4, s. 362-363.

⁷ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, c. 5, s. 218-224.

⁸ Manafov, *John Hick’in Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise*, s. 49-51.

⁹ Peterson vd., *Din Felsefesi: Seçme Metinler*, s. 368-372.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 233-246

İslam düşüncesinde, Fârâbî (ö. 339/950), İhvân-ı Safâ (4./10. yüzyıl) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) kötülükü arızî olarak değerlendirip esasen madde ile ilişkilendirmişlerdir. Sudûr nazariyesi üzerine inşa edilen anlayış, kötülükü hakiki addetmemiştir.¹⁰ Sonrasında, İbn Sînâ'nın etkisiyle Gazzâlî (ö. 505/1111), mevcuttan daha iyi bir evrenin olamayacağı tezini ileri sürmüştür.¹¹ Bu görüş, öncelikle İslam dünyasında büyük tartışmaların doğmasına neden olmuş¹² ve Leibniz'in görüşlerinin çerçevesini oluşturmuştur.

Kötülük problemi ile ilgili olarak fikir beyan etmiş düşünürlerden birisi de Türk-İslam düşüncesinde ve Anadolu kültüründe önemli bir yeri olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir (ö. 672/1273). Makalemizin konusunu da Mevlânâ'nın ilâhî adalet savunusu oluşturmaktadır.

Düşünürün, gerek nazım gerek nesir eserlerinde konuya önemli bir yer verdiği görülmektedir. Mevlânâ, bu felsefî probleme ilişkin görüşlerini felsefî kavramlar ve başlıklarla anlatmamış; ulaştığı sonuçları mantıkî önermeler ve istidlaller biçiminde ifade etmemiştir. Bu durum elbette, onun teorik tartışmaları sevmeyen, kelâm ve felsefeye mesafeli bir sûfi olması ile uyumludur. Dolayısıyla, onun eserlerinde, kötülüğün tanımı, türleri, kötülük probleminin mahiyeti, probleme ilişkin çözüm önerileri, ateist yaklaşımın eleştirisi gibi doğrudan başlıklar ve sunum görmek mümkün değildir. Beyitlerde ve satırlarda, sadece yorum ve hükümlerini dillendirmekte; konu çerçevesindeki dağınık görüşlerini bir araya getirmek ve sistemleştirmek araştırmacıya düşmektedir. Bizim yapmaya çalıştığımız da tam olarak budur:

I. Kötülüğü Nasıl Anlamalıyız?

Mevlânâ'nın kötülük problemine ilişkin ifadelerini incelediğimizde, onun perspektifini belirleyen temel unsurun vahdet-i vücûd anlayışı olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere, vahdet-i vücûd, sadece Allah'ı var kabul eden; onun dışındakileri hayal olarak niteleyen monist bir düşüncedir. Bu anlayışa göre âlem, bâtın olan Allah'tan gelen tecellilerle oluşan bir zuhurdur ve hakikate sahip değildir. İki açıdan gördüğümüz sadece bir hakikat vardır: (a) Varlık, ya müşahede ettiğimiz şeylerin zatıdır ve "Hakk" adıyla anılır; (b) ya da bu zati açığa çıkarıcı eşyadır ve "halk" adıyla anılır.¹³ Aşağıdaki beyitler, Mevlânâ'nın vahdet anlayışını özetleyecek niteliktedir:

¹⁰ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, s. 59; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, c. 3, s. 220, 463; İbn Sînâ, *en-Necât*, s. 554; a.mlf., *eş-Şifâ: el-İlâhiyyât*, s. 306; Taylan, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, s. 97-99, 136-138, 200-206.

¹¹ Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, c. 4, s. 258; a.mlf., *Kitâbü'l-İmlâ' fî İşkâlâtî'l-İhyâ'*, c. 4, s. 3029.

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ormsby, *İslam Düşüncesinde 'İlâhî Adalet' (Teodise) Sorunu*, s. 99-137.

¹³ Afîfî, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, s. 36-37. Ayrıca bkz. Tâhir el-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, c. 1/2, s. 377-379; c. 1/3, s. 877; Gölpinarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, c. 1, s. 192-196.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 233-246

“Biz çenge benzeriz, mızrap vurursun bize. İnlemeyiz biz; inletirsin sen bizi. Biz ney gibiyiz, bizdeki ses senden gelir. Biz dağ gibiyiz, yankımız senden gelir. Ey hoş sıfatlı! Biz satranca benzeriz. Senden gelir hep kazanmamız, kaybetmemiz. Biz kimiz ki? Sen canımızın canısın. Biz varsak ortada, seninle varız. Biz yokuz; bizim varlığımız nedir? Sen fâniyi gösteren mutlak varlıksın. Bizler aslanız ama bayrak aslanı. Rüzgâr ile olur aslanın hamlesi. Onların hamleleri görünür, rüzgârdır

görünmeyen. Hiçbir zaman eksik olmasın o görünmeyen. Bize rüzgârı, varlığı sen verdin. Varlığımızı sen icat ettin. Yok olana varlık lezzetini tattırdın.”¹⁴

“Asıl bakımından benim canımla senin canın birdir. Benimle senin meydana olanımız, benimle senin gizli olanımızdır. Benim, senin demek de hamlık olur ya. Benimle senin aramızdan benlik, senlik kalktı gitti.”¹⁵

Vahdet tasavvurunun uzantısı olarak Mevlânâ, kötülüğü esastan reddetmekte ve Allah’la ilişkilendirmemektedir. Ona göre, eşyada aslolan hayırdır; Mutlak iyi olan Allah’tan kötü bir şeyin sadır olması mümkün değildir.¹⁶ Fakat paradokslar tam da burada başlar. Çünkü düşünür, eserlerinde pek çok yerde, ilerleyen sayfalar görüleceği üzere, bazı kişi ve nesnelere kötü olarak anmakta ve kötülükten bahsetmektedir. İlgili pasajları zahiren anlarsak Mevlânâ’nın kötülüğe gerçeklik verdiğini ve yorumları arasında bir çelişkinin bulunduğunu düşünebiliriz. Fakat bu çok isabetli bir tespit değildir. Ondaki paradoksu, vahdet-i vücûd tasavvuru ile teistik eğilimlerinin, hassasiyetlerinin çatışması olarak yorumlamak mümkündür.

Öncelikle, Mevlânâ, kötülüğü, ay altı âlemde, bir başka deyişle hayal âleminde cari olan asılsız bir algı olarak değerlendirir: *“Sen cihanı yürür gör bir hayâl üzere. Barışları, savaşları dayalı hayâle. Kıvançları, utançları dayalı hayâle.”¹⁷ “Ağaç gibi silkin, kendini kuru yapraktan da art, yaş yapraktan da; iyilik, kötülük rengi kalmadı mı birlik, teklik kalır.”¹⁸ Kötülüğü var zannetmek, suretten öteye geçememenin ürettiği bir*

¹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 1, s. 69, b. 598-606. Farsça metin ve çeviriyi barındıran kullandığımız *Mesnevî* neşrinde beyit numaraları bulunmamaktadır. Atfları daha hassas yapabilmek amacıyla numaralandırma yapılmış ve sayfa numaralarının ardına eklenmiştir. Ayrıca, Mevlânâ’nın şiirlerinden yapılan doğrudan alıntılar, yer tasarrufu için düz yazı biçiminde yazılmıştır.

¹⁵ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 8. Ayrıca bkz. a.mlf., *Mesnevî*, c. 1, s. 37, 64, 74, 106, 139, 142, b. 70-74, 508, 685-690, 1199-1201, 1735-1736, 1786-1787; c. 2, s. 284-285, b. 100-110; c. 3, s. 737-738, b. 3674-3679; a.mlf., *Dîvân-ı Kebîr*, c. 1, s. 68, 355, b. 621-623, 3256-3258; c. 3, s. 143, b. 1241-1246; c. 7, s. 12, b. 160-165.

¹⁶ Dabashi, “Rûmî and the Problems of Theodicy”, s. 119, 127, 130; Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin: Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, s. 176-179.

¹⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 1, s. 37, b. 70-71.

¹⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, c. 1, s. 71, b. 651.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 233-246

sonuçtur. Gerçekte, kötü diye bir şey olamaz. Varlığın birliği hayrı gerektirir; öze ulaşırsa ancak iyilik görülür:

“On mum getirilse bir yere. Her biri farklıdır görünüşte. Ayırt edilmez her birinin ışığı. Çevir sen her birine yüzünü. Yüz elma, yüz armut sayarsan. Yüz kalmaz, bir olur, sıkarsan. Mânâda bölmek, saymak olmaz. Mânâda ayırmak, tek tek saymak olmaz. Yârin yârân ile bir olması hoştur. Mânâya yönel, görünüş serkeştir. Zahmet et, erit serkeş sureti. Gör altındaki define gibi vahdeti.”¹⁹

Kötülüğün hakikatini inkâr eden bu tavır, Mevlânâ açısından meselenin esas, ama ilk boyutudur. Çünkü insanlar, evrenin ve kendilerinin bir varlığa sahip olduğunu ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerinde ortaya çıkan bazı durumların gerçekten kötü olduğunu zannetmektedirler. Bu, bilgi aygıtları sınırlı, hakikatten nasibini pek de alamamış insanların zannı ise de, onlar çoğunluğu teşkil ederler. Fakat Mevlânâ, deyim yerindeyse bir kelâmcı hassasiyetiyle, bu yanlış anlayışın Tanrı aleyhine kullanılmasının önüne geçmek ister. Bu sebeple de kötülükten yer yer gerçekmişçesine bahseder ve vaki ya da muhtemel sorunları çözmeye çalışır. Kısaca, düşünür, kötülük problemi bağlamında, sıradan ya da eğitilmiş insanları hatalı değerlendirmeden uzaklaştırmak ve bu problem üzerinden Tanrı ve iradesi aleyhine hükümler üretilmesini engellemek istemektedir. Bu esnada da –netice itibarıyla ve sistemsiz biçimde– kötülükten, türlerinden ve kötülük probleminin çözümünden bahsetmektedir.

Mevlânâ’ya göre, öncelikle, bir şey hakkında verilecek “kötü” hükmü, mutlak değil, indî ve izâfî bir hükümdür. Bir şeyin kötü olması, iyi olana nispetin sonucudur. İzafilek, Mevlânâ’nın pek çok pasajda üstüne basa basa vurguladığı bir husus olarak göz çarpmaktadır:

“Demek mutlak kötülük (bed-i mutlak) yoktur dünyada. Belle bunu, kötülük görecelidir (be-nisbet) aslında. Zamanede hiçbir zehir veya şeker yok ki, birine ayak iken bir başkasına ayak bağı olmasın. Biri için ayaktır, bir başkası için ayak bağıdır. Biri için zehirdir, bir başkası için şekerdir. Yılan zehri, yılan için hayat demektir. Ama insana göre o zehir ölüm demektir. Suda yaşayanlar için deniz bağı bahçedir. Karada yaşayanlar için dağlanma, ölüm demektir. İş bilir insan! Bunu saymaya devam et. Bu nisbeti birden bin kişiye çıkart.”²⁰

“Şeriatla bağış da ceza da vardır. Şahın başköşesi, atın eşik yeri vardır. Adalet nedir? Bir şeyi kendi yerine koymak. Zulüm nedir? Bir şeyi kendi yeri dışına koymak. Tanrı ne yarattıysa, batıl değildir. Gazap, hilim, nasihat, hile... Bunların hiç biri mutlak hayır (hayr-i mutlak) değil. Bunların hiç biri mutlak şer (şerr-i mutlak) değil. Her biri yeri itibarıyla faydalı veya zararlıdır. İlim bu yüzden gereklidir, faydalıdır. Yoksula verilen nice ceza vardır. Doğrulukta ekmekten,

¹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 1, s. 74, b. 678-683. Ayrıca bkz. Tâhir el-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, c. 1/1, s. 207; c. 1/2, s. 416-417; Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, c. 1, s. 193; c. 6, s. 19.

²⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 4, s. 44-45, b. 66-71.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 233-246

*helvadan iyidir. Zamansız yenilen helva safra yapar. Ona atılan bir tokat onu kötülükten korur. Yoksula vaktinde vur silleyi. O sille boynunun vurulmasından kurtarsın onu. Mânâca kötü huy yüzünden değnek vurulur. Değnek keçeyi değil, tozu döver.*²¹

Kötülük konusundaki yanlış algı, insanoğlunun epistemik sınırlarıyla ilişkilidir. Çünkü insan, Mevlânâ'ya göre, şeyleri, birbirleriyle ilişkisi içerisinde anlamakta ve onlara bu doğrultuda kıymet biçmektedir: *"İyi (nîk) bilmedikçe bilemezsin kötüyü (bed).*

*Zıt, zıttıyla görülebilir ey delikanlı.*²² *"Her şey, zıddıyla ortaya çıkar. O siyah beyaz üstünde rezil olur."*²³ Yani, bir şeye güzel diyebilmemiz için çirkin; uzun diyebilmemiz kısa bir şeyin olması gerekir. Halk âleminin kuralı budur; her şey zıtları vesilesiyle anlaşılmalıdır. Kötü yoksa iyi de yoktur. Ama gerçekte, iyilik ve kötülük birdir, birbirine yardımcıdır, birbirine hizmet eder:

*"Eğer insanda ilim tamamen bulunup, bilgisizlik olmasaydı insan yanar ve kalmazdı. Binaenaleyh varlığın bekası, onunla yani bilgisizlikle mümkün olduğundan, bilgisizlik menduptur. Bilgi de, Tanrı'yı bilmeye vesile olduğu için istenilir. O halde her ikisi de birbirlerinin yardımcısıdır ve bütün zıt olan şeyler de böyledir. Gece, gündüzün zıddı ise de onun yardımcısıdır ve aynı işi görürler; eğer her zaman gece olsaydı hiç bir iş meydana gelmezdi. Her zaman gündüz de olsaydı, baş, göz ve dimağ şaşırır kalır, delirirdi. Böylece hiç bir işe yaramaz hale gelirdi. Bunlar gece dinlenirler, uyurlar ve beyin, düşünce, el ve ayak, işitme görme gibi bütün âletler bir kuvvet kazanırlar ve gündüz kuvvetleri harcarlar. O halde bütün zıt şeyler bize göre zıt görünür. Fakat hâkim olana göre hepsi bir tek iş görür ve birbirine zıt değildir. Göster bakalım dünyada hangi şey kötüdür ki onda iyilik olmasın ve hangi şey de iyidir ki onda kötülük bulunmasın? Meselâ biri bir kimseyi öldürmek istediği zaman, daha başka birtakım kötü işlerle meşgul olursa, dökme istediği kan dökülmez. Bu işler ne kadar kötü iseler de, ölümü önlediği için iyi sayılırlar. Binaenaleyh kötülük ve iyilik bir şeydir, parçalanamaz. Bu yüzden biz Mecusilerle bahse girdik. Onlar: iki Tanrı vardır, biri iyiyi, öbürü kötüyü yaratır diyorlar. Şimdi sen kötülüksüz bir iyilik göster ki biz de kötülüğü, iyiliği yaratan iki Tanrı olduğunu itiraf edelim. Bu imkânsızdır."*²⁴

²¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 6, s. 723-724, b. 2600-2608. Ayrıca bkz. *Mesnevî*, c. 1, s. 49, b. 268-276. Tâhir el-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, c. 1/3, s. 1180-1181; Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, c. 4, s. 21.

²² Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 4, s. 124, b. 1348.

²³ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 2, s. 479, b. 3380. Ayrıca bkz. *Mesnevî*, c. 1, s. 148, 267, b. 1888-1889, 3863-3869; c. 5, s. 323, b. 599.

²⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 324-325. Ayrıca bkz. a.mlf., *Mesnevî*, c. 6, s. 564, b. 53-64.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 233-246

II. Kötülük Türleri

Mevlânâ, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, kötülüğe dair bir sınıflama yapmamaktadır. Fakat biz, onun bu husustaki beyitlerini felsefi edebiyatın yardımıyla bir araya getirirdiğimizde üç tür kötülüğün bahsettiğini müşahede ederiz: Metafizik, doğal ve ahlâkî kötülük:

(1) Metafizik kötülüğün nedeni, dünyanın madde kökenli oluşudur. Başka bir deyişle, metafizik kötülük hakikatin halk cihetini oluşturan maddenin kusurundan kaynaklanmaktadır:

“Öbür dünya kalıcı, mamur dünyadır. Çünkü onun terkibi zıtlardan değildir. Bu yok oluş zıttan gelir. Zıt olmayınca hep kalıcılık olur. Benzersiz Tanrı ‘Cennetin zıttı yok’ dedi. Çünkü ne güneş vardır ne zıttı zemheri. Renksizlik renklerin aslıdır. Barışlar savaşların aslıdır. Bu gam dolu yurdun aslı o dünyadır. Ayrılığın, ayrılık acısının aslı kavuşmaktır. Efendi! Biz neden böyle muhalifiz?”

Birlik ne ile doğuruyor bu sayıları? Çünkü biz fer’iz, dört zıt ise asıldır. Asıl kendi huyunu fer’de göstermiştir. Can cevheri bu fasılların ötesindedir. Onun huyu bu değil, Yüce Tanrı’nın huyudur. Savaşları gör; barışların aslıdır.”²⁵

“Güneş ışığı duvara vurdu. Duvar geçici parlaklık buldu. Akıllım, bir keseğe neden gönül verdin? Aslı ara; o sürekli parlamaktadır.”²⁶

(2) Açlık, kıtlık, deprem, sel gibi doğal kötülükler, insanın imtihan dünyasında olmasından kaynaklanmaktadır. İmtihan, insanların gerçek kalitesini ortaya çıkaracaktır:

“Bu riyazet, bu ceza şunun için: Potada gümüşü cüruftan ayırmak için. İyi ile kötünün sınanması şunun için: Kaynayıp da altının cüruftan ayrılması için.”²⁷

“Kadın dedi: Acı emir olmasaydı; Güzel, çirkin, taş, inci olmasaydı; Nefis, şeytan, heva, heves olmasaydı; Yaralama, çatışma, savaş olmasaydı; Melik hangi adla lakapla seslenirdi kendi kullarına hey yırtık herif! Nasıl ‘Ey sabırlı, ey hilim sahibi’ derdi? Nasıl ‘Ey yiğit! Ey bilge!’ derdi? Sabredenler sadık olanlar, nafaka verenler nasıl olurdu eşkıyası, melun şeytani olmadan? Rüstemi, Hamzası, ibnesi hep bir olurdu. İlim ile hikmet batıl, bomboş bir şey olurdu.”²⁸

²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 6, s. 564, b. 56-64. Ayrıca bkz. *Mesnevî*, c. 4, s. 271, b. 3688-3697; c. 1, s. 74, b. 685-690; c. 2, s. 284-285, 334-335, b. 100-110, 941-960; c. 3, s. 615, b. 1730-1733; Tâhir el-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, c. 2/2, s. 421.

²⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 2, s. 320, b. 704-705.

²⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 1, s. 47, b. 232-233.

²⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 6, s. 671, b. 1752-1754. Ayrıca bkz. *Mesnevî*, c. 1, s. 233, b. 3290; c. 2, s. 454, b. 2966-2971; c. 3, s. 694, 769, b. 2991-2993, 4177-4178; c. 4, s. 228-230, 265, b. 3004-3032, 3591.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 233-246

(3) Cinayet, hırsızlık, gasp, yalan, iftira gibi ahlâkî kötülükler ise, yine imtihan dünyasında olan insanın nefsinin yenik düşmesinden kaynaklanır. Nefsimize yenik düşeriz ve yapılmaması gereken şeyleri yaparız. Böylece, hem kendimizi hem de başkalarına zarar veririz:

“Tanrım; pusu var, yem var, yüzbinlerce. Benzeriz biz aç, haris kuşlara. Her an düşünüyoruz yeni bir tuzağa. Her birimiz bir simurg ya da doğan olsak da; Sen bizi tuzaktan kurtarmaktasın her lahza. Muhtaç olmayan Tanrım! Gidiyoruz biz yine tuzağa. Bu ambarda topluyoruz biz buğdayı. Kaybediyoruz sonra biriktirdiğimiz buğdayı.”²⁹

II. Kötülük Niçin Ortaya Çıktı?

Cevaplanması gereken bir diğer soru, kötülüğün niçin var olduğu veya hangi sebeple zuhur ettiği. Mevlânâ'nın çözüm önerilerinin temelinde ilâhî irade vurgusu yer alır. Bu vurgu, aynı zamanda tümevarımsal bir yolla Tanrı'nın varlığına ulaşma gibi bir sonuç da üretmektedir. Ona göre, sıcak-soğuk, iyi-kötü, uzun-kısa gibi şeylerin zuhuru, öncelikle, irade sahibi bir var ediciye işaret eder. Çünkü birbirinden farklı şeyleri yaratmak, iyi ve kötü denebilecek şeyleri var etmek, Allah'ın irade ve kudretinin eşsizliğinin bir sonucudur. Farklı seçimler iradeye, irade ise irade sahibine ulaştırır.³⁰

“Kötülükler (bedîhâ) de ondan gelir dersin, Onun fazlında hiç eksiklik olur mu? Kötülük vermesi de onun kemâlidir. Efendim, şimdi sana bir örnek vereyim: Bir ressam iki çeşit resim yaptı. Biri pırl pırl, biri kötü iki resim. Yusuf ile yaratılışı güzel huri resmi yaptı. Sonra ifritlerin, çirkin şeytanların resmini yaptı. Her iki resim onun ustalığını gösterir. Bu onun çirkinliği değil, hüneridir. Çirkinini son derece çirkin yapar. Bütün çirkinlikleri onun çevresinde örer. Bilgisinin olgunluğu ortaya çıkar. Ustalığını inkâr eden rezil olur. Çirkinini resmetmeyi bilmiyorsa, onun eksiklidir. Bu yüzden Allah ateşperestin [de] muhlisin [de] Tanrısıdır. Bu yüzden küfür ile iman şahittir. İkisi de onun Tanrılığına secde eder.”³¹

“Ey yüzlerce eseri, nişanesi olduğu halde izi belirmeyen, yüzü görülemeyen, ey yokluk denizi, mahzeni olan. Sana karşı güzellerle çirkinler, iğnenin önündeki resme benzerler; dilersen kâğıda, o iğneyle güzel bir resim yaparsın, dilersen çirkin; sonra da onları ölümle, hastalıklarla yırtar atarsın.”³²

²⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 1, s. 55-56, b. 375-380. Ayrıca bkz. Dabashi, “Rûmî and the Problems of Theodicy”, s. 117-118, 133.

³⁰ Karşılaştırma için bkz. Mâtûrîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 34, 40; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, s. 53-54, 65; Râzî, *Me'âlimü Usûli'd-Dîn*, s. 54.

³¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 2, s. 427, b. 2536-2544. Ayrıca bkz. Gölpinarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, c. 6, s. 281.

³² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, c. 1, s. 109, b. 1020-1021. Ayrıca bkz. a.mlf., *Mesnevî*, c. 1, s. 268-270, b. 3883-3913.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 233-246

İlâhî irade tam olarak kuşatılamaz; O ne isterse o olur. Bizim kötü olarak adlandırdığımız ve yorumladığımız şeyler, bizim kuşatamayacağımız ilâhî irade açısından bir anlam taşır; onların tümü bir amaca yöneliktir. Allah, insanlardan iyilik yapmalarını istemektedir. Bu genel bir kuraldır ve dinin amacıdır. Fakat iyilik yapın demek, aynı zamanda kötülüğü gerektirmektedir. Allah iyiliği istemekle, dolaylı olarak bunun gereği olan kötülüğü de istemiş olmaktadır. Çünkü bir şeyi murat etmek, aynı zamanda onun gereğini de murat etmektir. İyilik talep ederken, kötülüğün dolaylı olarak istenmesi ise asla kötülük değildir:

“Ulu Tanrı iyiliği ve kötülüğü irade edicidir. Fakat O, hayırdan başka bir şeye razı olmaz. Çünkü: ‘Ben gizli bir hazine idim bilinmek istedim’ buyurmuştur. Hiç şüphe yok ki Tanrı emir ve nehiy etmek iradesinde bulunur. Emredilen ise, memur emredildiği şeyi tab’an istemezse doğru olmaz. Meselâ: ‘Ey aç, tatlı ve şeker ye!’ diye emrolunmaz; buna emir denilmez. Bu ikram sayılır. Nehiy de insanın hoşlanmadığı bir şey hakkında olmaz. Meselâ taş yeme, diken yeme, diye nehyolunmaz. Buna nehiy denilmez. Bir hayrın işlenmesi hakkında emir vermek ve kötülükten menetmek için, kötülüğe meyleden bir nefis bulunması lâzımdır. Böyle bir nefsin varlığını istemek, kötülüğü istemek demektir. Fakat O, kötülüğe razı olmaz; olsaydı iyiliğini emretmezdi. Meselâ bir öğretmen ders okutmak isterse, bu

öğrencinin bilgisizliğini de ister. Çünkü öğrencinin bilgisizliği olmadan öğretme olamaz, bir şey istemek onun levazımını da istemektir. Bu öğretmen öğrencinin bilgisizliğini istemez. Böyle olsaydı ona öğretmezdi. Doktor tababetini icra etmek için herkesin hastalığını ister. Çünkü onun doktorluğu, halkın hastalığı ile vücut bulabilir. Fakat halkın hastalığına da razı olmaz. Eğer bunlara razı olsaydı onları iyi etmezdi.”³³

Bizlere acı ve ıstırap veren doğal ve ahlâkî tüm kötülükler, insanın olgunlaşması için vesilelerdir. İnsanın manen yetkinleşmesini sağlarlar. Bu nedenle, kötülüklerin anlamsız olduğu düşünülemez. İnsan nefsi ne hayatın güçlükleri zor gelebilir. Fakat bilinmelidir ki, Müslümanın kurtuluş yeri dünya değil, ahirettir. Dünya nimet değil; kahır yurdudur.³⁴ İnsanoğlunun çekeceği çok çile vardır:

“Musa dedi: Hesap sahibi Tanrım. Nakşettikten sonra neden tekrar yıktın? Cana can katan erkek, dişi yarattın. Sonra neden bunları yıkıyorsun? Tanrı dedi: Biliyorum bu sorun inkâr, gaflet, heva hevesten değil. Yoksa cezalandırırdım, azarlardım. Bu soru yüzünden seni incitirdim. Ama aramak istiyorsun fiillerimizdeki hikmeti, kalıcılığın sırrını. Böylece avamı bilgilendirmek istiyorsun.

³³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, s. 273-274. Ayrıca bkz. a.mlf., *Mesnevî*, c. 2, s. 354, b. 1297-1302; c. 3, s. 626-627, 736-737, b. 1894-1918, 3657-3666.

³⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 6, s. 679, b. 1894-1895. Ayrıca bkz. *Mesnevî*, c. 4, s. 269, b. 3663-3670.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 233-246

Bununla ham olanı pişirmek istiyorsun. (...) Neden ekin ektin, yetiştirdin; olgunlaşınca onu biçmeye başladın? Dedi: Yarabbi, böyle bozmamın sebebi, burada tohum ile saman olması. Tane saman ambarına lâyük değil. Saman ise buğday ambarında bozulur. İkisini karıştırmakta hikmet yok. Elemeyi gerektiriyor bu fark. Dedi: Bu bilgiyi kimden öğrendin? Çünkü bilgiyle burda harman kurdun. Dedi: Allahım, temyiz gücünü verdin. Dedi: Öyleyse bende de temyiz olmaz mı? Varlıkların içinde temiz ruhlar var; Çamura bulanmış karanlık ruhlar var. Şu istirdiyeler de aynı derecede değil. Birinde inci var birinde boncuk. Bu iyile kötünün belirtilmesi (izhâr) gerek. Buğday ile samanın belirtilmesi gibi.³⁵

“Sen körsen, körden haraç almak yoktur. Yoksa yürü; sabır rahatlığın anahtarıdır. Sabır ilacı yakar göz perdelerini. Üstelik açar göğsü, verir ferahlığı. Gönül aynası temizlenip arınınca, Su ile toprak dışında şekiller görürsün onda. Hem resmi görürsün hem ressamı; Hem devlet yaygısını hem yaygıyı yayanı.”³⁶

Öyleyse, kötülüklerin ıstırabından kurtulmak için, insan; nefsini yenmeli,³⁷ vahdete erişip hiçbir şeyin kötü olmadığını, her şeyin yüce Allah’ın hikmetine matuf olarak iyi olduğunu görebilmelidir:

“Tanrı sizin için kısas’da hayat vardır buyuruyor. Hiç şüphe yok ki kısas bir kötülüktür. Halkı katilden kurtarmak küllî bir hayırdır. Cüz’î bir kötülüğü, küllî bir iyilik istemek çirkin değildir. Meselâ Tanrı’nın cüz’î iradesini terk etmek ve küllî kötülüğe rıza göstermek çirkindir. (...) Bir şeyi irade, onun levazımını da irade etmek demektir. Meselâ bize bağış, barış ve ıslah ile emrediyor. Düşmanlık olmadan böyle bir emrin faydası olamaz.”³⁸

“Ol’ emrinin çevgeni önünde; koşup duruyoruz mekânda, mekânsızlıkta. Renksizlik rengin esiri olunca, bir Musa savaşa girişti bir başka Musa’yla. Aslında var olan renksizliğe ulaşırsan Musa ile Firavun barışmış olur. Burada şu soru aklına gelebilir: Renk sözden nasıl ayrı olabilir? Şaşılacak şey! Renk renksizlikten gelmiştir. Renk renksizlikle neden cenktedir? Yağ su ile yoğurulmuştur ama nasıl oluyor da su zıt oluyor yağa? Gül dikenden, diken gülden bitiyor. Neden ikisi birbiriyle didişiyor? Belki de bu savaş değil, hikmettir. Eşek satıcıların dövüşü gibi bir düzendir. Belki de ne bu ne odur, şaşkınlıktır. Hazine aramak gerek; burası viranedir. Sen hazine kuruntusuna düşersin; kuruntun yüzünden hazinayı kaybedersin. Kuruntuyu, düşünceyi yapı belle. Hazine bulunmaz mamur yerlerde. Mamurluk varlık ve savaş demektir. Yok, varlar yüzünden utanç içindedir. Varlık yokluktan feryat etmiş değildir. Belki yokluk varlığı kendisinden iteklemiştir. Ben yokluktan kaçıyorum, deme. O senden yirmi kez kaçıyor dur belki de. Görünüşte o

³⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 4, s. 228-230, b. 3004-3030.

³⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 2, s. 282, b. 70-74. Ayrıca bkz. *Mesnevî*, c. 2, s. 336, b. 978-983; c. 4, s. 265, b. 3591; a.mlf., *Fîhi Mâ Fîh*, s. 273-276.

³⁷ Dabashi, “Rûmî and the Problems of Theodicy”, s. 117-118, 133.

³⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 275-276.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 233-246

*seni kendine çağırır. İçinden seni red sopasıyla kovalar. Akıllım, bu hal ters çevrilmiş nallara benzer. Firavunun serkeşliğini Musa'dan bil sen.*³⁹

Değerlendirme ve Sonuç

Mevlânâ'nın yukarıdaki iyimser görüşlerinin oluşumunda fikrî kaynaklarının etkisi açık biçimde görülmektedir. Yorumlarına bir bütün olarak bakarsak, Kur'an'dan, sünnetten, İbn Arabî ve Sadreddin Konevî başta olmak üzere nazarî tasavvufun; Stoa, Yeni Eflatunculuk, İhvân-ı Safâ, Fârâbî ve İbn Sînâ felsefelerinden; Gazzâlî başta olmak üzere Eş'arî kelâmından pek çok unsur bulunmaktadır. Medrese tahsili yaptığını bildiğimiz, sûfî Müslüman Mevlânâ'nın yukarıdaki kaynaklardan etkilenmesini de oldukça doğal buluyoruz.

Görüşlerine gelince, kötülük üzerine yaptığı çoğu yorum vahdet-i vücûd perspektifi üzerine kurulmaktadır. Bu durum ise, yorumlarının geçerliliği bakımından pek çok sıkıntı üretmektedir. Vahdet-i vücûd, bilindiği üzere, İslam düşüncesinin en tartışmalı konularından birisidir ve kısıtlı bir kitle tarafından kabul gören bir tezdur. Öyle ki, bizzat tasavvufçular tarafından dahî eleştirilmiştir. Söylemek istediğim, vahdet-i vücûd üzerine bina edilen yorumların ve hükümlerin, en nihayet bu teoriyi benimseyenler için geçerli olabileceğidir.

Gerek Stoacı iyimserlikte, gerekse Plotinos, Fârâbî, İbn Sînâ, Gazzâlî, Mevlânâ, Leibniz gibi düşünürlerde makes bulan 'kötülüğün varlığını inkâr eden' tutumun doğru olduğunu kabul etmek pek mümkün gözükmemektedir. Doğal ve ahlâkî kötülükler inkâr edilebilecek olgular olmadığından, bu yorum, fazlasıyla kurgusal bir mahiyet arz etmektedir. Görünen o ki, ilgi, yanlış bir nokta üzerine teksif edilmiştir. Kötülüğün varlığını inkâr etmek yerine, problem çerçevesindeki kötümser ve sübjektif yorumlar üzerinde durmanın daha faydalı olacağını düşünüyorum. Çünkü kötülük problemi taraftarlarındaki aşırı insan-merkezcilik, 'acı-duyan-insan' veya 'acı-veren-Tanrı ve evren' duygusallığı; bir başka ifadeyle, Tanrı ve evrenin insanın üzerine gelen şer odakları olarak tasviri başlı başına bir sorun olarak sivrilmektedir.

Mevlânâ tarafından da ileri sürülen, kötülüğün, iyiliğin varlığını ortaya çıkaracağı; bu sebeple anlamsız olmadığı tezi makul bir yaklaşımdır. Fakat özellikle modern dönemlerde ileri sürüldüğü gibi, olandan daha az bir kötülüğün de bu işlevi yerine getirebileceği itirazı hiç de anlamsız değildir. Dolayısıyla, teistik yaklaşımın hedefi tam olarak tutturabildiğini söylemek güçtür.

Kötülük, çözülmesi çok güç bir problemdir. Konunun, temelde Tanrı'nın öngörülemez iradesine dayanması; O'nun amaç ve hedeflerinin kuşatılmaması

³⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 1, s. 183-184, b. 2468-2483. Ayrıca bkz. *Mesnevî*, c. 3, s. 769, b. 4175-4178; c. 2, s. 282, b. 70-74; c. 4, s. 264-265, b. 3579-3591; a.mlf., *Mektuplar*, s. 81; a.mlf., *Dîvân-ı Kebîr*, c. 1, s. 71, b. 651-652; Tâhir el-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, c. 1/3, s. 1180-1181.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 233-246

kötülük olgusunu anlamakta ve yorumlamakta en büyük güçlüğü oluşturmaktadır. Bununla birlikte, ilâhî irade ve yetkinleşme tezini en işlevsel çözüm olarak değerlendirebiliriz: ilâhî iradenin seçimi olarak insan imtihan dünyasındadır; imtihan başta doğal ve ahlâkî kötülükler olmak üzere, çeşitli zorlukları bünyesinde barındıracaktır; bu süreç içerisinde insanın manen yetkinleşerek kendi potansiyelini açığa çıkaracaktır...

En azından evrende olup bitenlere bakarak, Tanrı'nın, fert fert insanları değil, tüm insanlığı; kısa vadeli mutluluğu değil, uzun vadeli mutluluğu ön plana aldığını söylemek mümkündür. Sanki sıkıntılar, manevî tekâmülün gereği ve ön şartı; tekil zararlar, tümel yararların ön adımı gibidir.

KAYNAKÇA

Affî, E. (1999), *Muhyiddin İbnû'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, çev. Mehmet Dağ, Kırkambar Yayınları, İstanbul.

Arslan, A. (2010), *İlkçağ Felsefe Tarihi 5: Plotinos, Yeni Platonculuk ve Erken Dönem Hıristiyan Felsefesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Arslan, A. (2012), *İlkçağ Felsefe Tarihi 4: Helenistik Dönem Felsefesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Aydın, M. S. (1997), *Din Felsefesi*, İzmir İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir.

Cevizci, A. (2013), *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

Dabashi, H. (1994), "Rûmî and the Problems of Theodicy: Moral Imagination and Narrative Discourse in a story of the Masnavî", *Poetry and Mysticism in Islam: The Heritage of Rûmî*, ed. Amin Banani vd., Cambridge University Press, United Kingdom, s. 112-135.

Fârâbî (1987), *Fusûlü'l-Medenî: Siyaset Felsefesine Dair Görüşler*, çev. Hanifi Özcan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.

Gazzâlî (1982), *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

Gazzâlî (1983), *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Gazzâlî (t.y.), *Kitâbü'l-İmlâ' fi İşkâlâtı'l-İhyâ'*, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn* sonunda, Dâru's-Şa'b, Kahire, c. 4, s. 3025-3085.

Gölpınarlı, A. (1985), *Mesnevî ve Şerhi*, 6 Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

Gölpınarlı, A. (1999), *Mevlânâ Celâleddin: Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.

Hick, J. (2010), *Evil and the God of Love*, Palgrave Macmillan, United Kingdom.

Hume, D. (1779), *Dialogues Concerning Natural Religion*, b.y., London.

İbn Sînâ (1379/2000), *en-Necât mine'l-Gark fi Bahri'd-Dalâilât*, thk. M. Takî Dânişpejûh, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahrân.

İbn Sînâ (1404/1983), *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât*, thk. Sa'îd Zâhid, Mektebetü Âyetullah Mar'aşî, Kum.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 233-246

İhvân-ı Safâ (1412/1991), *Resâ'ilü İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ*, 4 cilt, ed-Dâru'l-İslâmiyye, Beyrut.

Lactantius, L. (1886), "A Treatise on the Anger of God", çev. William Fletcher, *The Ante-Nicene Fathers: Translations of the Fathers of Down to A.D. 325*, ed. Alexander Roberts vd., The Christian Literature Company, Buffalo, c. 7, s. 258-280.

Manafov, R. (2007), *John Hick'in Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise*, İz Yayıncılık, İstanbul.

Mâtürîdî (2003), *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. B. Topaloğlu, M. Aruçi, İSAM Yayınları, Ankara.

Mevlânâ (2013), *Mesnevî*, çev. Mehmet Kanar, 6 cilt, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Mevlânâ (1985), *Fîhi Mâ Fih*, çev. M. Ülker Tarıkahya, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Mevlânâ (1999), *Mektuplar*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Mevlânâ (2000), *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, 7 cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ormsby, E. L. (2001), *İslam Düşüncesinde 'İlâhî Adalet' (Teodise) Sorunu*, Kitâbiyât, Ankara.

Özdemir, M. (2001), *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*, Furkan Yayınları, İstanbul.

Peterson, M. vd. (2013), *Din Felsefesi: Seçme Metinler*, çev. Rahim Acar vd., Küre Yayınları, İstanbul.

Râzî, F. (t.y.), *Meâlimü Usûli'd-Dîn*, nşr. T. Abdurraûf Sa'd, Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, Mısır.

Runciman, S. (1995), *A History of Crusades, I: The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*, Cambridge University Press, United Kingdom.

Tâhir el-Mevlevî (t.y.), *Şerh-i Mesnevî*, 7 Ciltte basılı 14 Kitap, Şamil Yayınevi, İstanbul.

Taylan, N. (1994), *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

Yaran, C. S. (1997), *Kötülük ve Teodise*, Vadi Yayınları, Ankara.

Yasa, M. (2014), *Tanrı ve Kötülük*, Elis Yayınları, Ankara.

NEOKLASİK PARADİGMA OLARAK WASHINGTON/POST WASHINGTON UZLAŞISININ YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ: POST-KEYNEZYEN ALTERNATİF YAKLAŞIM¹

Yelda TEKGÜL*
Mehmet Fatih CİN**

ÖZET

1989 yılında kalkınma iktisatçısı Williamson tarafından “Washington Uzlaşısı” olarak adlandırılan neoliberal bir politika paketi gündeme gelmiştir. Bu paket başta Latin Amerika ülkelerine yönelik politika düzenlemeleri için kullanılmış daha sonra diğer yeni gelişen ekonomiler ve piyasa ekonomisine geçmeye çalışan eski sosyalist ülkelerde uygulamaya sokulmuştur. Washington Uzlaşısı aynı zamanda alternatif politikalar içeren “Anti-Washington Uzlaşısı” sürecini de kendi içerisinde başlatmıştır. Williamson'un ortaya attığı Washington Uzlaşısı dışı açılma, iç serbestleşme ve serbest piyasa gibi neoklasik önermeleri içermektedir. Uygulama sonuçları farklı tartışmaları da gündeme getirmiştir. Bu tartışmalar genelde Washington politikalarının başarılı sonuçlar vermediği üzerine odaklanmıştır. Eleştiriler sonucunda sonradan Post-Washington politikaları geliştirilmiştir. Bu çalışmada amaçlanan Post-Keynezyen iktisat yaklaşımı çerçevesinde Washington ve Post-Washington uygulamalarına yönelik eleştirileri ele almak ve gelişmekte olan ülkelere yönelik farklı bir yaklaşım sunabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Washington Uzlaşısı, Post-Washington Uzlaşısı, Post-Keynesyen İktisat

THE RISE AND FALL OF THE WASHINGTON/POST WASHINGTON CONSENSUS AS A NEOCLASSICAL PARADIGM AND ALTERNATIVE RECOMMENDATIONS OF POST KEYNESIANS ECONOMICS

ABSTRACT

The Washington Consensus was accepted as common wisdom on policies for development and growth. The set of policies of the Washington Consensus was applied to structural crisis in Latin America and developing economies. Williamson identified 10 policy instruments whose proper deployment Washington could muster a reasonable degree of consensus. Williamson summarizes the content of the Washington Consensus as macroeconomic prudence, outward orientation, domestic liberalization, and free market policies consistent with neoclassical mainstream economic theory. The policy set was modified to the point that Williamson substituted the original name with a new label “Post Washington Consensus”. The “Post Washington Consensus” designated a “new set of policy reforms” for Latin America and Developing Countries. The aim of this paper is to compare the two sets of controversial policies, the “Washington Consensus” and “Post Washington Consensus” and offer an alternative based on the Post Keynesian framework. The goal of Post Keynesian framework is the promotion of sensible prudent economic and social development that is equitable, stable and sustainable. The main purpose of the Post Keynesian policy framework proposed in this paper is to go beyond the Post

¹ Bu makale International Conference on Eurasian Economies, Üsküp-Makedonya 1-3 Temmuz 2014 yılında tam metin bildiri olarak sunulmuştur. Çalışma, sunulan bildirinin kısmen değiştirilmiş ve gözden geçirilmiş şeklidir.

*Yrd.Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, ttekgul@cu.edu.tr

**Prof.Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, mfatih@cu.edu.tr

Washington Consensus by emphasizing the importance of a possible new direction for economic policy for developing countries.

Key Words: Washington Concensus, Post-Washington Concensus, Post-Keynesian Economics

1. Giriş

Sanayi devriminin yaşandığı 18. ve 19. yüzyıllar, başta Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkeleri olmak üzere tüm dünyada üretim-bölüşüm ilişkileri ile sosyal yaşam alanlarında bugünde içinde bulunduğumuz yeni bir sürecin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu süreç Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarıyla beraber 20.yüzyılda da sürerek 21. yüzyıla kendisini taşımıştır. Bu sürecin iktisadi-sosyal ve siyasi anlamdaki genel adı kapitalizm olmuştur. İktisadi olarak piyasa mekanizmasının ve fiyat sinyallerinin üretim-tüketim ve bölüşüm ilişkilerinde tercih ve karar vermeyi belirlediği bu süreç (sistem), 1929 yılında başlayan ve 1939 yılında İkinci Dünya savaşının başladığı döneme kadar ağır bir krizden geçmiştir. Sistem savaş sonrasında Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) gibi teknik-politik kurumlar ile Birleşmiş Milletler gibi daha üst örgütlenmeler ile varlığını sürdürmüştür. Bu süreçte ulusal devletlerin kalkınma-büyüme ve korumacı eğilimleri ile sağlık ve eğitim altyapılarına verdikleri öncelikler temel karakteristik özellikler olmuştur. 1970’li yıllar iki petrol krizinin ortaya çıkardığı ekonomik durgunluk ve fiyat artışları gibi aynı sistem içerisinde yeni bir sürecin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Aynı zamanda 1970’lerin sonu ile 1990’ların başlarını kapsayan dönem piyasa mekanizması-fiyat sinyalleri gibi araçlara öncelik veren ve adına neoklasik/neoliberal denilen bir iktisadi ve siyasal anlayışın kalkınma-büyüme stratejisinde egemen olduğu yıllar olmuştur. Bu anlayış ulusal kalkınma stratejilerinde uygulanan, ithal ikameci sanayileşme stratejilerinde de köklü bir değişikliği ortaya çıkarmıştır. Artık kişisel girişimler, piyasa liberalizmi, devletin küçültülmesi (belli alanlarda sınırlandırılması), büyüme stratejisinin ihracata dayandırılması ve dış dünyayla entegrasyonun ağırlık kazanması temel değerler dizisi olmuştur (Öniş ve Şenses, 2005).

ABD Hazine Bakanı N. Brady’nin Kasım 1989 yılında düzenlediği bir konferansta (komisyonun organizatörü John Williamson’dur) borç ödeme sorunları olan tüm üçüncü dünya ülkelerine yönelik olarak; yeni krediler, birikmiş borçlarda indirim sağlamak ve borç yükünü azaltmak için yapısal uyum programları çerçevesinde arz yönlü iktisat politikaları önerilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, 1989 yılında kalkınma iktisatçısı John Williamson tarafından “Washington Uzlaşısı” olarak adlandırılan neoklasik/neoliberal bir politika paketi gündeme gelmiştir. Bu paket başta Latin Amerika ülkelerine yönelik politika düzenlemeleri için kullanılmış daha sonra diğer yeni gelişen ekonomiler ve piyasa ekonomisine geçmeye çalışan eski sosyalist ülkelerde uygulamaya sokulmuştur. Washington Uzlaşısı aynı zamanda yeni politikalar içeren “Anti-Washington Uzlaşısı” sürecini de kendi içerisinde başlatmıştır (Marangos, 2008: 228).

Washington Uzlaşısı, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, ABD Hazine Bakanlığı olmak üzere üç önemli kurumun ülkelere tavsiye ettikleri ortak iktisat politikalarını ifade eder. Daha sonra bu uzlaşuya Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Merkez Bankası da katılmıştır (Marangos, 2009: 350). Williamson, Washington Uzlaşısını makroekonomik tedbirler, dış uyum, yurtiçi liberalizasyon ve serbest pazar politikaları olarak dört ana bölümde özetlemektedir. Bir anlamda Washington Uzlaşısı neoklasik/neoliberal ortodoks yaklaşımın en küçük ortak paydası olarak tanımlanmış olmaktadır. Biz bu çalışmamızda

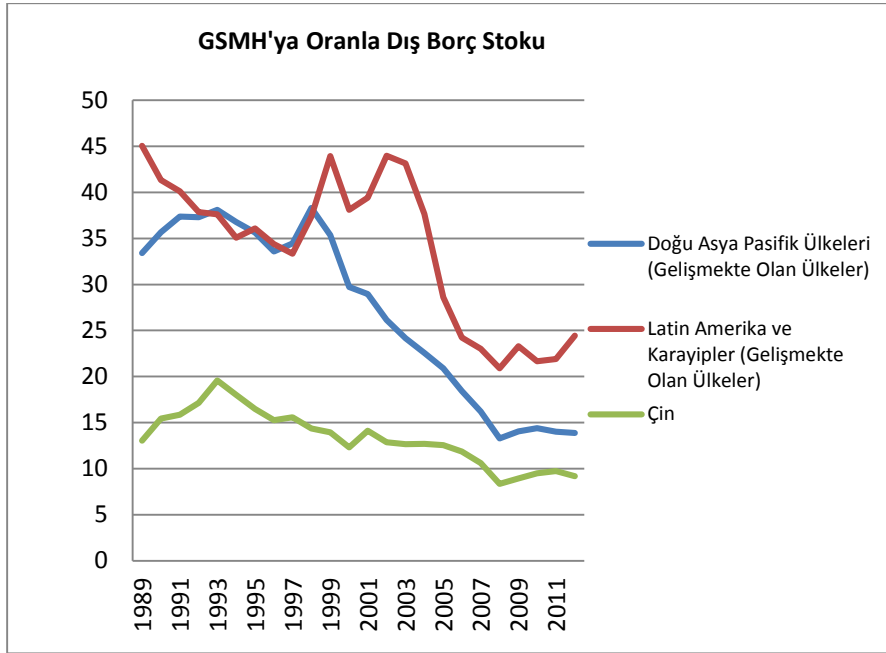
bu uzlaşımın geçirdiği aşamaları ve uygulama sonuçlarını değerlendirdikten sonra Post-Keynezyen alternatif politika önerilerini inceleyeceğiz.

2. Orijinal Washington Uzlaşısı

1990 yılındaki çalışmasında Williamson, Washington Uzlaşısında geniş bir ölçü olan ve tüm Latin Amerika ülkelerinde tercih edilen 10 politika önerisini şöyle açıklamaktadır (Williamson, 2004-2005: 196):

- i. Bütçe açığı; enflasyon vergisine yol açmayacak kadar az olmalı
- ii. Kamu harcamalarının daha hassas ve daha yüksek getiri sağlayacak alanlara kaydırılması (eğitim, sağlık, altyapı gibi).
- iii. Vergi reformu; vergi tabanını genişletmek ve marjinal vergi oranını azaltmak
- iv. Finansal liberalizasyon; faiz oranlarının piyasada belirlenmesi
- v. Geleneksel olmayan ihracatta büyümeyi yeterince teşvik edecek rekabetçi reel kur politikası
- vi. Ticaret liberalizasyonu; miktar kısıtlamalarının kademeli olarak %10-20 tarifelerle değiştirilmesi
- vii. Doğrudan yabancı yatırımların giriş engellerini ortadan kaldırmak
- viii. Devlet işletmelerinin özelleştirilmesi
- ix. Yeni firmaların girişini engelleyen veya rekabeti kısıtlayan düzenlemelerin kaldırılması (deregülasyon)
- x. Özellikle kayıt dışı sektörler için mülkiyet haklarının güvence altına alınması

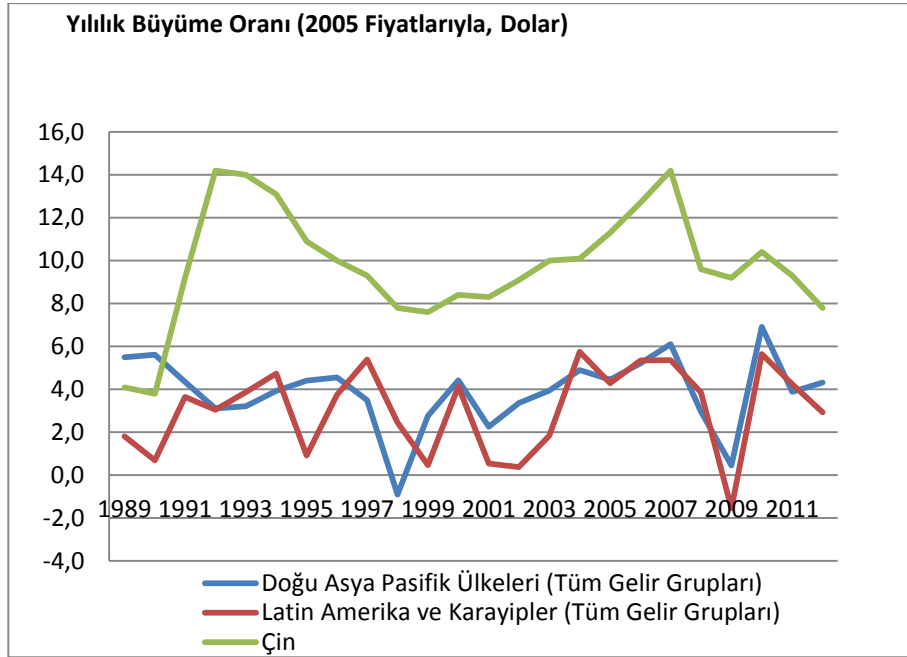
Washington Uzlaşısını oluşturan yukarıdaki on maddenin bir kısmı mali disiplin, kamu sektörü ve kamu bütçesi dengesinin sağlanmasını amaçlarken, bir kısmı da serbest piyasa anlayışının kurumsallaşmasını kapsayan maddelerdir. Son iki madde ise daha çok yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekebilmek, mal ve sermaye akımlarının serbestleşmesini sağlayabilmek amacını gütmektedir. Ancak bu paketi uygulayan birçok ülkenin yeterli iktisadi büyümeye ulaşamadıkları gibi, finansal krizlerden dolayı daha da kırılgan bir duruma geldikleri gözlenmiştir (Rodrik, 2011:152).

Şekil. 1 Dış Borç Stokunun GSMG İçindeki Payı

Kaynak: Dünya Bankası Veri Dağıtım sistemi

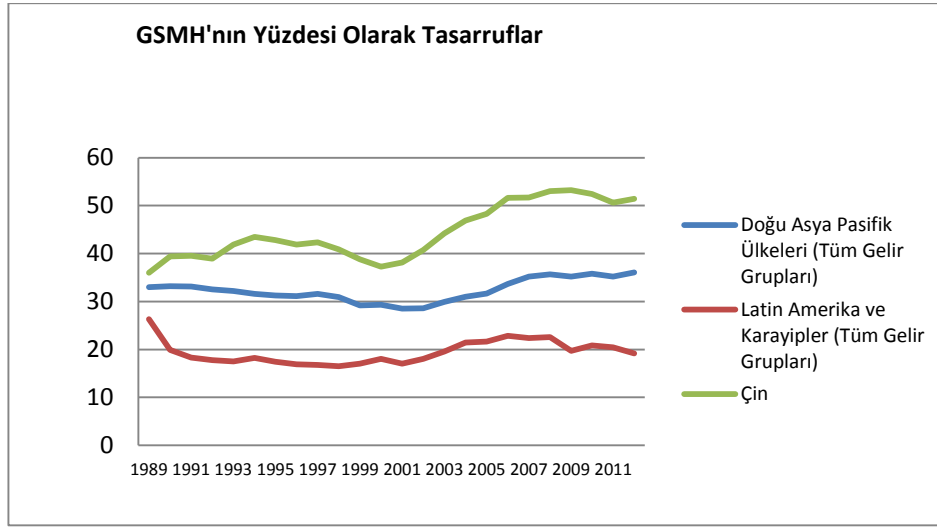
Latin Amerika, Doğu Asya, Rusya ve Türkiye’de sıkça ödemeler dengesi krizleri yaşanmış, özellikle yabancı sermaye giriş çıkışları bu krizlerin en belirgin nedeni olmuştur. Şekil 1, iki ülke grubu ve Çin’in dış borçlarındaki büyüklüğü göstermesi bakımından çarpıcı sonuçlar vermektedir. Washington Uzlaşısı içinde yer almayan Çin dışında bu sonuçlardan birincisi borçların yüksekliğidir. İkinci sonuç azalma eğilimi göstermesidir. Bu sonucun iki alt sonucundan söz edilebilir. Öncelikle büyüme oranı yükselmiş olabilir. Bu sonuç aynı ülke grupları için Şekil 2’de gösterilen büyüme oranlarına baktığımız zaman pek desteklenmemektedir. İkinci alt sonuç ise daha gerçekçi gözükmekte ve bu ülkelerden gelişmiş merkez ülkelere borç transferinin Washington Uzlaşısıyla artmış olmasıdır.

Şekil. 2 Gayri Safi Milli Gelire Oranla Dış Borç Stoku

Kaynak: Dünya Bankası Veri Dağıtım Sistemi

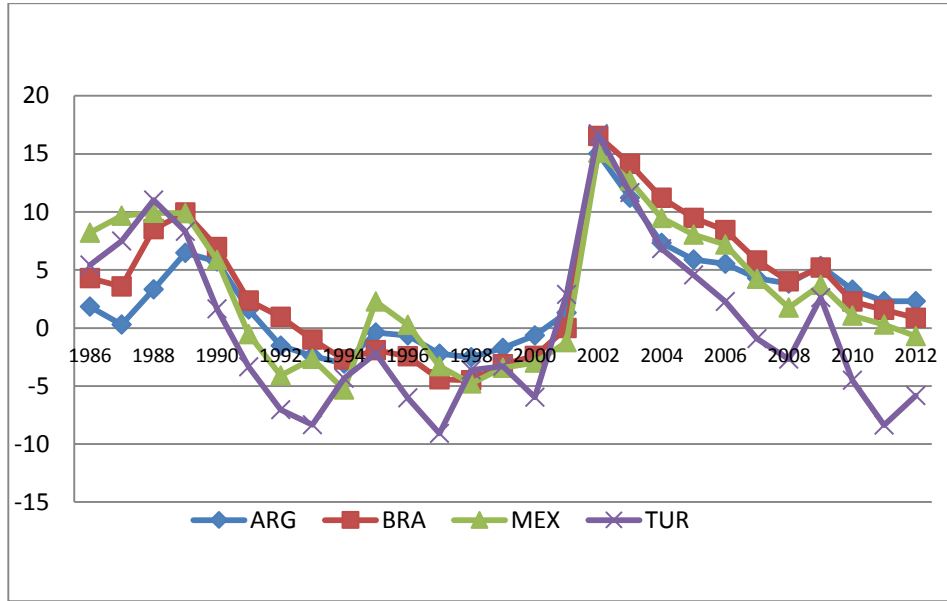
Özellikle 1994-95 yılında Meksika’da yaşanan “Tekila Krizi” ile tablo daha da kötüleşmiş, bu kriz diğer coğrafyalara da taşınmıştır. Meksika’da yaşanan bu krizde dikkat çekici olan; düşük yurt içi tasarruf oranları nedeniyle yabancı fonlara aşırı bağımlı hale gelen bu ekonominin, yabancı sermaye piyasalarının hareketlerinden önemli oranda etkilenmesidir. Bu nedenle sağlam makroekonomik bir alt yapı ile tamamlanmış olan “yüksek iç tasarruf” oranlarının, ülkeleri kısa dönemli uluslararası sermaye akımlarındaki dalgalanmalardan kaynaklanan krizlerden koruması beklenmektedir (Naim, 1999:5). Ancak Meksika krizinden iki yıl sonra 1997-98 yıllarında Güney Kore, Malezya, Tayland ve Endonezya, 1998 yılında Rusya ve Brezilya, 2001 yılında Türkiye, 2001-2002 yılında Arjantin’de benzer krizler yaşanmış ve “finansal serbestleştirme” sonucu ortaya çıkan sıcak para hareketleri özellikle gelişmekte olan ülkeler için krizlerin tetikleyicisi olmuştur.

Şekil. 3 Gayri Safi Milli Gelire Oranla Tasarruflar

Kaynak: Dünya Bankası Veri Dağıtım Sistemi

Yukarıdaki 3 nolu şekil 1990'lı yıllarda hem Doğu Asya ülkelerinde hem de Latin Amerika Ülkeleri'nde tasarruf oranlarının azaldığını, bu azalmanın Latin Amerika Ülkeleri için özellikle çarpıcı olduğunu göstermektedir. Washington Uzlaşısının dışında kalan ve bu politikalara ihtiyatla yaklaşan Çin ise hem yüksek tasarruf oranına sahip olmuş hem de tasarruflarını artırabilmiştir. Tasarruflar bir ülkenin yatırım yapma kapasitesini belirleyen önemli bir kaynaktır. Eğer bir ülkenin yatırımları tasarruflarını aşyorsa yatırımları finanse etmenin iki kaynağı bütçe ile dış ticaret açığıdır. Dış ticaret açığı ise bir süre sonra kapatılmazsa Cari İşlemler Hesabında (CİH) bir açığa neden olur ve bu açık yapısal bir hale gelebilir. Sonrasında ise bu açığın kapatılmasının finansmanı sorunu başlayarak, döviz kuru-faiz oranı ve parasal genişlemeler üzerinde bir baskı oluşturur. Aşağıda 4 nolu şekilde seçilmiş üç önemli Latin Amerika ülkesiyle Türkiye'nin dış dünyayla yaptığı mal ve hizmet dengesinin GSYİH'ya oranı yüzde olarak sunulmaktadır. Bu dört önemli ülkenin de 1989 öncesi fazla veren mal ve hizmet dengesi 1989 Washington Uzlaşısı sonrası hızla negatife dönmüş, 2001 sonrası artma eğilimi gösteren bu oran günümüze kadar hızla azalma eğilimi göstermiştir. Bu olgu aynı zamanda ülkelerin cari açık vermelerinde de esas rolü oynamaktadır.

Şekil 4. Mal ve Hizmet Dengesi (GSYİH'nin yüzdesi)

Kaynak: Dünya Bankası Veri Dağıtım Sistemi

1990'lı yıllarda yaşanan gelişmeler Washington Uzlaşısı için genel olarak olumlu sonuçlar vermemiş, bu politikaları uygulamayan ülkeler açısından durum en azından daha kötü olmamıştır. Çin, Hindistan, Şili gibi ülkeler büyürken Rodrik'e göre, diğer ülkelerde yaşanan krizlerin en önemli nedenlerinden biri reformların, devletin rolünün azaltılması ve piyasaların etkinliğinin artırılması şeklinde tek taraflı olarak uygulanırken kurumların ihmal edilmiş olmasıdır. Reel kesimi desteklemeyen kurumsal bir yapının, ülkelerin dış açılma sürecinde başarısızlık yaratması beklenen bir sonuç olmaktadır (Rodrik, 2006). Bu noktada her ülkenin farklı iktisat politikalarına ihtiyaç duyacağı ve bu nedenle Washington Uzlaşısı içindeki bu maddelerin her ülke için uygun olmayabileceği görüşü ağırlık kazanmış ve bu eleştiriler karşısında II. Washington Uzlaşısı olarak adlandırılan ek 10 maddelik bir reform paketi gündeme gelmiştir.

2.1. İkinci Nesil Washington Uzlaşısı

Tasarruf oranları, emeklilik reformu, sermaye kaçıışı, şeffaflık ve yönetim gibi konular 1990'lardan itibaren uzmanlar, politikacılar ve piyasa reformlarıyla ilgilenenler arasında sürekli tartışma odağı olmuştur. Bu terimlerin hiçbirinin orijinal Washington Uzlaşısında yer almadığını görüyoruz (Naim, 1999:5).

Bu ikinci nesil reformlar, "yönetim reformları" başlığı altında şekillenmiştir. İkinci Nesil Washington Uzlaşısı ile ortaya konulan en önemli farklılık, neoliberal temelli reformların, piyasa dışı faktörleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi ve sosyal normlara ve kurumsal yapılara önem veren bir yaklaşımın ortaya konmasıdır. Birinciye ek olarak ikinci Washington Uzlaşısında yer alan maddeler şunlardır (Rodrik, 2006:978):

- i. Yolsuzluğa karşı önlemler
- ii. Ortaklaşa Yönetim
- iii. Esnek işgücü piyasaları

- iv. DTÖ anlaşmaları
- v. Finansal kural ve standartlar
- vi. İhtiyatlı sermaye hesapları açılması
- vii. Sabit veya dar bir bantta olmayan döviz kuru rejimi
- viii. Bağımsız Merkez Bankası- Enflasyon Hedeflemesi
- ix. Sosyal Güvenlik Ağları
- x. Yoksulluğu azaltma hedefi

Bu çerçeveden bakıldığında, İkinci Nesil Washington Uzlaşısı yaklaşımında, devlet ile piyasanın birbirinin tamamlayıcısı olduğu ve özellikle kalkınma sürecinde devletlerin etkinliğinin pazarın doğru işleyişi için, önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir (Öniş ve Şenses, 2005). Bu gelişmeler ışığında, Dünya Bankası 1985 yılında “yoksulluğa duyarlı büyüme” stratejisini benimserken, 1987 yılında “yapısal uyumun sosyal boyutları” yaklaşımını benimsemiş ve 1989 yılından sonra da “yönetişim” kavramını ortaya koymuştur (Akçay ve Türkay, 2009: 319). Dolayısıyla minimum devlet anlayışı 1990’larda “devletin yönlendiriciliği” şekline dönüşmüştür.

Rodrik’e göre sanayileşme yoluyla hızlı büyümeyi destekleyen küreselleşmenin gelişmekte olan ülkeleri aynı zamanda ara malı ithalatına bağımlı hale getirebileceği, bu düzende kalkınmanın ise kendiliğinden olmasını beklemenin hayalcilik olacağına altını çizmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde en bağlayıcı kısıt finansman azlığıdır. İkinci Washington Uzlaşısında yer alan 5, 6 ve 7. maddeler bu açıdan ani uluslararası finans hareketlerinin sıkıntılarını önlemeye yönelik tedbirlerdir. Bu ülkelerde riski arttıran diğer nedenler enflasyon ve devlet borçlarıdır. Girişimcilerin ilk maliyetlerinin yüksek olması da önemli bir etkidir (Rodrik, 2011:151-153).

Bu durumda öncelikle bu tip ülkelerde ekonomik büyüme üzerindeki engellerin nerede olduğunu anlamak (teşhis) ve bu engelleri aşmaya uygun yaratıcı politikalar tasarlamak gerekmektedir. Ancak, ekonominin dinamik kalmasını sağlamak ve büyüme hedefini boşa çıkarmamak için teşhis ve politikalar sürecini kurumsallaştırmak gerekmektedir. Rodrik teşhis süreci için aşağıda yer alan tanımlamayı yapmıştır (Rodrik, 2006:983):

Tablo. 1 Büyümenin Önünde Engel Teşkil Edecek Olguların Teşhisi

A)Ekonomik faaliyetler için düşük getiri	B) Finansman maliyetinin yüksek olması
i) Düşük sosyal getiri	i) Yetersiz uluslararası finansman
Fakir coğrafya; düşük beşeri sermaye; yetersiz altyapı	ii) Yetersiz iç finansman: Düşük iç tasarruflar
ii) Düşük ödenek	
Hükümet hataları (Mikro riskler: mülkiyet hakları, rüşvet, vergiler Makro riskler: finansal; mali istikrarsızlık) Pazar hataları (Bilgilenmede dışsallıklar: kendi başına keşfetme; koordinasyon dışsallıkları)	

Kaynak: Rodrik D. (2006), s.983

Tablo 1’de teşhis analizini incelediğimizde, çok temel ancak güçlü bir sınıflandırma görebiliriz. Düşük gelirli bir ekonomide, ekonomik faaliyetler en azından ya finansman

maliyetlerinin çok yüksek olması ya da özel yatırımların getirilerinin çok düşük olması nedeniyle kısıtlanabilecektir. Şayet problem özel yatırımların düşük getirisi ise, bu da dönüp düşük getiriye veya kamu ve özel getiriler arasındaki farkın büyümesine neden olacaktır. Kamu yatırımlarının getirisinin düşük olması zayıf bir beşeri sermaye, zayıf bir alt yapı, kötü bir coğrafya veya buna benzer nedenlerden kaynaklanmış olabilir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler için kalkınmanın önündeki engellerin doğru teşhis edilebilmesi uygulanacak tedaviyi belirleme açısından ayrı bir önem taşımakta ve her ülkeye farklı bir reçete gerektirmektedir.

1990'ların ikinci yarısından itibaren Washington Uzlaşısı giderek şiddetlenen eleştiriler almaya başlamıştır. Bir tarafta yapısal düzenlemelerini üstlendiği Latin Amerika ülkelerinin sergiledikleri kötü performans diğer taraftan üç yıl kesintisiz büyüme başarısı gösteren "Asya Kaplanları" serbest piyasanın başarı için tek yol olmadığını göstermiştir. Kalkınma çevrelerince bu ülkelerin başarıları, devletin bir parçası olduğu piyasaların bilinçli bir şekilde yönetilmesine bağlanmıştır. Bu başarıda devletin rolü uluslararası kurumlarca da fark edilmeye başlanmıştır. 1997 yılındaki Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Raporunda "Değişen Dünyada Devlet" daha da önemli bir örnek teşkil etmiştir. Raporla, genelde devlet ve piyasa birbirinin tamamlayıcısı olarak ifade edilmiş ayrıca güçlü kurumların, dikkatli sanayi politikalarının ve etkin düzenlemelerin (regülasyon) önemi vurgulanmıştır (World Bank, 1997:4'ten aktaran Krogstad, 2007:77).

Konsensus içerisinde sadece yurt içi kurumların eksikliği değil, uluslararası finans kurumlarının da reformunun gecikmiş olduğunun altı çizilmektedir. Ülkelerden bu reformları hızlı ve etkin bir biçimde uygulamaları beklenmektedir. Japonya biraz dengeleri bozsa da ABD gibi sisteme büyük oranda para aktaran ülkelerin, reformları uygulayacak ülkeler üzerinde açık bir etkilerinin olduğu gözlenmektedir. IMF, Dünya Bankası ve DTÖ'nün herhangi ciddi bir reformla Post Washington uzlaşısının bir parçası oldukları söylenemez (Krogstad, 2007: 77-78).

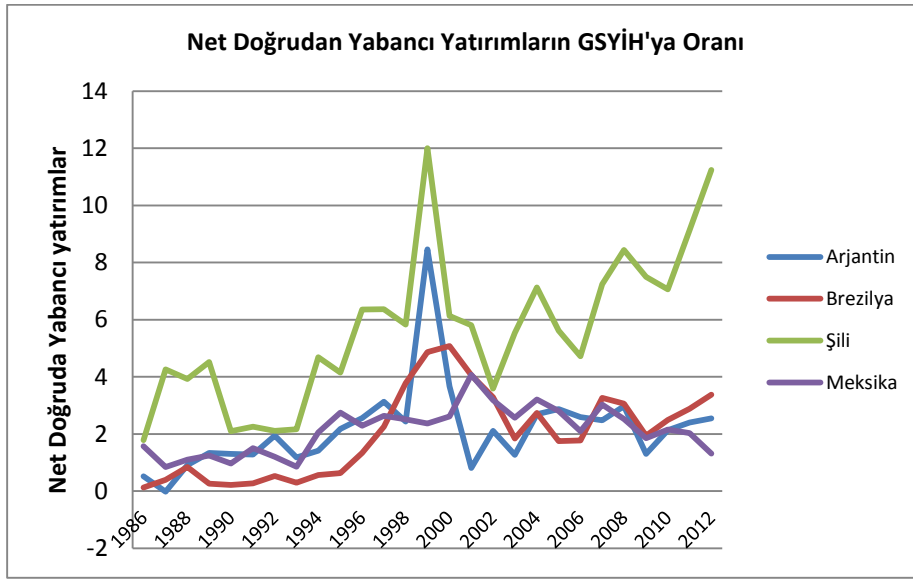
Williamson 1997 yılında, 1989 yılındaki çalışması üzerine bazı eklemeler yaparak yeniden ele aldığı "Washington Uzlaşısını Yeniden Gözden Geçirme" başlıklı yazısında farklı bir yol izlemiştir. Çalışmada Latin Amerika'nın uygulaması gerektiğine inandığı reformlar yine aynı olmakla beraber bazı düzenlemeler yer almaktadır. Bunlar: yüksek tasarruf oranları, kamu harcamalarında öncelikler, vergi reformu, bankacılık denetleme, rekabetçi döviz kuru, ticarete serbestlik, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, rekabetçi bir ekonomi, mülkiyet hakları, kurumsal yapılanma, eğitimin artırılması başlıkları altında toplanabilir (Williamson, 1997).

Orijinal Washington Uzlaşısında ilk madde "mali disiplin" iken, tek başına mali disiplinin büyümeyi uyarıcı etkisinin yetersiz olduğu kabul edilmiştir. Yatırımları ve bu yolla büyümeyi arttırmak için önemli bir araç olarak tasarrufları daha fazla teşvik etmeye ihtiyaç vardır. Buradaki en önemli noktalardan biri, tasarruflardaki artışın kamu sektöründen çok özel sektörden kaynaklanmasıdır. Bu noktada yüksek vergiler bu teşviği azaltacaktır. Etkili bir mali disiplinin, özel kesim tasarruflarında bir artış ile desteklenmesi ve bunu özendirilmesi gerekmektedir (Marangos; 2008: 362).

Diğer taraftan dünya ticareti tek taraflı tarife indirimlerinden, serbest ticaret bölgeleri ve ikili anlaşmalara dönüşmüştür. Bu gelişmeler dünya ticaretinin liberalleşmesi süreci ile uyumludur. Bu durum Washington uzlaşısının ilk halinden biraz farklıdır. İlk halinde daha çok altı çizilen dışa dönük bir ticaret politikası izlenebilmesi ve yolsuzlukların azaltılabilmesi için ithalat liberalizasyonu ve dış ticaret üzerindeki nicel sınırlamaların kaldırılması gerekliliğidir. Bebek endüstrileri ile ilgili kaygılar bu sektörlerdeki geçici korumayı desteklemektedir. Uygulanacak genel bir ortalama tarife (%10-20 civarında) önemli bir maliyet yaratmadan endüstriyel bazda bir çeşitlendirme yaratacaktır. Üzerinde tam uzlaşılamayan konu korumanın yaklaşık üç ile on yıl arasında kaldırılması ile (Dünya

Bankasının görüşü), Williamson'ın savunduğu bu sürenin ülkenin makroekonomik koşullarına bağlı olduğu görüşüdür (Marangos; 2008: 359-362).

Doğrudan yabancı sermayenin girişi ile ilgili olarak, yabancı firmaların girişini engelleyen kısıtların kaldırması yerli ve yabancı firmalar arasındaki rekabeti artıracaktır. Yabancı yatırımlar, ihtiyaç duyulan sermayeyi, teknolojiyi ve beceriyi getirirken, iç piyasa için gerekli üretimi yapabilecek ve ihracata katkıda bulunabilecektir. Washington Uzlaşısında ekonomik anlamda bir milliyetçiliğe yer yoktur. Bu reform Latin Amerika ülkelerinde başarılı olduğu için üzerinde tekrar tartışılmamıştır. Aşağıdaki 5 nolu şekil dört Latin Amerika ülkesi için net doğrudan yatırımların GSYİH'ya oranını göstermektedir. Bu çerçevede 1989-2012 dönemi bu ülkelere net sermaye yatırımlarının pozitif olduğunu göstermektedir. Bu ülkeler içerisinde en avantajlı ülkenin Şili olduğu gözükmektedir. Pozitif yabancı sermaye girişlerine rağmen 2001 yılından itibaren Şili dışındaki ülkelere bu girişlerin azaldığını görmekteyiz.

Şekil. 5 Net Doğrudan Yabancı Yatırımların GSYİH'ya oranı

Kaynak: Dünya Bankası Veri Dağıtım Sistemi

Diğer taraftan eğitim konusunda, ilk uzlaşıda kamu harcamalarının öncelikli olarak eğitime yönlendirilmesi tavsiye edilmiştir. Daha sonrakinde ise, eğitim kendine özgü bir konu olarak ele alınmıştır. Zira eğitilmiş bir işgücü, ekonominin hızlı gelişmesinde önemli bir önkoşuldur. İyileştirilmiş bir eğitim ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve çevre için özel bir önem taşımaktadır.

Yaşanan deneyimlerden üzerinde fikir birliğine varılan bir diğer önemli sonuç, özellikle yüksek işsizliğin olduğu ekonomilerde hızlı bir liberalizasyonun uygun bir kalkınma stratejisi olmadığıdır.

Sonuç olarak yaşanan bu süreçte tamamen serbest pazar fikri düşüncesi sarsılmış ve giderek her ülke için kendine özgü kalkınma stratejileri geliştirilme gereği kabul edilmiştir. Post Washington uzlaşısı ile kalkınma için hedeflerin ne olması gerektiği anlayışında bir kayma olmuştur. GSYİH büyümesi üzerine dar odaklı amaçlar, yerini beşeri sermayedeki büyüme hedefi almıştır. Bu da şüphesiz Washington Uzlaşısından bir kopuşu temsil etmektedir.

3. Washington Uzlaşısında Yer Alan Politika Demetine Post-Keynezyen Alternatif Öneriler

Washington Uzlaşısına yönelik özel bir politika seti geliştirilmemiş olmasına rağmen dünya ekonomik sisteminin genel işleyişi içerisinde kalmak kaydıyla Post-Keynezyenlerin sistematik alternatif politika önerilerini bulmak mümkündür. Post-Keynezyenlerin kendi aralarındaki teorik uyumu, pratik dünyanın gelişmeleri de göz önüne alınarak tartışmalı bir şekilde ilerlemektedir. Ancak Washington Uzlaşısında dile getirilen öneriler konusunda net teorik itirazlarının olduğu da açıktır (Marangos, 2012; Davidson, 2004-2005). Bu itirazların kökeninde Post-Keynezyenlerin iktisada yöntemsel yaklaşımları içerisinde yer alan eleştirel gerçekçilik (critical realism) ve gerçek dünyayı dikkate alan açıklamalara verdikleri özel önemin ayrı bir yeri vardır. Bu nedenle bu bölümde Washington Uzlaşısı içerisinde yer alan politika önermelerine, Post-Keynezyenlerin uygulamaya da bağlı olarak teorik karşı çıkışlarının kısa incelemesinin yapılması hedeflenmiştir. Bu kısa incelemeye başlamadan önce Post Keynezyenlerin temel *iktisat politikası amaçlarını* belirtmemiz gerekir (Arestis ve Sawyer, 2011):

- i. Sürdürülebilir bir büyüme için veri işgücü arzının tam istihdamının sağlanması
- ii. Bir enflasyon hedeflemesi stratejisi benimsemek yerine, çıktının büyüme hızıyla uyumlu sabit bir enflasyon oranının amaçlanması (bulgular büyümeyle uyumlu sabit bir enflasyon oranının %10-15 civarında olduğunu göstermektedir)
- iii. Finansal istikrarın sağlanması

Temel iktisat politikası amaçlarını bu şekilde açıklayan Post Keynezyenlerin yine *temel politika araçlarını* aşağıdaki biçimde açıkladıklarını görmekteyiz (a.g.e.:16):

- i. Maliye politikası temel politika aracıdır. Uzun erimli hedeflere ulaşmak için kısa erimli maliye politikası uygulamaları gerçekleştirilmelidir. Kısa erimli politika uygulamaları ise; otomatik stabilizatörleri kullanarak özellikle özel kesim yatırımlarından kaynaklanan ekonomik dalgalanmaları sonlandırmak amacını taşımaktadır. Uzun erimli amaç istihdam ve çıktı düzeyini arzulan düzeyde gerçekleştirmek olmalıdır.
- ii. Faiz oranı politikası ise reel faiz oranının, trend büyüme oranının mümkün olduğu kadar altında seyretmesini hedeflemelidir.² Trend büyüme oranının altında bir reel faiz oranı hedeflemesi merkez bankasına nominal faiz oranını belirlerken hedeflenen faiz oranına uygun ve beklenen enflasyona da uyumlu bir nominal oranı belirleme imkanı tanıyacaktır.
- iii. Döviz kuru politikası da son derece önemli bir araç olmaktadır. Döviz kurundaki değişiklikler iç ekonomiyi ve enflasyon oranını etkiler. Bu nedenle merkez bankası kuru kontrol etmeli ve gerektiğinde müdahalede bulunmalıdır.

Post-Keynezyenlerin benimsedikleri bu temel politika amaçları ve araçlarını belirledikten sonra Washington/Post-Washington Uzlaşısı özelinde yer alan alternatif politika önerilerini inceleyebiliriz.

² Faiz oranı Post Keynezyenler açısından neoklasik yaklaşımın benimsediği para piyasasını dengeye getiren ve piyasada belirlenen bir değişken olmaktan çok gelir dağılımını etkileyen bir bölüşüm değişkeni olarak ele alınmaktadır (Lavoie, 2006:56).

3.1. Mali Disiplin

Washington ve Post Washington Uzlaşısındaki mali disipline yönelik önermeleri Post-Keynezyenler kesin bir şekilde kabul etmemektedir. Mali disiplinden kastedilen, bütçe açıklarının enflasyon ve ödemeler dengesi açıkları gibi makroekonomik dengesizliklere yol açmasıdır. Bu nedenle bütçe açıklarının kapatılması ve/veya küçültülmesi önerilmektedir. Post-Keynezyenler maliye politikasına önem verdiklerinden bu anlamda bir bütçe disiplinini desteklememektedirler. Kamu harcamaları tam istihdama giden yolda kaçınılmaz bir biçimde gereklidir. Özel kesim yatırımlarının kamu harcamalarıyla dışlanması zorunlu bir sonuç değildir. Tam tersine kamu harcamaları özel kesim yatırımlarını tamamlayıcı bir işlev görebilirler. Bütçe açıklarının faiz oranlarını yükseltmesiyle ilgili ampirik bulgular zayıftır. Merkez bankası para stokunu kredi parası olarak ayarlayabileceğinden kamu harcamalarının faizler (para arzı içselliği) üzerine ilave bir baskı yapması kaçınılmaz değildir. (Nevile, 2003). Kamu açıkları durgunluğu önlemek için verilebilir. Fakat durgunluğun nedeni değildir (Marangos, 2012).

3.2. Kamu Harcamalarının Önceliği

Kamu harcamaları eğitim, sağlık ve alt yapı harcamaları gibi toplumun refahını artıran alanlara öncelikli olarak yapılmalıdır. Harcamalar aynı zamanda verimliliği artırarak özel kesim yatırımlarına ve büyümeye olumlu bir etki yapar. İşsizlerin yeniden eğitimi için oluşturulacak kamu fonları, nitelikli işgücünün oluşmasına ve dolayısıyla verimliliğin artmasına yol açar. Toplumsal eğitim alanına yapılacak yatırımlar toplumsal maliyetleri (suçluların azalması gibi) azaltıcı bir etki yapar. Gelir dağılımını düzeltici harcamalar toplam talebin de istikrarlı olmasına neden olur.

3.3. Vergi Reformu

Post-Keynezyenler açısından vergi sistemi sadece gelir elde etme yönüyle değil, toplumun kültürel ve sosyal alt yapısını yansıtması bakımından da önem arz eder. Toplumsal yönüyle vergi kaçığının önüne geçmek, bütçe açığının azaltılması için harcamaları düşürmek kadar önemlidir (Marangos, 2012). Post-Keynezyenlerde vergilendirme konusu Polonyalı iktisatçı Kalecki tarafından formüle edilmiştir (Laramie va Mair, 2003):

Kalecki kısa dönem modelinde Milli Gelirin elde edilmesi ve yeniden dağılımı, malların, sermayenin ve gelir gibi değişkenlerin vergilendirilmesinin etkileri üzerinde durmuştur. Kısa dönemde ücret ve karın vergilendirilmesinin karlar üzerine etkisinin uzun dönemde yatırımlar üzerinde etkili olabileceğini göstermiştir. Ücret ve karların vergilendirilmesi iş çevrimlerinin genişliğini ve yatırım oranlarının trendini etkileyebilecektir. Vergi sisteminin etkilediği amortisman ve kar düzeyi gibi iki kanal bulunmaktadır. Vergilendirme teknolojik gelişmeler sonucunda fiziksel ve finansal olarak eskimiş sermaye mallarının daha üretken, daha karlı sermaye mallarıyla değişimini hızlandıracaktır. Karların vergilendirilmesi karların seviyesi üzerinde doğrudan bir etkide bulunurken, milli gelir içinde ücretin payı üzerinde dolaylı bir etkide bulunarak toplam karlılığı belirleyen harcamaları etkileyebilecektir. Bu durum maliye politikasının bir istikrar unsuru olarak kullanılabileceğine işaret etmektedir. Yerel yönetimlerde politik nedenlerden dolayı farklı bir vergilendirme sistemi tercih edilebilir. Ancak kamu gelir ve harcamaları bir bütün olarak bu farklı tercihlerin makro ekonomik etkisinden bağımsız kalamaz.

Kalecki'nin bu analizi Washington/Post-Washington önermelerinin arz yanlısı iktisat anlayışına karşılık, dikkate değer bir alternatif bakış açısını temsil etmektedir. Arz yanlısı

iktisat gelir dağılımını marjinal verimliliğe bağlarken ekonominin arz yönlü olarak belirli sınırlandırmalar altında olduğunu ifade etmektedir. Ortodoks arz yanlı iktisada göre ücretler emek piyasasında belirlenirken, Post-Keynezyenler reel ücretin mal piyasasında belirlendiğini ileri sürmektedirler. Vergileri değiştirmenin (ücretler ve karlardan alınan vergiler) makroekonomik etkisi iş dünyasının mark-up oranlarına vereceği tepkiye bağlı olarak belirlenir. Bu tepkide monopol derecesine bağlı olarak ücretin ve karın milli gelir içerisindeki payını belirler.

3.4. Finansal Serbestleşme

Post-Keynezyenlerin Washington/Post-Washington finansal serbestleşme önermelerine hem teorik hem de uygulama deneyimleri açısından eleştirileri bulunmaktadır. Uzlaşılarda belirtilen finansal serbestleşmeden kastedilen, kredilerin dağılımının ve faizlerin piyasa tarafından belirlenmesidir. Böylece tasarruflar ve sermayenin etkinliğinde pozitif etkilenmeler olacaktır. Bu durum 1950-1970'li yılları kapsayan dönemde özellikle gelişmekte olan ülke merkez bankalarının belirlediği ve görece düşük tuttuğu faiz oranlarına bir tepki niteliğindedir. Yüksek reel pozitif faizler tasarrufları ve yatırımları artırırken düşük getirili sermayenin de tasfiyesine yol açacaktır. Sermayenin ortalama verimliliği artarken büyüme yükselecektir. Dolayısıyla merkez bankaları kamu otoritesinden bağımsız olmalı, sermaye akımları serbest bırakılmalı, faizler ve krediler piyasa koşullarına bırakılmalıdır. Bir dizi finansal reformlar yapılmalı, enflasyon düşük ve istikrarlı olmalıdır. Oysa bu görüşlerin teorik dayanağı oldukça tartışmalıdır.

Finansal piyasaların serbestleşmesi konusunda üç çekince önemlidir (Arestis, 2004): İlki asimetrik bilgidir. Asimetrik bilgi, ters seçim ve ahlaki bozulmalar ortaya çıkarır. Örneğin yatırımcı yatırımlarının riskini tam bilemez. Kredi kullanmıştır. Kredi kullandıran da yatırımcının riskli bir yatırım yaptığını bilememesi durumunda ahlaki bir bozulma ortaya çıkar. İkincisi belirsizliktir. Bütün kredi piyasası belirsizlik altında çalışır. Tamamen serbest bırakılan bir piyasa belirsizliğin olumsuzluklarını artıracaktır. Bunun için deregülasyon değil daha iyi bir regülasyon önerilebilir. Üçüncüsü, serbestleşme, finansal baskıları, finansal kırılganlıkları ve krizleri artırabilir.

3.5. Döviz Kuru

Ortodoks yaklaşım döviz kurlarının mal ticaretine dayalı olarak değiştiğini ve uzun dönemde mal ticaretine bağlı olarak belirlenen kurların ticareti dengeye getirecek uyarlamayı sağladığına yönelik bir yaklaşıma odaklanmış durumdadır. Döviz kuruna Post-Keynezyen yaklaşım sermaye akımlarının ekonomide aktif ve otonom olduğuna ilişkin bir yargı çerçevesinde oluşmaktadır. Post-Keynezyenler ampirik bulgulara da dayanarak ticaretin denge eğilimi göstermediğini ve ulusal paranın değerinin uluslar arası portföy yatırımcılarının kararlarına bağlı olarak belirlendiğini savunmaktadırlar. Paranın değer kaybı/kazancı bu yatırımcıların ulusal varlıklara yönelik talebinin bir sonucu olarak belirlenir. Bu, yatırımlarda belirsizlik koşulları altında ticaret dengesinin sağlanmasına değil fakat döviz kurunun oynaklığına yol açarak dengesizliğin sürmesine neden olur. Keynes, Bretton Woods konferansında sermaye hareketliliği üzerinde bir denetimde bulunmalarının ulusların hakkı olduğunu ileri sürmüş, ancak tamamen reddedilmese de genel bir kabul görmemiştir. Fakat son zamanlarda Post-Keynezyenlerin de etkisiyle sermaye kontrolleri yeniden önem kazanmıştır (Harvey, 2003). Döviz kuru rejimi olarak Post-Keynezyenler, ayarlanabilir dalgalı döviz kuru rejiminin gelişmekte olan ülkeler ile sanayileşmiş ülkeler için önerilebileceğini, ancak bu rejimin uygulanabilmesi için sermaye kontrollerinin yapılmasının gerekli olduğunu belirtmektedir (Chang ve Grabel, 2004).

3.6. Ticaretin Serbestleşmesi

Post-Keynezyenler bir ülkenin büyüme hızını artırmak için mutlaka dışa açılmalarının gerekmediğini savunurlar.³ Ülkeler başlangıçta yeni gelişen sanayilerini korumalı ve seçici bir ihracat teşviki uygulamalıdır. Hızlı büyüme ve verimlilik artışı ülkelerin dışa açılmasını daha mümkün kılar. Verimlilik artışıyla dışa açılan bir ülkenin yeni gelişen sanayilerini koruma ihtiyacı azalır. Yoksul ülkeler için ödemeler dengesi açıkları büyümenin önünde bir engel oluşturur. Dış açıklar döviz kurunda krizler, enflasyon ve işsizlik yaratarak yoksulluğun artmasına neden olur. Ülkeler ulusal bankacılık sistemi ve iç makroekonomik politikalarından asla vazgeçmemelidir (Marangos, 2012).

3.7. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Yabancı sermaye girişlerinin iç yatırımları artırdığına yönelik yeterli bir kanıt bulunmamaktadır (Kregel, 2008). Bunun yerine dış yatırımların istikrarlı olmasına, ülke yatırımlarının toplamı içinde makul bir düzeyde bulunmasına ve kısa dönemde kar getirilerinden ziyade ülkenin kalkınmasına hizmet edecek alanlarda yatırım yapmasına önem verilmelidir. Çin, Kore, Tayvan gibi ülkeler, yabancı yatırımcılara sıkı bir düzenlemeye rağmen başarılı olmuş ülkelere örnek teşkil etmektedir (Marangos, 2012 ve Chang ve Grabel, 2004).

3.8. Özelleştirme

Post-Keynezyenlere göre devlet mülkiyetinin bütçe açığı yarattığı ve kaynakları etkisiz kullandıkları yönünde evrensel bir kural bulunmamaktadır. Ekonomik kalkınma mutlak olarak devlet mülkiyetinden vazgeçilmesini gerekli kılmamaktadır. Ekonomik büyüme için kamu mülkiyeti önemli bir rol üstlenebilir. Bu elbette ekonominin tamamının devlet kontrolü altında olmasını gerektirmez (Saad-Filho, 2007).

3.9. Yeniden Düzenleme

Ücretlerin düşürülmesinin ve esnek işgücü piyasasının verimlilik ve yatırımların karlılığı üzerinde olumlu etkileri yoktur. Bunun yerine yasal olarak iyi düzenlenmiş bir piyasa, tatmin edici asgari ücretler ve güçlü sendikaların yatırımları artırıcı ve yeni teknoloji kullanımını teşvik edici sonuçları olabilir. (Saad-Filho, 2007). Ücretler neoklasik yaklaşımın ileri sürdüğü gibi işgücü verimliliğine değil tarihsel olarak ortaya çıkmış olan kurumsal yapıların, sendikal gücün ve toplu pazarlıkların sonucunda belirlenir. Ayrıca ücretlerin artırılması maliyet artışı sonucu üretimi düşüren bir sonuç yaratmaz. Tam tersine ücret artışı toplam talebi güdüleyerek firma karlılığının artışına ve büyümeye katkı sağlayabilir.

3.10. Mülkiyet Hakları

Post-Keynezyen bakış açısı piyasa ekonomisinde mülkiyet haklarına önem vermektedir. Bu nedenle toprak reformu gibi politikaları desteklemektedir. Bu durum Post Washington önerilerine aykırı değildir. Buna rağmen Latin Amerika ülkelerinde devlet öncülüğündeki bir sanayileşmenin daha üstün olduğu görülmektedir (Ocampo, 2004).

3.11. Kurumların İnşası

Ekonomik ve sosyal kurumların tarihsel, sosyolojik ve ülkenin içinde bulunduğu siyasal demokratik yapısıyla yakın ilişkisi vardır. Günümüzde piyasa ekonomisini uygulayan

³ *Dışa açılma* deyimini özellikle 1980'li yıllardan sonra ekonomi yazınında sıkça kullanılan bir deyim olmuştur. Bu ifade ile iç piyasanın dış piyasa ile bütünleşmesi ve bu bütünleşmenin fiyat mekanizması kanalıyla yapılması üzerinde yoğunlaşmış olmaktadır. Zorunlu olarak iç piyasanın da kamu otoritesinin denetleyici ve özendirici/caydırıcı müdahalesinden uzak durması söz konusu olmaktadır.

gelişmiş ülkelerin kendi içinde de heterojen bir yapı söz konusu olabilmektedir (Chang ve Grabel, 2004; Ocampo, 2004). Anglo-Amerikan Kapitalizm modelinin kendine has kurumları ve düzenlemeleri olabilir. Ancak bu durum piyasa ekonomisini uygulayan her ülke için mutlak bir zorunluluk oluşturmaz. Her ülke kendine özgü kurumları, koşulları topluma eşit yakınlıkta ve demokratik/özgür bir biçimde oluşturmalı ve geliştirmelidir.

4. Sonuç

1990'lı yıllar adına Washington Uzlaşısı denilen ve özünde neoliberal politikalar barındıran bir politika demetinin dünya genelinde uygulamaya sokulduğu yıllar olmuştur. Bu politikalarından dağılan iki kutuplu dünya sisteminin sosyalist ülkeler gurubunda yer alan ülkeler de etkilenmiştir. Özünde ülkelerin dış borçlarında azalma, daha yüksek ve istikrarlı bir büyüme, düşük enflasyon ve işsizlik ile mali disiplin öneren bu politikalar genel hatlarıyla başarısız olmuştur. Bu önerilere uymayan ülkeler ise uzlaşıda önerilen hedeflere daha yakın bir konumda bulunmaktadırlar. Metin içinde sunulan 1-2 ve 3 nolu grafikler bu bulguyu destekler niteliktedir. Nitekim başarısızlık bu politikaları öneren kurumların da dikkatini çekmiş ve Post Washington Uzlaşısı olarak adlandırılan 2. Nesil politika önerileri uygulamaya sokulmuştur. Ancak Rodrik'inde belirttiği gibi 2008 kriziyle birlikte Uzlaşının ortadan kalktığı ve yerine neyin alacağını tartışıldığı bir döneme girmiş bulunmaktayız (Rodrik, 2006).

Bu politikalar çoğunlukla tek reçete olarak sunulmuş ve alternatifin olmadığı savıyla uygulamaya konulmuştur. Oysa mevcut ekonomik sistem içerisinde Post-Keynezyenlerin, Washington/Post-Washington Uzlaşısına sistematik bir karşı çıkışları söz konusudur. Bu itiraz bütüncül bir alternatifi de bize sunmaktadır: istihdamı optimum seviyesine ulaştırmak için kamu yatırımlarının kullanılması, sanayi politikası uygulamaları, modern bir devlet yaratmak için sosyal politikalar, vergi tabanını genişletmek için modern bir vergi sistemi, gelirin yeniden dağıtılması, sermaye kontrolleri, demokratik mekanizmalarla seçilmiş yönetime ve politikalarına bağımlı bir merkez bankası, kamu mülkiyetinin devam etmesi, ayarlanabilir dalgalı bir döviz kuru sistemi ile sosyal uyumu ve çatışmaları yönetecek içsel kurumların oluşturulmasıdır. Bu önermelerin teorik alt yapısı modern iktisadın doğuşundan itibaren yapılan ve iktisat literatüründe geniş bir yer bulan tartışmalarda mevcuttur. Biz bu kısa çalışmamızda makroekonomik politikaların tüm ülkelerin geneline aynı içerikte ve tek reçete olarak sunulmasının ve politika uygulamalarının ülke ekonomilerine olumlu sonuçlar vermeyebileceğini göstermeye çalışmış durumdayız. Uygulanan politikaların başarısızlığı alternatif önerilere olan ihtiyacı güçlendirmektedir. Şimdilik bu ihtiyaca Post-Keynezyenler ciddi alternatifler sunmuş gözükmektedir.

KAYNAKÇA

Akçay, Ü. ve Türkay, M (2009), “Neoliberalizmden Kalkınmacı Yaklaşım: Devletin Sermaye Birikimi Sürecindeki Yeri Üzerine”, *Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik*, SAV Yayınları, İstanbul.

Arestis, P. (2004), Washington Consensus and Financial Liberalization, *Journal of Post Keynesian Economics*, 27(2): 251-271

Arestis, ve Sawyer, M. *New Economics as Mainstream Economics*, içinde, “Economic Theory and Policies: New Directions After Neoliberalism” pp. 1-38, Edited by Philip Arestis and Malcolm Sawyer, First published, Palgrave macmillan, 2011

Chang, H.J. ve Grabel, I. *Reclaiming Development: An Alternative Economic Policy Manual*. London: Zed Books, 2004

- Davidson, P. (2004), "A Post Keynesian view of the Washington consensus and how to improve it" *Journal of Post Keynesian Economics*, 27 (2): 207-230
Dünya Bankası Veri Dağıtım Sistemi, <http://data.worldbank.org/>
- Harvey, J. T. (2003), "Exchange Rates", *The Elgar Companion to Post Keynesian Economics* içinde, Edt. J.E. King., Edward Elgar Cheltenham, UK.Northampton, MA, USA , 2003
- Kregel, J. (2008), "The Discrete Charm of the Washington Concensus" *Journal of Post Keynesian Economics*, 30(4): 541-560
- Krogstad, E. (2007), "The Post-Washington Consensus, Brand New Agenda or Old Wine in New Bottle", Challenge, March-April, ss.67-85
- Laramie ve Mair (2003), "Taxation", *The Elgar Companion to Post Keynesian Economics* içinde, Edt. J.E. King., Edward Elgar Cheltenham, UK.Northampton, MA, USA , 2003
- Lavoie, M. *Introduction to Post-Keynesian Economics*, Palgrave Macmillan, First Published 2006
- Marangos, J. (2012), "The Post Keynesian retort to "After the Washington Consensus", *Journal of Post Keynesian Economics*, 34(4): 583-609
- Marangos, J. (2008), "The Evolution of the Anti-Washington Consensus Debate: From 'Post-Washington Consensus' to 'After the Washington Consensus', *Competition & Change*, 12(3) : 227-244
- Marangos, J. (2009), "The Evolution of the Term 'Washington Consensus'", *Journal of Economic Surveys*, 23(2): 350-384
- Naim, M. (1999), "Fads and Fashion in Economic Reforms: Washington Consensus or Washington Confusion?" *Foreign Policy Magazine*, ss.1-22
- Nevile, J.W. (2003), "Fiscal Policy", *The Elgar Companion to Post Keynesian Economics* içinde, Edt. J.E. King., Edward Elgar Cheltenham, UK.Northampton, MA, USA , 2003
- Ocampo, J.A. (2004), "Corporate social responsibility" *Natural Resources Forum*, Editorial, 28 : 249-250
- Öniş Z. ve F. Şenses (2005), "Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus", *Development and Change*, 36(2): 263-290
- Rodrik D. (2006), "Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform", *Journal of Economic Literature*, **XLIV**: 973-987
- Rodrik, D. (2011), "The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy" *World Trade Review*, 10 (3): 409-421
- Saad -Filho, A. (2007), "Life Beyond the Washington Consensus: An Introduction to Pro-Poor Macroeconomics Policies" *Review of Political Economy*, 19 (4): 513-537
- Williamson, J. (1997), The Washington Consensus revisited. In L. Emmerij (ed.), *Economic and Social Development in the XXI Century* (pp.48-61). Washington, DC: Inter-American Development Bank
- Williamson, J. (2004-2005), "The Strange History of the Washington Consensus", *Journal of Post Keynesian Economics*, 27(2): 195-206

EMEK ÜRETKENLİĞİ VE ÜCRET TEORİSİ

Adnan DOĞRUYOL*
Kıvanç AYDINLAR**

ÖZET

En romantik, en aykırı düşünen kişiler bile, insanların çalışmadan yaşadıkları bir dünya hayal etmemişlerdir. Ütopyalar kurgulayan yazarlar bile, insanların en azından manevi ihtiyaçları için çalışmayı bir zorunluluk olarak ele almışlardır. Çalışmak, er ya da geç bütün insanların kaçınılmaz bir şekilde gerçekleştireceği evrensel bir fiil olarak kendini göstermektedir. Doğa servet dağılımını adil olarak yapsaydı, medeniyetin gelişimi bugünkü düzeyde olamazdı. Doğanın insan aklına meydan okumasıyla ancak üretimde yaratıcılık ortaya çıkmaktadır. İktisadın ilgilendiği emek, bireyin uğraşması değil, üretimin esas kaynağını oluşturan emektir. Emek nedir? Bir üretim faktörü olarak emek nasıl organize edilir? Nüfus miktarındaki değişimlerin işçi sayısı ve işçinin çalışma isteği üzerinde ne gibi etkisi olur? Ücret nedir ve nasıl belirlenir? Emek neden örgütlenmiştir? Bu ve benzeri sorular açıklayıcı cevaplar gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çalışma, Emek, Ücret

ABSTRACT

Either the dreamiest or the transverse persons don't imagine a world that people don't have to work for living. Even the philosophers who fictionalize utopias approach working as a necessity at least to satisfy abstract needs of people. Working is such a universal activity that all people unavoidably have to perform. If the distribution of wealth had been fair; the evolution of civilization would not have been as advanced as nowadays. The creativity of production appears only a result of nature's challenge to man's intelligence. The economy doesn't pay attention to efforts men's strength; it just focuses on the labor which is the main source of production. What is labor? How is it organized as a factor of production? How does the population change influence the amount of laborers and their will to work? What is wage and how is it determined? Why is labor organized? These kinds of questions are in need of specific answers.

Key Words: Working, Labor, Wage.

1. Giriş

“İnsanlar neden çalışır?” sorusunun incelenmesi iktisattan çok psikolojinin konusu olsa da, iktisatçılar da bu konuda pek çok varsayımda bulunmuşlardır. İktisadi sistemler, ister gerçek isterse de (Aristotle ve Plato'nun tasarladıkları gibi) imgesel olsun, insanların belirli koşullarda belirli davranışlar sergileyeceklerini kabullenirler. Platon, kişinin devletle kaynaşmasının ve kendi dışındaki bir iradeye boyun eğip, devlet içindeki konumunun gereklerini yerine getirerek (hiçbir şekilde kişisel arzularına

* Yrd.Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, adogruiol@sakarya.edu.tr

**Arş.Gör., Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, kaydinlar@sakarya.edu.tr

kapılmadan) ideal bir vatandaş kavramı oluşturmuştu. “Cumhuriyet” (Republic) adlı eserinde ele aldığı toplum modeli, sosyal hayatı öyle kusursuz düzenlemiştir ki, insanlar

en iyi yapabilecekleri işlerle uğraştıkları için, kişisel hırs ve tutkularının baskısından uzaklaşırlar (1992, s. 27). Platon’un Cumhuriyet’i kaleme almasına eski Atina’da günlük hayatta öne çıkan davranış özelliği olan bencillğe duyduğu tepki neden olmuştur.

Aristo da Plato gibi, sıradan insanın devlet iradesine tabi olmasını kabul etmiştir. Ama Plato’nun dışladığı kişisel çıkar kavramının, çalışmayı teşvik etmede ve serveti korumada, ortak iyi (commongood) kavramından çok daha belirleyici olduğunu öne sürmüştür. Ona göre insanlar hiç tanımadıkları başka kişiler hesabına çalışmak yerine, kendi ailelerinin refah ve zenginliği için çalıştıklarında daha fazla gayret ve özveri sergilerler. Platon ile ortaklaştığı konu, bazı iktisadi faaliyetler saygın kabul edilmesi bazılarının ise yakışsız sayılmasıdır. Buna göre, tarım sadece toprağı sürmek değil, çiftlik idare etmek olarak kabul edilip saygın bir faaliyettir. Buna karşılık, ticaret, zanaat ve vasıfsız işçilik yabancılar, fakirler ve köleler gibi toplumun en düşük kesimlerinin yapması gereken faaliyetler olarak öne çıkar. Aristo’ya göre, köleliği olağan ve meşru gördüğü için bazı insanların karakter ve huy olarak köle olmalarını son derece normaldir. Doğaldır ki toplumun bir kesiminin eğitimi ve geçimi, diğerlerinin zahmet ve cefalarının sonucunda gerçekleştiği bir dönemde, geçimini çalışarak kazanmak asla saygı ve itibarla karşılanamazdı.

2. Ortaçağ Hristiyanlığının Çalışmaya Attığı Önem

Aquinalı Thomas (1225-1274), dönemin entelektüel yapısından yararlanan bir düşünür olarak; bir kişinin emeğinin ürünü güvence altına alındığında, daha fazla ve daha bilinçli çalışacağını öne sürmüştür. Thomas’a göre çalışmak Hristiyanlığın gereği olan bir faaliyet olduğu için çalışmaya büyük bir önem atfederek, antik Yunan düşünürlerinden ayrılmıştır (Thomas’tan aktaran Mandel, 2008, s. 647).

Hristiyanlığın çalışmayı teşvik etmesi John Calvin’in (1509-1564) çalışmalarında da kendini göstermiştir. Hristiyanlık’ta (ve diğer pek çok dinde) genel kabul gören emek ve çalışmanın zorunlu olduğu düşüncesine Calvin bir de ahlaki bir boyut eklemiştir. Reform hareketinin fikri önderliğini yapan bir İsviçreli reformist olarak Calvin, hangi işte olursa olsun, fazla çalışmanın ilahi bir emir, dini bir görev olduğunu öne sürmüştür. Calvin’e göre insanlar bir meslek seçerken elde edebilecekleri zenginliği değil, o mesleği sıkı bir disiplinle çok çalışarak gerçekleştirdiklerinde elde edecekleri manevi bir tatmini düşünmelidirler.

2.1. Adam Smith ve Ekonomik İnsan

Adam Smith, uygulanabilirliği ve kabul edilebilirliği hala tartışmalara konu olan “İktisadi İnsan (Homo Economicus)” ortaya atan ilk düşünürlerdendir. Bu kavram ortalama bir insanın ekonomik çıkarlarına bağlı olduğunu, onu harekete geçirecek ana motifi, en az çabayı harcayarak servet elde etmek olduğunu, bu yüzden alıcı konumundayken en ucuz; satıcı konumundayken de en pahalı piyasayı tercih ettiğini

ifade eder. Smith'in ardılları "Milletlerin Zenginliği" adlı çalışmasındaki psikolojik görüşleri kabul ederken servet ve mutluluğun aynı olduğu fikrini aynen kabul ederlerken, "Ahlaki Duygular" adlı önceki eserindeki tam tersi düşünceleri yok saymışlardır.

Klasik düşünürlerin getirdikleri başlıca yenilikler, çeşitli arzular arasındaki derece farklılıkların kabul edilmesi, azalan fayda yasası, kişisel çıkarın gerçekleşmesinde gelenek ve göreneklerin rolü ve önemi, son olarak da servet oluşumunda katlanılması gereken külfetin göz önünde bulundurulması gibi konularda olmuştur. Bütün bu yenilikler, "iktisadi insanın" bazı özelliklerinin bir miktar revize edilmesi anlamına gelmektedir. Bununla birlikte klasik düşünürler, kişisel çıkar güdüsünün insanları servet ve zenginlik peşinde koşmaya zorladığı konusunda ısrar etmişlerdir.

Lauderdale, Rae ve Avusturya okuluna dahil olan iktisatçılar Smith'in servet tanımını kabul etmedikleri için klasik ekolden ayrılırlar. Onların düşüncesine göre, insanın kişisel çıkarı ve servet peşinde koşması herkes tarafından kabul edilen bir anlayıştır; fakat serveti tanımlarken sadece maddi eşyayı ve değişim değeri olan şeyleri içermelidir.

2.2. Emeğin Psikolojik İncelenmesi: Veblen

19. yüzyılın sonuna kadar, Adam Smith'in "Ahlaki Duygular" çalışmasındaki (çalışmanın nedenleri konusunda) görüşleri iktisatçılar arasında çok fazla benimsenmiyordu. Amerikalı bir iktisatçı olan Thorstein Veblen (1857-1929) benzer bir şekilde, insanların gösteriş merakı ve isteklerinin çalışmada önemli bir motivasyon aracı olduğunu öne sürmüştür. Böylece insan davranışlarının psikolojik köklerinin araştırılması yöntemi geliştirilmiş ve aynı zamanda klasik ve neo-klasik iktisat teorilerinin soyut yöntemlerine çok ciddi bir alternatif oluşturmaya başlamıştır. Neo-klasik ekolü savunan Alfred Marshall ve ardılları iktisadın tek meşru ilgi alanının piyasada gerçekleşen objektif olaylar olduğu iddiasında bulunarak, ekonomik olayların psikolojik yönünü tamamen ihmal etmişlerdir. Böylesi bir ihmal, Veblen'e ve oluşum sürecinde olan "kurumsal iktisatçılara" yeterince tatmin edici ve rasyonel gelmemiştir. Bu iktisat okulunun temel önermesi, toplumun ekonomik faaliyetleri gözlemlenerek, insan davranışlarının her zaman psikolojik motivasyonlar tarafından belirlendiğini düşüncesi üzerinde şekilleniyordu. Bu okul, söz konusu sosyo-psikolojik faktörler hakkında güvenilir sonuçların elde edilebileceği iddiasında bulunup, bu varsayımların kabul edilmediğinde iktisadın bilimsel özelliğini kaybedeceği fikrini savunuyordu.

Veblen, yaşadığı dönemle geçmiş dönem insan davranışlarını kıyasladığında, geçmişte insanları çalışmaya iten en önemli unsurun, topluma faydası olan nesnelere üretmek olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre, geçmiş dönemde insanlar, becerilerini göstererek toplumun takdir ve beğenisini kazanırlar. Medeniyetin ilerlemesi, savaş amacıyla silah endüstrisinin ve barış zamanında da sanayinin eşgüdüm gelişmesini beraberinde getirmiştir. Savaş amacıyla silah endüstrisinin gelişimi zaman içerisinde,

refah arttırıcı sanayi üretiminin çok daha belirgin bir şekilde önüne geçmeye başlamıştır. Hatta güç ve zorla ele geçirilen topraklar ve zenginlikler başarı göstergesi haline gelmiştir. Bunun da doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olarak ne kadar hüner sergilenirse sergilensin çalışarak üretmek gözden düşerken, yağma ve zorla elde etme takdir görmüştür. Toplumların paraya dayanan ticari bir şekil almasıyla başarı ölçüleri de değişmeye başlamış, zora ve yağmaya dayalı itibar, büyük sanayi dallarında da kendini göstermiştir. Sıradan işçilik iyice önemsizleşip gözden düşerken, servet sahibi olmak, çalışmak zorunda olmadan geçirilecek boş zamana sahip olmak ve büyük ölçüde

tüketim yapmak genel saygınlık nedenleri olarak görülmüştür. Rekabet duygusu giderek daha önemli bir özellik haline gelmiş, insanlar artık toplumsal saygı kaynağı olarak ortaya çıkan, çalışmak zorunda kalmadan (ya da çok az çalışarak) servet sahibi olmak için yoğun bir çaba ve istek göstermişlerdir. Bu heves, zengin ve servet sahibi insanların konum ve davranışlarının taklit edilmesini beraberinde getirmiştir. Bu taklit arzusunu, Veblen'in "kıskandıran kıyaslama" (Invidious Comparison) olarak adlandırmıştır (Veblen, 1899/1965, s. 207). Sonuçta servet sahibi olmak, zamanını istediği gibi geçirebilmek, insanların dikkatini çekecek kadar tüketim yapmak günümüzün başarı göstergelerinin başındagelmektedir. Bir saygınlık kaynağı olarak da, işini gereğiyle yapmanın çok daha önünde yer almaktadır. Psikolojik ve kurumsal iktisat, çok fazla eleştirilmesine rağmen olası geçerli bir alternatifi hala bulunamamış, mümkün olan en az çabayla en fazla serveti elde etmeyi hedefleyen "homo economicus" kavramına alternatif kavramlar üretebilmekte yardımcı olacaktır.

3. Ücret ve Ücret Üzerine İlk Hipotezler

Kapitalist işverenler, insanları çalışmaya iten koşul ve teorilerle ilgilenmezler. Onlara göre yeterli bir para karşılığında çalışacak insan her zaman bulunur. Ama konu "yeterli paraya" geldiğinde, işin rengi değişir. İktisatçılarla birlikte işverenler de, bu konu üzerine önemle eğilir. Ücret sorunu, toplumsal mücadeledeki yeri bakımından, rant konusunda ortaya çıkan çatışmalardan çok daha merkezi bir konumdur. Tarihin değişik devirlerinde, ücretler bazen şiddetli toplumsal mücadele ve ayaklanmaların sonucunda belirlenirken, bazen destatükoyu korumak isteyenler tarafından uzlaşmayla belirlenmiştir.

Ücret karşılığı çalışma (emek) ekonomi tarihinde görece yakın bir dönemde kendine yer bulmuştur. Önceki dönemlerde ağır işler köle ve serfler tarafından gerçekleştirilirken ancak vasıflı uzman özgür işçiler, emeklerinin ürünü olan malları bir fiyat karşılığında satma hakkına sahiptir. Sözleşmeli ilişkiler bu dönemde de görülmekle birlikte, genelin içerisinde önemsizlenecek kadar küçük bir yer işgal etmektedirler. Batı Avrupa'da toplumun geneli, 17. yüzyıl başından itibaren, kendi emeklerini karşılıklı olarak karşılaştırabilecekleri bir fiyat üzerinden her isteyene satmakta serbest bir hale gelmişlerdi. Ücret karşılığı çalışma ve özgürlüğün bir araya gelmesiyle eşgüdüm gelişen liberal kapitalist sistem, modern Avrupa ekonomisinin en belirgin özelliği olarak kendini göstermektedir.

Ücret sisteminin uygulanması, modern kapitalizmin doğuşu ile beraber ortaya çıkmıştır. Bu gelişme ile derebeylik düzeninin yarı kölelik şeklindeki hukuki ve ekonomik boyunduruğu altında bulunan düşünce, emek ve girişimcilik; gelenek, kilise ve mutlakiyetin baskısından kurtulmaya başlamıştır. Fakat bu değişim bir anda gerçekleşmiş değildir. 14. yüzyılda İngiltere’de ücretler “kara ölüm” olarak adlandırılan veba salgınından sonra uzun bir süre kanunlarla belirlendi. Zaman içerisinde bu kontroller aşama aşama ortadan kalktı ve insanlar kendi ücret seviyeleri konusunda kapitalistin karşısında bir özne olarak söz sahibi oldular. İşçilerin mülkiyeti kapitaliste ait olan üretim araçlarını kullanarak, ürettikleri mallara karşılık ücret aldıkları, bu teoride ve sözde özgürlük (!) düzeninde, işçilerin sosyal konumuna göre bir ücret almasını savunan “adil ücret” formülünün geçerliliği sorgulanmaya başlamıştır. Ücretler

konusunda yeni açıklamalar getirmeyi amaçlayan araştırmalar sonucunda, çeşitli ücret teorileri ortaya çıkmıştır (Roll, 1992, s. 54-57).

Merkantilistler ve fizyokratlar, pek çok konuda farklı düşüncelere sahip olmalarına rağmen, ücretler konusunda benzer fikirleri paylaşmışlardır. İki ekole de göre, ücretler işçinin yaşayabilmesi ve hayatını devam ettirebilmesi için gereken asgari seviyede gerçekleşir. Merkantilistlerin ayrı bir ücret teorisi formüle etmeyip, “adil ücret” sistemini tartışmasız kabul ettikleri, vergi sistemi ve dış ticaret üzerine yazdıklarından anlaşılmaktadır. Charles Davenant’ın (1656-1714) dış ticaret konusundaki çalışmalarında, gıda maddeleri fiyatlarındaki artışın sonucunda, doğal olarak ihraç malları üretiminde çalışan işçiler ücretini de arttıracığını, bunun da dış ticarete İngiltere’nin aleyhine olduğunu belirtmiştir (Roncaglia, 2005, s. 76).

Fizyokratlar aynı teoriyi daha başarılı bir şekilde ifade etmişlerdir. Quesnay (1694-1774), rekabetin kaçınılmaz bir sonucu olarak ücretlerin asgari seviyeye indiğini ve bu yüzden işçilerin ücretlerin ancak hayatlarını devam ettirmelerine yetecek miktarda olduğunu vurgulamıştır. Turgot (1727-1781) ise, sanayi işçilere her zaman ancak yaşamalarını idame edecek kadar ücret ödendiğini, fakat tarım işçilerin için böyle bir sınırlamanın yapılmadığını ifade etmiştir. Turgot’a göre, sanayi işçilerinin ücretlerinin düşük olmasının nedeni, Quesnay’in de daha önce ifade ettiği gibi, işçiler arasındaki rekabettir.

3.1. Asgari Geçim Sınırı (Geçimlik Ücret) Teorisi: Smith, Ricardo ve Sosyalistler

Adam Smith ilk bakışta asgari geçim sınırı/haddi teorisini kabul etmiş gibi görünse de, bu konudaki yazıları (daha sonra Lasalle’in adlandırdığı şekliyle) “demir yasasının (ironlaw)” çok kesin olmadığını, diğer ücret teorilerinin de geçerli olabileceğini vurgular niteliktedir. Smith’e göre yaşam seviyesinin düşük olması, ücret düşüklüğünün sebebi değil sonucudur. Prensip olarak, işçi ve ailesinin asgari geçim haddi, ücretlerin taban fiyatını belirler. Bu yüzden, ücretlerin yükselmesi işçinin daha fazla çocuk yetiştirmesine olanak verir fakat yaşam koşullarında önemli bir iyileşme yaratmaz.

Böyle olunca, yüksek ücretler işçi sayısını arttırırken düşük ücretler ise işçi sayısının azalmasına neden olur. Herhangi bir andaki ücretler kesin olarak tespit edilmezler çünkü her zaman pazarlık imkanı mevcuttur. Smith, işveren ve işçilerin pazarlık koşullarındaki güç dengesizliğine dikkat çekmiştir. Smith'e göre, kapitalistlerin sayıları az olduğu için örgütlenmelerinin önünde hiçbir engel yoktur, ücret politikaları konusunda kapitalistler arasında tam bir fikir birliği vardır. Buna karşılık işçilerin örgütlenmelerinin önünde yasal engeller olduğu gibi, tam bir fikir birliği sağlanması zordur (Smith, 1776/2006, s. 72).

Asgari geçim haddi teorisinin en coşkulu savunucuları bile, tam bir uyum içerisinde olmadıkları için farklı argümanlar öne sürmektedirler. Malthus, kendi ücret teorisini nüfus kuramı üzerinden şekillendirip, emek arz ve talebinin bir sonucu olarak ortaya koymuştur. Malthus'a göre, ücretli işçilerin sayısı azalırsa ücretler yükselecektir. Bunun için de işçilerin evlenmeleri sınırlanmalıdır. Asgari geçim haddi, ücret seviyesini belirler, fakat asgari geçim haddi de gelenek ve göreneklerin etkisiyle biçimlenir. Malthus bunu, yokluk halinde, çalışmasına ihtiyaç duyulan işçilerden bir kısmının işlerine devam etmeyecekleri geçim araçları şeklinde ifade etmiştir. Böyle

olunca çeşitli toplumsal sınıflarda, ücret seviyesi bu sınırın altına düşemez, aksi durumda çalışma isteği duyan işçi sayısında bir azalma olur ve bunun neticesinde de ücretler kendiliğinden yükselir (Savaş, 2007, s. 50).

Ricardo'nun bu doktrine yaptığı katkı, doğal ücret ve piyasa ücreti teorilerinde olmuştur. Ricardo'ya göre doğal ücret işçilere yaşamak ve nesillerini devam ettirebilmek için sağlanan ücret seviyesidir. Fakat asgari geçimlik ücret seviyesi, gelenek, görenek ve toplumun farklı tabakalarına göre değişiklik gösterir. Böylelikle Ricardo, kendi genel değer teorisini bir ücret teorisi haline getirmiştir. Değer, üretime katılan emeğin maliyetinden ibaret olunca, ücretler üretimde kullanılan emeğin yeniden üretimi için gerekli olan harcamalardan oluşacaktır. Çalışmaya istekli işçi sayısındaki değişimler veya işçi talebindeki dalgalanmalar piyasa ücretlerini etkileyebilir, fakat uzun dönemde piyasa ücretleri doğal ücret seviyesiyle uyumlu bir seyir izler. Bununla birlikte Ricardo piyasa ücretlerinin, doğal ücretin üstünde kalabileceğini kabul etmiştir (Ricardo, 1817/2008, s. 68). Mantıklı bir sonuç olarak, piyasa ücretlerindeki artış, gelenek ve göreneklerle belirlenen hayat seviyesini yükseltebileceği düşünülebilir. Acaba bu yeni oluşan piyasa ücreti, tabii ücret haline gelebilir mi? Ricardo ücret sorununun, günümüz iktisatçıları bile uğraştıran farklı tezahürlerini önceden görmüştür. Ricardo, ücret sorununun gelişmekte olan bir ekonomik düzende, tarihin statik bir döneminde görülenlerden tamamen farklı şekillerde olabileceğini gayet net bir şekilde fark etmişti.

Sosyalist düşünürlerde, kapitalist sisteme alternatifler geliştirirken Ricardo'nun teorilerini referans olarak alıyorlardı. Ricardo'ya göre değer tek kaynağı emektir. Ayrıca doğal ücretler de, gelenek ve görenekler tarafından biçimlenen bir hayat seviyesine göre işçinin ancak hayatta kalmasına ve neslini devam ettirmesine yetecek kadardır. Sosyalist düşünce de, Ricardo'nun ücret ve değer teorilerinden hareketle, işçilerin insanca yaşamak için fazlasıyla değer yarattıkları halde, sadece geçimlik

düzye de bir ücret almaları olgusuna vurgu yaparak; değeri yaratan emeğin, kapitalist tarafından sömürüldüğü üzerinden kendini şekillendirmiştir.

Bu düşüncelerin nüvesi önce J. K. Rodbertus (1805-1875) tarafından ortaya atılsa da, “artı değer teorileri” ile işçi sınıfının artan sefaleti Karl Marx tarafından derli toplu bir şekilde ilk kez “Komünist Manifesto”da ifade edilmiştir. Marx’a göre iş bölümü ve teknolojik araçların kullanılmasıyla emeğin üretkenliğinin artması, nitelikli işçileri de vasıfsız işçi statüsüne indirgeyerek ücret seviyesi farklılıklarını ortadan kaldıracaktır. Sonuçta bütün ücretler, en düşük hayat şartlarını karşılayacak seviyeye kadar inecektir. Böylelikle işçinin aldığı ücret ile işçinin yarattığı değer arasındaki oransızlık giderek artacaktır.

3.2. John Stuart Mill’in Ücret Fonu Teorisi

John Stuart Mill, ücret konusunda asgari geçim sınırı teorisine alternatif olmaktan ziyade, onun tamamlayıcısı olan bir teori formüle etmiştir. “Ücret fonu” olarak anılan bu teori, ücretlerin ödenmesinde kullanılacak bir nakit miktarının ayrılmasının mümkün olduğu fikri kısmi olarak Adam Smith tarafından dillendirilmiştir. J. R. McCulloch, James Mill, Malthus, Nassau Senior ve Ricardo gibi düşünürlerin hepsi, “ücret fonu” kavramını ücret seviyesinin bir açıklaması olarak kabul etmişlerdir. J. S. Mill’in geliştirdiği haliyle bu teoriye göre ücretler, nüfus miktarı ile ücretlerin

ödenmesinde kullanılacak sermaye arasındaki ilişkiye göre şekillenir. Mill burada nüfus ve sermaye kavramlarından ne anladığını göstermek üzere bazı açıklamalar yapma gereksinimi hissetmiş, nüfus ile nüfusun faal kesiminden hizmetlerini kiralamak arzusunda bulunan insanları; sermayeyi de ücret ödenmesinde kullanılacak sermaye miktarı ile aynı işte kullanılan ikinci derecedeki miktarları kast ettiğini ifade etmiştir. Mill’e göre belirli bir zamanda ücret olarak verilecek para miktarı sabit olduğu için, ücretleri arttırmanın tek yolu çalışan sayısının azaltılması ya da sermaye fonunun arttırılmasıdır. Bu teorisinin hem işçi sendikaları faaliyetleri hem de ücretlere yönelik mevzuat bakımından önemi büyüktür. Çünkü ücret fonu teorisine göre ödenecek ücret miktarı sabit olduğu için, sendikalar ne yaparlarsa yapsınlar, yaptıkları bir miktar ücreti bir işçi grubundan alıp başka bir gruba vermenin ötesine gitmeyecektir (Mill, 1965: 343). Ücret fonu ve asgari geçim sınırı teorileri arasında büyük bir çelişki olmadığı, geçimlik ücret teorisi savunucularının ücret fonu teorisini de itirazsız kabul etmelerinden de anlaşılabilir. Henry Faucett ve John Elliot Cairnes gibi düşünürler de J. S. Mill’in ücret fonu teorisini desteklemişlerdir. Ücretlerin sermayeden ödeniyor olması, ücret fonu teorisinin doğruluğunu ispatlamaktan ziyade, teorisinin bir kapitalist sınıf teorisi olduğunu gösterir.

Ücret fonu teorisine karşı yöneltilen eleştiriler çeşitli kaynaklardan gelmiştir. Bu teori son şeklini almadan önce, F. B. VonHermann tarafından da detaylı bir eleştiriye maruz kaldı. Daha sonra Francis Walker, Francis Longe ve W. T. Thornton’un teorisinin barındırdığı kusurlar ve uygulanmasındaki güçlükler, ücret fonu teorisinin geçerliliğine darbe indirmiştir. Bu düşünürlere göre, emek talebinde bulunan kapitalistler ücret ödemelerinde sadece sermayeden değil cari gelirden de kullanabilirler. Ayrıca üretime

harcanan paradan ücret için ayrılan bir fon da mevcut değildir. O yüzden, söz konusu “fon” aslında işveren tarafından işçi ücretlerinin ödenmesine ayrılan bir kaynaktan ibarettir. J. S. Mill de ücret fonu teorisine yöneltilen eleştirilerin farkında olmakla birlikte eleştirilere cevap verebilecek başka bir ücret teorisi oluşturamamıştır. Bu yüzden de, genel düşünceleri içerisinde en az kabul edilen de ücret fonu teorisi olmuştur.

3.3. Ücretin En Son Hak Sahibi Olduğu Kuramı: W. S. Jevons

Stuart Mill’in ücret fonu varsayımına karşılık, ücretin “son alacak” (residual claimant) olarak görüldüğü bir varsayım ortaya atılmıştır. J. S. Mill’den önce Adam Smith ve diğer düşünürler, rant ve karın emeğin eseri olan nihai üründen elde edildiğini ifade etmişlerdi. Bu teori 1862 yılında ilk olarak William Stanley Jevons tarafından ortaya atılmakla birlikte, kendisinden yirmi yıl sonra Francis Walker tarafından yapılan analizlerle son şeklini almıştır. Bu teorinin temeli, üretim sürecinin sonunda nihai üründen elde edilen toplam gelirden, önce faiz, rant ve kar ödenir. Geri kalan kısım ise emeğin maddi karşılığı olarak emeğe ayrılan paydır. Teorinin özü, önce üretim araçlarının sahiplerinin toplam gelirden kendilerine düşen payı almalarından sonra ancak işçiye ödenen ücretin sıranın gelmesidir (Hollander, 1903, s. 272). Bu varsayımına göre ücretleri arttırmanın yolu da, üretim maliyetlerinin kısıp, üretimin arttırılmasıdır.

3.4. Ücretler Hakkında Farklı Yaklaşımlar: Pazarlık Teorisi

Adam Smith’in “Milletlerin Zenginliği” adlı çalışmasında, “pazarlık teorisinin” olanaklı olup olmadığı konusuna, dolaylı olarak değinilmiştir. Eserinde, hizmet sözleşmesinin görüşmeleri ele alınırken bu durumun eşitsiz bir süreç olduğuna değinilmiş, işçilerin açlık ve sefalet koşulları altında işverenlerden çok daha bir konumda oldukları vurgulanmıştır. Smith ayrıca, ücret seviyelerinin toplumlara ve geleneklerine göre farklılık gösterdiğini de belirtmiştir. W. T. Thornton da Smith gibi, ücretle geçinen kişilerin hizmet sözleşmesi şartları konusunda uygun ve eşit olmayan koşullarından söz etmiştir. Maurice Dobb da 1946’daki çalışmalarında önceki ücret teorilerini, ücretleri belirleyen ve etkileyen tek bir sebebe odaklanıp diğerlerini göz ardı ettikleri için eleştirmiştir. İngiliz yazar, her biri farklı derece ve önemde de olsa, ücretleri belirleyen ve etkileyen birçok sebebin bir arada gerçekleştiği sonucuna varmıştır. Dobb’a göre farklı üretim faktörleri arasında üretimden alınan pay konusunda bir rekabet, bir antagonizma vardır. İşçilerle işverenler arasında ücret pazarlıklarında, ücret üst sınırı aşıldığında işverene işini devam ettirmesine yetmeyecek bir pay kalırken, ücret alt sınırının altında bir rakamsa işçinin hayatını devam ettirmesine yeterli olmayacaktır. Bu sınırlar dahilinde, işçi ve işveren örgütleri bir çok neden göz önüne

alınarak karşılıklı pazarlıklarla bir ücret seviyesi üzerinde anlaşılır (Dobb, 2007, s. 203-204).

Bu teoriye yönelik başlıca eleştirilerin bir tanesi de, bu kuramın asıl soruna bir çözüm getirmediği gibi bir bilinmeyeni başka bir bilinmeyenle açıklamaya çalışmasıdır. Ayrıca işçilerin ve kapitalistlerin pazarlık güçlerinin sınırlarını belirleyen etkenler nelerdir? Kapitalistler karşısında en yüksek pazarlık gücü de sadece iyi örgütlenmiş sanayi işçilerinde mevcuttur, diğer işçilerin böyle bir imkanları yoktur.

3.5. Ücretler Üzerine Neo-Klasik Düşünceler

Günümüzde en fazla geçerlilik gören teori “marjinal verimlilik” (marginalproductivity) kuramıdır. Bu düşünce de ilk kez Adam Smith tarafından ifade edilmiştir. Adam Smith yeterli bir açıklama yapmamakla birlikte, “emeğin ürünü emeğin ücretidir” demiştir. Bu konuda daha fazla açıklama, Johann HeinrichvonThünen’in 1826 yılında yayınlanan “izole/tecrit edilmiş devlet” adlı çalışmasında yer almaktadır. VonThünen bu konuyu matematiksel bir kesinlikle ele almıştır. Daha sonraki yıllarda bu görüş genel bir kabul görmüşse de, vonThünen’in çalışmasına fazla değinilmemiştir. Bu teoriyi en iyi açıklayan John BatesClark’tır (1847-1938).Clark’ın analiz ettiği şekliyle marjinal verimlilik teorisi; rant, faiz, kar paylaşımı ve fiyatların oluşumunu açıklamaya çalışmaktadır. Bu teorinin esaslarını şu şekilde ifade edebiliriz: emeğin fiyatı kapitalistin elde ettiği nihai faydaya göre şekillenir. Kapitalist tarafından kiralanan her üretim aracı ve faktörü, nihai ürün ve ürün değerinin artmasına neden olur, fakat azalan marjinal fayda yasası uyarınca kullanılan her ilave faktörün üretime katkısı bir öncekinden daha düşük olacaktır. En son kiralanan işçinin nihai ürün ve toplam gelire katkısının kendisine ödenen ücrete eşit olacağı bir nokta vardır ki bu sınır noktaya gelindiğinde kapitalist artık yeni işçi çalıştırmaz (Clark,

1965: 101). Bütün işçilerin ücreti, en son işe alınan işçinin ücretine denk olacaktır, çünkü her daim onların yerini almaya hazır işsizler de vardır. Bu yüzden işçilere verilen ücret, çalıştırılan son işçinin marjinal verimliliği tarafından belirlenir.

Bir takım varsayımların kabulüne dayalı olması ve uygulanabilirlik imkanlarının sınırlı olması bu teorinin geçerliliğini zedelemiştir. Teori fiilen var olmayan kusursuz bir rekabet piyasası üzerinden şekillenmektedir. Gerçek hayatta yeri olmayan tek bir piyasaya bağımlılığı, emek hareketliliğinin son derece sınırlı olması ve sendikaların varlığı gibi olguları görmezden gelmesi teorinin gerçekliğine önemli bir darbe indirmektedir. Ayrıca özellikle emeğin üretkenliğini sermaye üretkenliğinden ayırma çabası da ciddi sıkıntılar ortaya çıkarmaktadır. Alfred Marshall gibi etkili bir bilim adamının desteklemesine rağmen bu kuram zaman içerisinde eski parlak dönemlerinden uzaklaşmıştır.

3.6. İş Bölümü: Adam Smith ve F. W. Taylor

Adam Smith “Milletlerin Zenginliği” adlı kitabının ilk bölümünde, herkes tarafından bilinen ama temelinde iktisadın temel teorisi olan bir düşünceyi

vurgulamıştır, işbölümü. Her insanın en iyi yapabileceği işi yapması düşüncesi Adam Smith'e ait değildir, kendisinden binlerce yıl önce antik Yunan filozoflarında Platon, "Cumhuriyet" adlı çalışmasında, tüm toplumsal organizasyonların, uzmanlaşmayla sağlanacak faydanın bir sonucu olduğunu ifade etmiştir. Platon'a göre "bir insan kendisine olağan, doğal gelen işi yaparsa..." tüketim malları çok daha kolay ve fazla bir miktarda üretilir (Platon, 1992, s. 13). Bu sebepten fizyokratlar da, uzmanlaşmanın getireceği faydalar üzerinde durmuşlardır. Fakat fizyokratların ana önermeleri, bir kısım emeğin verimli olmasına karşılık, diğer bir kısmının kısır olduğu üzerinedir. Fizyokratlara göre sadece toprak değer yaratır ve yalnız tarımda harcanan emek üretkendir.

Adam Smith, bu konuda daha farklı bir görüşe sahiptir. Smith'e göre zenginliğin kaynağı emektir, sadece tarım sektöründeki değil, bütün sektörlerdeki emek üretkendir. Her tür emek, değer üretir, toplumsal işbölümü olduğu sürece hiçbir emek türü, kısır ve faydasız sayılamaz. Adam Smith bir ülkenin istenilen zenginliği ve serveti üretebilmesinde işbölümünün önemini ısrarla vurgulamıştır. Magnum opusu "Milletlerin Zenginliği" adlı çalışmasında, işbölümünün sağlayacağı genel üretim artışını iğne örneği üzerinden açıklamıştır. Her işçinin farklı bir uygulama alanında uzmanlaşması, bir alandan diğerine geçerken oluşan vakit kaybını önleyeceği gibi, uzmanlaşmayla birlikte yeni tekniklerin de ortaya çıkmasına neden olur. Smith zamanla işbölümünün artmasını sınırlayan iki etkenden bahseder, biri piyasanın genişleme hızı diğeri de mevcut sermaye miktarıdır. Uzmanlaşmayla birlikte artan ürün miktarı, mübadele edilebileceği geniş bir pazara ihtiyaç duyar. Sermaye miktarı da bu konuda bir sınır oluşturur. Çünkü işbölümü arsa, ham madde ve makine miktarını arttırmak için yeni sermaye yatırımlarını gerektirir.

Smith'e göre uzmanlaşmanın başka bir özelliği de, bir eşyayı başka biriyle değiştirme konusundaki insani eğilimi ve kendi kişisel çıkarı peşinde koşan insanların arzularını tatmin etmesidir. Bir kişinin fazla çalışmasının ürünü olan şeyleri, başka bir kişinin benzer nitelikteki eşyasıyla mübadele etmesi durumunda, her iki taraf da bundan

fayda sağlar, herkesin mübadele mekanizmasına katılmasıyla da toplumun genel zenginliği artar.

İşbölümünün insan doğasına aykırı bazı sonuçlarına yönelik çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Adam Smith bile, işçinin oldukça uzun bir süre aynı işlemleri gerçekleştirmesi durumunda, zeka ve yaratıcılık özelliklerinin kaybolacağını ifade etmiştir. Smith'in pek çok teorisini destekleyen William Grahams Sumner da, işbölümünün, işçinin inisiyatif almasını ve sorumluluk duygusunu zayıflatacağını söylemiştir. İşbölümüne yönelik en yoğun eleştiriler ise sosyalistlerden gelmiştir. Marx, iş bölümünün ve kapitalistin mülkiyetinde bulunan üretim araçlarının, işçinin ürettiği ürün üzerindeki söz hakkını yok ettiğini öne sürerek, böylelikle işçinin kendisine ve ürününe yabancılaştığını üzerine basarak vurgulamıştır. Ayrıca işbölümünün işçiyi vasıfsızlaştırarak asgari ücrete mahkum ettiğini belirtmiştir (N. E. Smith, 1979, s. 338).

Emek faktörünün ne kadar kullanılması gerektiği konusunda, Smith'in yaşadığı dönemlere kıyasla önemli bir ilerleme görülmemiştir. Ancak 20. yüzyılın başlarında

Frederick Winslow Taylor bu alanda devrim niteliğinde fikirler ortaya atmıştır. “Bilimsel yönetim” (scientific management) ya da “Taylorizm” olarak adlandırılan bu tasarı, emek faktörünün sanayi üretimindeki rolüne yönelik düşüncelerde çok önemli değişikliklere neden olmuştur. Taylor’un amacı sınıai üretimde, uyulduğu takdirde hem işçi hem de kapitalist için maksimum refahı sağlayacak “doğal yasaların” varlığını kabul ettirmektir. Genel olarak, bu plan üç tane yeni sanayi yönetim ilkesi ortaya atmaktadır. Bu ilkelerden ilki, en iyi işçileri istihdam ederek onların işletmeye bağlılıklarını arttıracak seviyede ücretler verip, emeğin daha üretken olmasını sağlamaktır. İkincisi, işi standart ve mekanik bir hale getirerek işletmelerin daha rasyonel bir şekilde çalışmasını sağlamaktır. Üçüncü ve sonuncusu da, büyük işletmelerde başarıyı, daha küçük işletmelerde ise daha verimli bir çalışmayı sağlayacak “fonksiyonel planlama” (functional planning) yöntemini uygulamaktır. Taylor’a göre ticari işletmelerin organizasyonu, bu işletmeleri kar amacıyla kuran kapitalistler tarafından değil, bu işin uzmanı mühendisler tarafından yapılmalıdır (Nadworny, 1957, s. 28).

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte ortaya çıkan sıkıntıların, sınıai üretimle birlikte artacağı düşünülen toplumsal refah beklentilerini de ortadan kaldırdığı dönemlerde Taylorizm işletmeler için örgütlenme projeleri hazırladı. İşçi örgütleri bu sisteme yoğun eleştiriler yönelttiler. Kapitalistler ise Taylorizmin program ve amaçlarını suistimal ettiler. Fakat aynı Adam Smith’in işbölümü konusundaki düşünceleri gibi, Taylorizm de emek faktörünün üretim aşamasındaki rolüne yönelik yeni bir yaklaşım getirmiştir.

Emek konusunda son bir noktayı da unutmamak gerekir. Smith’in çok detaylı olarak açıklamadığı iktisadi gelişmeler ve özellikle de işbölümü, toplumu her birinin kendine has çıkarları, örgütlenmeleri ve siyasal görüşleri olan farklı gruplara ayırmıştır. Marx bu eğilimi “sınıf mücadelesi” olarak adlandırmış ve insanlık tarihine yön veren ana etken olarak görmüştür. Marx “komünist manifesto” adlı çalışmasında, bu sınıf mücadelesinin işleyiş tarzını detaylıca açıklamaktadır. Gelişmiş toplumlarda bu mücadele, hiçbir mal varlığına sahip olmayan ve yalnızca aldığı ücretle geçinen sınıflarla, toplumsal üretim araçlarına sahip sınıflar, yani proletarya ile burjuvazi arasında gerçekleşmektedir. Burjuvazi ekonomik iktidarı elinde bulundurmakla yetinmeyerek siyasal iktidarı (devleti) ele geçirerek avantajlı konumunu devam ettirmek istemektedir. Burjuvaziye göre, işlerin iyice mekanik hale gelmesinin doğal sonucu

olarak ücretler de düşmelidir. Makinelerin ortaya çıkardığı basit işler, kadın ve çocukları bile yetişkin işçilerle rekabet içerisine sokup ücretleri aşağı çekecek bir işsizler ordusu doğurur. Ayrıca orta sınıfın büyük çoğunluğu da, kapitalist rekabet sonucu mal varlıklarını yitirip, “ücretli işçi” durumuna düşerek, zaten kalabalık olan işçi sınıfının daha da büyümesine neden olmaktadır. İş yerleri ve fabrikaların da giderek genişlemesi, işçileri de kalabalık kitleler halinde bir araya getirip, kendi mücadeleleri etrafında bilinçlenip örgütlenerek kudretli bir devrimci güç haline getirir. İşte Marx bu teorisiyle, emek faktörünün nasıl siyasal bir güç haline geldiğini izah etmektedir.

Marx’ın teorilerini desteklemeyenler bile, işçi sınıfının davalarını daha büyük bir anlayışla karşılama gereği duymuşlardır. İşçi sınıfı ve toplumsal sorunlara yönelik şahsi düşünceleriyle tanınmış İngiliz düşünürler Beatrice Webb ve Sydney Webb “Endüstriyel

Demokrasi” (industrialdemocracy) adlı çalışmalarını yayınlamışlardır. Bu eserlerinde, İngiltere’de işçi sendikaları hareketinin gelişimini açıklayarak, sendikaların yavaş yavaş iş piyasasındaki serbestliği ortadan kaldırarak, yerine toplu pazarlık (collectivebargaining) ile ücret ve çalışma koşullarının denetimi gibi konularda kapitalistlerin karşısına çıktıklarını ortaya koymuşlardır.

4. Sendika Örgütlenmelerine Yönelik Teoriler

İşçi örgütlenmelerinin kuramsal nedenlerini açıklayan birçok eserin ortak özelliği, örgütlenmiş işçilerden oluşan bir topluluğun, kapitalistlerin egemen olduğu bir sistemde işçilerin elini güçlendiren çok önemli bir araç olduğu konusunda hemfikir olmalarıdır.

Marx, toplumun sosyalist bir devlet haline gelmesinde en belirleyici faktörün örgütlü bir işçi sınıfı olduğunu vurgulamıştır. Sydney ve Beatrice Webb, işçi sınıfının tamamının sendikalara üye olmasını ve bu yolla örgütlenecek işçilerin aynı zamanda sendika üyelerinin hepsini bünyesinde barındıracak bir işçi partisi aracılığıyla devlet iradesine doğrudan katılımını savunmuşlardır (Cross, 1911, s. 292). Böyle bir program çoğunluk iradesinin genel kabul gördüğü demokrasilerde iktidara talip olmanın en etkili araçlarındandır. Zaten İngiltere’de de pratik olarak hayata geçmiştir.

Michael Bakunin’in (1814-1876) “anarşizm teorisi” ise tamamen farklı bir niteliktedir. Bakunin bütün işçilerin güçlü ekonomik organizasyonlar halinde örgütlenmelerini savunmakla beraber, siyasi reformlar yapmak için atılan her adımın işçi hareketinin özü olan fikir cephesini zayıflatacağını öne sürmektedir. Bakunin’e göre sermayeyi kamulaştırıp el konulmasıyla ortaya çıkan zenginlik toplumun tüm kesimlerine eşit olarak dağıtılmalıdır. Bakunin’in temel önermesi işçilerin devrimci yapıda enternasyonal bir örgüt oluşturmaları üzerinden şekillenmektedir (Bottomore, 2001, s. 58).

Sendikalizm hareketi, Avrupa’da Amerika’dan daha geniş bir alana yayılmıştır. Bu hareketin önemli savunucularından olan George Sorel (1847-1922), önceleri Marksist görüşlere yakın dururken, zamanla daha mücadeleci bulduğu sendikalist harekete katılmıştır. Sorel’e göre sendikaların birincil hedefi siyasi değildir, iktidara talip olmak gibi bir amaç yoktur. Genel grevler ve fiziksel mücadele, sanayinin kontrolünü sağlamak için öne çıkan başlıca araçlardır. Kontrol imkanı ele geçirildikten sonra siyasi oluşumların egemenlik altına alınması kendiliğinden gerçekleşecektir.

Sendikalizmin daha yumuşak ve ılımlı bir şekli Guild sosyalistleri tarafından ortaya atılmıştır. Tanınmış İngiliz iktisatçılarından R.H. Tawney ve G. D. H. Cole bu hareketin önde gelen temsilcileridir. Bunlara göre, aşama aşama gelişen araçlarla ve endüstri kollarına göre teşkilatlanmış olan işçiler sanayi faaliyetleri denetleyebilecek bir konuma gelebilirler, bunun için ayrıca siyasi egemenliği ele geçirmeye gerek yoktur (Tawney, 1948, s. 278).

İşçi hareketlerinin büyük olasılıkla en muhafazakar olanı ise, Amerikan sendikalarının kuruluşları ve ortaya çıkışlarıdır. Amerikan işçi konfederasyonlarının

başkanı olan Samuel Gompers kısaca deklare edilenlere göre, sendikalaşma bilgi ve uzmanlığa ihtiyaç duyan iş alanlarında yapılmalıdır. Çünkü ancak bu alanlarda çalışan işçiler bilgi ve uzmanlıklarına dayanarak kapitalistlere baskı yapıp hedeflerini gerçekleştirebilme imkanına sahiptir. Bu sendikalar ayrıca çıraklık sistemleri sayesinde yeni işçilerin yetiştirilmesini de gerçekleştirmelidirler. İşçi birlikleri ve sendikalar ne doğrudan doğruya siyasi aktivitelere girişmeli ne de herhangi bir siyasi parti ile organik bağlar oluşturmalıdırlar. Genel olarak bu sendikaların izleyecekleri yol “dostları ödüllendirmek, düşmanları cezalandırmak” şeklinde ifade edilmiştir. Sendikaların bu uğurda kullanacakları mücadele araçları ise grev ve boykottur. Dönemin Amerika Birleşik Maden İşçileri Birliği başkanı John L. Lewis, bu aristokratik birlik tipinden hoşlanmamış ve “endüstriyel sendika” olarak adlandırdığı yeni bir birlik önerisinde bulunmuştur. Lewis’e göre, belirli bir sanayi dalında çalışan herkes, mesleğine ve yaptığı işe bakılmaksızın tek bir sendika içinde örgütlenmelidir. Bu esaslara göre kurulan bir sendikanın gücü, kapitalistlere uzmanlaşmış ve nitelikli işçiler aracılığıyla baskı yapmaktan geçmeyecek; ama bir sanayi dalında çalışan bütün işçilerin tam olarak örgütlenmiş olmalarından kaynaklanacaktır. Endüstriyel sendikanın siyasi hayatta izleyeceği yol, kendi çıkarlarını savunan bir parti kuruluncaya kadar, kendi çıkarlarına en yakın partiyi geçici olarak desteklemek şeklinde olacaktır (Zieger, 1989, s. 481).

İşçi örgütlenmeleri konusunda, klasik iktisat teorisyenlerine pek yer verilmemesinin nedeni, klasik iktisatçıların tam rekabet koşullarının ekonomiye yön vermesine inanmalarındadır. Ayrıca o dönemlerde işçi sendikaları ya hiç ortaya çıkmamış ya da henüz yeni yeni kurulma aşamasına girmişti. O yüzden klasik iktisatçılar, işçi sendikalarının önemini ya görmezden gelme, ya da tam rekabeti baltalayan olumsuz bir etken olarak görme eğilimdediler. Yalnız Adam Smith’in işçi örgütlenmelerinden bahsedip, fikir belirtmesi ileri görüşlülüğünün bir göstergesidir. İşçi sınıfına sempati besleyen J. S. Mill bile, işçi örgütlenmelerinin faydasız olduğunu öne sürmüştür. Sendikaların önemi ve etkinliği sonraki yüzyılda iyice belirginleştiği için, sendikalar ancak 19. yüzyılın sonundan itibaren iktisadın dikkatini çekmiş ve üzerine eğilmesine neden olmuştur.

5. Sonuç

Tarih boyunca üretim, çalışmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Teknolojik gelişme ile niceliği ve niteliğini artan üretim araçları, ancak emek ile birlikte doğa ve doğal kaynaklara uygulandığında yeni ürünler meydana getirir. Emegin üretimden aldığı pay olan ücret, Adam Smith’ten itibaren klasik iktisadın en önemli konularından biri olmuştur. Klasikler, işçinin hayati ihtiyaçlarını karşılayıp neslini devam ettirmesine yetecek; ülkeler ve dönemler arasında gelişmişlik düzeyi ve kültür düzeyine bağlı olarak

değişiklikler gösteren “geçimlik ücret” kavramını ortaya atmışlardır. Sanayi devrimi, iş bölümü ve uzmanlaşmanın neden olduğu üretim artışı doğal olarak beraberinde toplumsal zenginlikte de bir artış meydana getirmiştir. Bu zenginliğin işçiler ve sermaye

sahipleri arasındaki adaletsiz bölüşümü, önce ütopyik sosyalistler, sonra da Marx tarafından ciddi şekilde eleştirilmiştir. Özellikle Marx'ın, kapitalist üretim ilişkilerinin, çalışanların sömürülmesiyle gerçekleştiğini öne sürüp, kapitalizmin sınıf çatışması üzerine kurulduğunu ifade etmesi, toplumun çoğunluğunu oluşturan işçi sınıfının politize olmasına neden olmuştur. Neo-klasik iktisatçılar ise, karmaşık ama tutarlı matematiksel formüllerle, her üretim faktörünün üretime yaptığı katkı kadar gelir elde ettiğini ispatlamaya çalışmışlardır. Böylelikle kapitalizmin sınıf çatışması üzerine değil, herkesin üretime yaptığı katkı kadar pay aldığı bir toplumsal uzlaşma sistemi olduğunu savunmuşlardır. Üretim gelirlerinin en önemli iki bileşeni olan kar ve ücretin birinin artması ancak ve ancak diğerinin azalmasıyla gerçekleştiği için, ikisinin arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. İki sınıf arasındaki büyük ekonomik güç farkını, pazarlık sürecinde dengeleyebilecek en önemli unsur, 19. yüzyılın sonunda önemi anlaşılan, örgütlü işçilerin birliği olan sendikalarlardır.

KAYNAKÇA

- Bottomore, Tom (2001), **A Dictionary of Marxist Thought**. 2. Ed, Wiltshire, Blackwell.
- Clark, J. Bates (1965), **The Distribution of Wealth**, New York: Augustus M. Kelley.
- Cross, Ira (1911), “**The History of Trade Unionism by Sydney Webb, Beatrice Webb**”, *Annals of Political and Social Science*, Vol 38, No:3, pp 274-297.
- Dobb, Maurice (2007), **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler: Geçiş Tartışmaları**, İstanbul, Belge Yayınevi
- Hollander, H. Jacob (1903), “**The Residual Claimant Theory of Distribution**”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol 17, No:2, February 1903, pp 261-279.
- Hunt, E. K.(2005), **İktisadi Düşünce Tarihi** (Çeviri: Müfit Günay). Ankara: Dost Yayınları.
- Jevons, William Stanley (1970), **The Theory of Political Economy**, 2. Ed, Baltimore: Penguin.
- Mandel, Ernest (2008), **Marksist Ekonomi El Kitabı** (Çeviri: Orhan Suda). İstanbul: Özgür Üniversite Yayınları.
- Nadworny, Milton (1957), “**Frederick Taylor and Frank Gilbreth: Competition in Scientific Management**”, *The Business History Review*, Vol 31 No:1, (Spring 1957), pp 23-34.
- Plato (1992), **The Republic**, London: Penguin.
- Ricardo, David (1817/1962), **On The Principles of Political Economy and Taxation**, London: Dent.
- Roll, Eric (1992), **A History of Economic Thought**, Leicester: Clays Ltd., St Ives Plc.
- Roncaglia, Alessandro (2005), **The Wealth of Ideas**, Cambridge: Cambridge University.
- Savaş, V. Fuat (2007), **İktisatın Tarihi**, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Smith, Adam (1776/2007), **Wealth of Nations**, New York: Cosimo.

Smith, Norman Erik (1979), “**William Graham Sumner as an Anti-Social Darwinist**”, *The Pacific Sociological Review*, July 1979; pp 332-347.

TAWNEY, R. H. (1948), **Religion and The Rise of Capitalism**, London: Penguin.

Veblen, Thorstein (1965), “**The Theory of Leisure Class**”, New York: Augustus M. Kelly.

Zieger, Robert (1989), “**John L. Lewis: Labor Leader**”. *Industrial Labor Relations*, Vol 42, No:3 April 89, pp 460-491

Türkiye İçin İkiz Açıkların Ekonometrik Analizi

Mehmet ÖZMEN*
Burhan BİÇER**

ÖZET

Bir ülkenin iç ve dış dengesinin eşanlı hareket ettiği varsayımına dayanan ikiz açık, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde tecrübe edilmeye başlanmış ve politika yapımcılarının bu konuya ilgi duymasına neden olmuştur. Özellikle 1980 sonrası dönemde bütçe açığı ve cari işlemler açığının artış gösterdiği Türkiye’de ikiz açık kavramının tartışılmaya devam edilmiş olması konu üzerinde fikir birliğine varılmadığının bir kanıtıdır. Yapılan birçok çalışmada benzer dönemler için dahi farklı sonuçların bulunması da buna işaretir. Bu çalışmada Türkiye için ikiz açık kavramının geçerli olup olmadığı, 1980-2014 dönemindeki Cari Açık/GSYİH ve Bütçe Açığı/GSYİH verileri kullanılarak, Granger Koentegrasyon, Johansen Koentegrasyon ve VAR tekniğiyle incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında uzun dönemli ilişki olduğunu ve kısa dönemde de bütçe açığından cari açığa doğru bir nedensellik olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İkiz Açık Hipotezi, Koentegrasyon Analizi, Var Analizi, Granger Nedensellik Testi.

ABSTRACT

Twin deficit that based on the assumption that simultaneous movement of a country’s internal and external balance was started to be experienced in developing countries such as Turkey and policy makers led to draw attention to this issue. In particular, the period after 1980 the twin deficit concept in Turkey, which the budget deficit and the current account deficit increased, have continued to discuss and it is evidence that there is no consensus on the issues discussed. Finding different results for similar periods in many studies are pointing to it. In this study, it is studied whether the concept of twin deficit by using 1980-2014 period of account Deficit/GDP and budget Deficit/GDP data and it was examined by Johansen Cointegration and VAR techniques. The results are obtained indicate that the presence of long-term relationship between budget deficit and current account deficit as well as the presence of causality from budget deficit to the current account deficit in short-term.

Keywords: Twin Deficit, Cointegration Analysis, Var analysis, Granger Causality Test

Giriş

İktisadi teoride bütçe açığı ve cari işlemler açığının birlikte hareket ettiğini ileri süren yaklaşım “ikiz açık” teorisi olarak adlandırılmaktadır. Her ne kadar ABD’de

* Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, mozmen@cu.edu.tr

**Arş.Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü,
burhanbicer@osmaniye.edu.tr

1980’li yıllarda Reagan’ın mali denemeleri sırasında gündeme gelmişse de daha sonraları gelişen ve gelişmekte olan ülkelerin birçoğu ikiz açık sorunuyla karşılaşmış ve konu uluslararası anlamda önem kazanmıştır.

İkiz açık sorunu günümüzde gelişmekte olan ülkelerin sıklıkla karşılaştıkları bir problemdir. Özellikle Türkiye gibi kamu harcamalarının yüksek olduğu ülkelerde oluşan bütçe açığını finanse etme çabaları faizleri yükseltmekte oluşan yüksek faiz dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Maliyet niteliği taşıyan faizler ihracat malını yabancılar açısından pahalılaştırmakta ve dış açığa yol açmaktadır. Türkiye 1980’lerden sonra uygulamaya başladığı özelleştirme programları ile ekonomide kamunun payını azaltma ve bütçe açığını aşağı çekme çabaları göstermiş fakat pek başarılı olamamıştır. 1980 yılında bütçe açığının GSYİH’ya oranı % 3,7 iken, bu oranın uzun vadede azalmayıp artması 2010 yılında % 10’lara, 2014 yılında ise % 6’ya yakın bir seyir izlemesi bunun kanıtıdır.

Bu çalışmada bir ülkenin iç ve dış dengesini niteleyen ikiz açık Türkiye için test edilmektedir. Çalışma dönemi olarak ülkede liberalleşme hareketlerinin ve ekonomide kamunun payının azaltılması çabalarının başladığı 1980 yılı ile 2014 yılları arası dönem ele alınmış, değişkenler olarak bütçe açığı/GSYİH ve cari işlemler açığı/GSYİH kullanılmıştır. Çalışmanın literatüre katkısı benzer birçok çalışmanın aksine 2014 yılı verilerinin de çalışmaya dahil edilmiş olmasıdır. Birim kök testi, Engle-Granger Koentegrasyon testi ve VAR analizi kullanılan ekonometrik yöntemlerdir. Çalışmada ilk olarak ikiz açık kavramı teorik olarak açıklanmaya çalışılmış, ardından konu ile ilgili yapılmış olan ulusal ve uluslararası çalışmalara değinilmiştir. Çalışmanın devamında, yapılacak testler hakkında bilgi verilmiş ve testler sonucu elde edilen ekonometrik bulgular özetlenmeye çalışılmıştır.

İkiz Açık Teorisi

İkiz açıklar hipotezi ilk kez, 1980’li yılların başında ABD’de “Reagan’ın Mali Denemesi” sırasında gündeme gelmiştir. Konuyla ilgili ilk çalışmalar ABD ile ilgili olmakla birlikte, sonraki dönemlerde İkiz açık tecrübesini Avrupa ülkeleri ve hatta gelişmekte olan birçok ülke de yaşamıştır (Danışman, 2009, sf. 18). İkiz açık teoreminin temel varsayımı, bir ülkede iç ve dış dengeyi temsil eden cari açık ile bütçe açığı arasında ilişki olduğudur. Politika uygulamalarında bu iki açığın varlığı ve aralarındaki ilişkinin pozitif olması belirleyici olmaktadır (Papadogonas ve Stournaras, 2006, s. 595). Bütçe açıkları ile cari açık arasındaki ilişki, 1980’lerde ABD’de yüksek cari açık ve bütçe açığının bir arada görülmesiyle dikkatleri çekmiştir. Keynesyen görüşe göre, esnek döviz kuru ve sermaye hareketliliği durumunda, kamu harcamalarının artması ulusal tasarrufları azaltmakta, ulusal tasarruflardaki azalış faiz oranlarını yükseltmektedir. Faiz oranlarının yüksek olması yabancı yatırımcılara cazip gelmekte, ülkeye sermaye girişi olmakta ve ulusal para değerlenmektedir. Ticaret dengesinin ithalat lehine bozulması, cari açık sorununa yol açmaktadır (Froyen, 1999, sf. 396). Kamu harcamalarındaki artış nedeniyle meydana gelen bütçe açığının cari işlemler dengesini olumsuz etkilemesi “ikiz açık” olarak nitelendirilmektedir (Parkin, 2000, sf. 84). Bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasındaki ilişki teorik olarak milli gelir özdeşliğinden elde edilebilir (Ay vd, 2004, sf. 76). Açık bir ekonomide milli gelir;

$$Y=C+I+G+(X-M) \quad \text{şeklinde belirtilir.} \quad (1)$$

Açık bir ekonomide toplam ulusal tasarruf (S), milli gelirin hem özel tüketiminin hem de kamu harcamalarının tüketilmeyen kısmından oluşmaktadır.

$$S=Y-C-G \quad (2)$$

Eşitlikte, (Y) milli geliri, (C) özel tüketim harcamalarını, (G) hükümet harcamalarını, (S) ulusal tasarrufları göstermektedir.

Burada 1 ve 2 numaralı denklemden;

$$Y-C-G=I+(X-M) \quad \text{eşitliği elde edilir.}$$

X - M cari açık olarak nitelendirilirse;

$$S=I+CD \quad (3)$$

Eşitliğe göre bir ülkede toplam tasarruflar, yatırım ve cari işlemler dengesinin toplamı kadardır.

Tasarruflar, özel kesim tasarrufu (S_p) ile kamu kesimi tasarruflarının (S_g) toplamından oluşmaktadır. Özel kesim tasarrufu vergi sonrası geliri temsil eden harcanabilir gelir ile tüketim arasındaki farkı, kamu kesimi tasarrufları ise, kamu net vergi gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki farkı göstermektedir.

$$S_p= Y-T-C \quad \text{ve} \quad S_g=T-G \quad (4)$$

Ulusal tasarruf fonksiyonu tekrar düzenlenirse;

$$S_p+ S_g = (Y-T-C) + (T-G) = S \quad \text{elde edilir.}$$

Açık ekonomiler için denklem tekrar yazılırsa,

$$S = I+CD= S_p+ S_g$$

$$S_p=I+CD-S_g= I+CD-(T-G)$$

$$CD= (S_p-I)+(T-G) \quad (5)$$

Eşitlikte, (CD) cari işlemler dengesini, (T-G) kamu kesimi(bütçe) dengesini, (S_p-I) özel tasarruflar ile özel yatırımlar arasındaki farkı ifade eden tasarruf açıklarını göstermektedir. Eşitliğin sol tarafı dış ticaret dengesini, sağ tarafı ise iç dengeyi meydana getiren tasarruf-yatırım ve bütçe dengesinden oluşmaktadır (Saleh, 2003, s. 12-13). Özel kesim yatırım tasarruf farkı istikrarlı olduğu sürece, bütçe açıklarındaki artış, cari açıkları artıracaktır.

İkiz açıklar hipotezine yönelik olarak üç yaklaşım üzerinde durulmaktadır (Yaşar, 2014, sf. 77). Bunlardan ilki bütçe açığının cari işlemler açığı üzerinde etkili olduğunu öne süren geleneksel yaklaşım, bir diğeri maliye politikası hangi şekilde uygulanırsa uygulansın bütçe açıklarının cari işlemler dengesi üzerinde etkisi olmayacağını ileri süren Ricardian yaklaşım, son olarakta ufak farklılıkla Keynesyen görüşten ayrılan parasalcı yaklaşımdır.

Geleneksel Keynesyen yaklaşım

Keynesyen akım, ikiz açığın savunucusu olmuş, bütçe açıklarından, cari açığa doğru bir nedensellik olduğuna değinmiştir. Vergilerdeki bir indirim veya devlet harcamalarında meydana gelen artışla ortaya çıkan bütçe açıkları, faiz oranlarını arttırmakta, ülkeye sermaye girişi(sıcak para) artmakta, ulusal para değerlenmektedir. Yerli mal yabancılar için pahalı hale gelirken, yabancı mallar yerli halk için ucuz hale gelmekte, ithalat eğilimi artmakta ve ihracat azalmaktadır. Bunların neticesinde cari açık meydana gelmektedir. Kısacası Keynesyen görüş, cari açıkların temel nedeni olarak bütçe açıklarını göstermektedir (Darrat, 1988, s.880).

Bütçe açığının cari açığı artıracığını ileri süren Keynesyen yaklaşım ele alınırken ilk olarak Mundell-Fleming modeli daha sonra da modelin etkisini doğrudan açıklayan Keynesyen Gelir –Harcama Yaklaşımı ve dolaylı etkiyi açıklayan Feldstein Zinciri Yaklaşımının açıklanması konunun anlaşılması bakımından fayda sağlayacaktır (Kör, 2012, sf.59). Bu teoriler bütçe açığının ulusal gelir, reel faiz oranı ve döviz kuru üzerinden cari açığı arttırdığını ileri sürmektedir (İyidoğan, vd. 2013, sf. 40).

Mundell - Fleming Modeli

Mundell – Fleming modeli IS-LM modelinin sermaye hareketliliğinin mevcut olduğu bir yapıya uyarlanması olarak nitelendirilebilir. Nitekim dış denge, modelin genişletilmesinin bir sonucudur. Mundell-Fleming basit IS-LM modele BP(Balance of Payment) eğrisini katarak, dış dengenin iç dengeyle birlikte ele alınmasını sağlamıştır (Obstfeld, 2001, sf.15). Mundell-Fleminge göre, bir ekonomide dengenin sağlanabilmesi mal piyasası, para piyasası ve ödemeler dengesindeki eşanlı dengenin sağlanmasıyla gerçekleşmektedir (Dücan, 2008, sf. 51). Mundell - Fleming yaptığı çalışmasında kamu harcamalarındaki artış ya da vergi oranlarında indirim gibi sebeplerle meydana gelen bütçe açığını tüketim harcamalarının izlediğine, ithal mallara yönelim olduğuna ve ticaret açığının meydana geldiğine değinmiştir (Saleh, Nair, Agalewatt,2005, sf. 228-229). Mundell-Fleming modeline göre bütçe açıkları, esnek kur sisteminde faiz oranlarını arttırarak, yabancı kısa vadeli yatırımların ülkeye girmesine neden olmakta, ulusal paranın değerini yükseltip, ithal malları yerli tüketici için ucuz hale getirirken, yerli malları yabancılar açısından pahalı duruma getirmekte ve dış ticaret açıklarına sebep olmaktadır. Sabit kur sisteminde ise bütçe açıkları reel gelir veya fiyat düzeylerinde artış meydana getirmektedir. Sonuç olarak aktarım mekanizmaları farklı da olsa, hem esnek

hem de sabit kur sisteminde bütçe açıkları cari işlemler dengesinde etkili olmaktadır (Baharumshah vd. 2005, sf. 7).

Keynesyen Gelir-Harcama Yaklaşımı

Kamu harcamalarında meydana gelen bir artış ya da vergilerdeki bir azalışın neden olduğu bütçe açığı, milli geliri çarpan katsayısı oranında uyarılmaktadır. Artan milli gelir ithalat eğilimini arttıracak ve cari açık ortaya çıkacaktır (İyidoğan vd, 2013, sf. 40).

Ayrıca tasarruflarda gelire bağlıdır. Genişletici maliye politikası uygulanarak harcamaların artırılması ya da vergilerin düşürülmesi yurtiçi toplam tasarrufta azalma meydana getirecektir. Bu koşulda ekonomi dengeye gelebilmek için tasarruflardaki azalma kadar cari açık vermektir.

Feldstein Zinciri yaklaşımı

Bu yaklaşım, Mundell - Fleming modelinin sonuçlarını faiz üzerinden ele almaktadır. Bütçe açığının finansmanı için devletin sermaye piyasasına girmesiyle faiz oranları yükselecek ve ülkeye yabancı sermaye girişi olacaktır. Ulusal para değer kazanırken ithalata yönelim artacak, ihracat azalacak ve cari açık meydana gelecektir (Feldstein, 1986, s. 2-3).

Bu yaklaşımda, bütçe açığı ile cari açık arasındaki ilişki sermaye hareketlerinin serbestliğine bağlanmaktadır. Yükselen faiz oranları, yurtiçine akan sermaye girişlerini hızlandıracaktır. Sermaye hareketliliğinin derecesi arttıkça kısa vadeli sermaye girişi artacak ve ulusal paraya olan talep artacaktır (Marinho, 2006:9).

Ricardian yaklaşım

Ricardian yaklaşıma göre cari açıkla bütçe açığı arasında ilişki bulunmamaktadır. Kamu harcamalarının vergileri artırma ya da borçlanma yoluyla finanse edilmesinin cari işlemler üzerinde bir etkisi olmadığını savunmaktadır. Hipoteze göre, Kamu harcamalarının borçlanma ile finanse edilmesi durumunda rasyonel davranan bireyler, bütçe açığının ileride vergilerin artırılarak finanse edileceğini öngörmekte ve cari dönemde tasarrufa yönelmektedirler. Kamu tasarruflarında meydana gelecek bir azalma, bireysel tasarruflardaki artışlarla dengelenecektir. Bütçe açığında meydana gelen artışlar faiz oranını etkilemeyeceği için cari açıkta da bir etki meydana getirmeyecektir (Barro, 1974, sf. 1095-1097).

Kamu harcamalarının vergilerin artışı ya da borçlanma yoluyla finansmanının toplam talep ya da faiz oranında etkisi olmamakla birlikte, bütçe açığını azaltmakta, dış açığa etki etmemektedir. Kamunun finansman şeklindeki değişiklikler, reel faiz oranları, özel harcamalar, toplam talep, döviz kuru ve cari işlemler üzerinde bir etki yaratmamaktadır (Barro, 1989, sf. 38-39; Enders vd, 1990, sf. 373).

Parasalcı yaklaşım

Parasalcı yaklaşım da bütçe açığı ile cari işlem açığı arasında pozitif yönlü bir nedensellik olduğunu ileri sürmektedir. Keynesyen' den farkı ise ödemeler bilançosunda meydana gelebilecek bozulmanın kendiliğinden düzeleceğini ileri sürmesidir. Parasalcı yaklaşım, parasal denge ile ödemeler bilançosu dengesinin paranın arz ve talebine göre şekillendiğini belirtmektedir. Para talebi sabitken arz 'da meydana gelecek bir artış yurt içi harcamaları üzerinden ithalatı arttıracak ve dış açığa sebep olacaktır. Dış açık durumunda bu açığı kapatmaya yönelik Merkez Bankası'nın resmi rezervleri azalmaktadır. Bu durum parasal tabanda daralma yaratacağı için, yabancı menkul kıymetlere ve mallara olan talep azalmakta ve denge sağlanmaktadır (Ünsal, 2006, sf 78).

Literatür

Literatürde Türkiye için ikiz açığı test eden çalışmalar mevcuttur. Fakat çalışmalar arasında kesin bir birliktelik yoktur. Gerek çalışmaya konu edilen dönemin farklı olması, gerek kullanılan test tekniğinin farklılık göstermesi gibi sebeplerle, farklı çalışmalar farklı sonuçlar elde etmektedir. Aşağıda ilk olarak Türkiye'de ikiz açığı doğrulayan çalışmalara daha sonra da bütçe açığının cari açık üzerinde etkisi olmadığı sonucuna varan çalışmalara yer verilmiştir.

Zengin (2000), Var analizi tekniğiyle, 1987-1998 dönemi aylık, dış ticaret açığı, bütçe açığı, döviz kuru, para arzı, enflasyon oranı, faiz oranı ve reel gelir verilerini kullanarak yaptığı çalışmada bütçe açığından, cari açığa doğru bir nedensellik bulmuştur. Kurtlar ve Şimşek(2001), Granger nedensellik ve Johansen Eştümleme testi ile 1984-2000 arası çeyreklik bütçe açığı ve dış ticaret açığı verilerini kullanarak yaptıkları çalışmalarında bütçe açığı ile cari açık arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Akbostancı ve Tunç(2002), Johansen Eştümleme Testi ve ECM tekniğiyle, 1987-2001 dönemi aylık, bütçe açığı ve dış ticaret açığı verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada bütçe açığından cari açığa doğru kısa dönemde bir nedenselliğe rastlamışlardır. Ata ve Yücel(2003), Granger Eştümleme ve Granger Nedensellik testiyle, 1975-2002 dönemi yıllık, bütçe açığı ve cari işlemler açığı verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada, bütçe açığı ve cari işlemler dengesi açığı arasında çift yönlü ilişkiye rastlamıştır. Server ve Demir(2007), Var analizi ve Granger nedensellik tekniğini kullanarak 1987-2006 dönemi, yıllık cari açık, bütçe açığı, döviz kuru ve reel faiz oran verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada, geleneksel Keynesyen teoriye uygun olarak, bütçe açığından, cari açığa doğru nedensellik bulmuşlardır. Erdinç(2008), Johansen Eştümleme ve Granger nedensellik testleriyle, 1950-2005 arası yıllık, cari işlemler açığı ve bütçe açığı verilerini kullanarak yaptığı çalışmada bütçe açığından cari işlemler açığına doğru nedenselliğe rastlamıştır. Sürekçi (2008), VAR modelini kullanarak, 1987-2007 dönemi üçer aylık kamu açığı, yatırım-tasarruf açığı ve cari açık verilerini kullanarak yaptığı çalışmada cari açık ile kamu açığı arasında nedensellik ilişkisi elde ederken, yatırım tasarruf oranı ile cari açık arasında bir nedenselliğe rastlamamıştır. Klavuz ve Dumrul(2012), Granger nedensellik ve Var analizi tekniğiyle, 2006-2010 dönemi aylık cari işlemler açığı ve bütçe açığı verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada, bütçe açığı ile cari açık arasında uzun dönemde bir ilişki bulamazken kısa dönemde çift

yönlü ilişkiye rastlamışlardır. Altınöz(2014) Sınır testi yaklaşımıyla, 2000-2012 dönemi, bütçe açığı, cari işlemler açığı, reel döviz kuru ve devlet iç borçlanma senetleri verilerini kullanarak yaptığı çalışmada, uzun dönemde bütçe açığı ile cari işlemler arasında bir ilişki bulunmazken, kısa dönemde bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur

Bilgili ve Bilgili(1998), Regresyon analizi tekniğiyle, 1975-1993 dönemine ait, cari işlemler açığı, bütçe açığı, faiz oranları, döviz kuru, GSMH ve para arzı verilerini kullandıkları çalışmalarında, her üç ülke içinde bütçe açığından cari açığa doğru bir nedenselliğe rastlamamıştır. Aksu ve Başar(2009) sınır testi yaklaşımını kullanarak, 1994-2008 arası aylık cari işlemler açığı, bütçe açığı, faiz oranları ve döviz kuru verilerini kullandıkları çalışmalarında, bütçe açıklarının gerek uzun dönemde gerekse de kısa dönemde cari işlemler üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varmışlardır. Kuştepe(2011) çalışmasında, 1975-1995 dönemi yıllık verileri kullanarak Türkiye ekonomisi için Feldstein Zinciri Hipotezini test etmiş, çalışma sonucunda Ricardo modelini doğrulayan sonuçlara ulaşmıştır. Yaşar(2014), Granger nedensellik test tekniğini kullanarak, 2003-2013 dönemi üçer aylık bütçe açığı ve cari işlemler açığı verilerini kullanarak yaptığı tez çalışmasında, Ricardo modelini doğrular nitelikte, bütçe açığı ile cari açık arasında nedensellik olmadığı sonucuna varmıştır..

Konuyla ilgili olarak uluslararası boyutta yapılan çalışmalarda mevcuttur.

Saleh, Nair, Agalewate(2005)'de Sri Lanka için, ARDL modeliyle, 1970-2003 dönemleri cari işlemler açığı ve bütçe açığı verilerini kullanarak yaptığı çalışmasında uzun dönemli ve bütçe açıklarından cari işlemler açığına doğru bir nedensellik bulunmuştur. . Baharumshah, vd.(2009), ASEAN-5 ülkeleri için Var analizi ve Granger nedensellik testiyle, 1960-2003 dönemi cari işlemler açığı ve dış ticaret açığı verilerini kullanarak yaptıkları çalışmalarında, söz konusu ülkeler için değişkenler arasında uzun dönemli ve bütçe açıklarından dış ticaret açıklarına doğru bir nedensellik saptamışlardır. Zamanzadeh ve Mehrara(2011), İran için VECM tekniğiyle, 1959-2007 dönemi bütçe açığı ve petrol hariç cari işlemler açığı verilerini kullanarak yaptıkları çalışmalarında, bütçe açığının cari açığı etkilediği sonucuna varmışlardır. Ratha(2011), Hindistan için, ARDL ve ECM tekniğiyle, 1998-2009 dönemi bütçe açığı, dış ticaret dengesi, yurtiçi-yurtdışı gelir ve döviz kuru verilerini kullanarak yaptığı çalışmasında bütçe açığından cari açığa kısa dönemli, cari açıktan bütçe açığına uzun dönemli ilişkiyle karşılaşmıştır. Özçalık ve Erataş(2014), yükselen piyasa ekonomisine sahip ülkeler için, Panel Eşitlik testi tekniğiyle, 1995-2010 cari işlemler açığı ve bütçe açığı verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada, cari işlemler açığı ile bütçe açığı arasında bir ilişki elde edememişlerdir.

Veri ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada cari işlemler açığı/GSYİH ve bütçe açığı/GSYİH verileri, 1984-2014 dönemi yıllık olarak analize katılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Merkez Bankası, TÜİK ve Kalkınma Bakanlığı verilerinden derlenmiştir. Çalışmanın ekonometrik sonuçlarına geçmeden önce yapılmış olan testlere değinilmiştir.

Birim Kök Testi

Zaman serilerini istatistiksel olarak test edebilmenin koşulu, bu serilerin durağan olmalarıdır. Serinin durağan olması, ortalamasının, varyansının ve kovaryansının zamandan bağımsız olması anlamına gelir. Durağanlık göstermeyen seriler de t, F ve Z dağılımları kullanılamamakta, birçok standart hipotezde geçersiz olabilmektedir (Granger ve Newbold, 1974, sf. 111).

Durağan olmayan serilerle kurulan modellerde, sahte regresyon olabilmekte ve buna bağlı olarak da tahmin sonuçları yanıltıcı olabilmektedir. Hatta gerçekte ilişkisiz olabilecek değişkenler arasında serilerin durağan olmamasından kaynaklı ilişkiye rastlanabilir. Anlatılan nedenlerden dolayı model kurma aşamasına geçmeden önce serilerin durağanlığı ADF ve PP birim kök testleriyle sınanacaktır. Belirtilen iki testten ADF testi oto-korelasyon sorununu ortadan kaldırmakta iken, P-P testinin hata terimleri değişen varyanslı olduğunda dahi uygulanabilmesidir (Klavuz vd, 2012, sf. 249).

Engle Granger Koentegrasyon Testi

Stokastik trendin serilerin farkını alarak elimine edilmesinin uzun döneme ait bilgileri yok ettiği anlaşılmış ve Engle ve Granger Koentegrasyon analizi önem kazanmıştır. Teste göre, değişkenler trend içerse dahi, uzun dönem hata terimi durağansa yani ortalaması varyansı ve kovaryansı zamana bağlı olarak değişmiyorsa değişkenler arasında uzun dönemde ilişki vardır. Değişkenler bütünleşiktir sonucuna varılır.

Koentegrasyon testi için birinci koşul değişkenlerin birinci dereceden durağan olmasıdır. Bu şart sağlandığı takdirde ikinci aşamaya geçilebilir. İkinci aşamada serilerin durağan halleriyle model kurulup EKK uygulanır ve elde edilen uzun dönem hata terimlerinin durağanlığı sınanır. Eğer bu hata terimleri sabit ve trendsiz ADF testi ile durağan bulunuyorsa, değişkenler arasında uzun dönem ilişki vardır denilebilir. Üçüncü aşamada ise nedenselliğin yönünü belirlemek adına durağan serilerle kurulan modele bu durağan hata terimlerinin birinci derece den gecikmeli eklenir (Hata düzeltme modeli kurulur). Bu eklenen gecikmeli hata teriminin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve 0 ile -1 arasında ise bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru uzun dönemli bir nedensellik vardır sonucuna varılır. İki değişkenli model de her değişken için yapılan bu işlem sonucunda 2 denklemde de hata terimi katsayıları istatistiksel olarak anlamlı ve 0 ile -1 arasında yer alıyorsa çift yönlü ilişki vardır sonucuna ulaşılır.

Johansen Koentegrasyon Testi

Johansen Koentegrasyon yöntemi de uzun dönem ilişkiyi belirlemeye yönelik bir analizdir. Johansen – Juselis, Koentegrasyon vektör sayısını belirlemek ve anlamlı olup olmadıklarını ortaya koymak amacıyla “Trace ve Max Eigenvalue” testlerini geliştirmiştir. İz istatistiği birbirinden farklı koentegre olmuş vektör sayısının r 'ye eşit ya da r 'den küçük olduğu H_0 hipotezini alternatif hipoteze karşı test etmektedir. Hesaplanan değer kritik değerden küçükse H_0 hipotezi kabul edilirken, trace değerinin kritik değerden büyük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilir. Hesaplanan Max Eigenvalue istatistiğinde ise Koentegrasyona sebep olan vektör sayısının r tane olduğunu belirten H_0

hipotezine karşılık, Koentegre olan vektör sayısının $r+1$ olduğunu belirten alternatif hipotez test edilmektedir. Hesaplanan değer kritik değerden büyükse, Koentegrasyon ilişkisinin bulunmadığını ileri süren H_0 hipotezi reddedilirken, hesaplanan değer kritik değerden küçükse koentegre olmadığını belirten H_0 hipotezi kabul edilir. Uzun dönem ilişki olduğu görüldükten sonra VECM' e geçilebilir. (Yılmaz; Tezcan, 2007, sf. 8).

Var Analizi

Eşanlı denklem sistemlerindeki belirleme sorunu, ileri dönük tahmin gücünün zayıf olmasa gibi eksiklikleri gidermeye yönelik geliştirilen VAR modeli, yapısal model üzerine bir kısıtlama getirmeksizin, değişkenler arasında dinamik ilişkileri verebilen ve böylelikle zaman serileri alanında ekonomik ilişkileri ve geleceğe yönelik tahminleri açıklamaya çalışan bir yöntemdir. Modelin tahminindeki çıkış noktası; değişkenlerin gelecek değerlerinin tahmininde ve bir politika analizi yapılmasında, değişkenlerin geçmiş dönem bilgisinin kullanılmasıdır. Model, sistemde içsel olarak yer alan her bir değişkenin, hem kendisinin hem de sistemde yer alan diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin eşitliğin sağ tarafında bulunduğu eşitlik sistemidir. (Bozkurt, 2013, sf. 77-78).

Var analizinin, Granger nedensellik testi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırma analizi olmak üzere üç aracı mevcuttur. Granger nedensellik testiyle diğer iki analiz aracı ile bulunan sonuçlar desteklenmeye çalışılmakta, değişkenlerin analizde yer alacağı sıralama nedensellik ilişkisi üzerinden dikkate alınmaktadır. Granger nedenselliği, değişkenler arası nedenselliğin sınanmasında, bir zaman serisinin gelecekteki değerlerinin tahmin edilmesinde kendi geçmiş değerleri yanında, diğer değişkenin geçmiş değerlerinin de katkısı olup olmadığı noktasında bilgi verecektir. (Erlat, 1983, sf.90). Varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizleri dinamik yapıyı belirlemede kullanılmaktadır (Enders, 1995, sf. 305-311). Varyans ayrıştırması değişkenlerin varyansında meydana gelen değişimin yüzde kaçının kendi gecikmesi ve yüzde kaçının diğer değişkenler tarafından açıklandığını belirtmektedir. Diğer bir deyişle makroekonomik büyüklük üzerinde en etkili değişkenin hangisi olduğunu göstermektedir. Etki tepki analizi ise değişkenlerin birinde meydana gelen şok karşısında hem kendisi hem de diğer değişkenlerin verdiği tepkiyi ortaya koymaktadır (Warne, 2004, sf. 5).

Bulgular

Tablo.1 Birim Kök Testi Sonuçları

Testler	Cari açık/GSYİH	Bütçe açığı/GSYİH	Sonuç
ADF(Düzyey)	-2.347(-2.951)	-1.755(-3.548)	
1.Fark	-6.823(-1.951)	-5.612(-1.951)	I(1)
PP(Düzyey)	-2.226(-2.951)	-1.835(-3.548)	
1.Fark	-10.039(-1.951)	-5.612(-1.951)	I(1)

Parantez içindeki değerler, %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerleri göstermektedir.

Tablo 1'den görüldüğü üzere her iki seri de %5 anlamlılık düzeyinde birinci farkta durağan, I(1) bulunmuştur.

Engle Granger ve Johansen Koentegrasyon testleri için birinci koşul olan serilerin birinci dereceden durağanlığının sağlandığı görülmektedir. Koentegrasyon testi için gecikme sayısı, minimum AIC ve SIC değerini veren gecikme olarak belirlenmiştir.

Tablo.2 Koentegrasyon testi için gecikme sayısının belirlenmesi

K	AIC	SCW
1	-10.230	-9.879
2	-10.030	-9.486
3	-9.884	-9.151
4	-9.659	-8.734
5	-9.890	-8.769
6	-8.691	-8.371

Tablo 2'den görüldüğü üzere minimum AIC ve SIC değerlerini veren gecikmenin bir olduğu görülmektedir.

Engle-Granger Koentegrasyon Testi için durağan serilerle EKK testi yapıp, hata terimleri elde edilmiştir. Hata terimlerinin ortalamada, varyansda ve kovaryansda durağanlığı temsil eden saf hata özelliği göstermesi Engle-Granger Koentegrasyonun varlığına işaretler.

Tablo.3 Hata Terimi Birim Kök Sonucu

	ADF(Düzy-none)
Hata terimi	-5.115(-3.670)

Tablo 3'de görüldüğü üzere hata terimi için birim kök test istatistiği -5.115 olarak bulunmuştur. Bu test istatistiği Engle -Yoo tablosundan elde edilen kritik değer -3.67 ile kıyaslandığında daha negatif olduğu görülmektedir. Hata terimleri durağandır. Değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi vardır. Hata düzeltme mekanizması çalışabilir. Hata düzeltme mekanizmasının testi için, durağan serilerle, durağan olmayan serilerin EKK tahmininden elde edilen hata terimlerinin bir gecikmesinden oluşan EKK tahmini yapılır. Hata teriminin gecikmesini temsil eden değişkenin katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olması hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını gösterir. Katsayının (+) olması dengeden uzaklaşma, (-) olması dengeye yaklaşmayı ifade eder.

Tablo.4 Hata Düzeltme katsayısı

	Katsayı	t-istatistiği	Prob
E_{t-1}	-0.834006	-5.113454	0.0000

Tahmin sonuçlarına göre katsayı istatistiksel olarak anlamlıdır. Değişkenler arasında kısa ve uzun dönemde hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Katsayı 0 ile

-1 arasında ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Değişkenler arasında uzun dönemde yakınsayan bir ilişki mevcuttur.

Tablo.5 Johansen Koentegrasyon Sonuçları

Sıfır hipotezi	İz İstatistiği(Trace Test)			En Büyük Öz Değer(MaxEigen)		
	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	Kritik Değer %5	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	Kritik Değer %5
$H_0:r=0$	$H_1:r \geq 1$	20.077	15.494	$H_1:r=1$	15.601	14.264
$H_0:r \leq 0$	$H_1:r \geq 2$	4.476	3.841	$H_1:r=2$	4.476	3.841

Tablo 5’de verilen Johansen Koentegrasyon sonuçlarına göre, iz istatistiği test sonuçları ve hesaplanan en büyük özdeğer test istatistiği hesaplanan tablo kritik değerinden büyük olduğu için, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığını belirten H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilir. Cari açık ile bütçe açığı arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Johansen Koentegrasyon sonucu Granger Koentegrasyon sonucu ile uyumlu çıkmıştır. Kısa dönemde ve uzun dönemde cari açık ile bütçe açığı arasında bir ilişki mevcuttur.

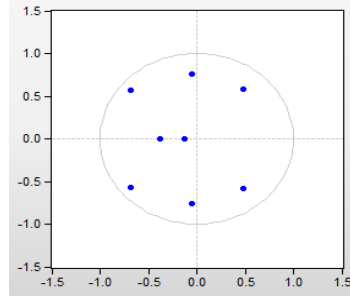
VAR Analizi

Var analizinde değişkenler arası kısa dönem ilişki ortaya konulmaya çalışılacaktır. İlk olarak durağan serilerle minimum değerleri veren gecikme sayısı belirlenir. Tablo 5’te gecikme sayıları verilmiştir.

Tablo.6 VAR Gecikme Uzunluğu

K	Log L	LR	FPE	AIC	SIC	HQ
1	139.5361	4.964131	2.86e-07	-9.395439	-9.014809	-9.279076
2	144.1021	7.175042	2.77e-07	-9.435862	-8.864918	-9.261319
3	145.8628	2.515311	3.32e-07	-9.275914	-8.514654	-9.043189
4	153.2196	9.498699	2.70e-07*	-9.515683*	-8.564208	-9.824792*
5	155.6072	2.728722	3.19e-07	-9.400514	-8.258624	-9.051427
6	157.3817	1.774502	4.05e-07	-9.241549	-7.909345	-8.834281

Var gecikmesi, AIC, HQ ve FPE de minimum değerleri veren dört olarak belirlenmiştir. Dördüncü gecikmede modelin durağan olup olmadığı, otokorelasyon ve değişen varyans içerip içermediğini ortaya koymak için yapılan testler aşağıda verilmiştir.

Şekil 1. Karakteristik Kökler

Şekil 1’de görüldüğü gibi karakteristik köklerin tamamı çember içerisindedir. Bu sonuç dört gecikme ile kurulan VAR modelinin durağan olduğunu belirtmektedir. Model ortalamasının, varyansın ve kovaryansın zamandan bağımsız olması anlamına gelen durağan bir özellik göstermektedir.

Tablo.7 Otokorelasyon LM Testi

Gecikme	LM-Testi	Prob
1	1.405180	0.8433
2	2.233298	0.6929
3	4.710793	0.3183
4	0.176047	0.9963
5	1.440652	0.8371
6	1.585077	0.8115
7	4.141673	0.3872
8	1.828212	0.7673
9	9.319810	0.6772
10	1.843610	0.7645
11	8.962172	0.0621
12	5.890941	0.2075

Dört gecikme ile kurulan modelde otokorelasyon sorununun olup olmadığı LM testi ile sınanmıştır. Tablo 7’de görüldüğü üzere 12 gecikme ile yapılan analiz sonucunda modelde otokorelasyon olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo.8 White Değişen Varyans Testi

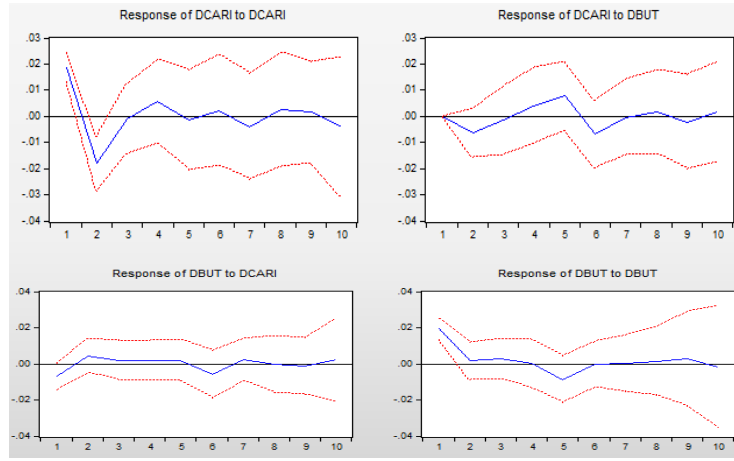
X ² Test İstatistiği	df	Olasılık
49.39176	54	0.6575

Model de değişen varyans olup olmadığı White testi ile sınanmış, tablo 8’de verilen test sonucuna göre, modelde değişen varyans sorunu olmadığı sonucuna varılmıştır. Modelde durağanlığın sağlandığı, otokorelasyon ve değişen varyans olmadığından emin olduktan sonra Granger nedensellik testine geçilmiş ve sonuçlar tablo 9’da verilmiştir.

Tablo.9 Granger Nedensellik

Bağımlı	Katsayı	df	Prob
DCARİ	10.12413	4	0.0384
DBUT	2.042527	4	0.7279

Yapılan Granger nedensellik test sonucuna göre bütçe açığından cari işlemler açığına doğru bir nedensellik bulunmuştur. Kısa dönemde bütçe açığı cari açığı etkilemektedir. Fakat cari açıktan bütçe açığına doğru bir etki gözükmemektedir. Çalışmanın devamında değişkenlerin hata terimlerinde meydana gelecek şokların diğer değişkenler üzerinde nasıl bir etkide bulunacağını ortaya koyan Etki tepki analizi yapılmıştır.

Şekil 2. Etki-Tepki analizi

Şekil 2’de görüleceği üzere bütçe açığındaki bir standart sapmalı şok karşısında cari açığın tepkisi önce azalan ikinci dönemden sonra artan ve devam eden süreçte dalgalanma yaklaşık 7-8 dönem devam etmektedir. Cari açıktaki bir standart sapmalı şok karşısında bütçe açığının tepkisi, etki tepki grafiğinden tam olarak kestirilememektedir.

Sonuç

Bütçe açıkları ile İkiz açıklar arasındaki ilişkileri ele alan çalışmalara bakıldığında genel olarak, bütçe açığı ile cari açık arasında ilişki olduğunu öne süren Keynesyen Teori, Mundell Fleming Teorisi ve Feldstein Zinciri yaklaşımı ile bütçe açığı ve cari açık arasında ilişki olmadığını öne süren Ricardian görüş etrafında toplandığı görülmektedir. İkiz açığı konu edinen birçok çalışma yapılmakla birlikte, aynı ülke üzerinde yapılan çalışmalarda dahi farklı sonuçlar elde edildiği görülebilmektedir. Bu tarz farklı sonuçların elde edilmesinde ele alınan dönemlerin farklı olması, kullanılan ekonometrik tekniğin farklılık göstermesi ya da söz konusu ülkenin mevcut dönemde

içerisinde bulunduğu iktisadi koşullar etkili olabilmektedir. Türkiye üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında da genel olarak Keynesyen görüşü destekleyen yani bütçe açığından cari açığa doğru bir nedensellik olduğu sonucuna vardıkları görülmektedir. 1980-2014 dönemi yıllık bütçe açığı ve cari açık verilerini kullanarak yapılan bu çalışmada da bütçe açığı ile cari açık arasında uzun dönem ve kısa dönemde ilişki olduğu görülmüştür. Granger Koentegrasyon analizi ile Johansen Koentegrasyon analizi sonuçları uzun dönemde ilişki olduğu noktasında benzer sonuçlar verirken, Var analizi ile yapılan Granger nedensellik ve etki tepki analizleri de kısa dönemde bütçe açığından cari açığa doğru bir nedensellik olduğu noktasında benzer sonuçlar vermiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre bütçe açığını azaltmaya yönelik uygulanacak bir politika, cari işlemler dengesinde de olumlu etki yaratabilecektir. Ülke içerisinde iç denge sağlandığı takdirde dış denge de sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksu, H., Başar, S. (2009), Türkiye İçin İkiz Açıklar Hipotezinin Tahmini: Bir Sınır Testi Yaklaşımı , Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 64 (4), sf, 2-14.
- Altınöz, U. (2014), İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliğinin Sınır Yöntemiyle Sınanması: Türkiye Örneği, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sf, 426-446.
- Ata, A. Y. ve Yücel F. (2003), Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri Altında İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Uygulaması, Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi, 12(12), sf, 97 110.
- Ay, A., Karaçor, Z., Mucuk, M., ve Erdoğan, S. (2004), Bütçe Açığı Cari İşlemler Açığı Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1992-2003), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12, sf, 75-82.
- Baharumshah, A.Z. ve Lau, E. (2005), Budget and Current Account Deficits in SEACEN Countries: Evidence Based on the Panel Approach, International Finance, Econ WPA 0504002, sf, 1-34.
- Barro, R.J. (1974), Are Government Bonds Net Wealth, The Journal of Political Economy, 82(6), sf, 1095-1117.
- Bilgili, E., Bilgili, F. (1998), Bütçe Açıklarının Cari İşlem Dengesi Üzerindeki Etkileri: Teori ve Uygulama, İşletme Finans Dergisi, 146.
- Bozkurt, H. (2013). Zaman serileri analizi, Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Chang, J. C. ve Hsu, Z. Z. (2009), Causality Relationships Between The Twin Deficits in The Regional Economy, <econ.ccu.edu.tw/2009/conference/2B3.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.03.2015).
- Danışman, Y. (2009) , İkiz Açıklar ve Doğru Makroekonomi Politikası Seçimi, Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Mesleki Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Darrat, D. (1988). Have Large Budget Deficits Caused Rising Trade Deficits? Southern Economic Journal, 54, sf, 879-887.
- Dücan, Engin (2008), Türkiye Ekonomisinde Tasarruf- Yatırım Dengesizlikleri ve Üçüz Açıklar Sorunu, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

- Enders, W. (1995), *Applied Econometric Time Series*. New York. Wiley.
- Froyen, Richard T. (1999), *Macroeconomics Theories and Policies*, Sixth Edition, Prentice Hall Inc., New Jersey.
- Enders, W. ve Lee, B-S. (1990), "Current Account and Budget Deficits: Twins or Distant Cousins?", *The Review of Economics and Statistics*, 72(3), sf, 373-381.
- Erdinç, Z. (2008), İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye'de 1950-2005 Yılları Arasında Eşbütünlüşme Analizi ve Granger Nedensellik Testi İle İncelenmesi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), sf. 209-222.
- Erlat, H. (1983), "Nedensellik Sınamaları Üzerine", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 10(1), sf. 65-96.
- Feldstein, M. (1986), *The Budget Deficit and The Dollar*. NBER Working Paper No: 1898.
- İyidoğan, P., Erkam, S. (2013), İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye için Ampirik Bir İnceleme (1987-2005), *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 15, sf, 39-48.
- Klavuz, E. D., Dumrul, Y. (2012), İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliği: Teori ve Uygulama, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 3-4, sf, 239-257
- Kör, E. (2012), İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Örneği, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*.
- Krugman, P., & Obstfeld, M. (2006), *International Economics Theory and Policy* (7. baskı). Amerika Birleşik Devletleri: Pearson Addison Wesley.
- Kuştepe, Y.R. (2001), An Empirical Investigation of the Feldstein Chain for Turkey, *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2 No: 1.
- Marinho, Carlos Fonseca (2006), Ricardian Equivalence, Twin Deficits and The Feldstein-Horioka Puzzle in Egypt, *Faculdade de Economia da Universidade de Coimbra, Grupo de Estudos Monetários e Financeiros*.
- Obstfeld, M. (2001), *International Macroeconomics: Beyond the Mundell-Fleming Model*. NBER Working Paper No.8369, sf, 1-54.
- Özçelik, M., Erataş, F. (2014), İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliği: Yükselen Piyasa Ekonomileri İçin Bir Örnek, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* – Sayı:22, sf, 136-151
- Papadogonas, T., & Stouraras, Y. (2006), Twin Deficit and Financial Integration in EU Member-States. *Journal of Policy Modelling*, sf, 595-602.
- Parkin, M. (2000), *Economics*, Fifth Edition, Addison-Wesley Publishing Company, United States.
- Ratha, A. (2011), Twin Deficits or Distant Cousins? Evidence from India. *Economics Faculty Working Papers. Paper 5*, http://repository.stcloudstate.edu/econ_wps/5, (10.04.2015).
- Saleh, A. (2003), *The Budget Deficit and Economic Performance: A Survey*. The University of Wollongog Economics Working Paper Series WP 03-12, sf, 1-54.
- Saleh, S., M.Nair, T. Agalewatte. (2005), *The Twin Deficits Problem in Srilanka: An Econometric Analysis*, *South Economic Journal*, 6(2), sf, 222-239.
- Ünsal, Erdal. (2011), *Makro İktisat* (9. Baskı), Ankara: İmaj Yayınları.

Yaşar, S. (2014), Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye’de İkiz Açıklar hipotezi : Ampirik Bir Uygulama, Selçuk Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Yılmaz, F., N. Tezcan. (2007), Vergi Hasılatı ve Sabit Sermaya Yatırımlarının ekonomik Büyümeye Olan Etkisi: Ekonometrik Bir İnceleme, 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, sf, 1-14.

Zamanzadeh, A., Mehrara, M. (2011), Testing Twin Deficits Hypothesis in Iran, Interdisciplinary Journal of Research in Business, 1(9), sf, 07-11.

Warne, A. (2004), Lecture Notes on Stuructural Vector Autoregression. (http://texlips.hypermart.net/download/lecture_notes.pdf “Why the twins sometimes go their separate ways”(erişim tarihi:19.04.2015)

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN TÜKETİM SÜRECİNE ETKİ EDEN SOSYALLEŞME ARACILARININ ÖĞRENCİLERİN MATERYALİST EĞİLİMİ VE MARKA BİLİNCİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK BİR PİLOT ÇALIŞMA

Sezen BOZYİĞİT*

ÖZET

Sosyalleşme, insan hayatının her döneminde devam eden bir süreçtir. Sosyalleşmenin devam ettiği alanlardan birisi de tüketimdir. İnsanların tüketici olarak sosyalleşmesine yardımcı olan bazı sosyalleşme araçları vardır. Aile, arkadaş çevresi ve kitle iletişim araçları bunlardan en önemlileridir. Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin tüketici olarak sosyalleşirken hangi faktörlerden etkilendiklerini ortaya koymaktır. Buna ek olarak araştırmada, materyalist eğilim ve marka bilinci üzerinde hangi sosyalleşme araçlarının etkisinin olduğu da incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, üniversite öğrencileri tüketim konusunda en çok ailelerinden etkilenmektedirler. Ayrıca materyalist eğilim üzerinde aile ve arkadaşların; marka bilinci üzerinde de ailenin etkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyalleşme, Tüketici Sosyalleşmesi, Sosyalleşme Araçları, Materyalizm, Marka Bilinci

ABSTRACT

The socialization is a process continuing all through of human life. The consumption is one of the field that socialization continues. There are many socialization agents forming the human's socialization. The most importants are family, friends and mass-media. The objective of this study was to investigate which socialization agents university students are affected in consumer socialization process. Additionally, it was examined which socialization agents affect materialism and brand awareness. Results showed that family exerted the greatest influence. Also, it was concluded that there were parent' and peer's effects on materialism and parent's effect on brand awareness.

Keywords: Socialization, Consumer Socialization, Socializations Agent, Materialism, Brand Consciousnes

*Yrd.Doç.Dr., Mersin Üniversitesi, Tarsus Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, sbozyigit@mersin.edu.tr

Giriş

İnsanların gelişiminde, doğuştan getirdikleri özelliklerin yanında, çevrenin etkisiyle sonradan öğrendikleri bilgi ve davranışların da etkisi vardır. Aslan (2013), bu öğrenme sürecinin, doğumdan sonra başlayan ve insanın ölümüne kadar devam eden bir eğitim süreci olduğunu vurgulamaktadır. İnsanoğlu yaşamının her döneminde sosyalleşmenin etkisi altındadır. Bu dönemlerden birisi de gençlik dönemidir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2013 nüfus sayımı verilerine göre, Türkiye’de yaşayan 15-24 yaş arası insanların sayısı 12.691.746’dır. Bu rakam, tüm Türkiye nüfusunun %16,5’ini oluşturmaktadır. 2013 yılında Türkiye’deki üniversitelerde okuyan öğrenci sayısının yaklaşık beş milyon olduğu düşünüldüğünde, bu rakamın (12.691.746) yaklaşık yarısını üniversite gençliğinin oluşturduğu görülmektedir

(<http://www.osym.gov.tr/belge,27.02.201>). Genç nüfusun sayı olarak önemini dışında, genç nüfus hem bugünün hem de geleceğin müşterisi olduğu için ülkeler, şirketler ve pazarlama bilimi ile uğraşanlar için önemli bir kesimdir.

Ölüme kadar devam eden eğitim süreci, insanoğlunun yaşamının her alanında kendini göstermektedir. Bu alanlardan birisi de tüketimdir. İnsanlar, içinde yaşadıkları toplumun değerlerini öğrenirken, tüketimle ilgili değerleri de öğrenmektedirler. Kişinin sosyalleşmesine, aile, arkadaş çevresi, kitle iletişim araçları gibi çeşitli sosyalleşme araçları da yardımcı olmaktadır. Bu sosyalleşme araçlarının hangisinin daha etkin olduğu kişinin yaşına, psikososyal gelişimine ve ekonomik yönden bağımsız olup olmamasına göre değişiklik göstermektedir (Hota ve McGuigan,2006,s.119). Çocuklar tüketici olarak sosyalleşme sürecinde sosyal araçlar sayesinde tüketicilikle ilgili istenen ve istenmeyen bilgi, yetenek ve tutumları kazanmaktadırlar (Ateşoğlu ve Türkahraman,2009,s.225).

Tüketici sosyalleşmesi hakkında uzun süre etkisini koruyan sorunlardan birisi, modern kültürlerin çocuklarda ve gençlerde pahalı mallara bireysel mutluluk, başarı ve kendini gerçekleştirme becerisi gibi anlamlar yüklemeye özendirmesidir (John, 1999,s. 195). Özellikle marka bilinci, gençlerin kendini ifade etmesiyle bağlantılı olarak materyalizmi artıran bir faktör haline gelmiştir (Quadir,2012,s.37). Genç insanların materyalist eğilimlere adapte olmaları, hayatları boyunca bireysel ve toplumsal seçimleri arasındaki dengeyi etkilediği için de sosyalleşme araçlarının materyalist eğilimler ve marka bilinci üzerindeki etkisi önem taşımaktadır. (Quadir,2012,s.35). Yurtdışında sosyalleşme araçları ile materyalist eğilimler veya marka bilinci arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma (Valkenburg ve Buijzen ,2005; Chan ve diğerleri, 2006; Chan ve Zhang , 2007; Chan ve Prendergast,2007; Bouzoglo ve Moschis ,2010; Shay ve Sharma, 2010; Ghazali, 2011; Chan,2013) yapılmıştır. Türkiye’de ise, aile, arkadaş çevresi veya televizyonun etkisi ile materyalizm veya marka bilinci arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalar (Ersoy ve diğerleri, 2004; Quadir,2012; Gümüş,2013; Torlak ve Ay, 2014) olmasına rağmen, sosyalleşme araçlarının hem materyalist eğilimler hem de marka bilinci üzerindeki etkisini araştıran bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin tüketici olarak sosyalleşirken hangi faktörlerden etkilendiklerini ortaya çıkartıp daha sonra bireylerin tüketici olarak sosyalleşmesine aracılık eden aile, arkadaş

çevresi ve kitle iletişim aracı gibi sosyalleşme araçlarının, bireylerin materyalist eğilimi ve marka bilinci üzerinde etkisi olup olmadığını belirlemektir.

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sosyalleşme, tüketici olarak sosyalleşme, sosyalleşme araçları, materyalizm ve marka bilinci gibi konularda alanyazın çalışması yapılmış, ikinci bölümde ise çalışmanın örnekleme, methodu, bulguları ile sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

1. Gençlerin Tüketici Olarak Sosyalleşme Süreci

Sosyalleşme, kişiler üzerinde eylemde bulunan, kişilere toplumun ve kültürün sürekliliği için gerekli olan davranış biçimlerini temin eden, grup yaşamında düzenlilik sağlayan, toplum açısından bir sosyal kontrol sürecidir (Aslan,2013,s.126). Sosyalleşme, yaşamın her alanında olduğu gibi tüketimde de kendini göstermektedir. Ward (1974), tüketici sosyalleşmesini, gençlerin pazarda tüketici olarak sahip oldukları bilgi, beceri ve tutumları ortaya çıkardıkları bir süreç olarak tanımlamaktadır.

1.1. Tüketici Olarak Sosyalleşmeye Katkı Sağlayan Sosyalleşme Araçları

Gençler pazarla ilgili bilgi, beceri ve tutumlarını oluştururken çeşitli araçların etkisinde kalmaktadırlar. Bunlardan en önemlileri de aile, arkadaş çevresi ve kitle iletişim araçlarıdır.

Aile: Aile, çocuğun tüketici olarak gelişmesine yardım etmek için, tüketimle ilgili kendi bilgisini ve yeteneklerini çocuğa transfer eden sosyal bir araçtır (Bao vd., 2007; Yan ve Xu, 2010). Tüketicinin sosyalleşmesinde ailenin etkisi, marka bilinci ve sadakati, fiyatlara karşı duyarlılık, alışveriş öncesi bilgi edinme, reklamlara güven duyma gibi birçok tüketici davranışının oluşmasında görülmektedir (Cotte ve Wood,2004,s.79).

Çocukların ergenlik sürecine girmeleriyle beraber, ailenin çocuğun sosyalleşmesindeki rolü azalmasına rağmen, erken yaşta öğrenilen tutumlar ve kazanılan yetenekler ergenlerin satın alma davranışlarının önemli bir belirleyicisi olduğu için, ailede kazanılan tutum ve davranışların etkisi yetişkinlikte de devam etmektedir (Meyer ve Anderson, 2000; Fan ve Li, 2010). Badur (2007), ailelerin çocuklarının marka konusundaki algılarını etkilediğini, marka, ürün seçimi ve marka sadakatinin ailenin üç hatta dört kuşağı ile birlikte devam ettiğini belirtmektedir.

Arkadaşlar: Arkadaş grubu, çocuğun tüketim davranışını doğrudan etkileyen, tüketim davranışı üzerinde olumlu olabildiği gibi olumsuz etkisi de olabilen bir gruptur (www. tukcev.org.tr. 07.07.2015). Çocuklar birbirlerinden daha fazla etkilenmekte, gerçekte tüketmeyeceği ya da tüketmeyi düşünmeyeceği bir mal ya da hizmeti çeşitli gerekçelerle yakın çevrelerinden etkilenerek tüketebilmektedirler (www. tukcev.org.tr. 07.07.2015).

Araştırmacılar genç tüketicilerin ürünlerin ve tüketimin sembolik anlamını arkadaşlarından öğrendiklerini ve arkadaş etkisinin ergenlik döneminden sonra önemli miktarda arttığını dile getirmektedirler (Ghazali,2011,s.21). Hatta John (1999), ailedeki iletişim zayıfladıkça arkadaş etkisinin arttığından bahsetmektedir. Gençler sosyal kabul

görmek istedikleri için arkadaşlarından etkilenmektedirler (Moore ve Bowman, 2006, s.537).

Kitle iletişim araçları: Kitle iletişim araçları televizyon, gazete, radyo, internet gibi unsurları kapsamına rağmen, bu çalışmada kitle iletişim araçlarından sadece televizyon üzerinde durulmuştur. Günümüzde çocuklar, okuma ya da oyuna ayırdığı zamandan daha fazlasını televizyon karşısında geçirdiği için, televizyon reklamları ile sık karşılaşmakta, bu yüzden de televizyon reklamları çocuklar için birincil bilgi kaynağı olmaktadır (Ateşoğlu ve Türkkahraman, 2009, s.221). Televizyonda gösterilen reklamlar insanların özgürce istedikleri ürünü alabilecekleri düşüncesinden çok, bir ürün daha alarak yaşamını ve kendisini nasıl değiştirebileceğini sunduğu için, televizyon tüketim faaliyeti kapsamında duyguları, gereksinimleri ve arzuları yeniden inşa etmektedir (Papatya ve Özdemir,2012,s.180)

1.2. Sosyalleşme Araçları ile Materyalist Eğilim ve Marka Bilinci İlişkisi

Tüketici olarak sosyalleşmeye katkı sağlayan sosyalleşme araçları, tüketicilerin marka bilinci, fiyat, materyalizm, sosyal motivasyonlar gibi tüketimle ilgili tutum ve davranışlarını etkilemektedir (Dursun,1993; Lachance vd, 2003; Garipova,2007, Nguyen vd,2009; Moschis vd,2011). Araştırmada, bu sosyalleşme araçlarının materyalist eğilim ve marka bilinci üzerindeki etkisi araştırıldığı için, aşağıda sadece materyalist eğilim ve marka bilinci konusunda alanyazın taramasına yer verilmiştir.

Materyalizm: Uzmanların görüşlerine ve genel kaniye göre materyalizm; bir kişinin pahalı mallara sahip olmayı yaşam amacının merkezi, başarının başlıca göstergesi, mutluluğun ve kendini ifade etmenin anahtarı olarak görmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Quadir,2012,s.32). Materyalizm prestij kazanmak ve kendi kimliğini oluşturmanın bir yolu olarak, gençler arasında gün geçtikçe artmaktadır (Shay ve Sharma,2010,s.19). Tüketicilerin gençliklerinde gelişen satın alma kalıplarının yetişkinlik yaşamları boyunca da devam ettiği dikkate alındığında, materyalistik eğilimlerin gelişiminde tüketicinin sosyalleşmesinin rolü önem kazanmaktadır (Chan ve Prendergast,2007,s.214)

Materyalist eğilime sahip aile, direkt ya da dolaylı olarak çocuklarını materyalizme yönlendirebilmekte, ergenlikten itibaren bireyin finansal başarıya değer vermesi için öncülük edebilmekte ve dolaylı olarak onu maddiyatçı bir yaşama yönlendirerek, gerçek ihtiyaçlarını ihmal etmesine neden olabilmektedir (Quadir,2012,s.39). Bindah ve Othman (2011,s.241) da, ailenin tüketim konusunda gençler ile baskıcı bir iletişim kurdukları, gençlerin materyalist eğilimlerinin artacağını, ailenin gençlerin fikrine önem verdikçe, bu eğilimin azalacağını ifade etmektedir. Aile etkisi dışında, son zamanlarda televizyonlarda gösterilen dizilerde lüks tüketim ve materyalizm sıkça yer almaktadır. Bu programları izleyen gençler, buradaki yaşamlara özenmekte, burada gösterilen hayatlara, ürünlere sahip olmak istemektedirler. Burroughs ve diğerleri (2002,s.443), gençlerin programları dikkatli bir şekilde izlemesi ve tv izleme süresi ile materyalist eğilimleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu ifade etmektedir. Gençlerin materyalist eğilime sahip olmasına etki eden diğer bir sosyal aracı da arkadaşlardır. Çocuklar belli bir yaştan sonra arkadaşlarıyla daha sık zaman

geçirmeye başlamakta ve çocukların arkadaşları ile tüketim konusunda kurdukları iletişim arttıkça da materyalist eğilimlerinde artış gözlemlenmektedir (Bindah ve Othman,2012,s.20). Yukarıdaki bilgiler ve bireyin tüketici olarak sosyalleşmesini sağlayan sosyalleşme araçları ile materyalist eğilim arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar (Chan ve diğerleri, 2006; Chan ve Zhang, 2007; Bouzoglo ve Moschis, 2010; Chan, 2013; Torlak ve Ay, 2014; Chan ve Prendergast, 2007) incelendiğinde araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H1: Üniversite öğrencilerinin tüketim konusunda aile etkisinde kalmalarının, öğrencilerin materyalist eğilimleri üzerinde etkisi bulunmaktadır.

H2: Üniversite öğrencilerinin tüketim konusunda arkadaş etkisinde kalmalarının, öğrencilerin materyalist eğilimleri üzerinde etkisi bulunmaktadır.

H3: Üniversite öğrencilerinin hafta içi tv izleme sürelerinin, öğrencilerin materyalist eğilimleri üzerinde etkisi bulunmaktadır.

H4: Üniversite öğrencilerinin hafta sonu tv izleme sürelerinin, öğrencilerin materyalist eğilimleri üzerinde etkisi bulunmaktadır.

Marka: Ghazali (2011) marka bilincini, reklamı çok yapılan, daha yüksek fiyatlı ve iyi bilinen markaları satın alma ihtiyacı veya arzusu olarak tanımlamaktadır. Tüketici, markayı isteği imajı oluşturmada ve kendi benliğini tanımlamada bir araç olarak kullanmaktadır. Tüketiciler çoğunlukla marka tercihlerinde bildikleri, tanıdıkları markaları tercih etikleri için, tüketici tercihlerinde tanınan bir marka, tanınmayan bir markaya göre daha çok tercih edilebilmektedir (Deniz,2011,s.258). Markanın tanınmasında da, sosyalleşme araçları önemli rol oynamaktadır.

Sosyalleşme süreci ailede başlamakta ve çocuk ilk olarak ailede tüketilen markaları görmektedir (Shay ve Sharma, 2010,s.21). Bu nedenle de, çocuğun ilk satın alma deneyiminde tercihi, ailesinde gördüğü markalar olmaktadır. Ailenin çeşitli markalara yönelik olumlu ya da olumsuz tutumları, çocuklarına da yansiyabilmekte ve çocukların gerek kısa dönemdeki ve gerekse uzun dönemdeki marka tercihlerini etkileyebilmektedir (Akdoğan ve Kararaslan,2011,s.377). Çocuk büyüdükçe arkadaş çevresinin etkisini de üzerinde hissetmeye başlamaktadır. Marka, arkadaş çevresi arasında çok popüler bir markaysa, genç tüketici o markaya daha kolay yönelebilmektedir. Güçlü (2011), özellikle gençlerin marka düşkün olduğunu, markalardan vazgeçemediklerini ve bu konuda arkadaşlarından çok etkilendiklerini vurgulamaktadır. Quadir (2012) de, gençlik döneminde yaşlılarla iletişim sıklığının, tüketimin ve materyalizmin temel alındığı sosyal motivasyonlarla, marka bilinciyle ve ürün tercihi gibi faktörlerle direkt ilişkili olduğunu belirtmektedir. Marka bilinci üzerinde etkili olan bir diğer faktör de kitle iletişim araçları ve özellikle televizyondur. Televizyondaki reklamlar markaların ve ürünlerin hatırlanmasında önemli bir vasıta ve tv reklamları markanın gücünü ve prestijini artırıp tüketici üzerinde pozitif izlenimler yaratarak tüketicinin konu edilen markaya yönelmesini sağlamaktadır (Gümüş,2013,s.35). Tv izleme süresi arttıkça da tv'deki dizi, reklam gibi tüm programlara maruz kalma süresi de artmaktadır. Yukarıdaki bilgiler ve bireyin tüketici olarak sosyalleşmesini sağlayan sosyalleşme araçları ile marka bilinci arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar (Ersoy ve diğerleri, 2004; Valkenburg ve Buijzen, 2005;

Shay ve Sharma, 2010; Ghazali, 2011;Gümüş, 2013) incelendiği zaman, araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H5: Üniversite öğrencilerinin tüketim konusunda aile etkisinde kalmalarının, öğrencilerin marka bilinci üzerinde etkisi bulunmaktadır.

H6: Üniversite öğrencilerinin tüketim konusunda arkadaş etkisinde kalmalarının, öğrencilerin marka bilinci üzerinde etkisi bulunmaktadır.

H7: Üniversite öğrencilerinin hafta içi tv izleme sürelerinin, öğrencilerin marka bilinci üzerinde etkisi bulunmaktadır.

H8: Üniversite öğrencilerinin hafta sonu tv izleme sürelerinin, öğrencilerin marka bilinci üzerinde etkisi bulunmaktadır.

2. Materyal ve Method

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Her çocuk, sosyalleşirken toplumdan etkilenmekte, bu etki tüketim davranışlarında da kendisini göstermektedir. Çocukluktan yetişkinliğe giden süreçte kişi tüketici olarak sosyalleşirken, çeşitli sosyalleşme araçlarının etkisinde kalmaktadır. Etkisinde kalınan bu sosyalleşme araçları, çeşitli nedenlerle değişiklik göstermekte, kişinin tüketim davranışlarına ve bazı tüketim değerlerine etki etmektedir. İşte bu nedenle, bu araştırma, üniversite öğrencisi gençlerin tüketici olarak sosyalleşirken en çok hangi sosyalleşme aracısının etkisinde kaldığını, üniversite öğrencilerinin materyalist eğilimi ve marka bilinci üzerinde ailenin, arkadaş çevresinin, hafta içi ve hafta sonu tv izleme süresinin etkisinin olup olmadığını ortaya çıkartmayı amaçlamaktadır.

Türkiye'de bugüne kadar bu konuda yapılmış çok fazla bir çalışmaya rastlanılmadığı için, araştırmanın materyalist eğilimler ve marka bilinci konusunda alanyazına, tüketicide marka bilinci oluşturmak isteyen işletmelere ve tam tersine gençlerdeki materyalist eğilimi ve marka bağlılığını azaltmak isteyen başta aileler olmak üzere toplumun her kesimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.2.Örnekleme ve Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın ana kütesini, Mersin Üniversitesi'ne bağlı olarak Tarsus kampüsünde okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Mersin Üniversitesi'nin Tarsus kampüsünde Tarsus Teknik Eğitim Fakültesi (130 öğrenci), Tarsus Teknoloji Fakültesi (41 öğrenci), Tarsus Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu (37 öğrenci) ve Tarsus Meslek Yüksek Okulu (1299 öğrenci) bulunmaktadır. Tarsus'taki kampüste okuyan toplam öğrenci sayısı 1507'dir. Örnekleme büyüklüğünün belirlenmesi konusunda, Düzakın'ın (2005) sonlu ana kütlelerde örnek kütle büyüklüğünü saptadığı formül kullanılarak, %95 güven, 0,5 anlamlılık düzeyi, $\pm 6\%$ 'lık sapma göz önüne alınarak hesap yapılmış ve örneklem büyüklüğünün en az 227 olması gerektiği bulunmuştur.

Öncelikle rastgele 10 öğrenci belirlenmiş, anketlerin ön testi bu 10 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Öğrencilerden gelen bilgiler doğrultusunda da ankete son şekli

verilmiştir. Veriler toplanırken kolayda örnekleme methodu seçilmiştir. Tarsus kampüsündeki 260 öğrenciye anketler dağıtılmış, dağıtılan anket formlarından 238 tanesi doldurulmuş olarak geri dönmüştür. Geri dönen 238 anket formundan 8 tanesi de eksik doldurulduğu için geçersiz sayılmış ve analizler 230 anket formu üzerinden yapılmıştır. Anket formlarının dağıtılması ve toplanması işlemi 17 Şubat-11 Mart 2014 tarihleri arasında yapılmıştır.

Araştırmada kullanılan anket formu, tüketim konusunda aileden etkilenmeyi, arkadaşlardan etkilenmeyi, materyalist eğilimi, marka bilincini, hafta içi ve hafta sonu televizyon izleme sıklığını, televizyonda hangi programların izlendiğini belirleyen sorular yanında demografik sorulardan da oluşmaktadır.

Ankette kullanılan tüketim konusunda aile etkisini ölçen ölçek (Bir şey satın alırken ailemin fikrini alırım, satın alınacak şeyler konusunda ailemle tartışırız gibi), arkadaş etkisini ölçen ölçek (Bir şey satın alırken arkadaşlarımla tartışırız gibi) ve hangi önemlidir, satın alınacak şeyler konusunda arkadaşlarımla tartışırız gibi) ve hangi sıklıkla televizyon izlendiği ile hangi programların ne sıklıkla izlendiğini ölçen sorular Moschis ve diğerleri,1984; Dursun, 1993; Garipova, 2007; Bouzaglo ve Moschis, 2010 çalışmalarından alınmıştır. Materyalist değerleri ölçen ölçek, Kasser ve Ahuvia (2002) ve Aslay ve diğerlerinin (2014) çalışmalarında kullandıkları Richins ve Dawson'ın (1992) 18 ifadeli materyalizm ölçeğinden, marka bilinciyle ilgili ölçek ise Nelson ve McLeod'ın (2005) çalışmalarından alınmıştır. Ölçeklerde yer alan sorular 5'li Likert ölçeği kullanılarak 1. Tamamen Katılıyorum, 2. Katılıyorum, 3. Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4. Katılmıyorum, 5. Kesinlikle Katılmıyorum şeklinde sorulmuştur.

2.3.Araştırmanın Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

Araştırmanın verilerini analiz ederken istatistiksel paket programından yararlanılmış olup verilerin analizi için tanımlayıcı istatistiksel analizlerden, güvenilirlik, faktör analizi ve regresyon analizinden yararlanılmıştır. Hem ölçek rastgele ikiye bölünerek hem de ölçekteki ifadelerin tümüne güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucu, ölçeğin ilk yarısı için alfa katsayısı ,709, ikinci yarısı için ,720 ve tüm maddeler için ,789 olarak bulunmuştur. Güvenilirlik aralıklarının değerlerine göre bu sonuçlar güvenilir olarak kabul edilmektedir (Nakip, 2006:146).

Araştırmanın geçerliliğini sağlamak için öncelikle, oluşturulan taslak anket, 10 öğrenciye uygulanıp geri bildirimler sonucu gerekli düzeltmeler yapılarak içerik (kapsam) geçerliliği, anketin görüntüsü, okunabilirliği, anlaşılabilirliği ve uygulanabilirliği değerlendirilerek görünüm geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Yapı geçerliliği için de faktör analizinden yararlanılmıştır. Yapılan faktör analizi sonuçları faktör analizi bölümünde sunulmuştur

3. Araştırmanın Bulguları ve Analizler

Araştırmaya katılanların demografik özelliklerine bakıldığında, katılımcıların %60,4'ünün kadın, %39,6'sının erkek olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin %21,7'si 19 ve %20,4'ü 21 yaşında; %32,6 'sının aylık aile

geliri 1000 TL ve altında, %46,5'inin aylık aile geliri ise 1001-2500 TL arasındadır. Ayrıca %39,6 öğrenci yurttta, %34,3 öğrenci ise ailesi ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcıların %33,5'i hafta içi 1 saatten az, %13,9'u 1 saat, %21,7'si 2 saat, %16,5'i 3 saat tv izlediğini belirtmiştir. Hafta sonu tv izleme süreleri ise %29,6'si için 1 saatten az, %7,4'ü için 1 saat, %18,3'ü için 2 saat ve %18,7'si için 3 saattir. Yani öğrenciler, hafta sonları daha fazla tv izlemektedirler.

Tablo.1 Katılımcıların Sosyalleşme Araçlarından Etkilenme Durumu

Sosyalleşme Araçları	Ort.	St. Sapma	Sosyalleşme Araçları	Ort.	St. Sapma
Aile	3,36	,95	Belgesel, Araştırma Programları	3,00	1,03
Arkadaş	3,28	,90	Müzik, Eğlence ve Yarışma Programları	3,25	1,22
Hafta İçi Tv İzleme Süresi	2,78	1,72	Çizgi Filmler	2,13	1,20
Hafta Sonu Tv İzleme Süresi	3,26	1,92	Diziler	3,01	1,24
Haberler	3,97	1,14	Komedi Programları	3,25	1,06
Spor Programı	2,80	1,44	Belgesel, Araştırma Programları	3,00	1,03
Filmler	3,34	,98			

Tablo 1, katılımcıların sosyalleşme araçlarından etkilenme durumlarını göstermektedir. Yukarıdaki tabloda, öğrencilerin satın alacakları bir mal veya hizmet konusunda ailelerinin ne kadar baskın olduğu ve tüketime karıştığı görülmektedir. Öğrenciler arkadaşlarının fikirlerine de önem vermektedirler. Ama arkadaşların fikirlerine verilen önemin ortalaması, ailenin tüketimdeki etkisinin ortalamasından daha düşük çıkmıştır. İnsanların, televizyonda izledikleri programlarda gördükleri hayatlara özenerek tüketim davranışlarına yön verdikleri düşünüldüğü için, yukarıdaki tabloda öğrencilerin televizyonda hangi programları daha çok izlediklerine de yer verilmiştir. Tablo 1'den öğrencilerin hafta sonları daha fazla televizyon izledikleri ve televizyonda en çok haberleri (3,9738), sonra filmleri (3,3478) izledikleri görülmektedir.

Tablo.2 Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçlar

Değişkenler	F.Yükü	Varyans %	Özdeğ.	Cr. Alfa
Arkadaş Etkisi (6 ifade)		20,0	4,21	,824
Bir şey satın alırken arkadaşlarım fikri benim için önemlidir.	,806			
Arkadaşlarımla satın alınacak şeyler hakkında konuşur, tartışırız.	,805			
Çoğunlukla arkadaşlarımla birlikte alışveriş yaparım.	,740			
Bir şey satın almak istediğim zaman genellikle arkadaşlarımla konuşurum.	,716			
Arkadaşlarım satın almam gereken ya da satın almamam gereken şeyleri bana söylerler.	,630			
Arkadaşlarım bir şey satın alırken benim de fikrimi alırlar	,569			
Marka Bilinci (4 ifade)		10,96	2,32	,726
Marka ismi satın alacağım ürünün kalitesi hakkında bana bilgi verir.	,832			
Satın aldığım ürünlerin marka ismine dikkat ederim.	,787			
Bazen marka isminden dolayı bazı ürünlere fazla para verebilirim.	,780			
Piyasaya çıkmış yeni bir ürün bildiğim bir markaysa hemen satın alırım.	,480			
Aile Etkisi (4 ifade)		8,57	1,80	,678
Ailem paramı nasıl harcadığımı bilmek ister.	,759			
Ailem satın almam gereken ya da satın almamam gereken şeyleri bana söyler.	,751			
Ailem istemedikleri bir şeyi satın aldığımda bana kızar.	,627			
Ailem bazı ürünleri almamam gerektiğini söyler.	,592			
Maddiyata Verilen Önem (4 ifade)		7,47	1,57	,618
Sahip olduğum şeyler yaşamımın ne kadar başarılı olduğunu gösterir.	,750			
İnsanları etkileyen şeylere sahip olmayı severim.	,662			
Daha çok şey satın almaya gücüm olsaydı daha mutlu olurdu.	,555			
Bir şeyler satın almak beni çok mutlu eder.	,520			
Sade Yaşam (3 ifade)		6,95	1,46	,511
Sadece ihtiyacım olanları alırım.	,703			
Yaşamımda çok lüks şeyleri sevmem.	,598			
Kullanışlı olmayan şeylere para harcamam.	,598			

Güvenilirlik aralıklarının değerlerine göre çıkan sonuçlar sade yaşam faktörü hariç, güvenilir olarak kabul edilmektedir (Nakip,2006,s.146). Materyalizmin ölçeğinin alt faktörü olan sade yaşam faktörünün güvenilirlik sonucu ,60'dan düşük çıktığı için bu faktör analize dahil edilmemiştir.

Araştırmada materyalizm, marka bilinci, aile ve arkadaşlardan etkilenmeyi ölçen soruların yapısal geçerliliklerini ortaya çıkarmak için açılımlı faktör analizi uygulanmıştır. Yapılan faktör analizi sonucu KMO değeri ,727 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla faktör analizi için örneklem yeterliliğinin sağlandığı kabul edilmektedir. Bartlett Küresellik testi sonucu hesaplanan ki-kare değeri de ($\chi^2=1198,434$; $p=0,000$) faktör analizinin değişkenler için uygun olduğunu göstermektedir.

Maddeler, ilgili ölçekle olan korelasyonları, binişik olma durumları, eş kökenlilik değerleri ve madde silindiği zaman ölçeğin alacağı alfa değeri açısından incelenmiştir. Materyalizm ölçeğindeki 6., 8. ve 9. ifadeler eş kökenlilik değerleri, 1.,16. ve 13. ifadeler binişik olma durumları ve diğer ifadeler de faktör altında bir veya iki ifade olarak kaldıkları için ölçekten çıkartılmışlardır. Materyalizm ölçeği dışındaki diğer ifadeler ise sadece binişik olma durumları ve faktör altında bir veya iki ifade olarak kaldıkları için ölçekten çıkartılmışlardır. Sonuç itibariyle elenmeyen 21 ifade 5 alt faktör altında toplanmış ve bu faktörlerin toplam varyansın %54,046'sını açıkladığı görülmüştür. Scherer (1988), sosyal bilimlerde yapılan faktör analizinde %40 ile %60 arasında değişen varyans oranlarının ideal olarak kabul edildiğini belirtmektedir

Tablo.3 Materyalizm Değişkenine İlişkin Regresyon Tablosu

Materyalizm	B	SH	β	t	p
Sabit	1,726	,257		6,712	,000
Aile Etkisi	,225	,061	,245	3,702	,000
Arkadaş Etkisi	,218	,062	,227	3,500	,001
H.içi tv izleme süresi	-,072	,043	-,143	-1,669	,097
H.sonu tv izleme süresi	,064	,039	,140	1,610	,109
n:225;		R:,.402	R ² :.162	F:10,608	p:,.0000

Tablo 3'te görülen çoklu regresyon analizinde "enter" yöntemi uygulanmıştır. Belirtilen regresyon modelinde materyalizm bağımlı değişken; aile etkisi, arkadaş etkisi, hafta içi ve hafta sonu tv izleme süreleri ise bağımsız değişken olarak tanımlanmıştır. Modele ilişkin p değerinin 0.00 olması modelin istatistikî olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Modeldeki bağımsız değişkenler bağımlı değişkendeki değişimin %16'sını açıklamaktadır. Değişkenlerin beta katsayılarının yorumunda, standardize edilmemiş beta katsayıları göz önüne alınmıştır. Modelde sabit terimin bulunması anlamlıdır ($t=6,712$, $p=0,000$) ve modeldeki katsayısı 1,726'dır. Aile etkisi ve arkadaş etkisi değişkenleri materyalizm bağımlı değişkenini yordayan, istatistiksel olarak anlamlı bağımsız değişkenlerdir. Aile etkisi ,225 beta katsayısı ile model içerisinde materyalizmi en çok etkileyen değişkenken, arkadaş etkisi ise ,218'lik beta katsayısı ile materyalizmi anlamlı bir biçimde etkileyen diğer değişkendir. Bu durumda H1 ve H2, kabul edilmiş fakat H3 ve H4 reddedilmiştir.

Tablo.4 Marka Bilinci Değişkenine İlişkin Regresyon Tablosu

Marka Bilinci	B	SH	β	t	p
Sabit	2,082	,310		6,724	,000
Aile Etkisi	,173	,072	,169	2,401	,017
Arkadaş Etkisi	,109	,075	,100	1,458	,146
H.içi tv izleme süresi	-,040	,051	-,071	-,786	,432
H.sonu tv izleme süresi	,010	,047	,019	,211	,833
n:224; R:,.224; R ² :.050		F:2,905;		p:,.023	

Tablo 4'teki çoklu regresyon modelinde "enter" yöntemi kullanılmış ve marka bilinci bağımlı değişken; aile etkisi, arkadaş etkisi, hafta içi ve hafta sonu tv izleme süreleri ise bağımsız değişken olarak tanımlanmıştır. Modele ilişkin p değerinin 0,023 olması modelin istatistikî olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Modeldeki bağımsız değişkenler bağımlı değişkendeki değişimin %5'ini açıklamaktadır. Sosyal bilimlerde, regresyon analizi sonucunda düşük R² değerinin bulunması, regresyon analizinin amacının yüksek R² değeri elde etmek değil, regresyon katsayılarıyla ilgili güvenilir tahminler elde etmek ve istatistiksel çıkarımlarda bulunmak olduğu düşünüldüğünde alışlagelmiş bir durumdur (Atılğan, 2012,s.100). Değişkenlerin beta katsayılarının yorumunda, standardize edilmemiş beta katsayıları göz önüne alınmıştır. Modelde sabit terimin bulunması anlamlıdır (t=6,724, p=0,000) ve modeldeki katsayısı 2,082'dir. Aile etkisi değişkeni marka bilinci bağımlı değişkenini yordayan istatistiksel olarak anlamlı tek bağımsız değişkendir. Bu durumda H5 kabul edilmiş fakat H6, H7 ve H8 reddedilmiştir.

Sonuç

İnsanoğlu doğumundan itibaren toplumdaki çeşitli unsurların ve sosyal araçların etkisi altına girmekte ve bu etki sonucunda da davranışlarına yön vermektedir. Bu durum, bireyin tüketici olması sürecinde de aynı şekilde işlemektedir. Bireyin üniversite çağında tüketim davranışlarına yön verirken, hangi sosyal araçlardan etkilendiğini ve bu araçların üniversite öğrencilerinin materyalist eğilimleri ve marka bilinçleri üzerinde etkisi olup olmadığını saptamak bu araştırmanın amacıdır.

Araştırma sonuçlarına göre, üniversite öğrencilerinin tüketim davranışlarında ailelerinin etkisinin daha fazla olduğu görülmektedir. Yapılan bazı araştırmalar (Sing vd, 2003; Moore ve Bowman, 2006) bireylerin yaşı arttıkça aileden çok arkadaşlarının etkisinde kaldıklarını söylese de, Aktuğlu ve Temel (2006,s.48) özellikle ebeveynleri ile birlikte yaşayan genç yetişkinlerin tüketimle ilgili yüksek düzeyde kavramsal (baskıcı) bir iletişime maruz kaldıklarını belirtmektedir. Bu bağlamda, öğrencilerinin %34,3'ünün ailesinin yanında kalıyor olmasının, Türk ebeveynlerin baskıcı tavrının ve Türk halkının aileye verdiği önemin çıkan sonucu etkilediği düşünülmektedir.

Öğrencilerin alışveriş sırasında arkadaşlarının fikirlerinden etkilenme durumları, aile etkisinden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Yani öğrenciler tüketim konusunda arkadaşlarının fikirlerine de önem vermektedirler. Araştırmada ayrıca, üniversite öğrencilerinin en çok haberleri, ondan sonra da sırasıyla filmleri, müzik eğlence ve komedi programlarını izledikleri ortaya çıkmıştır. İşletmeler, aileden, arkadaştan etkilenme durumunu ve gençlerin en çok izledikleri programları ürünlerinin

reklamını ve tanıtımını yaparken göz önünde bulundurup buna uygun stratejiler geliştirebilirler. Fakat Torlak ve Ay'ın (2014) belirttiği gibi, pazarlamacıların ve pazarlama iletişimcilerinin tek sorumluluğunun bir firmayı yahut şirketi ayakta tutmak olmadığı, toplum için negatif dışsalılık yaratan eylemlerin (çocuklarda ve gençlerde artan materyalizm gibi) kendilerine sosyal ve ahlaki sorumluluklar yüklediği de unutulmamalıdır.

Araştırma sonuçlarına göre, gençlerde materyalizmle ilgili eğilimlerin oluşmasında ailenin tüketim konusundaki baskıcı davranışlarının ve arkadaşlarla etkileşimin etkisi olduğu görülmüştür. Araştırmanın materyalist eğilimlerle ilgili sonuçları alanyazındaki bazı çalışmalarla (Chan ve diğerleri,2006; Chan ve Zhang,2007; Chan ve Prendergast,2007, Bindah ve Othman,2011; Bindah ve Othman,2012) uyum göstermektedir. Bu noktada aileye önemli görevler düşmektedir. Aile çocuklarıyla baskıcı iletişim kurmak yerine, çocuklarının fikirlerine önem verdiğini gösteren bir iletişim tarzı belirlemelidir. Çocuğu ile fikir alışverişine dayalı bir iletişim kuran aile, çocuğuna materyalist eğilimlerin kötü sonuçları hakkında açıklayıcı bilgiler verebilir. Aile, böyle bir iletişim yoluyla ayrıca, arkadaş gruplarının çocuklar üzerindeki materyalist eğilime neden olan etkisini de azaltabilir. Çünkü çocuk, ailesinden baskı gördükçe arkadaşlarına daha da yakınlaşmaktadır.

Araştırmada, öğrencilerdeki marka bilincini etkileyen tek unsurun ailenin tüketim konusundaki baskıcı etkisi olduğu görülmektedir. Araştırma bu noktada alanyazındaki bazı çalışmalarla (Ersoy ve diğerleri, 2004; Shay ve Sharma,2010) paralellik gösterirken arkadaş etkisiyle ilgili çoğu çalışmayla (Valkenburg ve Buijzen, 2005; Ghazali ,2011,Güçlü,2011; Quadir,2012) da farklılık göstermektedir. Sonucun böyle çıkmasında Türk aile yapısının özelliklerinin ve kültürünün etkili olduğu düşünülmektedir. Aile çocuğu ile baskıcı bir iletişim kurarak çocuğunda hem materyalist eğilimlerin hem de marka bilincinin oluşmasına neden olmaktadır. Aileler, çocuklarıyla etkili iletişim kurarak, çocuklarının bilinen markalı ürünler elde etmenin sağladığı haz yerine, ürünün faydası üzerine odaklanmalarını sağlamalıdır.

Kitle iletişim araçları bakımından araştırmada, hafta içi ve hafta sonu tv izleme süresinin materyalist eğilimleri ve marka bilincini etkilemediği sonucu bulunmuştur. Bu sonuç çoğu çalışmadan (Chan ve Zhang, 2007; Bouzoglo ve Moschis, 2010; Chan, 2013; Gümüş, 2013; Torlak ve Ay, 2014) farklı olsa da, bazı çalışmalarla (Chan ve diğerleri, 2006 ve Ghazali, 2011) uyum göstermektedir. Araştırmada ayrıca, öğrencilerin yüzde 33,5'inin hafta içi, yüzde 29,6'sının ise hafta sonu tv izleme sürelerinin 1 saatten az olduğu tespit edilmiştir. Teknolojinin gelişmesiyle beraber kitle iletişim araçları da değişmiş, sosyal medya daha çok kullanılır hale gelmiş ve belki de tv medyadaki öncül konumunu kaybetmiştir. Bu nedenle, çıkan sonucun üniversite öğrencilerinin tv izleme süreleri ve özellikle de değişen medya kullanım alışkanlıkları ile alakalı olduğu düşünülmektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgular sonucu, ailenin çocuklarını bilinçlendirilmesinin önemli bir konu olduğu kanısına varılmıştır. Bu noktada da eğitimcilere, kamu görevlilerine ve sivil toplum örgütlerine önemli görevler düşmektedir. Çocuğun küçük yaşta eğitilmesinin önemli olduğu düşünüldüğünde, çocuğu daha anaokul ve ilkokul döneminde olan ailelere eğitim kurumlarında çocukla

etkili iletişim, materyalizm, marka bilinci konularında eğitimler verilmelidir. Hatta bu konular, kamu spotlarıyla da desteklenmelidir. Aileler yanında, çocuklara da okullarında materyalizm, marka bilinci, bilinçli tüketim gibi konularda eğitimler verilmelidir.

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırma da bazı kısıtlara sahiptir. Araştırmanın en büyük kısıtı, sadece Mersin Üniversitesi'ne bağlı Tarsus kampüsünde okuyan öğrencilere uygulanmasıdır. Bu yüzden, sonuçların tüm üniversite öğrencilerine genellenmesi gerekmektedir. Ayrıca, bu araştırma sadece bir pilot çalışma olduğu için sosyalleşme araçlarının materyalist eğilimler ve marka bilinci üzerindeki etkileri daha kapsamlı ve daha büyük gruplar üzerinde yapılabilir. Hatta araştırma daha farklı yaş grupları ile tekrarlanabilir. Gençlerin tüketici olarak sosyalleşmesine etki eden birçok faktör olmasına rağmen, bu araştırmada sadece aile, arkadaş çevresi ve televizyon izleme süresi incelenmiştir. Daha sonraki çalışmalar, diğer sosyalleşme araçlarını da inceleme konusu yapılabilir, bu araçların materyalizm ve marka bilinci harici diğer tüketici tutum ve davranışlarıyla olan ilişkisini saptamaya çalışabilirler. Ayrıca, materyalist eğilim ve marka bilincini etkileyen sosyalleşme araçları dışındaki diğer faktörler de araştırma konusu yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Ş. & Karaarslan, M.H. (2011). Gençlerin kendilerinin ve ailelerinin giysi tüketimi alışkanlıklarını değerlendirmeleri: Nevşehir Üniversitesi İİBF öğrencileri üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 373-39.

Aktuğlu K. I. ve Temel A., (2006), Tüketiciler markaları nasıl tercih ediyor? (Kamu sektörü çalışanlarının giysi markalarını tercihini etkileyen faktörlere yönelik bir araştırma), Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15, 43-59.

Aslan, C. (2013). *Sosyolojiye giriş kavramlar ve kullanımları*, Karahan Kitabevi: Adana.

Aslay,F.,Ünal, S. & Akbulut, Ö. (2013). Materyalizmin statü tüketimi üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27 (2), 43-62

Ateşoğlu, İ.& Türkkahraman, M. (2009). Çocukların tüketici olarak sosyalleşmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,14(3), 215-228.

Atılğan, K.Ö. (2012), *Marka Denklğini Oluşturan Boyutların Referans Fiyat Oluşumuna Etkisinin Hafif Ticari Araç Markaları Üzerinde İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi: Adana.

Badur, F. (2007). *Televizyon reklamlarının çocukların marka farkındalığı üzerindeki*

etkisi: Yiyecek ve içecek reklamları üzerine bir uygulama.

Yayınlanmamış

Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi: Erzurum.

- Bao, Y., Fern, E. F. & Sheng, S. (2007). Parental style and adolescent influence in family consumption decisions: An integrative approach, *Journal of Business Research*, 60, 672–680.
- Bindah, E. V., & Othman, M. N. (2011). The role of family communication and television viewing in the development of materialistic values among young adults. A Review. *International Journal of Business and Social Science*, 2(23), 238-248.
- Bindah E.V. & Othman M.N. (2012), The tantalizing factors associated with compulsive buying among young adult consumers , *International Business and Management*, 4 (2), 16-27
- Bouzaglo, S.B. & Moschis, G.P. (2010). Effects of family structure and socialization on materialism: A life course study in France, *Journal of Marketing Theory and Practice*, 18(1),53–69.
- Burroughs, James E., L. J. Shrum, and Aric Rindfleisch (2002), Does television viewing promote materialism? Cultivating American perceptions of the good life, *In Advances in Consumer Research*, 29, ed. S. Broniarczyk & K. Nakamoto, Provo, UT: Association for Consumer Research, 442-443.
- Chan, K., Zhang, H. & Wang, I. (2006). Materialism among adolescents in urban China. *Young Consumers*, 1, 64-76.
- Chan, K. & Prendergast, G. (2007). Materialism and social comparison among adolescents. *Social Behavior And Personality*, 35(2), 213-228.
- Chan, K., & Zhang, C. (2007). Living in a celebrity mediated social world: The Chinese experience. *Young Consumers*, 8(2), 139-152.
- Chan, K. (2013). Development of materialistic values among children and adolescents. *Young Consumers*, 244-257.
- Cotte, J. & Wood, S.L. (2004). Families and innovative consumer behavior: A triadic analysis of sibling and parental influence. *The Journal of Consumer Research*, 31(1), 78-86.
- Deniz, M.H. (2011), Markalı ürün tercihlerinin satın alma davranışları üzerindeki etkisi, *Sosyal Siyaset Konferansları, Journal of Social Policy Conferences*, 61(2), 243–268.
- Dursun, Y. (1993). *Gençlerin tüketici rolünü kazanmaları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Düzakın, E. (2005). Bilimsel araştırmalarda örneklem büyüklüğü belirleme. *Pazarlama Dünyası*, 18, 62-64.
- Ersoy, A. F., Arpacı, F. & Demirci, A. (2004). Üniversite öğrencilerinin giysi ve ayakkabı tüketiminde markaya yönelik davranış ve tercihleri. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 1-12.
- Fan Y. ve Li, Y. (2010). Children's buying behaviour in China. *Marketing Intelligence & Planning*, 28(2),170-187.
- Garipova, C. (2007). *Gençlerin tüketici olarak sosyalleşmesi ve Tataristan'da bir*

araştırma. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Ghazali, Z. (2011). The influence of socialization agents and demographic profiles on brand consciousness. *International Journal of Management and Marketing Research* , 4(1), 19-29.

Güçlü, S. (2011). Yeni gençlerin ortak özelliği üretmek değil, tüketmek. <http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?>, adresinden 27 Şubat 2014 tarihinde edinilmiştir.

Gümüş, S. (2013), Günümüz kozmetik ürün televizyon reklamlarının tüketici satın alma davranışları üzerindeki etkilerinin İstanbul bağlamında incelenmesi, *Uluslararası Hakemli Akademik Spor Sağlık ve Tıp Bilimleri Dergisi* 8(3),16-36.

Hota, M. & McGuiggan, R. (2006). The relative influence of consumer socialization agents on children and adolescents: Examining the past and modeling the future. *European Advances in Consumer Research*,7,119-124.

John, D.R. (1999). Consumer socialization of children: A retrospective look at twentyfive years of research. *The Journal of Consumer Research*, 26(3),183-213.

Kasser, T., & Ahuvia, A. C. (2002). Materialistic values and well-being in business students. *European Journal of Social Psychology*, 32, 137-146.

Lachance, M.J., Beaudoin,P. & Robitaille,J. (2003), Adolescents' brand sensitivity in apparel: influence of three socialization agents, *International Journal of Consumer Studies*, 27 (1): 47-57.

Meyer, D. J.C. & Anderson, H. C. (2000). Preadolescents and apparel purchasing: Conformity to parents and peers in the consumer socialization process. *Journal of Social Behavior and Personality*, 15(2), 243-257.

Moore, E. S. & Bowman G. D. (2006). Of friends and family: How do peers affect the development of intergenerational influences?. *Advances in Consumer Research*, 33, 536-542.

Moschis, G.P, Moore, R. & Smith,R. (1984). The impact of family communication on adolescent consumer socialization. In: T. Kinnear (Ed.), *Advances in consumer research*, 11, *Association for Consumer Research, Provo, UT*, 314-319.

Moschis,G.P., Ong,F.S., Mathur,A. , YamashitaT.& Bouzaglo,S. (2011) Family and television influences on materialism: A cross-cultural life course approach, *Journal of Asia Business Studies*, 5 (2): 124 - 144

Nakip, M. (2006). *Pazarlama araştırmaları teknikler ve uygulamalar*, Seçkin: Ankara.

Nelson, M. R.;& McLeod, L. E.(2005). Adolescent brand consciousness and product placements: awareness, liking and perceived effects on self and others. *International Journal of Consumer Studies* ,29(6), 515-528.

Nguyen,H.V.;Moschis, G.P & Shannon,R. (2009), Effects of family structure and socialization on materialism: a life course study in Thailand, *International Journal of Consumer Studies*, 33(4):486-495

Ölçme Seçme Yerleřtirme Merkezi (2013). 2012 - 2013 öğretim yılı yükseköğretim istatistikleri. <http://www.osym.gov.tr/belge/1-19213/2012-2013-ogretim-yili-yuksekogretim-istatistikleri.html> adresinden 27 Şubat 2014 tarihinde edinilmiştir.

Papatya, N.& Özdemir, Ş. (2012), Hazcı tüketim davranışları ve televizyon programını izleme eğilimleri arasındaki ilişki : Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4):161-183.

Sahay, A. & Sharma, N. (2010). Brand relationships and switching behaviour for highly used products in young consumers. *Vikalpa*, 35(1), 15-30.

Scherer, R. F. (1988). Dimensionality of coping: Factor stability using the ways of coping questionnaire, *Psychological Report*, 62, 76-770.

Singh, N., Kwon, I.W. & Pereira, A. (2003). Cross-cultural consumer socialization: An exploratory study of socialization influences across three ethnic groups. *Psychology & Marketing*, 20 (10), 867–881.

Quadir, S.E. (2012). Materyalistik değerlerin gelişiminde tüketici sosyalizasyonunun rolü. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 3(6), 31-50.

Torlak,Ö.& Ay,U. (2014), Çocuklar, gençler ve ergenlerin materyalist eğilimlerinin motivasyonları arasındaki farklılıklar, *19.Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı: “Yerel Ekonomilerin Markalaşmasında Pazarlamanın Katkısı*, 18-21 Haziran,,:359-363

Tüketici ve Çevre Eğitim Vakfı (TUKÇEV) (2014), Türkiye tüketici profili ve bilinç seviyesi araştırması, [http://www.tukcev.org.tr/assets/publish/tuketici_arastirmalari/ Tuketici Profili ve Bilinc Duzeyi.pdf](http://www.tukcev.org.tr/assets/publish/tuketici_arastirmalari/Tuketici_Profilu_ve_Bilinc_Duzeyi.pdf) adresinden 07 Temmuz 2015 tarihinde edinilmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumu (2013), Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları, *Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları*, Yayın No:4144.

Valkenburg PM, Buijzen M. 2005. Identifying determinants of young children’s brand awareness: television, parents and peers. *Journal of Applied Developmental Psychology*. 26(4):456–68.

Ward, S. (1974). Consumer socialization. *Journal of Consumer Research*. 1, 1-16.

Yan, R.N. & Xu, H. (2010). Understanding green purchase behavior: College students and socialization agents. *Journal of Family and Consumer Sciences*, 102(2), 27-32.

GELENEKSEL VE ONLINE MAĞAZALARDAN ÜRÜN SATIN ALIM SÜREÇLERİNDE TÜKETİCİ GÖRÜŞLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA ¹

Merve GENÇ*
Eda YAŞA ÖZELTÜRKAY **

Özet

Teknolojik alandaki ilerlemeler gün be gün insan hayatındaki ihtiyaç ve isteklerin farklılaşmasına neden olmaktadır. Bir birey olarak tüketici artık istediği ürüne çok zahmet çekmeden ulaşabilmektedir. Online mağazalar sayesinde tüketicilerin satın alma süreci daha hızlı ve kolay hale gelmiştir. Fiziksel mağazaların sunduğu birçok hizmete ek olarak ürünleri istediği anda istediği ülkeden istediği zamanda sipariş edebilmektedir. Alışveriş mecrasına yeni kavramlar kazandıran internetin buradaki rolü yadsınamaz. Bu çalışma Adana ve Mersin illerinde faaliyet gösteren beş üniversitenin toplam 122 öğretim elemanına uygulanmıştır. Bu çalışma, geleneksel mağazalara göre online mağazalardan belirlenen ürün gruplarıyla ilgili olarak satın alım yapan öğretim elemanlarının, satın alım süreçlerine etki eden kriterleri ve bu kriterlere ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Tanımlayıcı bir araştırma olarak tasarlanan bu çalışmada verilerin analizi için frekans dağılımı, aritmetik ortalama ve güvenilirlik analizinden yararlanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Online Mağaza, Geleneksel Mağaza, Tüketici, Tüketici Davranışı.

A STUDY FOR DETERMINING THE CONSUMERS' PERSPECTIVES ON PRODUCT PURCHASING PROCESSES TOWARDS TRADITIONAL AND ONLINE STORES

Abstract

Progressions in the field of technology result in the variation of needs and demands in humans lives. Today, a consumer, as an individual, can reach the product that s/he wants without much effort. The process of purchasing a product has become a lot easier and quicker by means of online stores. In addition to the services which are provided by physical stores, consumers can order products from whichever country s/he wants and whenever s/he wants. The role of the internet which brings in new concepts to the shopping channel cannot be ignored. This study was conducted with totally 122 academicians who are working at five universities in the region of Çukurova (Adana and Mersin Providence) Aim of this research is to identify the issues that are related to academicians' purchasing decisions from online stores rather than traditional stores and also determining the perspectives of them in terms of the identified products. This study was designed as a descriptive research and data was analysed by descriptive and reliability analysis.

¹ Yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

* Mezun, Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, MBA

** Yard.Doç.Dr. Çağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, edayasa@cag.edu.tr

Key Words: Online Store, Traditional Store, Consumer, Consumer Behavior.

Giriş

Bilgisayar ve bilgi teknolojilerinin gelişimi son 20 yıldır çok hızlı bir şekilde artmakta olup, satıcılar ve alıcılar arasındaki iletişimi de farklılaştırmaktadır. Gelişen ve yaygınlaşan bilgisayar ve iletişim teknolojileri hayatımıza internet olgusunu sokmuştur. İlk online tarayıcının geliştirildiği, 1990'lı yılların başından itibaren internet, ticari amaçlar için giderek daha yoğun olarak kullanılır hale gelmiştir (Turan, 2008, s.2). Bununla birlikte günümüzde giderek yaygınlaşan internetin hem kullanıcı sayısını arttırdığı hem de kullanım amaçlarını değiştirdiği ortadadır. 2000'li yıllardan sonra sayıları giderek artış gösteren online mağazalar, bilgisayar, tablet, akıllı telefonlar gibi ulaşım olanaklarının da olması dolayısıyla geleneksel mağazalara nazaran tüketicilerin tercihlerinde daha fazla yer almaya başlamıştır. Bu çalışmada belirlenen altı ürün grubuna (kitap, kıyafet-ayakkabı, teknolojik ürünler (cep tel vb.)), çiçekler, gıda ürünleri ve kişisel temizlik (parfüm vb.) ilişkin bireylerin, online mağazalardan ürün-hizmet satın alma niyetlerine etki eden faktörlere verdikleri önem derecelerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Çalışma önceki çalışmalar ve konunun önemini vurgulayan literatür özeti ve uygulama olarak iki bölümden oluşmaktadır.

2.Literatür Özeti

Online alışveriş davranışı, internet üzerinden satın alma sürecini kapsamaktadır. Bu süreçte tüketiciler ihtiyaç duydukları bazı mal veya hizmetler için araştırmaya gitmekte, mevcut diğer alışveriş mağazaları ile fiyat kıyaslaması yapmakta ve bütün alternatifler değerlendirildikten sonra, son adım olarak satın alma eylemini gerçekleştirmektedir (Li ve Zhang, 2002, s. 508). Dolayısıyla, online mağaza yöneticileri her tüketiciye hitap edebilmek adına ortak stratejiler benimsemekte olup özellikle tüketicilerin talep edecekleri ürünlerin gerek kalitesini, gerek fiyat düzeyini, gerekse de geleneksel mağazalarda bulamayacağı ürünleri tüketicilerin beğenilerine sunmaya çalışmaktadırlar (Delafröz, Paim ve ark., 2009, s.201). Genel olarak tüketici davranışları, bir yandan tüketicinin bireysel olarak, ihtiyaçlarının ve güdülerinin, öğrenme sürecinin, kişiliğinin, algılamalarının, tutum ve inançlarının etkisiyle ve kişinin, üyesi olarak bulunduğu toplumda, kültür, sosyal sınıf, referans grubu ve aile gibi sosyokültürel faktörlerin etkisiyle şekillenebilmektedir (Deniz, 2011, s. 246). Küreselleşmenin de etkisiyle gelişen teknoloji tabanlı hizmet sunuşları, tüketicilerin tutum ve davranışlarına çeşitlilik kazandırmaya başlamıştır. Özellikle, internetin yedi gün yirmi dört saat hizmet sunmaya verdiği destek, hem satıcılar hem de tüketiciler açısından sürece değer kazandırmıştır (Mengli, 2008, s.1847). İnternetin yaygınlaşması ile tüketicilerin mal ve hizmetleri satın alma şekilleri de değişmiştir (Yörük, Neculita ve ark., 2011, s. 2). Bu bağlamda online alışveriş tercih eden tüketicilerin doğru anlaşılabilmesi önem kazanmaktadır. Online tüketici davranışlarını anlayabilmek için çevrimiçi satın alma sürecinde tüketicilerin özelliklerini iyi bilinmesi gerekmektedir. Literatürde online tüketicilerin özelliklerine bakıldığında kültürel, sosyal, kişisel ve psikoloji olarak 4 farklı kategori bulunmaktadır (Hasslinger, Hodzic ve ark., 2007, s. 24- 25). İnternette satın alma safhasına geldiklerinde

tüketiciler, ürünün özellikleri, markası, modeli ile ilgili daha çok bilgi sahibi olmak yerine, ürünü alternatifleriyle kıyaslama eğilimindedirler (Özen, 2011, s. 23).

Li ve Zhang (2002, s.508) online alışveriş davranışının internet üzerinden ürün veya hizmet satın alma süreci olduğunu vurgularken, online alışveriş sürecinin, geleneksel alışveriş sürecinden farklı olarak beş adımdan oluştuğunu savunmaktadırlar. Bu adımlar şu şekilde sıralanmaktadır: tüketicinin alacağı ürün ve hizmet için internete girmesi birinci adım olarak kabul edilirken, ikinci adımda ise ihtiyaç duyduğu ürün ve hizmet hakkında bilgi toplaması öngörülmüştür. Üçüncü adım olarak, aynı ürünü talep eden diğer tüketiciler ile iletişim sağlayarak onların görüşlerini alır, dördüncü adımda, bu aşamalardan sonraki alternatifleri değerlendirir ve satın alma işlemini başlatır ve beşinci ve son adım olarak satış eyleminin bitmesinden sonra satış sonrası hizmetler hakkında bilgi toplar.

2007 yılında “*Office of Fair Trading*” adlı bir araştırmaya göre online alışverişin hem tüketicilere hem de satıcılara çok büyük avantajlar sağladığı vurgulanmıştır (Flick, 2009, s. 30). Örneğin satışa sunulan ürünler sadece o ülkedeki tüketiciler tarafından görülmüş satın almaları gerçekleşmez, aynı zamanda dünyanın her yerindeki kişi ve kurumlar bu ürünlere istedikleri zaman ulaşır, sipariş verebilirler. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2013 yılında gerçekleştirdiği bir araştırmanın sonuçları incelendiğinde, internet kullanan her dört kişiden birinin internet üzerinden alışveriş yaptığı belirtilmiştir. İnternet kullanım amaçları incelendiğinde, kişisel kullanım amacıyla mal veya hizmet siparişi verme ya da satın alma oranlarının % 24 oranında olduğu tespit edilmiştir. 2012 yılı Nisan ile 2013 yılı Mart aylarını kapsayan on iki aylık dönemde online alışveriş yapan tüketicilerin yaklaşık % 49’u giyim ve spor malzemelerini, % 26’sı elektronik araçlarını, % 26’sı ev eşyası ile ilgili ürünlerini online ortamdan aldıklarını belirtmişlerdir. Aynı raporda tüketicilerin % 20’si seyahat ile ilgili diğer faaliyetlerin (konaklama hariç), % 16’sı kitap, dergi, gazete (e-kitap), ve yine % 16’sının gıda maddelerini ve günlük gereksinimlerini online ortamlardan satın aldıkları tespit edilmiştir (TUİK, 2013). Online alışveriş kanalına yönelik tüketicilerin kullanımındaki artışlar konuyu daha da güncel ve ilgi çekici tutmaktadır. Hem Türkiye’de hemde dünyada yapılan online alışverişe yönelik tüketici görüşlerini ve tutumlarını belirlemeye yönelik bir çok çalışma (Aghdaie, Piraman ve Fathi, (2011); Yörük, vd., (2011); Delafrooz, vd., (2009); Kacen, Hess, ve Chiang, (2003); Li ve Zhang, (2002); Flynn ve Goldsmith (2001), Shergill ve Chen, (2005); Altuğ ve Özhan, (2012); Atalar, (2012); Gerlevik, (2012); Özkan (2012); Adıgüzel (2010); Yılmaz (2010); Erel, (2009); Dursun, (2009); Saydan, (2008) mevcuttur. Kacen, Hess ve Chiang (2003), 224 kişiyle görüşerek yürüttükleri çalışmalarının sonucunda, tüketicilerin, online mağazaları nakliye, taşıma ücretleri ve ödeme şekli nedeniyle geleneksel mağazalara göre dezavantajlı bulmalarına rağmen sundukları marka seçimi, çeşitliliği ve ürün tarama kolaylığı açısından da geleneksel mağazalara göre avantajlı olduklarını ifade etmişlerdir. Üniversite mezunları ile yapılmış olan bir başka çalışmada, gelir seviyesi, eğitim seviyesi ve internet bilgi seviyesinin online alışveriş yapma ihtimalini arttıran önemli faktörler olduğu sonucuna varılmıştır (Saydan, 2008). 2008 yılında yapılan bu çalışmada ayrıca interneti daha yoğun bir şekilde kullanan tüketicilerin daha sık online alışveriş yaptıkları ve bu alışveriş türüne yönelik olumlu tutumlar gösterdikleri sonucuna varmışlardır.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Tasarımı ve Araştırma Soruları

Bu çalışma, tanımlayıcı bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Adana ve Mersin’de faaliyet gösteren üniversitelerin İktisadi ve İdari Bilimler fakültelerinde öğretim elemanı olarak çalışan akademik personelin online mağazalardan alışveriş etmelerine ve etmemelerine neden olan kriterlere verdikleri önem derecelerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Çalışmada yer alan araştırma soruları Kacen, Hess ve Chiang tarafından 2003 yılında yapılan çalışmadan yararlanılarak oluşturulmuş olup sorular şu şekildedir:

Araştırma Sorusu (AS1): Tüketiciler ürün satın alırken geleneksel mağazalara online mağazalarından daha fazla para ödeme hususundaki görüşleri ne yöndedir?

AS2: Ürün türlerinin çeşitliliği hususunda geleneksel mağazalarla karşılaştırıldığında online mağazalarına yönelik tüketici algıları nasıldır?

AS3: İstenilen ürüne ulaşabilme maliyeti, ürünün satın alımı, taşıma ve nakliyesine ilişkin arayışlar ve ürüne ulaşmak için beklenen zaman gibi faktörler açısından değerlendirildiğinde, tüketici tercihleri nasıl etkilenmektedir?

AS4: Geleneksel mağazalarla karşılaştırıldığında online mağazalarının göreceli avantajları nelerdir?

Bu sorular ışığında çalışma gerçekleştirilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni geleneksel, online ve/veya her iki türdeki mağazalardan alışveriş deneyimi ve-veya bilgisine sahip olan kamu ve vakıf üniversitelerinde akademik personel ünvanıyla çalışan öğretim elemanlarından oluşmaktadır. Çalışma kapsamında deneyim sahibi herkese ulaşmanın zaman ve mali açıdan zorluğu ve bilinçli cevap verme kıstasları göz önüne alındığından çalışmanın örnekleme Adana ve Mersin illerinde faaliyet gösteren kamu ve vakıf üniversitelerinin İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri öğretim elemanlarıyla sınırlı tutulmuştur. 2013-2014 eğitim öğretim yılında, Mersin ve Adana illerinde faaliyet gösteren iki vakıf ve üç devlet üniversitesinin ilgili fakültelerinde çalışan tüm öğretim elemanlarına anket formu elden dağıtılmıştır. Çağ (18), Toros (21), Çukurova (110), Mersin (55) ve Adana Bilim Teknoloji (17) Üniversitelerinde çalışan toplam 221 öğretim elemanına anket formları 01 Mart 2014 – 30 Nisan 2014 tarihleri arasında dağıtılmıştır. Örnekleme giren öğretim elemanı sayısının düşük olması dolayısıyla, örneklem seçimi yöntemine gidilmemiş olup tam sayım yapılmıştır. Ulaşılan 221 akademik personelden anket formunu analize uygun ve geçerli olarak dolduranların sayısı 122’dir. Bu sayıya ulaşabilmek için araştırmacı, belirlenen tarih aralığında, akademisyenleri teker teker ziyaret ederek anket formlarını elden tüm öğretim elemanlarına ulaştırmıştır. Ancak akademisyenlerin iş yoğunlukları (sınav haftası, ders yükleri, vb. işler) dikkate alınarak her hafta hatırlatmalar fiziksel ziyaret ve elektronik ortamlar aracılığıyla yapılmıştır. Zaman kısıdı dolayısıyla ulaşılan sayı düşük olmuş ve bu çalışma bir ön çalışma olarak tasarlanmıştır.

3.3. Veri Toplama Aracı, Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada veri toplamak amacıyla geliştirilen anket formundaki ölçekteki ifadeler ve sorular yapılandırılırken, Kacen, Hess ve Chiang (2003) ile Özen (2011)'in çalışmalarından yararlanılmıştır. Beşli Likert ölçeğinde derecelendirilerek anket formunda yer alan ilk 17 soru için altı farklı ürün-hizmet grubu dikkate alınarak, tüketicilerin online mağazalardan alışveriş deneyimlerini geleneksel mağazalara göre kıyaslamaları istenmiştir. Anket formunda yer alan 18. soru genel olarak taşıma ve nakliye için ödedikleri ücretleri sorgularken, 19. Soruda ise tüketicilerin alışveriş yapacakları yerleri seçerken dikkat ettikleri hususları ortaya çıkarmaya yönelik sorulmuştur. Onbir katılımcı ve alanında uzman öğretim elemanları ile görüşülerek anket formundaki sorular daha anlaşılır ve açık olarak düzenlenmiştir. İfadelerin içsel tutarlılıklarını ölçmek için Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı hesaplanmış olup sonuç oldukça güvenilir çıkmıştır (0,94). Verilerin analizinde frekans, yüzde, aritmetik ortalamalar ve güvenilirlik analizlerinden yararlanılmıştır.

4. Bulgular

Çalışmaya katılan öğretim elemanlarının demografik özellikleri, internetten alışveriş yapma durumları, alışveriş yaparken önem verdikleri özellikler (Tablo 1) ve online alışverişe ilişkin görüşlerini ortaya çıkarmaya yönelik hazırlanan sorulara verilen cevaplar bu bölümde her biri ayrı olarak tablolar (Tablo 2-18) oluşturulmuştur ve kısaca yorumlanmıştır.

4.1. Çalışmaya Katılan Öğretim Elemanlarının Demografik Özellikleri ve Online Alışveriş Yapma Durumlarının Dağılımı

Çalışmaya katılan, 122 öğretim elemanının, yaklaşık olarak, % 38'i, 25-31 yaş aralığında; % 61'i' erkek, % 55'i' bekârdır. Çalışmaya katılan akademisyenlerin % 65'i doktora derecesine sahiptir. Yaklaşık olarak % 39'u araştırma görevlisi ve % 48'inin geliri 2001 – 3000 TL arasındadır. Katılımcıların % 96'sı internet üzerinden satın alma deneyimine sahiptir. Deneyimli olanların, % 49'u düzenli ve sık olmasa da ara sıra internet üzerinden alışveriş yaptıklarını ifade ederken, % 22'si bu alışverişlerin sık sık ve düzenli olduğunu bildirmişlerdir. Son üç ay içerisinde online alışveriş yapma davranışları incelendiğinde, kitap vb. ürünleri alan % 53; kıyafet vb. % 29; çiçek vb., %15; teknolojik ürünler % 37; gıda ürünleri % 14; ve kişisel bakım ve temizlik ürünleri için ise % 16'lık bir alışveriş tutarı olduğu göze çarpmaktadır. Ödedikleri kargo ücretine ilişkin olarak ise miktarın aldıkları ürüne göre değişebilir olduğunu, belirli bir tutarı aşınca ücretsiz taşınmasını ya da 5-10 TL'lik bir tutarı kapsadığını belirtmişlerdir.

Tablo.1 Tüketicilerin Ürün Satın Alım Karar Sürecinde Geleneksel- Online Mağaza Tercihlerine Etki Eden Kriterlere Verdikleri Önem Dereceleri

Kriterler	Ölçek dereceleri (%)						Ort.
	5*	4*	3*	2*	1*	0*	
1. Düşük fiyatlar	47,5	41	4,9	-	-	6,6	4,16
2. Özel satışlar, indirimler	41,8	50,8	2,5	-	-	4,9	4,20
3. Ürün bilgilerinin kolay bulunması	42,6	45,9	6,6	-	-	4,9	4,16
4. Ürünlerin dokunulabilir olması	27,9	36,1	25,4	2,5	1,6	6,6	3,66
5. Ürüne hemen sahip olma	26,2	36,1	28,7	3,3	0,8	4,9	3,69
6. Doğru ürün alma hakkında belirsizliğin olmaması	47,5	36,1	9,8	0,8	-	5,7	4,13
7. Tüm ödeme türlerini kabul etmesi	41,8	28,7	19,7	4,1	0,8	4,9	3,92
8. Satış elemanlarının yardımcı olabilmesi	21,3	39,3	24,6	7,4	2,5	4,9	3,55
9. Marka çeşitliliği ve seçimi	40,2	40,2	11,5	2,5	0,8	4,9	4,02
10. Satış sonrası hizmetler	42,6	43,4	7,4	0,8	0,8	4,9	4,11
11. Ürün iadesinde geri ödeme kolaylığı	54,1	36,1	4,1	-	0,8	4,9	4,28
12. Ürünlerin kaliteli olması	67,2	21,3	5,7	-	0,8	4,9	4,39
13. Ürünlerin stokta bulunması	39,3	41,8	13,1	-	0,8	4,9	4,04
14. Ürünleri karşılaştırabilme yetisi	27,0	48,4	18,0	0,8	-	4,9	3,88
15. Ürün seçerken veya satın alırken hızlı olmasına	27,9	46,7	16,4	3,3	0,8	4,9	3,83
16. Sosyalleşme ve aile deneyimi ile ilgili olması	11,5	20,5	35,2	17,2	9,0	6,6	2,89
17. Taşıma ve nakliye ücreti olması	20,5	52,5	17,2	2,5	1,6	5,7	3,70
18. Ürün çeşitlerine kolay ulaşım.	38,5	45,1	6,6	2,5	1,6	5,7	3,99

(*) 5- Çok yüksek, 4- yüksek, 3- Yaklaşık olarak aynı, 2 Düşük 1- Çok düşük 0 Belirtilmemiş (*) Tüm tablolar için dereceler aynı şekildedir.

Tablo 1 incelendiğinde, tüketicilerin alışveriş yapacakları ortamı belirlemede öncelik verdikleri ifadelerin önem dereceleri ve ortalamaları yer almaktadır. Buna göre örneklemedeki tüketicilerin % 89'u düşük fiyatların, % 93'ü özel satışlar ve indirimlerin, % 89'ui ürün bilgilerinin kolay bulunmasının, % 64'ü ürünlerin dokunulabilirlik özelliğinin, % 62'si ise ürüne hemen sahip olma durumunun önemli olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca, katılımcıların, % 84'ü doğru ürün alma hakkında belirsizliğin olmamasının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bu özelliklere ek olarak, katılımcıların, % 71'i tüm ödeme türlerini sunmanın, % 61'i' satış elemanlarının yardımcı olmasının, % 80'i marka çeşitliliği ve seçiminin, % 86'sı satış sonrası hizmetlerin, % 90'ı ürün iadesinde geri ödeme kolaylığının önemli olduğuna vurgu yapmışlardır. Bunlara ek olarak akademisyenlerin, % 89'u ürünlerin kaliteli olmasına, % 81'i ürünlerin stokta bulunmasına, % 75'i ürünlerin karşılaştırabilme özelliğinin, % 75'i ürün seçerken veya satın alırken hızlı olunmasının, % 73,'ü taşıma ve nakliye ücreti hususunun, % 84'ü ürün çeşitlerine ve kolay ulaşımın önemli olduğunu savunmuşlardır. Verilen ifadelerin aritmetik ortalama dağılımları incelendiğinde örnekleme dâhil edilen tüketiciler için "sosyalleşme ve aile deneyimiyle ilgili olma" faktörünün (2,89) düşük düzeyde önemli

olduğu ortaya çıkmıştır. “Satış elemanlarının yardımcı olabilecek olması” (3,55) faktörü ise diğer faktörlere göre yine düşük ortalamaya sahip kriter olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo.2 Online Mağazalarından Alınan Ürün Grupları için Liste Fiyatlarına İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüş Dağılımı

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	-	5,7	20,5	60,7	7,4	5,7
Kıyafetler	-	4,1	17,2	64,8	6,6	7,4
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	2,5	5,7	32,0	44,3	8,2	7,4
Çiçekler	7,4	13,1	33,6	31,1	4,1	10,7
Gıda ürünleri	0,8	4,9	57,4	20,5	4,9	11,5
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs.)	-	8,2	30,3	46,7	4,9	9,8

Tablo 2’de katılımcıların, online sitelerde, liste fiyatlarının kitap vb. ürün (% 68,1), kıyafet vb. ürün (% 72), teknoloji ürünleri (% 52,5), gıda ürünleri (% 58) ve kişisel temizlik ürünleri (% 52) için çoğunlukla daha uygun fiyatlı olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo.3 Online Mağazalardan Alınan Ürünlerin Satış Promosyon, İndirimler vb. Bazında Çekicilik Düzeyine İlişkin Katılımcı Görüşlerinin Dağılımı

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	5	3	2	1	0
Kitaplar	13,9	34,4	35,2	10,7	0,8	4,9
Kıyafetler	16,4	40,2	26,2	9,8	2,5	4,9
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	17,2	36,1	31,1	9,0	0,8	5,7
Çiçekler	4,1	23,8	40,2	21,3	3,3	7,4
Gıda ürünleri	3,3	15,6	54,1	14,8	4,1	8,2
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs.)	8,2	32,0	36,9	13,1	1,6	8,2

Tablo 3 incelendiğinde, katılımcılar, ürün gruplarına göre kitaplar, kıyafetler ve teknolojik ürünlerle ilgili olarak yapılan çabaların (satış promosyonu, indirimler vb.) online mağazalar için daha fazla olduğunu, çiçekler ve gıda ürünleri için ise ürünlerin geleneksel mağazalarla benzer düzeyde çabayla satışa sunulduğunu ifade etmişlerdir. Kişisel temizlik ürünleri için ise eşit yüzdeler civarında (% 40) geleneksel mağazalara kıyasla aynı ve daha yüksek düzey olarak algıladıkları görüşünü bildirmişlerdir.

Tablo.4 Bir Ürün Satın Alma Sürecinde Bilgi Toplama Aşamasında Geleneksel Mağaza ve Online Mağazalardan Satın Alma Davranışlarının Dağılımları

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	16,4	29,5	34,4	10,7	0,8	8,2
Kıyafetler	11,5	31,1	26,2	18,9	4,9	7,4
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	19,7	36,9	19,7	12,3	2,5	9,0
Çiçekler	3,3	16,4	44,3	21,3	4,9	9,8
Gıda ürünleri	5,7	14,8	41,0	22,1	5,7	10,7
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs)	5,7	26,2	32,8	20,5	3,3	11,5

Tablo 4 incelendiğinde online mağazaların teknolojik ürünlerin satın alım sürecinde yüksek düzeyde bilgi sağladığı görülürken bu ürün gruplarını kitaplar ve kıyafetler izlemektedir. Çiçekler, gıda ürünleri ve kişisel temizlik ürünlerine ilişkin olarak ise öğretim elemanları geleneksel mağazaların online mağazalarla eş oranda bilgi sağladıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo.5 Geleneksel Mağazalarla Kıyaslandığında Online Mağazaların Fiziksel Olarak Ürün İnceleme Eksikliğinin Olmasının Satın Alma Düzeyine Etkisi

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	4,1	10,7	24,6	27,0	29,5	4,1
Kıyafetler	38,5	30,3	13,1	9,8	4,1	4,1
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	21,3	26,2	21,3	18,0	8,2	4,9
Çiçekler	8,2	16,4	32,8	24,6	12,3	5,7
Gıda ürünleri	16,4	18,9	30,3	21,3	7,4	5,7
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs)	13,1	23,0	23,8	24,6	10,7	4,9

Tablo 5. incelendiğinde, katılımcılar, kıyafetler ve teknolojik ürünler açısından fiziksel inceleme eksikliğinin yüksek düzeyde etkili olduğunu ifade ederken, kitaplar ve kişisel temizlik ürünleri için fiziksel temasın çok daha düşük düzeyde önem arz ettiğini ifade etmişlerdir.

Tablo.6 Ürünün Teslim Edilme Süreci Kriterinin Online Mağazalardan Satın Alım Düzeyine İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	5,7	32,8	15,6	28,7	11,5	5,7
Kıyafetler	6,6	37,7	21,3	24,6	4,9	4,9
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	9,0	35,2	18,9	27,9	3,3	5,7
Çiçekler	13,1	23,0	23,8	23,8	8,2	8,2
Gıda ürünleri	9,8	35,2	19,7	20,5	7,4	7,4
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs.)	10,7	30,3	23,0	23,0	6,6	6,6

Tablo 6 incelendiğinde, katılımcıların, ürün teslim edilme süreci kriterinin belirtilen her ürün grubu açısından online mağazalardan ürün satın alımda yüksek düzeyde önemli olarak görüldüğü ifade edilmiştir.

Tablo .7 Online Mağazalarda Ürün Satın Alımı Gerçekleşirken Algılanan Risk-Belirsizlik Düzeyinin Dağılımı

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	4,9	8,2	21,3	31,1	28,7	5,7
Kıyafetler	28,7	40,2	13,9	10,7	0,8	5,7
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	13,1	29,5	25,4	17,2	9,8	4,9
Çiçekler	9,8	23,0	27,9	25,4	5,7	8,2
Gıda ürünleri	7,4	18,9	33,6	22,1	9,8	8,2
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs.)	12,3	18,9	22,1	29,5	9,0	8,2

Tablo 7 incelendiğinde, belirsizlik algılama düzeyi kıyafetler için en yüksek düzeyde çıkmış olup (% 69), en düşük düzey ise kitaplar (yaklaşık % 60) için belirtilmiştir.

Tablo.8 Online Mağazalardan Ürün Satın Alımında Ödeme Türlerinin Sorun Oluşturma Düzeyinin Ürün Gruplarına Göre Dağılımı

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	4,1	12,3	24,6	32,0	21,3	5,7
Kıyafetler	4,1	13,1	25,4	30,3	21,3	5,7
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	5,7	12,3	23,0	32,0	21,3	5,7
Çiçekler	4,1	9,0	26,2	31,1	22,1	7,4
Gıda ürünleri	3,3	9,8	26,2	31,1	22,1	7,4
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs.)	4,1	11,5	23,0	32,0	21,3	8,2

Tablo 8’de tüm ürün grupları için online alışveriş yaparken ödeme türlerinin çeşitli olmasının satın alım süreci içerisindeki yerinin çok yüksek düzeyde önem arz etmediği görülmektedir.

Tablo.9 Online Mağazalardan Satın Alım Gerçekleştirmede Bir Satış Elemanı veya Müşteri Temsilcisinden Yardım Alabilme Kriterine İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	2,5	15,6	24,6	28,7	24,6	4,1
Kıyafetler	2,5	15,6	22,1	32,0	22,1	5,7
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	4,1	18,9	24,6	25,4	21,3	5,7
Çiçekler	2,5	13,1	27,9	26,2	23,0	7,4
Gıda ürünleri	4,1	14,8	23,8	27,9	23,0	6,6
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs.)	6,6	17,2	23,8	27,0	19,7	5,7

Tablo 9'a göre öğretim elemanları online mağazalardan ürün satın alırken bir satış elemanından yardım alma kriterine yüksek düzeyde önem vermedikleri ortaya çıkmıştır.

Tablo.10 Online Mağazalardan Satın Alımlarda Tüketicilerin Marka Seçeneği ve Çeşitliliği Kriterine İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	27,9	23,8	36,1	3,3	2,5	6,6
Kıyafetler	27,9	35,2	25,4	4,9	-	-
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	33,6	31,1	24,6	3,3	1,6	5,7
Çiçekler	21,3	24,6	33,6	8,2	1,6	10,7
Gıda ürünleri	23,0	21,3	38,5	7,4	-	9,8
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs.)	27,9	23,8	36,1	3,3	2,5	6,6

Tablo 10 incelendiğinde, katılımcıların, teknolojik ürünler, kıyafetler, kitaplar ve kişisel temizlik ürünleri için online mağazaların sunduğu marka çeşitliliği ve seçeneklerin çok olması satın almaya yüksek düzeyde etki gösterdikleri öze çarpmaktadır.

Tablo.11 Ürün Satın Aldıktan Sonra Satış Sonrası Destek Sürecinde Online Mağazalarda Sorun Yaşama Düzeyine İlişkin Görüş Dağılımı

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	8,2	13,9	36,1	23,0	13,9	4,9
Kıyafetler	9,8	30,3	28,7	20,5	5,7	4,9
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	11,5	22,1	36,1	19,7	5,7	4,9
Çiçekler	3,3	18,0	36,1	24,6	9,8	8,2
Gıda ürünleri	4,9	20,5	34,4	24,6	9,0	6,6
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs.)	5,7	18,9	34,4	24,6	9,8	6,6

Tablo 11 incelendiğinde altı ürün grubundan kıyafetler için sorun yaşama düzeyi en yüksek olarak çıkmıştır. Çiçekler, gıda ürünleri, kişisel temizlik ürünleri ve kitaplar için satın alma sonrasında sorun yaşama düzeyi diğer ürün gruplarına göre daha düşük olarak ifade edilmiştir.

Tablo.12 Online Sitelerden Satın Alımlarda Yaşanabilecek İade Zorluklarının Yaşanma Derecesinin Dağılımı

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	10,7	18,0	25,4	28,7	11,5	5,7
Kıyafetler	14,8	25,4	22,1	25,4	8,2	4,1
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	15,6	23,0	22,1	27,9	6,6	4,9
Çiçekler	21,3	23,0	16,4	23,8	8,2	7,4
Gıda ürünleri	17,2	24,6	21,3	20,5	9,8	6,6
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs.)	13,9	22,1	27,9	23,8	6,6	5,7

Tablo 12’de katılımcılar, kişisel temizlik ürün grupları haricindeki diğer ürün gruplarından kıyafetler, teknolojik ürünler, gıda ürünleri ve çiçekler açısından tüketicilerin sorun yaşama durumlarının daha yoğun olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo.13 Online Mağazalardan Ürün Satın Alan Tüketicilerin Ürünlerin Kalitesini Değerlendirme Kriterine İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	4,9	7,4	77,9	3,3	1,6	4,9
Kıyafetler	0,8	13,9	56,6	22,1	1,6	4,9
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	1,6	15,6	70,5	5,7	1,6	4,9
Çiçekler	2,5	11,5	67,2	10,7	0,8	7,4
Gıda ürünleri	2,5	8,2	75,4	7,4	0,8	5,7
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs.)	1,6	11,5	71,3	7,4	1,6	6,6

Online mağazalarda satışı gerçekleşen ürünlerin kalitelerine ilişkin olarak geleneksel mağazadaki ürünlerin kalitesinin yaklaşık olarak aynı olarak ifade edildiği tablo 13’te görülmektedir.

Tablo.14 Online Mağazalardan Ürün Satın Alımında Stokta Olmama Problemi Yaşamının Ürün Gruplarına Göre Dağılımı

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	14,8	30,3	27,9	17,2	5,7	4,1
Kıyafetler	15,6	29,5	28,7	18,0	4,1	4,1
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	17,2	27,9	27,9	18,0	4,1	4,9
Çiçekler	13,1	18,9	32,0	19,7	8,2	8,2
Gıda ürünleri	12,3	20,5	32,8	23,8	4,1	6,6
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs.)	13,9	20,5	33,6	21,3	3,3	7,4

Tablo 14 incelendiğinde gıda ürünleri, çiçekler ve kişisel temizlik ürünleri haricinde kalan diğer ürün grupları için stokta olmama sorununun satın alımlardaki etki düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo .15 Online Mağazalardan Ürün Satın Alırken Ürünlerin Belirli Özelliklerine Göre Değerlendirmedeki Kolaylığa İlişkin Dağılım

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	16,4	24,6	38,5	12,3	2,5	5,7
Kıyafetler	9,8	17,2	24,6	28,7	13,9	5,7
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	16,4	16,4	35,2	20,5	5,7	5,7
Çiçekler	6,6	9,8	45,9	24,6	3,3	9,8
Gıda ürünleri	8,2	13,1	43,4	26,2	2,5	6,6
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs.)	9,8	14,8	39,3	19,7	9,0	7,4

Tablo 15 incelendiğinde, kıyafetler, gıda ürünleri, kişisel temizlik ürünleri ve çiçeklerle ilgili değerlendirmelerin geleneksel mağazalara göre yaklaşık olarak aynı düzeyde kolay olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo.16 Online Mağazalarda Tercih Etme ve Satın Alma Süreçlerindeki Aşamaların Ürün Gruplarına Göre Zorluk Düzeylerinin Dağılımı

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	3,3	26,2	31,1	22,1	12,3	4,9
Kıyafetler	11,5	31,1	27,9	19,7	4,9	4,9
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	13,9	27,9	23,8	22,1	7,4	4,9
Çiçekler	3,3	24,6	32,8	21,3	9,0	9,0
Gıda ürünleri	2,5	23,8	33,6	25,4	8,2	6,6
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs.)	7,4	25,4	28,7	22,1	10,7	5,7

Tablo 16 incelendiğinde, kıyafetler, kişisel temizlik ve teknolojik ürünleri açısından online mağazalardan satın alım süreçlerindeki aşamalarında geleneksel mağazalara göre daha yüksek düzeyde etkiye sahip olduğu ifade edilirken, çiçekler, gıda ürünleri ve kitaplar için geleneksel mağazalarla aynı düzeyde zorluğa sahip olduğu ifade edilmiştir.

Tablo.17 Online Mağazalardan Alışveriş Yaparken Algılanan Sosyalleşme Düzeyinin Dağılımı

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	3,3	3,3	18,0	41,0	29,5	4,9
Kıyafetler	2,5	4,9	17,2	40,2	30,3	4,9
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	2,5	9,0	17,2	35,2	30,3	5,7
Çiçekler	1,6	4,9	18,9	36,1	31,1	7,4
Gıda ürünleri	2,5	4,1	18,9	37,7	30,3	6,6
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs.)	3,3	2,5	18,9	39,3	28,7	7,4

Tablo 17 incelendiğinde ürün grupları için geleneksel mağazalara kıyasla, online mağazalardan ürün gruplarının satın alımı gerçekleştirilirken çevrenizdekilere ürünlerle ilgili çok fazla danışma şansına sahip olunmamaktadır. Dolayısıyla bu soruya ilişkin her ürün grubu için algılanan sosyalleşme düzeyi düşük çıkmıştır.

Tablo.18 Online Mağazalarda Ürünlerin Bulunmalarındaki Kolaylık Durumunun Öğretim Elemanlarının Görüşlerine Göre Dağılımı

Ürün grubu	Derecelendirme (%)					
	5	4	3	2	1	0
Kitaplar	32,8	30,3	21,3	7,4	3,3	4,9
Kıyafetler	20,5	32,8	27,9	9,8	4,1	4,9
Teknoloji ürünleri (cep tel, bilgisayar)	32,0	32,0	23,8	5,7	1,6	4,9
Çiçekler	23,8	30,3	27,9	8,2	1,6	8,2
Gıda ürünleri	24,6	28,7	32,0	5,7	2,5	6,6
Kişisel temizlik ürünleri (parfüm, vs.)	27,0	28,7	28,7	5,7	2,5	7,4

Tablo 18 incelendiğinde genel olarak tüm ürün grupları için online erişimin kolay olduğu katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Gelişen teknoloji tüketicilerin kullandıkları ürün ve hizmetleri de sürekli değişime uğratmaktadır. Özellikle 2000’li yıllardan sonra insanların gündelik yaşantısının vazgeçilmez birer parçası olmayı başaran bilgisayarlar vb. ürünlerin ofislerde ve evlerde kullanım oranı giderek artış göstermektedir. Bu artışlar, bilgisayarların kullanım şekli ve amacını da değiştirmiştir. Dünya üzerinde ilk olarak devlet dairelerinde başlayan internet kullanımını yıllar geçtikçe ve teknolojik aletlerinde farklı boyutlara ulaşmasıyla birlikte insan hayatının vazgeçilmez parçalarından biri olmayı başarmıştır.

Çalışma Adana ve Mersin illerinde bulunan Çağ, Toros, Çukurova, Mersin ve Adana Bilim Teknoloji Üniversite’lerinde görevli akademisyenler ile yapılmasından dolayı çalışma kapsamındaki akademisyenlerin görüşleriyle Türkiye’deki akademisyenlerin görüşleri için bir genelleme yapılamamaktadır. Yapılan çalışma farklı örneklerle ve farklı ürün grupları da dâhil edilerek genişletilebilir. Böylelikle diğer ürün grupları açısından da farklı tüketicilerin geleneksel ve online mağazalardan satın alma süreçlerine ilişkin görüş ve davranışları incelenmiş olunur. Çalışma kapsamına giren akademisyenlerden alınan geri bildirimler sayesinde online mağaza sahiplerinin ürün teslimat sürelerinin kısaltmaları gerektiği ve ödeme sistemlerinde yaşadıkları güven problemlerinden dolayı kapıda ödeme sistemi gibi tüketicilerin güven sorunlarını ortadan kaldırılabilecek sistemleri geliştirmelerinin gerektiği söylenebilir.

Akademisyenlerin geleneksel mağazalara kıyasla online mağazalardan ürün satın alırken dikkat ettikleri kriterleri belirlemeye yönelik hazırlanan bu araştırma sonucunda, katılımcıların ürün satın alırken, düşük fiyatların, özel satışlar ve indirimlerin, ürün bilgilerinin kolay bulunmasının, ürünlerin dokunulabilir olmasının, ürüne hemen sahip olunmasının, ürün hakkında belirsizliğin olmamasını öne çıktığı görülmüştür. Ayrıca, tüm ödeme türlerinin kabul edilmesi, satış elemanın yardımcı olması, marka çeşitliliği ve seçiminin olması, satış sonrası hizmetleri, ürün iadesinde geri ödeme kolaylığı olması gibi etkenlerle birlikte, ürünlerin kaliteli olması da benzer oranlarda önemli sayılmaktadır. Ayrıca, ürünlerin stokta yeterince olmasının, ürünlerin karşılaştırılabilir olmasının, ürün seçerken veya satın alırken hızlı olmasının, taşıma ve nakliye ücretinin olmamasının ve ürün çeşitlerine kolay ulaşımın önemli olduğu görülmüştür. Satışlarında her iki kanalı kullanan ya da kullanmayı düşünen işletmeler açısından alacakları stratejik kararlarda, tüketicilerin satın alma süreçlerini aydınlatan bu araştırmanın bulgularını göz önünde bulundurmalarının faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aghdaie, SFA., Piraman, A., Fathi, S. (2011). An Analysis of Factors Affecting the Consumer's Attitude of Trust and their Impact on Internet Purchasing Behavior, *International Journal of Business and Social Science*.

Altuğ, N., Özhan, Ş. (2012). Trakya Bölgesi'ndeki Üniversitelerde Görev Yapan Öğretim Elemanlarının Online Alışverişten Algıladıkları Risk ve Fayda Üzerine Bir Araştırma, *Öneri Dergisi*.

Atalar, G. (2012). Online Alışveriş Yönetimleri ve Sanal Mağaza Atmosferi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Adıgüzel, AT. (2010). Sanal Mağaza Atmosferini Etkileyen Özellikler ve Tüketici Tercihleri Üzerindeki Rolü: Online Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.

Delafrooz, N., Paim, LH., Haron, SA., Sidin, SM., Khatibi, A. (2009). Factors Affecting Students' Attitude Toward Online Shopping, *African Journal of Business Management*. vol. 3, no.5, pp. 200-209, 2009.

Deniz, MH. (2011). Markalı Ürün Tercihlerinin Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi, Sosyal Siyaset Konferansları.

Dursun, F. (2008). İnternet Sitesi Üzerinden Yapılan Alışverişlerde Müşteri Sadakatının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma, Beykent Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Erel, C. (2008). İnternette Alışverişlerde Algılanan Risk Üzerine Bir Uygulama, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Flick, KL. (2009). Assessing consumer acceptance of online shopping: Examining factors affecting purchase intentions, *Northcentral University*.

Flynn, LR., Goldsmith, RE. (2001). The Impact of Internet Knowledge on Online Buying Attitudes, Behavior and Future Intentions: A Structural Modeling Approach, Florida State University.

Gerlevik, D. (2012). İnternet Üzerinden Alışverişin Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkisi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Hasslinger, A., Hodzic, S., Opazo, C., Kallström, L., Ekelund, C. (2007). Consumer Behaviour in Online Shopping, *Arbeitsgemeinschaft Online-Forschung e. Vol AGOF ev. Pp 1-103*

Kacen, JJ., Hess, JD., Chiang, WK. (2003). Bricks or Clicks? Consumer Attitudes Toward Traditional Stores and Online Stores, *Global Economics and Management Review*, July 2013.

Li, N., Zhang, P. (2002). Consumer Online Shopping Attitudes And Behavior: An Assessment of Research, *Eighth Americas Conference on Information Systems*.

Mengli, M. (2008). A Study on Factors Affecting Consumers' Attitude Towards Online Shopping and Online Shopping Intention in Bangkok, *7th International Conference on Innovation & Management Thailand*.

Özen, H. (2007). İnternette Satın Alma Davranışı ile Risk ve Fayda Algılamaları Arasındaki İlgisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Özen, H. (2011). Geleneksel Alışveriş ile İnternet Üzerinden Yapılan Alışverişte Algılanan Değerin Satın Alma Niyetine Olan Etkisinin Karşılaştırılması, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul.

Özkan, G. (2012). Çevrimiçi Alışverişe Yönelik Müşteri Davranışını Etkileyen Etmenler: Bursa-Nilüfer İlçesi Örneği, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Saydan, R. (2008). Tüketicilerin Online Alışverişe Yönelik Risk ve Fayda Algılamaları: Geleneksel ve Online Tüketicilerin Karşılaştırılması, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*.

Shergill, GS., Chen, Z. (2005). Web-Based Shopping: Consumers' Attitudes Towards Online Shopping in New Zealand, *Journal of Electronic Commerce Research*.

Turan, AH. (2008). İnternet Alışverişini Tüketici Davranışını Belirleyen Etmenler: Geliştirilmiş Teknoloji Kabul Modeli (E-TAM) İle Bir Model Önerisi, *Akademik Bilişim 2008*.

Yılmaz, C. (2010). Online Alışverişte Algılanan Değer, Memnuniyet, Güven ve Sadakat

Arasındaki İlişki, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Yörük, D., Dündar, S., Moga, LM., Neculita, M. (2011). Drivers and Attitudes Towards Online Shopping: Comparison of Turkey with Romania, *Government Information Quarterly* 07/2008; 25(3-25):462-476 *BIMA Publishing*.

<http://www.tuik.gov.tr/> TÜİK, (2013). Erişim tarihi: 10.05.2014

YEREL YÖNETİMLERİN MALİ ÖZERKLİĞİ VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKE UYGULAMALARINDAN ÖRNEKLER

İrfan TÜRKOĞLU*

Adil BUCAKTEPE**

ÖZET

1950’li yıllardan sonra Batı Avrupa ülkelerinde idarenin yeniden yapılandırılması çalışmaları öncelikli olarak yerel yönetimlerin ölçeklerini genişletmeyi amaçlayan “alan reformları” ile başlatılmış ve bu yolla yerel birimlerin sayısı önemli oranlarda azaltılmıştır. 1957 yılında yapılan Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Konferansı’nda, mali özerklik başta olmak üzere yerel yönetimlerin özerkliği konuları belirlenmiştir. Özellikle son yıllarda Avrupa Birliği üyesi ülkeler tarafından yerel hizmetlerin verimliliğinin ve ihtiyaca yönelikliğinin nasıl iyileştirileceği konuları üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmada yerel yönetimlerin görevleri ve mali yapıları incelenerek AB Üyesi ülkelerde yerel yönetimlerin mali özerkliği yerel yönetim uygulamalarından örnekler verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yerel yönetim, Mali özerklik, Avrupa Birliği, Belediye Gelirleri, Belediye Hizmetleri

LOCAL GOVERNMENT FISCAL AUTONOMY AND EXAMPLES FROM THE EUROPEAN UNION COUNTRIES PRACTICES

ABSTRACT

After the 1950’s the initiatives to reconstruct the government in the West Europe began with the “area reforms” in order to enlarge the scale of the local governments so that the number of local units sharply decreased. In the European Commission Local Government Conference which was held in 1957 beginning with the fiscal autonomy, the issues related to autonomy of the local governments were identified. Especially European Union member

* Doç.Dr., Dicle Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Mali Hukuk Anabilim Dalı,
irfantrkoglu@yahoo.com

**Yrd.Doç.Dr., Dicle Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku Anabilim Dalı,
adilbucaktepe@hotmail.com

countries recently emphasize the issues related to improvement of the efficiency and convenience of the local services. In this study the duties and fiscal structure of the local governments were investigated and examples from the fiscal autonomy practices of local governments in the EU member countries given.

Keywords: *Local Government, Fiscal Autonomy, Europe Union, Municipality Revenues, Municipality Services*

1. Giriş

Yerel yönetimlerin önemi bütün dünyada her geçen gün artmaktadır. Yerel halkın ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla özerk kamu tüzel kişileri olarak kurulmuş olan yerel yönetimler demokrasinin olgunlaşmasında ve yerleşmesinde son derece önemli roller üstlenmişlerdir. Bunda en önemli etken yerel yönetimlerin yerel hizmetleri daha iyi karşılayabilme avantajlarının ve demokrasinin gelişmesinde oynadığı etkin rolün anlaşılması olmuştur. Bu nedenle yerel yönetimler, gerek yerine getirmiş oldukları hizmetler, gerekse ülkenin demokratikleşmesi açısından büyük önem taşımaktadırlar.

Avrupa Birliği sürecinde yaşanan gelişmeler daha etkin hizmet vermesini sağlamak amacıyla yerel yönetimlerin mali açıdan güçlendirilmesini gerekli kılmıştır. Aşırı merkeziyetçi idari bir yapının olması ve yerel yönetimler üzerinde aşırı vesayet denetiminin bulunması, yetki genişliği ilkesinin etkin olarak uygulanmaması, hizmetlerin hızlı üretimine, kaynakların verimli kullanımına ve demokratik kültürün gelişmesine fazla imkan vermemektedir. Bu nedenle, bütün bu sorunların çözümünde yapılabilecek en kesin çözüm hizmetlerin halka en yakın olan yönetimlere bırakılması, bu hizmetler için gerekli kaynakların ve imkanlarının belirlenmesi, bunlar için gerekli kararların alınmasında yerel yönetimlere yetkiler verilmesi olacaktır. Çünkü idari ve mali özerklik yerel yönetimlerin özerkliğini tamamlayan unsurlardır.

2. Yerel Yönetim Kavramı

Devlet, sınırları belirli bir ülke, arazi parçası üzerine yerleşmiş, emretme (maddi cebir) yetkisine sahip bir organizasyon tarafından idare edilen insan topluluğunun oluşturduğu siyasi yapılandırma (Özçelik, 1984, s. 19; Atay, 2012, s. 5). Bir siyasi organizasyon olan devletin amacı; belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanların iç ve dış güvenlik, adalet, toplumsal refah ve kalkınma, sosyal güvenliğin etkin bir biçimde gerçekleştirilmesi gibi ortak nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamaktır (Musgrave, 1991, s. 120). Anayasa Mahkemesi'ne göre "Devlet vatandaşlarına insanca yaşama şartları sağlamak için gerekli tedbirleri alacaktır. Devlet fertlerin hak ve hürriyetlerini gerçekleştirmek, onları herkesçe faydalanılabilir bir hale getirmek ödevini yüklenmiştir. Kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak, devletin temel amaç ve görevidir. Siyasal, ekonomik ve sosyal engellerin temel hakları sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak biçimde sınırlamaları halinde devletin karışması bir görev olarak ortaya çıkmıştır." (AYMK, 28.02.1991, E. 1990/15, K. 1991/5, AMKD, S. 27:172).

Devletin varolma nedeni toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu faaliyetlerin yerine getirilebilmesi için idari teşkilatın kurulması zorunludur (Atay, 2012, s. 202). İdari teşkilat “kamu hizmeti teşkilatını ya da kamu kudretinin teşkilatlandırılmasını ifade etmektedir” (Akyılmaz vd., 2011, s. 171). İdare kuruluşunun teşkilatlanması ise daha çok siyasetin görev ve yetki alanına giren bir konudur. Tercih edilecek sistem genellikle kurucu irade ya da yasama organları tarafından kararlaştırılmaktadır. Karar verme yetkisini elinde bulunduran anılan makamlar bu konuda sınırsız takdir yetkisine sahip değildirler (Duran, 1982, s. 46). Ülkelerin idari yapılarının oluşmasında devletin siyasi sistemi, tarihsel geçmişleri, sosyal, ekonomik ve coğrafi yapıları gibi birçok etkenin de rolü vardır (Gözübüyük ve Tan, 2004, s. 159; Giritli vd., 2006, s. 175).

Devletlerin siyasi rejim ve yapıları idari teşkilatlanmalarını da etkilemektedir. Federal yapıya sahip bir ülkede idarenin bütünlük ve birlik göstermemesi, yerinden yönetimin ön plana çıkması doğaldır. Benzer şekilde tekçi nitelikte bir devlet sisteminde idari teşkilatın tamamen yerel birimlerden oluşmasının mümkün olmayacağı fakat güçlü bir merkeziyetçiliğin var olacağı ifade edilebilir (Duran, 1982, s. 46; Gözübüyük ve Tan, 2004, s. 159).

Devletlerin idari teşkilatlanmaları yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı birbirinden farklı olabilmektedir. Fakat genellikle idare, geçmişte ve günümüzde, iki sistem ya da iki prensip çerçevesinde teşkilatlanmıştır. Bir başka ifadeyle, kamu hizmetlerinin ve faaliyetlerinin yerine getirilmesinde iki sistemin varlığı söz konusudur. Bu sistemler merkezden yönetim ve yerinden yönetimden oluşmaktadır (Onar, 1966, s. 589; Eroğlu, 1972, s. 128; Akyılmaz vd., 2011, s. 171; Atay, 2012, s. 202; Osten, 1968, s. 98).

İdari teşkilatlanmaya hakim olan bu sistemlerden herhangi birinin tek başına ve mutlak surette uygulanması mümkün değildir. Bir başka ifadeyle idari teşkilat, federal sistemde yerel yönetim birimlerinden, tekçi devlet modellerinde ise salt merkezi örgütlerden ibaret değildir (Duran, 1982, s. 46-47). Merkezden yönetim ve yerinden yönetim birbirini tamamlayan sistemleridir. İdari faaliyetlerin yürütülmesinde bu sistemlerin sadece birinin uygulanması mümkün değildir. Devletler sahip oldukları siyasi, hukuki, sosyal ve ekonomik şartlarına göre merkezden yönetime ya da yerinden yönetime ağırlık vererek idari teşkilatlanmalarını oluşturmaktadırlar (Onar, 1966, s. 589; Gözübüyük ve Tan, 2004, s. 159; Eroğlu, 1972, s. 128).

Merkezden yönetim, kamu hizmetlerinin merkezi idare tarafından tek elden sunulması ve kamu gücünün merkezde toplanmasıdır (Onar, 1966, s. 590; Özyörük, 1982, s. 151; Osten, 1968, s. 98; Gözler ve Kaplan, 2013, s. 73; Mahalli İdareler Dergisi, 1973, s. 13). Bazı hizmetlerin özelliği gereği bizzat devlet tarafından yürütülmesi zorunludur. Diğer taraftan kamu hizmetlerinin yürütülmesi için gerekli olan teknoloji, uzmanlık, mali güç gibi unsurlar da merkezden yönetimi zorunlu kılmaktadır (Akyılmaz vd., 2011, s. 171).

Yerinden yönetim ise kamu hizmetlerinin bazılarının merkezi idare teşkilatı içinde yer almayan kamu tüzel kişileri tarafından yerine getirilmesidir (Günday, 2002, s. 61; Osten, 1968, s. 104; Yıldırım, 2006, s. 20; Mahalli İdareler Dergisi, 1973, s. 14). Yerinden yönetimlerin yerel yönetimler (yer bakımından yerinden yönetim/mahalli idareler) ve

hizmet bakımından yerinden yönetim olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. Hizmet bakımından yerinden yönetim özel bilgi ve uzmanlık gerektiren bilimsel, teknik, kültürel nitelikteki bazı kamu hizmet ve faaliyetlerinin, merkezi idarenin yani devletin dışında örgütlenmiş, merkezi idare hiyerarşisi içinde yer almayan kamu tüzel kişileri tarafından yürütülmesidir (Akyılmaz vd., 2011, s. 171; Gözler ve Kaplan, 2013, s. 81).

Yerinden yönetimlerden yerel yönetimlerin geçmişi tarihsel süreç içinde çok eskilere dayanmaktadır. Bir arada yaşayan insanların bazı ortak ihtiyaçlarının kendileri tarafından giderilmesi gerekmiştir. Köy, kasaba, kent ve bölge gibi yerlerde birlikte yaşayan insanlar komşuca yaşamaktan doğan mahalli nitelikte ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendi aralarında örgütlenmişlerdir. Modern devletler bu birimleri kamu tüzel kişisi olarak kabul ederek, bunların önceden yaptıkları bazı kamu hizmetlerini yine bu kamu tüzel kişilerine görev olarak vermiştir (Özyörük, 1982, s. 161-162; Günday, 2002, s. 61-62; Gözler ve Kaplan, 2013, s. 80).

Coğrafi alan itibarıyla bir arada yaşayan insanların aynı nitelikte bazı genel gereksinimleri vardır. Bu gereksinimlerin merkezi idare (devlet) tarafından yürütülecek faaliyetlerle karşılanmasının “zor, gereksiz ve isabetsiz” olduğu ifade edilmektedir (Özyörük, 1982, s. 162; Günday, 2002, s. 62; Gözler ve Kaplan, 2013, s. 80).

Yerel yönetimlerin bazı özellikleri vardır. Bu özellikler şunlardır:

1. Yerel yönetimler, devlet tüzel kişiliğinin dışında, ondan bağımsız kamu tüzel kişiliğine sahiptirler. Yerel yönetimlerin kamu tüzel kişiliğine sahip olmaları esasen zorunludur. Yerel yönetimler tüzel kişiliğe sahip oldukları için, hukukta kişilik kavramının gereği olarak kendi iradeleri ile hareket etme yetkisine sahiptirler. Aksi takdirde hak ve borç altına girmeleri imkansız olurdu (Özyörük, 1982, s. 163; Günday, 2002, s. 63; Gözler ve Kaplan, 2013, s. 81).

2. Yerel yönetimler mali özerkliğe sahiptirler. Bunların gelirleri ve giderleri Devletin malvarlığından ayrıdır. Yerel yönetimler gelirlerini yürütmekle görevli oldukları kamu hizmetleri için kullanırlar (Akyılmaz vd., 2011, s. 178).

3. Yerel yönetimlerin karar organları seçimle göreve gelirler. Buralarda çalışan personel merkezi idare hiyerarşisi içinde yer almaz. Atanmaları merkezi idare tarafından değil yerel yönetimlerin ilgili makamları tarafından yapılır.

4. Yerel yönetimler birer tüzel kişidirler. Hukuki ilişkilerde “kişi”ler birbirleriyle eşit konumdadır. Bu anlamda merkezi idarenin (Devlet tüzel kişiliğinin) yine birer kamu tüzel kişisi olan yerel yönetimlere karşı bir üstünlüğü söz konusu değildir. Bir başka ifadeyle yerel yönetimler ile merkezi idare arasında bir hiyerarşik ilişki yoktur. Bundan dolayı merkezi idarenin yerel yönetimler üzerinde ancak, mevzuatta öngörülen istisnai durumlarda idari vesayet denetimi yetkisi vardır.

Yerel yönetimin çeşitli sakıncaları ve yararları vardır. Sakıncaların bazıları şunlardır:

1. Yerinden yönetim ilkesinin ileri derecede uygulanmasının ülkenin birliğini ve bütünlüğünü tehlikeye atma ihtimali vardır (Duran, 1982, s. 136; Yıldırım, 2006, s. 22).

2. Yerel yönetimler tarafından sunulan kamu hizmetlerinin ülkenin her yerinde eşit olması mümkün değildir. Çünkü mali güç ile sunulan kamu hizmeti doğru orantılıdır. Geliri yüksek olan dolayısıyla mali açıdan güçlü olan yerel yönetimler geliri yüksek olmayan yerel yönetimlere göre daha iyi ve daha fazla kamu hizmeti sunacaklardır. Bu da yerel yönetim birimleri arasında eşitsizliğe sebebiyet verebilecektir (Duran, 1982, s. 136).

3. Yerel yönetimler partizanca davranışlara ve çekişmelere açıktır. Yerel yönetim organları seçimle ve kısmen de kısa süreli olarak göreve geleceklerinden daha önemli ve daha uzun vadeli kamu hizmetleri yerine kısa süreli ve dikkat çekici hizmetlere yönelebilirler (Özyörük, 1982, s.168; Günday, 2002, s. 66). Diğer taraftan, seçilen yerel yöneticinin kendisine yüksek oranda oy verilen bölgelere daha fazla kamu hizmeti götürmesi söz konusu olabilecektir (Gözler ve Kaplan, 2013, s. 84).

4. Yerel yönetimlerin Devletin dışında ayrı malvarlıkları ve bütçeleri vardır. Bu onların mali denetimlerini güçleştirmektedir (Akyılmaz vd., 2011, s. 179).

Yerel yönetimin yararları ise şu şekilde özetlenebilir:

1. Yerel yönetim merkezden yönetime nazaran demokrasi prensiplerine daha uygundur. Diğer bir ifadeyle yerinden yönetim “demokratik hukuk devletinin zorunlu bir sonucudur”(Akyılmaz vd., 2011, s. 178). Yerel yönetimde vatandaşlar yerel işlerin idare edilmesine aktif bir şekilde katılırlar (Giritli vd., 2006, s. 175). Daha önce de belirttiği üzere yerel yönetimlerin karar organları seçimle göreve gelmektedir. Vatandaşlar daha iyi hizmet sunacağına inandıkları kişilere oy vererek karar organlarının oluşumunu etkilemektedir. Diğer taraftan yerel kamu hizmetlerinin sunulması ya da ihtiyaçların çözülmesi sürecine bu şekilde katılan vatandaşların ulusal kamu hizmetlerinin yürütülmesi sürecine daha deneyimli ve bilinçli olarak katılmaları söz konusu olmaktadır. Bundan dolayı yerel yönetimler için “demokrasinin okulları” denilmektedir.

2. Merkezden yönetimde kamu hizmetlerini planlama, düzenleme ve yürütme yetkisi başkentte bulunan sınırlı sayıda makama aittir (Günday, 2002, s. 57). Hizmetlerden doğacak sorumluluk da bu makamlara aittir. Taşradaki görevlilerin, karar alma yetkileri olmadığından ya da inisiyatif almak istememelerinden dolayı her konuyu merkezi idareye iletmeleri uzun yazışmalara sebebiyet vermektedir (Gözler ve Kaplan, 2013, s. 75-76). Bu da işlemlerin uzamasına ve doğal olarak, kamu hizmetlerinin sunulmasında aksamalara yol açmaktadır. Merkezden yönetimde görülen bu bürokrasi ve kırtasiyecilik yerel yönetimlerde daha az görülür. Yerel yönetimlerde işlemler daha hızlı yapılır. Yerel yönetimlerin kamu hizmetlerini yürütmeleri için, kural olarak, başka makamlardan onay ya da izin gerekli değildir. Bir başka ifadeyle yerel yönetimlerin görevlerini yapabilmeleri için merkezi idareden emir ya da talimat almaları söz konusu değildir. Bundan dolayı uzun bürokratik işlemler yapılması söz konusu değildir.

3. Merkezden yönetimde kararlar devlet merkezinde alınmaktadır. Alınan kararların ya da yapılan planların ihtiyaçlara uygunluğu her zaman mümkün olmamaktadır. Bir şehrin ihtiyaçları için uygun olan bir karar bir başka şehir için uygun olmayabilmektedir. Yerel

yönetim uygulamasında ise kamunun ihtiyacı olan eksiklikler yerinde görülerek süratle giderilir. Eksiklikler yerinde görüldüğü için alınan kararlar daha gerçekçi ve isabetli olur.

Devletler görevlerini yerine getirebilmek için faaliyet alanları tüm ülkeyi kapsayan bir “merkezi yönetim” örgütü yanı sıra etkin, verimli hizmetler verebilmek ve demokratik düzenin gereklerinden dolayı yerel nitelikteki ortak ihtiyaçları karşılayabilmek için özerk yerel yönetim örgütleri de kurmuşlardır (Musgrave, 1991, s. 120).

3. AB Ülkelerinde Yerel Yönetimler

Yerel yönetimlerin yüklenmiş olduğu işlevler ve sahip oldukları idari ve mali yapıları her ülkede farklılık göstermektedir. Bugünkü toplumların yerel yapılanmalarında sadece toplumların ortaya koyduğu kanuni düzenlemeler yeterli olmamış, bu çoklu yapılanmanın oluşumunda ulusların tarihi geçmişi, yaşanan savaşlar ve coğrafi özellikler de etkili olmuştur (Musgrave, 1994, s. 446). İspanya, İtalya ve Fransa gibi ülkelerde yerel yönetimlere sınırlı yetki ve sorumluluk verilirken, merkezi bakanlıklara bazı hizmetler konusunda doğrudan kontrol veya emir verme yetkisi verilmiş; İngiltere ve İskandinav ülkelerinde ise merkezi bakanlıklara bu yetki çok sınırlı olarak tanınmıştır. Ancak bu tür yerel yönetim biçimleri genellikle güçlü merkezi yönetimlere sahip ülkelerde görülmektedir.

3.1. AB Ülkelerinde Yerel Yönetimlerin Görevleri

Dünyanın her ülkesinde yerel yönetimlerin yerine getirdiği hizmetlerde gerek nicelik, gerekse nitelik yönünden tam bir benzerlik görülmemektedir. Ancak, birçok AB ülkesinde bazı temel hizmetlerin, bu hizmetlerin niteliği gereği yerel yönetimler tarafından yerine getirildiği görülmektedir. Bazı AB ülkesinde yerel yönetim harcamalarının fonksiyonel dağılımına göre, genel kamu hizmetleri %7, kamu düzeni ve güvenliği %5, eğitim %20, sağlık %8, sosyal güvenlik ve refah %27, barınma ve toplu yaşam %12, eğlence, kültürel ve dini hizmetler %5, yakıt ve enerji %1, tarım, ormancılık, balıkçılık ve avcılık %1, madencilik, imalat ve inşaat %0.3, taşımacılık ve haberleşme %4.5, diğer iktisadi hizmetler %1.7 ve diğer fonksiyonları ise %8 oranında yer tutmaktadır (OECD, 2002, s. 18).

3.2. AB Ülkelerinde Yerel Yönetimlerin Mali Yapıları

Yerel yönetimlerin giderleri zaman içerisinde sürekli olarak artış gösterirken, buna karşın gelirleri ancak merkezi idarenin uygun gördüğü miktarda kalmaktadır (Eakin vd., 1994, s. 161). Bu nedenle her ülke mali gücü oranında yerel yönetimlere kaynak ayırma çabası içerisinde. Ancak, ülkelerin siyasi ve ekonomik yapılarının farklılığı nedeniyle yerel yönetimlerin mali özerkliği hususunda rahat karar verememektedir. AB’de bölgesel ve yerel yönetimlerin gerçekleştirdikleri hizmetlerin finansman kaynakları vergi gelirleri, vergi dışı gelirler ve hibe ve yardımlardan oluşmaktadır. Yerel yönetimlerin bu kaynaklardan almış oldukları paylar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Belçika ve İsveç gibi ülkelerde yerel yönetimlerin en önemli gelir kaynağı vergi gelirlerinden oluşurken, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerde ise en önemli gelir kaynağı hibe ve yardımlardan oluşmaktadır.

4. Bazı AB Ülkelerinde Yerel Yönetim Uygulamaları

Yerel yönetim uygulamaları açısından ülkeden ülkeye önemli farklılıklar görülmekte, yerel yönetimlerin kamu hizmetlerindeki ağırlığı ülkeler arasında ve ülke içerisinde değişiklik göstermektedir. İskandinav ülkelerinde sağlık hizmetleri de dahil birçok önemli hizmetler yerel yönetimlerce yerine getirilirken, bunun yanı sıra Kuzey İrlanda'da İngiltere'nin diğer bölgelerine göre, yerel yönetimler alanında önemli bir farklılık görülmekte (Ünlü, 1993, s. 15), hatta İngiltere gibi aynı ülke içerisinde bile yerel yönetim yapı ve görevleri arasında da çeşitlilik görülebilmektedir.

4.1. İngiltere'de Yerel Yönetim Türleri ve Özellikleri

İngiltere'de yerel yönetimlerin yapısı 1972 yılında kabul edilmiş olan Yerel Yönetim Yasası (Local Government Act) ile oluşturulmuş ancak, daha sonraki bazı kanunlarla önemli değişiklikler yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. Bu ülkede mahalli yönetimlerin önemine bağlı olarak "yerel yönetim" (local administration) olarak değil "yerel hükümet" (local government) olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda yerel yönetimler, İngiltere'de, zamanla merkezi idareden ayrılan idareler olarak görülmez, aksine bunların varlığı devlet ile koşut kabul edilir (Goldsmith ve Page, 1987, s. 68). Galler ve İskoçya üniter bir yapıya sahip olmakla birlikte İngiltere'de üniter yapının yanı sıra iki düzeyli bir yapı bulunmaktadır (Foulkes, 1995, s. 22). Büyük Britanya İngiltere, İskoçya ve Galler gibi ülkelerden oluşurken; Kuzey İrlanda ile bu yapı Birleşik Krallık idaresini oluşturmaktadır.

4.1.1. İngiltere'de Yerel Yönetimlerin Görevleri

İngiltere'de yerel yönetimlerin görevlerini belli bir tasnife göre sıralamak oldukça güçtür. Bunun başlıca iki temel sebebi bulunmaktadır. Biri, gerçekleştirilen reformlara rağmen İngiltere'deki yerel yönetimlerin fonksiyonlarının bir ülkeden diğerine (İngiltere, Kuzey İrlanda, İskoçya ve Galler) tekdüzelik göstermemesi, diğeri de iki düzeyli sistem içinde birçok fonksiyonun hem alt, hem de üst düzey yönetimlerine ait bulunmasıdır (Foulkes, 1995, s. 21-22). Bununla birlikte yerel yönetimler eğitim (üniversite öncesi tüm eğitimler), sağlık, sosyal hizmetler, konut, ulaşım, kültürel hizmetler, planlama ve çevre gibi temel hizmetleri ve polis, itfaiye ve tüketicinin korunması gibi koruyucu hizmetleri yerine getirmektedir (King, 2006, s. 281-282). Ayrıca bu görevlerin yanı sıra karayolları, kütüphaneler, şehir ve kırsal alan planlaması ve eğlence gibi alanlarda da görevleri bulunmaktadır.

4.1.2. İngiltere'de Yerel Yönetimlerin Mali Yapıları

İngiltere'deki yerel yönetimlerin temel harcamaları cari harcamalar, sosyal harcamalar, kamusal işler ve hizmetler, yatırım harcamaları, konut, kamusal işlevler ve hizmetler, eğitim, borçlar, bağışlar ve diğer harcamalardan oluşmaktadır (Nadaroğlu, 1986, s. 190). İngiltere'deki yerel yönetimler, harcamalarını karşılayacak gelirleri esas itibariyle vergi gelirleri, yardımlar, borçlanmalar ve işletme kazançlarından sağlamaktadırlar. Yerel yönetimlerin gelir kaynaklarının en önemli kısmı merkezi hükümetin sağladığı yardımlardan

oluşmakta (King, 2006, s. 274), bu gelir kaynaklarının %33'ü Genel Amaçlı Yardımlardan (revenue support grant), %25'i Özel Amaçlı Yardımlardan (specific grants) oluşmaktadır. Ayrıca gelir kaynaklarının %16'sını Meclis Vergisi (Council Tax), %21'ini Tek Tip İş Vergisi (Uniform Business Rate) ve geri kalan %5'ini diğer gelirler oluşturmaktadır (Canpolat, 1999, s. 333).

Yerel yönetimlerin vergi gelirleri Meclis Vergisi ve Tek Tip İş Vergisi'nden oluşmaktadır. 1990 yılına kadar İngiltere'deki yerel yönetimlerin "Generale Rate" adını taşıyan emlak vergisi ile merkezi yönetimden sağlanan bağışlar olmak üzere iki önemli gelir kaynağı bulunmaktaydı. "Generale Rate" kaldırılıp yerine Meclis Vergi konulmuştur (Nadaroğlu ve Varcan, 1997, s. 112). İngiltere'deki yerel yönetimlerin kendi adlarına tahsil ettikleri tek vergi emlak vergisi türündeki Meclis Vergisi'dir. Bu vergiyi toplama yetkisi bölge meclislerinin elindedir. Bu yetki bölge meclisi adına şehir meclisince de kullanılabilir. Bu toplanan vergiden şehir meclislerine pay verilmektedir. Ticari ve sanayi tipi gayrimenkuller üzerinden alınan bir çeşit ticari kazanç vergisi olan tek tip iş vergisi, büyük ölçüde merkezi yönetimin yetkisinde olduğundan yerel yönetimler sadece vergileri toplamakla mükellefler ve harcama konusunda da yetkileri sınırlandırılmıştır (Canpolat, 1999, s. 331).

Merkezi hükümetler yerel yönetimlerin yerine getirmiş oldukları bazı hizmetlere katkıda bulunmak veya bu hizmetlerde ortak bir seviye sağlayabilmek amacıyla yardımlar yapmaktadırlar. Bu yardımlar özel ve genel amaçlı olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Genel amaçlı yardımlarda yerel yönetimlere belli bir esneklik tanınırken özel amaçlı yardımlar belirli bir hizmetle sınırlı olduğundan esneklik tanınmamaktadır. Yerel yönetimler özel bankalardan veya bayındırlık hizmetleri kredi kurulundan borçlanarak ya da tahvil arz ederek borçlanma yoluna gidebilmektedirler. Ancak yerel yönetimler borçlanma konusunda merkezi yönetimin iznine tabidirler. Yerel yönetimler borçlanma konusunda Bayındırlık Hizmetleri Kredi Kurulu (Public Works Loan Board-PWLB), Yerel Yönetim ve Konut Yasası ve ilgili bakanlığın denetimine tabi tutulmaktadır. Yerel yönetimler 1990'dan yakın zamana kadar proje bazlı borçlanabilirlerken, 2004 yılında yapılan yeni düzenlemelerle yerel yönetimlere belirli bir limit dahilinde borçlanma yetkisi verilmiştir (King, 2006, s. 304-305).

4.2. Fransa'da Yerel Yönetimler²

Fransa'da yerel yönetimlerin geleneksel yapısı 1981'e gelinceye kadar I. Napolyon dönemindeki merkezîyetçi özelliklerini korumuş 1982 yılında başlatılan yerinden yönetim reformları neticesinde bu merkezîyetçi yapıdan yerinden yönetime doğru bir geçiş süreci başlamıştır. Ancak son on yılda tekrar merkezîleşmeye dönülmüş, yerel otoritelerin kendi vergi kaynakları kısıtlanmış, bunların yerini merkezi yönetim yardımları almıştır. Fransa'da belediyeler (communes), iller (departments) ve bölge idareleri (regions) olmak üzere üç çeşit yerel yönetim bulunmaktadır. Deniz aşırı idarelerde dikkate alındığında 36.784 belediye,

² 2 Mart 1982, 7 Ocak 1983, 22 Temmuz 1983 ve 24 Şubat 1984 tarihli yasalarla değişik düzenlemeler yapılmıştır.

100 il, 26 bölge idaresi bulunmaktadır (Prud'homme, 2006, s. 85). Fransa, diğer Avrupa Birliği ülkeleriyle kıyaslandığında yerel yönetim sayısı bakımından oldukça zengin bir ülkedir.

4.2.1. Fransa'da Yerel Yönetimlerin Görevleri

Fransız yerel yönetimleri ile merkezi yönetim arasında yetkilerin ve bunların kullanımı için gerekli kaynakların bölüşümü konusundaki kanunlarda kesin sınırların belirlenmesi ilkesi benimsenmiş ve yetkiler devlet, belediye, il ve bölgeler arasında bölüştürülmüştür. Fransa'da yerel yönetimler, bayındırlık, ekonomi, eğitim, toplu ulaşım, kültürel hizmetler, spor, eğlence ve park alanları, içme suyu hizmetleri, taşımacılık, çevre, turizm, tarım ve hayvancılık, kanalizasyon, gaz, elektrik, ısınma, mezbaha, hal, hamam, çamaşırhane ve zabıta hizmetleri, yol yapımı, ilk ve orta okul binaları tiyatro, müze, yaşlılar evi yapımı gibi konularda birçok hizmeti yerine getirmektedirler.

4.2.2. Fransa'da Yerel Yönetimlerin Mali Yapıları

Fransa'da yerel yönetimler, 1917 yılından beri devletten ayrı ve kendilerine özgü dolaysız vergilere sahip bulunmaktadırlar. 1789 devriminden beri devletin bırakmış olduğu ve 1959 yılında yenilenmesine karşın çoğu kez "dört ihtiyarlar" (Delcamp, 1994, s. 113) denilen bu vergiler; gayrimenkullerden alınan arazi vergisi, kiracılardan alınan kira vergisi, ticaretle uğraşanlardan alınan meslek vergisi ile ev sahiplerinden alınan emlak vergilerinden oluşmaktadır. Ayrıca çöp vergisi, ulaşım vergisi ve mülk kayıt vergisi gibi birçok yerel vergi çeşidi de bulunmaktadır. Bunlar tüm yerel vergi gelirlerinin %85'ini oluşturmaktadır (Prud'homme, 2006, s. 93-94). Fransız yerel yönetimleri tescil ücretleri, elektrik vergisi gibi dolaylı yerel vergiler yoluyla da gelir sağlamaktadırlar. Bu vergi gelirlerinin (2002 yılı itibariyle) %56, 2'sini belediyeler, %32, 7'sini iller ve %11, 2'sini bölgeler tahsil etmiştir (Ulusoy ve Akdemir, 2006, s. 140). Yerel yönetimlerin gelirlerinin %52'sini yerel vergiler, %25'ini devlet yardımları, %10'u borçlanma ve %13'ünü diğer gelirler oluşturmaktadır (Prud'homme, 2006, s. 107). Fransa Anayasası'nın 47. Maddesi uyarınca vergi kanunla konulabildiği için yerel yönetimlerin vergi koyma yetkisi bulunmamaktadır. Anayasa'nın 34. Maddesine göre, kanun yapma yetkisi parlamento'ya bırakılmış ve yerel otoritelere verilmek üzere kanunla konulmuş vergilerin büyük bir çoğunluğu merkezi yönetim tarafından tahsil edilmektedir.

4.3. Almanya'da Yerel Yönetimler

Demokratik Almanya'nın birleşmesinden sonra 3 Ekim 1990 tarihinde oluşturulan 5 yeni eyaletle birlikte 16 eyaletten oluşan Almanya'da "federal devlet ilkesi" dokunulmaz anayasal ilkelerdendir. Ancak, eyaletlerin yeniden düzenlenmesi konusunda Federal Anayasa'da hükümler yer almakta ve yerel yönetimlerle ilgili yasal düzenleme yapma yetkisi federe devletlere ait bulunmaktadır. Federal yapının bir sonucu olarak Almanya'da federal devlet, eyalet ve yerel yönetimler olmak üzere üç farklı yönetim düzeyi bulunmaktadır. Kent olmanın yanı sıra aynı zamanda birer eyalet olan Berlin, Hamburg ve Bremen istisna tutulduğunda Almanya'nın 13 eyaleti kendi yerel yönetim düzenlerini

kurma, kentlerin ve belediyelerin durumunu ve özerk yerel yönetimlerle ilgili kuralları belirleme yetkisine sahip bulunmaktadır.

4.3.1. Almanya’da Yerel Yönetimlerin Görevleri

Almanya’da yerel yönetim birimleri temel olarak belediyeler ve ilçelerden oluşmakta ve bunların yerine getirmiş oldukları görevler kendi etki alanlarındaki geleneksel görevler ve federal devlet tarafından devredilmiş olan görevler olmak üzere iki grupta toplanmaktadır (Mengi, 1997, s. 103).

Yerel yönetimlerin kendi etki alanları içinde yürüttükleri geleneksel görevler toplu taşımacılık, yeşil alan çalışmaları, spor tesisleri, müze, tiyatro ve ılıca tesisleri gibi yerel yönetimlerin geniş takdir yetkisine sahip oldukları isteğe bağlı özerk yerel yönetim görevleriyle; cadde ve sokak yapımı, okul binaları yapımı, sıvı ve katı atık yönetimi, itfaiye hizmetleri, imar planları gibi federal ya da eyalet yasalarıyla yerel yönetimler için yürütülmesi zorunlu hale getirilmiş olan zorunlu özerk yerel yönetim görevleri olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Devredilmiş görevler; belediyelere merkezi yönetim tarafından devredilmiş olan yapı ve ticari kuruluşların denetimi, kimlik bildirimini, trafik denetimi ve konut yapımının özendirilmesi gibi yönlendirilmiş zorunlu görevlerle; sağlık ve veteriner işleri, nüfus, pasaport ve sigorta işleri, konut alanı işletmeciliği, nüfus sayımı ve seçim işleri gibi devredilmiş merkezi yönetimin görevlerini kapsamaktadır.

4.3.2. Almanya’da Yerel Yönetimlerin Mali Yapıları

Federal Almanya Cumhuriyeti 1949’da kurulduğu zaman belediyelere anayasa tarafından özerklik tanınmıştı, fakat bu gelir getirici faaliyetleri kapsamıyordu. Merkezi yönetim gelirlerinin önemli bir kısmını katma değer vergisinden sağlarken, federal eyaletler de gelirlerini gelir vergisi, kurumlar vergisi ve ticaret vergilerinden sağlamaktaydılar. Belediyeler federal eyaletlerin bir parçası sayıldıklarından federal kanunlar altında dış ticaret ve yerel tüketim vergilerinden pay alma hakkına sahiptiler. Ancak 1955’de gerçekleştirilen maliye reformuyla Alman Anayasası’nda vergi gelirlerinin dağıtımıyla ilgili mevcut olan önceki uygulamalar değiştirilmiş, gelir ve kurumlar vergisinin üçte biri federal idareye tahsis edilmiştir. Aynı zamanda Almanya’da eyaletler arasında ortaya çıkan bazı mali yükleri karşılamak için bir denkleştirme mekanizması kurulmuştur (Werner, 2006, s. 119-120).

Federal Alman Anayasası’nın 28. Maddesiyle yerel yönetimlere özerklik statüsünün eyalet anayasalarıyla tanınması hususunda federal devlet güvencesi sağlanmış, eyalet anayasaları da belediyelere ve ilçelere seçilmiş organları aracılığıyla özerklik kullanma güvencesi sağlarken, gelir kaynağı oluşturma özerkliği vermemiştir (Quasten, 1995, s. 140). Belediyelerin önemli gelir kaynakları; vergiler, ücretler, merkezi yardımlar ve diğer gelirlerden oluşmaktadır. Batı Almanya’da bu gelirlerin %42’si vergi gelirlerinden, %14’ü hizmetlerden sağlanan gelirlerden, %28’i devlet tarafından yapılan yardımlardan ve %16’sı diğer gelirlerden oluşmaktadır. Belediyelerin vergi gelirleri içerisinde en yüksek payı %43

ile Gelir Vergisi alırken, bunu %35 ile Ticaret Vergisi izlemektedir. Ayrıca belediyelerin %16 oranında Mülk Vergisi, %5 oranında KDV payı ve %1 oranında Diğer Vergi gelirleri bulunmaktadır (Werner, 2003, s. 13-14).

Belediye vergilerinin temelini belediyelerin kendi beldelerindeki işletme ve ticarethanelerden aldıkları ticaret vergileri (Gewerbesteuer) oluşturmaktadır. Belediyeler belli sınırlar içerisinde ticaret vergisi oranını da kendileri belirlemektedirler. Belediyelerin arsa, arazi ve binalara ilişkin olarak aldığı emlak vergisi ikinci önemli gelir kaynağıdır. Belediyelerin bunlar kadar önemli bir gelir kaynağı olmasa da elektronik ve otomatik oyun aletlerinden aldığı eğlence vergisi, içkili yerler izin vergisi, bazı belediyelerce alınan ikinci konut vergisi, içeceklerden alınan vergi ve avlanma vergisi gibi vergi gelirleri de bulunmaktadır (Zahn, 1994, s. 170-171).

Belediyeler yürüttükleri hizmetlerle ilişkili olarak resim ve harç almaktadırlar. Böylece belde sakinleri yararlanmış oldukları hizmetin bedelinin tamamını ödemekte ve belediyeler de bu hizmetlerin maliyetinin üzerinde bir ücret almamaktadırlar (Zahn, 1994, s. 173). Federal devlet sürekli olarak uluslararası yükümlülükler (savunma, kalkınma yardımları, AB yükümlülükleri) nedeniyle artan masrafları ön plana çıkarırken; eyaletler, harcamaların federal devletler tarafından belirlenmesi nedeniyle kendi kararlarını rahat alamamaktan ve hareket alanının daralmasından şikayetçi olmaktadır (Fiedler, 1995, s. 55). Bu nedenle vergi türlerinin çoğu için Federal Anayasa hangi düzeyde verileceğini belirlemiş olmakla birlikte en büyük vergi gelirleri olan gelir, kurumlar ve değer artışı vergilerinin bu üç yönetim arasında paylaşımı konusunda siyasi gerginlikler yaşanmaktadır (Fiedler, 1995, s. 55). Yerel yönetimlerin toplam kamu harcamaları içindeki payı, borçlanma hariç tutulduğunda %27'dir (Mengi, 1997, s. 106). Yerel yönetimlerin borçlanma yoluyla kaynak sağlamalarına genellikle yatırım harcamaları için izin verilmektedir. Yerel borçlanma limitleri eyaletten eyalete değişiklik göstermekte, doğudaki belediyelerin borçlanma oranlarının batıdaki belediyelerden daha yüksek olduğu görülmektedir (Werner, 2006, s. 138-140).

4.4. Belçika'da Yerel Yönetimler

Belçika Anayasası'nın 5 Mayıs 1993 tarihindeki "Belçika topluluklardan ve bölgelerden oluşan federal bir devlettir" hükmüne kadar Belçika devletini bilinen devlet sistemleri arasında bir sınıflandırmaya tabi tutmak oldukça güçtü. Daha sonra yapılmış olan kurumsal reformlarla federasyona oldukça yaklaşılsa da bu yapı Belçika'ya özgü bir federal yapı olarak kabul edilmiştir. Federal yönetimin anayasa tarafından garanti altına alınmış, devlet düzeyinde güçleri ve belli bir egemenlik hakkı bulunmaktadır (OECD, 2002, s. 12).

4.4.1. Belçika'da Yerel Yönetim Türleri ve Özellikleri

Belçika'da bir devlet, 3 topluluk (Flamanlar, Fransızca konuşanlar ve Almanca konuşanlar), 3 bölge (Flaman bölgesi, Valon bölgesi ve Brüksel), 10 il, 589 belediye'den oluşan bir idari yapı mevcuttur (OECD, 2002, s. 90). Devlet, yerel yönetimler ve topluluk yönetimleri arasında hiyerarşik bir yapı bulunmamaktadır (OECD, 2002, s. 87). Belçika'da

1975 ve 1977 yıllarında yapılan bazı reform çalışmaları sonucunda komün sayıları dörtte bir oranında azaltılarak, belediye sayısı 2359'dan 589'a³ indirilmiş, belediyelerin birleştirilmesi sonucunda bazı belediyelerde hizmet kalitesi artmıştır (De Bruycker, 1995, s. 180). Ayrıca 1993 ve 2001 yıllarında yapılan düzenlemelerle yerel yönetimler güçlendirilmiştir.

4.4.2. Belçika'da Yerel Yönetimlerin Görevleri

Başlangıçta yerinden yönetim çerçevesiyle sınırlandıran bölgeselleştirme daha sonra federasyondan yana bir eğilime dönüşmüştür. İller ise, belediyelere oranla siyasal planda daha az önemli bir kurum olmakla birlikte eğitim, tarım, bayındırlık, sağlık, kültür, gençlik gibi değişik alanlarda hizmetler sunmaktadırlar (De Bruycker, 1995, s. 182). Belediye harcamaları toplam kamu harcamalarının %23'ünü oluşturmaktadır (OECD, 2002, s. 90) ve yerel yönetim harcamalarının sektörel dağılımı ise, eğitim (%37), sosyal güvenlik (%16), genel kamu hizmetleri (%15) ve ekonomik faaliyetler (%15) şeklinde gerçekleştirilmektedir (OECD, 2002, s. 99). Son yıllarda yapılan reformlarla belediyeler birleştirilerek, kamu hizmetlerinde daha büyük ölçek ekonomileri ve daha yüksek verimlilik elde edilmiştir. Belediyeler özellikle enerji dağıtımıyla çöp ve kanalizasyon alanlarında ortak hareket etmektedirler (OECD, 2002, s. 92).

4.4.3. Belçika'da Yerel Yönetimlerin Mali Yapıları

Belçika'da merkezi yönetim yüksek vergi toplamının seçmenlerde yaratacağı tepkiden çekinmekte, yerel yönetimler ise gelirlerinin büyük kısmını merkezi hükümetin sağlaması halinde merkezin kendi işlerine karışmasından endişe etmektedir. Bunların sonucunda yerel yönetimler gelirlerinin büyük kısmını vergiler yoluyla kendileri sağlamaktadır. Yerel yönetim gelirleri tüm kamu gelirlerinin %33'ünü ve GSMH'nin %16'sını oluşturmaktadır. Bunun %78, 5'i vergi gelirlerinden, %3, 1'i vergi dışı gelirlerden ve %18, 4'ü bağış ve yardımlardan oluşmaktadır. Yerel yönetim vergi gelirlerinin %85'i gelir, kar ve sermaye üzerinden alınan vergilerden; %15'i mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerden oluşmaktadır (OECD, 2002, s. 29-31, 35). Belçika'da yerel yönetimler sermaye harcamalarına yönelik borçlanma konusunda önemli bir esnekliğe sahip bulunurken, cari nitelikli harcamalar konusunda sadece kısa dönemli borçlanmaya gidebilmektedirler. Bununla birlikte 1990-1997 yılları arasında, bölgelere geniş mali özerklik sağlanmıştır (OECD, 2002, s. 9, 47).

5. Sonuç ve Öneriler

Batı Avrupa topluluklarında özerk, güçlü ve demokratik niteliklere sahip yerel yönetimler, feodalizmden kapitalizme geçerken tarih sahnesine çıkmış özgün kurumlardır. Bir ülkede hakim olan idari ve mali yapılanma, o ülkenin tarihinin, ulus oluşunun, coğrafi yapısının ve manevi değerler toplamının bir yansıması sonucunda oluşmuştur. Bu nedenle

³ Bu belediyelerin 19'u Brüksel'de, 262'si Valon Bölgesi'nde, 308'i Flaman Bölgesi'nde yer almaktadır.

yönetimler arası mali yapıyı anlayabilmek için hem siyasi ve tarihi hem de ekonominin gereksinimleri ve halkın beklentileri bir arada değerlendirilmelidir.

Yerel yönetimlerin mali kaynakları ve etkin hizmet sunabilmeleri konuları AB ülkelerinde olduğu gibi bütün dünya ülkelerinde ciddi biçimde üzerinde durulan önemli bir konudur. İngiltere, Fransa, Almanya ve Belçika örneklerinde de görüldüğü gibi her ülke kendi siyasi, toplumsal, ekonomik ve yönetim geleneğinin özelliklerini ve ihtiyaçlarını dikkate alarak kendilerine uygun bir mali kaynak ve görev dağılım modeli kurma amacı taşımaktadır.

Yerel hizmetlerin finansmanına olanak tanıyan fayda vergileri ve kullanıcı fiyatları etkin bir şekilde kullanılamamaktadır. Yerel yönetimler kendilerine parasal olanaklar sağlandığı ölçüde özerk olacakları için maddi imkanlar sağlanmadan yeterli hizmet beklenmemelidir. Mali kaynakların yetersizliği özerkliklerin sınırlanmasına ve merkezi yönetimlerin daha çok müdahale etmelerine neden olmaktadır. Belediyelere kendi kuruluş kanununda ve diğer kanunlarla çeşitli görevler verilmiştir. Bu görevlerin etkin bir şekilde yerine getirilebilmesi için gerekli kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Mali yetersizlik nedeniyle yerel yönetimlerin bazı teşebbüsleri devlet tarafından engellenmekte ya da yerel yönetimler bu hizmetleri merkezi yönetime devretme eğiliminde bulunmaktadır.

Yerel yönetimlerle merkezi hükümetler arasında yaşanan idari ve mali sıkıntıların temelinde merkezi hükümetin yetki kaybetme kaygısı ve mali kaynak paylaşımı sorunları olduğu görülmüştür. Merkezi yönetimin gelir kaynaklarını elinde toplaması ve yerel yönetimlere ilişkin görevlerin önemli bir bölümünü tek elden yürütmesi hizmet sunumunda etkinliği azalttığından hizmetler pahalıya mal olmakta ve kaynak dağılımında etkinlik sağlanamamaktadır. Hizmet sunumunda etkinlik, mali kaynak israfının önlenmesi ve mali özerklik açısından yerel hizmetlerin yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilmesi için optimum görev dağılımının yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AYMK, 28.02.1991, E. 1990/15, K. 1991/5, AMKD, S. 27: 172
- Akyılmaz, B., Sezginer, M., Kaya, C. (2011), Türk İdare Hukuku, Güncellenmiş 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Atay, E. E., (2012), İdare Hukuku, 3. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Canpolat, H., (1999), “İngiltere’de (Britanya) Mahalli İdareler”, *Dünyada Mahalli İdareler*, İBMİGM, Ankara, ss. 319-340.
- Delcamp, A., (1994), “*Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Uluslararası Yerel Yönetimler Semineri*”, 1-2 Aralık 1994, TBD-KAV, Ankara.
- Duran, L., (1982), İdare Hukuku Ders Notları, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Eakin, D.H. H.S. Rosen, S. Tilly (1994), “Intertemporal Analysis of State and Local Government Spending: Theory and Tests”, *Journal of Urban Economics*, 35, pp.159-174.
- Eroğlu, H., (1972), İdare Hukuku Dersleri, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Fiedler, K., (1995), “*Üniter ve Federal Devletlerde Yerel Yönetimler, Uluslararası Yerel Yönetimler Konferansı*”, 13-14 Temmuz 1995, TBD-KAV, Ankara.
- Foulkes, David (1995), *Administrative Law*, Eight Edition, Butterworths, London.
- Giritli, İ., Bilgen, P., Akgüner, T. (2006), İdare Hukuku, Gözden Geçirilmiş İkinci Basım, Der Yayınları, İstanbul.
- Goldsmith, M. J. ve E. C. Page (1987), *Central and Local government Relations*, Sage Publications, London.

Gözler, K. ve Kaplan, G. (2013), *İdare Hukuku Dersleri*, 14. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.

Gözübüyük, A. Ş. ve Tan, T. (2004), *İdare Hukuku Cilt 1*, Güncelleştirilmiş 3. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.

King, D., (2006), “Local Government Organization and Finance: United Kingdom”, *Local Governance in Industrial Countries*, (Ed. Anwar Shah), The World Bank, Washington, ss. 265-312.

Kurtuluş, B., (2006), *Türkiye’de Belediyelerin Mali Yapısı ve Harcamalarının Finansmanı*, DPT Yayın No: 2692, Ankara.

Mahalli İdareler Dergisi (1973), 50 Yılda Mahalli İdareler, “Mahalli İdareler Deyince Ne Anlarız”, 29 Ekim 1973, Yıl: 1, (Özel Sayı):13-14.

Mengi, A., (1997), Federal Almanya’da Yerel Yönetimler, *ÇYYD*, VI, Ekim, ss. 93-112.

Musgrave, P., B. (1991), “Principles of Interjurisdictional Fiscal Relations” *Merkezi İdare ile Mahalli İdareler Arasındaki Mali İlişkiler, VII. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Marmaris-Altınyunus 23-25 Mayıs 1991, MÜ İİBF Maliye Bölümü ve MAUM Yayını, İstanbul, ss.113-139.

Musgrave, R. A. ve P. B. Musgrave (1994), *Public Finance in Theory and Practice*, Fifth Edition, Literatür Yayıncılık Dağıtım, İstanbul.

Nadaroğlu, H., (1986), *Mahalli İdareler*, Üçüncü Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul.

Nadaroğlu, H. ve N. Varcan (1997), *Yerel Yönetimler*, 2. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 953, Eskişehir.

Özçelik, S., (1984), *Anayasa Hukuku 1 (Umumi Esaslar)*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.

Özyörük, M., (1982), İdare Hukuku Ders Notları (İkinci Sınıf Programı), 72 Teksir-Daktilo-Fotokopi, Ankara.

OECD (2002), *Fiscal Decentralisation in EU Applicant States and Selected EU Member States*, Paris.

Onar, S. S., (1966), İdare Hukukunun Umumi Esasları, II. Cilt, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.

Osten, N., (1968), İdare Hukuku Dersleri, Başnur Matbaası, Ankara.

Prud'homme, R., (2006), "Local Government Organization and Finance: France", *Local Governance in Industrial Countries*, (Ed. Anwar Shah), The World Bank, Washington, ss. 83-115.

Quasten, W., (1995), "Üniter ve Federal Devletlerde Yerel Yönetimler, Uluslararası", *Yerel Yönetimler Konferansı*, 13-14 Temmuz 1995, TBD-KAV, Ankara.

Tekeli, İ., (1983), "Yerel Yönetimlerde Demokrasi ve Türkiye'de Belediyelerin Gelişimi", *AİD*, XVI, Haziran 1983, ss. 3-22.

Ulusoy, A. ve T. Akdemir (2006), *Mahalli İdareler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Ünlü, H., (1993), *Yönetimler Arası İlişkiler*, Başbakanlık TOKİ, IULA EMME, İstanbul.

Werner, J., (2003), *The German Fiscal Federalism: in a State of Flux*, September, 2003, www1.worldbank.org/wbiep/decentralization/ecalib/werner.pdf, Erişim Tarihi: 10.11.2006

Werner, J., (2006), "Local Government Organization and Finance: German", *Local Governance in Industrial Countries*, (Ed. Anwar Shah), The World Bank, Washington, ss. 117-148.

Yıldırım, R., (2006), İdare Hukuku Dersleri I, Mimoza Yayınları, Konya.

Zahn, K. C., (1994), “*Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma, Uluslararası Yerel Yönetimler Semineri*”, 1-2 Aralık 1994, TBD-KAV, Ankara.

**POVERTY RATE AND ITS DETERMINANTS FOR 12 STATISTICAL
REGIONS OF TURKEY: GENERALIZED MAXIMUM ENTROPY
APPROACH***

Hüseyin GÜLER**
Fikri AKDENİZ***
Hasan Altan ÇABUK****
Sibel ÖRK ÖZEL*****

ABSTRACT

In this study, poverty rate of Turkey on 12 statistical regions (NUTS – 1 level) and some determinants of this rate is modeled by a linear regression model. Average household size, unemployment rate, high school and university enrollment rates, median income and urbanization rate as determinants of poverty rate are used as explanatory variables of this model. It is observed that the ordinary least squares (OLS) produce unstable estimates since the design matrix X is subject to strong multicollinearity. In order to obtain stabilized parameter estimates, two biased estimation methods known in the literature, namely Ridge regression and generalized maximum entropy (GME), are used. Inequality and sign constraints that are required in the context of economic theory are used for the GME estimator. Estimators are compared by their efficiency with the estimated mean squared error values obtained by the bootstrap method.

Keywords: Generalized maximum entropy, Least squares, Ridge regression, Multicollinearity, Bootstrap.

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'nin NUTS – 1 düzeyinde 12 istatistikî bölgesi için yoksulluk oranı ve bu oranın belirleyicileri doğrusal regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Kurulan modelde açıklayıcı değişken olarak yoksulluk oranının belirleyicileri olan ortalama hanehalkı büyüklüğü, işsizlik oranı, lise ve üniversite okullaşma oranları, medyan gelir ile şehirleşme oranı kullanılmıştır. Tasarım matrisi X 'in yüksek dereceden çoklu iç ilişkiye sahip olduğu ve bu nedenle en küçük kareler (EKK) tahmin edicinin tutarsız sonuçlar verdiği tespit edilmiştir. Tutarlı tahminler elde edebilmek adına literatürde yer alan ridge regresyon ve genelleştirilmiş maksimum entropi (GME) yanlı tahmin edicileri modele uygulanmıştır. GME tahmin edici için iktisat teorisinin

* Bu çalışma TÜBİTAK 2211-A Genel Yurtiçi Doktora Burs Programı kapsamında desteklenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, hguler@cu.edu.tr

***Prof.Dr., Çağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Matematik-Bilgisayar Bölümü, akdeniz@cu.edu.tr

****Prof.Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, haltan@cu.edu.tr

*****Arş.Gör., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, sork@cu.edu.tr

gerektirdiği eşitsizlik ve işaret kısıtları da modele eklenmiştir. Tahmin edicilerin etkinliği bootstrap yöntemiyle tahmin edilen ortalama hata kareleri ile karşılaştırılmıştır. **Anahtar kelimeler:** Genelleştirilmiş maksimum entropi, En küçük kareler, Ridge regresyon, Çoklu iç ilişki, Bootstrap

1. Introduction

Parameters of a linear regression model can be estimated with the ordinary least squares (OLS) method. However, assumptions of OLS might be violated in real-world datasets. Deviations from assumptions might arise from sample that is being used. Datasets might be influenced by some errors during sample selection or composing data. In this cases, various problems occur.

One of these problems is the multicollinearity of the dataset. This problem is described as being ill-posed because of non-stationarity or since the number of parameters to be estimated exceeds to number of data points. Alternatively, it is described as being ill-conditioned when the parameter estimates are highly unstable.

The least squares estimators are not biased but their variances and covariances might be inflated in the presence of multicollinearity. In this case, the existence of multicollinearity may result in wider confidence intervals for parameters, may lead estimates with unexpected signs and may affect decisions in hypothesis tests.

Several solutions are proposed in the literature to overcome the multicollinearity problem. One of the solutions is to use biased (but stable) estimators such as the ridge regression estimator proposed by Hoerl and Kennard (1970). They show that the ridge regression estimator is superior to OLS in terms of mean square error (MSE) for a suitably chosen biasing parameter. There is a vast amount of literature about ridge regression estimator following Hoerl and Kennard's (1970) paper like Sarkar (1992), Akdeniz and Kaçiranlar (1995), Liu (1993), Kibria (2003) and Liu (2003) to name a few.

A more recent solution to the multicollinearity problem is the generalized maximum entropy (GME) estimator proposed by Golan et. al. (1996). In this paper, we examine the GME estimator and compare it with ridge regression and OLS in the sense of mean square error (MSE) criteria on a real dataset. In order to do this, we estimate the parameters of a linear regression model about poverty rate and its determinants in 12 statistical regions of Turkey and we calculate MSE values with the bootstrap method.

The remainder of the paper is organized as follows: Section 2 reviews GME estimation in the linear regression model. In section 3, we consider the poverty dataset for 12 statistical regions of Turkey and estimate the parameters of the regression model with OLS, ridge regression and GME. We also compare these estimators according to the MSE values obtained with bootstrap replications. Section 4 concludes the paper.

2. Generalized Maximum Entropy Estimator

GME estimator is proposed by Golan, Judge and Miller (1996). The maximum entropy (ME) estimator is based on Shannon's (1948) information entropy concept and Jaynes' (1957) maximum entropy principle. ME has been used for the solution of pure

inverse problems under the cover of information concept. The ME principle suggests that the probability distribution which best represents the current state of knowledge is the one that has the maximum entropy. According to ME, the model with the maximum entropy gives the proper distribution for the problem being investigated. ME is used only for pure inverse problems while GME is used for both pure inverse problems and ill-posed inverse problems.

To explain how GME works, consider the general linear model (GLM)

$$\mathbf{y} = \mathbf{X}\boldsymbol{\beta} + \mathbf{u} \tag{1}$$

where \mathbf{y} is a $T \times 1$ vector of sample observations on the dependent variable, \mathbf{X} is a $T \times K$ design matrix, $\boldsymbol{\beta}$ is a $K \times 1$ vector of unknown parameters and \mathbf{u} is a $T \times 1$ vector of unknown errors. Golan, Judge and Miller (1996) redefines unknown parameters and unknown errors for GME estimation by using compact supports. Each regression coefficient β_k is reparametrized as a discrete random variable with a compact support interval consisting of $2 \leq M < \infty$ possible outcomes (Golan et. al., 1996, p. 86). Thus, we can express each β_k as a convex combination $\beta_k = \mathbf{z}'_k \mathbf{p}_k$, where $\mathbf{z}_k = [z_{k1} \dots z_{kM}]'$ are called support vectors (hypothesized values for the parameters) and $\mathbf{p}_k = [p_{k1} \dots p_{kM}]'$ are corresponding unknown probabilities. These convex combinations may be written in the matrix form as

$$\boldsymbol{\beta} = \mathbf{Zp} = \begin{bmatrix} \mathbf{z}'_1 & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \dots & \mathbf{0} \\ \mathbf{0} & \mathbf{z}'_2 & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \dots & \mathbf{0} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{z}'_k & \mathbf{0} & \dots & \mathbf{0} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \dots & \mathbf{z}'_K \end{bmatrix}_{K \times KM} \begin{bmatrix} \mathbf{p}_1 \\ \mathbf{p}_2 \\ \vdots \\ \mathbf{p}_k \\ \vdots \\ \mathbf{p}_K \end{bmatrix}_{KM \times 1} \tag{2}$$

Similarly, each error term can be written as a convex combination hypothesized values and corresponding unknown probabilities. Let \mathbf{V} a $T \times TJ$ matrix of unknown support values for \mathbf{u} , and \mathbf{w} a vector of probability weights $TJ \times 1$ such that $w > 0$, where J ($2 \leq J < \infty$) is the number of support values of errors. There exist sets of error bounds v_{t1} and v_{tJ} for each u_t so that $Pr[v_{t1} < u_t < v_{tJ}]$ may be made arbitrarily small (Golan et. al., 1996, p. 87). Then each error term u_t can be written as $u_t = \mathbf{v}'_t \mathbf{w}_t$, where $\mathbf{v}_t = [v_{t1} \dots v_{tJ}]'$ and $\mathbf{w}_t = [w_{t1} \dots w_{tJ}]'$. These convex combinations may be written in the matrix form as

$$\mathbf{u} = \mathbf{Vw} = \begin{bmatrix} \mathbf{v}'_1 & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \dots & \mathbf{0} \\ \mathbf{0} & \mathbf{v}'_2 & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \dots & \mathbf{0} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{v}'_t & \mathbf{0} & \dots & \mathbf{0} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \mathbf{0} & \dots & \mathbf{v}'_T \end{bmatrix}_{T \times TJ} \begin{bmatrix} \mathbf{w}_1 \\ \mathbf{w}_2 \\ \vdots \\ \mathbf{w}_t \\ \vdots \\ \mathbf{w}_T \end{bmatrix}_{TJ \times 1} \tag{3}$$

Golan, Judge and Miller (1996) recommend using the three-sigma rule of Pukelsheim (1994) to establish bounds on the error components.

Using the reparameterized unknowns $\boldsymbol{\beta} = \mathbf{Zp}$ and $\mathbf{u} = \mathbf{Vw}$ given in (2) and (3), Judge and Golan (1992) rewrite the GLM in (1) as

$$\mathbf{y} = \mathbf{X}\boldsymbol{\beta} + \mathbf{u} = \mathbf{XZp} + \mathbf{Vw} \tag{4}$$

The objective of GME is to predict the unknown parameters of (3) using the sets of probabilities p and w . Accordingly, Golan et. al. (1996) expresses GME solution to the linear inverse problem with noise that selects $p, w \gg 0$ as follows:

$$\max H(\mathbf{p}, \mathbf{w}) = -\sum_{k=1}^K \sum_{m=1}^M p_{km} \ln p_{km} - \sum_{t=1}^T \sum_{j=1}^J w_{tj} \ln w_{tj} \quad (5a)$$

subject to:

$$\mathbf{y} = \mathbf{X}\boldsymbol{\beta} + \mathbf{u} = \mathbf{XZp} + \mathbf{Vw} \quad (5b)$$

$$\sum_{m=1}^M p_{km} = 1, \quad k = 1, \dots, K \quad (5c)$$

$$\sum_{j=1}^J w_{tj} = 1, \quad t = 1, \dots, T. \quad (5d)$$

GME parameter and error estimates are obtained by defining and solving a Lagrangian function for (5a) – (5d) and they are given by

$$\hat{\boldsymbol{\beta}} = \mathbf{Z}\hat{\mathbf{p}} \quad (6)$$

and

$$\hat{\mathbf{u}} = \mathbf{V}\hat{\mathbf{w}} \quad (7)$$

where

$$\hat{p}_{km} = \frac{\exp(-\sum_{t=1}^T \hat{\lambda}_t z_{km} x_{tk})}{\Omega_k^p(\hat{\boldsymbol{\lambda}})}, \quad (8)$$

$$\hat{w}_{tj} = \frac{\exp(-\hat{\lambda}_t v_{tj})}{\Psi(\hat{\boldsymbol{\lambda}})}, \quad (9)$$

$$\Omega_k^p(\hat{\boldsymbol{\lambda}}) = \sum_{m=1}^M \exp(-\sum_{t=1}^T \hat{\lambda}_t z_{km} x_{tk}), \quad (10)$$

and

$$\Psi(\hat{\boldsymbol{\lambda}}) = \sum_{j=1}^J \exp(-\hat{\lambda}_t v_{tj}). \quad (11)$$

The GME solution to (5a) – (5d) requires solving a non-linear programming system. Golan et. al. (1996) give more details about the estimation procedure. Since this is an iterated procedure, the standard errors of the GME estimates can be estimated with the bootstrap procedure as pointed out by Akdeniz et. al (2011).

3. Comparing Estimators on Poverty Rate and Its Determinants for 12 Statistical Regions of Turkey

In this section, we analyze the poverty rate and its determinants for 12 statistical regions of Turkey in the first level (NUTS-1). We estimate the parameters of the linear regression model for poverty dataset using OLS, ridge, and GME estimators and compare aforementioned estimators according to MSE values obtained with bootstrap. Calculations and comparisons are done with GAUSS 10 codes.

The statistical regions of Turkey in the first level are given in Table 1. We use the model of Campbell and Hill (2001) and Ramanathan (2002) and extend it with the suggestion of Vazquez et. al. (2009). We consider the following linear regression model:

$$Y_i = \beta_1 + \beta_2 X_{2i} + \beta_3 X_{3i} + \dots + \beta_8 X_{8i} + u_i, \quad i = 1, 2, \dots, 12. \quad (12)$$

where the dependent variable is the poverty rate (Y) and explanatory variables are average household size (X_2), unemployment rate (X_3), high school enrollment rate (X_4), university enrollment rate (X_5), median income (X_6), urbanization rate (X_7), and squared

urbanization rate (X_8). Vazquez et. al. (2009) have pointed out a U-shape relationship between the level of urbanization and poverty. According to this, poverty decreases when urbanization level increases at the beginning but after a certain point, poverty increases when urbanization level decreases. For this reason, we add squared urbanization rate to the model. In addition to this, Campbell and Hill (2001) points out that poverty rate increases when average household size and unemployment rate increase. Moreover, it is expected that high school enrollment rate, university enrollment rate and median income have a negative impact on poverty rate. We also expect that urbanization rate has a negative effect and squared urbanization rate has a positive effect on poverty rate according to the U-shape relationship between urbanization and poverty given by Vazquez et. al. (2009). Therefore, the prior information about parameter signs are $\beta_2, \beta_3, \beta_8 > 0$ and $\beta_4, \beta_5, \beta_6, \beta_7 < 0$. In addition to sign restrictions, it is also possible to add a magnitude restriction to the model following Campbell and Hill (2001). According to Campbell and Hill (2001), it is expected that the effect of the university enrollment rate to poverty rate is smaller than the effect of the high school enrollment rate. Therefore, we expect that $\beta_5 < \beta_4 < 0$.

Table.1 Statistical Regions of Turkey (NUTS-1 Level)

Code	Region
TR1	Istanbul
TR2	West Marmara
TR3	Aegean
TR4	East Marmara
TR5	West Anatolia
TR6	Mediterranean
TR7	Central Anatolia
TR8	West Black Sea
TR9	East Black Sea
TRA	Northeast Anatolia
TRB	Central East Anatolia
TRC	Southeast Anatolia

The dataset is obtained from Turkish Statistical Institute and it covers the year 2011. Descriptive statistics and the correlation matrix of the explanatory variables are given in Tables 2, and 3, respectively. As can be seen from Table 3, the sample correlation coefficients are quite high and many of them are above 80%. We also note that correlations are generally significant at 5% or 1% significant level. Therefore, it is possible to argue that the linear regression model in (12) might be affected by multicollinearity.

OLS estimates, their standard errors and t -statistics along with some model statistics are given in Table 4. It is seen that the model has a high R^2 statistic while the F and most of the t -statistics are insignificant. In addition to this, signs of $\hat{\beta}_2$ and $\hat{\beta}_5$ are

in contrast to the prior information and the magnitude restriction is not satisfied for $\hat{\beta}_4$ and $\hat{\beta}_5$. These results indicate that the model is under the influence of multicollinearity. Another diagnostic of multicollinearity is the condition number suggested by Belsley et al. (1980) and it is defined as $\kappa = \sqrt{\xi_{max}/\xi_{min}}$ where ξ_{max} and ξ_{min} are the largest and smallest eigenvalues of $X'X$. For the model in (12), the condition number $\kappa = 683.331$ indicates that model suffers from multicollinearity and OLS estimates are affected badly.

Table.2 Means and Standard Deviations of Poverty and Its Determinants

Variable	Mean	Standard Deviation
Y	12.578	1.732
X ₂	4.033	0.876
X ₃	9.267	1.996
X ₄	17.405	2.609
X ₅	10.221	2.462
X ₆	8.333	1.670
X ₇	71.028	13.968
X ₈	5223.867	2124.395

Table.3 Correlations Between Explanatory Variables

Variables	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈
X ₂	1	0,453	-0,661*	-0,578 *	-0,626*	-0,376	-0,362
X ₃	0,453	1	0,157	0,100	0,135	0,464	0,453
X ₄	-0,661*	0,157	1	0,873**	0,858**	0,812**	0,816**
X ₅	-0,578**	0,100	0,873**	1	0,841**	0,805**	0,809**
X ₆	-0,626*	0,135	0,858**	0,841**	1	0,835**	0,858**
X ₇	-0,376	0,464	0,812**	0,805**	0,835**	1	0,996**
X ₈	-0,362	0,453	0,816**	0,809**	0,858**	0,996**	1

*: *p* – value < 5%, **: *p* – value < 1%

Table.4 OLS Estimates

Variable	$\hat{\beta}$	Standard Error	<i>t</i>
Constant	47.731	40.035	1.192
X ₂	-0.637	1.799	-0.354
X ₃	0.258	0.459	0.563
X ₄	-1.262	0.416	-3.032
X ₅	0.905	0.350	2.584
X ₆	-0.706	1.107	-0.637
X ₇	-0.507	0.744	-0.682

X_8	0.004	0.005	0.718
$R^2 = 0.867$	$\hat{\sigma} = 1.047$	$F = 3.727$	$p - value = 0.111$

In order to overcome the multicollinearity problem, we apply the ridge regression estimator defined by Hoerl and Kennard (1970):

$$\hat{\beta}(k) = (\mathbf{X}'\mathbf{X} + k\mathbf{I})^{-1}\mathbf{X}'\mathbf{Y} \tag{13}$$

where $k > 0$ is the biasing parameter. Various methods are proposed in the literature for the optimum choice of k . We use two different suggestions given in the literature. One of them is proposed by Hoerl et. al. (1975) and it is given as

$$\hat{k}_{HKB} = \frac{p\hat{\sigma}^2}{\hat{\beta}'\hat{\beta}} \tag{14}$$

where p is the number of parameters, $\hat{\sigma}^2$ and $\hat{\beta}$ are the least square estimates of error variance and model parameters, respectively. Hoerl et. al. (1975) show that ridge regression estimator is superior to OLS in the sense of MSE for the k value given in (14). Alternatively, we also use the k value suggested by Lawless and Wang (1976) which is given by

$$\hat{k}_{LW} = \frac{p\hat{\sigma}^2}{\sum_{i=1}^p \xi_i \hat{\alpha}_i^2} \tag{15}$$

where $\xi_1 > \xi_2 > \dots > \xi_p$ are the eigenvalues of $\mathbf{X}'\mathbf{X}$ and $\hat{\alpha}_i$ ($i = 1, \dots, p$) are the least squares estimates of the canonical model parameters.

Ridge estimates for \hat{k}_{HKB} and \hat{k}_{LW} are given in Table 5. It is seen that the signs of ridge estimates are in contrast to the prior information except for $\hat{\beta}_2$ and $\hat{\beta}_4$. We also observe that magnitude restriction ($\hat{\beta}_5 < \hat{\beta}_4$) is not satisfied ridge estimates. Since there is no sign restriction on the ridge estimator it is not assured that all estimates have the expected signs. However, these results show that the ridge estimator is not as suitable as it is expected to solve the multicollinearity problem for this dataset.

Table.5 Ridge Estimates

Variable	$\hat{\beta}(\hat{k}_{HKB})$	$\hat{\beta}(\hat{k}_{LW})$
Constant	7.253	6.281
X_2	1.083	1.124
X_3	-0.104	-0.113
X_4	-0.979	-0.972
X_5	0.727	0.722
X_6	0.317	0.341
X_7	0.235	0.253
X_8	-0.001	-0.002

The second estimator we use to overcome the multicollinearity problem is GME. Two different GME estimates are calculated in this paper: In the first one, GME is applied without any restrictions (unrestricted GME) and in the second we use sign and inequality restrictions on parameters according to prior information (restricted GME).

Parameter and error supports for the unrestricted GME are obtained from OLS estimates. The lower and upper bounds of parameter supports are determined with $\hat{\beta}_k \pm 3 \times se(\hat{\beta}_k)$ where $\hat{\beta}_k$ is the OLS estimate of β_k and $se(\hat{\beta}_k)$ is the standard error of the estimate. In this method, prior means of parameter supports are equal to OLS estimates of related parameters. Table 6 gives parameter supports for unrestricted GME.

For restricted GME, we consider the sign restrictions $\beta_2, \beta_3, \beta_8 > 0$ and $\beta_4, \beta_5, \beta_6, \beta_7 < 0$ by assigning nonnegative and nonpositive supports, respectively. In order to account the magnitude restriction $\beta_5 < \beta_4 < 0$, we consider the following reparametrization

$$\begin{bmatrix} \beta_4 \\ \beta_5 \end{bmatrix} = \mathbf{Z}^* \begin{bmatrix} \mathbf{p}_4 \\ \mathbf{p}_5 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \mathbf{z}'_4 & 0 \\ \mathbf{z}'_4 & \mathbf{z}'_5 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \mathbf{p}_4 \\ \mathbf{p}_5 \end{bmatrix} \quad (16)$$

where \mathbf{Z}^* is a submatrix of support points for β_4 and β_5 , and \mathbf{p}_4 and \mathbf{p}_5 represent the unknown probabilities. Since the elements of \mathbf{z}'_4 and \mathbf{z}'_5 are nonpositive and \mathbf{p}_4 and \mathbf{p}_5 are probabilities, it is easy to verify that $\beta_5 = \mathbf{z}'_4 \mathbf{p}_4 + \mathbf{z}'_5 \mathbf{p}_5 < \beta_4 = \mathbf{z}'_4 \mathbf{p}_4 < 0$. Parameter supports for restricted GME is given in Table 7.

The error support for GME estimates are determined by following Golan et. al. (1996) and Pukelsheim (1994) and the lower and upper bounds of error supports are determined with $0 \pm 3\hat{\sigma}$.

Table.6 Parameter Supports for Unrestricted GME

Variable	Parameter Support	Prior Mean
Constant	$\mathbf{z}_1 = [-72.375 \quad -12.322 \quad 47.731 \quad 107.784 \quad 167.837]'$	47.731
X_2	$\mathbf{z}_2 = [-6.033 \quad -3.335 \quad -0.637 \quad 2.060 \quad 4.758]'$	-0.637
X_3	$\mathbf{z}_3 = [-1.118 \quad -0.430 \quad 0.258 \quad 0.946 \quad 1.634]'$	0.258
X_4	$\mathbf{z}_4 = [-2.511 \quad -1.887 \quad 1.262 \quad -0.638 \quad -0.013]'$	-1.262
X_5	$\mathbf{z}_5 = [-0.146 \quad 0.380 \quad 0.905 \quad 1.430 \quad 1.955]'$	0.905
X_6	$\mathbf{z}_6 = [-4.028 \quad -2.367 \quad -0.706 \quad 0.955 \quad 2.617]'$	-0.706
X_7	$\mathbf{z}_7 = [-2.739 \quad -1.623 \quad -0.507 \quad 0.609 \quad 1.724]'$	-0.507
X_8	$\mathbf{z}_8 = [-0.012 \quad -0.004 \quad 0.004 \quad 0.012 \quad 0.020]'$	0.004

Table.7 Parameter Supports for Restricted GME

Variable	Parameter Support	Prior Mean
Constant	$\mathbf{z}_1 = [-80 \quad -40 \quad 0 \quad 40 \quad 80]'$	0
X_2	$\mathbf{z}_2 = [0 \quad 2.5 \quad 5 \quad 7.5 \quad 10]'$	5
X_3	$\mathbf{z}_3 = [0 \quad 0.5 \quad 1 \quad 1.5 \quad 2]'$	1
X_4	$\mathbf{z}_4 = [-2 \quad -1.5 \quad -1 \quad -0.5 \quad 0]'$	-1
X_5	$\mathbf{z}_5 = [-2 \quad -1.5 \quad -1 \quad -0.5 \quad 0]'$	$\hat{\beta}_4 - 1$

X_6	$\mathbf{z}_6 = [-4 \quad -3 \quad -2 \quad -1 \quad 0]'$	-2
X_7	$\mathbf{z}_7 = [-2 \quad -1.5 \quad -1 \quad -0.5 \quad 0]'$	-1
X_8	$\mathbf{z}_8 = [0 \quad 0.5 \quad 1 \quad 1.5 \quad 2]'$	1

Table 8 gives unrestricted and restricted GME parameter estimates with the 95% confidence intervals for supports given in Tables 6 and 7, respectively. Confidence intervals are obtained with the bootstrap method proposed by Efron (1979). Campbell and Hill (2001) and Çabuk and Akdeniz (2007) suggest bootstrap to obtain confidence intervals for GME and Akdeniz et. al. (2011) suggest this method to obtain MSE values for GME. The details of the bootstrap replications are as follows: Let $\tilde{\beta}$ be an estimate of the coefficient vector β , $\hat{\sigma}^2$ denotes the estimated residual variance and $\tilde{\mathbf{u}}$ denotes the standardized estimated residual vector. For each replication j , $\tilde{\mathbf{u}}_j^*$, a random sample taken with replacement from $\tilde{\mathbf{u}}$, is chosen and multiplied by $\hat{\sigma}$. Then the bootstrap sample of \mathbf{Y} for replication j is obtained by $\mathbf{Y}_j^* = \mathbf{X}\tilde{\beta} + \tilde{\mathbf{u}}_j^*$. For this bootstrap sample \mathbf{Y}_j^* and design matrix \mathbf{X} , $\tilde{\beta}_j^*$, the estimate of β for replication j , is obtained. This procedure is repeated n times to obtain the empirical sampling distribution of $\tilde{\beta}$. The 2.5th and 97.5th percentiles of the empirical sampling distribution gives 95% bootstrap confidence interval for β . Similar to this, MSE of $\tilde{\beta}$ can be computed from the empirical sampling distribution as

$$MSE(\tilde{\beta}) = trace\{cov(\tilde{\beta})\} + bias(\tilde{\beta})'bias(\tilde{\beta}) \tag{17}$$

where $cov(\tilde{\beta})$ and $bias(\tilde{\beta})$ are the estimated covariance matrix and bias vector from the empirical sampling distribution, respectively. Since the true value of β is unknown, $bias(\tilde{\beta})$ can be estimated with $\hat{bias}(\tilde{\beta}) = \hat{E}(\tilde{\beta}) - \tilde{\beta}$ where $\hat{E}(\tilde{\beta})$ is the average vector of the empirical sampling distribution and $\tilde{\beta}$ is the least squares estimate β . This procedure is repeated for 400 times to obtain confidence intervals and MSE values for GME estimators. We also apply this method to obtain MSE values of OLS and ridge estimators and report them with the MSE estimates for GME in Table 9.

It is seen from Table 8 that the unrestricted GME estimates for $\hat{\beta}_2$ and $\hat{\beta}_5$ doesn't meet the expected signs. In addition to this, it is possible to note that $\hat{\beta}_5 > \hat{\beta}_4$ which is in contrast to the prior information about the magnitudes of $\hat{\beta}_4$ and $\hat{\beta}_5$. However, the restricted GME satisfies the sign and magnitude restrictions about the parameters. 95% confidence intervals for unrestricted and restricted GME show that all coefficients are significant at 5% confidence level. We also observe that confidence intervals of restricted GME are wider than the confidence intervals of unrestricted GME, which leads to the result that restricted GME has larger standard errors.

Table.8 GME Estimates

Variable	Unrestricted GME			Restricted GME		
	Estimate	95% Confidence Interval		Estimate	95% Confidence Interval	
Constant	47.933	41.369	53.002	38.146	30.193	53.115
X_2	-0.647	-1.134	-0.099	1.374	0.149	3.050

X_3	0.260	0.117	0.440	0.401	0.188	0.830
X_4	-1.263	-1.449	-1.130	-0.340	-0.670	-0.116
X_5	0.902	0.719	1.013	-0.629	-1.381	-0.305
X_6	-0.710	-1.269	-0.332	-1.055	-1.860	-0.411
X_7	-0.510	-0.661	-0.288	-0.654	-0.981	-0.437
X_8	0.004	0.002	0.005	0.276	0.004	0.277

Bootstrap MSE estimates for OLS, ridge and GME are given in Table 9. According to this table, it is possible to note that the best estimator for the poverty dataset is GME. Both unrestricted and restricted versions of GME have considerably smaller MSE values compared with OLS and ridge. It is also seen that unrestricted GME has a smaller MSE than the restricted one. Since prior mean of the unrestricted GME is equal to least squares estimates, we expect that the bias estimate of unrestricted GME is smaller than restricted GME's. We've also observed that the restricted GME has larger standard errors than the unrestricted GME's. Combining these two might explain the larger MSE value of restricted GME versus the unrestricted one. We also note that ridge estimators are outperformed by OLS, which is an unexpected result under multicollinearity. This might be explained with the fact that ridge estimates doesn't have the expected signs and they are far more different than the OLS estimates (especially for the constant term). Differences between ridge and OLS estimates make the bootstrap bias estimate larger, hence leads to higher MSE values for ridge than OLS.

Table.9 Bootstrap MSE Estimates

Estimator	Bootstrap MSE Estimate
$\hat{\beta}$	1245,359
$\hat{\beta}(k_{HKB})$	2182,614
$\hat{\beta}(k_{LW})$	2213,540
Unrestricted GME	9,495
Restricted GME	65,293

Despite the larger MSE value of restricted GME estimator compared with unrestricted GME, we might argue that restricted GME is the best estimator in this study since it also satisfies the sign and magnitude restrictions about the parameters. MSE is a general but not the best criteria to choose among estimators. In an applied research, it is expected that parameter estimates do not violate strict assumptions of an explicitly stated theoretical model. In the light of this, we state that the restricted GME overcomes the multicollinearity problem and leads to good parameter estimates which are justifiable with the economic theory.

4. Conclusions

In this study, we consider the linear regression model subject to multicollinearity problem. In the presence of multicollinearity, the least squares estimator may produce unreliable results. Biased estimators such as ridge and

generalized maximum entropy (GME) can be used to overcome this problem. In this paper, we evaluate GME estimator and compare it with OLS and ridge regression estimators on a real dataset. We estimate parameters of a linear regression model to examine the poverty rate and its determinants in 12 statistical regions of Turkey. Our results show that the dataset is prone to high levels of multicollinearity problem and the signs and magnitudes of OLS are distorted due to the problem. Sign and magnitude distortions still persist for the ridge regression and unrestricted GME estimator while a solution to this problem is obtained with restricted GME. We also compare aforementioned estimators with the mean square error (MSE) criteria. MSE values are estimated with bootstrap and they show that both unrestricted and restricted GME are superior to OLS and ridge regression while OLS dominates ridge regression estimator. Even though unrestricted GME is better than the restricted one in the sense of MSE, our results show that restricted GME leads to good parameter estimates which are justifiable with the economic theory. Therefore, the restricted GME estimator is chosen as the best estimator for the model being considered. Our results show that the restricted GME estimator might produce reliable parameter estimates that are consistent with the economic theory. As a general result, we suggest researchers to apply different estimators when the model assumptions are not satisfied and choose the best one that fits the model of interest.

REFERENCES

- Akdeniz, F., Çabuk, A., & Güler, H. (2011). Generalized maximum entropy estimators: applications to the Portland Cement dataset. *The Open Statistics and Probability Journal*, 3: 13-20.
- Akdeniz, F., & Kaçiranlar, S. (1995). On the almost unbiased generalized Liu estimator and unbiased estimation of the bias and mse. *Communications in Statistics - Theory and Methods*, 24(7): 1789-1797.
- Belsley, D. A., Kuh, E., & Welsch, R. E. (1980). *Regression diagnostics*, Wiley, New York.
- Campbell, R. C., & Hill, C. R. (2001). Maximum entropy estimation in economic models with linear inequality restrictions. *Working paper*.
- Çabuk, A. & Akdeniz, F. (2007). İçilişki ve genelleştirilmiş maksimum entropi tahmin edicileri. *Journal of Statistical Research*, 5(2): 1-19.
- Efron, B. (1979). Bootstrap methods: another look at the jackknife. *The Annals of Statistics*, 7(1): 1-26.
- Golan, K. B. M. (2003). Performance of Some New Ridge Regression Estimators. *Communications in Statistics: Simulation & Computation*, 32(2): 419-435.
- Golan, A., Judge, G., & Miller, D. (1996). *Maximum entropy econometrics: robust estimation with limited data*, John Wiley & Sons, New York.
- Hoerl, A. E., & Kennard, R. W. (1970). Ridge regression: biased estimation for nonorthogonal problems. *Technometrics*, 12(1): 55-67.
- Hoerl, A. E., Kennard, R.W., & Baldwin, K. F. (1975). Ridge regression: some simulation. *Communication in Statistics*, 4: 105-123.

Jaynes, E. T. (1957). Information theory and statistical mechanics II. *Physical Review*, 108(2): 171-190.

Judge, G., & Golan, A. (1992). Recovering information in the case of ill-posed inverse problems with noise. *Working paper, University of California, Berkeley, Department of Agricultural and Resource Economics.*

Lawless, J. F., & Wang, P. (1976). A simulation study of ridge and other regression estimators. *Communications in Statistics: Theory and Methods*, 14: 1589-1604.

Liu, K. (1993). A new class of biased estimate in linear regression. *Communications in Statistics: Theory and Methods*, 22(2): 393-402.

Liu, K. (2003). Using Liu-type estimator to combat collinearity. *Communications in Statistics: Theory and Methods*, 32(5): 1009-1020.

Pukelsheim, F. (1994). The three sigma rule. *The American Statistician*, 48(2): 88-91.

Ramanathan, R. (2002). *Introductory econometrics with applications*, Harcourt College Publishers, Fort Worth.

Sarkar, N. (1992). A new estimator combining the ridge regression and the restricted least squares methods of estimation, *Communications in Statistics: Theory and Methods*, 21(7): 1987-2000.

Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *The Bell System Technical Journal*, 27(3): 379-423.

Vazquez, J. M., Panudulkitti, P., & Timofeev, A. (2009). Urbanization and the poverty level. *International Studies Program Working Paper 9-14 (updated)*, Georgia State University.

TÜRKİYE İÇİN İŞ-AİLE DENGESİ ÖLÇEĞİNİN ALT BOYUTLARI VE BELİRLEYİCİLERİ*

Hüseyin GÜLER**

Ebru ÖZGÜR GÜLER***

ÖZET

Bu çalışmanın amacı İş-Aile Dengesi Ölçeğinin (Work-Family Balance Scale, WFBS) faktör yapısını ortaya çıkarmak ve bu ölçeğin Türkiye'deki geçerlilik ve güvenilirliğini belirlemektir. Ölçek, istatistikî bölge kavramında kullanılmakta olan, 1. Düzeydeki 12 İstatistikî Bölgede yaşayan 682 vatandaştan oluşan bir örneklem üzerinde uygulanmıştır. Orijinal halinde 26 ifade bulunan "İş-Aile Kısıtları" ve "İş-Aile Kazanımları" ölçeği, iş-aile dengesini ölçmek amacıyla kullanılan uygun bir ölçektir. Daha önceki çalışmalar bu ölçeğin iş-aile kazanımları (Work-Family Gains, WFG), iş-aile kısıtları (Work-Family Strains, WFS), iş-ebeveyn kazanımları (Work-Parenting Gains, WPG) ve iş-ebeveyn kısıtları (Work-Parenting Strains, WPG) isimli dört alt faktörden oluştuğunu göstermektedir. Çalışmada 26 ifadeden oluşan WFBS'nin boyutlarını belirlemek için faktör analizi uygulanmıştır. Dört faktörün elde edilmesinin ardından WFBS skorlarının cinsiyet, yaş, eğitim ve çocuk sayısı gibi demografik özelliklere göre farklılık gösterip ANOVA ve t-testleri ile incelenmiştir. Son olarak elde edilen iş-aile dengesi ölçeğine ilişkin faktörlerin "İş Tatmini (Job Satisfaction, JS)", "Evlilik Tatmini (Marital Satisfaction, MS)", "Ruh Sağlığı (Mental Health, MH)" ve "İş Stresinden (Work Stress, WS)" ne ölçüde etkilendiği araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: İş-aile dengesi, Evlilik tatmini, İş tatmini, Ruh sağlığı, İş stresi.

ABSTRACT

The purpose of this study is to explore the factor structure of the Work-Family Balance Scale (WFBS) and examine its reliability and validity in the Turkish population. The scale is validated using a sample of 682 Turkish residents from 12 Statistical Regions at first level. Work-Family Strains and Gains is an appropriate measure to capture work-family balance and it contains 26 items in the original version. Previous studies show that this scale identifies four factors, namely Work-Family Gains (WFG), Work-Family Strains (WFS), Work-Parenting Gains (WPG) and Work-Parenting Strains (WPS). Explanatory factor analysis is conducted to identify the latent structure of the 26-item WFBS. After the extraction of four factors, ANOVA and t-tests are conducted to examine effects of demographic characteristics -which are gender, age, education, and number of children- on WFBS. Finally, effects of job satisfaction (JS), marital satisfaction (MS), mental health (MH) and work stress (WS) on WFBS are tested.

* Bu çalışma Çukurova Üniversitesi İİBF2012BAP3 numaralı Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında desteklenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, hguler@cu.edu.tr

***Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, ozgurebru@cu.edu.tr

Keywords: Work-family balance, Marital satisfaction, Job satisfaction, Mental health, Work stress.

1. Giriş

Goode (1960), Slater (1963) ve Coser'a (1974) göre kıtlık (scarcity) hipotezi, sınırlı zaman ve enerjiye sahip bireylerin yeni roller ve sorumluluklar almak zorunda oldukları durumlarda gerilim yaşadıklarını ifade etmektedir. Bu gerilim çoğunlukla mücadele ettikleri talepler, aşırı iş yükü ve ikili ilişkilerde yaşadıkları karmaşadan kaynaklanmaktadır. Marks (1977) ve Sieber'in (1974) genişleme (expansion) hipotezine göre ise artan rollerle birlikte, bu rollerle ilgili ödenen bedeller de çoğalmaktadır (Marshall ve Barnett, 1993). Günümüzde ebeveynlerin her ikisi de çalışmakta ve bu durum aile ekonomilerine olumlu katkılar getirirken, bireylerin iş ve aile ile ilgili bazı konularda olumsuzluklar yaşayabilmelerine sebep olabilmektedir.

İş-aile dengesi kavramını açıklamadan önce sözü edilen dengenin kavramsal olarak nasıl ele alındığına değinmekte fayda vardır. Grzywacz ve Carlson (2007) gibi birçok araştırmacı iş-aile dengesinin, iş-aile karmaşasını ortadan kaldırarak elde edileceğini ifade etmişlerdir. Diğer taraftan bu dengenin sağlanabilmesi için işin aileye veya ailenin işe müdahale etme sıklığı ve yoğunluğunun düzenlenmesi gerekmektedir.

İş-aile dengesi, eşlerin her ikisinin de çalıştığı durumda kişilerin kendilerini iyi hissetmelerinde, organizasyonel olarak gelişmelerinde, sağlıklı ve iyi yapılandırılmış sosyal ilişkiler kurmalarında çok önemli bir role sahiptir (Halpern, 2005).

Yaşam kalitesinin bir göstergesi olarak iş-aile dengesi, A.B.D.'de Barnett vd (2004), Avrupa'da McGinnity ve Whelan (2009), Japonya'da Gornick vd (2007) ve Çin'de de Zhang vd (2010) gibi birçok akademik çalışmaya konu olmuştur.

Bu çalışmada ise iş-aile dengesi için Marshall ve Barnett (1993) tarafından geliştirilmiş olan ölçeğin Türkiye'deki geçerlilik ve güvenilirliğinin araştırılması amaçlanmıştır. Böylelikle ölçeğin faktör yapısını ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Literatürde yer alan çalışmalardan, 26 ifadeden oluşan bu ölçeğin kazanımlar ve kısıtlar olmak üzere iki ana başlıktan oluştuğu, bu başlıkların da kendi içinde iş-aile kazanımları, iş-aile kısıtları, iş-ebeveyn kazanımları ve iş-ebeveyn kısıtları olmak üzere dört alt faktöre ayrıştığı bilinmektedir. Elde edilen bu dört faktörün cinsiyet, yaş, eğitim ve çocuk sayısı gibi demografik özelliklere göre farklılıklar gösterip göstermediği ilgi çekici bir konudur. Bu nedenle çalışmada öncelikle ölçeğin sözü edilen özellikler bakımından farklılıklara sahip olup olmadığı incelenmiştir. Alt boyutlar yardımıyla şekillendirilen İş-Aile Dengesi Ölçeğinin; Evlilik Memnuniyeti, İş Tatmini, Ruh Sağlığı ve İş Stresi olarak ifade edilen 4 farklı ölçek ile ilişkisinin incelenmesiyle çalışmanın diğer hedeflenen sonuçları elde edilmiştir.

2. Yöntem ve Bulgular

2.1. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Marshall ve Barnett (1993) tarafından önerilen ve 4 alt boyutta ele alınan İş-Aile Dengesi Ölçeği toplam 26 yargısal ifade içermektedir. Bu ifadelerde ilk boyutu kapsayan İş-Aile Kazanımları alt boyutunda; her ikisi de çalışan eşlerin hem iş hem de aile

sorumluluklarına sahip olmalarının kendilerini nasıl hissettirdiğine ilişkin duygu ve düşüncelerine yer verilmektedir. Ayrıca bu sorumlulukları yönetip, bu sorumlulukları gerçekleştirmenin kendilerini ne ölçüde yeterli hissetmelerine yol açtığı da ilgilenilen noktalardan biridir.

İkinci boyutta yer alan İş-Aile Kısıtları bölümünde ise genel anlamda eşlerin aileleri ile zaman geçirirken, iş hayatındaki sorumluluklarının bu zamanı ne ölçüde etkilediği ile ilgilenilmektedir. Benzer durum eşler çalışırken, ailelerine ilişkin durumları düşünmenin iş hayatlarını ne ölçüde etkilediği ve bu durumun kendilerinde bir kızgınlığa neden olup olmadığı kısmında da ele alınmaktadır.

İş-Ebeveynlik Kazanımları kısmında yer verilen ifadeler ise genellikle kişilerin çalışmış oldukları işlerin kendilerini iyi hissetmelerine neden olduğundan, çocukları üzerinde de olumlu bir etkiye sahip olduğu görüşünden yola çıkarak, işlerinin kendilerini daha iyi bir ebeveyn olarak hissetmelerindeki önemine vurgu yapmaktadır.

Son alt boyut olarak karşımıza çıkan İş-Ebeveynlik Kısıtları kısmında ise eşlerin çalışırken çocuklarının durumları ile ilgili olarak endişelendikleri ve bu durumun işteki performanslarını olumsuz yönde etkilediği şeklindeki duygularının yoğunluğuna yer verilmiştir. Ayrıca bireylerin işlerinin, istedikleri tarzda bir ebeveyn olmaları için gereken enerji ve zamana imkan tanıyıp tanımadığının da derecelendirilmesinin yapılması istenmektedir.

Bireylerin evlilik memnuniyeti, Schumm vd'nin (1986) önerdiği Kansas evlilik memnuniyeti ölçeği ile ölçülmüştür. Katılımcılara yöneltilen “Evliliğinizden ne kadar memnunsunuz?”, “Eşinizin bir eş olarak görevlerini yerine getirmesinden ne kadar memnunsunuz?” ve “Eşinizle olan ilişkilerinizden ne kadar memnunsunuz?” sorularına verilen 5 noktalı Likert ölçeği kullanılarak evlilik memnuniyetinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Değerlendirme yapılırken 1-hiç memnun olmamaya karşılık gelirken, 5-çok memnunum şeklinde değerlendirilmiştir. Bu ölçekte elde edilen yüksek değerler katılımcının evliliğinden memnun olduğunu göstermektedir.

İş tatmini ya da iş memnuniyeti için “Genel olarak işinizden ne kadar memnunsunuz?” şeklinde tek soruluk bir ifadeye yer verilmiştir. Burada da yüksek skor, cevaplayıcının işinden çok memnun olduğu anlamına gelirken, düşük skor hiç memnun olmadığı anlamına gelmektedir.

Ware'in (2000) SF-36 sağlık anketinden elde edilen özet sağlık göstergelerine ilişkin 4 ifade yardımıyla ruh sağlığı ölçülmek istenmiştir.

Son olarak İş-Aile dengeleri ile İş Stresi arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla, “İşimi aşırı derecede stresli buluyorum” şeklinde tek sorudan oluşan bir soru yöneltilmiştir. Sorunun ters kodlu yapısından dolayı, yüksek skorlar kişinin yoğun iş stresi yaşadığını, düşük skorlar ise iş stresi ile ilgili sorun yaşamadığı şeklinde yorumlanmıştır.

2.2. Örneklem

Araştırmanın hedef kitlesini en az bir yıldır çalışmakta olan eşler oluşturmaktadır. TÜİK verilerine göre, Düzey 1'de yer alan 12 istatistiki bölge için yayınlanan 2013 yılı istihdam verileri Tablo 1'de özetlenmiştir. Bütçe kısıtları doğrultusunda yukarıda belirtilen kitleden seçilecek örneklem büyüklüğünün 682 kişi olarak belirlenmesine karar verilmiştir. 682 kişilik bu örneklem Tablo 1'deki istihdam sayıları kullanılarak Türkiye'nin 12 istatistiki bölgesine orantılı olarak dağıtılmıştır.

Tablo.1 15 Yaş ve Üzeri İstihdam Edilenlerin Sayısı (Bin kişi, 2013)

İstatistikî Bölge	Toplam	Erkek	Kadın
İstanbul (TR1)	4 658	3 351	1 308
Batı Marmara (TR2)	1 279	879	400
Ege (TR3)	3 795	2 530	1 265
Doğu Marmara (TR4)	2 725	1 909	817
Batı Anadolu (TR5)	2 424	1 757	667
Akdeniz (TR6)	3 212	2 246	966
Orta Anadolu (TR7)	1 272	902	370
Batı Karadeniz (TR8)	1 619	1 058	562
Doğu Karadeniz (TR9)	958	593	365
Kuzeydoğu Anadolu (TRA)	698	472	227
Ortadoğu Anadolu (TRB)	1 138	788	350
Güneydoğu Anadolu (TRC)	1 745	1 399	346
Toplam	25 524	17 883	7 641

2.3. Demografik Yapı

Bu bölümde çalışmaya katılan 682 katılımcının demografik özelliklerine yer verilmiştir. Katılımcıların cinsiyet ve eğitim düzeyleri Tablo 2’dedir. Buna göre katılımcılarda cinsiyet dağılımının dengeli olduğu; eğitim açısından lise mezunlarının ilk sırayı aldığı, bunu yüksekokul/üniversite mezunlarının takip ettiği söylenebilir.

Araştırmada yer alan bireylerin yaş dağılımları Tablo 3’de özetlenmektedir. Buna göre hem katılımcıların hem de eşlerinin genellikle genç ve orta yaşlı bireyler oldukları söylenebilir. Yaş ortalamaları 35 civarında olup, 35 yaş ve altında olanlar tüm katılımcıların yarısından fazladır.

Tablo.2 Cinsiyet ve Eğitim Düzeyi

Değişken	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Erkek	336	49,3
Kadın	346	50,7
Eğitim (Kendisi)		
İlkokul ve altı	99	14,5
Ortaokul/İlköğretim	76	11,1
Lise	294	43,1
Yüksekokul/Üniversite	202	29,6
Yüksek Lisans/Doktora	11	1,6
Eğitim (Eşi)		
İlkokul ve altı	98	14,4
Ortaokul/İlköğretim	112	16,4
Lise	259	38,0
Yüksekokul/Üniversite	201	29,5

Yüksek Lisans/Doktora	12	1,7
-----------------------	----	-----

Tablo.3 Yaş Dağılımı

Değişken	Frekans	Yüzde
Yaş (Kendisi)	<i>Ortalama / Std. Sapma: 35,41 / 8,16</i>	
30 yaş altı	189	27,7
30-35	173	25,4
36-40	146	21,4
41-49	145	21,3
50 ve üstü	29	4,3
Yaş (Eşi)	<i>Ortalama / Std. Sapma: 35,70 / 8,62</i>	
30 yaş altı	185	27,1
30-35	174	25,5
36-40	137	20,1
41-49	139	20,4
50 ve üstü	47	6,9

Tablo 4’de ailelerin çocuk sayıları, çocukların cinsiyetleri ve yaşları özetlenmektedir. Tablodan görüleceği üzere ailelerin yarısından fazlası tek çocuğa sahiptir. Bunu yaklaşık %35 ile iki çocuklu aileler izlemektedir. 3 çocuklu aileler %10’luk paya sahipken, 4 ve üstü çocuğu olanların payı %3 civarındadır. Ailelerin ortalama çocuk sayısı 1,66’dır. Çocukların cinsiyet dağılımında erkek ve kızların hemen hemen eşit paya sahip olduğu görülmektedir. Yaş açısından incelendiğinde çocukların yaklaşık %42’sinin ilkokul öncesi çağda (7 yaş ve öncesi) olduğu görülmektedir. Yetişkin çocukların (18 yaş ve üstü) payı %21 civarındadır.

Tablo.4 Çocuk Sayıları, Çocukların Cinsiyetleri ve Yaşları

Değişken	Frekans	Yüzde
Çocuk Sayısı	<i>Ortalama / Std. Sapma: 1,66 / 0,83</i>	
1	352	51,6
2	241	35,3
3	68	10,0
4 ve üstü	21	3,1
Çocukların Cinsiyetleri		
Erkek	570	50,4
Kız	561	49,6
Çocukların Yaşları		
0-3	248	22,1
4-7	228	20,2
8-12	223	20,0
13-17	187	16,7
18-25	186	16,6
26 ve üstü	50	4,5

2.4. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirliği

Bu bölümde araştırmada kullanılan iş-aile dengesi, evlilik tatmini ve ruh sağlığı ölçeklerinin geçerlilik ve güvenilirlikleri incelenmiştir. Evlilik tatmini ölçeği 3, ruh sağlığı ölçeği 4 maddeden oluştuğundan bu ölçeklere faktör analizi uygulanmamış ve sadece güvenilirlikleri Cronbach α katsayısıyla değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada kullanılan iş tatmini ve iş stresi ölçekleri de sadece birer maddeden oluştuğundan bu ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlikleri incelenememiştir.

Bu amaçla başlangıçta 26 maddelik ölçeğe faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizinde ilk olarak değişkenler arasındaki korelasyon yapısı, değişkenlerin MSA değerleri, KMO değeri ve Bartlett küresellik testi gibi istatistikler kontrol edilmiştir. Bu değerlerin tümü veri setinin faktör analizine uygun olduğunu göstermiştir. Ancak yapılan faktör analizinde wfs8 ve wfs9 maddelerinin beklendiği üzere WFS faktöründe değil, WPS faktöründe yer aldığı görülmüştür. Dolayısıyla bu iki maddenin iş-aile kısıtlarını ölçmeye yönelik olmasına karşın, iş-ebeveyn kısıtları faktörüne düştüğü söylenebilir. Bu durumda ilgili maddelerin katılımcılar tarafından net olarak anlaşılmadığı düşünülmüş ve bu iki madde ölçekten çıkarılarak kalan 24 madde ile analize devam edilmiştir. Daha sonra yapılan faktör analizinde ise wfs7 maddesinin iki farklı faktörde yüksek yüklerle sahip olduğu görülmüş ve bu madde de analizden atılmıştır. Sonuç olarak wfs7, wfs8 ve wfs9 maddelerinin haricindeki 23 maddenin faktör analizine uygun olduğu belirlenmiştir.

Bu 23 madde ile yapılan faktör analizi için elde edilen KMO değeri 0,889 olup faktör analizi için oldukça iyi bir değerdir. Bartlett küresellik testi için test istatistiği 6276,64 ve p-değeri 0,000'dır. Dolayısıyla bu test sonucunda değişkenler arasında anlamlı ilişkiler olduğu ve veri setinin faktör analizine uygun olduğu ifade edilebilir. Analizde yer alan maddelerin korelasyon matrisi ve MSA değerleri incelenmiş olup bu değerler de kalan 23 maddenin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir.

Bu 23 madde için VARIMAX yöntemiyle döndürme yapıldığında elde edilen sonuçlar Tablo 5'de yer almaktadır. VARIMAX döndürmesi sonucunda değişkenler sadece birer faktörde yüklenmiş olup Tablo 5'de verilen değerler ilgili faktöre ait yüklerdir. Elde edilen dört faktör veri setindeki toplam değişimin %57'sini açıklamaktadır. Bu oran her ne kadar yeterince büyük olarak değerlendirilemese de WFBS'nin dört faktörden oluştuğu beklentisi düşünüldüğünde, analiz sonucunda bulunan faktör sayısının beklentilerle uyumlu olduğu söylenebilir. Döndürme sonrası elde edilen varyans açıklama yüzdeleri, her bir faktörün veri setindeki değişimin yaklaşık %10-%17'sini açıkladığını göstermektedir. Döndürülmüş faktör yükleri incelendiğinde wfg1-wfg7 arası maddelerin ilk faktörde, wps1-wps6 arası maddelerin ikinci faktörde, wfs1-wfs6 arası maddelerin üçüncü faktörde ve wpg1-wpg4 arası maddelerin dördüncü faktörde toplandığı görülmektedir. Dolayısıyla ilk faktör iş-aile kazanımları (Work-Family Gains, WFG), ikincisi iş-ebeveyn kısıtları (Work-Parenting Strains, WPS), üçüncüsü iş-aile kısıtları (Work-Family Strains, WFS) ve son faktör iş-ebeveyn kazanımları (Work-Parenting Gains, WPG) olarak adlandırılabilir.

Yapılan faktör analizi WFBS ölçeğinin genel olarak beklentilerle uyumlu olduğunu göstermektedir. 3 maddenin atılması sonucunda kalan 23 madde literatürdeki çalışmalarla uyumlu olarak iş-aile dengesinin WPG, WPS, WFG, WFS aldı dört faktörü altında toplanmışlardır. Bu durum ölçeğin geçerliliğini doğrular niteliktedir.

Tablo.5 WFBS için VARIMAX ile Elde Edilen Özdeğerler, Varyans Açıklama Yüzdeleri ve Faktör Yükleri

Bileşen	Faktör Yükleri
Faktör I: WFG (Özdeğer = 3,856 – %16,8)	
<i>Zamanımı daha iyi yönetmem anlamına gelir (wfg5).</i>	0,785
<i>Hayatıma daha çok çeşitlilik katar (wfg2).</i>	0,744
<i>Önceliklerimi net bir şekilde ortaya koyar (wfg6).</i>	0,725
<i>Tüm yeteneklerimi kullanmama imkan verir (wfg3).</i>	0,717
<i>Yapabileceğim en iyisi yapmam için beni zorlar (wfg4).</i>	0,703
<i>Beni daha çok yönlü birisi yapar (wfg1).</i>	0,691
<i>İş ve aile sorumluluklarını yönetip bu sorumlulukları gerçekleştirmek kendimi yeterli hissetmeme neden olur (wfg7).</i>	0,670
Faktör II: WPS (Özdeğer = 3,622 –%15,7)	
<i>İşim ebeveyn olmanın getirdiği bazı mükafatları kaçırmama neden olur (wps5).</i>	0,763
<i>İşim bana olmak istediğim tarzda bir ebeveyn olmam için çok az zaman bırakır (wps3).</i>	0,756
<i>İşim bana olmak istediğim tarzda bir ebeveyn olmam için çok az enerji bırakır (wps6).</i>	0,751
<i>Çocuklarımı düşünmem işteki performansımı olumsuz etkiler (wps4).</i>	0,701
<i>İşim çocuklarıma yük getirir (wps1).</i>	0,695
<i>İşteyken çocuklarımin ne yaptığı konusunda endişelenirim (wps2).</i>	0,621
Faktör III: WFS (Özdeğer = 3,185 – %13,8)	
<i>Aileme olan sorumluluklarım yüzünden, yapmayı tercih edeceğim iş aktivite ve fırsatlarını geri çevirmek zorunda kalırım (wfs2).</i>	0,756
<i>Çalışırken, ev veya aileme ilgili sorumluluklarım kafama takılır (wfs4).</i>	0,726
<i>Aileme olan sorumluluklarım yüzünden, işe ayırdığım zaman daha az eğlenceli ve daha stresli geçer (wfs3).</i>	0,715
<i>Aileme zaman geçirirken, iş hayatımdaki sorumluluklarım kafama takılır (wfs1).</i>	0,673
<i>İşimin gereklilikleri yüzünden, aileme ayırdığım zaman daha az eğlenceli ve daha stresli geçer (wfs6).</i>	0,614
<i>İşimin gereklilikleri yüzünden, katılmayı tercih edeceğim ev ve aile ile ilgili aktiviteleri kaçırmak zorunda kalırım (wfs5).</i>	0,606
Faktör IV: WPG (Özdeğer = 2,442 – %10,6)	
<i>İşim daha iyi hissetmeme neden olduğundan çocuklarım için de iyidir (wpg3).</i>	0,796
<i>İşim beni daha iyi bir ebeveyn yapar (wpg4).</i>	0,789
<i>İşim, çocuklarımla geçirdiğim zamana daha fazla değer</i>	0,727

vermeme yardımcı olur (wpg2).
İşimin çocuk/çocuklarım üzerinde olumlu bir etkisi vardır (wpg1). 0,692

*: Parantez içindeki yüzdeler varyans açıklama oranlarını göstermektedir.

Çalışmada yer alan ölçeklerin güvenilirliği Tablo 6'da verilen Cronbach α katsayıları ile incelenmiştir. Tablodaki α katsayıları WFBS'nin alt boyutları için 0,782 ile 0,856 arasında değişmektedir. Evlilik tatmini için α katsayısı 0,907, ruh sağlığı içinse 0,818 şeklindedir. Dolayısıyla araştırmada kullanılan ölçeklerin yeterince güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Tablo.6 Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirliği

Ölçek	Madde Sayısı	Cronbach α
WFG	7	0,856
WFS	6	0,833
WPG	4	0,782
WPS	6	0,846
MS	3	0,907
MH	4	0,818

2.5. İş-Aile Dengesi Ölçeğinin Demografik Açıdan İncelenmesi

Araştırmanın bu bölümünde WFBS'nin alt boyutları olan WPG, WPS, WFG ve WFS'nin demografik değişkenler olan cinsiyet, eğitim, yaş ve çocuk sayısından ne derecede etkilendikleri araştırılmıştır. Bu amaçla WPG, WPS, WFG ve WFS ortalamalarının ilgili demografik değişkenlerin gruplarına göre anlamlı fark gösterip göstermediği t-testleri ve ANOVA ile test edilmiştir. Yapılan analizlerde varyansların homojenliği Levene testi ile test edilmiş olup, Levene testinin sonucuna göre uygun t istatistiği ve ikili karşılaştırma yöntemi (varyanslar homojenken LSD, değilken Dunnett T3) seçilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 7 – Tablo 12'de özetlenmektedir.

Tablo 7'de cinsiyetin WFBS üzerindeki etkisi incelenmiştir. Buna göre WFBS'nin tüm alt faktörleri için erkek ve kadın ortalamaları birbirlerine oldukça yakındır. WFG ve WPS'de kadınların ortalaması erkeklere oranla biraz daha yükseken; WFS ve WPG'de erkeklerin ortalaması kadınlara göre bir miktar daha yüksektir. Ancak p-değerleri incelendiğinde t istatistiklerinin hiç birinin %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla %5 anlamlılık düzeyinde grup ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı ve cinsiyetin WFBS'nin alt faktörleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

Tablo.7 Cinsiyetin WFBS Üzerindeki Etkisi

Değişken	Grup	n	Ortalama	Standart Sapma	t	p-değeri
WFG	Erkek	336	3,98	0,686	-1,791	0,074
	Kadın	346	4,07	0,678		
WFS	Erkek	334	2,98	,849	1,129	0,259
	Kadın	345	2,90	,861		

WPG	Erkek	336	3,74	,767	0,900	0,369
	Kadın	345	3,68	,838		
WPS	Erkek	336	2,85	,895	-0,041	0,967
	Kadın	346	2,86	,869		

WFBS'yi etkileyebilecek bir diğer değişken de eğitimidir. Eğitimin WFBS ortalamalarını farklılaştırıp farklılaştrmadığını test etmek için ANOVA kullanılmış, bulgular Tablo 8'de özetlenmiştir. Buna göre WFBS'nin tüm alt faktörleri için eğitimin WFBS üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

Tablo.8 Eğitimin WFBS Üzerindeki Etkisi

Değişken	F	p-değeri
WFG	1,352	0,249
WFS	0,600	0,662
WPG	2,066	0,084
WPS	1,665	0,156

WFBS üzerindeki etkisi incelenen bir diğer değişken yaşır. Yaşın WFBS üzerinde bir etkisinin olup olmadığına ilişkin ANOVA sonuçları Tablo 9'da özetlendiği gibidir. Tablodaki F istatistikleri ve p-değerleri incelendiğinde WFG hariç tüm gruplarda ortalamalar arasında %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir fark olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla yaşın WFG hariç WFBS'nin tüm alt faktörlerini etkilediği söylenebilir. WFS, WPG ve WPS açısından hangi yaş gruplarında anlamlı bir fark olduğunu belirlemek için ikili karşılaştırmalara geçilmiştir. İkili karşılaştırma sonuçları Tablo 10'da özetlendiği gibidir. Tablo 10 incelendiğinde WFS ve WPS için 30 yaş altı grubun diğer tüm gruplara göre daha yüksek ortalamalara sahip olduğu; diğer grupların ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Bu durum gerek iş-aile kısıtlarının gerekse iş-ebeveynlik kısıtlarının gençlerde (30 yaş altı) daha fazla hissedildiği anlamına gelmektedir. WPG'de ise 41-49 yaş grubunun, 30 yaş altı grubuna göre daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu, diğer gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmadığı belirlenmiştir. Dolayısıyla 41-49 yaş grubunda iş-ebeveyn kazanımlarının gençlere göre daha fazla olduğu söylenebilir.

Tablo.9 Yaşın WFBS Üzerindeki Etkisi

Değişken	F	p-değeri
WFG	0,571	0,684
WFS	5,485	0,000
WPG	3,196	0,013
WPS	4,585	0,001

WFBS'yi etkileyebilecek bir diğer faktör de ailedeki çocuk sayısıdır. Çocuk sayısının WFBS üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış olup, elde edilen sonuçlar Tablo 11'de yer almaktadır. Tablodaki F istatistiklerinden sadece WPG'ye ait olanı %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla WPG hariç diğer tüm değişkenlerin çocuk sayısından

etkilenmediği söylenebilir. İkili karşılaştırma sonuçlarının yer aldığı Tablo 12 incelendiğinde 2 ve 3 çocuğu olanların tek çocuğu olanlara göre WPG ortalamalarının istatistiksel olarak daha büyük olduğu görülmektedir. Diğer gruplar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Dolayısıyla genel olarak çocuk sayısı arttıkça iş-ebeveyn kazanımlarının arttığı, 4 çocuk ve üzerinde ise böyle bir etkinin olmadığı söylenebilir.

Tablo.10 WFBS için Yaşa Göre İkili Karşılaştırmalar

Değişken	Gruplar	Ortalama	Anlamlı Farklar*
WFS	(1): 30 yaş altı	3,17	(1) > (2)
	(2): 30-35	2,93	(1) > (3)
	(3): 36-40	2,80	(1) > (4)
	(4): 41-49	2,83	(1) > (5)
	(5): 50+	2,76	
WPG	(1): 30 yaş altı	3,58	(4) > (1)
	(2): 30-35	3,65	
	(3): 36-40	3,81	
	(4): 41-49	3,81	
	(5): 50+	3,90	
WPS	(1): 30 yaş altı	3,08	(1) > (2)
	(2): 30-35	2,79	(1) > (3)
	(3): 36-40	2,76	(1) > (4)
	(4): 41-49	2,78	(1) > (5)
	(5): 50+	2,63	

*: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farkı gösterir.

Tablo.11 Çocuk Sayısının WFBS Üzerindeki Etkisi

Değişken	F	p-değeri
WFG	1,173	0,319
WFS	0,981	0,401
WPG	2,942	0,032
WPS	0,805	0,491

Tablo.12 WFBS için Çocuk Sayısına Göre İkili Karşılaştırmalar

Değişken	Gruplar	Ortalama	Anlamlı Farklar*
WPG	(1): 1 çocuk	3,63	(2) > (1)
	(2): 2 çocuk	3,76	(3) > (1)
	(3): 3 çocuk	3,89	
	(4): 4 çocuk ve üzeri	3,85	

*: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farkı gösterir.

2.6. İş-Aile Dengesi Ölçeğini Etkileyen Faktörler

Bu bölümde iş-aile dengesinin; iş tatmini (Job Satisfaction, JS), evlilik tatmini (Marital Satisfaction, MS), ruh sağlığı (Mental Health, MH) ve iş stresinden (Work Stress, WS) etkilenip etkilenmediği incelenmiştir. Evlilik tatmini ve ruh sağlığının WFBS

üzerindeki etkisi regresyon analiziyle; iş tatmini ve iş stresinin etkisi ise varyans analizi ile test edilmiştir. Testler WFBS'nin her bir alt boyutu için ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir.

2.6.1. İş Tatmini

İlk olarak iş tatmininin WFBS üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu amaçla yapılan varyans analizi sonuçlarına Tablo 13’de yer verilmektedir. Buna göre WFG, WFS ve WPG ortalamalarının iş tatmini gruplarına göre %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı farklara sahip olduğu görülmüştür. Öte yandan WPS için %5 anlamlılık düzeyinde ortalamalar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Dolayısıyla iş tatmininin WPS hariç WFBS’nin tüm alt boyutları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir. Ortalamalar arasındaki bu farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Tablo 14’deki ikili karşılaştırma sonuçları incelendiğinde, WFBS’nin JS’ye göre ikili karşılaştırmaları sonucunda genel olarak işten duyulan memnuniyet arttıkça gerek WFG gerekse WPG ortalamalarının anlamlı derecede artış gösterdiği görülmektedir. Özellikle işinden memnun ve çok memnun olanların WFG ve WPG ortalamaları diğer gruplara göre daha yüksektir. Bu durum WPG’de daha da belirgin olmaktadır. Dolayısıyla iş tatmini yüksek olanların iş-aile ve iş-ebeveyn kazanımlarının; iş tatmini düşük olanlara göre anlamlı derecede daha fazla olduğu söylenebilir.

Tablo.13 JS’nin WFBS Üzerindeki Etkisi

Değişken	F	p-değeri
WFG	23,708	0,000
WFS	7,484	0,000
WPG	13,828	0,000
WPS	2,372	0,051

Tablo.14 WFBS için JS’ye göre ikili karşılaştırmalar

Değişken	Gruplar	Ortalama	Anlamlı Farklar*
WFG	(1): Hiç memnun değilim	3,56	(2) < (4)
	(2): Memnun değilim	3,50	(2) < (5)
	(3): Ne memnunum, ne değilim	3,80	(3) < (5)
	(4): Memnunum	3,98	(4) < (5)
	(5): Çok memnunum	4,38	
WFS	(1): Hiç memnun değilim	3,67	(1) > (3)
	(2): Memnun değilim	3,28	(1) > (4)
	(3): Ne memnunum, ne değilim	3,04	(1) > (5)
	(4): Memnunum	2,97	(2) > (5)
	(5): Çok memnunum	2,70	(3) > (5)
WPG	(1): Hiç memnun değilim	3,32	(4) > (5)
	(2): Memnun değilim	3,16	(1) < (5)
	(3): Ne memnunum, ne değilim	3,45	(2) < (4)
	(4): Memnunum	3,70	(2) < (5)
	(5): Çok memnunum	4,00	(3) < (4)

*: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farkı gösterir.

2.6.2. Evlilik Tatmini

Evlilik tatmininin iş-aile dengesi üzerindeki etkisinin ölçülmesi için WFBS'nin alt boyutlarının MS ölçeğine göre regresyonu yapılmış olup tahmin sonuçları Tablo 15'deki gibidir. Buna göre %5 anlamlılık düzeyinde MS'nin WFG'yi aynı, WFS ve WPS'yi ters yönlü etkilediği görülmekteyken; WPG üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Buna göre insanların evlilik tatminleri arttıkça iş-aile kazanımlarının yükseldiği, iş-aile kısıtları ve iş-ebeveyn kısıtlarının düştüğü söylenebilir. Öte yandan evlilik tatmininin iş-aile kazanımlarını %5 anlamlılık düzeyinde etkilememekle birlikte %10 anlamlılık düzeyinde olumlu etkilediği de söylenebilir. Bu durumda genel olarak insanların evlilik tatminleri arttıkça iş-aile dengelerinin de olumlu yönde etkilendiği ifade edilebilir.

Tablo.15 MS'nin WFBS Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken			
	WFG	WFS	WPG	WPS
Sabit	3,113** (0,169)	4,160** (0,211)	3,327** (0,202)	3,967** (0,218)
MS	0,213** (0,039)	-0,285** (0,049)	0,089 (0,047)	-0,259** (0,050)
R ²	0,042	0,048	0,005	0,038
F	29,978**	34,439**	3,639	26,541**

Parantez içindeki değerler standart hatalardır. *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$

2.6.3. Ruh Sağlığı

Ruh sağlığının iş-aile dengesi üzerindeki etkisinin ölçülmesi için yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 16'daki gibidir. Buna göre MH'nin %5 anlamlılık düzeyinde WFBS'nin tüm alt boyutlarını anlamlı bir şekilde etkilediği görülmektedir. Bu etki WFG ve WPG için pozitif, WFS ve WPS için negatif yöndedir. Dolayısıyla bireylerin ruh sağlıkları arttıkça iş-aile ve iş ebeveynlik kazanımlarının olumlu derecede yükseldiği; iş-aile ve iş-ebeveynlik kısıtlarına düştüğü söylenebilir. Bu durum ruh sağlığının iş-aile dengesini olumlu yönde etkilediği anlamına gelmektedir.

Tablo.16 MH'nin WFBS Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken			
	WFG	WFS	WPG	WPS
Constant	3,719** (0,106)	4,244** (0,124)	3,252** (0,126)	4,113** (0,129)
MH	0,075** (0,025)	-0,320** (0,030)	0,112** (0,030)	-0,309** (0,031)
R ²	0,013	0,147	0,020	0,129
F	8,873**	117,031**	13,998**	100,961**

Parantez içindeki değerler standart hatalardır. *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$

2.6.4. İş Stresi

Son olarak iş stresinin WFBS üzerindeki etkisi incelenmiştir. Katılımcıların “işimi aşırı derecede stresli buluyorum” ifadesine verdiği yanıtlar iş stresini göstermektedir. İş stresinin faktör, WFBS'nin alt boyutlarının bağımlı değişken olarak alındığı varyans analizi sonuçları Tablo 17'deki gibidir. Buna göre WFBS'nin tüm alt boyutlarının iş stresi gruplarına göre %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı farklara sahip olduğu görülmektedir. Tablo 18'deki ikili karşılaştırmalar sonucunda WFG için hiçbir grupta anlamlı farklara rastlanmazken; WPG'de ise sadece katılıyorum diyenlerin ortalamasının ne katılıyorum, ne katılmıyorum diyenlere göre daha yüksek çıktığı görülmektedir. Bu durum iş stresinin iş-aile kazanımları üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığı anlamına gelmektedir. Öte yandan iş stresi arttıkça WFS ve WPS ortalamalarının bariz bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu durumda iş stresinin iş-aile kısıtlarını önemli derecede arttırdığı ifade edilebilir.

Tablo.17 WS'nin WFBS Üzerindeki Etkisi

Değişken	F	p-değeri
WFG	2,475	0,043
WFS	20,952	0,000
WPG	5,070	0,000
WPS	23,611	0,000

3. Tartışma ve Sonuçlar

Bu çalışmada Türkiye'deki 12 istatistiki bölgeden rasgele seçilen 682 kişilik bir örneklem kullanılarak İş-Aile Dengesi Ölçeğinin faktör yapısını ortaya çıkarmak ve bu ölçeğin Türkiye'deki geçerlilik ve güvenilirliğini belirlemek amaçlanmıştır. İş-aile dengesi ölçeğinin dört alt boyutu elde edilmiş, sonrasında elde edilen bu alt boyutların cinsiyet, eğitim düzeyi, yaş ve çocuk sayısı ile ilişkileri incelenmiştir. Buna ilaveten iş-aile dengesi ölçeğine ilişkin faktörlerin iş tatmini, evlilik tatmini, ruh sağlığı ve iş stresinden ne ölçüde etkilendiği araştırılmıştır.

Demografik değişkenlerin iş-aile dengesi üzerindeki etkileri şu şekilde özetlenebilir: Cinsiyet ve eğitim düzeyinin iş-aile dengesi ölçeğinin alt faktörleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla gerek erkek gerekse kadınların iş-aile dengesi açısından benzer kazanım ve kısıtlara sahip olduğu söylenebilir. Benzer durum farklı eğitim düzeyleri için de geçerlidir.

Yaş değişkeni açısından yapılan incelemede iş-aile kazanımları hariç tüm alt boyutlar için anlamlı bir fark gözlenmiş ve bu farkın iş-aile kısıtları ve iş-ebeveynlik kısıtları için 30 yaş altı gruptan kaynaklandığı dikkat çekmiştir. Bu durum gerek iş-aile kısıtlarının gerekse iş-ebeveynlik kısıtlarının gençlerde (30 yaş altı) daha fazla hissedildiği şeklinde yorumlanabilir. İş-ebeveynlik kazanımlarında ise 41-49 yaş grubunda iş-ebeveyn kazanımlarının gençlere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Tablo.18 WFBS için WS'ye Göre İkili Karşılaştırmalar

Değişken	Gruplar	Ortalama	Anlamlı Farklar*
WFG	(1): Hiç katılmıyorum	4,15	
	(2): Katılmıyorum	4,10	
	(3): Ne katılıyorum, ne katılmıyorum	3,92	
	(4): Katılıyorum	4,03	
	(5): Tamamen katılıyorum	3,96	
WFS	(1): Hiç katılmıyorum	2,58	(1) < (3)
	(2): Katılmıyorum	2,63	(1) < (4)
	(3): Ne katılıyorum, ne katılmıyorum	2,97	(1) < (5)
	(4): Katılıyorum	3,24	(2) < (3)
	(5): Tamamen katılıyorum	3,34	(2) < (4)
WPG	(1): Hiç katılmıyorum	3,70	(3) < (4)
	(2): Katılmıyorum	3,90	
	(3): Ne katılıyorum, ne katılmıyorum	3,55	
	(4): Katılıyorum	3,72	
	(5): Tamamen katılıyorum	3,60	
WPS	(1): Hiç katılmıyorum	2,30	(1) < (3)
	(2): Katılmıyorum	2,59	(1) < (4)
	(3): Ne katılıyorum, ne katılmıyorum	2,95	(1) < (5)
	(4): Katılıyorum	3,11	(2) < (3)
	(5): Tamamen katılıyorum	3,32	(2) < (4)

*: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farkı gösterir.

İş-aile dengesi ölçeğini etkileyebilecek bir diğer faktör de ailedeki çocuk sayısıdır. Çocuk sayısının sadece iş-ebeveynlik kazanımları için istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu, diğer tüm değişkenlerin ise çocuk sayısından etkilenmediği bulgusu elde edilmiştir.

İş tatmini, evlilik tatmini, ruh sağlığı ve iş stresinin iş-aile dengesi üzerindeki etkileri şu şekilde özetlenebilir: İlk olarak iş tatmininin iş-ebeveynlik kısıtları hariç iş-aile dengesi ölçeğinin tüm alt boyutları üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu gözlenmiştir. Yani işten duyulan memnuniyet düzeyi arttıkça gerek iş-aile kazanımları gerekse iş-ebeveynlik kazanımları ortalamalarının anlamlı derecede artış gösterdiği görülmektedir.

Evlilik tatmininin iş-aile dengesi üzerindeki etkisi incelendiğinde, kişilerin evlilik tatminleri arttıkça iş-aile kazanımlarının yükseldiği, iş-aile kısıtları ve iş-ebeveynlik kısıtlarının düştüğü söylenebilir. Öte yandan evlilik tatmininin iş-aile kazanımlarını %10 anlamlılık düzeyinde olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Bu durumda genel olarak

insanların evlilik tatminleri arttıkça iş-aile dengelerinin de olumlu yönde etkilendiği ifade edilebilmektedir.

Ruh sağlığının iş-aile dengesi üzerindeki etkisi incelendiğinde bireylerin ruh sağlıkları arttıkça (iyiye doğru gittikçe) iş-aile ve iş-ebeveynlik kazanımlarının olumlu yönde arttığı, iş-aile ve iş-ebeveynlik kısıtlarının da düştüğü söylenebilir. Dolayısıyla kişiler ruh sağlığı açısından ne kadar sağlıklı olurlarsa iş-aile dengelerini de o denli başarılı bir şekilde kuracakları yorumu yapılabilir.

Son olarak iş stresinin iş-aile dengesi üzerindeki etkisi incelenmiş ve iş stresinin, iş-aile kazanımları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı gözlenmiştir. Bununla birlikte iş stresi arttıkça iş-aile kısıtları ve iş-ebeveynlik kısıtları ortalamalarının dikkat çekecek biçimde arttığı ve iş stresinin, iş-aile kısıtlarını önemli derecede arttırdığı sonucu çıkarılabilir.

KAYNAKLAR

Barnett, K. A., Del Campo, R. L., Del Campo D. S., & Steiner, R. L. (2004). Work and family balance among dual-earner working class Mexican-Americans: Implications for therapists. *Contemporary Family Therapy*, 25: 353-366.

Gornick, J. C., Heron, A., & Eisenbrey, R. (2007). The work-family balance: An analysis of European, Japanese and US work-time policies. *Briefing paper #189, Economic Policy Institute*.

Coser, L. & Coser, R. (1974). *Greedy institutions*. Free Press, New York.

Goode, W. (1960). A theory of strain. *American Sociological Review*, 25: 483-496.

Grzywacz, J. G. & Carlson, S. D. (2007). Conceptualizing Work-Family Balance: Implications for Practice and Research. *Advances in Developing Human Resources*, 9: 455-471.

Halpern, D. F. (2005). Psychology at the intersection of work and family: Recommendations for employers, working families, and policymakers. *American Psychologist*, 60: 397-409.

Marks, S. R. (1977). Multiple roles and role strain: Some notes on human energy, time and commitment. *American Sociological Review*, 41: 921-936.

Marshall, N. L. & Barnett, R. C. (1993). Work-Family strains and gains among two-earner couples. *Journal of Community Psychology*, 21: 64-79.

McGinnity, F. & Whelan, C. T. (2009). Comparing work-life conflict in Europe: Evidence from the European social survey. *Social Indicators Research*, 93: 433-444.

Schumm, W. R., Paff-Bergen, L. A., Hatch, R. C., Obiorah, F. C., Copeland, J. M., Meens, L. D. & Bugaighis, M. A. (1986). Concurrent and Discriminant Validity of the Kansas Marital Satisfaction Scale, *Journal of Marriage and Family*, 48(2): 381-387.

Siebert, S. D. (1974). Toward a theory of role accumulation. *American Sociological Review*, 39: 567-578.

Slater, P. (1963). On social regression. *American Sociological Review*, 28: 339-364.

Ware, J. E. (2000). SF-36 Health Survey Update, *Spine*, 25(24): 3130-3139.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, 2015, Sayfa 349-364

Zhang, H., Yip, P. S. F., Chi, P., Chan, K., Cheung, Y. T. & Zhang, X. (2012). Factor structure and psychometric properties of the work-family balance scale in a urban Chinese sample, *Social Indicators Research*, 105(3): 409-418.

Metal (Çelik) Kullanım Yoğunluğu Hipotezinin Türkiye Ekonomisi İçin Sınanması¹

Fikret DÜLGER*
Salih GENCER**
Almıla BURGAÇ ÇİL***

Özet

Çelik tüketimi ile ekonomik kalkınma birbirleriyle yakından ilişkili olduğu için çelik tüketim miktarının bir ülkenin sanayileşme evreleri boyunca sanayileşmesinin bir göstergesi olarak kabul edilebileceği ifade edilmektedir (Huh, 2011). İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya metal tüketimi hızlı bir şekilde artmış ve metallerin arzı hakkında ve yakın gelecekte tükenmesi yönündeki endişeleri ortaya çıkarmıştır (Wårell, 2014). 1970'lerde, metallerin gelecekteki talebine ilişkin tahmin çabaları sürerken Uluslararası Demir ve Çelik Enstitüsü (1972) ve Malenbaum (1973) böyle bir tahminde kullanılmak üzere basit ama etkin bir yöntem olarak Metal Kullanım Yoğunluğu Hipotezi'ni önermişlerdir. Bu hipotez, reel GSYİH birimi başına tüketilen metal miktarı olarak ölçülen metal kullanım yoğunluğunun kişi başına reel gelir ile ölçülen ekonomik kalkınmanın bir fonksiyonu olduğunu savunmaktadır (Guzmán vd., 2005).

Bu çalışmanın amacı, zaman serisi metotları kullanarak, Türkiye ekonomisi için metal (çelik) kullanım yoğunluğu hipotezini 1955-2013 dönemini kapsayan veri seti ile sınamaktır. Analizde kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntemler, gelir ve çelik tüketimi arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğuna yönelik sonuçlar ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelime: Kullanım Yoğunluğu, Çelik Tüketimi, Ekonomik Kalkınma, Yapısal Kırılma, Eşbütünleşme

Intensity Of Metal (Steel) Use Hypothesis: A Test For Turkish Economy

Abstract

The quantity of steel consumed can be considered as an indicator of industrial development as nations move to higher stages of industrialization, since the steel consumption has been thought to be closely linked to the rate of economic growth (Huh,

¹ Bu çalışma Ç.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SBA-2014-2312 kodlu proje ile desteklenmiştir. Çalışmanın ilk bulguları International Conference on Eurasian Economies ve Econworld 2014 konferanslarında sunulmuş ve çalışma alınan katkılarla geliştirilmiştir. Görüş ve değerlendirmeleri ile katkılarını bizden esirgemeyen Prof. Dr. H. Mahir Fisunoğlu'na ve çelik tüketim verilerine ulaşımında yardımlarından dolayı Dr. Veysel Yayan'a teşekkürü bir borç biliriz.

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, fdulger@cu.edu.tr

** Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, sgencer@cu.edu.tr

*** Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, aburgac@cu.edu.tr

2011). After the World War II, the worldwide metal consumption increased rapidly and, this led to a concern about the supply of metals and a fear of early depletion (Wårell, 2014). As part of a broader effort to develop simple but accurate techniques for forecasting the future demand for metals, the International Iron and Steel Institute (1972) and Malenbaum (1973) suggested the intensity of use hypothesis during the 1970s. This hypothesis maintains that the intensity of metal use is a function of economic development as measured by real GDP (Guzmán et al. 2005).

The main purpose of this study is to test the intensity of (steel) use hypothesis for Turkey during the period 1955-2013 using the cointegration technique with structural break. Given the dataset and time series techniques used, results indicate that the steel consumption and real GDP have the long-run relationship.

Keywords: Intensity of Use, Steel Consumption, Economic Development, Structural Change, Cointegration

1. Giriş

Çelik ekonomik kalkınmanın motoru ve ekonomide karşılaştırmalı üstünlük için önemli role sahip bir temel girdidir (Yellishetty vd., 2010). Ekonomik kalkınma çelik yoğun sektörler üzerinde etkili olacağından çelik tüketimi ile ekonomik kalkınma birbirleriyle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, çelik tüketim miktarının bir ülkenin sanayileşme evreleri boyunca sanayileşmesinin bir göstergesi olarak kabul edilebileceği de ifade edilmektedir (Huh, 2011). Özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında metal talebindeki artışlar dünya metal tüketiminde sürekli artışları beraberinde getirmiştir. Bu da metallerin arzı hakkında ve yakın gelecekte tükenmesi yönündeki endişeleri ortaya çıkarmıştır (Wårell, 2014).

II. Dünya Savaşı sonrası dünyada Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) oldukça hızlı bir artış göstermektedir. Benzer şekilde, çoğu ülkenin bu dönemlerde savaş süresince oluşan tahribatları onarılmasından dolayı, metal kullanımında özellikle çelik tüketiminde yadsınamaz bir artış söz konusu olmuştur. EK *Tablo 1*'de 1950 yılından itibaren günümüze kadar 10'ar yıllık periyotlarla dünyada hem GSYİH'daki değişim hem de dünyada çelik tüketimindeki değişim yer almaktadır.

1951-1960 ve 1961-1970 dönemlerinde hem gelirdeki hem de çelik tüketimindeki artış oldukça yüksek olmasına karşın 1971-1980 ve 1981-1990 dönemlerinde gelirdeki ve çelik tüketimindeki büyüme oranı oldukça düşmüştür. 1970'lerde ortaya çıkan petrol (enerji) krizleri bütün ekonomileri etkilemiş ve bunun sonucu olarak 1973 ve 1979 sonrasında kişi başı metal tüketimi önemli düzeyde azalmıştır. 1980 ve 1990'larda düşük büyüme oranı gözlenmesine karşın metal tüketimindeki düşüş devam etmiştir. Bu dönemde uluslararası borç krizinden dolayı gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik büyümedeki düşüşle birlikte, gelişmiş ülkelerde metal kullanım yoğunluğu da düşmüştür (Tilton, 1990). Dünyada ekonomik büyümede bu dönemde gözlenen düşüşler nedeniyle metal kullanımındaki düşüşün geçici olacağı tahminleri yapılırken, metal talep büyümesindeki azalış kalıcı olarak ortaya çıkmıştır (Radetzki ve Tilton, 1990). 2000'li yıllardaki artış ise Çin ve Hindistan vb. gibi ekonomilerindeki çok hızlı büyümelere bağlanmaktadır.

1970'lerde, metallerin gelecekteki talebine ilişkin tahmin çabaları sürerken Uluslararası Demir ve Çelik Enstitüsü (1972) ve Malenbaum (1973) böyle bir tahminde kullanılmak üzere basit ama etkin bir yöntem olarak Metal Kullanım Yoğunluğu Hipotezi'ni önermişlerdir. Bu hipotez, genel olarak reel GSYİH birimi başına tüketilen metal miktarı olarak ölçülen metal kullanım yoğunluğunun kişi başına reel gelir ile ölçülen ekonomik kalkınmanın bir fonksiyonu olduğunu savunmaktadır (Guzmán vd., 2005).

Kullanım yoğunluğu hipotezine göre, düşük kişi başına gelir düzeylerinde yurtiçi üretim genellikle tarım, hayvancılık ve emek yoğun imalat sektörleri v.b gibi düşük metal yoğunluklu sektörlerle dayalıdır. Böyle bir üretim yapısı içerisinde kişi başı gelir düzeyindeki artışlar tüketici tercihlerinde metal yoğun sektörlerle doğru bir kaymayı doğuracaktır. Çünkü artan refah düzeyi ile birlikte tüketicilerin talepleri artık altyapı, imalat sanayi, inşaat, makine-teçhizat ve dayanıklı tüketim mallarına yönelmiştir. Bu sanayileşme evresinde metal tüketimindeki büyüme ekonomik büyümeden daha yüksektir ve doğal olarak bu dönemde metal kullanım yoğunluğu artmaktadır. Ancak, zamanla kişi başı gelir düzeyindeki artışlar metal kullanım yoğunluğunda bir azalışa yol açacaktır. Yurtiçi üretim yapısının ileri teknoloji ve hizmetler sektörüne doğru kayma gösterdiği bu son aşamada metal tüketimindeki büyüme ekonomik büyümenin gerisinde kalmaktadır (Crompton, 1999). Bu hipotez, kalkınma ile birlikte metal kullanım yoğunluğunun önce artması, sonra azalarak artması ve belirli bir tepe noktasından sonra ise tersine döndüğü diğer bir ifadeyle metal kullanım yoğunluğu ve kalkınma arasındaki ilişkinin ters U-şeklinde bir eğilim sergilediğini ifade etmektedir.

Kullanım yoğunluğu hipotezinin test edilmesine yönelik son dönem çalışmalar, çelik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır (Evans, 2011). Yapılan çalışmalarda çelik tüketimi ve reel gelir arasında uzun dönemli ilişkinin desteklenmesine yönelik sonuçlar karışıktır. Ghosh (2006) Hindistan için ekonomik büyüme ve çelik tüketimi arasında eşbütünleşme ve Granger nedenselliğini sınamakta ve çelik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki bulamazken ekonomik büyümeden çelik tüketimine doğru bir nedenselliğin olduğuna ilişkin sonuca ulaşmıştır. Diğer yandan Huh (2011) Kore ekonomisi için, Crompton (2000) Japonya için, Evans (2011) İngiltere için Coccia (2012) Çin, İtalya, ABD, Japonya, İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya için destekler sonuca ulaşmışlardır. Wårell (2014)'de 61 ülke için kullanım yoğunluğu hipotezini test etmiş ve bu ülkeleri düşük, orta (Türkiye'de dahil) ve yüksek gelir grubu olarak sınıflandırmıştır. Sonuçlara göre orta gelir grubu için kullanım yoğunluğu hipotezinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, çeşitli zaman serisi metotlarını kullanarak, Türkiye ekonomisi için metal (çelik) kullanım yoğunluğu hipotezini 1955-2013 dönemini kapsayan veri seti ile sınamaktır. İzleyen bölümde kullanım yoğunluğu hipotezine ilişkin teorik açıklamalara yer verilmiş, üçüncü bölümde ise literatür taraması sunulmuştur. Dördüncü bölümde veri seti ve ekonometrik yöntemle ilişkin açıklamalar yer alırken uygulamalı analiz sonuçları beşinci bölümde sunulmuştur. Çalışma bulguların tartışıldığı sonuç bölümüyle sonlandırılmıştır.

2. Kullanım Yoğunluğu Hipotezi

Kullanım yoğunluğu hipotezi, bir ülkenin metal tüketiminin modellenmesinde, ülkenin ekonomik kalkınma evreleri boyunca üretimini gerçekleştirmek üzere metal gereksinimindeki değişimleri temel almaktadır (Crompton,1999). Metallerin gelecekteki talebine ilişkin tahminde bulunma çabalarının sonucu olarak basit ama etkin bir yöntem olarak Uluslararası Demir ve Çelik Enstitüsü (1972) ve Malenbaum (1973) tarafından önerilen Kullanım Yoğunluğu Hipotezine göre, kullanım yoğunluğu, metal kullanımının milli gelire oranı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan hareketle, metal kullanımındaki değişme kullanım yoğunluğundaki ve milli gelirdeki değişmeye bağlanmaktadır (Guzmán vd., 2005, UNCTAD, 2005). Herhangi bir metale ilişkin kullanım yoğunluğu aşağıdaki biçimde formüle edilebilir:

$$IU_t = \frac{C_t}{GSYIH_t} \quad (1)$$

Burada IU_t , ilgili metale ilişkin kullanım yoğunluğunu; C_t , ilgili metalin tüketimini; $GSYIH$ ekonomik faaliyet hacminin göstergesi olarak reel GSYİH'ı; t ise zaman indisini göstermektedir. Buna göre, metal kullanım yoğunluğu GSYİH birimi başına tüketilen fiziki metal miktarını ifade etmektedir ve herhangi bir dönem için ağırlık birimi ton cinsinden ifade edilen metal tüketim miktarının sabit fiyatlarla GSYİH değerine oranlanmasıyla elde edilmektedir (Rebiasz, 2006). Hipoteze göre, bir ülkedeki ekonomik kalkınma düzeyi o ülkenin metal kullanım yoğunluğunu açıklamaktadır. Ekonomik kalkınmanın bir göstergesi kabul edilen kişi başı reel gelir dikkate alındığında, metal kullanım yoğunluğunun kişi başı reel gelirin bir fonksiyonu olduğu ifade edilmektedir:

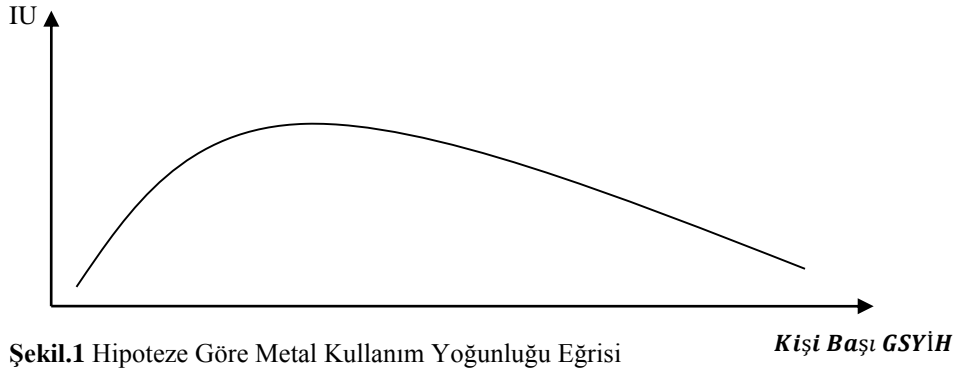
$$IU_t = f(KBGSYIH_t) \quad (2)$$

Burada $KBGSYIH$ kişi başı reel GSYİH'ı temsil etmekte ve belirli bir dönemdeki reel GSYİH değerinin toplam nüfusa oranlanmasıyla elde edilmektedir (Wärell ve Olson, 2009).

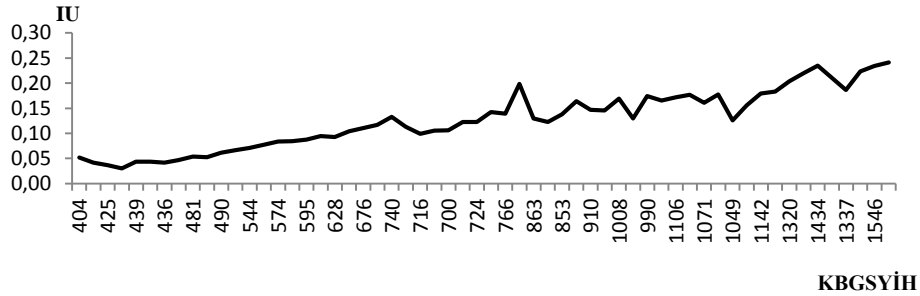
Metal kullanım yoğunluğundaki değişimler kişi başı reel GSYİH'nın bir fonksiyonu olarak ifade edilirse ters U-biçimli bir eğri elde edilmekte ve bu eğri metal kullanım yoğunluğu ile kişi başı reel gelir arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Kişi başı reel gelir düzeyine göre metal tüketim yoğunluğunun gelişimini gösteren kullanım yoğunluğu eğrisi Şekil 1'de gösterilmiştir.

Kullanım yoğunluğu ile kişi başı reel gelir düzeyi arasındaki ters U-biçimdeki ilişkinin açıklaması kullanım yoğunluğu hipotezinin teorik temellerini oluşturur. Roberts (1985), ters U-biçimini üç argümandan hareketle açıklamaktadır. Söz konusu eğilimleri açıklamada kullandığı argümanlardan biri talep kaymalarına ilişkindir. Buna göre, bir ülkenin kalkınma sürecinde nihai ürün bileşimi önce sanayi mallarına doğru ve sonra yüksek kalkınma düzeylerine ulaşıldığında da görece daha az mineral yoğun malları içeren hizmetlere doğru kayma gösterecektir. Böylece sanayileşme açısından önemli olan bir materyalin kullanımı, toplam çıktıya göre önce artıp sonra azalmaktadır. İkinci argümanı, üretimdeki teknik etkinlikten kaynaklanmaktadır. Emek verimliliğinde veya toplam faktör verimliliğindeki artış veri birim girdi başına daha fazla üretim olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece, belirli bir kalkınma aşamasına ulaşılmışından sonra, kullanım yoğunluğu azalmaktadır. Kullanım yoğunluğu eğrisinin sergilediği eğilimi açıklayıcı

üçüncü argümanı ise girdiler arası ikameye dayandırılmaktadır. Buna göre, arz ve talep koşulları, teknolojik değişmeler ve göreceli girdi fiyatları girdilerin ikame edilebilirliğini arttırmaktadır. Kullanım yoğunluğu açısından, teori, yeni daha ucuz ve kaliteli girdilerin ikame özelliğini arttırması bağlamında kullanım yoğunluğunun düşmesine neden olacağını öngörmektedir (Roberts, 1985).

Türkiye açısından çelik kullanım yoğunluğu eğrisi aşağıda Şekil 2’de verilmiştir. Buna göre kişi başı GSYİH ile Çelik Kullanım Yoğunluğu arasında doğrusal bir ilişkinin devam ettiğini, diğer bir ifade ile kalkınmışlık düzeyi açısından Türkiye ekonomisinin kalkınmakta olan ekonomi görünümünü devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

Şekil.2 Türkiye'nin Çelik Kullanım Yoğunluğu Eğrisi

3. Literatür Özeti

Crompton (1999), Güney Doğu Asya ülkeleri verilerini kullanarak çelik tüketiminin 2005 yılı için tahminini yapmayı amaçlamıştır. Vektör Otoregrasyon Analizi (VAR) modelinin kullanıldığı çalışmada tahminler hem yüksek hem de düşük GSYİH büyümesi (ekonomik büyüme) senaryoları altında gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar 1980'lerin

ortalarından itibaren gözlenen çelik tüketimindeki güçlü büyümenin 2005 yılına kadar devam etmesi gereğini göstermiştir. Crompton (2000), kullanım yoğunluğu hipotezini Japonya’da son dönemde gözlenen ham çelik tüketimindeki düşüşün nedenlerini ortaya koyabilmek ve bu bulgular eşliğinde 2005 yılı tüketimi için tahminlerde bulunmayı amaçlamıştır. Endüstri bazında çelik tüketimini çıktı birimi başına kullanılan ortalama çelik miktarı, GSYİH’ya göre görece endüstri çıktısı ve GSYİH olarak ayrıştırmıştır. Her endüstri için bu belirleyicilerin tahmini daha sonra endüstri ve toplam çelik tüketiminin tahminde bulunmak üzere kullanılmıştır. Analizlerde bu şekilde ayrıştırmaya gidilmesinin rasyoneli her endüstri için ham çelik tüketimi belirleyicilerinin ayrı ayrı sınanması amacı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, böyle bir ayrıştırma ile çelik tüketimindeki son dönem azalışların kaynaklandığı sektörlerin ortaya koyulabilmesi de mümkündür. Sonuçlar, Japonya’da çelik tüketiminin azalışında düşük GSYİH büyümesi ve yurtiçi üretimin çelik yoğunluğundaki sürekli azalışların ortak etkisine işaret etmiştir.

Abbott vd., (1999), İngiltere ekonomisi için çelik talebinin tahminine katkıda bulunmak amacıyla bir çelik talebi modeli geliştirmeye çalışmıştır. Yazarlar, Evans (1996)’nın modelini çeliğin tamamlayıcı bir ürün olduğu varsayımıyla ve talebinin motorlu araçlar ve inşaat endüstrilerinin çıktılarına da bağlı olduğunu kabul ederek genişletmişlerdir. Johansen (1988) sinama sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını göstermiştir. Bu bağlamda, çalışmada bu tahmin modelinin üreticiler tarafından kapasite kullanımı ve yatırım kararları için kullanılabilmesi önerilmiştir.

Guzmán vd., (2005), Japonya’da bakır kullanım yoğunluğundaki düşüşlerin nedenlerini ortaya koymak üzere, 1960-2000 döneminde bakır kullanım yoğunluğu eğrisini (eğrideki zaman içerisindeki kaymaları da dikkate alarak) tahmin etmiştir. Tahmin sonuçları, kişi başı gelir düzeyindeki artışların incelenen dönemde Japonya’da bakır kullanım yoğunluğunu arttırdığını ortaya koymuştur.

Ghosh (2006), 1951/1952-2003/2004 dönemi verileriyle Hindistan için çelik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki eşbütünlük ve nedensellik ilişkisini iki değişkenli VAR kapsamında sınamıştır. Durağan olmadıkları tespit edilen seriler arasında eşbütünlük ilişkisi bulunamamıştır. Nedensellik analizi sonuçları ise ekonomik büyümeden çelik tüketimine doğru tek yönlü nedenselliğin varlığını ortaya koymuştur. Böylece çalışmada gelirdeki büyüme daha yüksek düzeyde çelik tüketiminin nedenseli olarak gösterilmiştir.

Rebiasz (2006), çelik tüketimindeki değişimleri 1974-2003 döneminde Polonya ekonomisi için sınamıştır. Seçilmiş sektörler için çelik kullanım yoğunluğu ve ilgili sektör üretiminin toplam GSYİH içerisindeki payını gösterebilmek üzere oluşturulan regresyon denklemleri tahmin edilmiştir. Çalışma Polonya’da tahmin edilen ekonomik büyümenin çelik kullanım yoğunluğunda makul-ılımlı bir düşüşe neden olacağı bulgusuna ulaşılmıştır.

Evans (2011), 1953-2010 döneminde İngiltere için çelik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Önceki çalışmalarda denge ilişkisinde yapısal kırılma/kırılmaların dikkate alınmadığına işaret eden yazar, ARFIMA (kendisiyle bağlaşımlı kesirli bütünlük hareketli ortalama) yaklaşımına dayalı olarak çelik talebinin modellenmesinin güvenilirliğine ve etkinliğine vurgu yapmıştır. Analiz sonucunda, çelik tüketimi ile reel milli gelirin kesirli eşbütünlük olduğu ve denge hatalarının durağan olmadığı ancak ortalamaya dönüş sergilediği tespit edilmiştir. Bu nedenle, İngiltere’deki

çelik tüketiminin ekonomik büyüme ile olan ilişkisinde denge patikasına geri döneceği bulgusuna ulaşılmıştır.

Huh (2011), VAR ve Vektör hata düzeltme modeli (VECM) aracılığıyla çelik tüketimi ve çelik tüketen sektör çıktıları arasındaki kısa ve uzun dönemli nedensellik ilişkilerini Kore ekonomisi için 1975-2008 döneminde analiz etmiştir. Sonuçlar, çelik tüketimi ile GSYİH arasında GSYİH'dan toplam çelik tüketimine doğru uzun dönemli bir ilişkiyi ortaya koymuştur. Yassı ürünler tüketimi ile çelik tüketen sektörler arasındaki nedensellik sonuçlarına göre ise çelik tüketimi ve ekonomik büyüme arasında uzun dönem denge ilişkisi tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü konusunda ise çalışmada, yassı ürünler tüketiminin otomobil çıktısının; gemi sanayi çıktısının yassı ürünler tüketiminin; yassı ürünler tüketiminin işlenmiş metal ürünleri çıktısının nedenseli oldukları bulgularına ulaşılmıştır.

Dobrotá ve Căruntu (2013), ham çelik üretimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Çin, Japonya, Ukrayna, Rusya, ABD ve Kore ekonomileri için 1991-2011 dönemi verileriyle incelemiştir. Çalışmada, pozitif bir ekonomik büyümeye çelik üretimindeki büyümenin eşlik ettiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Jaunky (2013), bakır tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 16 gelişmiş ülke için 1966-2010 dönemi verileriyle, panel veri yöntemleri aracılığıyla araştırmıştır. Panel birim kök ve eşbütünleşme sınamaları sonucunda değişkenlerin birinci dereceden bütünlük seriler oldukları ve aralarında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu gösterilmiştir. VECM çerçevesinde nedenselliğin incelenmesi sonucunda Finlandiya, Fransa ve İngiltere için uzun dönemde ekonomik büyümeden bakır tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. İspanya için ise bakır tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Panel nedensellik sınaması ise ekonomik büyümeden bakır tüketimine doğru tek yönlü uzun dönem nedensellik ilişkisinin varlığını göstermiştir.

Wårell (2014), kullanım yoğunluğu hipotezini 61 ülke için 1970-2011 döneminde test etmiştir. Kullanım yoğunluğu hipotezinin tüm panel için geçerli olmadığını ancak panelin düşük, orta ve yüksek gelir grubu ülkeler olarak sınıflandırılıp tahmin edilmesi durumunda hipotezin orta gelir grubu için geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular orta gelir grubundaki ülkelerin belirli bir sanayileşme evresinden daha çok hizmetlere dayalı bir ekonomiye geçişlerinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.

4. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada açıklanan teorik model çerçevesinde, Türkiye ekonomisi için metal (çelik) kullanım yoğunluğu hipotezi incelenmektedir. Ekonometrik model hipoteze uygun olarak, Evans (2011) takip edilerek aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır.

$$steelcon_t = \alpha + \beta gdp_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

Modeldeki değişkenlerden *steelcon* çelik tüketimini; *gdp* Türkiye'nin gayri safi yurt içi hasılasını (1998 fiyatlarıyla) ifade etmektedir. Tüm veriler 1955-2013 dönemine ait yıllık veriler olup Türkiye'nin reel GSYİH verisi Kalkınma Bakanlığı'ndan çelik tüketim verileri ise Kalkınma Bakanlığı ve Türkiye Çelik Üreticileri Derneği'nden alınmıştır. Tüm değişkenlerin doğal logaritması alınarak kullanılmıştır.

Zaman serileri yöntemine uygun olarak ilk aşamada serilerin durağanlığını sınamak için Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (1981) (*ADF*) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992) (*KPSS*) birim kök testleri kullanılmaktadır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki ise Engle-Granger (1987) eşbütünlüşme yöntemi ve yapısal kırılmaları dikkate alan ve içsel olarak belirleyen Gregory-Hansen (1996a, b) (G-H) ve Arai Kurozumi (2007) (A-K) eşbütünlüşme yöntemleri kullanılarak incelenmiştir.

G-H yapısal kırılmanın varlığında standart (geleneksel) eşbütünlüşme testlerinin değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin araştırılmasında yetersiz kalacağını belirtip, yapısal kırılma altında uzun dönemli ilişkiyi belirlemek için dört model geliştirmiştir. Geliştirilen modellerde birinci model düzeyde kırılmayı, ikinci model ise trend varken düzeyde kırılma ile uzun dönemli ilişkiyi test etmektedir. Üçüncü model rejim değişikliği modelidir. En geniş model olan dördüncü model ise rejim değişikliği ve trendde kırılma modelidir (C/S/T). Bu model, hem sabitte, hem trendde ve hem de eğim katsayılarında değişime olanak vermiştir.

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1t} + \beta_1 t + \beta_2 t \varphi_{1t} + \alpha_1^T y_{2t} + \alpha_2^T y_{2t} \varphi_{1t} + \varepsilon_t, \quad t=1, \dots, T. \quad (4)$$

y_{1t} bağımlı değişkeni ifade ederken y_{2t} ise bağımsız değişkeni gösterir. Sabit terim, rejim değişikliğinden önceki eğim katsayıları ve trend katsayısı sırasıyla μ_1 , α_1^T , β_1 ile ifade etmektedir. μ_2 , α_2^T ve β_2 ise kırılmadan sonraki ilgili değişimleri göstermektedir. G-H'nın geliştirdiği düzeyde kırılma (C), trendde varken düzeyde kırılma (C/T) ve rejim değişikliği (C/S) modellerine ilişkin kısıtlar sırasıyla şu şekildedir: i) $\beta_1 = \beta_2 = 0$, $\alpha_2 = 0$, (ii) $\beta_2 = 0$, $\alpha_2 = 0$ ve (iii) $\beta_1 = \beta_2 = 0$.

G-H eşbütünlüşme testinde boş hipotez uzun dönemli ilişkinin olmadığını belirtirken alternatif hipotez ise yapısal kırılma altında uzun dönemli ilişkinin var olduğunu belirtir. Yapısal kırılmaların modele dahil edilmesini sağlayan kukla değişkenler şu şekilde tanımlanır (Gregory ve Hansen, 1996a, b);

$$\varphi_{1t} = \begin{cases} 0, & \text{eger } t \leq [T \tau], \\ 1, & \text{eger } t > [T \tau]. \end{cases}$$

Burada T gözlem sayısını, τ en yakın tamsayıyı belirtirken 0 ile 1 arasında değer alıp, $[T \tau]$ kırılmanın gerçekleştiği gözlemi göstermektedir.

İncelenen dönem içerisindeki kırılma zamanı, örneklemin başından ve sonundan belirli bir yüzde (örnek olarak %15) atılarak her bir nokta için tahmin edilen Z_t , Z_α ve *ADF* istatistik değerlerinin minimum olduğu nokta olarak belirlenir (Gregory-Hansen, 1996a, b). Gregory-Hansen eşbütünlüşme testinde Z_t , Z_α ve *ADF* aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır;

$$Z_t^* = \min_{\tau \in T} Z_t(\tau),$$

$$Z_\alpha^* = \min_{\tau \in T} Z_\alpha(\tau),$$

$$ADF^* = \min_{\tau \in T} ADF(\tau).$$

Değişimin varlığında olası kırılma noktalarının minimum değerine dayanan bu test istatistikleri genellikle kırılma tarihinin tahmininde tutarlı değildir. Dahası, yapısal kırılma ile birlikte eşbütünleşmenin varlığında geleneksel hipotez testi açısından eşbütünleşmenin olduğu boş hipotezin seçimi daha olasıdır (Kejriwal, 2008).

Bu olgudan sakınmak için G-H tarafından geliştirilen C, C/T ve C/S modellerini temel alan A-K eşbütünleşme testini kullandık. Bu yöntemde boş hipotez yapısal kırılma altında uzun dönemli ilişkinin var olduğunu belirtirken alternatif hipotez ise uzun dönemli ilişkinin olmadığını ifade etmektedir. Biz de A-K eşbütünleşme yönteminde değişiklik yaparak G-H (1996b)'nin en geniş modeli olan rejim değişikliği ve trendde kırılma modeline uyarladık. Arai-Kurozumi (2007) ve Kejriwal (2008)'i takip ederek C/S/T modelinde eşanlılık ile ilgili olarak regresörlerin ilk farklarının önceki ve sonraki değerlerini ekleyerek dinamik en küçük kareler yöntemini kullandık. Böylece uyarladığımız model aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1t} + \beta_1 t + \beta_2 t \varphi_{1t} + \alpha_1 y_{2t} + \alpha_2 y_{2t} \varphi_{1t} + \sum_{j=-K}^K \pi_j \Delta y_{2,t-j} + e_t^* \quad t = 1, \dots, T. \quad (5)$$

$\pi_j, -K \leq j \leq K$ için parametre vektörünü göstermektedir. C, C/T ve C/S modellerine ilişkin kısıtlar ise yukarıda açıklandığı gibidir. Kırılma zamanı, bütün olası noktalar üzerinde hata terimlerinin kareleri toplamının minimum olduğu nokta olarak belirlenir.

$$\hat{\lambda} = \min_{\lambda \in \Lambda} SSR_T(\lambda)$$

$\Lambda = [\underline{\lambda}, \bar{\lambda}]$, $0 < \underline{\lambda} < \bar{\lambda} < 1$, ve $SSR_T(\lambda)$ kırılma noktasına ait hata terimlerinin kareleri toplamını gösterir. Yapısal kırılma ile birlikte uzun dönemli ilişkin olduğu boş hipotez için test istatistiği Kejriwal (2008)'de aşağıdaki gibi gösterilmiştir:

$$\tilde{V}(\hat{\lambda}) = \frac{T^{-2} \sum_{t=1}^T S(\hat{\lambda})^2}{\Omega_{11}}$$

Ω_{11}, e_t^* 'nin uzun dönem varyansının tutarlı bir tahmini olduğunu gösterir.

$$\hat{\lambda} = (\hat{T}_1 / T), \quad S(\hat{\lambda}) = \sum_{t=1}^T \hat{e}_{t\hat{\lambda}}^* \quad \text{ve} \quad \hat{e}_{t\hat{\lambda}}^* \quad \text{genişletilmiş modelden elde edilen}$$

kalıntıları gösterir. Test istatistikleri, 100 adım ve 2500 tekrar kullanılarak simülasyon ile yazarlar tarafından elde edilen kritik değerler ile karşılaştırılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna ilişkin kanıtlara ulaşıldıktan sonra ise eşbütünleşme ilişkisinin zamanla nasıl değişeceğini görmek için her bir model yapısal kırılmalarla yeniden tahmin edilmiştir.

5. Analiz Sonuçları

5.1 Birim Kök Analiz Sonuçları

Analizlerde kullanılan serilerin durağan olup olmadıklarını saptamak için uygulanan *ADF* ve *KPSS* birim kök testlerinin sonuçları *Tablo 1*'de verilmektedir. Her iki test sonucuna göre çelik tüketimi ve reel gelir serilerinin birim kök içerdiği, bütün serilerin birinci farklarının ise durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo.1 ADF ve KPSS Birim Kök Testleri

Variables	ADF				KPSS	
	Model A		Model B		η_μ	η_τ
	<i>k</i>	$t_{(\gamma)}$	<i>k</i>	$t_{(\gamma)}$		
<i>steelcon</i>	1	-2.21	1	-0.92	0.93**	0.21*
<i>gdp</i>	0	-2.58	0	-0.98	0.93**	0.21*
<i>dsteelcon</i>	0	-9.94**	0	-10.00**	0.09	0.08
<i>dgdgdp</i>	0	-7.82**	0	-7.70**	0.14	0.05
Kritik		-			0.74	
(**)	1%	4.06		-3.50	0.46	0.21
Değerler	5%	-		-2.89	0.34	0.14
(*)	10%	3.46		-2.58		0.11
(#)		3.15				

Model A sabit ve trendli, Model B: sabitli modeli göstermektedir. *k* gecikme sayısını göstermekte ve *ADF* birim kök testinde Akaike bilgi kriterine (AIC) göre belirlenmiştir.

5.2 Engle-Granger, Gregory-Hansen ve Arai-Kurozumi Eşbütünlüşme Testlerinin Sonuçları

(3) nolu eşitliğin Engle-Granger eşbütünlüşme yöntemiyle tahmin edilmiş sonuçları *Tablo 2*'de verilmiştir. Eşbütünlüşme testi için hata terimlerinin durağanlığı sabitsiz ve trendsiz model üzerinden yapılmıştır. Eşbütünlüşme sonucuna göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını ifade eden boş hipotez reddedilememiştir.

Tablo.2 Engle-Granger Eşbütünlüşme Testi Sonucu

	Test İstatistiği
ε_t	-2,74
Kritik Değer	** %1 -5,35
	* %5 -3,98
	# %10 -3,34

Yapısal kırılmayı dikkate alarak uzun dönemli ilişkinin varlığını sınavan G-H (1996a, b) ve A-K (2007) testlerinin sonuçları *Tablo 3*'te sunulmaktadır. G-H testinin sonuçlarına göre Türkiye ekonomisi için metal (çelik) kullanım yoğunluğu hipotezinin test edildiği düzeyde kırılma, trendli düzeyde kırılma, rejim değişikliği ve rejim değişikliği ve trendde kırılma modellerinde ADF ve Z_t test istatistiğine göre %1 anlamlılık düzeyinde dahi eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı yokluk hipotezi reddedilmiştir. Z_α test istatistiğine göre ise düzeyde kırılma ve rejim değişikliği ve trendde kırılma modellerinde %10 anlamlılık düzeyinde, trendli düzeyde kırılma ve rejim değişikliği modellerinde ise %5 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı kabul edilmektedir. A-K tek kırılmalı eşbütünleşme testinin sonuçlarına göre, düzeyde kırılma ve rejim değişikliği modellerinde herhangi bir anlamlılık düzeyinde eşbütünleşmenin olduğu boş hipotez reddedilememiştir. Uzun dönemli ilişkinin var olduğu boş hipotez trendli düzeyde kırılma ve rejim değişikliği ve trendde kırılma modellerinde %5 önem düzeyinde reddedilmiştir. Buna göre, G-H ve A-K eşbütünleşme test sonuçlarına göre belirlenen kırılma dönemleri düzeyde kırılma modelinde (C) sırasıyla 1965 ve 1966, trendli düzeyde kırılma (C/T), rejim değişikliği (C/S) ve rejim değişikliği ve trendde kırılma (C/T/S) modellerinde 1987 ve 1988 dönemleridir. İçsel olarak belirlenen kırılma dönemleri demir-çelik sektöründe gözlenen gelişmelere bakıldığında oldukça anlamlıdır. 1965 yılında Ereğli Demir Çelik fabrikası açılmış olması ve onu takip eden dönemde kırılmanın bulunması önemlidir. Ayrıca 1987-1988 yılları ise dünyada çelik üretiminde yaşanan artışla ile yakından ilişkilidir.

Tablo.3 Gregory-Hansen and Arai-Kurozumi Eşbütünleşme Testleri

	G-H			A-K	
	Z_t^*	Z_α^*	ADF_t^*	$\tilde{V}_1(\hat{\lambda})$	$\hat{\lambda}_1$
<i>Düzye Kırılma</i>	-6.39**	-46.07#	-6.33**	0.140	0.18
** %1	-5.13	-50.07	-5.13	0.400	
* %5	-4.61	-46.48	-4.61	0.224	
# %10	-4.34	-36.19	-4.34	0.167	
<i>Trendli Düzeyde Kırılma</i>	-7.29**	-51.27*	-7.23**	0.132*	0.54
** %1	-5.45	-57.28	-5.45	0.159	
* %5	-4.99	-47.96	-4.99	0.107	
# %10	-4.72	-43.22	-4.72	0.084	
<i>Rejim Değişikliği</i>	-6.97**	-49.14*	-6.90**	0.084	0.54
** %1	-5.47	-57.17	-5.47	0.192	
* %5	-4.95	-47.07	-4.95	0.131	
# %10	-4.68	-41.85	-4.68	0.104	
<i>Rejim Değişikliği ve Trendde Kırılma</i>	-7.70**	-53.52#	-7.63**	0.069*	0.54

** %1	-6.	-69.37	-6.	0.072
* %5	02	-58.58	02	0.052
# %10	-5.50	-53.31	-5.50	0.042
	-5.24		-5.24	

G-H ve A-K eşbütünleşme sınamalarında C, C/T, C/S ve C/T/S için uzun dönemli ilişkinin varlığını gösteren kanıtlara ulaşıldıktan sonra modeller belirlenen kırılma dönemleri göz önüne alınarak tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları *Tablo 4*'te yer almaktadır. Bütün modellerde özellikle de düzeyde kırılma modelinde G-H ve A-K eşbütünleşme sınamasına göre tahmin edilen katsayılar oldukça benzerdir. Her ikisinde de *gdp* teorisinde beklenildiği işarete sahiptir ve katsayının büyüklüğü aynıdır. Trendli düzeyde kırılma modelinde trendin işareti negatiftir ve anlamlıdır. Trendin katsayısının negatif olması metal kullanım eğrisinin tersine dönmesine ilişkin öncü olarak değerlendirilebilir. Rejim değişikliği modelinde her iki eşbütünleşme metodundan elde edilen tahmin sonuçlarına göre gelirin katsayısı hem rejim değişikliğinden önce hem de sonrasında anlamlı bulunmuş ancak rejim değişikliğinden sonra gelirin katsayısı düşüş göstermiştir. Bu değişim kullanım yoğunluğu hipotezi bağlamında, kişi başına reel gelir artmasına bağlı olarak, gelir esnekliğinin oldukça düştüğünü ve Türkiye ekonomisinin kalkınma evreleri açısından yeni bir patikaya girmesi yönünde öncü gösterge olarak değerlendirileceğini işaret etmektedir. Rejim değişikliği modelinin A-K eşbütünleşme regresyon sonucuna göre *gdp*'deki %1'lik bir artış sırasıyla kırılma öncesi ve sonrası çelik tüketiminde % 2,09 ve % 1,58 artışa yol açacaktır. Rejim değişikliği ve trendde kırılma modelinde G-H ve A-K tahmin sonuçlarına göre trendin katsayısı rejim değişikliği öncesi ve sonrası anlamlı ve negatiftir, gelirin katsayısı rejim değişikliği öncesi ve sonrasında anlamlı ve beklenildiği gibi pozitifdir.

Tablo.4 Eşbütünleşme Tahmin Sonuçları

<i>(cons) = f(gdp)</i>							
	c_1	c_2	δ_1	δ_2	β_{11}	β_{12}	<i>KT</i>
Düzye Kırılma							
Gregory–Hansen	-12.4 (-24.5)	-12.04 (-22.0)	-	-	1.57 (50.7)	-	1966
Arai –Kurozumi	-12.5 (-25.0)	-12.1 (-22.5)	-	-	1.57 (52.2)	-	1965
Trendli Düzeyde Kırılma							
Gregory-Hansen	-37.92 (-9.5)	-38.12 (-4.2)	-0.05 (-5.2)	-	3.15 (12.7)	-	1988
Arai –Kurozumi	-46.8 (-12.8)	-47.0 (-12.9)	-0.08 (-7.8)	-	3.69 (16.3)	-	1987
Rejim Değişikliği							
Gregory–Hansen	-19.0 (-24.9)	-12.7 (-9.1)	-	-	1.97 (43.8)	1.61 (20.5)	1988

Arai –Kurozumi	-21.09 (31.6)	-12.43 (-11.6)	-	-	2.09 (53.3)	1.58 (26.7)	1987
Rejim Değişikliği ve Trendde Kırılma							
Gregory–Hansen	-29.5 (-4.7)	-37.86 (-2.6)	-0.03 (-2.8)	-0.06 (-3.1)	2.63 (17.1)	3.15 (6.2)	1988
Arai –Kurozumi	-35.34 (-57.0)	-41.75 (-4.9)	-0.04 (-28.7)	-0.07 (-3.4)	2.98 (9.5)	3.37 (6.5)	1987

β_{ij} ; $i=1,2$ değişken; $j: 1,2$ rejim. Kırılma tarihleri ve t değerleri parantez içinde yer almaktadır. KT ise kırılma tarihlerini göstermektedir.

6. Sonuç

Bu çalışmada, zaman serisi metotları kullanılarak, Türkiye ekonomisi için metal (çelik) kullanım yoğunluğu hipotezi 1955-2013 dönemini kapsayan veri seti ile incelenmiştir. Çalışmada öncelikle analize konu serilerin durağanlıkları birim kök testleri aracılığıyla araştırılmıştır. Sonuçlar serilerin düzey değerlerinde durağan olmadıklarını ancak birinci farklarında durağan hale geldiklerini göstermiştir. Bu bulgular ışığında seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı ilk olarak geleneksel Engle-Granger (1987) eşbütünleşme yöntemine göre sınanmış, ancak ilişkinin varlığına yönelik sonuca ulaşılamamıştır. Daha sonra uzun dönemli ilişkinin araştırılmasında yapısal kırılmayı dikkate alan Gregory-Hansen (1996a, b) ve Arai-Kurozumi (2007) test sonuçları ise değişkenler arasında uzun dönem denge ilişkisinin varlığını göstermişlerdir. Analizlerde kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntemlere dayalı olarak, gelir ve çelik tüketimi arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğuna yönelik güçlü bulgulara ulaşılmıştır. Türkiye ekonomisinin kalkınma evreleri açısından bakıldığında, uygulanan yapısal kırılma modelleri anlamlı işaretler vermektedir. Özellikle C/S modelinde ikinci rejimde ilk rejime göre gelir esnekliği katsayısının düşmüş olması kullanım yoğunluğu hipotezi açısından hipotezi destekleyen önemli bir ipucu olarak değerlendirilmektedir. Bütün olarak sonuçlar bize, bu hipotez bağlamında, Türkiye ekonomisinin kalkınmakta olan bir ülke görünümünde olduğu konusunda da ipuçları vermektedir.

EK

Ek Tablo.1 Dünya GSYİH ve Çelik Tüketimdeki Değişim

	1951- 1960	1961- 1970	1971- 1980	1981- 1990	1991- 2000	2001- 2012
GSYİH %	4,7	5,3	3,8	2	2,8	2,5
Çelik Tüketimi %	6,4	5,6	2,1	0,8	0,9	5,2

KAYNAKÇA

Abbott, A. J., Lawler, K. A., & Armistead, C. (1999). The UK demand for steel. *Applied Economics*, 31(11), 1299-1302.

Arai, Y., & Kurozumi, E. (2007). Testing for the null hypothesis of cointegration with a structural break. *Econometric Reviews*, 26(6), 705-739.

Coccia, M. (2012). *Dynamics of the steel and long-term equilibrium hypothesis across leading geo-economic players: empirical evidence for supporting a policy formulation* (No. 201202). Institute for Economic Research on Firms and Growth-Moncalieri (TO).

Crompton, P. (1999). Forecasting steel consumption in South-East Asia. *Resources Policy*, 25(2), 111-123.

Crompton, P. (2000). Future trends in Japanese steel consumption. *Resources Policy*, 26(2), 103-114.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.

Dobrotă, G., & Căruntu, C. (2013). The analysis of the correlation between the economic growth and crude steel production in the period 1991-2011. *Metalurgija*, 52(3), 425-428.

Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 251-276..

Evans, M. (1996). Modelling steel demand in the UK. *Ironmaking & steelmaking*, 23 (1), 17-24.

Evans, M. (2011). Steel consumption and economic activity in the UK: The integration and cointegration debate. *Resources policy*, 36 (2), 97-106.

Ghosh, S. (2006). Steel consumption and economic growth: Evidence from India. *Resources Policy*, 31 (1), 7-11.

Gregory, A. W., & Hansen, B. E. (1996a). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of econometrics*, 70(1), 99-126.

Gregory, A. W., & Hansen, B. E. (1996b). Practitioners corner: tests for cointegration in models with regime and trend shifts. *Oxford bulletin of Economics and Statistics*, 58 (3), 555-560.

Guzmán, J. I., Nishiyama, T., & Tilton, J. E. (2005). Trends in the intensity of copper use in Japan since 1960. *Resources Policy*, 30 (1), 21-27.

Huh, K. S. (2011). Steel consumption and economic growth in Korea: Long-term and short-term evidence. *Resources Policy*, 36 (2), 107-113.

Jaunky, V. C. (2013). A cointegration and causality analysis of copper consumption and economic growth in rich countries. *Resources Policy*, 38 (4), 628-639.

Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of economic dynamics and control*, 12 (2), 231-254.

Kalkınma Bakanlığı, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/index.aspx>.

Kejriwal, M. (2008). Cointegration with structural breaks: An application to the Feldstein-Horioka puzzle. *Studies in nonlinear dynamics & econometrics*, 12(1).

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root?. *Journal of econometrics*, 54(1), 159-178.

Malenbaum, W., 1973. Material Requirements in the United States and Abroad in the Year 2000: A Research Project Prepared for the National Commission on Materials Policy. University of Pennsylvania, Philadelphia.

Radetzki, M., & Tilton, J. E. (1990). Conceptual and methodological issues. *World metal demand, trends and prospects*, 13-34.

Rebiasz, B. (2006). Polish steel consumption, 1974–2008. *Resources Policy*, 31 (1), 37-49.

Roberts, M. C. (1985). *Theory and practice of the intensity of use method of mineral consumption forecasting*. Arizona Univ., Tucson (USA).

Uluslararası Demir ve Çelik Enstitüsü, Değişik Yıllar, <https://www.worldsteel.org/statistics/statistics-archive/yearbook-archive.html>. (Erişim Tarihi: 12.01.2014)

Unctad, T. (2005). Trade and Development Report. *United Nations, New York and Geneva*.

Tilton, J. E. (1990). *World metal demand: trends and prospects*. Resources for the Future. Washington, D.C.

Wårell, L. (2014). Trends and developments in long-term steel demand–The intensity-of-use hypothesis revisited. *Resources Policy*, 39, 134-143.

Wårell, L., & Olsson, A. (2009). Trends and developments in the intensity of steel use: an econometric analysis, Online at: <http://pure.ltu.se/portal/files/3157773/Paper.pdf>

Yellishetty, M., Ranjith, P. G., & Tharumarajah, A. (2010). Iron ore and steel production trends and material flows in the world: Is this really sustainable?. *Resources, conservation and recycling*, 54 (12), 1084-1094.

TURİZM FAKÜLTELERİ BÜNYESİNDEKİ REKREASYON PROGRAMLARI İÇİN MÜFREDAT KAPSAMI ÖNERİSİ: BİLİMETRİK BİR ÇALIŞMA

Göknil Nur SEVER*
Mehtap Özkan Buzlu**

ÖZET

Türkiye’de hem turizm hem de beden eğitimiyle ilgili fakülte ve yüksekokullar altında açılmaya başlanan rekreasyon bölümlerinin nasıl yapılması gerektiği konusunda tartışmaların yaşandığı bir süreçten geçilmektedir. Açılan rekreasyon bölümlerinin misyon ve vizyonları, müfredat tasarımları, ders içerikleri ve dolayısıyla bu bölümlerden mezun olacak öğrencilerin mesleki yeterliliklerinin ne olacağı konusunda bir netlik kazanılabilmiş değildir. Bu çalışma, farklı fakülte ve yüksekokullar altındaki rekreasyon bölümlerinin amaçları ve müfredatlarının hem ‘entegre’ hem de ‘birbiriyle örtüşmeden’ nasıl tasarlanacağını netleştirebilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bunun için de rekreasyonun ilişkili olduğu alanlar altındaki konumlanışının (multidisipliner yapısının) daha net anlaşılması gerekmektedir. Çalışma, bilim dalına ilişkin bir analiz amacı taşıması bakımından bilimetrik bir çalışmadır. Proquest veri tabanında 1917-2014 yılları arasında yayınlanan rekreasyon konulu 619 tam metin İngilizce tez araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. İnsanın duygusal/düşünsel doğası ile ilgili alanlar, insanın fiziksel doğası ile ilgili alanlar, doğal çevre ile ilgili alanlar ve yapılandırılmış çevre ile ilgili alanlar olmak üzere dört farklı kategoriye göre gruplanan tez başlıklarına kelime bulutu analizi (word clouds) uygulanmıştır. Kelime bulutlarının sentezi yoluyla ulaşılan bulgular ışığında, farklı birimler altında açılacak rekreasyon bölümlerinin müfredat kapsamına yönelik öneriler sunulmuştur. Bu çalışmada elde edilen bulgular ayrıca; rekreasyonun multidisipliner yapısına göre farklı araştırma rota ve sahalarının işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rekreasyon Eğitimi, Bilimetri, Görsel Veri Analizi, Kelime Bulutu Analizi

ABSTRACT

Recreation is a research subject for various scholarly research and also recreation education is provided by various departments belong to various scientific areas. This variability causes confusion about the scope and content of the programs related to recreation. The purpose of this study is to discover the scope and content of various recreation programs and propose an appropriate curriculum for the recreation divisions belong to tourism faculties. A scientometric approach which enables researchers to concentrate on the qualities of a scientific field is adopted for this study. 619 recreation

*Doç.Dr., Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü,
goknilnurkocak@gmail.com

**Arş.Gör., Mersin Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü,
mehtapozkanbuzlu@hotmail.com

related thesis/dissertations published in the Proquest data base between the years 1917-2014 are examined. Content analysis has been generated by using ‘word clouds’ which is one of the visual data analysis techniques. Some specific implications proposed for the recreation programs about the scope and content of curriculum. The findings of this study also point out scholarly recreation research route and content.

Keywords: Recreation Education, Scientometrics, Visual Data Analysis, Word Clouds

Giriş

Rekreasyon ve boş zaman bölümleri ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde 1920’lerin ortalarında açılmaya başlamıştır (Kızanıklı, 2014, s. 49). Dünya genelinde sayıları hızla artan rekreasyon bölüm ve anabilim dallarının, ağırlıklı olarak üniversitelerin Sağlık Bilimleri Fakültelerinde (Uygulamalı Sağlık Bilimleri ya da Sağlık Meslek Fakülteleri gibi), Spor Teknolojisi Yüksek Okullarında (Sağlık, Rekreasyon, Park ya da Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulları gibi) ve Turizm ve Ağırlama İşletmeciliği Yüksek okullarında (Turizm, Rekreasyon, Park ya da Turizm İşletmeciliği Yüksek Okulları) yer aldığı görülmektedir (Tütüncü, 2008, s. 95).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) ’nda belirtilen “Boş zamanların değerlendirilmesinde eğitim ve organizasyon faaliyetlerini yürütecek nitelikli elemanların yetiştirilebilmesi amacı ile üniversitelerin beden eğitimi ve spor bölümlerinde "rekreasyon" anabilim dalı açılacaktır” ifadesi (Kalkınma Bakanlığı, 2015a) ve Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)’ndaki “Boş zamanların değerlendirilmesinde eğitim ve organizasyon faaliyetlerini yürütecek insan gücünün yetiştirilmesi amacıyla üniversitelerde rekreasyon ana bilim dalı tesis edilecektir” ifadesinden Türkiye’de de rekreasyon eğitimine yönelik planlamaların 1990’lı yılların başlarından itibaren yapılmaya başladığı anlaşılabilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2015b). Üniversitelerarası Kurul’un (ÜAK) 3 Temmuz 1998 tarihinde Muğla Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu bünyesinde Rekreasyon Bölümü açılması yönünde Yüksek Eğitim Kurulu Başkanlığı’na görüş bildirilmesine karar verilmesinin ardından, Yükseköğretim Kurumunun 12.04.2000 tarihli toplantısında Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulları (BESYO) bünyesinde Rekreasyon Bölümünün açılmasına karar verilmiş, başta Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Marmara Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi olmak üzere üniversitelerin BESYO’ları altında Rekreasyon bölümleri açılmaya başlanmıştır (Zorba, 2008, s. 54). Türkiye’de Turizm eğitimi fakülteleşme süreci öncesinde, rekreasyon bölümleri yalnızca BESYO’lar bünyesinde yer almaktaydı. Turizm eğitiminde fakülteleşme süreciyle birlikte, Turizm Fakülteleri altında da rekreasyon ve rekreasyon yönetimi bölümleri açılmaya başlanmıştır. Günümüzde hem Turizm Fakülte ve Yüksekokulları hem de BESYO/Spor Bilimleri Fakülteleri (SBF)/Spor Bilimleri ve Teknolojisi Yüksekokulları (SBT) altında açılan rekreasyon ve rekreasyon yönetimi bölümlerinin nasıl yapılanması gerektiği konusunda tartışmalar sürmektedir.

Akdeniz Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu’nda 24-25 Şubat 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilen III. Rekreasyon Bölümleri Koordinasyon Toplantısı’nda rekreasyon bölümlerine ilişkin sorunlar, rekreasyon bölümlerinin misyon ve vizyonu, dünyadaki rekreasyon bölümü müfredatları ile ülkemizdeki olanakların karşılaştırılması, uygun müfredat geliştirme ve müfredatların uyumluluğunu sağlayabilme, öğrenci istihdamı konuları tartışılmıştır (Akyıldız, 2012, s. 146). Toplantı

sonucunda belirtilen sorunlar için gerekli önlemlerin alınıp, çözüm yolları bulunabilmesi için denekleşme yoluna gidilmesine karar verilmiş olup, bu aşamada programların müfredat kapsamlarının ve tasarımlarının belirlenmesi yönünde bir karara rastlanmamıştır. Dokuz Eylül Üniversitesi, Spor Bilimleri ve Teknolojisi Yüksekokulu ve Anadolu Turizm Araştırmaları Dergisi tarafından düzenlenen, 17-20 Nisan 2014 tarihleri arasında gerçekleştirilen “Rekreasyon ve Rekreasyon Yönetimi Programlarının Amaçları Ne Olmalı” adlı arama konferansında, rekreasyon bölümlerinin, program amaçları, müfredat tasarımları, ders içerikleri, mezunlara yönelik meslek tanımları konuları tartışılmıştır (Anadolu Turizm Araştırmaları Dergisi, 2014). Şu ana kadar konuyla ilgili yapılan çalışmalar ve tartışmalar, nelerin yapılması gerektiğini belirleme çabası niteliğindedir ve yapılması gerekenler için yol göstericidir. Ancak yapılması gerektiğine ve önemine vurgu yapıldığı halde; farklı fakülte ve yüksekokullar altında açılan rekreasyon ve rekreasyon yönetimi bölümlerinin, program amaçları, müfredat tasarımları ve ders içeriklerinin nasıl olması gerektiği konusunda henüz netlik sağlanamadığı görülmektedir.

Literatür Taraması ve Problem Sunumu

Türkiye’de farklı fakülte ve yüksekokullar altında açılmaya başlanan rekreasyon bölümlerinin yapılması ile ilgili olarak; rekreasyon yönetimine ilişkin lisans düzeyinde müfredat geliştirmeyi (Tütüncü, Taş ve Kiremitçi, 2008), rekreasyonda kurumsallaşma ve uzmanlaşmayı (Tütüncü, 2012), Türkiye’deki rekreasyon eğitiminin genel yapısını (Kızanlıkl, 2014) ve rekreasyon bölümlerinin tercih edilme nedenleri ile bölüm öğrencilerinin beklentilerini (Zorba, Cerit, Gümüşdağ ve Evli, 2013) konu alan çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM), Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index) ve Google Akademik’te yapılan taramada konuyla ilgili olarak yukarıda belirtilen çalışmalar dışında başka bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Halen başlangıç evresinde sayılabilecek tartışmaları ilk başlatan Tütüncü (2008), rekreasyonun ‘sportif rekreasyon’, ‘rekreasyon yönetimi’ ve ‘terapötik rekreasyon’ u barındırması gerektiğini vurgulamış ve ülkemizde bu üç unsuru kapsayan bir program çeşitliliğinin sağlanamamasının önemli bir sorun olduğunu belirtmiştir. Tütüncü, Taş ve Kiremitçi (2012), beden eğitimi ve spor ile ilgili fakülte ve yüksekokulların rekreasyonu, ‘insanın sağlıklı bir yaşam sürmesi’ ve ‘spor’ açısından ele alınması gerektiğini ve ilgili okulların rekreasyon terapisi ile rekreasyonel rehberlik alanlarına odaklanması gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak aynı çalışmada, turizm ile ilgili fakülte ve yüksekokullar bünyesinde açılan ‘Rekreasyon Yönetimi’ bölümlerinin, ‘Turizm İşletmeciliği’ bölümlerinden farklı olarak ne üreteceğinin belirsiz olduğundan bahsedilmekte ve hem turizm hem de beden eğitimi-spor ile ilgili fakülte ve yüksekokullardan mezun olacak bireylerin görev tanımları ve mesleki unvanlarının birbirinden ayrıştırılamamasının ileride bazı sorunlara yol açabileceği ifade edilmektedir. Zorba ve arkadaşları (2013), rekreasyon bölümlerinin tercih edilme nedenleri ve bölüm öğrencilerinin beklentilerini araştırdıkları çalışmada, açılan rekreasyon bölümlerinde amaca uygun müfredat belirlenmediği ve takip edilen ülkelerdeki rekreasyon programına uygun eğitim verilmediğinden bahsedilmektedir. Kızanlıkl (2014), Türkiye’deki yükseköğretim kurumlarında rekreasyon eğitiminin

genel yapısını ortaya koymayı amaçladığı çalışmada, rekreasyon eğitiminin diğer disiplinler ile ilişkisini ortaya koymak için rekreasyon ile ilgili Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi'nde yayınlanan lisansüstü tezlerinin anabilim dallarını incelemiştir. Bu çalışma, Türkiye'de farklı anabilim dallarında rekreasyon ile ilgili hazırlanan lisansüstü tez sayılarına işaret etmektedir. Sever ve Özkan Buzlu (2014); rekreasyonun hangi disiplinlerce incelendiğini araştırmışlar, böylece alanın multidisipliner yapısının kapsamını belirlemeye çalışmışlardır. Bu araştırmaya göre rekreasyon; eğitim, turizm, sosyoloji, tarih, psikoloji, sağlık, kinesiyoloji, beden eğitimi, spor, coğrafya, ekonomi, ormancılık, işletme, ziraat, çevre tasarımı ve planlaması ve peyzaj mimarlığı gibi çok farklı ve çeşitli disiplinlerin ilgi alanına girmektedir.

Rekreasyonun multidisipliner doğası gereği farklı disiplinler altında açılan programların müfredat ve hatta ders kapsamının, hem birbirlerine entegre ve hem de birbirleriyle çakışmadan nasıl tasarlanacağı bir problem alanıdır. Bu durum, farklı disiplinler altındaki rekreasyon programlarının özgün misyon tanımlamalarını da güçleştirmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Yöntem

Bu araştırma; turizm fakülteleri bünyesinde açılması planlanan rekreasyon programlarının müfredat kapsamı hakkında öneri getirmek amacıyla tasarlanmıştır. Problem sunumunda işaret edildiği gibi farklı fakülteler altında aynı/benzer adlı programlar yer aldığı için; diğer programlarla çakışmayan ve turizm fakültelerinin genel misyonuna uygun bir kapsam önerilebileceği koşulda, araştırma amacına ulaşılması önem taşıyacaktır. Araştırmanın önemini savunabilmek için; turizm fakülteleri bünyesi dışındaki rekreasyon programlarının da kapsamını belirlemek gerekmektedir ve bu gereklilik (her ne kadar araştırmanın doğrudan amacı olmasa da) yöntem tasarımında yönlendirici olan alt amaçtır. Araştırma amacı gerçekleştirebilmek için; farklı fakülteler bünyesinde yer alan diğer rekreasyon programlarının müfredat kapsamı belirlenerek hem alanın genel kapsam bilgisine; hem de diğer kapsamlardan hareketle ve kıyaslamalı biçimde, turizm çatısı altındaki programlar özelinde kapsam önerisine ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Keşifsel nitelikteki araştırma amaçlarına ulaşabilmek için farklı yöntemler tercih edilebilir. Bu çalışmada da, farklı rekreasyon programlarının müfredatlarını derleyerek içerik analizi yapmak bir seçenek olabilir. Ancak müfredat kapsamının pek çok farklı koşuldaki etkilenmesi (programda görevli olan öğretim elemanlarının uzmanlık alanları, programın bağlı bulunduğu okulun genel misyonu, altyapı yeterlilikleri gibi) nedeniyle bu seçenek tercih edilmemiştir. Bu seçeneğe alternatif olarak, rekreasyon alanında farklı disiplinlerde yapılmış bilimsel araştırmaların kapsamının derlenerek içerik analizi yapılması tercih edilmiştir. Alternatif seçenek için; fakülteler bünyesinde lisans düzeyindeki programlarda verilen eğitimin, geri planda bilimsel araştırmalarla elde edilen bilgilerin sunum ve yorumuna dayandığı ön kabulü (*assumption*) belirleyici olmuştur. Rekreasyon konusunda farklı disiplinlerde yapılmış bilimsel araştırmaların kapsamından hareket etmenin, araştırmanın amacı ve ön kabulü dikkate alındığında daha geçerli olacağı değerlendirilmiştir. Bilimsel araştırmalar yoluyla üretilen bilginin, fakültelerde lisans düzeyinde aktarılan bilginin kapsam ve çeşitliliğinde belirleyici olduğu düşünülmektedir. Bilimsel araştırmalar en temelde anabilim dallarında

yapılmakta ve tez olarak raporlanmaktadır. Bu nedenle bu araştırmada rekreasyon alanında yazılmış lisansüstü tezlerin araştırma kapsamlarının, amaca uygun olarak yazdıkları anabilim dallarıyla ilişkilendirilerek belirlenmesi yolu benimsenmiştir. Elbette tezlerin dışında makaleler yoluyla da çok önemli bilimsel araştırma bulguları raporlanmaktadır. Ancak makalelerde raporlanan araştırmaların, bilim dallarıyla nesnel biçimde doğrudan ilişkilendirmesi mümkün olmayacağı için, makalelerin incelenmesi amaca uygun görülmemiştir. Araştırma amacı doğrultusunda en kapsamlı ve çeşitli veriyi sunacağı düşünülerek Proquest veri tabanı tercih edilmiştir. Mart 2014 itibarıyla yapılan taramada; 1917-2014 yılları arasında yayınlanmış, başlığında 'rekreasyon' kelimesi geçen ve Proquest veri tabanı tarafından konusu rekreasyon olarak belirlenmiş 664 teze ulaşılmış, ancak anabilim dalı/bölümü belirsiz 45 tez, araştırma amacına uygun olmadığı için değerlendirme dışı bırakılmıştır. Toplam 619 tez değerlendirilmeye alınmıştır (267 yüksek lisans, 397 doktora). Değerlendirmeye alınan tezlerin 163 farklı anabilim dalı/bölümde üretildiği gözlenmiştir. Bu gözlemin, seçilen veri kaynağının amaca uygunluğunu teyit ettiği değerlendirilmektedir.

Farklı anabilim dallarının rekreasyon konusundaki ilgi alanlarını belirleyebilmek amacıyla öncelikle bu anabilim dallarını belirli bir mantık çerçevesinde gruplama ihtiyacı duyulmuştur. Ana bilim dallarının çeşitliliği dikkate alındığında, hem hiçbir anabilim dalını dışlamayacak kadar geniş ve hem de farklı nitelikteki disiplinleri birbirinden kesin olarak ayıracak kadar kapsamı belirgin bir gruplama yapmakta zorlukla karşılaşılmıştır. Bu zorluğu aşabilmek için bilim dallarının nasıl gruplandığı konusunda yazılmış literatüre başvurulmuş ve ayrıca bilim felsefesi konusunda uzman 3 akademisyenden görüş alınmıştır. Bu çabalar sonucunda; bilim dallarının gruplanması konusunda bir uzlaşım olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgu karşısında, doğru bilim alanları gruplaması yapabilmek için tümevarım yerine tümden gelim yaklaşımı tercih edilmiştir. Yani önceden belirlenmiş üst gruplar altına veriyi yerleştirmek yerine, verideki belirli ortak özelliklerden hareketle soyutlama yaparak üst gruplara ulaşılmıştır. Bu sürecin sonunda, hiçbir veriyi dışlamadan ve karşılaştırmaya izin verecek nitelikteki bilim dalları gruplaması 4 başlık altında yapılmıştır. Araştırmada veriden hareketle belirlenen bilim alanlarına verilen kodlar şöyledir:

1. İnsanın duygusal düşünsel doğası ile ilgili alanlar.
2. İnsanın fiziksel doğası ile ilgili alanlar.
3. Doğal çevre ile ilgili alanlar.
4. Yapılandırılmış çevre ile ilgili alanlar.

Üst gruplama amacıyla yürütülen süreç, eş zamanlı olarak üst gruplar altındaki kümeleme işleminin de yapılmasını sağlamıştır. Bu süreçte ilk adımda her bir tezin örnekleme belirlenmiştir. Örneğin örnekleme insanlardan oluşuyorsa tezin ilk iki bilim alanından birine ait olduğu değerlendirilmiştir. Örnekleme örneğin bitki örtüsü, coğrafi veya mimari yapılar ise tezin son iki bilim alanından birine ait olduğu değerlendirilmiştir. Sonraki adımda; tezin ait olduğu bilim alanını kesinleştirmek için, araştırılan değişkenler ve yapılar değerlendirilmiştir. Ancak araştırmacıların kendi ilgi alanları olan 1. grup dışında yazılan tezlerin değişkenlerini veya yapılarını kesin olarak yorumlamaları mümkün olmamıştır. Bu tip şüpheler oluştuğunda tezlerin yöntem ve analiz bölümleri incelenmiştir. Örneğin tezde; psikometrik yaklaşım varsa 1. grupta belirtilen bilim alanına, biyometrik yaklaşım varsa 2. grupta belirtilen bilim alanına,

coğrafi veya jeolojik ölçümler varsa 3. grupta belirtilen bilim alanına, ekonometrik uygulama varsa 4. grupta belirtilen bilim alanına yerleştirilmiştir.

Bilimsel araştırma süreçlerinin ortaya konularak, bilimsel olguların karakteristiklerinin veya bilimde var olan süreçlerinin temel özelliklerin ortaya çıkarılması amacıyla yapılan araştırmalar “bilimetric araştırma” olarak adlandırılmaktadır (Xiao, 2010, s. 554). Bilimetric bir çalışmanın genel organizasyonu bir yandan temellendirme (justification) ve sınırlarını belirlemeyi (demarcation), diğer yandan metodolojik analiz ve ampirik araştırma yaklaşımını gerektirmektedir (Leydesdorff, 2001, s. 6). Bu araştırma bilimetric olarak nitelenebilir. Bilimetricin, belirli bir alandaki bilimsel yayımları inceleyen diğer bir yöntem olan bibliyometri ile ilk bakışta oldukça benzer olduğu düşünülebilir. Bilimsel çalışmalardaki benzer parametreler (çalışmanın türü, konusu, dili, yılı gibi) üzerinden araştırmalar yapan bu iki yaklaşım, amaçları bakımından birbirinden farklılık göstermektedirler. Bibliyometride genel olarak bilimsel yayımlara ilişkin değerlendirmeler yapılarak alanın genel yapısının ve alanyazının gelişiminin ortaya çıkarılması amaçlanır (Kodaş 2014; Turan, 2014; Evren ve Kozak, 2013). Bilimetrici; araştırma konularının en sık dayandığı disiplinlerin, bilimsel yayınlarda incelenen konuların ve farklı konulara ilişkin artışların tespit edilerek (Leydesdorff ve Gauthier, 1996; Konur, 2011; 2012a; 2012b) bilim alanlarının/bilim dallarının analiz edilmesini amaçlar (Al, 2009, s. 232). Bununla birlikte, birbiriyle oldukça ilişkili olan bilimetric ve bibliyometrinin birlikte kullanıldığı çalışmalar da mevcuttur (Konur, 2011; Montoya, Montoya, Gomez, Manzano-Agugliaro ve Alameda-Hernández, 2014).

Veri setinin kodlama ve gruplama işlemi tamamlandıktan sonra analiz aşamasına geçilmiştir. İçerik analizi için görsel veri analizi tekniklerinden kelime bulutu analizi (word clouds) uygulanmıştır. Kelime bulutu bir metin içerisindeki kelimeleri, sıklık derecelerini dikkate alarak görselleştirmeye yarayan bir araç olup, kaynak metinde görünme sıklığına bağlı olarak yazıtipi boyutu belirlenen kelimeleri bir araya toplamayı sağlamaktadır (Hunt, Gao ve Xue, 2014, s. 2). Bir metin içerisinde en çok öne çıkan kelimelerin daha büyük yazıtipi boyutlarında ve bazen de farklı bir yazıtipi renginde gösterildiği bu teknik, kelime ya da kelime gruplarının önemini ya da etkisini görsel olarak göz önüne sermektedir (Riggs ve Hu, 2013, s. 522). Bu bakımdan, kelime bulutlarından yararlanılarak yapılan görsel veri analizi, içerik analizi açısından etkin bir teknik olarak değerlendirilmektedir.

Analiz ve Bulgular

Araştırmanın verisini oluşturan ve tez başlıklarından oluşan metni analize uygun hale getirmek için öncelikle metin üzerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Metin içerisindeki bütün kelimeler büyük harflere dönüştürülmüştür. Metin içerisinde sıkça geçen ‘rekreasyon’, ‘rekreasyonel (recreational)’ ve ‘çalışma (study)’ kelimeleri çıkarılmıştır. Ayrıca, edatlar çıkartılmış ve noktalama işaretleri kaldırılmıştır. Her bir kategorideki tez başlıkları *wordle* programına aktarılmış ve kelime bulutları kullanılarak içerik analizi uygulanmıştır (wordle.net). Orijinal veriden daha doğru sonuçlar alabilmek için analiz aşamasında veri Türkçe’ye çevrilmemiştir. Her bilim alanı kategorisi için ayrı analiz uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, belirlenen her bir bilim alanına düşen tez sayıları ve oranları şu şekildedir:

1. İnsanın duygusal/düşünsel doğası ile ilgili alanlar (n=511, %83)
2. İnsanın fiziksel doğası ile ilgili alanlar. (n=34, %5)
3. Doğal çevre ile ilgili alanlar (n=27, %4)
4. Yapılandırılmış çevre ile ilgili alanlar (n=47, %8)

Rekreasyon konulu tezler içerisinde; eğitim, turizm, sosyoloji, tarih, psikoloji, örgütsel yönetim, liderlik, ekonomi, işletme, politika, kamu yönetimi, kamu politikası ile ilgili tez başlıkları “insanın duygusal/düşünsel doğası ile ilgili alanlar” kategorisi altında toplanmıştır. Rekreasyon konulu tezler içerisinde, sağlık, kinesiyoloji, beden eğitimi, egzersiz ve spor ile ilgili olan tez başlıkları “insanın fiziksel doğası ile ilgili alanlar” kategorisi altında toplanmıştır. Tezler içinde yapılan kapsamlı incelemede; insanın fiziksel ve zihinsel bakımdan sağlıklı olmasını destekleyen ve yaşam kalitesini artırmaya yönelik aktivite ve terapiyi içeren terapötik rekreasyon ve terapötik rekreasyon programlarının, hem insanın duygusal / düşünsel doğası hem de insanın fiziksel doğası ile ilgili olduğu görülmektedir. Terapiye yönelik olarak psikoloji, sosyoloji ve örgütsel yönetim ile ilgili terapötik rekreasyon araştırmaları ya da terapötik rekreasyon eğitimi ile ilgili araştırmalar, “insanın duygusal/ düşünsel doğası ile ilgili alanlar” kategorisinde değerlendirilirken; doğrudan sağlık, psikiyatri, rehabilitasyon ve fiziksel aktiviteye yönelik terapötik rekreasyon araştırmaları “insanın fiziksel doğası ile ilgili alanlar” kategorisine dahil edilmiştir.

Rekreasyon konulu tezler içerisinde; coğrafya, antropoloji ve doğal kaynaklar ile ilgili çalışmalar doğal çevre ile ilgili alanlar kategorisi altında toplanırken; ziraat, şehir ve bölge planlama, çevre tasarımı ve planlaması, tarım, ormancılık, peyzaj mimarlığı, mimarlık, kırsal ekonomi, tarım ekonomisi ile ilgili tez başlıkları, “yapılandırılmış çevre ile ilgili alanlar” kategorisine dahil edilmiştir.

Kelime bulutu analizinin yapısı hakkında fikir vermek için, Şekil 1’de dört farklı bilim alanı kategorisindeki tez başlıklarından hareketle elde edilen görseller sunulmuştur.

İnsanın Duygusal/Düşünsel Doğası İle İlgili Alanlar

Doğal Çevre İle İlgili Alanlar

İnsanın Fiziksel Doğası İle İlgili Alanlar

Yapılandırılmış Çevre İle İlgili Alanlar

Şekil 1: Bilim Alanları Kategorilerine Göre Kelime Bulutları (Tez Başlıklarından Hareketle)

Kelime bulutları aracılığıyla yapılan içerik analizi sonuçlarından, anlamlı bulgulara ulaşmak için sentez yapılmıştır. Analize İngilizce olarak sokulmuş olan kelimeler, sentez aşamasında Türkçe'ye çevrilmiş, böylece bulguların sunumunun Türkçe olması sağlanmıştır. Sentez sonucunda elde edilen bulgular 1, 2, 3 ve 4 numaralı tablolarda sunulmuştur.

Tablo.1 İnsanın Duygusal Düşünsel Doğası İle İlgili Alanlar

Araştırmada Saptanan Bölümler/ ABD	Örneklenen Kitle	Araştırılan Değişkenler	İncelenen Yapılar/Konular	
Eğitim, Turizm, Sosyoloji, Tarih, Psikoloji, Örgütsel Yönetim, Liderlik, Ekonomi, İşletme, Politika, Kamu Yönetimi, Kamu Politikası	Toplum, Gençler, Ergenler, Öğrenciler, Yöneticiler, Uzmanlar, Engelliler, Aileler, Ziyaretçiler, Çalışanlar, Yetişkinler, Çocuklar	Davranışlar, Fayda, Aktiviteler, İhtiyaç, Talep, Tutum, Katılım, Memnuniyet, Deneyim, Tercihler (Preference/ Choice), Kalite, Refah, İlgilenim (Involvement), Kültür, Kısıtlamalar, Risk, Algı, Çatışma, Değer, Maliyet, Özellikler, Deneyim, Yeterlikler	Boş Zaman, Rekreasyon ve Eğitim	Boş zaman / boş zaman aktiviteleri (leisure), rekreasyon programları ve hizmetleri, boş zaman eğitimi, rekreasyon eğitimi ve rekreasyon müfredatı.
			Rekreasyon ve Turizm	Boş zaman ve turizm davranışları, turizm ve rekreasyon alanlarında sürdürülebilir gelişim uygulamaları, rekreasyon ve turizm etki analizi, rekreasyon ve turizm talebi, kırsal turizm ve rekreasyon, açık hava rekreasyonu ve doğa turizminin çevresel etkileri, turizm ve rekreasyona yönelik tutundurma faaliyetleri.
			Terapötik Rekreasyon	Terapötik rekreasyonun sosyal etkileri ve yaşamsal faydaları, terapötik rekreasyon müfredatı çeşitliliğine yönelik öğrenci algıları, boş zaman ve terapötik rekreasyon eğitimi, boş zaman yaşam stiliyi desteklemeye yönelik terapötik rekreasyon programları, toplumsal terapötik rekreasyon programları, terapötik rekreasyonda kalite değerlendirme, terapötik rekreasyon yöneticilerine yönelik iş analizi, yöneticilerin yeterlikleri, terapötik rekreasyon çalışanlarında tükenmişlik, terapötik rekreasyon uzmanlarının mesleki gelişim ihtiyaçları, terapötik rekreasyonda uzmanlaşma, terapötik rekreasyon müfredatı değerlendirme, terapötik rekreasyonun bir hizmet olarak incelenmesi.
			Boş Zaman ve Rekreasyon Yönetimi	Rekreasyon yönetimi, rekreasyon programları yönetimi, rekreasyon alanlarının yönetimi, kamu alanlarının yönetimi, risk yönetimi, çatışma yönetimi, ziyaretçi etki yönetimi, gelir yönetimi ve örgütsel yönetim.
			Rekreasyon, Ekonomi ve Politika	Rekreasyon talebi modellenmesi (recreation demand modelling), rekreasyon talebini etkileyen çevresel ve politik faktörler, talep modelleri ve rekreasyon talebinin tahminlenmesi, rekreasyonun ekonomik değeri (value) ve ekonomik etkileri, kamu ve rekreasyon politikası.

Tablo 1’de sunulan “insanın duygusal/düşünsel doğası ile ilgili alanlar” kategorisine ait kelime bulutundaki en belirgin (metin içerisindeki frekansı en yüksek) kelimeler incelendiğinde, bu alana giren tezlerde rekreasyonun; toplum, gençler, ergenler, öğrenciler, yöneticiler, uzmanlar, engelliler, aileler, ziyaretçiler, çalışanlar, yetişkinler ve çocuklar gibi çok çeşitli örneklem türleri üzerinde incelendiği görülmektedir. Bu kategorideki tezlerde en çok araştırılan değişkenler ise; davranış, fayda, aktiviteler, ihtiyaç, talep, tutum, katılım, memnuniyet, deneyim, tercihler (preference/choice), kalite, refah, ilgilenim (involvement), kültür, kısıtlamalar, risk, algı, çatışma, değer, maliyet, özellikler, deneyim, yeterlikler ve uzmanlaşmadır. Boş zaman, rekreasyon ve eğitimle ilgili olarak; boş zaman / boş zaman aktiviteleri (leisure), rekreasyon programları ve hizmetleri, boş zaman eğitimi, rekreasyon eğitimi ve rekreasyon müfredatları konularının, insanın duygusal / düşünsel doğası ile ilgili alanlarda çalışılmış olduğu görülmektedir. Bu alanda yönetimle ilgili olarak; rekreasyon yönetimi, rekreasyon programları yönetimi, rekreasyon alanlarının yönetimi, kamu alanlarının yönetimi, risk yönetimi, çatışma yönetimi, ziyaretçi etki yönetimi, gelir yönetimi ve örgütsel yönetim konularının incelendiği görülmektedir. Rekreasyonun ekonomik boyutuyla ilgili olarak; rekreasyon talebi modellemesi (recreation demand modeling), rekreasyon talebini etkileyen çevresel ve politik faktörler, talep modelleri ve rekreasyon talebinin tahminlenmesi, rekreasyonun ekonomik değeri (value) ve ekonomik etkileri, kamu ve rekreasyon politikası konuları çalışılmıştır. Turizm ile ilgili olarak; boş zaman ve turizm davranışları, turizm ve rekreasyon alanlarında sürdürülebilir gelişim uygulamaları, rekreasyon ve turizm etki analizi, rekreasyon ve turizm talebi, kırsal turizm ve rekreasyon, açık hava rekreasyonu ve doğa turizminin çevresel etkileri, turizm ve rekreasyona yönelik tutundurma faaliyetleri konularının çalışıldığı görülmektedir. İnsanın duygusal/düşünsel doğası ile ilgili alanlardaki terapötik rekreasyon ile ilgili tezlerde; terapötik rekreasyonun sosyal etkileri, terapötik rekreasyonun yaşamsal faydaları, terapötik rekreasyon müfredatı çeşitliliğine yönelik öğrenci algıları, boş zaman ve terapötik rekreasyon eğitimi, boş zaman yaşam stilini desteklemeye yönelik terapötik rekreasyon programları, toplumsal terapötik rekreasyon programı, terapötik rekreasyonda kalite değerlendirme, terapötik rekreasyon yöneticilerine yönelik iş analizi, terapötik rekreasyon çalışanlarda tükenmişlik, terapötik rekreasyon uzmanlarının mesleki gelişim ihtiyaçları, terapötik rekreasyon yöneticilerinin yeterlikleri, terapötik rekreasyonda uzmanlaşma, terapötik rekreasyon müfredatı değerlendirme, terapötik rekreasyonun bir hizmet olarak incelenmesi konularının araştırıldığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada; Turizm Fakülteleri bünyesindeki Rekreasyon Bölümleri için müfredat kapsamı önerisine ulaşılmaya çalışılırken, bu programların diğer fakülteler bünyesindeki aynı isimli programlarla örtüşmemesi ve fakat aynı zamanda da, ihtiyaç duyulacak tüm bilgi külliyatı açısından diğer programlarla entegre bir nitelik göstermesi gereği gözetilmiştir. Bu nedenle takip eden tablolarda diğer bilim alanlarının ilgi kapsamına giren alanlarla ilgili olarak da genel bulgular sunulmaktadır.

İnsanın fiziksel doğası ile ilgili alanlardaki tezlerde; farklı toplumlar ya da topluluklar, gönüllüler, terapötik rekreasyon uzmanları, engelliler, hastalar, öğrenciler, bunama hastaları, otizm hastaları, çocuklar, istismara uğrayan ergenler, psikiyatrik yardım alan ergenler gibi çeşitli örneklem türleri üzerinden çalışıldığı görülmektedir. Bu kategoride, softball, slow-pitch, kaya tırmanıcılığı, atletizm gibi sporlarla ilgili

çalışmalar dikkat çekmektedir. Ayrıca, insanın fiziksel doğası ile ilgili alanlardaki rekreasyon konulu tezlerde; terapötik rekreasyon hizmetleri, sağlık kuruluşlarındaki rekreasyon programları, yaşlılar için rekreasyon, spor ve fiziksel aktivite olanakları, topluluk sporları, farklı toplumların fiziksel aktiviteleri, alkol bağımlılığının önlenmesine yönelik terapötik rekreasyon hizmetleri, üniversite rekreasyonunda yaralanmalar ve yapısal faktörler, üniversitelerde fiziksel rekreasyon için tesis planlaması ile ilgili trendler ve sorunlar, fitness ve rekreasyonun ortak faydaları konuları çalışılmıştır.

Tablo.2 İnsanın fiziksel doğası ile ilgili alanlar

Araştırmada saptanan bölümler/ABD	Örneklenen Kitle	İncelenen Yapılar/Konular
Sağlık, Kinesiyoloji, Beden Eğitimi, Egzersiz ve Spor	Farklı toplumlar ya da topluluklar, gönüllüler, terapötik rekreasyon uzmanları, engelliler, hastalar, öğrenciler, bunama hastaları, otizm hastaları, çocuklar, istismara uğrayan ergenler, psikiyatrik yardım alan ergenler	Softball, slow-pitch, kaya tırmanıcılığı, atletizm, Terapötik rekreasyon hizmetleri, Sağlık kuruluşlarındaki rekreasyon programları, Yaşlılar için rekreasyon, spor ve fiziksel aktivite olanakları, Topluluk sporları, Farklı toplumların fiziksel aktiviteleri. Alkol bağımlılığının önlenmesine yönelik terapötik rekreasyon hizmetleri, Üniversite rekreasyonunda yaralanmalar ve yapısal faktörler, Üniversitelerde fiziksel rekreasyon için tesis planlaması ile ilgili trendler ve sorunlar, Fitness ve rekreasyonun ortak faydaları

Doğal çevre ile ilgili alanlardaki tezlerde, koruma alanları, dağlar, göller, ekoturizm alanları, rekreasyon alanları ve ağaçlandırılmış alanlar üzerinden araştırmalar/inceleme yapılmış olup; rekreasyonun doğal çevre, ağaçlandırılmış alanlar ya da koruma alanları üzerindeki etkisinin (impact) izlenmesi (monitoring), rekreasyon alanlarının sınıflandırılması, rekreasyon alanlarının korunması, rekreasyon alanlarına erişim konuları çalışılmıştır.

Tablo.3 Doğal çevre ile ilgili alanlar

Araştırmada saptanan bölümler/ABD	Örneklenen Kitle	İncelenen Yapılar/Konular
Coğrafya, Antropoloji, Doğal Kaynaklar	Koruma alanları, dağlar, göller, ekoturizm alanları, rekreasyon alanları, ağaçlandırılmış alanlar.	Rekreasyonun doğal çevre, ağaçlandırılmış alanlar ya da koruma alanları üzerindeki etkisinin (impact) izlenmesi (monitoring), Rekreasyon alanlarının sınıflandırılması, Rekreasyon alanlarının korunması, Rekreasyon alanlarına erişim.

Yapılandırılmış çevre ile ilgili alanlar kategorideki tezlerde, açık hava rekreasyon alanları, parklar, kamu orman alanları, milli park ve ormanlar, rekreasyon tesisleri, belediye park ve rekreasyon departmanları üzerinden araştırmalar/incelemeler yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılandırılmış çevre ile ilgili alanlardaki rekreasyon konulu tezlerde; farklı eyaletlerdeki açık alan rekreasyon alanlarının analizi, açık alan rekreasyon kaynaklarının planlanması, geliştirilmesi, açık alan rekreasyon alanlarında peyzaj planlaması, açık alan rekreasyonunun çevresel ve ekonomik etkileri, orman planlaması ve rekreasyon için kaynak tahsisatı, kamu alanlarında rekreasyonun planlanması, ormancılık uygulamalarının rekreasyon üzerindeki etkileri, rekreasyon tesis alanlarının değerlendirilmesi, rekreasyonel alanlarda su kalitesinin iyileştirilmesi konuları çalışılmıştır.

Tablo.4 Yapılandırılmış çevre ile ilgili alanlar

Araştırmada saptanan bölümler/ABD	Örneklenen Kitle	İncelenen Yapılar/Konular
Ziraat, Şehir ve Bölge Planlama, Çevre Tasarımı ve Planlaması, Tarım, Ormancılık, Peyzaj Mimarlığı, Mimarlık, Kırsal Ekonomi, Tarım Ekonomisi	Açık hava rekreasyon alanları, parklar, kamu orman alanları, milli park ve ormanlar, rekreasyon tesisleri, belediye park ve rekreasyon departmanları,	Farklı eyaletlerdeki açık hava rekreasyon alanlarının analizi, Açık hava rekreasyon kaynaklarının planlanması ve geliştirilmesi, Açık hava rekreasyon alanlarında peyzaj planlaması, Açık hava rekreasyonunun çevresel ve ekonomik etkileri, Orman planlaması ve rekreasyon için kaynak tahsisatı, Kamu alanlarında rekreasyonun planlanması, Ormancılık uygulamalarının rekreasyon üzerindeki etkileri, Rekreasyon tesis alanlarının değerlendirilmesi, Rekreasyonel alanlarda su kalitesinin iyileştirilmesi

Sonuç

Turizm fakülteleri bünyesinde açılması planlanan rekreasyon programlarının müfredat kapsamı hakkında öneri getirmek amacıyla tasarlanmış bu araştırma sürecinde incelenen 619 lisansüstü tezdin hareketle belirli çıkarımlara ulaşılmıştır. İlk çıkarım, rekreasyonun multidisipliner bir alan olduğu ve farklı bilim alanları altında farklı yönleriyle ele alındığıdır. Buna göre:

1- Rekreasyon, insanların duygusal/düşünsel doğası ile ilgili bir olgudur. Bu alanla ilgili disiplinlere ait rekreasyon eğitimi tasarımlarında, insanın psiko-sosyal ve bilişsel yapısının dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca, destinasyonun kamu politikası, rekreasyon politikası, hukuk kuralları, ekonomisi, rekreasyon alanları ve tesislerine yönelik talebin tahminlenmesi ile bu alan ve tesislerin fizibilite çalışmaları, finansmanı, işletilmesi, uygulanacak fiyat ve ücret gösterme politikası, ekonomik etkileri gibi konularla, boş zaman ve rekreasyon eğitimi ve terapötik rekreasyonun psiko-sosyal boyutu, “insanların duygusal/düşünsel doğası ile ilgili” alanlara odaklanan fakülteler altında açılacak rekreasyon bölümlerinin müfredatlarında yer almalıdır. Bu çalışmada yapılan bilim alanları gruplaması açısından değerlendirildiğinde, Turizmin Fakültelerinin ve dolayısıyla bunlar altında yer alan rekreasyon bölümlerinin müfredat kapsamlarının bu saptamalara göre yapılması önerilmektedir.

2- Rekreasyon, insanların fiziksel olarak sağlıklı olmasını destekleyebilecek bir olgudur. Sağlık ve spor ile ilgili alanlardaki eğitim tasarımlarında, insanların fiziksel olarak sağlıklı olmasını destekleyecek ve toplumun farklı kesimlerine uygun (örneğin; yaşlılar, gençler, engelliler, çocuklar) fiziksel aktivite, spor türleri ve terapötik rekreasyon uygulamalarına odaklanılmasının uygun olabileceği düşünülmektedir. Böylece BESYO ve Turizm Fakülteleri bünyesindeki rekreasyon bölümlerinin misyonlarını ve buna paralel olarak müfredat kapsamlarını birbirinden ayırtırmak mümkün olabilir.

3- Büyük çoğunluğu açık alanlarda gerçekleştirilen rekreasyon aktiviteleri için doğal çevre üzerinden (örneğin; ağaçlandırılmış alanlar, doğal ormanlar, göl çevresi, koruma alanları) belirli rekreatif alanlar ayrılmaktadır. Rekreasyon aktiviteleri için hangi alanların tahsis edileceği, bu alanların nasıl planlanacağı, rekreasyon aktivitelerine ayrılacak alanlarının doğal çevre üzerindeki etkisinin tahminlenmesi, izlenmesi, rekreasyon alanlarının sınıflandırılması, rekreasyon alanlarına erişim güzergahlarının belirlenmesi gibi konular doğal çevre ile ilgili alanların ilgi kapsamına girmektedir.

4- Rekreasyon aktiviteleri için tahsis edilecek olan rekreasyon alanları ve rekreasyon tesislerine yönelik olarak, yapılandırılmış çevre unsurları da rekreasyon araştırmalarının bir boyutu olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, rekreasyon alan ve tesislerinin planlanması, tasarımı, peyzajı, mimarisi, inşası yapılandırılmış çevre ile ilgili alanların ilgi kapsamına girmektedir.

Bu dört kategori, rekreasyonun var olabilmesi ve sürdürülebilmesi açısından bir zincirin halkaları gibi birbirini tamamlamaktadır. Bu nedenle, tüm kategorilerin bir bütün halinde dikkate alınarak, birbirini destekleyerek gelişmesi ve bu gelişim için bilimsel araştırmaların multidisipliner tasarlanması uygun olabilir. Bununla birlikte, farklı fakülte ve yüksekokullar altında verilen rekreasyon eğitiminin hem belirli

şekillerde birbirinden ayrışarak uzmanlaşmaya imkan oluşması ve fakat hem de mezunların alanın genel kapsamı hakkında da fikir sahibi olması uygun olabilir.

Turizm ile ilgili fakülte ve yüksekokullarda açılmakta olan 'rekreasyon yönetimi' bölümlerinin müfredat ve ders tasarımları planlanırken, alanın multidisipliner yapısı da dikkate alınarak, hem insanın psiko-sosyal ve bilişsel yapısına yönelik olarak psikoloji, sosyoloji ve sosyal psikoloji derslerinin, hem de yapılandırılmış çevre ile ilgili olarak planlama ve politika, hukuk, ekonomi, işletme ve finans konularının dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, turizm ile ilgili fakülte ve yüksekokullar altında açılan 'rekreasyon yönetimi' bölümlerinin müfredatları belirlenirken; psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi, işletme, finans, muhasebe gibi derslerin yanı sıra, rekreasyonun genel yapısı, rekreasyon alanları ve yönetimi / park ve rekreasyon tesisleri yönetimi, rekreasyon programlama, açık alan rekreasyonu, terapötik rekreasyon, rekreasyon işletmeciliği, rekreasyon hizmetleri pazarlaması, rekreasyonel liderlik, rekreasyon işletmelerinde insan kaynakları yönetimi, destinasyon politikası ve planlaması, rekreasyon politikası, genel turizm ve rekreasyona ilişkin hukuki düzenlemeler gibi derslerin de öncelikli olarak dikkate alınması önerilmektedir.

Beden eğitimi ve spor ile ilgili fakülte ve yüksekokullarda açılmakta olan rekreasyon bölümlerinin müfredat ve ders tasarımları planlanırken, toplumun farklı kesimlerine uygun (örneğin; yaşlılar, gençler, engelliler, çocuklar) fiziksel aktivitelere türlerine odaklanılması önerilmektedir. Bu bölümlerin müfredatları belirlenirken, topluluk sporları, bireysel sporlar, anatomi, kinesiyojoloji, fitness, spor psikolojisi, egzersiz fizyolojisi, fiziksel rekreasyon programlama, rekreasyonel liderlik, fiziksel aktivite ve sağlık, spor yaralanmaları ve ilk yardım gibi konulara odaklanılabilir.

Rekreasyonun tüm boyutlarının bütünlük bir şekilde gelişmesi gerektiğinden daha önce bahsedilmiştir. Fakat görüldüğü gibi, terapötik rekreasyon ile ilgili olan kısım, ne turizm ne de beden eğitimi ve spor ile ilgili bölümlerdeki eğitim tasarımlarına tam olarak yerleşmemektedir. Terapötik rekreasyonun hem sosyal bilimler hem de sağlık ve spor bilimleri ile ilgili olması rekreasyonun bu boyutunun mevcut eğitim sistemindeki konumunun tespitini zorlaştırmaktadır. Yurtdışındaki eğitim kurumlarında, rekreasyonun bu boyutunun genellikle 'sağlık, spor ve rekreasyon' adlı eğitim programları içerisinde yer aldığı görülmektedir. Özel gereksinimli bireylere (hasta, yaşlı ve engelliler) yönelik olarak tasarlanmış rekreasyonel aktiviteler yoluyla onların eğlenerek, oynayarak, keyif alacağı uğraşlar edinerek, yarışarak gelişimlerine ve tedavi süreçlerine katkıda bulunan 'terapötik rekreasyon' (Karaküçük, 2014) ile ilgili olarak 'Terapötik Rekreasyon Anabilim Dalı'nın açılmasının, rekreasyonun bu boyutunun gelişmesi açısından uygun olabilir.

Bu araştırmada asıl amaca ulaşmak için izlenen yöntem, aynı zamanda Proquest veri tabanında yer alan lisansüstü tezlerin incelenmesi yoluyla rekreasyon konulu araştırmaların da genel bir saptamasını yapmaktadır. Bu nedenle, lisans düzeyindeki müfredat geliştirme çalışmalarına katkı sağlamanın yanı sıra, var olan ve açılacak olan anabilim dallarındaki rekreasyon konulu çalışmalar için de ufuk açıcı olabileceği düşünülmektedir. Bilimetric bir çalışma olma özelliği taşıyan bu çalışma, rekreasyonla ilgili literatür değerlendirmeleri ve meta-analizleri destekleyebilir. Bu araştırma ayrıca; program geliştirme pratiği açısından ortaya koyduğu bakış açısıyla da, farklı alanlarda program tasarımı yapmak isteyen akademisyenlere fikir verebilir.

Çok sayıdaki nitel verinin pratik bir şekilde analiz edilmesine yardımcı olan ve bulguların görselleştirilmesi için kullanışlı bir araç olan kelime bulutu analizinin kullanıldığı bu çalışma, diğer nitel veri analizi gerektiren çalışmalara örnek teşkil edebilir. Ancak, oldukça pratik bir teknik olan kelime bulutu analizinin bazı kısıtlarının olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Örneğin, verinin tamamının İngilizce olduğu çalışmamızda, kelime bulutu analizi orijinal veri üzerinden yapılmış ve görsellerdeki kelimeler İngilizce olarak raporlanmıştır. İngilizce ve Türkçe'nin gramer yapısı bakımından farklılık göstermesi nedeniyle (örneğin, Türkçe'nin sondan eklemeli bir dil olması) verinin Türkçe'ye çevrilmesinin, verinin ayıklanmasını ve analizden aynı bulguları elde etmeyi zorlaştıracacağı düşünüldüğünden veri orijinal hali ile analize tabi tutulmuştur. Araştırmacıların bu tekniği kullanırken, tekniğin kısıtlarını da göz önünde bulundurması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, M. (2012). Rekreasyon Bölümleri Koordinasyon Toplantısının Ardından. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23 (1): 146-147.
- Al, U. (2009). Türkiye'nin Görelî Atıf Etkisi Üzerine Bibliyometrik Bir Çalışma. *Bilim Dünyası*, 10 (2), 231-244.
- Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi. (2014). Akademik Turizm Eğitimi Arama Konferansı Sonuç Bildirgesi. <http://www.anatoliajournal.com/aramak/6.sonuc.htm> , Erişim Tarihi: 02.06.2014.
- Evren, S. & Kozak, N. (2013). Bibliometric Analysis of Tourism and Hospitality Related Articles Published in Turkey. *Anatolia – An International Journal of Tourism and Hospitality Research*. 25 (1): 61–80.
- Hunt, C., Gao, J. & Xue, L. (2014). A Visual Analysis of Trends in The Titles and Keywords of Top-Ranked Tourism Journals, *Current Issues in Tourism*, 1-7. (Accepted Proof).
- Kalkınma Bakanlığı (2015a). VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/4/plan6.pdf> , Erişim Tarihi: 23.03.2015.
- Kalkınma Bakanlığı (2015b). VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf> , Erişim Tarihi: 23.03.2015.
- Karaküçük, S. (2014). Terapötik Rekreasyon ve Uzmanlığı (Liderliği). (H. M. Şahin, H. Taşkın, S. Aktaş, M. Esentaş & F. Şahin, Ed.), *II. Uluslararası Engellilerde Beden Eğitimi ve Spor Kongresi Özet Kitapçığı*. (s. 74-80).
- Kızanlıklı, M. M. (2014). Türkiye'deki Yükseköğretim Kurumlarında Rekreasyon Eğitiminin Yapısı. *International Journal of Science Culture and Sport, Special Issue 1*: 46-60.
- Kodaş, D. (2014). International Journal of Wine Business Research (IJWBR) Dergisinin Bibliyometrik Özellikleri Açısından İncelenmesi. (N. Kozak & E. Günlü,

Ed.), VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi Bildiri Kitabı (s. 98-112). Aydın: Detay Yayıncılık.

Konur, O. (2011). The Scientometric Evaluation of The Research on The Algae and Bio-Energy. *Applied Energy*, 88 (1): 3532–3540.

Konur, O. (2012a). The Evaluation of The Global Research on The Education: A Scientometric Approach. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 47 (1): 1363 – 1367.

Konur, O. (2012b). The Scientometric Evaluation of The Research on The Production of Bioenergy from Biomass. *Biomass and Bioenergy*, 47: 504-515.

Leydesdorff, L. (2001). *The Challenge of Scientometrics: The Development, Measurement, and Self-Organization of Scientific Communications*. USA: Universal Publishers. <http://www.bookpump.com/upb/pdf-b/1126816b.pdf>, Erişim Tarihi: 03.12.2014.

Leydesdorff, L. & Gauthier, E. (1996). The Evaluation of National Performance in Selected Priority Areas Using Scientometric Methods. *Research Policy*, 25 (1): 431-450.

Montoya, F., Montoya, M., Gomez, J., Manzano-Agugliaro, F. & Alameda-Hernández, E. (2014). The Research on Energy in Spain: A Scientometric Approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 29 (1): 173-183.

Riggs, R. J. & Hu, S. J. (2013). Disassembly Liaison Graphs Inspired by Word Clouds, *Procedia CIRP*, 7: 521-526. (Accepted Proof).

Sever G. N. & Özkan Buzlu M., (2014). The Scholarship on The Scholarly Research of Recreation: Context of Tourism and Other Research Areas. (E. Koç, H. Abdioğlu & R. Kılıç, Ed.), *9th International Conference: New Perspectives in Tourism and Hospitality Book of Proceedings* (s. 271-280). Burhaniye, Turkey. <http://tourman2014.org/wp-content/uploads/2014/04/BOOK-OF-PROCEEDINGS1.pdf>, Erişim Tarihi: 11.02.2015.

Turan, A. (2014). Turizm Konulu Yüksek Lisans Tezlerinin Bibliyometrik Özellikleri (1984-2013). (N. Kozak & E. Günlü, Ed.), VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi Bildiri Kitabı (s. 3-15). Aydın: Detay Yayıncılık.

Tütüncü, Ö. (2008). Rekreasyon Yönetimi'ne Yönelik Üniversite Düzeyinde Bir Müfredat Geliştirme Önerisi. *Anatolia: Turizm Araştırma Dergisi*, 19 (1): 93-103.

Tütüncü, Ö., Taş, İ. & Kiremitçi, İ. (2012). Rekreasyonda Kurumsallaşma ve Uzmanlaşma. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23 (1): 112-116.

Wordle. <http://www.wordle.net/create>, Erişim Tarihi: 19.09.2014.

Xiao, N. (2010). The Evaluation of Research by Scientometric Indicators. *The Journal of Academic Librarianship*, 36 (6): 554-555.

Zorba, E. (2008, Eylül). Türkiye'de Rekreasyona Bakış Açısı ve Gelişimi. *Gazi Haber Dergisi*, s. 52-55.

Zorba, E., Cerit, E., Gümüşdağ, H. & Evli, M. (2013). Rekreasyon Bölümlerinin Tercih Edilme Nedenleri ve Bölüm Öğrencilerinin Beklentilerinin Araştırılması. *Uluslararası Hakemli Akademik Spor Sağlık ve Tıp Bilimleri Dergisi*, 8 (3), <http://sstbdergisi.com/?sayfa=dergelist&aranan=1>, Erişim Tarihi: 21.10.2014.

TÜRKÇEDE *İŞTE* SÖZCÜĞÜ ve ORHAN KEMAL'İN *ÖNCE EKMEK* ADLI ÖYKÜSÜNDEKİ GÖRÜNÜMLERİ

Yasemin ÇELİK*

ÖZET

Bu çalışmada *işte* sözcüğünün kullanımları üzerinde durulmuştur. *İşte* sözcüğü ile ilgili bulgular bazı sözlükler, gramer kitapları ve bazı dönemlere (11-15. yüzyıl arası) ait eserlerin dizin kısımlarının incelenmesi yolu ile elde edilmiştir. Bu malzemelere dayanılarak *işte* sözcüğünün ilk olarak 13. ve 14. yüzyıllarda Eski Anadolu Türkçesi döneminde ortaya çıktığı, ancak daha önceki dönemlerde daha başka bazı biçimlerde (*uş*, *uşbu*, *uşol* vs.) *işte* işlevi ve anlamıyla kullanılan sözcüklerin olduğu görülmüştür. *İşte* sözcüğünü değerlendirirken bu sözcüğün anlamsal özellikleri, etimolojisi, tür ve söz dizimi özellikleri incelenmiş ve bu tespitler Orhan Kemal'in *Önce Ekmek* adlı eseriyle desteklenmiştir. *İşte* sözcüğü, araştırmacılar tarafından ayrıntılı olarak incelenmemiş; birkaç gramer kitabı, makale ve sözlüğün dışında bu sözcüğe değinilmemiştir. Bu amaçla *işte* sözcüğü üzerine tespitler yapılarak (anlam, etimoloji ve tür özellikleri bakımından) bu sözcüğe açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İşte*, anlam, etimoloji, sözcük türü, *Orhan Kemal*, *Önce Ekmek*.

THE WORD *İŞTE* IN TURKISH LANGUAGE, AND ITS PERSPECTIVES IN THE STORY OF ORHAN KEMAL WHICH IS CALLED *ÖNCE EKMEK*

ABSTRACT

This research mentions about the usage of the word *işte*. The findings about this word were obtained via examination of some dictionaries, grammar books, and index parts of some pieces which belong to some periods (11-15.century). With the light of those information, *işte* has emerged during the period of Old Anatolian Turkish, 13. and 14. century, however, in the earlier periods, it seems that there were other words (*uş*, *uşbu*, *uşol* etc.) which had been used with the function and the meaning of *işte*. While assessing the word *işte*, the semantic feature, etymology, the word class, and the syntax of this word have been researched, and the findings were supported by Orhan Kemal's book: *Önce Ekmek*. The word *işte* has not been examined by researchers in details, and it has only been mentioned in some grammar books, articles and dictionaries. Therefore, in order to clarify this word, some determinations (meaning, etymology, in terms of word class features) on the word *işte* have been made.

Key Words: *İşte*, meaning, etymology, word class, *Orhan Kemal*, *Önce Ekmek*.

*Öğr.Gör., Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ycelik@mku.edu.tr

1. Giriş

Son derece ilginç ve sıra dışı kullanım özelliklerine sahip bulunan *işte* sözcüğü, araştırmacılar tarafından ayrıntılı olarak incelenmemiş; birkaç gramer kitabı, makale ve sözlüğün dışında bu sözcüğe değinilmemiştir. Bu amaçla, bu çalışmada *işte* sözcüğü üzerine tespitler yapılarak (anlam, etimoloji ve tür özellikleri bakımından) bu sözcüğe açıklık getirilmeye çalışılmıştır. *İşte* sözcüğünün tarihsel kullanım özellikleri bazı sözlük, gramer kitapları ve bazı dönemlere (11-15. yüzyıllar arası) ait eserlerin dizin kısımlarının incelenmesi yolu ile elde edilmiştir.

İşte sözcüğüne, sözlük çalışmalarında, hemen hemen benzer anlamlar verilmiştir. Ancak, sözcüğün türü ve görevi bakımından kaynaklarda verilen bilgiler farklılık göstermektedir.

Türkçe Sözlük'te "Bir şey gösterilirken veya bir şeye işaret edilirken söylenen bir söz, aha, ahacık, anlatılan bir sözün sonucuna gelindiğini gösterir ve anlatılan şeye dikkat çekmek için kullanılan bir söz" biçiminde açıklanan *işte* sözcüğü, gerek Doğu Türkçesi gerekse Batı Türkçesine ait çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır.

Eski Türkçe dönemine (8 - 11. yüzyıllar arası) ait metinlerde *işte* sözcüğünün, biçimsel ve anlamsal olarak Batı Türkçesiyle paralellik gösteren durumlarıyla (EAT *uşda / üşde* > TT *işte*) karşılaşmamaktayız. Ancak bu dönemin ürünü olan, daha sonra (19 ve 20. yüzyıllarda) istinsah edilen ve günümüz Türkiye Türkçesine aktarılan çalışmalarda bazı sözcüklere (*uş, uşbu, işbu* vs.) *işte* anlamı verildiği görülmüştür. Ancak bu durum, *işte* sözcüğünün Eski Türkçe döneminde ortaya çıktığını ve kullanıldığını göstermemektedir.

İşte sözcüğünün, Doğu Türkçesine ait metinlerde de Batı Türkçesindeki biçim ve anlam özellikleriyle birebir örtüşmediği görülmektedir. Bu dönemle ilgili olarak yapılan çeviri tarzı metinlerde *işte* anlamı verilen sözcüklere *işte* dışındaki başka bazı sözcüklerle karşılıklar verilmiştir. Şöyle ki, bu dönemle ilgili olarak yapılan çalışmalarda *uş, uşbu, uşol* gibi sözcüklere *işte* anlamı verilmiştir. Ancak bazı çalışmalarda bu sözcükler (*uş, uşbu, uşol* vs.) *bu, şu, o* anlamıyla *işaret ve gösterme* bildiren sözcükler biçiminde değerlendirilmiştir. Bu durum, Doğu Türkçesi alanında çalışma yapan araştırmacıların bu sözcüklere kendilerinin verdikleri anlamlandırmaları ve yorumları göstermektedir. Bu nedenle de *işte* sözcüğünün Doğu Türkçesi döneminde ortaya çıktığını ve bu dönemde kullanıldığını söylemek kısmen yanlış olmaktadır. *uş, uşbu, uşol* gibi sözcükler, büyük oranda Doğu Türkçesinde işaret işleviyle kullanılan sözcük türlerini (sıfat, zamir gibi) karşılamaktadır.

İşte sözcüğü, biçimsel ve anlamsal özellikleriyle ilk olarak Batı Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesi döneminde (13-15. yüzyıllar) karşımıza çıkmaktadır (*uş+da/üş+de*). Yani *işte* sözcüğüyle ilk olarak 13. yüzyılda karşılaşmaktayız.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *işte* sözcüğü, Türkiye Türkçesindeki anlamına ve biçimine paralel olarak kullanılmıştır. Ancak bu dönemde *işbu, işbular, uş, uşbu, üşbu, üş, vb.* sözcükler de kullanılmış; bunlar yalnızca *bu, şu, o* anlamı (kısmen *işte* anlamıyla) ve *gösterme* işleviyle metinlerde yer almıştır.

2. *İşte* Sözcüğü ile İlgili Olarak Kaynaklarda Geçen Belirlemeler

2.1. *İşte* Sözcüğünün Türü İle İlgili Olarak Kaynaklarda Geçen Belirlemeler

Kaynaklarda, *işte* sözcüğünün bütün kullanım özellikleri ayrıntılı ve bütünlüklü olarak ele alınmamıştır. Ancak bazı kaynaklarda, sözcüğün bazı özelliklerine değinilmiştir. Başka bir deyişle her araştırmacı, bu sözcüğü ve görevlerini ayrıntılı olarak değerlendirmemiş; sözcüğe belirli noktalarda değinmişlerdir. Şöyle ki araştırmacılar, genellikle, bu sözcüğün türü (sıfat, zarf, edat, ünlem gibi) üzerinde yorum yapmayı tercih etmişler; ancak anlamsal özellikleri, etimolojisi vs. hakkında bilgi vermek yolunu sınırlı oranlarda seçmişlerdir. Bu bağlamda *işte* sözcüğünün gramer kitaplarındaki durumuna bakacak olursak:

Ahmet Cevat Emre, *işte* sözcüğünü *ünlemler (başa ulanan ünlemler)* içerisinde değerlendirmiş, bu sözcüğün cümle başında ve göstermek için kullanıldığını belirtmiştir: *Ha işte aradığınız kitap, ha işte söylediğim kalem bu, hah işte her sabah ilk müşteri* (Emre, 1945, s.558).

Orhan Şaik Gökyay, *işte* sözcüğünü *Türkçe uyarma edatı* olarak değerlendirmiştir (Gökyay, 1973, s.297).

Tahir Nejat Gencan, *işte* sözcüğünü *durum belirteçleri* içerisinde gösterme ve tanıma belirteci olarak göstermiştir. Gencan'a göre *işte*'nin işlevleri şu biçimdedir:

“1- *İşte* sözcüğü eylemi göstererek kesinleştirir: *Aradığınız ev işte karşıdadır, bak işte yazıyorum.*

2- *İşte* sözcüğü özneleri gösterirken yüklemi kesinleştiren bir belirteçtir: *İşte Orhan geliyor, işte bu söyledi, işte biz bu hâle düştük, işte Anadolu'nun kıyı ve köşelerinde böyle baharlar, böyle cennetler saklıdır.*

3- *İşte* sözcüğünün yinelendiği durumlar vardır. Yinelenecek kullarımlar anlatıma kışkırtma ayırtısı katmıştır: *İşte sen, işte göğsüm, işte hançer.*

4- Yüklemeleri düşmüş cümleler kızgınlık vurgusuyla, tonuyla söylenmeye pek elverişlidir: *İşte başımın belası!..., işte yaramazlığın sonu!...*

5- *İşte* sözcüğü belirteçleri pekiştirirken yüklemelere de ayırtılar katar: *İşte şimdi gelecek, işte o zaman görürsün.*

6- *İşte* sözcüğü cümle sonuna gelirse belirtme ayırtısı kesinleşir: *Vermeyeceğim işte!..., geldim işte!...*” (Gencan, 1971, s.347).

M. Kaya Bilgegil, *işte* sözcüğünü *zarflar, edatlar ve ünlemler* içerisinde değerlendirmiştir. Buna göre Bilgegil, *işaret zarfları* bölümünde, *işte* sözcüğünün işaret amacıyla kullanıldığını (Bilgegil, 1984, s.218), *edatlar* bölümünde *işte* sözcüğünün *Türkçede tembih ve işaret edatı* olduğunu (Bilgegil, 1984, s.226), *ünlemler* bölümünde ise, bu sözcüğü *çağırma ünlemleri* olarak ifade etmiştir (Bilgegil, 1984, s. 234).

Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* adlı çalışmasında *işte* sözcüğüne *ünlemler* bölümünde yer vermiştir. Korkmaz, *beğenme, takdir işlevinde olan ünlemler; kızgınlık, sitem, öfke, nefret bildiren ünlemler; pekiştirme işlevindeki ünlemler ve dışa dönük ünlemler (gösterme ünlemleri)* içerisinde *işte* sözcüğünün kullanıldığını belirtmiştir (Korkmaz, 2003, s.1151).

Muharrem Ergin ise, *işte* sözcüğünü *edat* olarak değerlendirmiş ve bu sözcüğü *edatlar* bölümünde *gösterme edatları* olarak değerlendirmiştir (Ergin, 2003, s.351).

Annemarie von Gabain, *işte* sözcüğüne *işaret sözcükleri* bölümünde yer vermiş; *muna, muna* ve *una* sözcüklerinin *işte* sözcüğünü pekiştiren ifadeler olduğunu belirtmiştir: *Tigülük saw una bo erür (söylenecek söz işte budur)* (Gabain, 2003, s.104).

Haydar Ediskun, *işte* sözcüğünü *edatlar* içerisinde göstermiş ve bu sözcüğün gösterme işlevli olarak kullanıldığını ifade etmiştir: *İşte öğretmen geldi*. Ayrıca Ediskun, *işte'nin* sözün sonuna gelindiğini gösteren bir kullanım olduğunu da belirtmiştir: *İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen* (Ediskun, 2005, s.296).

Tahsin Banguoğlu ise, *işte* sözcüğünü *ünlem* olarak değerlendirmiş, *işte'ye ünlem ve ünlemleşen isimler* bölümünde yer vermiştir. Ayrıca Banguoğlu, soru ve gösterme zamirlerinin ve pek çok zarfın ünlem tonu ve işleyişi ile kullanıldığını belirtmiş ve bu tür kullanımların içerisinde *işte* sözcüğünü de saymıştır (Banguoğlu, 2007, s.400).

Görüldüğü gibi gramer kitaplarında *işte* sözcüğü ile ilgili olarak verilen bilgiler, genellikle bu sözcüğün türü üzerinedir (zarf, edat, ünlem vb.). Ancak bunun yanında, bazı kaynaklarda, *işte* sözcüğünün görev ve işlevleri ile cümle içerisindeki yeri üzerinde de durulduğu görülmüştür.

İşte sözcüğü ile ilgili olarak, belirli tarihlerde yayımlanmış olan *Türkçe Sözlük*'lerde de birtakım belirlemeler yapılmıştır. Bu çalışmada, 1920'li yıllardan günümüze kadar hazırlanmış olan *Türkçe Sözlük*'ler incelenmiştir. Bu sözlüklerde *işte* sözcüğü için benzer anlamlar verilmesine karşın, bu sözcüğün türü üzerine yapılan tespitler birbirlerinden farklıdır.

Buna göre, 1929 tarihli *Türkçe Lügat*'ta *işte* sözcüğü, *zamir* olarak gösterilmiştir. Ayrıca bu sözcüğün *işaret edatı* olduğuna da değinilmiştir.

1946 tarihli *Türkçe Sözlük*'te *işte*, *edat* olarak değerlendirilmiştir: *Hani kitap? - İşte, işte kalem, işte kağıt otur yaz, işte size anlattığım adam, işte korktuğum başıma geldi*.

Büyük Türk Sözlüğü'nde (1969) de bu sözcük *edat (işaret edatı)* biçiminde değerlendirilmiştir: *İşte kalem, işte kağıt*.

1974 tarihli *Türkçe Sözlük*'te *işte* sözcüğü *ünlem* olarak değerlendirilmiştir: *Niçin söylemedin diyeceksiniz; bunun için işte*.

Resimli Türkçe Sözlük'te (1977), *işte'ye ünlem* olarak yer verilmiştir: *Hani kitap? - İşte; işte kalem, işte kağıt otur yaz vs*.

1983 ve 1988 tarihli *Türkçe Sözlük*'lerde *işte*, *zarf* olarak geçmektedir: *İşte arkadaşlar, bundan dolayı hepimiz..; niçin söylemedin diyeceksiniz; bunun için işte!; işte İhlara Vadisi!* vs.

Orhan Hançerlioğlu'nun (1992) *Türkçe Sözlük*'ünde de *işte* sözcüğü, *zarf* olarak yer almaktadır: *İşte arkadaşlar bu işi de bitirdik*.

1998 tarihli *Türkçe Sözlük*'te *işte*, sözcük türü olarak değişmemiş *zarf* olarak değerlendirilmiştir.

Ali Püsküllüoğlu'nun 2004 tarihli *Türkçe Sözlük*'te de *işte* sözcüğü, *zarf* görevinde gösterilmiştir: *İşte o çocuk yakalayın!, gitmeyeceğim işte!*

Türkçe Sözlük (2005)'te *işte* sözcüğü *edat* olarak değerlendirilmiştir: *İşte bütün manzara budur!*

Kamus-ı Türkî'de (2010) *işte* sözcüğü için *işaret edatı* ifadesi kullanılmıştır: *İşte kalem, işte kağıt, yaz; işte kılıç, işte meydan; işte benim düşündüğüm budur; işte insanıyet buna derler*.

Türkçe Sözlük (2011)'de *işte* sözcüğü, 2005 tarihli *Türkçe Sözlük*'te olduğu gibi *zarf* biçiminde değerlendirilmiştir. Ancak burada verilen örnekler, 2005 tarihli *Türkçe*

Sözlük'ten farklıdır: İşte bu iki adam bir aralık göz göze geldiler; işte bütün manzara budur; ekmek, peynir, yumurta, marul, limon, ne olursan al işte.

Görüldüğü gibi sözlük çalışmalarında *işte* sözcüğünün sözcük türü olarak görevlerine yer verilmiştir. Bunun yanında *işte* sözcüğünün anlamsal özellikleri de bu sözlüklerde gösterilmektedir (*İşte* sözcüğünün anlamsal özelliklerine aşağıda değinilecektir).

İncelediğimiz bazı tarihsel dönem metin yayınlarının dizin veya sözlük kısımlarından da *işte* sözcüğü ile ilgili malzemeye erişebilmekteyiz:

Recep Toparlı (1992) *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin* adlı çalışmasında, *oşbu* ve *oşol* sözcüklerini *işte* anlamıyla vererek bunların *sıfat* ve *zamir* göreviyle kullanıldığını belirtmiştir.

Faruk Kadri Timurtaş *Eski Türkiye Türkçesi. XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük* adlı çalışmasında, *uş*, *uşda* ve *uşbu* biçiminde verilen ve *işte* anlamıyla kullanılan bu sözcükleri, *işaret edatları* olarak değerlendirmiştir (Timurtaş, 1994, s.107).

Deniz Abik (2005) ise Doğu Türkçesi üzerine hazırladığı *Meyveler Münazarası* adlı çalışmasında, *işte* sözcüğünü karşılamak amacıyla *uş* sözcüğünün kullanıldığını ve bu sözcüğün *gösterme sıfatı* olarak kullanıldığını belirtmiştir.

2.2. *İşte* Sözcüğünün Etimolojisine Dair Birkaç Söz

İşte sözcüğünün etimolojisi üzerine kaynaklarda bazı belirlemeler yapılmıştır. Ancak bu sözcük üzerine yapılmış ayrıntılı bir etimoloji çalışması bulunmamaktadır.

İşte sözcüğü üzerine yapılan çalışmalarda, *işte*'nin, *yeni* (13. yüzyıl sonrası Anadolu sahası) oluşumlu bir sözcük olduğunu söyleyebiliriz. Yani, bu sözcüğün kökeni, çok gerilere gitmemektedir. Şöyle ki, Türkçenin en eski dönemlerine ait metinlerde (8-12. yüzyıl) biçim ve anlam bakımından *işte* sözcüğünü karşılayan kullanımlara yer verilmemiştir. Ancak daha sonraki yüzyıllarda, bu dönemlere (8-12. yüzyıl) ait eserlerin günümüz Türkçesine yapılan çevirilerinde, kimi sözcüklerin *işte* anlamıyla kullanıldığı görülmüştür (*uş*, *uşbu*, *uşol* vb.). Ancak bu sözcüklerin birebir olarak *işte* sözcüğünü karşılamadıkları *bu*, *şu*, *o* gibi işaret ifadeleriyle kullanıldıkları ihtimali daha yüksektir.

Eski Türkçe üzerine hazırlanan bazı çalışmalarda *işte* anlamı ve göreviyle kullanılan sözcüklere yer verilmiştir. Buna göre, *Eski Türkçenin Grameri*'nde *muna*, *muna*, *una* sözcüklerinin *işte* sözcüğünü pekiştiren ifadeler olduğu belirtilmiştir: *tigülük saw una bo erür (söylecek söz işte budur)* (Gabain, 2003, s.104). Ancak buradaki kullanıma bakılarak Eski Türkçe dönemi içerisinde *işte* sözcüğünün kullanımına yer verildiği söylenemez. Çünkü burada, özellikle biçimsel olarak *işte* sözcüğünü gösteren bir ifade yoktur. Burada, Eski Türkçe dönemine ait bir metinden bir parça alınarak günümüz Türkiye Türkçesine çevrilmiş ve işaret bildiren sözcükleri vurgulamak için *işte* sözcüğünden yararlanılmıştır. Dolayısıyla burada *işte* sözcüğünün kullanımı, bu metni çeviren kişinin yorumuna bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Sir Gerard Clauson *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish* (1972) çalışmasında, birebir olarak *işte* sözcüğüne yer vermese de Batı Türkçesinde oluşmaya başlayan (13. yüzyılda) ve *işte* sözcüğünün anlamına paralel olarak kullanılacak biçimlere yer vermiştir. Zaten bu sözcükleri değerlendirirken de *Türkçe Sözlük* lerin *işte* sözcüğüne verdiği anlamlara yakın kullanımları tercih etmiştir.

Clauson, çalışmasında *oş* sözcüğüne yer vermiş, bu sözcüğün dikkat çekmek için kullanılan ve *bak burada* anlamına gelen bir sözcük olduğunu belirtmiş ve sözcüğün türevlerinin Osmanlıca (*şu, işbu, oş, uş, oşt, ušta*), Hakasça (*oş*), Kırgızca (*öş/üşş*) ve Kıpçakça (*oş*) gibi dillerde de kullanıldığını ifade etmiştir. Clauson, *oş* sözcüğünün türevleri için *oşal, oşbu, oşanlar, oşal, işbu, oşbu, oşbunca* vs. kullandıklarını da vermiştir. Her ne kadar anlam ve biçimsel özellikleriyle 13. yüzyıldan önce *işte* sözcüğünün varlığından söz edilemese de, Clauson'un tespitleri bu sözcüklerin *işte* ile olan yakınlığını gösterir durumdadır. Ancak bu durum *uş* ve benzeri sözcüklerin *işte* ile aynı anlam ve işlevde kullanıldığını göstermemektedir. *İşte'nin* ve *uş*'un, işaret işlevleri göz önünde bulundurulduğunda anlamsal açıdan yakınlık sezilebilir, ancak *işte*'yi, her zaman işaret işlevli bir sözcük olarak değerlendirmek de yanlış olmaktadır. *İşte'nin uş* ile bağlantısı görülmekle birlikte, *işte'nin* zamanla *uş* ve türevlerinden anlam genişlemesiyle ayrıldığını söyleyebiliriz.

Sevortyan ise, *işte'nin* pekiştirme işleviyle kullanılan ve bazı bağlamlarda *o*, ilgili olarak çevrilebilen *iş'e* ait sözlükselleştirilmiş bir bulunma durumu yapısı olduğunu ifade etmiştir (Sevortyan, 1974, s.493).

Eski Türkçe döneminden sonra Karahanlı, Harezmi Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine hazırlanan çalışmalarda da biçimce *işte* ile benzerlik göstermeyen ancak günümüz Türkiye Türkçesindeki *işte* anlamına karşılık gösterilen ifadelerle karşılaşmaktayız. Örneğin *İzahlı Eski Metinler Antolojisi*'nde *uş, uşbu, oşu (oşul), ušta* (Kurgan, 1943); *Kutadgu Bilig*'te (Arat, 1979), *Atabetü'l Hakayık*'ta (Arat, 2006), *İlk Kur'an Tercümesi*'nde (Ata, 2004), *Divanü Lügat'it-Türk*'te *uş*; Borovkov'un *Kur'an Tercümesi* üzerine yaptığı çalışmada *uş, uşbu, oş, oşanlar; Meyveler Münazarası* adlı çalışmada *uş* (Abik, 2005); *Nehcü'l Feradis*'te *uş, uşbu, uşol* (Ata, 1998); Rabguzi'nin *Kıyasü'l Enbiya* adlı eserinde *uş, uşunda* (Ata, 1997); *İrşadü'l -Müluk ve's Selatin* adlı çalışmada *oş anı (işte onu), oş anıng (işte onun), oş anlar (işte onlar), oş imdi (işte şimdi), oş munda (işte onda), oş mundan (işte ondan), oş mungar (işte ona), oş muni (işte onu), oş munung (işte onun), oşbu, oşol* (Toparlı, 1992); Seyfi Serayi'nin *Gülistan Tercümesi*'nde *oş (uş)* ve *ušta* sözcükleri ve bunlarla bağlantılı olarak *uşbu, uşol, oş böyle* sözcükleri (Karamanlıoğlu, 1989) *işte* anlamıyla yer almaktadır.

Görüldüğü gibi Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi dönemleri metinleri üzerine yapılan çalışmalarda *işte* anlamı verilen sözcükler benzerlik göstermektedir: *uş, uşal, uşbu, uşal, uşol* gibi.

Batı Türkçesi dönemine ait çalışmalarda ise *işte* sözcüğü anlam, tür, görev ve etimoloji bakımından belirginlik kazanmaya başlamıştır.

13-15. yüzyıllar arasında kullanılan Eski Anadolu Türkçesi, bizlere *işte* sözcüğü hakkında fikir vermektedir ve bu kullanımlar *işte'nin* bugün Türkiye Türkçesindeki kullanımlarıyla da büyük benzerlik göstermektedir.

Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi. XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük* adlı çalışmasında (1994) *işde* sözcüğünün anlamsal karşılığı olarak *işte* sözcüğünü vermektedir. Timurtaş sözcüğün kökeni ve anlamı hakkında ayrıntılara yer vermese de *işte* sözcüğünün Eski Anadolu Türkçesi döneminde belirmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Muharrem Ergin *Türk Dil Bilgisi* adlı çalışmasında, *işte* sözcüğü ile Eski Anadolu Türkçesi döneminde karşılaştığını ve *işte'nin* bugün, başlıca *gösterme edatı* olarak kullanılan bir sözcük olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ergin, *işte* sözcüğünün eski gösterme edatı *uş* sözcüğünden geldiğini ve Eski Anadolu Türkçesi döneminde

gösterme edatı olarak kullanılan *uş* ve onun lokatif biçiminin klişeleşmesi ile ortaya çıkan *uşda* sözcüğünün daha sonra bugünkü *işte* biçimine geçtiğini ifade etmiştir (Ergin, 2003, s.351).

Haydar Ediskun da *Türk Dilbilgisi (Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümle Bilgisi)* adlı çalışmasında, Eski Türkçede gösterme edatı olarak kullanılan *uş* sözcüğünün Anadolu Türkçesinde durum eki olarak *işte* biçimine geçtiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Ediskun da, *işte* sözcüğünün Eski Anadolu Türkçesi döneminde ortaya çıktığına değinen araştırmacılardan biridir (Ediskun, 2005, s.296).

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait metinlerde *işte* sözcüğüne karşılık olarak genellikle *işde*, *işbu*, *oş*, *oşda*, *uş*, *uşda*, *uşbu*, *işbu* sözcükleri gösterilmiştir. *işte* sözcüğü bu metinlerde *işaret edatı* veya *işaret sıfatı* görevinde bulunmaktadır. Orhan Şaik Gökyay, *işde*'nin aslının *işde* olduğunu ve Türkçe uyarma edatlarından biri olduğunu savunur ve Türkçede bu işlevde kullanılan sözcükler için, *işte*, *bak!*, *ha!*, *şurada!*, *orada*, *ötede* gibi sözcükleri sayar (Gökyay, 1973, s.297).

13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Batı Türkçesi üzerine hazırlanan eserlerden derlenerek bu dönemlerin söz varlığı üzerinde fikir sahibi olmamızı sağlayan *Tarama Sözlüğü*'nde (2009) *işte* sözcüğüyle ilgili olarak *üşte* (*üşde*) sözcüğü gösterilmiş ve bu sözcüğün 14, 15 ve 16. yüzyıllara ait bazı metinlerde yer aldığı belirtilmiştir. Ancak sözcüğün kökeni hakkında bir bilgi verilmemiştir.

Lehçe-i Osmanî'de (2000) de Ahmet Vefik Paşa *işte* sözcüğü ile ilgili olarak bazı bilgilere yer vermiştir. Buna göre Ahmet Vefik Paşa, sözcüğün aslının *uşda* olduğunu söylemiştir.

Kamus-ı Türkî'de (2010) *işte* sözcüğüne anlam olarak ve işaret işleviyle kullanılmasına yer verilmesine rağmen sözcüğün kökeni hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

işte anlamı ve göreviyle kullanılan ifadelere başka bazı kaynaklarda da yer verilmiştir. Buna göre:

Türk Dili Sözlüğü'nde (1992) Şemsettin Sami'nin *işte* sözcüğünü *şu* anlamına gelen Türkçe *uş*'dan getirdiği belirtilmiştir. Ayrıca Şemsettin Sami, bu sözcüğün aslının *uşda* olduğunu ifade etmiştir. *Büyük Türk Sözlüğü*'nde (1969) de sözcüğün aslının *uşda* olduğu ve işaret edatını karşıladığı ifade edilmiştir (*işte kalem*, *işte kağıt*; *bak vah*).

Marek Stachowski *şimdi* ve *işte* sözcüklerinin etimolojisini değerlendirerek bu sözcüklerin *oş~uş~üş~iş* ile gösterme zamiri **o(l) o*'dan oluşan bir bileşim olduklarını belirtmiştir. Ayrıca *işte* sözcüğünün ilk hecesinin vurgulu olduğuna da değinmiştir (Stachowski, 2009, s.95).

Stachowski, Türkiye Türkçesi *işte* sözcüğünde bulunan sones *-te*'yi Ana Türkçedeki **te* zamirinin (*o*, *ilgili*) bir izi olarak yorumlamaktadır (Stachowski, 2009, s. 96).

Sonuç itibarıyla Stachowski, *işte* sözcüğünü, Türkiye Türkçesi *işte* < Ana Türkçe **Vš*, pekiştirme unsuru + Ana Türkçe **te* “o, ilgili, şu [konuşmacının görüş mesafesinde]” biçiminde açıklamaktadır (Stachowski, 2009, s.96).

Franciscus à Mesginien Meninski (2002) de *işte* sözcüğüne yer veren araştırmacılardandır. Meninski, *işte* sözcüğüne biçimsel olarak yer vermiş ancak anlamsal özelliklerine ve etimolojisine değinmemiştir. Ancak Meninski, bu sözcükle ilgili olarak *uşta/üşde* yazımına da yer vermiştir. Bu durum *işte*'nin ilk biçimi olan *uşta* ya da *üşde*'nin Osmanlı Türkçesi içerisinde de kullanıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak *işte* sözcüğünün Eski Anadolu Türkçesi döneminde oluştuğunu ve bugünkü biçimini aldığını söyleyebiliriz. Ancak Eski Anadolu Türkçesi döneminden önceki dönemlerde veya onunla eş zamanlı ancak farklı bölgelerde kullanılan dillerde, kimi sözcüklerle de *işte* anlamının sağlandığı ve dolayısıyla *işte* işleviyle bazı sözcüklerin kullanılabilirdiğini görmekteyiz.

İşte sözcüğü ve *işte* anlamı verilen diğer sözcükler (*uş*, *uşbu*, *uşol*), bazı tarihsel dönem metinleri (8 ile 20. yüzyıl arası) üzerine yapılan çalışmalarda genel olarak gösterme amaçlı olarak kullanılan bir sözcük biçiminde düşünülmüş; ancak günümüz Türkiye Türkçesine yaklaştıkça bu sözcüğün başka bazı anlamlar da kazandığı görülmüştür.

2.3. Anlam Bilgisel Özellikleri Bakımından *İşte* Sözcüğü

İşte sözcüğünün anlam bilgisel özelliklerine, bazı sözlük ve gramer kitaplarında yer verilmiştir. Bu çalışmalarda *işte* sözcüğünün belli başlı anlamları üzerinde durulmuş ve bu sözcük için genellikle benzer anlamların tercih edildiği görülmüştür. Dolayısıyla, kaynaklarda *işte* sözcüğü için verilen anlamlar, birbirinin tekrarı niteliğindedir. Ancak bazı kaynaklar, daha önceki ve tekrarlanan bilgilerin yanı sıra, *işte* sözcüğünün farklı anlamlardaki karşılıkları üzerinde de durmuşlardır. Buna göre bazı çalışmaları değerlendirecek olursak:

Divānū Lügati't-Türk'te (2006) *işte* anlamıyla *uş* sözcüğünün kullanıldığı belirtilmiş ve sözcüğe bir dördlük içerisinde yer verilmiştir:

Awlap meni koymangız

Ayık ayıp kaymangız

Akar közüm uş tengiz

Tegre yürek uç uçar

Burada, *işte* anlamıyla verilen *uş* sözcüğünün işaret amaçlı kullanıldığı dikkati çekmektedir. Aslında burada *uş* sözcüğünün *bu*, *şu* ve *o* gibi anlamlara daha yakın olduğu ve daha çok benzerlik, gibilik ifade ettiği düşünülebilir.

Tarama Sözlüğü'nde (2009) *uş* (*üş*) biçimindeki sözcük, *işte*, *şimdi* anlamlarında gösterilmiştir. Ancak bu sözcüğün *ancak* ve *çünkü* anlamlarında kullanıldığı da belirtilmiştir (*uş unda: ha şurada, işte şurada*). Buradan, sözcüğün işaret işlevli kullanılmasının yanı sıra cümle açıcı işleviyle kullanıldığını da söyleyebiliriz. Bunun yanında *Tarama Sözlüğü'nde* (*üşte* (*üşde*) biçimiyle de karşılaşmaktayız. Dolayısıyla *Tarama Sözlüğü'nde* (Batı Türkçesine ait bir çalışma olmasına rağmen) Eski Türkçe kaynaklı *uş* sözcüğünün yanında Eski Anadolu Türkçesinde ortaya çıkan *üşte* yapısının bir arada yer aldığını ve *işte* anlamıyla değerlendirildiğini söyleyebiliriz.

Lehce-i Osmanî'de (2000) *işte* sözcüğüne yer veren kaynaklar içerisinde. Ahmet Vefik Paşa, sözcüğün aslının *uşda* olduğunu ve *hâ*, *hâzâ*, *bak ha* anlamlarında kullanıldığını belirterek ve *binaenaleyh* gibi harf-i ibtidâ yerine kullanıldığını söylemiş ve bu ifadelerini *işte kılıç*, *işte meydan*, *işte bu kadar yekfi* örnekleriyle desteklemiştir.

Kamus-ı Türki'de (2010) *işte*, “Göstermeye, göz önünde ve hazır yahut ânifen veya zîrde mezkûr olan bir şeye işaret etmeye yarar, hüvezâ, eynek (*İşte kalem, işte kağıt, yaz; işte kılıç, işte meydan; işte benim düşündüğüm budur; işte insanîyet buna derler*)” biçiminde açıklanmıştır. Burada da *işte* sözcüğünün bir şeyi işaret etmek için kullanıldığı ifade edilmiştir.

Türk Dili Sözlüğü'nde (1992) de *işte* sözcüğü için diğer sözlüklerde geçen anlamlara yakın karşılıklar verilmiştir. Buna göre buradaki anlamlara bakacak olursak: “1. Gösterilirken ya da bir şeye işaret edilirken söylenir: *İşte kitabınız burada.* 2. Anlatılan bir sözün sonucuna gelindiğini gösterir: *İşte arkadaşlar, bu işi de bitirdik.* 3. Anlatılan şeye dikkat çekmek için kullanılır: *Neden mi söyledim, bunun için işte.*”

Ali Püsküllüoğlu'nun 2004 tarihli *Türkçe Sözlük*'ünde *işte* sözcüğüne verilen anlamlar daha geniştir. Şöyle ki, bu sözlükte hem *Türkçe Sözlük*'lerde geçen anlamlara hem de daha başka bazı anlamlara yer verilmiştir. *Türkçe Sözlük*'te yer almayıp Püsküllüoğlu'nun sözlüğünde gösterilen anlamlardan ilkinde “Tümce sonuna gelirse belirtmeyi kesinleştirir (*gitmeyeceğim işte*)”; ikincisinde ise “Yinelendiğinde anlatıma kıskırtma ayırtısı katar (*işte sen, işte o, işte meydan, ne haliniz varsa görün!*)” ifadesi geçmektedir.

Derleme sözlüğünde (2009) de *işte* sözcüğü ile ilgili olarak, *işte*'nin yanısıra *iştecik*, *a!*, *aha* (Diyarbakır), *daha*, *eşde*, *ihin* (Adana, Osmaniye), *ehhe* (Arpaçay), *eşta* (Keban, Baskil, Ağın), *işde* (Zonguldak, Bartın, Karabük), *işta* (Artvin), *iştî* (Kütahya ve yöresi) gibi biçimler yer almaktadır.

Bunların dışında *işte* sözcüğünün bazı deyim ve atasözleri içerisinde de tanıklandığını görmekteyiz. Atasözleri ve deyimlerde *işte* sözcüğü, *işte arşın*, *işte endaze*, *işte at*, *işte meydan*; *işte geldik gidiyoruz*, *şen olasin Halep şehri* biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında “Ne yapılacağı belli ama yapması güç” anlamında kullanılan *işte kapı işte sapı / zordur almak tahliyeyi* deyiminde de bu kullanımı görmekteyiz (Aktunç, 2010, s.157).

1920-2011 yılları arasında basılan *Türkçe Sözlük*'lere bakıldığında *işte* sözcüğü için verilen anlamların benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu bakımdan *Türkçe Sözlük*'ün 2011 tarihli son baskısından örnek verecek olursak anlamlar şöyledir: 1. Bir şey gösterilirken veya bir şeye işaret edilirken söylenen bir söz, *aha*, *ahacık* (*İşte bu iki adam bir aralık göz göze geldiler*); 2. Anlatılan bir sözün sonucuna gelindiğini gösterir (*İşte bütün manzara budur*); 3. Anlatılan şeye dikkat çekmek için kullanılan bir söz (*Ekmek, peynir, yumurta, marul, limon, ne bulursan al işte*).

3. Orhan Kemal'in *Önce Ekmek* Adlı Eserinde *İşte* Sözcüğü

3.1. *İşte* Sözcüğü Bulunduran Cümleler

- 1- Almamıştı *işte* (s. 25).
- 2- O gece *işte*, tam da o geceydi Leman Abla'yı dikizlediği (s. 27).
- 3- Orada, orada *işte*, arabada, sedirin altında (s. 29).
- 4- *İşte* babasının en övündüğü yanı (s. 33).
- 5- O zaman, o zaman *işte* yumruk kadar adam büyümüş, şişmiş, kocaman olmuştu (s. 33).
- 6- Âdet yerini bulsun diye, anasıyla ablasının ısrarlarına dayanamadığı için dünya evine giriyordu *işte* (s. 40).
- 7- Kocana *işte*... (s. 41).
- 8- Oo ...yu *işte!* (s.44).
- 9- Bakmamıştı, bakmamıştı *işte*, bakmamıştı (s. 45).
- 10- Bu olacak *işte*, it! (s. 45).
- 11- Hem de mavi taşlıydı küpesi, mavi taşlıydı *işte*, mavi taşlı! (s. 45)

- 12- Edirne o dağların ardındaydı *işte*, ardındaydı (s.45).
- 13- O da ordaydı *işte*, ordaydı (s. 45).
- 14- Gidiyordu *işte* (s. 46).
- 15- İnanma oğlum, bitirdim *işte* (s.47).
- 16- Bütün püf buydu *işte* (s. 51).
- 17- Gönderemezsin *işte*, gönderemezsin! (s. 59).
- 18- Sevmiyordu, sevmiyordu, sevmiyordu *işte* (s. 60).
- 19- Okula başlayınca gönderemezdi bu teyzeye, gönderemezdi *işte*, gönderemezdi! (s. 59).
- 20- Ağlamışsın *işte*! (s. 61).
- 21- Seviyordu şimdi *işte*, *işte* şimdi seviyordu o, “Kalk, git, defol!” diyen kan yalamışçasına kırmızı dudakları, mavi mavi damarlı kuru elleri, içlerinde siyah satenden önlüğünün sedef düğmeleri, yansımış gözleri, bir kıyıda ki masayı, yerdeki mavi halıyı, kilimi, ateş küreğini... (s. 65).
- 22- Bak, karısını bu yüzden çok severdi *işte*! (s. 85).
- 23- *İşte* gene hiç sevmediği bir duruma düşmüştü! (s. 92).
- 24- O zaman, o zaman dayanamaz, çıldırdı *işte* (s. 94).
- 25- Ulan bilet almadın *işte*, inek!, diye geçirdi (s. 97).
- 26- “O zaman”, dedi, “o zaman olur *işte*” (s. 104).

3.2. Sözcük Türü Olarak *İşte*

İşte sözcüğü, Orhan Kemal’in *Önce Ekmek* adlı öykü kitabında sözcük türü olarak edat (büyük oranda), ünlem ve zarf görevinde kullanılmıştır.

İşte sözcüğü (1), (3), (4), (6), (7), (12), (13), (14), (15), (16), (18), (22) ve (24) numaralı cümlelerde edat; (8), (9), (10), (11), (17), (19), (20), (23), (25) ve (26) cümlelerde ünlem; (2), (5) ve (21) cümlelerde ise zarf olarak değerlendirilebilir.

3.3. Söz Dizimi Açısından *İşte*

3.3.1. Olabildiği Cümle Ögesi Bakımından *İşte*

Bu metinde *işte* sözcüğü, söz dizimi bakımından farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. *İşte* sözcüğü, metinde daha çok *ünlem* biçiminde geçtiğinden, olabildiği cümle ögesi bakımından bağımsız tümleş² olarak değerlendirilmiştir.

İşte sözcüğü (1), (3), (4), (6), (7), (8), (9), (10), (11), (12), (13), (14), (15), (16), (17), (18), (19), (20), (22), (23), (24), (25) ve (26) numaralı cümlelerde bağımsız tümleş; (2), (5), (21) numaralı cümlelerde zarf tümleci görevindedir.

² Mehmet Özmen, “Cümlelerin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi” adlı makalesinde yükleme sorulan sorulara cevap vermeyen ögelere “cümle dışı unsur” demenin doğru olmayacağını ve bunları *bağımsız tümleş* olarak adlandırmanın daha uygun olacağını belirtmiştir (Özmen, 199: 224-227); biz de burada bu terimi kullanmayı tercih ettik.

3.3.2. Cümle İçerisindeki Yeri Bakımından *İşte*

İşte sözcüğü cümle içerisindeki yerine göre başta, ortada ve sonda kullanılmıştır. Buna göre bu sözcük, (4) ve (23) numaralı cümlelerde başta; (2), (3), (5), (9), (10), (11), (12), (13), (17), (19), (21), ve (25) numaralı cümlelerde ortada; (1), (6), (7), (8), (14), (15), (16), (18), (20), (22), (24), ve (26) numaralı cümlede de sonda kullanılmıştır. Buradan *işte* sözcüğünün iki kez başta, on iki kez de ortada ve sonda kullanıldığı söylenebilir. Dolayısıyla da öyküdeki cümlelerde, bu sözcüğün en az başta tercih edildiği görülmektedir.

3.4. Anlam Özelliği Bakımından *İşte*

Kaynaklarda (gramer kitabı, sözlük vs.) *işte* sözcüğünün anlamı üzerine verilen açıklamalar benzerlik göstermektedir. Bu nedenle Orhan Kemal'in *Önce Ekmek* adlı öyküsünde *işte* 'li yapılar bulunan cümlelerin anlam özelliklerini genel olarak *Türkçe Sözlük*'teki anlamlar üzerinden değerlendirmeyi uygun gördük. Ancak *Türkçe Sözlük* ve diğer sözlük, gramer kitaplarının dışında *işte* 'nin farklı anlam özelliklerine değinen diğer sözlüklerden de yararlanılmıştır. Buna göre, *Türkçe Sözlükte işte* sözcüğü için üç anlam verilmiştir:

Birinci anlam, "Bir şeye gösterilirken ya da bir şeye işaret edilirken söylenen bir söz, aha, ahacık" biçiminde ifade edilmiştir. Öyküde bu ifade ile ilgili olarak (4) ve (23). cümleler örnek gösterilebilir.

İkinci anlam, "Anlatılan bir sözün sonucuna gelindiğini gösterir" biçiminde ifade edilmiştir. Bu anlamla ilgili olarak öyküde (5) ve (10) numaralı cümleler örnek verilebilir.

Üçüncü anlam, "Anlatılan şeyin üzerine dikkati çekmek için kullanılan bir söz" olarak verilmiştir.. Bununla ilgili öyküde (2), (3), (11), (12), (13), (17), (19) ve (25) numaralı cümleler bu anlamı desteklemektedir.

Ali Püsküllüoğlu'nun *Türkçe Sözlük*'ünde, *Türkçe Sözlük*'teki anlamlara ek olarak *işte* sözcüğünün tümce sonuna geldiği zaman belirtmeyi kesinleştirdiği ifade edilmiştir. Öyküde bu anlama karşılık olarak (5), (7), (8), (9), (14), (15), (16), (18), (22) ve (24) numaralı cümleler örnek olarak verilebilir.

Ali Püsküllüoğlu'nun *Türkçe Sözlük*'ünde ayrıca, *işte* sözcüğü ile ilgili olarak, *işte* sözcüğünün yinlendiğinde anlatıma kışkırtma ayırtısı kattığı belirtilmiştir. Öyküde (21) numaralı cümle bu ifadeye örnek gösterilebilir.

İşte sözcüğü, öyküde (1), (6), (20) ve (26) numara ile gösterilen cümlelerde ise, yukarıda belirtilen sözlüklerdeki anlamlarla açıklanamamaktadır. Bu bakımdan, bu *işte* sözcüğünün cümlelerdeki kullanımı, sözü edilen sözlük çalışmalarında yer almayan başka bazı anlamlar üzerinden değerlendirilebilir. Buna göre *işte* sözcüğünün, (1) ve (20) numaralı cümlelerde ısrar etme, üsteleme, kızma, eleştirme ya da bir şeyi kabullendirme, destekleme anlamıyla (6) ve (26) numaralı cümlelerde ise bir olayın sonuçlanmasından dolayı onu kabul etme, akışına bırakma ve vurgu yapma amacıyla kullanıldığı söylenebilir.

SONUÇ

Genel olarak, Eski Türkçedeki gösterme edatı *uş* ve üzerine bulunma durumu eki *+da/+de*'nin gelmesiyle *uşta/üşte~uşda/üşde* biçiminde kalıplaşan bugünkü *işte* sözcüğünün Eski Anadolu Türkçesi döneminde ortaya çıktığı söylenebilir.

İşte sözcüğünün, Eski Anadolu Türkçesi döneminden önce, Eski ve Orta Türkçe dönemlerine ait bazı metinlerde *uş*, *uşbu*, *uşol* gibi sözcüklerle de karşılandığı görülmüş; ancak bu sözcüklerin birebir olarak yani anlamsal, biçimsel ve işlevsel olarak bugünkü *işte* sözcüğünü ifade edip etmediği tam anlamıyla tespit edilememiştir.

Kaynaklarda *işte* sözcüğünün anlamı üzerine yapılan belirlemelerin, büyük oranda benzerlik gösterdiği; ancak sözcüğün türü ve işlevi üzerine verilen bilgilerin birbirlerinden farklı olduğu görülmüştür.

Bu çalışmada *işte* sözcüğünün üzerine bazı belirlemeler yapılmış ve bu belirlemeler, Orhan Kemal'in *Önce Ekmek* adlı eserindeki *işte*'li yapılar ile desteklenmiştir.

Orhan Kemal'in *Önce Ekmek* adlı eserinde, içerisinde *işte* bulunan 26 adet cümle dikkati çekmektedir. Bu cümlelerde, *işte* sözcüğü, sözcük türü olarak edat (13 adet), ünlem (10 adet) ve zarf (3 adet) biçiminde değerlendirilmiştir.

Öyküdeki cümleler, söz dizimi açısından da incelenmiştir. Bunlar *işte* sözcüğünün olabildiği cümle ögesi ve cümledeki yeri bakımından değerlendirilmişlerdir. Buna göre *işte* sözcüğü öyküde olabildiği cümle ögesi bakımından, en fazla, bağımsız tümleş (sözcük türü bakımından edat ve ünlemlerle yoğun olarak kullanılması nedeniyle 23 adet) ve zarf tümleci (3 adet) olarak yer almaktadır. *İşte* sözcüğü, cümlede kullanıldığı yer bakımından ise 2 yerde başta, 12 yerde ortada ve 12 yerde sonda kullanılmıştır.

Öyküde *işte* sözcüğü barındıran cümleler, anlamsal özellikleri bakımından da değerlendirilmişlerdir. Bu cümleler, genel olarak, *Türkçe Sözlük*'te *işte* sözcüğü için verilen anlamlara uygunluklarına göre belirlenmişlerdir. Buna göre, çalışmada öncelikle *Türkçe Sözlük*'te, *işte* sözcüğü için verilen anlamlar gösterilmiş; daha sonra ise *Türkçe Sözlük*'te geçen anlamlardan hangisinin öyküdeki *işte* ile ilgili kullanımları karşıladığı belirtilmiştir. Ancak öyküdeki bazı cümleler, *Türkçe Sözlük*'teki anlamlarla açıklanamamıştır. *Türkçe Sözlük*'te belirtilen anlamlardan herhangi biriyle açıklanamayan *işte*'li cümleler, öyküdeki anlam özelliklerine göre başka bazı biçimlerde yorumlanmışlardır.

Çalışmada, genel olarak, Türkçedeki *işte* sözcüğü ve bu sözcüğün Orhan Kemal'in *Önce Ekmek* adlı eserindeki görünüşleri üzerinde durulmuştur. Ancak *işte* sözcüğünün Türkçedeki bütün kullanımları üzerine daha açık bilgiler verebilmek için daha fazla eserin taranmasına ihtiyaç vardır. Ayrıca Türkçede bu sözcük üzerine yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır ve bu çalışmalarda, *işte* sözcüğü ayrıntılı ve bütünlüklü olarak ele alınmamıştır. Ancak yalnızca bir eserdeki kullanımları da göstermektedir ki, bu sözcük gerek anlambilgisel gerekse edimbilimsel olarak son derece ilginç bir sözcüktür ve mutlaka daha geniş kapsamlı bir araştırmanın konusu olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abik, A. D. (2005). *Meyveler Münazarası (Doğu Türkçesi)*, Ankara, Seçkin Yayınevi.
- Aktunç, H. (2010). *Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Arat, R.R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Arat, R.R. (2006). *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki Atabetü'l Hakayık*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l Ferâdis Uştmağlarının Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) III Dizin-Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi - Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası - Giriş, Metin, Notlar, Dizin)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (2006). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lügati't-Türk (Çeviri)*. Cilt (I-II), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (1984). *Türkçe Dilbilgisi*, Dergah Yayınları.
- Borovkov, A.K (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı*. Çeviren: H. İbrahim Usta. Ebulfez Amanoğlu, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Büyük Türk Sözlüğü* (1969). İstanbul, Hayat Yayınları.
- Clauson, S.G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish*. Oxford University Press.
- Derleme sözlüğü I-VI* (2009). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ediskun, H. (2005). *Türk Dilbilgisi (Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümle Bilgisi)*, Remzi Kitabevi.
- Emre, A. C. (1945). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2003). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım.
- Gabain, A. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*, Çeviren: Mehmet Akalın, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*, İstanbul, Ayraç Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1992). *Türk Dili Sözlüğü*, Remzi Kitabevi.
- Karamanlioğlu, A. F. (1989). *Gülistan Tercümesi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kurgan, Ş. (1943). *İzahlı Eski Metinler Antolojisi*. İstanbul, MFV Yayınları.
- Meninski, F. M. (2002). *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae - Persicae = Lexicon Turcico - Arabico - Persicum 1 – 6*, İstanbul, Simurg Yayınları.
- Özmen, M. (1995), “Cümlelerin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi”, *Türk Dili Dergisi*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Püsküllüoğlu, A. (2004). *Türkçe Sözlük*, Ankara, Arkadaş Yayınevi.
- Resimli Türkçe Sözlük* (1977). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Stachowski, M. (2007). “Genel Türkçe Bağlamında Türkiye Türkçesinde Şimdi ve İşte Sözcüklerinin Etimolojisi”. Çeviren: Hülya Kaya. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2009*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sevortyan, E.V (1974). *Etimologicoskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov I*. Akadyemiya Nauk SSSR İnstityt Yazıkov Naniya. İzdatelstvo Nauka Moskva.
- Tarama Sözlüğü I-VIII*, (2009). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi. XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, Enderun Kitapevi.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (2000). *Ahmet Vefik Paşa Lehce-i Osmâni*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Lügat* (1929). Cihia Matbaası, İstanbul.
- Türkçe Sözlük* (1946). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (1974). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (1983). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (1988). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (1998). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2005). 10. Baskı. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2011). 11. Baskı. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuzarslan, P. (2010). *Kamus-ı Türkî. Şemsaddin Sami*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

THE CONCEPT OF AL-FISQ / AL-FAASIQ IN THE QURAN AND ITS HISTORICAL ADVENTURE OF TRANSFORMATION

Doç.Dr.Bekir TATLI*

ÖZET

Gerek Kur'ân'da gerekse İslâm düşünce tarihinde en sık kullanılan kavramlardan biri de şüphesiz fisk (الفسق) kelimesidir. Kur'ân-ı Kerim'in pek çok âyetinde bu kelimenin türevleri kullanılmış olup, bunların büyük bir çoğunluğunda muhatap kâfir, müşrik ve münâfiklardır. Bununla birlikte fisk kelimesi zaman zaman müslümanların bazı davranışları hakkında da söz konusu edilmiştir. Mezhepler Tarihi'ne baktığımızda ise fisk kavramının neredeyse büyük günahlarla özdeşleştirildiğini ve mürtekib-i kebire (büyük günah sahibi) için fâsık sözcüğünün kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. Bu bağlamda ilerleyen dönemde fisk kavramında anlam daralması meydana geldiğini söylememiz mümkün gözükmemektedir. Hadis Usûlü sahasına geldiğimizde de benzer bir durum karşımıza çıkmaktadır. Nitekim cerh-ta'dil alanında yazılmış pek çok kaynakta da fâsık râvi tabiri, büyük günah işleyen kişiler ve bid'at sahipleri hakkında kullanılmıştır. Bu makalede, fisk kavramının geçirdiği bu serüven hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler- Fısk, fâsık, fisku'r-râvî, bid'at, mürtekib-i kebire, Kur'ân, hadis, Sünnet, Mezhepler Tarihi, Hadis Usûlü

ABSTRACT

One of the most frequently used concepts both in the Quran and the Islamic intellectual history is, undoubtedly, the concept of "al-fisq" (الفسق) (disobedience, transgression). Derivatives of this word are used in many verses of the Quran, of which vast majority is associated with disbelievers, polytheists and hypocrites. However, the word of "al-fisq" has also been used, from time to time, for certain behaviors of Muslims. When we look at the History of Islamic Sects (al-Mazâhib), we notice that the concept of al-fisq was almost associated with the major sins (*al-kabaair*) and that the word "al-faasiq" (disobedient person, transgressor) was often used for the perpetrator of major sins (*al-murtakib al-kabeerah*). In this sense, we can say that a "narrowing" has occurred in the meaning of the word "al-fisq" during the subsequent periods. When we consider the field of Methodology of Hadith, we also come across to a similar situation. Indeed, the expression of a "faasiq narrator" has been used for the perpetrators of major sins and for heterodox persons (al-mubtadi') in many sources written on "al-Jarh and al-Ta'dil" field. In this article, an attempt is made to provide information on the adventure which the concept of "al-fisq" has experienced throughout Islamic history.

Keywords: al-Fisq (disobedience), al-faasiq (disobedient), fisq al-rawi (narrator's depravity), bid'ah (heresy), al-murtakib al-kabeerah (perpetrator of major sins), Quran, Hadith, Sunnah, History of Islamic Sects (al-Mazaahib), Hadith Methodology

* Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı, tatlibekir@yahoo.com

Introduction

The concept of “al-fisq” (disobedience) is derived from the root “f-s-q” فسق in Arabic, which is used in the Quran many times, both in verbal forms, in adjectival forms and as singular / plural nouns. The widespread use of this word in the Quran has also found a similar response in Hadith Methodology and History, whereby it has consequently been one of the most widely used terms. Especially the holy verse in Chapter 49, Hujurât, reading:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ

“O you who believe! If a *faasiq* (wicked person) comes to you with an important information, investigate it thoroughly (whether it is correct or not) lest you should harm a people in ignorance, then become regretful over what you have done,” (Hujurât, 49/6) has played a decisive role in using “al-fisq” as a reason to reject a hadith narrator. As a result, the condition to stay away from “al-fisq” was required of the hadith narrators.

Now, taking into account grammatical usages of the word “f-s-q” such as verb, infinitive, active participle and similar, we want to draw attention to these usages.

The verb “fasaqa” (فَسَقَ) in dictionary has meanings such as “of fresh dates, splitting its shell to go out” (Azharî, 1384/1964, VIII, 414; Ibn Fâris, 1423/2002, IV, 502; Jawharî, 1410/1990, I, 1543) and “to depart from / to disobey Allah’s commandments, to act sinfully or immorally”. (Farâhîdî, no date of publication, V, 82; Azharî, 1384/1964, VIII, 414; Jawharî, 1410/1990, I, 1543; Askarî, no date of publication, p. 230) According to the statement by **Raghib al-Asfehaani** (death around 425/1034), when this verb is used for someone, it means “that person strays away from the circle / control of the Sharia”. In addition, “al-fisq” is a more general expression than “kufr” (disbelief); at this point, although it does not make any difference whether the sins are many or few in number for the use of the word “al-fisq”, it is more common to use it for plurality of sins. Generally, a person who, after accepting and confessing the precepts of the religion (Sharia), violates or offends all or part of these rules is called “al-faasiq” (disobedient). The word “al-faasiq” is also used for a person who is radically unbeliever because he has also violated the order to obey Allah, which a sound mind and an intact human nature is normally expected to submit.

Raghib al-Asfehaani, showing the Quran verse: “*Is the ‘mu’min’ (faithful) like the ‘al-faasiq’?*” (Sajda, 32 /18) as an example, takes attention to the fact that the words “mu’min” (مُؤْمِنٌ) and “al-faasiq” (believer and disobedient) are used as the opposite of each other; he also states that the word “al-faasiq” (فَاسِقٌ) is more general than “kaafir” (كَافِرٌ) (unbeliever), and the word “zaalim” (ظَالِمٌ) (wrongdoer) is more general than “al-faasiq” (Raghib al-Asfehaani, no date of publication, I, 491-492. Also see Zabîdî, 1410/1990, XXVI, 302). Accordingly, there is the relation of “general – special” between the words “kaafir”– “al-faasiq”– “zaalim”, and thus, we can say that, in terms of scope, “al-faasiq” stands somewhere between “kaafir” and “zaalim”.

The word “feseqa” (فَسَقَ) is also given the meaning of “fecera” (فَجَرَ) (to sin / commit adultery). (Jawharî, 1410/1990, I, 1543. Also in a meaning close the one here “fâcira” (فَاجِرَةٌ) (dissolute woman) and for women the word “fawâsiq” (فَوَاسِقٌ) (little dissolute) is used. See Ibn Seedah, no date of publication, VI, 242; Ibn Manzûr, no date

of publication, I, 3414. Also there is a hadith narrated from the Prophet (pbuh) as *“How will be your state when your women become **“fâsiq” (disobedient/dissolute)!”***. See Bukhârî, no date of publication, VIII, 441 (no: 3630, in the biography of Ibn Abbas al-Himyârî).). As we understand from the assessments of Arab linguist **Abu Hilal al-Askari** (death after 400/1009), there is both a different tone of meaning and a common point between the words “al-fisq” and “fucuur” (فُجُورٌ) (debauchery). Namely, while al-fisq means “to forsake the submission to Allah by perpetrating major sins”, fucuur means “to rapidly fall on sins and to act unrestrained morally / to be indifferent regarding religious precepts”. In this sense, there is a subtle difference / nuance between the two words. In contrast, taking into account that the committer of *saghair* (minor sins) can not be called as a “faajir” (فاجر) (dissolute person), it can be said that both “faasiq” and “faajir” unite in a common point of “perpetrating major sins.” (For assessments, see Askarî, no date of publication, p. 231.)

In addition, Abu Hilal al-Askari argues that the verb “go forth” contained in the meaning of “fisq” فِسْقٌ is not of an ordinary “going out” but it expresses one which is an unwanted / undesired / nasty action, and that it is precisely this reason that the mouse coming out from its niche for mischief is called “fuvaysiqa” (فويسقة) in order to emphasize this particular action. Also according to him, there is some depravity / disorder meaning in the emergence of fresh palm from its shell (considering its decay), and there is a similar undesired depravity / disorder meaning in departing from submission to Allah through major sins (*al-kabeerah*), which is also described with the concept of “fisq”. (Askarî, no date of publication, p. 230. Regarding the use of “fuveysiqa” (little / smallish / tiny fâsiq), the diminutive form of “fâsiqa”, for the mouse as it comes out from its niche and disturbs and frightens people, also see Farâhîdî, no date of publication, V, 82; Azharî, 1384/1964, VIII, 414; Firûzâbâdî, 1399/1979, III, 268.

According to Raghîb al-Asfehaani, the reason why the mouse is called “fuveysiqa” is that it lives in dirt and fisq (filth), or according to another view, it repeatedly enters and exits from its niche. Therefore, the Prophet (pbuh) said: *“Kill the mouse; because it damages water vessel (by turning over wax / oil lamp, etc.), it causes to burn the house together with the contents.”* (See Raghîb al-Asfehaani, no date of publication, I, 492). The information on this hadith from the Prophet (pbuh) will be given in the section where we deal with the word “fisq” in its usage in hadiths.

The narration on the killing of mice has been the subject to the interpretation of some dreams as well. According to Damîrî (death 808/1405), the Egyptians famous Hadith and Fiqh (Islamic Law) scholar, and the author of animal encyclopedia, the mouse dreamt means a fâsiq woman (of poor moral, dissolute); which is based on the above narration about the killing of “fuveysiqa” (See Damîrî, no date of publication, II, 61). We do not understand how the said narration can be used in the interpretation of the mouse dreamt as a fâsiq woman.) In other words, there is a “going out as a result of certain deterioration” in all of these usages, according to al-Askari.

According to the findings of the linguist scholar and poetry narrator **Ibnu'l-A'râbî** (death 231/846), the active participle of the word “feseqa” is “faasiq” فاسيقٌ and although this word is a true Arabic word, it has never been heard and encountered in the literature and poem of the Jaahiliyya (Ignorance Period), which is indeed an astonishing

situation (Jawharî, 1410/1990, I, 1543; Ibn Fâris, 1423/2002, IV, 502; Ibn Manzûr, no date of publication, I, 3414; Râzî, 1408/1987, p. 503; Fîrûzâbâdî, 1399/1979, III, 268.

Raghib al-Asfehaani reports the statement of Ibn al-A'râbî we conveyed here as follows; "It has never been heard that the word "fâsiq" is used for characteristics of people; but they have used this word for the separation of the fresh dates from its shell." (Raghib al-Asfehaani, no date of publication, I, 492. Also see Zabîdî, 1410/1990, XXVI, 302.). **Murtazaa az-Zabîdî** (death 1205/1791) quotes a saying from one of the linguist scholars of his teachers, whose name does not specify. Accordingly, the word "fisq" is one used in the Islamic terminology; that is, it is one specific to Muslims, and it is not known to have been used before in the meaning in which it has gained a widespread usage. Although its original meaning is "go forth", this word has been the subject of Islamic definitions and in Sharia law (Fiqh), it has transformed a new genuine and customary meaning. (Zabîdî, 1410/1990, XXVI, 304. For the considerations on the status of the word "fisq" before the Quran period, see also Öge, 2000, p. 2-3.) In such a case, we should understand from these determinations that it was not that there were not any words derived from the word فسق "f-s-q" during the Jaahiliyya but only that "faasiq" had not been used for nasty attributes of the people.

According to **Jurjaanî** (death 816/1413), "faasiq" means a person who utters and believes the Tawheed expression (*kalematu's-shahadat*) but does not act accordingly." (Jurjaanî, 1405, p. 211).

The word "fusûq" فسوق also means go forth, and according to **Abu'l-Haytham** (d.?), this act of going forth may sometimes manifest itself in the form of a (any) sin or sometimes as a polytheism (*shirk*). (Azherî, 1384/1964, VIII, 414; Ibn Manzûr, no date of publication, I, 3414; Zabîdî, 1410/1990, XXVI, 303). **İbn Manzuur** (death 711/1311) thinks that the word "fusuuq" means "to abandon the religion" while **Tahânawî/Thânawî** (v. 1158/1745) suggests that it has the meanings "to stray away from the right path, to forsake the submission to Allah by perpetrating major sins", and "to transgress the boundary defined by Sharia" (Ibn Manzûr, no date of publication, I, 3414; Tahânawî/Thânawî, 1996, I, 1273).

As a general assessment, it can be pointed out that while the word "al-fisq" was often used for plants and animals during pre-Islamic period (in the sense of "coming out" such as date splitting and emerging out from its shell, chick going forth from the egg, germination of the sees, mouse, etc..), it has gained a more specific sense with Islam in the meanings of "stray away from the right path, disobey Allah's commandments, violate the precepts of Islam", and consequently, the word "al-fisq" itself and its derivatives have been used for both pagans, Jews, Christians and hypocrites, and for Muslims who act contrary to the precepts of the religion (Şafak, 1996, XIII, 37).

Concept of Fisq and Its Derivatives in the Quran

In the Quran, the concept of fisq is mentioned in 7 places in its verbal noun form "fisq" (فسق) / "fusuuq" (فسوق), 10 places as a conjugated verb "fasaqa" (فسق) and in 37 places as an active participle adjective "faasiq" (فاسق) as an attribute of a person (committer of fisq). It is used more comprehensively than the word "kufr" (disbelief),

meaning as “the opposite of faith” and as “the opposite of obedience to religious precepts” in other verses, with a close association with the terms “guidance” and “straying”. However, we notice that in the 7 verses of the Quran in which the words *fisq* / *fusuq* are used, Muslims are addressed and major sins except “shirk” and disbelief such as “eating dead animals, blood, flesh of swine, and flesh of animals slaughtered / dedicated for other than Allah; seeking fortune by divining arrows; harming the counter party in debt relations; disobedience to the Prophet (pbuh); mocking with the believers and calling them with nicknames, and so on” are intended with the concept of “*fisq*” (Şafak, 1996, s. 37. For a study listing the verses according to their order of revelation, see Öge, 2000, p. 108-124).

In a general view, it is possible to summarize the beliefs / behaviors called “*fisq*” in the Quran under two headings as follows:

- “**those associate with belief**”; such as disbelief, denial, oppression, polytheism, neglect, depravity, straying, not ruling with which Allah has revealed, hypocrisy, discord etc.

- “**those associate with practices/deeds**”; such as lying, eating flesh of animals slaughtered without mentioning Allah’s name, disloyalty to the promise made, harming the writer clerk and the witness, debauchery, dissolute life (pertness and lust), libertine, homosexuality, certain actions contrary to the spirit of pilgrimage, and calling people with nicknames (For detailed information, see Hızarcı, 2002, p. 11-51).

Regarding the usage examples of the verbal noun of “*fisq*” and its derivatives in the Quran, **Ibn Seedah** (death 458/1066) makes the following comments on the word “*fusuq*” in the verse (بَشِّرِ الْإِسْمَ الْفُسُوقَ بَعْدَ الْإِيمَانِ) “*How evil is the name of fusuq (disobedience) after faith!*” (Hujurât, 49/11): “That is, what evil thing is your calling a person as ‘O Jews! O Christian!’ after such person has become a believer. In other words, it means, do not condemn an individual with the previous disbelief. It is also likely that any nickname which a person does not welcome may have been intended in this verse. What is expected of a believer is that he should call his brother only with the names which the latter likes best.” (The author quotes this as a comment by al-Zajjâj. See Ibn Seedah, no date of publication, VI, 242; Ibn Manzûr, no date of publication, I, 3414; Zabîdî, 1410/1990, XXVI, 303).

The statement *فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ* was used also about Satan in the Quran (Farâhîdî, no date of publication, V, 82; Ibn Manzûr, no date of publication, I, 3414). The famous Arab linguists **Yahya b. Zeyaad al-Farraa** (death 207/822) and **Abu’l-Abbas** (v.?), understand and interpret this holy verse as “*He departed from the command of his Lord*”; **Abu Ubaydah Ma’mar b. al-Musannaa** (death 209/824 ?) as “*He forsook the obedience to his Lord,*” and **al-Ahfesh** (There are a few persons who have been famous under the name of “al-Ahfesh” among Muslim Scholars such as al-Ahfesh al-Asgar, al-Ahfesh al-Dimashqî, al-Ahfesh al-Awsat, al-Ahfesh al-Akbar. The person of interest with our subject among these is probably the famous scholar of Basra Language School is al-Ahfesh al-Awsat (death 215/830 ?), who wrote such books on the Quran as *Ma’âni al-Quran, Kitâbu Ghareeb al-Quran*. For information, see Koçak, 1988, I, 526) as “*He rejected his Lord’s command.*” (Azharî, 1384/1964, VIII, 414; Ibn Manzûr, no date of publication, I, 3414; Zabîdî, 1410/1990, XXVI, 303).

The word *faasiq* in the following verse is clearly used as the opposite of the believer (that is, with a meaning of a disbeliever):

(أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ) “Then, is one who is a mu’min (believer) like one who is defiantly *faasiq* (disobedient)? Certainly they are not equal.” (Sajdah, 32/18).

The fact that unbelievers are considered to be “faasiq” is expressed as follows in another verse: (وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ) “But whoever disbelieves after that - then those are the defiantly *faasiq*.” (Nour, 24/55). It is reminded in these verses that those unbelievers who commit the “fisq” action mentioned will go to Hell, as follows:

وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَكَذِّبُونَ

“But as for those who defiantly *fasaquu* (disobeyed), their refuge is the Fire. Every time they wish to emerge from it, they will be thrown into the Fire again while it is said to them, ‘Taste the punishment of the Fire which you denied before.’” (Sajdah, 32/20).

The reason why these persons have become “faasiq” is stated that they did not believe in the existence of the Hell (thus the Hereafter) / they denied it. The following verse also has the same meaning:

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

“And for those who deny Our verses / revelations, the punishment will touch them for their defiant disobedience (*yafsuquun*)” (An‘âm, 6/49).

It would not be a mistake to say that the word “faasiq” in this holy verse is also used as opposite to the believer (mu’min): (وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ) “The truth is that, most of the people are “*faasiq*” / disobedient people.” (Mâ’idah, 5/49). Because, if we think this verse together with the verse, “And most of the people, even if you desire it eagerly, will not believe” (Yusuf, 12/103), we can draw such a conclusion. If most of the people are not going to believe and also most of them are “faasiq”, then naturally, this majority of unbelievers form the group of “faasiqs” and consequently the group “disbelievers / infidels”, which leads to the conclusion that “fisq” is the opposite of faith, at least with respect to belief.

The verse in Chapter 9, Tawbah, (إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ) “Verily, the hypocrites are the defiantly disobedient ones (*faasiquun*)” (Tawbah, 9/67) shows very clearly that the hypocrites are also among the disobedient crowd.

We should keep in mind that the wording “fisq” used for unbelievers, polytheists and hypocrites is also used for sinful Muslims, although not very common as the others. Indeed, the sources reporting the reason of revelation of the verse we quoted at the beginning of this article, “O you who believe! If a *faasiq* (wicked person) comes to you with an important information, investigate it thoroughly.” (Hujurât, 49/6) are almost in consensus that it was revealed about al-Waled b. Ukba b. Abu Muayt (For detailed information about it, see Ibn Kâni‘, 1418, III, 180 (number: 1155); Mizzî, 1400/1980, XXXI, 53-60 (number: 6723); Ibn Hacar, 1412/1992, VI, 614-617 (number: 9153).), who had been assigned by the Prophet (pbuh) to the tribe of Sons of Mustaliq to collect Zakat (Alms). (There are arguments that the reason of revelation of the verse mentioned here was not al-Waled b. Ukba b. Abû Muayt. See Öge, 2000, p. 57-61.). But al-Waled fears and becomes anxious that they would kill him due to some previous disagreement with a person in that tribe, and returns without collecting the Zakat; moreover, he also claims that the tribe has abandoned Islam and rejected to submit Zakat. Believing this, the Prophet (pbuh) and his companions started to make

preparation for war in anger. After a while, the related verses were revealed and the situation was clarified (For example, see Tabarî, 1420/2000, XXII, 286-288; Zamahşarî, VI, 370, no date of publication, I-VII; Ibn Katheer, 1401, IV, 209). al-Waled b. Ukba is the brother of Othman bin Affan of the same mother and is known to submit Muslim on the day of the conquest of Mecca. In that case, if we accept the widespread opinion that the word “faasiq” in the verse was revealed about him, then this would mean accepting that the word “fisq” could be used for some Muslims, apart from unbelievers and hypocrites.

Also, the word “fusuuq” was used in the verse on Hajj (Pilgrimage) for Muslims performing their Hajj tasks: “*Hajj is [during] well-known months, so whoever has made Hajj obligatory upon himself therein [by ihraam], there must be for him no sexual relations, no fusuuq (disobedience) and no disputing during Hajj.*” (Baqarah, 2/197. For considerations on the meanings of fusûq in this verse, see Öge, 2000, p. 77.).

At this point, we ought to remind also the verse (An‘âm, 6/121), (وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ) “*And do not eat of that upon which the name of Allah has not been mentioned, for indeed, it is grave fisq (disobedience).*” The order here is to the believers as well. Indeed, Abu Abdellah al-Bukhari (death 256/870), in a section title dealing with this verse, examines the issue of saying “Bismillâh / In the name of Allah” on the slaughtered animals and a person who deliberately abandons mentioning it; after quoting from Ibn Abbas as “*there is nothing wrong in forgetting to say ‘Bismillâh’ while slaughtering*”, the author provides his view ; “the person who forgets to say “Bismillâh” can not be called as “faasiq” (وَالنَّاسِي لَا يُسَمَّى فَاسِقًا) (Bukhârî, 1410/1990, Zabaaih wa al-Sayd (Slaughtering and Hunting), 15). This shows, according to al-Bukhari, that the persons blamed with fisq in the said verse are those believers who abandon saying “Bismillâh”, probably by forgetting but not intentionally.

Finally, we can also state that the word “fusuuq” mentioned in the verse introducing principles for writing debts was used for Muslims as well; “... *Let no scribe be harmed nor any witness. For if you do so, indeed, it is [grave] fusuuq in you...*” (Baqarah, 2/282).

In conclusion, it can be stated that the term “fisq / faasiq” is both a doctrinal (religious) and a moral concept according to the Quran, and that it is used for disbelievers, polytheists, hypocrites and Muslims (For detailed information on the use of this concept in the Quran and for semantic analyses, see Öge, 2000, p. 12-54. In addition, for the considerations regarding the meaning shift of this concept in the Quran and on the narrowing its meaning to be used as “committer of major sin” (murtakib al-kabîra) after termination of revelation, see also Öge, 2000, p. 80 and more. (The author thinks that such narrowing of the meaning and using it for major sins is a largely well-directed approach. See p. 87). On the other hands, there are some researchers arguing that this word may not be used for believer. For example, see Özdemir, 1998, p. 512 and more. (The author argues that, when the verses are taken into account, disbelievers, polytheists and hypocrites can be qualified as “fâsiq” but a believer can never be called with this concept) (p. 515). In the section where we treated the verses, we have seen that this was also possible.).

At this point, we consider it worthwhile to briefly (For detailed information on the subject, see Tatlı, 2013, p. 21-54.) deal with the meanings assigned to the word “fisq” and its their derivatives in Hadits and in Islamic thought history:

Use of the Concepts Related with Fisq in the Hadiths

The word fisq and its derivatives (feseqa, faasiq, faasiqa, fawaasiq, fussaqa, fusuuq, fuwaysiqa etc..) mentioned in the hadiths and in the sayings of the companions / their followers (taabi'ûn) are used in the meaning of "committing major sins other than disbelief and polytheism, and violating religious orders and prohibitions" (Ibn al-Atheer, 2005, p. 693-694; Yavuz, 1995, XII, 202; Şafak, 1996, s. 37).

For example, in a *marfo' hadith* (hadith attributed to the Prophet) quotation from **Abdullah b. Mas'ood**, "Cursing to a Muslim was *fusuuq* (disapproved as a major shame / immorality)" (سَبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوْقٌ) (For example, see Bukhârî, 1410/1990, Imaan (Belief) 35 (number: 48), Adab (Manners) 43 (number: 5697); Muslim, no date of publication, Imaan 116 (number: 64).).

Also in a hadith narrated by **Abu Zarr** who reported to have personally heard the Prophet (pbuh) saying, it was emphasized that:

لَا يَزِمِي رَجُلٌ رَجُلًا بِالْفُسُوْقِ وَلَا يَزِمِيهِ بِالْكَفْرِ إِلَّا ارْتَدَّتْ عَلَيْهِ إِنْ لَمْ يَكُنْ صَاحِبَهُ كَذَلِكَ

"If a person accused of being *fusuuq* and *kufr* is not *faasiq* in actual fact, then this title will return to the accuser" (Bukhârî, 1410/1990, Adab 44 (number: 5698).).

Abdurrahman b. Shibl b. Amr al-Ansaarî al-Awsî, who was among the companions of the Prophet, reported a *marfo' hadith* as follows:

(إِنَّ الْفَسَاقَ هُمْ أَهْلُ النَّارِ...النِّسَاءِ) "Women who do not give thanks to the blessings and who do not tolerate misfortunes are *fussaaq* and thus will end up in the Hell." (Ahmad, 1429/1430, III, 1983 (number: 15531).).

In addition, another companion with the name of **Mihjan b. al-Adra'** narrated a saying of Prophet (pbuh) as follows:

(...فَلَا يَنْفَى مُنَافِقٌ وَلَا مُنَافِقَةٌ وَلَا فَاسِقٌ وَلَا فَاسِقَةٌ إِلَّا خَرَجَ إِلَيْهِ...) "When *ad-Dajjal* enters Medina, all hypocrite and *faasiq* and *faasiqah* (disobedient men and women) will gather around him" (Ahmad, 1429/1430, IV, 2608 (number: 18997).).

We have previously pointed out that the word "fuvaysiqa" is used about the mouse in the Arabic language. Certain hadith sources (For example, see Farâhîdî, no date of publication, V, 82; Ibn Fâris, 1423/2002, IV, 502; Raghîb al-Asfehaani, no date of publication, I, 492; Ibn Manzûr, no date of publication, I, 3414; Zabîdî, 1410/1990, XXVI, 304.), by drawing attention to this usage, report that Prophet (pbuh) ordered killing the mouse even if it is inside the Sacred Areas (al-Haram), by saying; "أَقْتُلُوا...الْفُوَيْسِقَةَ... Kill the *al-fuwaysika* (mouse); because it damages water vessel, it causes (by turning over wax / oil lamp, etc.) to burn the house together with its contents." (The narration in the form of "Kill the *fuvaysiqa*..." is not found in the traditionally accepted hadith resources. Abû Bakr al-Ismâîlî (death 371/981) reported Âisha saying on this subject as follows: "I have not heard the Prophet (pbuh) ordering us to kill the mouse nor calling it "fuvaysiqa". But, Sa'd b. Mâlik narrated to me that the Prophet (pbuh) had ordered killing "fuvaysiqa". (See Ismâîlî, 1410, I, 498).

Although not starting with the wording "Kill the *fuvaysiqa*...", there are wide narrations in the sources which deal with the subjects in the following parts of the narration; that is, ordering to cover water vessels and to put off candles, and reminding that "fuvaysiqa" may cause to burn the house. For example, see Bukhârî, 1410/1990, Bad' al-Khalk 16 (number: 3138), Isti'zân 49 (number: 5937); Muslim, no date of

publication, Ashriba 96 (number: 2012). Also see Jâhiz, 1416/1996, V, 121, 270. In such a case, the imperative form at the beginning of the narration may have also been inserted later.).

Although it is possible to infer from this saying that the term “fuvaysiqa” is used only for mouse, this expression is understood to include, along with mouse, certain other harmful animals as well.

Indeed, according to another marfo‘ hadith narrated from Aisha, (**خَمْسٌ فَوَاسِقُ**) (**يُقْتَلْنَ فِي الْحِلِّ وَالْحَرَمِ**), five things are considered to be **faasiq** and therefore it is allowed to kill them both inside and outside the Sacred Region (al-Haram). These animals, killing of which by a person in Ihram is not considered as a sin, are mainly predatory animals namely mice, scorpions, hawk, crow and aggressive dogs (al-kalb al-aquur) (For example, see Bukhârî, 1410/1990, Bad’ al-Khalk 16 (number: 3136); Muslim, no date of publication, Hajj 67 (number: 1198. Instead of “scorpion”, “snake” is mentioned. In addition, the previous narration says, “*There are 4 things, all which are fâsiq*” and lists four items not five; Tirmidhî, no date of publication, Hajj 21 (number: 837). Also see Ibn Manzûr, no date of publication, I, 3414; Zabîdî, 1410/1990, XXVI, 304.

Also in some narrations reported from Âisha, the animal mentioned here are listed one by one and the adjective “fâsiq” is used for each of them separately: (**الْحَيَّةُ فَاسِقٌ وَالْعَقْرَبُ فَاسِقٌ وَالْفَأْرَةُ فَاسِقَةٌ وَالْغُرَابُ فَاسِقٌ**). See Ahmad, 1429/1430, V, 3612 (number: 25811), 3646 (number: 26071); Ibn Mâcah, no date of publication, Sayd 19 (number: 3249). Although there are several mouse species, it is understood that not all of them are expressed with the concept of “fuvaysiqa”. Indeed, Damîrî points out that only the house mouse is called “fuvaysiqa”. See Damîrî, 1992, p. 131). When asked if it was allowed to eat crow or not (**أَكَلَ الْغُرَابَ**), Aisha and Ibn Omar replied, “*Whoever eats it after Messenger of Allah has called it as a faasiq?*” (Ibn Mâcah, no date of publication, Sayd 19 (number: 3247); Ibn Râhûyah, 1412/1991, II, 402 (number: 955)). **Abu Suleiman al-Khattabi** (death 388/998) argues that by this answer, the intention was to forbid to eat crow as it is considered faasiq (Ibn al-Atheer, 2005, p. 694; Ibn Manzûr, no date of publication, I, 3414; Zabîdî, 1410/1990, XXVI, 304. Ibn Manzûr points out here that as all these animals are filthy, they are all named as fâsiq by metaphor (ibid.).).

The author of *Ghareeb al-Hadith*, **Ibn al-Atheer** (death 606/1209), reports another view, which he also shares as we understand, commenting that the reason for this is these animals have moved away from the immunity (reverence) limits both within and outside the Sacred Region, that is, they are not entitled to be sacred / immune in any way (Ibn al-Atheer, 2005, p. 69. Also see Ibn Manzûr, no date of publication, I, 3414).

Another narration involving the concept of fisq is the Quran verse on Hajj,

فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ

“... So whoever has made Hajj obligatory upon himself therein [by entering the state of Ihraam], there is [to be for him] no sexual relations and no **fusuuq** (disobedience) and no disputing during Hajj.” (Baqarah, 2/197) and the related hadith narrated by **Abu Hurairah**, containing an explanation parallel to this verse;

مَنْ حَجَّ لَهِ فَلَئِنْ بَرَّفَتْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ

“Whoever performs Hajj (Pilgrimage), does not have not sexual intercourse with his wife (during its period) and does not perform any **fisq**, he is (sinless) as the day he was born from his mother.” (Bukhârî, no date of publication, Hajj 4 (number: 1449); Muslim, no date of publication, Hajj 438 (number: 1350); Tirmizî, no date of

publication, Hajj 2 (number: 811. The last part reads as follows: “All his previous sins are forgiven.”).

In some narrations attributed to the companions and to the followers (taabi‘ün), it is understood that they also employed the concepts related to fisq (Yavuz, 1995, s. 202). For example, **Sa‘d b. Abu Vakkas** was reported to have named Haruriyyah, a sect of Harijiyyah, as **faasiq** (وَكَانَ سَعْدٌ يُسَمِّيهِمُ الْفَاسِقِينَ) (Ibn Abu Shayba, 1409, VII, 561 (number: 37925); Bukhârî, no date of publication, Tafseer, 218 “Chapter Kahf” 5 (number: 4451); Nasâî, 1411/1991, VI, 392).

Omar b. al-Khattab (death 23/644) asked **Harem b. Hayyaan**, who had said (إِيَّاكُمْ وَالْعَالِمِ الْفَاسِقِ) “Beware of *faasiq* scholars!” what he meant by that statement, which the latter responded as, (إِمَامٌ يَتَكَلَّمُ بِالْعِلْمِ وَيَعْمَلُ بِالْفِسْقِ) “Scholars who speak with knowledge but practice *fisq* thus causing deviations of the people from the right way.” (Dârimî, 1421/2000, Mukaddima 29 (number: 13/305)).

Ibn Abbas (death 68/687), **Taavus** (death 106/725), **Atâ** and some other scholars were reported to have said, (كُفْرٌ دُونَ كُفْرٍ وَفُسُوقٌ دُونَ فُسُوقٍ) “There are so and so *kufr* (disbeliefs) and such and such *fusuuk*” (Tirmidhî, no date of publication, Imân 15 (number: 2635).), emphasizing that there are various stages of *kufr* and *fusuuk*.

In a marfo‘ hadith narrated from **Anas b. Malik** (death 93/711), the term “infamous” in the expression: “When the knowledge (‘ilm) has fallen on the hands of infamous people...” was interpreted by **Zayd**, one of the narrators in the proof of the hadith as (إِذَا كَانَ الْعِلْمُ فِي الْفَاسِقِ) “When the knowledge is in the hands of *faasiq* scholars.” (Ibn Mâcah, no date of publication, Fitan 21 (number: 4015). It is not clear whether the Zayd mentioned here is a companion of the Prophet (pbuh) or whether he is Zayd b. Yahya b. Ubeyd al-Khuzâî, the teacher of the teacher of Ibn Mâcah. As there are not any indications in al-Sindî annotation of Ibn Mâcah’s book nor in Muhammad Fuad Abdelbaaqî’s dissection, we preferred the Zayd listed in the proof of the chain of the narrators.).

Ibn Shihab al-Zuhri (v.124/741), when asked the status of a person who did not fast (without excuse) during Ramadan, replied as, “If such a person is one of the **faasiq** people, he is to be painfully punished!” (Abdurrazzak, 1403/1983, VII, 445 (number: 13827), IX, 232).

al-Sha‘bî (death 104/722) comments that مَنْ تَزَوَّجَ فَاسِقًا فَقَدْ قَطَعَ رَحِمَهُ “Whoever marries a *faasiq* person, he/she will abandon his/her relatives.” (Ibn Abu Shayba, 1409, III, 505).

Usage of the Concept “Fisq / Faasiq” in the of History of Islamic Thought

The wide, partially relative and estimative scope of the concept of “*fisq / faasiq*” in the Quran and Sunnah has also reflected to the religious literature formed in this parallel, and consequently, extensive discussions have taken place regarding the definitions and scope of these two terms (Şafak, 1996, s. 37). In this sense, for example, although *fisq* is a Quranic concept, some sects encountered in the History of Islamic Sects are assigned it different meanings according to their understandings, and considered it as identical with the perpetrator of major sins (For example, see Özdemir, 1998, p. 499. On the analysis of major sin - *fisq* matching, see Öge, 2000, p. 85-87.).

Now, with a view to provide an example of how the concept of “fisq / faasiq” was used by some sects, it will be helpful to remind briefly how the former belief sects approached to this concept in the past.

According to the **Kharijism** sect, a faasiq among the people of the Qibla (direction of the Sacred House, Ka‘bah) is to be considered an unbeliever; thus, a faasiq may not be an imam to the congregational prayer for praying behind. According to **Hasan al-Basri** (death 110/728) a faasiq is a hypocrite (but he was reported to have abandoned this view later). **Mu‘tazilah** introduced a more varied view to the issue; they called the perpetrator of major sins as “faasiq” and claimed that such people were neither believers nor disbelievers so they would remain in a location between the two final destinations (i.e. Paradise and Hell) and in the Hereafter (*al-manzila bayna’l-manzilatayn*). The **Murjiah** sect postponed their opinions on the faasiq believers to the Hereafter. According to them, a person believing at heart is still a full believer before the Allah even if he, without any deception, declares by his tongue that he is a disbeliever or he worships idols or even he joins Judaism or Christianity in a Islamic homeland; thus, as he is a faithful believer to Allah, he is Allah’s friends of people of Paradise.

According to **Ash‘aris**, another major sect from Ahl al-Sunnah, a person who commits major sins is a believer thanks to his faith but he is a faasiq due to the major sin and fisq which he has committed.

According to **Maaturidi**, a perpetrator of major sins does not lose his title of “believer / mu‘min”, explaining that committing such major sins is not due to lack of faith, but it actually originates from various psychological factors such as strong carnal desire, excessive anger, unawareness, ardor etc. Maaturidi also emphasizes that perpetrators of major sins retain their title of “believer” as long as they affirm the existence of the Allah, and pays special care not to use the name “faasiq” for such people, arguing that those who are named as “faasiq” are “unbelievers”. Because according to him, unbelievers are those persons who have abandoned logical inference (bringing proof) and have preferred disbelief and heresy. According to Ahl al-Sunnah scholars other than Maaturidi, a perpetrator of major sin is not to be declared / considered as a “infidel” unless such person he commits an act of disobedience, regarded as a fisq, by considering it lawful (halaal), by underestimating it disrespectfully and in mockery. It is even permissible to pray behind a faasiq person, that is, he can be an imam to the congregational prayer (For detailed information and sources, see Öge, 2000, p. 80-105; Yavuz, 1995, s. 202-205; Özdemir, 1998, p. 501-512, 519; Bebek, 2002, XXV, 164).

In summary, the essential element in fisq is the presence of consciousness state and intentionality in the crimes and sins committed, and also, the committed act should have a social dimension, not limited between the person and Allah. In other words, the effects of the committed sin go beyond the self and reach the violation limits of fundamental rights and freedoms of other individuals, thus, of the society. This indicates that fisq is a factor adversely affecting legitimate order and conduct of the individuals and community (Öge, 2000, p. 85).

Conclusion

In this article, we have attempted to determine how the concept of “fisq” and its derivatives are used in the Quran, in Hadiths and in Islamic thought. As a result, we have seen that the concept of “fisq / faasiq” is one of the most commonly used concepts used both in the Quran and in the history of Islamic thought. To point out briefly, several words derived from these concepts were used in many verses of the Quran, majority of which addresses to disbelievers, polytheists and hypocrites. However, the word “fisq” (disobedience) is also used for certain behaviors of the Muslims from time to time. In this limited study, we have clearly observed that, based on the holy verses of the Quran, the said word has been employed for Muslims as well.

The concept of “fisq / faasiq” has also been widely used in the hadiths, in parallel to the Quran verses. In hadith narrations, this word has the meaning of committing major sins and violation of orders and prohibitions of the Islam. Besides this, the concept of fisq/faasiq was also used for certain animals such as mice, scorpions, hawk, crow and aggressive dogs, and it is reported that their killing is permitted even within the Sacred Region (al-Haram).

When we look at the History of Islamic Sects, we see that the concept of “fisq” is removed from its very wide umbrella covering disbelievers, polytheists and hypocrites with an overwhelming majority and restricted to a narrower sense. Thus, it was during this period that the word “fisq” was rendered almost identical to the major sins and the word “faasiq” was used for perpetrators of major sins (*murtakib al-kabeerah*) among Muslims. In this sense, it seems possible to say that a “**narrowing of meaning**” has occurred in the word fisq. Of course, we should not forget that the discussions about the relationship of faith – deed taking place during the second and third century of Hijra had great impacts on this narrowing of meaning.

Although some scholars argue that the news transmitted by such faasiq persons should not be accepted as authentic even if it was true in order to avoid making such ahl al-bid‘ah persons famous in the eyes of society, the main point emphasized by the holy verse is what has been said rather than the personality of the person who has said it. This does not mean that we should accept it without investigating the person no matter who it is. Of course, the personality of the individual who brings the news is also very important. When considering to accept the narrations from non-Muslims such as unbelievers and polytheists, it is absolutely required to take into account such “non-belief” qualities of these persons. The fact that they are unbelievers already forbids them to gain the title of “a narrator”. One can never be sure what is hidden in the inner worlds of those persons who prefer infidelity against Islam, and what vicious opinions may lie under their words.

But when the narrator is a faasiq, the priority will be to investigate what he says since he is a Muslim. Because, the give judgment about fisq is a matter of independent reasoning (ijtihad), and even if decided that the person is faasiq, a faasiq person may tell the truth as well. The truth will not turn into falseness by the fact that the person reporting it is faasiq.

In conclusion, we should not, therefore, act hastily when attributing the quality of “faasiq” to a narrator, on the one hand, and even if we decided that he is faasiq, we

should not reject the news outright but we should conduct a careful and thorough investigation, and accept it if it comes to be true.

REFERENCES

- Abdurrazzak, Ibn Hammâm as-San'ânî (1403/1983). *Musannaf*, I-XII, Beirut.
- Ahmad, Abû Abdellah Ibn Hanbal (1429/1430). *al-Musnad*, I-VI, Dâr al-Fikr, Beirut.
- Askarî, Abû Hilâl al-Hasan b. Abdellah b. Sahl (no date of publication). *al-Furûk al-Lugaviyyah*, p. 230, Dâr al-Ilm wa as-Sakâfe, Cairo.
- Azharî, Abû Mansûr Muhammad b. Ahmad (1384/1964). *Tahzîb al-Lughah*, VIII, 414, Article "f-s-q", I-XVI, tahqiq: Abdulazim Mahmud- Muhammad Ali an-Najjâr, al-Dâr al-Misriyyah li at-Ta'lîf wa al-Tarjamah.
- Bebek, A. (2002). "Kebîre", *DIA*, XXV, 164, Ankara.
- Bukhârî, Abû Abdellah Muhammad b. Ismâil al-Cu'fî (1410/1990). *Sahih*, I-VII, Beirut.
- , (no date of publication). *al-Târeekh al-Kabeer*, I-VIII, Dâr al-Fikr, Beirut.
- Damîrî, Abû al-Baqâ Kamal al-Din Muhammad b. Musa (no date of publication). *Hayât al-Hayavân al-Kubrâ*.
- , (1992). *Hayât al-Hayavân*, respect and classification: Es'ad al-Fâris, Dimashq.
- Dârimî, Abdallah b. Abderrahman b. al-Fadl (1421/2000). *Sunan*, tahqiq: Mahmud Ahmad Abd al-Muhsin, Dâr al-Marifah, Beirut.
- Farâhîdî, Abû Abd al-Rahman al-Khalîl b. Ahmad (no date of publication). *Kitâb al-Ayn*, V, 82, Article "f-s-q", I-VIII, no place of publication.
- Fîrûzâbâdî, Majd al-Din Muhammad b. Ya'kûb al-Shîrâzî (1399/1979). *al-Kâmûs al-Muhîd*, III, 268, Article "f-s-q", I-IV, al-Hay'a al-Misriyya al-Âmme li'l-Kitâb.
- Hızarcı, A. (2002). *Kur'an'da Fısk*, M.Sc. Thesis, Ankara Univ. Social Sciences Institute, Ankara.
- Ibn Abu Shayba, Abû Bakr Abdallah b. Muhammad (1409). *Musannaf*, I-VII, Riyad.
- Ibn al-Atheer, Abû al-Saâdât Majd al-Dîn al-Mubâarak b. Muhammad al-Jazarî (2005). *al-Nihâya fî Ghareeb al-Hadîth wa al-Athar*, Article "f-s-q", p. 693-694, Lebanon.
- Ibn Fâris, Abû al-Husayn Ahmad b. Fâris b. Zakariyya al-Râzî (1423/2002). *Mu'jamu Makâyis al-Lughah*, IV, 502, Article "f-s-q", I-VI, Dâr al-Fikr.
- Ibn Hacer, Abû al-Fadl Ahmad b. Ali b. Hacer al-Askalânî (1412/1992). *al-Isâba fî Tamyiz al-Sahâba*, VI, 614-617 (number: 9153), I-VIII, Beirut.
- Ibn Kâni', Abû al-Husayn Abd al-Bâqî (1418). *Mu'jam al-Sahâba*, III, 180 (number: 1155), I-III, Madina.
- Ibn Katheer, Abu al-Fidâ Ismail b. Omar b. Katheer (1401). *Tafsîr*, IV, 209, I-IV, Dâr al-fikr, Beirut.
- Ibn Mâcah, Abû Abdeallah Muhammad b. Yazid al-Kadhwinî (no date of publication). *Sunan*, I-II, Cairo.

Ibn Manzûr, Abû al-Fadl Jamâl ad-Din Muhammad b. Mukarram b. Ali (no date of publication). *Lisân al-Arab*, I, 3414, Article “f-s-q”, I-VI, Dâr al-Maârif, Cairo.

Ibn Râhûyah, Ishak b. Ibrahim (1412/1991). *Musnad*, II, 402 (number: 955), I-III, Maktaba al-Imân, Madina.

Ibn Seedah, Abû al-Hasan Ali b. Ismail al-Mursî (no date of publication). *al-Muhkam wa al-Muhît al-A'zam*, VI, 242, Article “f-s-q”, tahqiq: Abd al-Hamid Hindâwî, I-XI, Beirut.

Ismâîlî, Abû Bakr Ahmad b. Ibrahim b. Ismail (1410). *Mu'jamu Shuyûkh Abû Bakr al-Ismâîlî*, I, 498, I-III, Maktaba al-Ulûm wa al-Hikam, Madina.

Jâhiz, Abû Osman Amr b. Bahr (1416/1996). *Kitâb al-Hayavân*, V, 121, 270, I-VIII, tahqiq - comments by Abd al-Salâm Muhammad Harun, Dâr al-Jîl, Beirut.

Jawharî, Ismail b. Hammâd (1410/1990). *as-Sihâh Tâj al-Lugha ve Sihâhu'l-Arabiyya*, I, 1543, Article “f-s-q”, I-VI, Beirut.

Jurjaanî, Ali b. Muhammad b. Ali (1405). *Ta'rîfât*, tahqiq: Ibrahim al-Abyârî, Dâr al-Kitâb al-Arabî, Beirut.

Koçak, İ. (1988). “Ahfeş el-Evsat”, *DIA*, I, 526, Istanbul.

Mizzî, Jamâl al-Din Abû al-Hajjâj Yusuf b. al-Zakî Abd al-Rahman b. Yusuf (1400/1980). *Tahzîb al-Kamâl*, XXXI, 53-60 (number: 6723), I-XXXV, Beirut.

Muslim, Abû al-Husayn b. al-Hajjâj al-Kushayrî al-Nîsâbü'rî (no date of publication). *Sahîh*, I-V, Beirut.

Nasâî, Abû Abderrahman Ahmad b. Shuayb (1411/1991). *al-Sunan al-Kubrâ*, I-VI, Beirut.

Öge, S. (2000). *İslâm Düşüncesinde Fısk Kavramı*, M.Sc. Thesis, Atatürk Univ. Social Sciences Institute, Erzurum.

Özdemir, M. (1998). “Anlam Kaymasına Uğrayan Kur'ânî Bir Kavram: Fâsik”, *Cumhuriyet University Journal of Faculty of Divinity*, Vol. 2, p. 499-521, Sivas.

Raghib al-Asfehaani, Abû al-Kâsim al-Husayn b. Muhammad (no date of publication). *al-Mufradât fî Ghareeb al-Qur'ân*, I, 491-492, Article “f-s-q”, I-II, Maktaba Nazâr Mustafa al-Bâz.

Râzî, Muhammad b. Abu Bakr (1408/1987). *Mu'jam al-Râzî (Muhtâr al-Sihâh)*, p. 503, Article “f-s-q”, Çağrı Publications.

Şafak, A. (1996). “Fısk”, *DIA*, XIII, 37, Istanbul.

Tabarî, Abû Ja'far Muhammad b. Jarir b. Yazid (1420/2000). *Tafsîr (Jâmi' al-Bayân fî Ta'vîl al-Quran)*, XXII, 286-288, tahqiq: Ahmad Muhammad Shâkir, I-XXIV, Muassasa al-Risâla.

Tahânawî/Thânawî, Muhammad Ali/A'lâ b. Ali b. Muhammad (1996). *Mavsûa Kashshâf Istilâhât al-Funûn wa al-Ulûm*, I, 1273, tahqiq: Ali Dahrûj, I-II, Beirut.

Tatlı, B. (2013). “Fısk Kavramı ve Hadis Usûlü Açısından Fısku'r-râvî”, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 13/2, p. 21-54, July-December, Adana.

Tirmidhî, Abû Îsâ Muhammad b. Îsâ b. Thawra (no date of publication). *al-Jâmi as-Sahîh (Sunan)*, I-V, Beirut.

Yavuz, Y. Ş. (1995). “Fâsik”, *DIA*, XII, 202, Istanbul.

Zabîdî, Muhammad Murtaza al-Husaynî (1410/1990). *Tâj al-Arûs min Javâhir al-Qâmûs*, XXVI, 302, Article “f-s-q”, I-XL, Matbaa al-Hukûmah.

Zamahsharî, Abu al-Qâsim Jârallah Mahmud b. Amr b. Ahmad (no date of publication). *Kashshâf*, VI, 370, I-VII.

